Schriften des Vereins Mekize Nirdamim
3. Folge, Nr. 19.

ספרים

חיוצאים לאור

על ידי

חברת מקיצי נרדמים

(הוקמה מחדש בשנת תרמ"ה, חזרה ונתיסדה בשנת תרס"ט)

שנה חמישית. התרע"ד.

MIDRASCH HA-GADOL

25971.

BERLIN
1913

ראשי החברה:

אברהם ברלינר, ברלין, נשיא הכבוד.

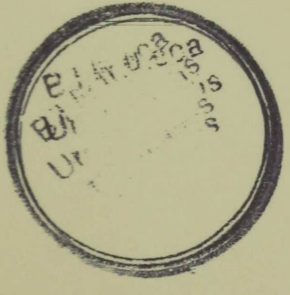
דוד סימאנסען, קאפענהאגען
יושב ראש.

אהרן פרוימאנן, פפר"מ
סגן היושב ראש.

שמואל אברהם פאונאנסקי, וארשא
המזכיר.

ישראל אברהמס, קמברידש.
יהודה בלוי, בודאפעשט.
מרדכי בראנן, בריסלא.
דוד ילין, ירושלם.
אלכסנדר מארכס, נויארק.
שמואל צבי מרגליות, פירינצי.
יעקב פריימאנן, העלישוויא.

אלחנן אדלר, לונדון.
חיים בראדי, פראג.
אברהם אליהו הרכבי, פטרסבורג.
ישראל הלוי, פריש.
יצחק דובער מארקאן, פטרסבורג.
אברהם עפשטיין, ווינא.
שניאור זלמן שעכטער, נויארק.

אל הקורא

נדרשתי לאשר שאלו מאתי ראשי חברת „מקיצי נרדמים" להוציא לאור מדרש הגדול לספר שמות, אף שנפשי יודעת מאד כי מפני טרדותי הרבות אני אינני מוכשר למלאכה הזאת. אולם יען שכבר החילותי להוציא לאור בשנת תרס"ה מכילתא דרבי שמעון בן יוחאי על ספר שמות, מלוקטת מתוך מה"ג הנ"ל, אמרתי המתחיל במצוה עליו לגומרה, וקרבתי לעבודה הזאת. ואני מבקש סליחה מהקורא היקר אם ימצא בהוצאה הזאת כמה חסרונות—. הכ"י אשר עליו יסדתי הנוסחא שלפנינו הוא כ"י שנמצא בבית עקד הספרים אשר למלך יר"ה בברלין (רשימת רמש"ש סי' 148), הוא הכ"י אשר ממנו הוצאתי לאור מכילתא דרשב"י על ספר שמות ומדרש תנאים על ספר דברים. אולם עשו עמי טובות החכמים הגדולים חקרי לב, ה"ה שני ראשי חברת מקיצי נרדמים, הרב מהרש"ז שעכטער בנויארק ומוהר"ר אלחנן אדלר בלונדון, והשאילו לי עוד שלשה כתבי יד ממדרש הגדול (כ' כ"י אדלר וכ"י א' שעכטער) ועל פיהם הגהתי את כ"י ברלין מקמשוני הטעיות והחסרונות שבו, ובכלל שמתי ההגהות בגוף הספר, ורק במקום שהיה ספק בלבי, איזו היא הנוסחא הנכונה כתבתי השנויים בהערות. וע"ד השינויים במקראי קדש מהנוסחא של המסורה לא העירותי רק בקצת מקומות, כי ראיתי שזה צריך לעבודה מיוחדת לקבץ שנויי ניסחאות המקראות בכל כ"י של המה"ג ולהשוותם עם המסורה. ובכלל אעיר שבכי"ש עפ"י רוב הנוסח תמיד כניסח המסורה, ונראה שהוא מתוקן מאת המעתיק. עוד השאיל לי החכם אדלר ספר סגולת ישראל כ"י המתחיל באלה הדברים:

„בשם ה' אל עולם אתחיל לכתוב ספר סגולת ישראל אשר חבר החכם המובהק הר"ר ישראל הכהן זלה"ה בן שלמה הכהן זצ"ל פירוש למדרש הגדול אשר חיבר הר"ר דוד אשר ממדינת עדן זכר קדוש לברכה".

וכסוף הספר כתב מעתיק הספר, וז"ל:

„בהורמנא דמלכא עילאה אסתיים הדין ספרא במעלי שבתא דהוא תמניא יומין לירח כסלו שנת התס"א לשטרי".

מובן מאליו דכאן „שנת התס"א לשטרי" היינו התס"א לבריאת עולם. ובעת ההיא מחבר ספר סגולת ישראל כבר הלך לעולמו. וכנראה נתחבר הספר בשנת ה' אלפים וארבע מאות לבריאת עולם. ואף שהפירושים שבספר הזה מעטים המה ואינם גדולי הערך, מ"מ העתקתי באיזה מקומות קצת מהם מפני דבר שנתחדש שם. וע"ד ספר מדרש הגדול ימחול הקורא היקר לעיין ט"ש הרב מהרש"ז שעכטער בהקדמתו לספר בראשית ומה שכתבתי אני בפתח דבר למכילתא דרשב"י, כי אין צורך להכפיל הדברים שכבר נאמרו שם. ואולי עוד אוסיף בע"ה קצת דברים אחרי כלות הדפסת הספר.

דוד צבי האפפמאנן.

בשם ה׳ אל עולם.

ואלה שמות

מרשות מלך גבור חי וקים. עושה שמים וארץ את הים. ואת כל אשר בם והוא מחיים. יתברך שמו מעון עולמו ודים. משפיל גבוהים ומגביה דכים. אשר עשה את משה ואת אהרן ואת מרים. וישלחם לעמו לגאלם ולחזק רפים. להפרע מאויביהם כי חזקו קישים. לקו ושלחו וניטל מחמד חביס. השבית שמם וזכרם, רואם יאמרו אים. ככתוב:

שמש זרחה ונודד ולא נודע מקומו אים. (נחום ג׳ י״ז).

יעזרנו השם אשר קראנו בנו. יזכור ברית כרותה בינינו ובינו. ישמרנו כרועה אשר ירעה צאנו. יצרנו כאישון עין ויט עלינו חנו. יתננו לחן ולחסד ולרחמים בעינו. ובעיני כל המושלים עלינו ויראנו גאינו. יתן חלקינו בתורתו ועם עושי רצונו. אמן כן יאמר קדוש העולם וקונו. אשר עילה והוריד והושיב כל עלי כנו. ככתוב: מי עלה שמים וירד מה שמו ומה שם בנו (משלי ל׳, ד׳).

זהש״ה „מי עלה שמים וירד, מי אסף רוח בחפניו, מי צרר מים בשמלה, מי הקים כל אפסי ארץ, מה שמו ומה שם בנו כי תדע״ „מי עלה שמים״ זה הקב״ה דכתיב ביה „עלה אלהים בתרועה״ (תלי׳ מ״ז, ו׳) „וירד״ זה הקב״ה דכתיב דכתיב ביה „וירד ה׳ על הר סיני״ (שמות י״ט, כ׳) „מי אסף רוח בחפניו״ זה הקב״ה דכתיב ביה „אשר בידו נפש כל חי ורוח כל בשר איש״ (איוב י״ב י׳) „מי צרר מים בשמלה״ זה הקב״ה דכתיב ביה „צורר מים בעביו״ (איוב כ״ו, ח׳) „מי הקים כל אפסי ארץ״ זה הקב״ה ה׳ מטית ומחיה (ש״א ב׳, ו׳). מה שמו? שדי שמו, צור שמו (ה׳ אלהנו) ה׳ צבאות שמו. „ומה שם בנו״ „בני בכורי ישראל״ (שמות ד׳, כ״ב)[1].

ד״א „מי עלה שמים״ זה אליהו דכתיב ביה „ויעל אליהו בסערה השמים״ (מלכים ב׳, ב׳, י״א) „וירד״ זה אליהו דכתיב ביה „רד אותו אל תירא מפניו״ „ויקם וירד אותו אל המלך״ (מלכי׳ ב׳, א׳ ט״ו) „מי אסף רוח בחפניו״ זה אליהו דכתיב ביה „חי ה׳ אלהי ישראל אשר עמדתי לפניו אם יהיה השנים האלה טל ומטר כי אם לפי דברי״ (מלכי׳ א׳, י״ז א׳) „מי צרר מים בשמלה״ זה אליהו דכתיב ביה „ויקח אליהו את אדרתו ויגלום ויכה את המים ויחצו הנה והנה ויעברו שניהם בחרבה״ (מלכי׳ ב׳,

[1]) פדר״כ ה׳ פ״ר פ״ה ט״ז. במ״ר פי״ב י״א.

ב׳ ח׳) „מי הקים כל אפסי ארץ״ זה אליהו שהחיה את המת דכתיב „ויאמר אליהו ראי חי בנך״ (מלכי׳ א׳, י״ז כ״ג)[1].

ד״א „מי עלה שמים״ זה משה דכתיב ביה „ומשה עלה אל האלהים״ (שמות י״ט, ג׳) „וירד״ זה משה דכתיב ביה „וירד משה מן ההר אל העם״ (שמות י״ט, י״ד) „מי אסף רוח בחפניו״ זה משה דכתיב ביה „כצאתי את העיר אפרוש כפי אל ה׳ הקולות יחדלון והברד לא יהיה עוד״ (שמות ט׳, כ״ט) „מי צרר מים בשמלה״ זה משה דכתיב ביה „נצבו כמו נד נוזלים״ (שם ט״ו ח) „מי הקים כל אפסי ארץ״ זה משה שהקים אהל מועד שהוא שקול כנרייתו של עולם דכתיב „ויקם משה את המשכן״ (שם מ׳ י״ח)[2].

ד״א „מי עלה שמים וירד״ זה משה דכתיב „עיר גבורים עלה חכם ויורד עוז מבטחה״ (משלי כ״א, כ״ב) „מי אסף רוח בחפניו״ זה אהרן דכתיב ביה „ויאמר ה׳ אל משה ואל אהרן קחו לכם מלוא חפניכם פיח כבשן״ (שמות ט׳ ח׳) „מי צרר מים בשמלה״ זה אליהו דכתיב „ויקח את אדרתו ויגלום ויכה את המים״ (מלכים ב׳, ב׳ ח׳) „מי הקים כל אפסי ארץ״ זה אברהם אבינו דכתיב „כי אב המון גוים נתתיך״ (בראשי׳ י״ז ה׳) „מה שמו״ ה׳ שמו „ומה שם בנו״ אלו ישראל דכתיב „כי נער ישראל ואהבהו וממצרים קראתי לבני״ (הושע י״א, א׳)[3].

ד״א זהש״ה אחת היא יונתי תמתי אחת היא לאמה ברה ליולדתה ראוה בנות ויאשרוה מלכות ופילגשים ויהללוה (שיר ו׳ ט׳) בא וראה מתחלת בריתו של עולם לא נברא אדם אלא יחיד וממנו נתמלא העולם. וכן אברהם יצחק ויעקב היו יחידים עד שהוליד יעקב שנים עשר שבטים ונתמלא העולם מזרעו. ואע״פ שנתמלא מהן העולם לפי חבתם של ישראל לפני הקב״ה קראם יחידים דכתיב ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ (שמואל ב׳, ד׳ כ״ג) לכך נאמר אחת היא יונתי תמתי. ראוה בנות ויאשרוה. אמר הקב״ה ראויין היו ישראל שיבראו לבדן ולא יבראו אומות העולם עמהם, אם כן למה נבראו? לשבחן של ישראל. היה ר׳ יוחנן מושלו משל למה הדבר דומה, לאחד שהיה לו חלוק והוציאו לשוק למכרו ולא היה ניכר אם נאה הוא אם לאו. מה עשה אותו האיש, הוציא חלוק אחר שהוא פחות ממנו, ונתנו בצדו והשביח אותו החלוק הראשון. כן אמר הקב״ה אם אני בורא את ישראל לבדן בעולם הזה מי מכיר גדלן ושבחן ומעשיהן אלא מתוך שאני בורא אומות העולם ומכעיסים לפני ניכרין ישראל במעשיהם הטובים ויהיו הכל משבחין אותן ומקלסין אותן ואומרין: אשרי אומה זו אשרי אלהיה אשרי תורתה כדכתיב אשרי העם שככה לו אשרי העם שה׳ אלהיו (תלי׳ קמ״ד ט״ו) לכך נאמ׳ ראוה בנות ויאשרוה מלכות ופילגשים ויהללוה (שיר שם)[4].

---

[1]) שם ומדרש משלי ס״ל. [2]) שם. [3]) במדרש משלי שם בקצור, וע׳ ילקוט המכירי משלי ל׳. [4]) אגדה זו לא מצאתי בשום מקום. ואעתיק כאן פירוש של ספר סגולת ישראל (ע׳ הקדמה) לאגדה זו, וז״ל: „אמר הקב״ה ראויין היו ישראל שיבראו לבדן ר״ל ראויים היו שיבראו באדם הכוחות השכליות והמדות הישרות לבדן ולא יבראו בו הכוחות החושיות והתאוניות כמו שהיה אדם הראשון בתחלת בריאתו אלא לשבחן של ישראל: היה ר׳ יוחנן מושלו משל למה״ד לאחד שהיה לו חלוק זה יצר טוב והוציא חלוק אחר פחות ממנו זה יצר רע כך אמר הקב״ה אם אני בורא את האדם שכלי גמור אינו מקבל שכר כמלאכים והגלגלים שאינן מקבלין

ד״א זהש״ה[1]) חושך שבטו שונא בנו ואהבו שתרו מוסר (משלי י״ג כ״ד) והלא בנוהג שבעולם אומרים לאדם: פלוני הבָּה בנך יורד עמו להייו ומה ת״ל חושך שבטו שונא בנו? ללמדך שכל המונע בנו מן המרדות סוף בא לידי תרבות רעה ושונאיהו. שכן מצינו בו בישמעאל שהיה לו געגועין על אביו אברהם ולא רדהו ויצא לתרבות רעה ושנאהו אברהם והיציאו מביתו ריקם דכתיב ותרא שרה את בן הגר המצרית אשר ילדה לאברהם מצחק (בראשית כ״א ט׳) מה הוא מצחק, שהיה מביא צלמים מן השוק ומשתחוה להן. מיד ותאמר לאברהם גרש האמה הזאת ואת בנה (שם י׳) וכך עשה, שם על שכמה ואת הילד וישלחה (שם י״ד) אם כן מהוא וירע הדבר מאד בעיני אברהם על אדות בנו (שם י״א) על שיצא לתרבות רעה וכן עשו לפי שהיה אביו אוהב אותו דכתיב ויאהב יצחק את עשו (שם כ״ה, כ״ח) ולא רדהו יצא לתרבות רעה ועבר חמש עבירות וביקש להרוג את אחיו. ולבסוף שנאהו יצחק[2]) דכתיב ויקרא יצחק את יעקב ויברך אותו וגו׳ ויתן לך את ברכת אברהם לך ולזרעך אתך (שם כ״ח א׳) והוציא את עשו שאינו מזרעו. וכן אתה מוצא בדוד. לפי שלא יסר לאבשלום יצא לתרבות רעה וביקש להרוג את אביו ובא על נשי אביו והפיל כמה אלפים מישראל. ועליו אמר דוד ה׳ מה רבו צרי (תלי׳ ג׳, ג׳) וסמכו למלחמת גוג ומגוג דאמר ר׳ יוחנן משום רבי שמעון בן יוחאי[3]) קשה תרבות רעה בתוך ביתו של אדם יתר ממלחמת גוג ומגוג. דאלו גבי מלחמת גוג ומגוג כתיב, יתיצבו מלכי ארץ ורוזנים נוסדו יחד על ה׳ ועל משיחו (שם ב׳, ב׳) מה רבו צרו לא כתיב, ואלו גבי תרבות רעה כתיב, מזמור לדוד בברחו מפני אבשלום בנו ה׳ מה רבו צרי, (שם ג׳ א׳) מזמור לדוד, בכייה לדוד מבעי ליה? דרש ר׳ שמעון בן אבשלום[4]) משל לאדם שהיו אומרין לו למחר מיציאין עליך שטר חוב. קודם שראהו עצב לאחר שראהו שמח. אף כן דוד, כיון שאמר לו הקב״ה הנני מקים עליך רעה מביתך (שמואל ב׳, י״ב, י״א) מיד עצב, אמר שמא עבד הוא או ממזר הוא ולא מרחם עלי. כיון שראה שאבשלום בנו הוא מיד שמח ופתח במזמור ואמר שירה, אמר כל היכא דאית ברא רחומי רחים. וכן את׳ מוצא באדוניה, לפי שלא יסרו אביו ולא גער בו לפיכך יצא לתרבות רעה דכתיב ולא עצבו אביו מימיו לאמר מדוע ככה עשית וגם הוא טוב תואר מאד ואותו ילדה אחרי אבשלום (מלכים א׳, א׳ ו׳) מהוא ואותו ילדה אחרי אבשלום אלא מה אבשלום יצא לתרבות רעה כך אדוניה יצא לתרבות רעה, כדאמר ר׳ יוסי בן חנינה[5]) מאי דכת׳ ואותו ילדה אחרי אבשלום, והלא אדוניה בן חגית ואבשלום בן מעכה בת תלמי מלך גשור? אלא מתוך שעשה מעשה אבשלום דמרוד תלאו הכתוב באבשלום. אמר ר׳ יוחנן משום ר׳ שמעון בן יוחאי[6]) מכאן שתולין את הקלקלה במקולקל, הוי חושך שבטו שונא בנו ואהבו שחרו מוסר. תדע לך שהרי שלמה שהיתה אמו מיסרתו זכה וישב על כסא ה׳ למלך (ד״ה א׳, כ״ט, כ״ג) ונאמר בו (מלכים א׳, ה׳ י״א) ויחכם מכל האדם. ומנין שהיתה אמו מיסרתו דכת׳ (משלי ל״א, א׳) המשא אשר יסרתו אמו אמר ר׳ יוסי בן חנינה[7])

שכר לפי שאין בהם יצר רע אבל האדם שיש בו יצר רע והוא כובשו ועושה רצון יוצרו לכך הוא זוכה לקבל שכר״.

[1]) כל מאמר זה עד ואלה שמות עיקרו בריש שמות רבה, עיי״ש, ובתנחומא. [2]) מאמר זה לא מצאתי. [3]) ברכות ז׳ ע״ב. [4]) שם. [5]) בבא בתרא ק״ט ע״ב [6]) שם. [7]) תנחומא ריש שמות, וע׳ סנהדרין ע׳ ע״ב.

מלמד שכפתתו בת שבע אל העמוד והיתה מכה אותו בשבט ואומרת לו (שם ב׳) מה ברי ומה בר בטני ומה בר נדרי. הכל יודעים שאביך ירא שמים ואם יעלה בך דופי יאמרו אמו גרמה לו. וכן אברהם לפי שיסרו ליצחק ולמדו תורה שמח בו ונדמה כמותו דכתיב אברהם הוליד את יצחק (בראשית כ״ה, י״ט) וכן יצחק לפי שלימדו ליעקב תורה ויסרו היה איש תם יושב אהלים ששימש בבתי מדרשית הרבה ונתיחם כמותו דכתיב אלה תולדות יעקב. וכך השבטים לפי שיסרן אביהם היו כולן לב אחד ועיצה אחת ושקלן הכתוב כיעקב דכתיב ואלה שמות בני ישראל הבאים מצרים את יעקב.

ואלה שמות ר׳ יוחנן אומר אל תאמר שמות אלא שימות[1]) שהן שקולין כנגד שימות הרבה[2]) שנים עשר שבטים, שנים עשר מזלות, שתים עשרה שעות ביום, שתים עשרה שעות בלילה, שנים עשר חדשים בשנה, שנים עשר אבני חושן[3]).

הבאים מצרימה. זהיש״ה הבאים ישרש יעקב יציץ ופרח ישראל (ישעי׳ כ״ז, ו׳) אמר ר׳ תנחומא בכל מקום ישראל באים וניטעים שנאמר ונטעתים על אדמתם (עמוס ט׳, ט״ו) ואומות העולם אף בל נטעו, ישראל וזרעתיה לי בארץ (הושע ב׳, כ״ה) ואומות העולם אף בל זורעו. ישראל שרשי פתוח אלי מים (איוב כ״ט, י״ט) ואומות העולם אף בל שורש בארץ נזעם (ישעי׳ מ׳, כ״ד)[4]) בזכות מי בזכות יעקב. ישראל יש להם שורש ואומות העולם אין להם שורש שנאמר הנה אשור ארץ בלבנון יפה ענף וחורש מוצל וגבה קומה ובין עבותים היתה צמרתו (יחזק׳ ל״א, ג׳) הרי כמה שבח ואין שם שורש. וכן נבוכדנצר אילנא די חזית די רבא ותקיף ורומיה ימשי לשמיא וחזותיה לכל ארעא וגופיה שפיר ואנביה שניא ומזון לכולא ביה (דניאל ד׳, י״ז, י״ח) ואין שם שרש. אבל ישראל גפן ממצרים תסיע תגרש גוים ותטעיה פנית לפניה ותשרש שרשיה ותמלא ארץ (תהלים פ׳, ט׳) ואומר אהיה כטל לישראל יפרח כשושנה ויך שרשיו כלבנון (הושע י״ד, ו׳) אף מלכם משורש דכתי׳ שורש ישי אשר עומד לנס עמים (ישעי׳ י״א, י׳) ומלכותו משורשת דכתי׳ ויספה פליטת בית יהודה הנשארת שורש למטה ועשה פרי למעלה (מלכי׳ ב׳, י״ט ל׳) אבל אומות העולם נשרפין כקש שנ׳ והיו עמים משרפות סיד קוצים כסוחים באש יצתו (ישעי׳ ל״ג, י״ב).

הבאים מצרימה. לפי שירדו לצורך[5]) כת׳ בהם ביאה על שם הבאים ישרש יעקב אבל בעת שירדו שלא לצורך נאמ׳ בהם ירידה דכת׳ הוי היורדים מצרים לעזרה (שם ל״א, א׳)[6]).

ד״א הבאים מצרימה וכי עד עכשיו לא נכנסו למצרים והלא כבר נאמר ואלה שמות בני ישראל הבאים מצרימה ולמה חזר ואמ׳ כאן הבאים אלא כל זמן שהיה יוסף קיים וזן אותם כאלו לא ירדו למצרים וכיון שמת כאלו אותה שעה ירדו למצרים[7]).

---

[1]) ג״ל דצ״ל שימות (בש׳ שמאלית ובחיריק). [2]) הרבה דברים חשובים ששם הקב״ה בעולם. והחכם סימאנזען שיער ששימות = סימות (שאטצע) ע׳ לעווי ערך שימה. [3]) מזל״ט וע׳ פדר״כ קכ״ו ע״א, ופס״ז הערה ה׳ וע׳ שמ״ר פ״א: שקולין הן ישראל כצבא השמים וכו׳. [4]) ע׳ מדרש שיר ז׳ ג׳, ומדרש אגדה הוצאת רש״ב. [5]) ר״ל ירדו לפרוע שטר ת׳ שנה וזהו הצורך שירדו בשבילו להשלים הכוונה האלהית (סגולת ישראל). [6]) מזל״מ. [7]) שמ״ר, תנחומא, ת״ב.

את יעקב אמר ר׳ שמעון בן חלפתא בנוהג שבעולם אדם שיש לו בנים כל זמן שיש בו כח בניו נעשין טפילה לו הזקן הוא נעשה טפילה לבניו. ברם הכא אפילו בזקנותו ואחר מיתתו בניו נטפלין לו ה״ד את יעקב[1]).

ד״א את יעקב אע״פ שכולם גדולים ומגדלין בניהן אין מתעסקין בצרכי עצמן עד שמתעסקין בצרכי אביהם תחלה[2]) לכך נאמר את יעקב ואחר כך **איש וביתו** באו מהוא איש וביתו באו. אמר ר׳ חמא לפי שידע יעקב אבינו שהמצרים שטופים בזמה לכך עמד והשיא את בניו ובני בניו נשים קודם שיבאו למצרי׳[3]).

ד״א איש וביתו. בא הכתוב להודיע קדושתן של שבטים שאע״פ שהיו מהלכין בדרך לא שינו מדתן אלא היו צנועין ולא נזתכל אחד מהן באשת חבירו. מנהג הבריות שיהא אדם צנוע בחוך ביתו וכשהוא מהלך בדרך משנה מדותיו, אבל השבטים אינן כן אלא אף כשהיו מהלכין בדרך לא שינו מדתן אלא נוהגין בקדושה. וכן בלעם כשראה ישראל שוכן לשבטיו ראה שאין פתחו שלזה מכוון כנגד פתחו שלזה ולא חלונו שלזה כנגד חלונו שלזה אמר ראויין הללו שתשרה עליהן שכינה לכך נאמר איש וביתו באו[4]).

ב) **ראובן** שמעון לוי ויהודה למה פירט הכתוב שמותן כאן. לפי שהיו מרחקין את בני השפחות ולא היו ניהגין בהן אחוה לפיכך פירט הכתוב שמותן להודיעך שכולן חביבין לפני המקום כאחד אמר ר׳ יהושע דסכנין בשם ר׳ לוי[5]) אין שמותן של שבטים שווין בכל מקום אלא פעמים שזה מוקדם לזה וזה מוקדם לזה ולמה כן שלא יאמרו בני הגבירות תחלה ובני השפחות אחרונים וללמדך שלא היו אלו גדולים מאלו אלא כולן שווין במראה בקומה בעושר בגבורה ובנואי ובחכמה וכן הוא אומ׳ כל אלה שבטי ישראל שנים עשר (בראי מ״ט, כ״ח).

ד״א למה מקדים אלו לאלו לפי שהן תקרתו שלעולם והמתקן תקרה כראוי נותן עביה של תקרה זו בצד ראשה של האחרת לפיכך מקדים אלו לאלו. ומנין שהן תקרתו שלעולם שכן ישעיה אומ׳ שמע אלי יעקב עבדי וישראל מקוראי (ישעיה מ״ח, י״ב)[6]).

ה) **ויהי** כל נפש. כל נפשות מיבעי ליה. אמר ר׳ חמא לפי שהצדיקים כולן נקראו נפש אחת מפני שדעתם אחת. וכך הן חשובין נפש אחת, אם חטא אחד מהן חטאו כולן. זכה אחד מהן זכו כולן. אבל אומות העולם קרויין נפשות שנ׳ ויקח עשו את נשיו ואת בניו ואת כל נפשות ביתו (בראי ל״ו, ו׳)[7]) **יוצאי** ירך יעקב שבעים נפש. וכי שבעים נפש בלבד והלא כל ששים רבוא שיצאו ממצרים הן יוצאי יריכו, אלא אין הכת׳ מדבר אלא באיתן שירדו למצרי׳. וכי שבעים הן והלא תשעה וששים הן אלא זו יוכבד שהשלימה מנינן של ישראל בדכתבינן לעיל[8]).

ויוסף היה וכי כל השבטים לא היו במצרי׳ אלא כל זמן שהיה יוסף קיים לא נשתעבדו ישראל[9]).

---

[1]) ע׳ פס״ז ושכל טוב. [2]) מזל״מ. [3]) תנחומא, ת״ב, טה״ג בראשית 682. [4]) כ״ב ס׳ ע״א. [5]) שמ״ר, תנחומא, ת״ב. [6]) שם. ירושלמי סוטה כ״א ע״ג. [7]) ע׳ ו״ר פ״ה, ו׳, ופס״ז כאן. [8]) בראשית מ״ו כ״ו. [9]) ע׳ לקמן צד 6, וע׳ תוספתא סוטה סוף פ״י.

ו) **וימת** יוסף. אמ' ר' יהודה אמ' רב מפני מה מת יוסף קודם לאחיו מפני שנהג עצמו ברבנות[1]) **וכל אחיו.** וכי כל השבטים מתו כאחד והלא לוי הארך ימים יותר מכולן. אלא ביון שמת יוסף ראו השבטים עצמן כאלו הן מתים. למה שלא הניח כבודו לא לאחיו ולא לבניו[2]). **וכל הדור** ההוא. שני דורות שהכתוב מקלסן דורן של שבטים דכת' וכל הדור ההוא. ודורו של יהושע דכתי' וגם כל הדור ההוא נאספו אל אבותיו[3]) (שופטים ב', י').

ד"א וכל הדור ההוא. מלמד שלא נשתעבדו בהן כל זמן שאחד מן השבטים קיים ואין בכל השבטים שקיצר ימים פחות מיוסף. ואין בכל השבטים שהאריך ימים יותר מלוי וכל זמן שהיה לוי קיים לא נשתעבדו ישראל במצרים שנ' וימת יוסף וכל אחיו וכל הדור ההוא ויקם מלך חדש. נמצא משמת לוי עד שיצאו ישראל ממצרים מאה ושש עשרה שנה ואין השעבוד יתר על כן ולא פחות משמונים ושש שנים כשנותיה של מרים. ולמה נקרא שמה מרים על שם מירור עבודת המצרים[4]).

ז) **ובני** ישראל פרו וישרצו. יתברך שמו של הקב"ה שאין מדותיו כמדת בשר ודם. בשר ודם שיש לו אוהב בזמן שהוא מוצא את בן אוהבו בחיי אביו מגפפו ומנשקו ומאכילו ומשקהו ואם מצאו אחר מיתת אביו אינו מסביר לו פנים. אבל הקב"ה אינו כן אלא כיון שהצדיקים נפטרין לבית עולמן הוא נפנה לבניהן ומברכן יתר מבחיי אביהן. ביצחק מהוא אומר ויהי אחרי מות אברהם ויברך אלהים את יצחק[5]) (בראי כ"ה, י"א) וכאן וימת יוסף וכל אחיו. מה כת' בתריה **ובני ישראל** פרו וישרצו וירבו ויעצמו. אמ' ר' פרו כבהמה וישרצו כנמלים ורבו כדגים ועצמו כגבורים. במאד מאד. שני פעמים. אמר ר' יוחנן שכך הן עתידין לפרות ולרבות לעתיד לבוא דכת' ואמרת בלבבך מי ילד לי את אלה[6]) (ישעיה מ"ט, כ"א).

ד"א פרו וישרצו. מלמד שהיו מולידין כשרצים הללו וכדגים וכעקרבים. הדג משריץ ששה והעקרב ששים. ד"א וישרצו. תרין אמורין חד אמר אם לגדול שבשרצים את מדמה אותן והיא עכברא ילדא שיתא. ואם לקטן שבשרצים את מדמה אותן והיא עקרבא ילדא שתין[7]). ד"א פרו וישרצו. שהיו מולידין שנים שנים בכרס אחת דכת' פרו רבנן אמרי ששה בכרס אחת דכת' פרו וישרצו וירבו ויעצמו במאד מאד ואית דאמרין שנים עשר בכרס אחת דכת' פרו וישרצו וירבו ויעצמו. לשון רבים כולהון[8]) אמר ר' לוי ששים רבוא תינוקות עיברו נשיהם של ישראל בלילה אחת וכולן הושלכו ליאור ועלו בזכותו של משה שנאמר ויאמר משה שש מאות אלף רגלי (במד' י"א, כ"א) לרגלי עלו כלן[9]).

ותמלא הארץ אותם. אמר ר' חנינא בר פפא נכנסו למצרים ותמלא הארץ אותם. נכנסו למואב ויכם את עין הארץ (במד' כ"ב, י"א) אף כשנכנסו לארץ ישראל פנית לפניה ותשרש שרשיה ותמלא ארץ[10]) (תהלי' פ', י').

ח) **ויקם** מלך חדש על מצרים. זהש"ה בה' בגדו כי בנים זרים ילדו עתה יאכלם חדש את חלקיהם (הושע ה' ז') מניד הכת' שכיון שמת יוסף ואחיו שבו

---

[1]) סוטה י"ג ע"ב, וע' פרקי דר"א פל"ט. [2]) מזל"מ. [3]) מזל"מ. [4]) סדר עולם פ"ג וע' שמ"ר. [5]) מזל"מ, וע' שמ"ר ותנחומא ות"ב. [6]) מזל"מ. [7]) פדר"כ פ"ח. [8]) שמ"ר, תנחומא. [9]) ב"ר פצ"ז ג', וע' שמ"ר פ"א כ"ה, וסוטה י"ב: [10]) מזל"מ.

בני יעקב לטעות הגוים ותעייתם וכולם הפרו ברית מילה חוץ משבט לוי וכיון שעשו כן הפר הקב"ה את האהבה שהיו המצרים אוהבים אותם שנ' הפך לבם לשנוא עמו להתנכל בעבדיו[1]) (תהלים ק"ה, כ"ה) ועמד עליהן מלך חדש, שחידש גזירותיו.

מלך חדש. רב ושמואל. חד אמר חדש ממש וחד אמ' שחידש גזירותיו מאן דאמ' חדש ממש דהא כתב חדש ולמאן דאמ' שחידש גזירותיו דלא כת' וימת ויטלוך. ומאי אשר לא ידע את יוסף, דהוה דאמי כמאן דלא ידע את יוסף כלל[2]).

אשר לא ידע את יוסף. והלא עד היום הזה מצרים יודעין חסדו שליוסף אלא שהיה יודע ולא השגיח עליו וכפה טובתו ולבסוף כפה טובתו שלהקב"ה שנא' לא ידעתי את ה' (ה', ב') הא למדת שכפיית הטובה הוקשה לכפירה בעיקר. אמ' ר' אבון למה הדבר דומה לאחד שנטל אבן וזרקה באיקונין שלדוכוס. אמר המלך התיזו את ראשו. עכשיו בשלדוכוס למחר הוא עושה בי. כך פרעה הרשע עכשיו לא ידע את יוסף למחר לא ידעתי את ה'[1]) אין לך קשה לעולם מכפוי טובה שהוא גורם שלא תהיה טובה בעולם לכך הקב"ה מזהיר את ישראל ואומ' אנכי ה' אלהיך וגו' (שמות כ', ב') הזהרו שלא תכפו טובתי שכפוי טובה אינו יכול לקבל מלכות שמים. וכן יהושע אומ' לישראל אם כפיתם הטובה הזאת לא תוכלו לעבוד את ה' והן משיבין אותו שנא' כי ה' אל' הוא המעלה איתנו ואת אבותינו מארץ מצרים מבית עבדים ואשר עשה לעינינו את האותות הגדולות האלה[3]) (יהושע כ"ד י"ז).

ט) ויאמר אל עמו. תאנא הוא התחיל בעיצה תחלה לפיכך לקה תחלה שנ' וככה ואחר כך ובעמך (ז', כ"ט)[4]).

י) הבה נתחכמה לו. אמר ר' שמעון בן יוחאי למלכו שלעולם אמרו אם נשרוף בניו באש לא נוכל שאברהם נוצל מכבשן האש מאור כשדים. נהרגם בחרב לא נוכל שהרי יצחק נוצל מן החרב. נסקול אותם באבנים לא נוכל שיעקב אביהם עשה מצבת אבנים. ואומ' משם רועה אבן ישראל (בראשי' מ"ט, כ"ד) אלא נשליך אותן במים שכבר נשבע שאינו מביא מבול של מים לעולם. אמר ר' יוחנן עליהם אמר הכת' גם אני אבחר בתעלוליהם ומגורתם אביא להם (ישעי' ס"ו, ד') כינסן הקב"ה והטילן לים[5]).

יא) וישימו עליו שרי מסים. אמ' ר' אלעזר בירבי שמעון מלמד שנתנו מלבן תחלה על כתיפו של פרעה כדי לשבור ליבן של ישראל ויאמרו ומה פרעה שהוא מלך עסוק במלאכה אנו על אחת כמה וכמה[6]). **שרי מסים.** דבר שממסים[7]) את ליבן של ישראל כמה דתימא הרים כדונג נמסו[8]) (תהלים צ"ז, ה'), **ויבן** ערי מסכנות לפרעה. ר' יהודה אומ' כרכים הן, ר' נחמיה אומ' אוצרות הן[9]).

ד"א ערי מסכנות רב ושמואל. חד אמ' שמסכנות את בעליהן. פעמים שנופל מן הבנין ומת ופעמים שהבנין נופל על האנשים ומתים, וחד אמ' שממסכנות את בעליהן דאמ' מר כל העוסק בבנין מתמסכן[6]). את פיתום ואת רעמסס. כדי להצר על ישראל.

---

[1]) שמ"ר, תנחומא, ת"ב. [2]) סוטה י"א. [3]) מזל"מ. [4]) סוטה י"א, שמ"ר, תוספתא סוטה פ"ד, י"א. [5]) סוטה שם, שמ"ר. [6]) סוטה י"א, שמ"ר. [7]) כי"א: שמסים; כי"ש: שמיסים וע' סוטה י"א. [8]) ע' שמ"ר. [9]) ע' שמ"ר.

ד״א פיתום. שכל מה שהיו בונין היה סי תהום עולה ובולעו. ואת רעמסס, שכל מה שהיו בונין היה מתמסמס[1]).

יב) **וכאשר** יענו אותו כן ירבה וכן יפרוץ. בנוהג שבעולם שכל זמן שמשעבדין באדם הוא תושש וזרעו מתמעט. אבל כאן כן ירבה וכן יפרוץ[2]).

ויקוצו מפני בני ישראל אמר ר׳ יוחנן שהיו דומין ביניהם כקוצים[3]).

יג) **ויעבידו** מצרים את בני ישראל בפרך ר׳ אלעזר אומ׳ בפה רך. אמרו כל מי שהוא עושה לבינה נוטל שקל כדי לפתות את ישראל והיו מיגעין עצמן יתר מראי כדי לטול שכר הרבה חוץ מעמרם שלא נתפתה לבו אלא היה עושה לבינה בכל יום ולבסוף מהוא אומ׳ (ה׳ ה׳) ואת מתבונת הלבנים אשר הם עושים תמול שלשום תשימו עליהם לא תגרעו ממנו[4]). ואפילו תבן לא נתנו להם כל שבן שכר.

ד״א בפרך. ר׳ שמואל בר נחמני אמר בפריכה ד״א בפרך אמ׳ ר׳ יוחנן שנתנו מלאכת האיש על האשה ומלאכת האשה על האיש[5]). ד׳א בפרך איזו היא עבודת פרך זו עבודה שאין לה קצבה[6]).

יד) **וימררו** את חייהם ארבעה דברים נאמר בהן מירור. עצירתן מן הולד נקראת מירור דכת׳ והיא מרת נפש (שמואל א׳, א׳ י׳) ושבול הבנים נקרא מירור דכת׳ הרפה לה כי נפשה מרה לה (מלכים ב׳, ד׳ כ״ז) ושבירות הלב נקראת מירור דכת׳ לב יודע מרת נפשו (משלי י״ד, י׳) וחלאים רעים קרואים מירור דכת׳ לא יתניני השב רוחי ישביעני ממרורים (איוב ט׳, י״ח) והיו המצרים משעבדין את ישראל וגורמין להן כל חולי[7]).

בעבודה קשה בחומר ובלבנים ובכל עבודה בשדה את כל עבודתם אשר עבדו בהם בפרך. רב ושמואל דאמרי נאמר כאן עבדה בפסוק זה ארבעה פעמים מלמד שהיה שעבוד מצרים קשה מארבע מלכיות[8]). ובכל עבודה בשדה. מה ת״ל בשדה וכי בעיר לא היו עובדין אלא אמרו להן האנשים ילינו בשדה והנשים ילינו בעיר כדי למעטן מפריה ורביה והיו הנשים מחימות חמין ומוציאות לבעליהן ומנחמות אותן ואומרות להן לא לעולם מצרים משעבדין אתכם סוף שהקב״ה גואלכם מידם ומתוך שמתנחמין אוכלין ושותין ונזקקין להן וסרין ורבין בעניו שנ׳ רבבה כצמח השדה נתתיך ותרבי ותגדלי (יחזקאל ט״ז, ז׳) ומה היה שכרן אמר ריש לקיש זכו לשתי בזות בזת מצרים ובזת הים ועליהם הוא אומ׳ אם תשכבון בין שפתים בשבר שתשכבון בין שפתים תזכו כנפי יונה נחפה בכסף ואברותיה בירקרק חרוץ[9]) (תהלים ס״ח, י״ד).

טו) **ויאמר** מלך מצרים למילדות העבריות. תנו רבנן בת ישראל לא תילד את הנכרית מפני שמילדת בן לע״ז ונכרית לא תילד את בת ישראל מפני שהשודין על שפיכות דמים דברי ר׳ מאיר וחכמים אומרים נכרית מילדת את בת ישראל בזמן שאחרים עומדים על גבה אבל לא בינה לבינה ור׳ מאיר אמר לך אפי׳ אחרין עומדין על גבה לא זמנין דמותבא ליה ידא על אפותיה וקטלא ליה. דההיא

---

[1]) סוטה י״א, שמ״ר. [2]) מזל״מ. [3]) סוטה י״א, שמ״ר. [4]) ע׳ שמ״ר כאן ופ״ה י״ח, ובמד״ר פט״ו כ׳, תנחומא בהעלותך י״ג. [5]) סוטה י״א. [6]) רמב״ם ה׳ עבדים פ״א ה״ו. [7]) מדרש שלשה וארבעה, [8]) מזל״מ. [9]) מדרש אכביר הובא בילקוט כאן, וע׳ שמ״ר וסוטה י״א.

אתתא דהות מציא בהדי חברתה אמרה לה מילדא יהודאיתא בת מילדא יהודאיתא. אמרה לא נפישא בישתה דההיא אתתא דקא משפילנא מניהו כי אופי בנהרא ורבנן אמרי ולא היא מלתא בעלמא היא דאיקריא באפא. ורמינהי היהודית מילדת את הנכרית בשבר אבל לא בחנם. אמר רב יוסף בישבר שרי משום איבה[1]).

אשר שם האחת שפרה ושם השנית פועה. שפרה, זו יוכבד שמשפרת את הולד. ד״א שפרו ורבו ישראל על ידיה. פועה זו מרים שהיתה פועה לולד ויוצא. ד״א שהופיעה במעשיה, ד״א פועה שהיתה פועה ברוח הקודש ואומרת עתידה אמי שתלד בן שהוא מושיע את ישראל[2]).

תנו רבנן[3]) ארבעים ושמנה נביאים ושבע נביאות נתנבאו להן לישראל ולא הוסיפו על התורה ולא פחתו מן התורה חוץ ממקרא מגלה. וכי ארבעים ושמונה נביאים עמדו בישראל ותו לא והא כת׳ ויהי איש אחד מן הרמתים צופים ואמר ר׳ אבהו זה אחד ממאתים צופים שנתנבאו להן לישראל ותניא הרבה נביאים נתנבאו להן לישראל כיוצאי מצרים ואמרי לה כפלים כיוצאי מצרים אלא נבואה שהוצרכה לדורות נכתבה נבואה שלא הוצרכה לדורות לא נכתבה. מאן נינהו שבע נביאות שרה מרים דבורה חנה אביגיל חולדה אסתר. שרה דכת׳ אבי מלכה ואבי יסכה. אמר ר׳ יצחק יסכה זו שרה ולמה נקרא שמה יסכה שסוכה ברוח הקודש כן הוא אומר כל אשר תאמר אליך שרה שמע בקולה (בראשית כ״א י״ב). ד״א שהכל סוכין ביפיה כן הוא אומר ויראו אותה שרי פרעה ויהללו אותה אל פרעה (שם י״ב, ט״ו) מרים דכתיב ותקח מרים הנביאה אחות אהרן (שמות ט״ו, כ׳) אחות אהרן ולא אחות משה אמר רב עמרם אמר רב ואמרי לה אמר רב נחמן אמר רב מלמד כשהיתה אחות אהרן היתה מתנבאה ואומרת עתידה אימא שתלד בן שמושיע את ישראל כיון שנולד משה נתמלא כל הבית אור עמד אביה ונשקה על ראשה אמר לה בתי נתקימה נבואתיך כיון שהטילוהו ליאר עמדה אמה וטפחה לה על ראשה אמרה לה בתי נבואתיך היכן היא והינו דכת׳ ותתצב אחותו מרחוק לדעה מה יעשה לו (שם ב׳, ד׳) לידע מה יהא בסוף נבואתה. דבורה דכת׳ ודבורה אשה נביאה אשת לפידות (שופטים ד׳, ד׳) מאי אשת לפידות אמר רבי יצחק דבי ר׳ אמי שהיתה עושה פתילות למשכן שילה. והיא יושבת תחת תמר דבורה (שופטי׳ ד׳, ד׳) אמר ר׳ שמעון בן אבשלום תחת, משום ייחוד. תמר, מה תמר זה צלו מועט אף תלמידי חכמים שבאותו הדור היו מועטין. מה תמר זה אין לו אלא לב אחד כך ישראל אין להן אלא לב אחד לאביהן שבשמים. חנה דכת׳ ותתפלל חנה ותאמר עלץ לבי בה׳ רמה קרני בה׳ (שמואל א׳, ב׳ א׳) רמה קרני ולא רמה פבי דוד ושלמה נמשחו מן הקרן נמשכה מלכותם. שאול ויהוא נמשחו מן הפך לא נמשכה מלכותם. אביגיל דכת׳ והיה היא רוכבת על החמור וירדת בסתר ההר (שם כ״ה, כ׳) מן ההר מיבעי ליה אמר ראבה בר שמואל על עסקי דם הבא מבית הסתרים נטלה דם מחיקה והראתה לו אמר וכי רואין דם בלילה אמרה לו וכי דנין דיני נפשות בלילה אמר לה האי מורד במלכות הוא וגמיר דיניה וקאי אמרה לו עדיין שאול קיים ולא יצא טבעך לעולם אמר לה וברוך טעמך וברוכה את אשר כליתיני מבוא בדמים (שם כ״ה, ל״ג) מאי מבוא בדמים גלתה שוקה והלך לאורה

---

[1]) ע״ז כ״ג. [2]) סוטה י״א. [3]) מכאן עד סוף הפסוק הכל ממס׳ מגילה י״ד. עד י״ד: וע״ש שנויי גירסאות.

שלוש פרסאות אמר לה השמעי לי אמרה לו ולא תהיה זאת לך לפוקה (שם ל״ג) זאת לא מכלל דאיכא אחריתי, אין איכא מעשה דבת שבע. חולדה דכת׳ וילך חלקיה הכהן ואחיקם ועכבור ושפן ועשיה אל חולדה הנביאה (מלכים ב׳, כ״ב י״ד) מקום דאיכא ירמיה היכי מתנביא חולדה אמרי בי רב משמא דרב חולדה קריבת ירמיה היתה ולא היה מקפיד עליה. ויאשיה גופיה היכי שביק ירמיה ומשדר גבי חולדה אמרי דבי ר׳ שילא מפני שהנשים רחמניות הן. אסתר דכת׳ ויהי ביום השלישי ותלבש אסתר מלכות (אסתר ה׳, א׳) בגדי מלכות מיבעי ליה אמר ר׳ אלעזר אמר ר׳ חנינה מלמד שלבשתה רוח הקדש כת׳ הכא ותלבש אסתר מלכות וכת׳ התם ורוח לבשה את עמשי ראש השלישים (ד״ה א׳, י״ב י״ח).

טז) ויאמר בילדכן את העבריות וראיתן על האבנים מאי על האבנים אמר ר׳ תנחום מקום שהבן נבנה כענין שנאמר וארד אל בית היוצר והנה הוא עושה מלאכה על האבנים[1] (ירמיה י״ח, ג׳).

אם בן הוא והמתן אותו אמר להן אתן לכם סימן אם פניו למטה בידוע שהוא זכר הניחו יד על גלגלתו וימות ואם פניו למעלה נקבה היא הניחו אותה לאמה[2]. שאלו התלמידים את ר׳ דוסתאי בי ר׳ ינאי מפני מה איש פניו למטה ואשה פניה למעלה אמר להן זה ממקום שנברא וזה ממקום שנברא. מפני מה איש מקבל פיום ואישה אינה מקבלת פיום, זה ממקום שנברא וזה ממקום שנברא, מפני מה איש קולו עבה ואשה קולה ערב זה ממקום שנברא וזה ממקום שנברא. מפני מה איש מחזר על האשה ואשה אינה מחזרת על האיש משל לאדם שאבדה לו אבידה מי מחזר על מי הוי אומ׳ בעל האבידה מחזר על אבידתו[3]).

ואם בת היא וחיה. פרסם הרע שנאמר והמתן אותו ולא פרסם הטיבה שנ׳ וחיה[4]) אבל הצדיקים אינן כן אלא מפרסמין הטובה ואין מפרסמין הרע שהן דומין ליוצרן שאמר כי מכבדי אכבד ובוזי יקלו[5]) (שמואל א׳, ב׳ ל׳) אמר ר׳ לוי ארורים הן הרשעים שהן מתנמקין[6]) בגזירותיהן על ישראל כל אחד ואחד אומ׳ עצתי יפה משלפני. קין הרג את אחיו בא עישו ואמר שוטה היה קין שהרג את אחיו בחיי אביו אינו יודע שאביו פורה ורובה ומביא כיוצא בו אבל אני איני עושה כן אלא יקרבו ימי אבל אבי ואהרג כך ואהרגה את יעקב אחי (בר׳ כ״ז מ״א). בא פרעה הרשע ואמר שוטה היה עישו אינו יודע שאחיו פורה ורובה עד שלא ימות אביו אני איני עושה כן אלא עד דאנון דקיקין תחות כרסי אמהתהון אנא מוביד יתהון דכתי׳ אם בן הוא והמתן אותו. אתא המן ממזרא ואמר שוטה היה פרעה שאמר וכל הבת תחיון אינו יודע שהבנות נשאות לאנשים ופרות ורבות אני איני עושה כן אלא טף ונשים ביום אחד (אסתר

---

[1]) ע׳ שמ״ר. [2]) שט״ר, סוטה י״א: [3]) נדה ל״א: וע׳ ב״ר פ״ז. [4]) שברע אומר והמתן שהם ימיתו אותו בידים, ובטובה אינו אומר אלא וחיה דהיינו שיניחו אותה בחיים, אבל לא יעשו שום דבר להחיותה. [5]) שבטובה אומר הקב״ה אכבד דהייטו אני אכבד אותם, וברעה אומר יקלו מעצמן ולא אני אקלה אותם. [6]) בפדר״כ ע״ח: איתא ״מתחכמין״ וכן כתוב בכי״ש על הגליון: מתחכמין להרע. ולשון מתנמקין כמו ר׳ יוסי נימוקו עמו (גיטין ס״ו). דהיינו חכמתו עמו, עמ״ש החכם פראפ. בארטה במ״ע הקדם ש״ג צד 1. וע״ג מה״ג בראשית כ״ד נ״ח. ומכאן מוכח שעיקר הגי׳ ״מתנמקין״, והמעתיקים לא הבינו המלה ושינו כל אחד לפי השערתו.

ג׳, ל״ג) לעתיד לבא גוג ומגוג אומר שוטים היו הראשונים שהיו מדיינין כנגד ישראל אינן יודעין שיש להן סטרון בשמים אני איני נלחם אלא בפטרונם תחלה הה״ד יתיצבו מלכי ארץ ורוזנים נוסדו יחד על ה׳ ועל משיחו (תהלים ב׳, ב׳) אומ׳ להם הקב״ה שוטים שבעולם אתם נזקקין כנגדי חייכם שאני משחק בכם תחלה דכת׳ יושב בשמים ישחק ה׳ ילעג למו (שם ג׳) ולבסוף אני נפרע מכם דכת׳ ויצא ה׳ ונלחם בגוים ההם כיום הלחמו ביום קרב [1]) (זכרי י״ד, ג׳).

יז) **ותיראן** המילדות את האלהים ותחיינה את הילדים לא דיין שלא המיתום אלא שסיפקו להם מים ומזון [2]).

יט) **ותאמרן** המילדות אל פרעה כי לא כנשים המצריות העבריות כי חיות הנה. אמרו לו אומה זו נמשלה בחיה. גור אריה יהודה (בראשית ט״ט, ט׳) בנימין זאב יטרף (שם כ״ז) נפתלי אילה שלוחה (שם כ״א) אינן צריכות למילדות לכך נאמר כי חיות הנה אל תקרא חיות אלא חיות [3]). אמר ר׳ נחמן אמר רבה בר אבוה אמר רב כל האמור בפרשת תוכחה עושין לחיה בשבת [4]) ומולדותיך ביום הולדת אותך (יחזקאל ט״ז, ד׳) מכאן שמילדין את האשה בשבת וקוראין לה חכמה ממקום למקום ומחללים עליה את השבת וקושרין את הטבור. אם היתה צריכה לנר חברתה מדלקת לה ואם היתה צריכה לשמן חברתה מביאה לה ביד ואם אינו מספיק מביאה בכלי דרך רשות הרבים. לא כרת שרך מכאן שחותכין את הטבור. וכמים לא רחצת למשעי מכאן שטרחיצין את הולד בשבת ואפילו בחמין שהוחמו בשבת [5]) והמלח לא המלחת מכאן שמולחים את הולד בשבת. והחתל לא חתלת מכאן שמלפפין את הולד בשבת [4]).

כא) **ויהי** כי יראו המילדות את האלהים ויעש להם בתים וכי לשעבר לא היה להם בתים, אלא ששלח פרעה להרגן וכסה אותן הקב״ה כשתי קורות של בתים. אמ׳ ר׳ סימאי פנחס וכלב נעשו כשתי חליות של עמוד דכת׳ ותקח האשה את שני האנשים ותצפנו (יהושע ב׳, ד׳) וכך ירמ״ה וברוך נעשו כשני ספסלים שנאמר ויסתירם ה׳ (ירמיה ל״ו, כ״ו) וכך המילדות נעשו כשתי קורות של בתים. אמ׳ ר׳ שמואל פנחס וכלב היו צדיקים, ירמיה וברוך היו נביאים. אמר הקב״ה ואלו אע״פ שהן נשים ראויות הן שנעשה להן נס על שכטלו גזירת פרעה הרשע ויראו ממני לכך ויעש להם בתים [6]). **ד״א** ויעש להם בתים. העמיד הקב״ה מיוכבד אהרן כהן ומשה לוי והם נקראו בתים שכך כת׳ בית אהרן ברכו את ה׳ בית הלוי ברכו את ה׳ [7]) (תהלים קל״ה, י״ט).

ד״א ויעש להם בתים שעשה הקב״ה להן בית כהונה ובית מלכות. כהונה מן יוכבד שנ׳ ויקח עמרם את יוכבד דודתו לו לאשה ותלד לו את אהרן וכך נאמר בית אהרן ברכו את ה׳ (שם) מלכות ממרים שנ׳ ויקח לו כלב את אפרת (ד״ה א׳, ב׳ י״ט) ומאי אפרת זו מרים שפרו ורבו ישראל על ידיה ויצא ממנה דוד דכת׳ ביה ודוד בן בן איש אפרתי הזה מבית לחם יהודה (שמואל א׳, י״ז י״ב) מלמד שהיה דוד מבני בניה של מרים [8]) ואומ׳ בית דוד כה אמר ה׳ דינו לבקר משפט (ירמיה כ״א, י״ב).

---

[1]) פדר״כ שם, מר׳ תהלים הוצ׳ רש״ב ב׳ ד׳ וש״נ. [2]) סוטה י״א: [3]) שמ״ר, סופה שם. [4]) שבת קכ״ט: [5]) שם קל״ד: [6]) מזל״מ, [7]) מזל״מ, [8]) ע׳ סוטה י״א: ושם״ר.

כב) ויצו פרעה לכל עמו לאמר כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו. תנו רבנן ג׳ ניבטו ולא ראו ואלו הן נבט ואחיתופל ואסתגניני פרעה. נבט ראה אש שיצאה מאמתו ושרפה את כל העולם והוה סאביר איהו מאליך ולא הוה ידע דבר דמוליד הוא דמאליך סוף אתה עץ עיצתה למקטליה לדויד קטליה לדידיה ואיהו שבע בן בכרי דתנו רבנן נבט היא מיכה הוא שבע בן בכרי וירבעם הוא דנפק מניה. אחיתופל ראה צרעת שזרחה באמתו וכסת׳ את כל בישרו הוה סאביר איהו מאליך ולא ידע דבר ברתיה הוא דמאליך והוא שלמה דאמיה בת שבע בת אליעם בן אחיתופל הגילוני. עץ עיצתה לאבשלום למקטליה לאבוה וימלוך תחותיה כיון דחזא דלא סלקא בידיה ויצו על ביתו ויחנק (שמואל ב׳, י״ז כ״ג). אסתגניני פרעה מה היא. ראו שמושיען של ישראל במים הוא לוקה עמדו וגזרו כל הבן הילוד היארה תשליכוהו ולא הוו ידעי שעל עסקי מים הוא לוקה הינו דאמר ר׳ חמא בר חנינא המה מי מריבה (במד׳ כ׳, י״נ) המה שראו אסתגניני פרעה וטעו[1]) ותניא בשעה שנתעברה אמו של משה ראה פרעה הרשע בחלומו רחל רבוצה וילדה שה והיה רואה מאזנים תלויים בין הארץ לרקיע ומביאין את השה ומניחין בכף מאזנים, ומביאין כל כסף וזהב של מצרים ומניחין בכף שניה והיא מכרעת על כולן ועדיין היו מביאין כלי זין של מצרים והיו מוסיפין על הכסף ועל הזהב והשה מכריע. לבקר שלח פרעה והביא כל מכשפיו וחרטמיו וסיפר להן את חלומו. אמרו לו רחל זו שראית רבוצה אומה זו שהיא שרויה במצרי׳ והשה שילדה בן עתיד לצאת ממנה והוא עתיד להחריב מצרים והוא מכבש את הארצות לאומה זו. אמר להן כבר נולד אמרו לו עדיין לא נולד אלא הלילה הזה נתעברה בו אמו. אמר להם מיתתו במה אמרו לו במים תהא מיתתו לפי שאסטרוגלין[2]) רואין ואינן רואין ונראה להם שמיתתו במים וכסבורין שיטבע במים וימות ולא היו יודעין שעל ידי מי מריבה הוא נענש. אמר להן פרעה לחרטומיו ועכשיו מה תקנה יש לדבר הזה אמרו לו מנה פקידים על כל הנשים המעוברות שבארץ מצרים ויחפשו יפה יפה ויבדקו כל אשה מעוברת ויכתבו שמה בפתקיהן ולתשעה חדשים יבדקו אותן ותגזור ויטילו את הולדות ליאר לפי שכשיכנס למים לא תהא לו הצלה ששם מיתתו לכך נאמ׳ כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו[3]).

[ב] א) וילך איש מבית לוי. זהש״ה דברי חכמים בנחת נשמעים מועקת מושל בכסילים (קהלת ט׳, י״ז) נאמר הפסוק הזה כנגד בית דין של ישראל שנוזרין גזירה בצנעה וגזרתן מתקיימת אבל אומות העולם אע״פ שגוזרין גזירות בפרהסיא ומעבירין כרוזות אין גזרתן מתקיימת[4]) שכן את מוצא בפרעה הרשע שהיה גוזר גזירות על ישראל ואין אחת מהן מתקיימת. כיון שראה עמרם ובית דינו שגזר פרעה כך מיד ישבו אף הם ואמרו מה אנו מולידין בנים והן מטילין אותן ליאר מוטב שניבטל מפריה ורביה ופירש כל אחד מאשתו ואף עמרם פירש מאשתו באת מרים אצל אביה ואמרה לו גזירה שלכם קשה משל פרעה, פרעה גזר על הזכרים ואתם גזרתם על הזכרים ועל הנקבות. פרעה הרשע ספק גזרותיו מתקיימין ספק אין מתקיימין אבל אתה צדיק ותגזר אומר ויקם לך (איוב כ״ב, כ״ח) ולא עוד אלא שראיתי ברוח הקודש שעתיד לצאת ממך בן שהוא מושיע את ישראל. כיון שראה עמרם כך הלך

[1]) ע׳ סנהדרין ק״א: [2]) צ״ל אסטרולוגין. [3]) דברי הימים של משה רבינו ע״ה.
[4]) ע׳ קהלת רבה ט׳ י״ז.

לבית דין וביטלו את הגזירה והחזיר את יוכבד[1]) לכך נאמ' וילך איש מבית לוי ויקח את בת לוי. ד"א וילך איש מבית לוי למה לא פרסמו הכת' ולא הזכיר שמו אלא מפני שאבותיו קיימין והוא קטן שבהם. ד"א שהלך מגזירותיו של הקב"ה וגזר גזירה אחרת.

ויקח את בת לוי. וכי בת היתה באותה שעה והלא בת מאה ושלשים שנה היתה שכן את מוצא ישבו ישראל במצ' מאתים ועשר שנים מנין „רד"ו" והיא נולדה בין החומותים וכתי' כבנה ומשה בן שמונים שנה בדברם אל פרעה (ז', ז') נמצאה בת מאה ושלושים שנה באותו הפרק ותאמר בת. אלא אמר ר' יהודה בי ר' זבינא מלמ' שנולדו בה סימני נערות[2]) ולמה נקרא שמה יוכבד שהיו פניה דומין לזיו הכבוד.

ב) ותהר האשה ותלד בן. באותה הלילה שנתעברה ראה פרעה החלום ומנו תשעה חדשים והן לא ידעו שכל הנביאים לא נולדו אלא לשבעה חדשים ומשה אב לנביאים[3]).

ותרא אותו כי טוב הוא שנולד מהול[4]). ד"א כיון שילדה אותו נתמלא הבית אור, כת' הכא כי טוב הוא ולהלן וירא אלהים את האור כי טוב[5]) (בראשית א' ד').

ותצפנהו שלשה ירחים שנולד לשישה חדשים ושני ימים מן החדש השביעי שהוא שבעה באדר[6]).

ג) ולא יכלה עוד הצפינו. כשישלמו תשעה חדשים מליל חלומו של פרעה יצאו לחפש בכל המקומות מיד ותקח לו תבת גמא וגו'. בששה בסיון הושלך משה ליאר[7]) ובששה בסיון נתעלה ומשה עלה אל האלהים שהוא יום מתן תורה להודיעך שהיום שהיה בו צער גדול על משה נעשה לו יום שמחה וגדולה ועליו אמר דוד ביום קראתי ותענני תרהיבני בנפשי עז (תהלים קל"ח, ג').

ד) ותתצב אחותו מרחוק לדעה מה יעשה לו. אמר ר' יוחנן הפסוק הזה לא נאמ' אלא לשון נבואה. ותתצב ויבא ה' ויתיצב ויקרא כפעם בפעם שמואל שמואל (שמואל א', ג' י') אחתו, אמור לחכמה אחותי את (משלי ז' ד') מרחוק, מרחוק ה' נראה לי (ירמיה ל"א ג') לדעה, כי אל דעות ה' (שמואל א', ב' ג') מה, ועתה ישראל מה ה' אלהיך שואל מעמך (דברי' י' י"ב) יעשה, כי לא יעשה ה' אלהים דבר (עמוס ג' ז') ואמר כי עשה יעשה ה' לאדני בית נאמן (שמואל א', כ"ה כ"ח) לו, ויקרא לו ה' שלום[8]) (שופטים ו' כ"ד).

ה) ותרד בת פרעה לרחץ על היאר. ר' שמעון אומ' שירדה לרחץ מגלולי בית אביה[9]) ויש אומרין שנצטרעה וכיון שפששה ידה לאותו צדיק נתרפית[10]).

ותשלח את אמתה ותקחה שנמשכה ונמתחה[11]) וכן את מוצא באסתר ויושט המלך לאסתר את שרביט הזהב ותקרב אסתר ותגע בראש השרביט (אסתר ה' ב') שנמתח שרביטו. וכמה ר' ירמיה אומר שתי אמות היה והעמיד על שתים עשרה אמה ואמרי לה על שש עשרה אמה. ר' יהושע בן לוי אומ' עשרים וארבע ואמרי לה עשרים ושמונה, ר' חסדא אמר רבן גמליאל ששים. רבא בן אפדן אמר משום ר'

---

[1]) סוטה י"ב. שמ"ר, פ"ר ק"פ. [2]) סוטה שם. [3]) מול"מ. [4]) שמ"ר. [5]) שמ"ר, סוטה י"ב. [6]) עי"ש [7]) ע' סוטה י"ב: [8]) שמ"ר, סוטה י"א. [9]) שמ"ר סוטה י"ב: [10]) תנחומא שמות ז', שמ"ר, פר"א פ' מ"ח. [11]) תנחומא שמ"ר, סוטה י"ב:

אליעזר ששמע מפי רבו ורבו מרבו מאתים וכן את מוצא בשני רשעים, וכן אתה מוצא באמתה של בת פרעה. שני רשעים שברת (תהלים ג', ח') אמר ריש לקיש אל תקרא שִׁבַּרְתָּ אלא שִׁבַּרְבַּתָּה[1])

ו) **ותפתח** ותראהו את הילד והנה נער בוכה כתב ילד וכתי נער אלא מראהו מראה ילד וקולו קול נער[2]).

ותחמול עליו ותאמר מילדי העברים זה שנסתכלה במילה שלו[3]).

ז) **ותאמר** אחותו אל בת פרעה האלך וקראתי לך אשה מינקת מן העבריות. אמר ר' חמא בר חנינה נטלתהו והביאתהו אצל המצריות להניק אותו ופסל את דדיהן. והרי מותר היה להניק שכן שנינו בת ישראל לא תניק בנה של נכרית אבל מניקה נכרית את בנה של ישראל ברשותה, מהוא ברשותה אוכלת מתחת ידה ומניקתו. אלא אמר הקב"ה עתיד פה של צדיק זה לדבר עמי למחר המצריות אומרות זה שהוא מדבר עם השכינה אני הינקתיו לפיכך פסל את דדיהן[4]).

תנו רבנן בת ישראל לא תניק בנה של נכרית מפני שמניקה בן לע"ז ונכרית לא תניק בנה של בת ישראל מפני שחשודין על שפיכות דמים דברי ר' מאיר וחכמים אומרים נכרית מניקה את בנה של בת ישראל בזמן שאחרים עומדין על גבה אבל לא ביו לבינה ור' טאיר אמר לך אפילו אחרים עומדין על גבה לא זמנין דמותבא סם על דד וקטלה ליה. וכת ישראל לא תניק בנה של נכרית ואפילו בשכר ואפילו משום איבה דאמ' אביי אתיא לאשתמוטי. אי פנויה היא אמרה בעינא לאינסובי ואי אשת איש היא אמרה לא מזדהמנא אגובראי[5]).

ט) **ותאמר** לה בת פרעה הילכי את הילד הזה והיניקיהו לי. אמרה לה יודעת אני שהוא ליבי[6]) אמרה לה יריאה אני מגזירה שגזר אביך, אמרה לה לי את מינקתו.

י) **ויגדל** הילד ותביאהו לבת פרעה ויהי לה לבן. היתה בת פרעה מחבקתו ומנשקתו ומחבבתו ולא היתה מוציאה אותו מפלטין של פרעה ולפי שהיה יפה היו הכל מתאוין לראותו ומי שהיה רואהו לא היה מעביר מעליו והיה פרעה מחבקו ומנשקו והוא נוטל כתרו מעל ראשו ומשליכו. רמז לו מה שעתיד לעשות לו כשהוא גדול. וכן הקב"ה אומ' לחירם מלך צור ואוציא אש מתוכך היא אוכלתך (יחזקאל כ"ח, י"ח) ובת פרעה מגדלת מי שעתיד ליפרע מאביה ומארצו ואף המלך המשיח שהוא עתיד ליפרע מאדום הרשעה שם הוא גדל עמהן תחלה דכת' שם יערה עגל ושם ירבץ וכלה סעיפיה (ישעיה כ"ז י')[7]).

ותקרא שמו משה. היה ראוי לקרות אותו משוי שנמשה מן המים אלא קראתו משה אמרה הוא מָשָׁה עצמו כלומר זכותו גרמה לו להנצל.

ד"א על שם ישראל שהוא מָשָׁה אותם והוציאם ממצרים שנ' והוצא את עמי בני ישראל ממצרים (ג', י') וכת' ויסע משה את ישראל מים סוף (ט"ו, כ"ב) לכך נקרא שמו משה שהוא משה עצמו ואחרים[8]).

---

[1]) מגילה ט"ו: וע' מדרש לקח טוב לאסתר ה' א'. [2]) תנחומא שמ"ר סוטה י"ב: [3]) שם. [4]) שמ"ר, תנחומא (והפירוש מהוא ברשותה וכו' ליתא אלא בתנחומא). [5]) ע"ז כ"ו. [6]) שמ"ר, סוטה י"ב: [7]) שם"ר, תנחומא שמות ח'. [8]) ע' לקח טוב.

כי מן המים משיתיהו. משיתָהו כת׳ אמרה רבון העולמים אתה משיתהו לא אני.
ר׳ שמעון בר פזי פתח בדברי הימים אמר הבי כל דבריך אחד הן ואנו יודעין לדרשן ואשתו היהודיה (ד״ה א׳, ד׳ י״ח) יהודיה והא בתיה שמה ולמה נקרא שמה יהודיה על שם שכפרה בע״ז דכת׳ ותרד בת פרעה לרחץ על היאר אמר ר׳ יוחנן משום ר׳ שמעון בן יוחאי שירדה לרחץ מגלולי בית אביה לכך נקראת בתיה שה״א בת יה. ילדה את ירד. זה משה ולמה נקרא שמו ירד שירד להן לישראל מן בימ״ו. ילדה והא רבויי רביתיה לומר לך שכל המגדל יתום בתוך ביתו מעלה עליו הכתוב כאלו ילדו. אביגדור שגדר פרצותיהן של ישראל. ואת חבר שחבר את ישראל לאביהן שבשמים. אבי שוכו, שנעשה להן לישראל כסוכה. ואת יקותיאל, שקוו ישראל לאל בימ״ו. אבי זנוח, שזנח עונותיהן של ישראל. אבי אבי אבי, אב בתורה, אב בחכמה, אב בנבואה. אלה בני בתיה בת פרעה אשר לקח מרד. וכי מרד לקחה והלא כלב לקחה ולמה נקרא שמו מרד שמרד מעצת מרגלים. אמר הקב״ה יבא כלב שמרד מעצת מרגלים וישא בתיה בת פרעה שמרדה מגלולי בית אביה[1]).

יא) **ויהי** בימים ההם ויגדל משה. וכי אין הכל גדילין האדם והבהמה והחיה והעוף כולם גדילין אלא שהיה גדול שלא כדרך העולם[2]).

ויצא אל אחיו. שתי יציאות יצא אותו צדיק. וכתבן הקב״ה הרי אחת ויצא ביום השני הרי שתים[3]).

וירא בסבלותם. טהוא וירא רואה בסבלתם ובוכה ואומ׳ חבל לי עליכם מי יתן מותי עליכם שאין לך קשה ממלאכת הטיט והיה ניתן כתיפו ומסייע לכל אחד ואחד[4]) אמר כדי שלא אוציא עצמי מצער הצבור[5]).

ד״א וירא בסבלתם. ראה שהיו מטעינין את הזקן כבחור ואת האשה כאיש ואת הקטן כגדול ועמד והשוה אותן[6]) לפיכך זכה שתנתן פרשת ערכים על ידו להבחין בין האיש לאשה בין הזקן לבחור בין הקטן לגדול[7])

וירא איש מצרי מכה איש עברי. מי הוא זה איש מצרי זה אביו של מגדף שנ׳ והוא בן איש מצרי (ויק׳ כ״ד, י׳). איש עברי, בעלה של שלומית בת דברי. כאיזה צד היה עשוי אותו נוגש על מאה ועשרים אנשים והיה מוציא אותן למלאכתן מקריאת הגבר ומתיך שהוא רגיל להוציאן היה נכנס ויוצא לבתיהן. ראה לשלומית שהיא יפת תואר שלימה מכל מום נתן עיניו בה ועמד בשעת קריאת הגבר והוציא בעלה מביתו וחזר אותו מצרי ובא על אשתו והיא סבורה שהוא בעלה. חזר בעלה מצא המצרי יוצא מן הבית שאל אותה שמא נגע ביך אמרה לו הין וסבורה הייתי שאתה הוא כיון שידע הנוגש שהרגיש בו חזר לעבודת פרך והיה מכה אותו. ראה משה מה עשה באשתו ברוח הקדש והיאך הוא מכהו אמר לו לא דייך שאת מענה את אשתו אלא שאת מכהו[8]).

יב) **ויפן** כה וכה. מהוא כה וכה, ראה שעינה את אשתו והוא חוזר ומכה את בעלה[9]).

וירא כי אין שם איש. מה ת״ל כי אין שם איש מלמד שהושיב משה סנהדראות של מלאכי השרת, אמ׳ להם אהרוג את זה? אמרו לו הרוג![10]).

---

[1]) מגילה י״ג. [2]) שמ״ר. [3]) שם. [4]) שם. [5]) ע׳ לקח טוב. [6]) ע׳ שמ״ר.
[7]) וי״ר פל״ו, ב׳. [8]) שם״ר ועי״ש במהר״זו. [9]) שם. [10]) אדר״נ פ״כ.

ד״א ויֵרא כי אין שם איש. ראה שהוא מחויב מיתה[1]) דתניא אמ׳ ר׳ חנינה נוי שהכה את ישראל חייב מיתה שנ׳ ויפן כה וכה ויֵרא כי אין איש ויך את המצרי[2]). ויך את המצרי, כמה הכהו, יש אומרין מגריפה של טיט נטל והוציא את מוחו ויש אומרין הזכיר עליו את השם והרגו[3]) כענין שנ׳ ויפן אחריו ויראם ויקללם בשם ה׳ ותצאנה שתים דובים מן היער ותבקענה מהם ארבעים ושני ילדים (מלכי׳ ב׳, ב׳, כ״ד) מה ראה אמר ר׳ יצחק נפחא ראה שגידלו בראשם בלורית כגוים[4]).

ויטמנהו בחול. אין חול אלא ישראל דכת׳ והיה מספר בני ישראל כחול הים אשר להן אתם משולין בחול מה החול הזה אדם נוטלו מזוית זו ונותנו בזוית אחרת ואין לו קול כך אתם אל יצא דבר זה מפיכם[5]).

ג) **ויצא** ביום השני והנה שני אנשים עברים נצים. אמ׳ ר׳ שמעון בן יוחאי כל שאתה יכול לתלות ברישע תלה. מי הן שני אנשים הללו זה דתן ואבירם והן שאמרו נתנה ראש ונשובה מצרימה (במדבר י״ד, ד׳) והן שהטמרו על הים והן שהיתירו מן המן והן היו במחלקתו של קרח[6]) הוא דתן ואבירם (במדבר כ״ו, ט׳) שהן עמדו ברישעה מתחלה ועד סוף[7]).

ויאמר לרשע למה תכה רעך. אמר ריש לקיש כל המגביה ידו על חבירו אע״פ שלא הכהו נקרא רשע שנ׳ ויאמר לרשע למה תכה רעך הכית לא נאמר אלא תכה. ר׳ חנינה אמ׳ נקרא חוטא שנאמ׳ ואם לא לקחתי בחוקה. וכת׳ ותהי חטאת הנערים גדולה מאד (שמואל א׳, ב׳, י״ז) ר׳ הונא אמ׳ תיקצץ ידו שנ׳ וזרוע רמה תשבר (איוב ל״ח, ט״ו) ר׳ הונא קץ ירא. ר׳ אליעזר אומ׳ אין לו תקנה אלא קבורה שנ׳ ואיש זרוע לו הארץ (איוב כ״ב, ח׳) ר׳ אליעזר היה אומ׳ לא ניתנה קרקע אלא לבעלי זרועות שנ׳ ואיש זרוע לו הארץ[8]).

למה תכה רעך. רשע שכמותך מלמד ששניהן רשעים[9]).

ד) **ויאמר** מי שמך לאיש שר ושופט עלינו. ועדיין אין אתה איש מיכאן אמרו שהיה פחות מבן עשרים שנה באותו הפרק[10]) ותרצה להיות שופט עלינו.

הלהרגני אתה אומר. מכאן אתה למד שהרג את המצרי באמירה[11]).

ויירא משה ויאמר אכן נודע הדבר. אמר להן יש ביניכם לשון הרע ואתם מצפים לגאולה[12]).

ט) **וישמע** פרעה את הדבר הזה. שעמדו דתן ואבירם והלשינו עליו[13]).

ויבקש להרג את משה. ר׳ אליעזר[14]) המודעי אומ תפשו את משה והעלוהו לבימה כפתוהו והניחו חרב על צווארו להרגו ירד מלאך מן השמים כדמות משה תפשו את המלאך והניחו למשה[15]) ר׳ אליעזר אומ׳ בני אדם שתפשו את משה עשאן המקום כתים כתים עשאן אלמים וחרשים וסומים. אומרין לאלמים היכן הוא משה ואינם יכולים לדבר, לחרשים ואינם שומעים, לסומין ואינן רואין ההי״ד ויאמר ה׳ אליו מי שם פה לאדם וגו׳ (ד׳, י״א)[16]).

---

[1]) ע׳ שמ״ר. [2]) סנהדרין נ״ח: [3]) ע׳ שמ״ר. [4]) סוטה מ״ו: [5]) שמ״ר, מדרש אבכיר הובא בילקוט כאן. [6]) שמ״ר וע״ש בנספח. [7]) מגילה י״א. תנחומא שמות י׳. [8]) סנהדרין נ״ח: [9]) תנחומא. [10]) ע׳ שמ״ר ובמדרש אבכיר בילקוט. [11]) שמ״ר ואדר״נ פ״כ. [12]) תנחומא י׳, שמ״ר. [13]) שם. [14]) נ״א אלעזר. [15]) דברים רבה כ׳ כ״ט, שיר רבה ז׳ ד׳. [16]) שם ושמ״ר.

וישב בארץ מדין וישב על הבאר. קלט דרך אבותיו. שלשה נזדווגו להן זווגין מן הבאר: יצחק יעקב ומשה. יצחק, דכת' ויצחק בא מבוא באר לחי רואי וגו' וישא עיניו וירא והנה גמלים באים (בראשי' כ"ד, ס"ב) יעקב, דכת' וירא והנה באר בשדה (שם כ"ט, ב') משה, דכת' וישב על הבאר[1]).

ט"ז) **ולכהן** מדין שבע בנות. כל שבחו של אותו צדיק להיות הולך אצל כומרי ע"ז? הקב"ה מקנא לע"ז והאיך הוא נדבק בה אלא יתרו כומר לע"ז בתחלה היה ולעולם ע"ז בסורה בפני עובדיה והיה יתרו רואה את החרטמים ובוסר עליהם[2]) לפי שלא ראה בה ממש נתבזית בעיניו[3]). אמר ר' אבון אין עולה של ע"ז אלא על הנשים והקטנים ושאר עמי הארץ[4]). אמ' ר' פנחס מעשה בדמשקיא שהיה שם בית צלם אחד והיה לו כומר שמו אבא גוליש[5]) והיה משמש לפני הצלם שנים הרבה פעם אחת הגיעו אינקי[6]) של צער צעק לפני הצלם ימים הרבה ולא הועיל כלום אחר כך יצא לחוץ בלילה ואמר רבונו של עולם שמע תפלתי ופדיני מצרתי מיד שמע אל תפלתו ונתרפא וגנב את עצמו ובא לו לטבריה ונתגייר והיה מרדף אחר המצוות ונתמנה פרנס על העניים וכיון שנכנסו מעות תחת ידו, ידים שהיו למודות ממשמשות בבית הצלם משמשו בקודש, מיד חשש באחת עינו ונסמית. שוב שלח ידו בהקדש וחשש בשניה ונסמית, והיו בני מקומו באין לטבריה ורואין אותו סומה ואומרין לו אבא גוליש מה ראית שהיית שוחק בצלם ומניח אותו ולא היה גובה ממך וכן אחרים וכן אחרים. מה עשה אמר לאשתו עמדי עד שנלך לדמשק. אחזה בידו והיו מהלכין. כיון שהגיעו לעיירות שבתחום דמשק היו מתכנסים עליו ואומרין הרי אבא גוליש ואומרין לו יפה עשה לך הצלם שסימא את עיניך. אמר להם אף אני לא באתי אלא לבקש ממנו ולהשלים לו שמא יפתח לי עיני והוא שוחק עליהן עד שנכנס לדמשק נתכנסו עליו אכלסי דמשק אמרו לו מרינו אבא גליש מה אתה עשוי אמר להם מה שאתם רואים אמרו לו הייתה סבור שאתה מלעיג בצלם אף היא מלעיג בך והיה שוחק עליהן ואומ' להן להשלים לו באתי שמא ירחם עלי אלא לכו וקבצו כל בני המדינה הלכו ונתכנסו חיילות חיילות בבית ע"ז ועלו הגגות כיון שנתמלא המקום אמר לאשתו שתעמידו על עמוד שהיה מכיר שם הלך ועמד לו עליו ואמ' להם אחי בני דמשק בשעה שהייתי כומר ומשמש לצלם היו בני אדם מפקידין אצלי פקדונות והייתי כופר בהן לפי שאין לצלם הזה לא עינים לראות ולא אזנים לשמוע עד שיפרע ממני, עכשו הלכתי אצל מי שעיניו משוטטות בכל הארץ ולא יבצר ממנו מזמה ובקשו ידי למשמש ולטול כמו שהיו למודות ולא הספקתי לעשות עד שנפרע ממני לפיכך סימא את עיני אמ' ר' פנחס הכהן בר חמא ואף ר' אבון אמר בשם רבותינו לא ירד מן העמוד עד שנתן לו הקב"ה מאור יתר על מאורו כדי שיתקדש שמו בעולם ונתגיירו מן האומות אלפים ורבבות על ידו[7]). כך יתרו שלא ראה בע"ז ממש הרהר בלבו לעשות תשובה קודם שיבוא משה אצלו וקרא לכל בני עירו ואמר להן עד עכשו הייתי משמש אתכם עכשו אני זקן בתרו לכם כומר ועמד והוציא

---

[1]) שמ"ר ותנחומא. [2]) שם. [3]) מאמר זה הוא פירוש של „ובוסר עליהן". [4]) מאמר זה ומעשה הסמוכת לו לא מצאתי. [5]) כי"א [2]: נקוד גוֹלְיָשׁ, כי"א [1]: גליש, ועי' השלמת ערוך השלם צד 8. [6]) אינקי = ἀνάγκη, צרה. [7]) ע"כ לא מצאתי.

כל כלי תשמישי ע״ז ונתן להם באותה שעה עמדו הם וגדוהו שלא יזדקק לו אדם ולא יעשה עמו במלאכה ולא ירעו את צאנו לפיכך היו בנתיו יוצאות לרעות דכת׳ ותבאנה ותדלנה ותמלאנה את הרהטים להשקות צאן אביהם[1]).

יז) **ויבאו** הרועים ויגרשום. אפשר יתרו כהן מדין רב שלמדין והן עושין מריבה עם בנתיו אלא ללמדך שנדוהו וגרשו את בנתיו כאשה גרושה מאישה וכמה דאת אמר ויגרש את האדם (בראשי׳ ג׳ י״ד[2]).

ויקם משה ויושיען. שבקשו לענותן כמה דאת אמר צעקה הנערה המאורסה ואין מושיע לה (דברים כ״ב כ״ז[3]) אמר רבן שמעון בן גמליאל בא וראה כמה בין שכנים לשכנים. להלן לא היתה אלא רועה אחת ולא הריב עמה בריה אבל כאן היו שבע רועות והריבו עמהן הרועים עד שצרכו למשה להושיען[4]). ויקם משה ויושיען. בא משה רבינו והושיב עליהן מדת הדין. אמר להן מנהגו שלעולם אנשים דולין ונשים משקות כאן נשים דולות ואנשים משקין קלקול הדין יש כאן שמתחייבין הדין לשעתן[5]). בא וראה ענותנותו שלמשה, אע״פ שהיה בורח כאחד מן ההדיוטים ראה בנות יתרו מצטערות ולא נתגאה מלעמוד ולדלות להן והוא היה בנפשו ככן בתו שלמלך.

וישק את צאנם. אמרו כל זמן שהיה משה עומד על שפת הבאר היו המים צפין ועולין לקראתו כיון שחזר חזרו המים לאחוריהן[6]).

יח) **ותבאנה** אל רעואל אביהן. רעואל זה יתרו ולמה נקרא שמו רעואל שהיה ריע לאל[7]).

יט) **ותאמרנה** איש מצרי הצילנו מיד הרועים. וכי בדמות מצרי היה משה אלא אלולי איש מצרי שהרג מנין היה נכנס למדין[8]).

כ) **ויאמר** אל בנותיו ואיו. אמר להן סימן זה שאתם אומרות דלה והשקה מודיע שהוא מבני בניו של אותו האיש שעמד על הבאר שהבאר מכרת את אדוניה[9]).

קראן לו ויאכל לחם. שמא ישא אחת מכם שאין אכילת לחם כאן אלא אשה כענין שנ׳ כי אם הלחם אשר הוא אוכל[9]) (בראשית ל״ט ו׳).

ד״א קראן לו ויאכל לחם. אמר ר׳ יוחנן משום ר׳ יוסי בן חצרתא[10]) גדולה מלוגמה[11]) שהרחיקה שתי משפחות מישראל שנ׳ לא יבא עמוני ומואבי בקהל ה׳ (דברים כ״ג ד׳) מאי טעמא על דבר אשר לא קדמו אתכם בלחם ובמים ור׳ יוחנן דידיה אמ׳ גדולה מלוגמה שמרחקת את הקרובים ומקרבת את הרחוקים ומעלמת עינים מרשעים ומשרה שכינה על נביאי השקר ושגגתה עולה זדון. מרחקת את הקרובים, מעמון ומואב מקרבת את הרחוקים מיתרו דאמ׳ ר׳ חנין בשכר קראן לו ויאכל לחם, זכו מבני בניו לישב בלשכת הגזית שנ׳ ומשפחות סופרים יושבי יעבץ תרעתים שמעתים, סוכתים המה הקינים הבאים מחמת אבי בית רכב (ד״ה א׳ ב׳ נ״ה) וכת׳ ובני קני חתן משה עלו מעיר התמרים (שופטים א׳ ט״ז) מעלמת עינים מרשעים. ממיכה דתני׳ ר׳ יוחנן אומר מנרב[12]) לשילו שלשת מילין והיה עשן המערכה ועשן סמלו של מיכה מעורבין זה בזה בקשו מלאבי השרת לדחפו אמ׳ להן הקב״ה הניחו לו מפני שפתו מצוייה לעוברי דרכים ואמר ר׳ יוחנן מפני מה לא מנו את מיכה מפני שפתו מצוייה לעוברי דרכים. משרה שכינה על נביאי השקר מחבירו שלעידו דכת׳

---

[1]) תנחומא י״א, שמ״ר. [2]) תנחומא ושמ״ר. [3]) שם. [4]) ב״ר פ״ע י״א. [5]) אדר״נ פ״כ. [6]) שם. [7]) שמ״ר. [8]) תנחומא ושמ״ר. [9]) שם. [10]) נ״א קצרתא. [11]) בגמ׳: לגיטה. [12]) נ״א: מנוב.

ויאמר גם אני נביא כמוך ומלאך דבר אלי בדבר ה' לאמר השיבהו אתך אל ביתך ויאכל לחם וישת מים כחש לו (מלכים א' י"ג י"ח) וכת' ויהי הם יושבים על השלחן ויהי דבר ה' אל הנביא אשר השיבו. שגגתה עולה זרון. מיונתן בן שאול דאמר ר' יהודה אמר רב אלמלי הלוהו יונתן לדוד שתי ככרות לא נהרגה נוב עיר הכהנים ולא נטרד דואג האדומי ולא נהרג שאול ושלשת בניו[1]).

תנו רבנן כשנכנסו רבותינו לכרם ביבנה היה שם ר' יהודה ור' יוסי ור' נחמיה ור' אליעזר בנו שלר' יוסי הגלילי פתחו כולן ודרשו בכבוד אכסניא פתח ר' יהודה בר' אלעאי בכבוד תורה ודרש ומשה יקח את האהל ונטה לו מחוץ למחנה והיה כל מבקש ה' יצא אל אהל מועד אשר מחוץ למחנה (שמות ל"ג ז') והלא דברים קל וחומר ומה מרוחק שבישראל[2]) שאינו מרוחק אלא שלש פרסאות נקרא מבקש ה' תלמידי חכמים שמכתתים רגליהן מעיר לעיר וממדינה למדינה ללמוד תורה על אחת כמה וכמה ועוד פתח ודרש הסכת ושמע ישראל היום הזה נהייתָ לעם לה' אלהיך (דברים כ"ז ט') וכי אותו היום ניתנה תורה לישראל והלא אותו היום סוף ארבעים שנה היה אלא לומר לך כל יום ויום חביבה תורה על לומדיה כאותו יום שקיבלוה מהר סיני. פתח ר' יוסי בכבוד אכסניא ודרש לא תתעב אדומי כי אחיך הוא לא תתעב מצרי כי גר היית בארצו (שם כ"ג ח') ומה מצרים שלא קירבו ישראל אלא לצורך עצמן כך המארח תלמידי חכמים לתוך ביתו ומהניהו מנכסיו על אחת כמה וכמה. פתח ר' נחמיה בכבוד אכסניא ודרש ויאמר שאול אל הקיני לכו סורו רדו מתוך עמלקי פן אוספך עמו ואתה עשית חסד עם כל בני ישראל בעלותם ממצרים (שמואל א' ט"ו ו') ומה יתרו שלא קירב את משה אלא לצורך עצמו כך המארח תלמידי חכמים לתוך ביתו ומהניהו על אחת כמה וכמה. פתח ר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי בכבוד אכסניא ודרש וישב ארון ה' בית עבד אדום הגתי שלשה חדשים ויברך ה' את עבד אדום ואת כל ביתו (שמואל ב' ו' י"א) ומה ארון שאיננו טעון אלא כבוד ורבוץ כך המארח תלמידי חכמים לתוך ביתו ומהניהו על אחת כמה וכמה, ובמה בירכו אמר ר' יהודה בר זבינא חמית ושמונה כלותיה ילדו ששה ששה בכרס אחת שנ' ולעבד אדום בנים שמעיה הבכור יהוזבד השני יואח השלישי ושכר הרביעי ונתנאל החמישי עמיאל הששי יששכר השביעי פעלתי השמיני כי ברכו אלהים וכת' כל אלה מבני עבד אדום המה ובניהם ואחיהם איש[3]) חיל בכח לעבודה ששים ושנים לעבד אדום (ד"ה א' כ"ו ד'—ח')[4]).

ויואל משה לשבת את האיש. אין ויואל אלא שבועה שנאמ' ויואל שאול את העם (ש"א י"ד כ"ו) השביעו שלא יעשה לו כמו שאמר לבן ליעקב אם תענה את בנותי ואם תקח נשים על בנותי (בראשי' ל"א נ')[5]).

ויתן את צפרה בתו למשה היא צפורה היא כושית ולמה נקראת כושית אלא מה כושי משונה בעורו כך היתה צפורה משונה במעשיה הטובים[6]).

ותלד בן ויקרא את שמו גרשם כי אמר גר הייתי בארץ נכריה. ר' יהושע אומר ארץ נכריה היא לי בודאי. ר' אליעזר המודעי אומ' בארץ נכריה בארץ נָגָר הָיִיתִי שהרי

---

[1]) סנהדרין ק"ג: וק"ה. ע"ש. [2]) מי שהיה אהלו יותר רחוק מהארון. [3]) כי"א[1]: אנשי. [4]) ברכות ס"ג: וס"ה. עי"ש. [5]) תנחומא י"ב וע' שמ"ר. [6]) סו"ק מ"ז:

כל העולם כולו עובד ע״ז ואני עובד את מי שאמר והיה העולם שנאמר אל אלהים ה׳ דבר ויקרא ארץ ממזרח שמש עד מבואו (תלים נ׳ א׳)[1].

כג) **ויהי** בימים הרבים ההם וימת מלך מצרים. וכי מת והלא הוא אומ׳ ואולם בעבור זאת העמדתיך (שמות ט׳ ט״ז) אלא שנצטרע והמצורע כמת שנ׳ אל נא תהי כמת (במדבר י״ב י״ב) וכי משום דנצטרע ויאנחו בני ישראל אלא למה שאירע[2]. דתנו רבנן שלשה יועצין היו לפרעה כשנצטרע שאל לרופאים מה ירפא אותו. בלעם יעץ שיקח את היהודים לשחטן ולישטף מדמן ובו מתרפא. איוב שתק באותה עצה כאלו הודה. יתרו שמע וברח. זה שיעץ נהרג וזה ששתק נתיסר וזה שברח זכה להוסיף אות אחת על שמו. בתחלה היה יתר ולבסוף יתרו[3].

ויאנחו בני ישראל מן העבודה ויזעקו ותעל שועתם אל האלהים. קראו כאן בשלש קריאות זעקה שועה נאקה. זעקה שנזלו ממונם וכן הוא אומ׳ מרוב עשוקים יזעקו (איוב ל״ה ט׳) שועה, מן השעבוד שנ׳ ישועו מזרוע רבים (איוב שם) נאקה, מפני הריגת טפם שנ׳ ונאק נאקת חלל לפניו (יחזקאל ל׳ כ״ד)[4]. ויאנחו, אמר רב אנחה שוברת חצי גופו של אדם שנ׳ ואתה בן אדם האנח בשברון מתנים ובמרירות תאנח לעיניהם ור׳ נתן אומר כל גופו של אדם שוברת שנ׳ והיה כי יאמרו אליך על מה אתה נאנח ואמרת על שמועה כי באה ונמס כל לב ורפו כל ידים וכהתה כל רוח וכל ברכים תלכנה מים (שם ז׳ י״ז) ואידך כי מתחלא ממתנים מתחלא. ואידך שאני שמועה דבית המקדש דתקיף[5].

ההוא ישראל וגוי הוו קא אזלי באורחא לא היה קא מצי גוי לסגויי בהדיה. אידכר ליה חרבן בית המקדש אינגד ואיתנח אפילו הכי לא הוה קא מצי גוי לסגויי בהדיה אמר ליה לא אמריתו אנחה שוברת חצי גופו שלאדם אמר ליה הני מילי במלתא חדתא אבל אנן כהא דשנא בה. הינו דאמרי אינשי דמלפא תכלא[6] לא בהתא[5].

כד) **ויזכור** אלהים את בריתו את אברהם את יצחק ואת יעקב. זכר את האבות כולן לפי שדבר עם זה יתר מזה. באברהם וגם את הגוי אשר יעבודו דן אנכי (כרא׳ ט״ו י״ד), יצחק נאמ׳ לו שיאמר ליעקב יעבדוך עמים (שם כ״ז כ״ט). יעקב ואנכי אעלך גם עלה (שם ט״ו ד׳).

כה) **וירא** אלהים את בני ישראל. ראה שעשו תשובה בענין שנ׳ וירא אלהים את מעשיהם כי שבו מדרכם הרעה (יונה ג׳ י׳)[7].

וידע אלהים. ידע שהגיע הקץ בענין שנ׳ יודיע ה׳ ימי תמימים (תהלים ל״ג י״ח).

אמר רבי אליעזר מתוך חמשה דברים נגאלו ישראל ממצרים. מתוך צרה דכת׳ ויאנחו בני ישראל מן העבודה ויזעקו. מתוך תשובה דכת׳ ותעל שועתם אל האלהים. מתוך זכות אבות דכת׳ ויזכור אלהים את בריתו. מתוך רחמים דכת׳ וירא אלהים את בני ישראל. מתוך הקץ דכת׳ וידע אלהים ואף לעתיד לבוא כך הן נגאלין מתוך חמשה דברים וכן הוא אומ׳ (דב׳ ד׳ ל׳) בצר לך הרי צרה ושבת עד ה׳ אלהיך הרי תשובה כי אל רחום ה׳ אלהיך הרי רחמים. ולא ישכח את ברית אבתיך הרי זכות אבות

---

[1]) מכילתא יתרו נ״ז: מכדשב״י צד 86. [2]) שמ״ר, וע׳ מדרש אגדה והערת רש״ב שם. [3]) מזל״מ, ובסוטה י״א. ושמ״ר א׳ ט׳ נאמר זה על העצה הבה נתחכמה לו, וע׳ פירקי רבינו הקדוש פרק השלשה. [4]) ע׳ ספרי ריש ואתחנן עשרה לשונות של תפלה. [5]) כתובות ס״ב. [6]) נ״א: חבלה. [7]) ע׳ שמ״ר.

באחרית הימים הרי הקץ וכן דוד אומ' וירא בצר להם (תלים ק"ו ט"ד) הרי צרה בשמעו את רנתם הרי תשובה ויזכור להם בריתו הרי זכות אבות ויתן אותם לרחמים הרי רחמים הושיענו ה' אלהינו וקבצנו והצילנו מן הגוים הרי הקץ[1]. רבנן אמרי מתוך חמשה עשר דברים[2] ישראל נגאלים באחרית הימים מתוך תשובה מתוך רחמים מתוך זכות אבות מתוך צרה מתוך מעשים טובים מתוך הגיון תורה מתוך עניות מתוך שעבוד קשה מתוך הכנעה מתוך שילום קץ מלכיות מתוך קנאה מתוך תפלה, מתוך הקץ מתוך שפלות הדור מתוך יאוש מתוך תשובה דכת' ובקשתם משם את ה' אלהיך ומצאת (דברים ד' כ"ד) מתוך רחמים דכת' ושב ה' אלהיך את שבותך ורחמך (שם ל', ג') מתוך זכות אבות דכת' וזכרתי את בריתי יעקב (ויקרא כ"ו מ"ב) מתוך צרה דכת' בצר לך (דברים ד' ל') מתוך מעשים טובים דכת' לעשותכם אתם בארץ (שם ד' י"ד) מתוך הגיון תורה דכת' זכרו תורת משה עבדי (מלאכי ג' כ"ב) וסמיך ליה הנה אנכי שלח לכם את אליה הנביא (שם כ"ג) מתוך עניות דכת' וכלות נפץ יד עם קדש תכלינה כל אלה (דניאל י"ב ז') מתוך שעבוד קשה דכת' ועת צרה היא ליעקב וממנה יָנָשע (ירמיה ל' ז') מתוך הכנעה דכת' ויכנעו עמי אשר נקרא שמי עליהם (דה"ב ז' י"ב) מתוך שלום קץ מלכיות דכת' באדין דקו כחדא פרזלא חספא נחשא כספא ודהבא והוו כעיר מן אידרי קיט ונשא המון רוחא וכל אתר לא השתכח להון ואבנא די מחת לצלמא הות לטור רב ומלת כל ארעא (דניאל ב' ל"ה) מתוך קנאה דכת' ה' כגבור יצא כאיש מלחמות יעיר קנאה (ישעיה ס"ב י"ג) מתוך תפלה דכת' בזעקיך יצילוך קבוציך ואת כולם ישא רוח יקח הבל (שם נ"ז י"ג) מתוך הקץ דכת' כי עת לחננה כי בא מועד (תהלים ק"ב י"ד) מתוך שפלות הדור דכת' כי יראה כי אזלת יד (דברים ל"ב ל"ו) מתוך יאוש דכת' על כן רחק משפט ממנו ולא תשיגנו צדקה (ישעיה נ"ט ט') וסמיך ליה ובא לציון גואל (שם כ')[3].

ד"א וירא אלהים את בני ישראל. ראה שהגיע הקץ שיגאלו אלא שלא היה בידם מעשים טובים שכך הוא אומ' על ידי יחזקאל רבבה כצמח השדה נתתיך ותרבי ותגדלי ותבאי בעדי עדים שדים נכונו ושערך צמח (יחזקאל ט"ז ז') וכי לא היה לו לכתוב אלא שדים ושער אלא שדים זה משה ואהרן דכת' שני שדיך כשני עפרים תאמי צביה (שיר ז' ד') נכונו שהוכנו לגדולה. ושערך צמח שהגיע הקץ אלא ואת עירום ועריה ממעשים טובים ובמה נסתכלתי בטובים דוידך מיין אלו האבות שנקראו דודים הדא הוא דכתיב ויזכור אלהים את בריתו את אברהם וגו' לכך נאמ' וירא אלהים את בני ישראל שאין בידם מעשים טובים וידע אלהים שגאלן למענו שנ' ויושיעם למען שמו[4] (תהלים ק"ו ח') אמר ר' שמואל וכן לעתיד לבא אם יש לישראל מעשים טובים הוא גואלן בשביל מעשיהן ואם אין להם מעשים טובים הקב"ה גואלן למענו שנ' באהבתו ובחמלתו הוא גאלם (ישעיה ס"ג ט') וכשם שלא נגאלו ישראל ממצרים

---

[1]) דברים רבה פ"ב, כ"ג, וע' מדרש תהלים ק"ו אות ט' ובהערות רש"ב שם.
[2]) פי' בעל סגולת ישראל: ר"ל מתוך חמש שהן כוללות כל העשר. צרה בכללה שעבוד קשה ושפלות הדור ועניות ויאוש, תשובה כוללת מעשים טובים והכנעה והגיון תורה ותפלה רחמים בכללה קנאה שהקב"ה מקנא במלכיות ומשלים קצם, זכות אבות כוללת שלום הקץ, אם כן ר' אלעזר דבר בכלל ורבנן דברו בפרט, עכ"ל. [3]) מזל"מ. [4]) תנחומא אות י"ב. וע' שמ"ר.

במעשיהם כך אינו מדקדק עמהם באחרית הימים דכת׳ כי לא יטוש ה׳ עמו ונחלתו לא יעזוב[1] (תהלים צ״ד י״ד) ואומר והיה כאשר הייתם קללה בגוים בית יהודה ובית ישראל כן אושיע אתכם והייתם ברכה (זכריה ח׳ י״ג) וכן הוא אומ׳ וירא כי אין איש כמשה שכת׳ בו והאיש משה ענו מאד (במדבר י״ב ג׳) וישתומם כי אין מפגיע כפנחס שכתוב בו ויעמד פנחס ויפלל ותעצר המגפה (תהלים ק״ו ל׳) ואין מושיע כשופטים ואין סומך כעזרא ונחמיה ובית דינו אעפ״כ ותושע לו זרועו וצדקתו היא סמכתהו[2] (ישעיה נ״ט ט״ז).

[ג] א) **ומשה** היה רעה. זהש״ה רעה עמך בשבטך צאן נחלתך (מיכה ז׳ י״ד) בא וראה שלא כמדת בשר ודם מדת הקב״ה רועה בשר ודם מוליך צאנו למרעה שהוא רועה אותן בו אבל הקב״ה אינו כן כשהיו ישראל במדבר היה מוריד להן מרעיהם מאצלו שנ׳ הנני ממטיר לכם לחם מן השמים (ט״ז ד׳) רועה בשר ודם נוזז את צאנו פעם אחת בשנה אבל הקב״ה הלביש את ישראל שהן צאנו במדבר לבוש שלא בלה ארבעים שנה שנ׳ שמלתך לא בלתה מעליך ורגלך לא בצקה זה ארבעים שנה (דברים ח׳ ד׳) רועה בשר ודם מוליך הצאן אצל המים אבל הקב״ה עשה הבאר מהלכת עמהן ממסע למסע דכת׳ באר חפרוה שרים (במדבר כ״א י״ח) רועה בשר ודם מוליך צאנו אצל הצל אבל הקב״ה וענן ה׳ עליהם יומם (שם י׳ ל״ד) רועה בשר ודם פעמים שהצאן שלו פעמים אינן שלו אבל הקב״ה ואנחנו עמך וצאן מרעיתך (תהלים ע״ט י״ג) רועה בשר ודם פעמים רועה במרעה שלו ופעמים רועה במרעה שאינו שלו אבל הקב״ה הצאן שלו והמרעה שלו שנ׳ לה׳ הארץ ומלאה (שם כ״ד א׳) רועי בשר ודם בזמן שהמלכות שלהן הארץ מתאבלת וכשתנטל מהן ורועה הקב״ה את עולמו הארץ שמחה שנ׳ ה׳ מלך תגל הארץ (שם צ״ו א׳) ואומ׳ אני ארעה צאני ואני ארביצם (יחזק׳ ל״ד ט״ו)[3]. בא וראה כשישראל עושין רצונו של מקום הוא מעמיד להן סרנסים טובים והן מנהלין אותם ברחמים וכן הוא אומ׳ ונתתי להם רועים כלבי ורעו אתכם דעה והשכל (ירמיה ג׳ ט״ו) ובזמן שאין עושין רצונו של מקום הוא מוסרן ביד סרנסין בוערים כענין שנ׳ ונתתיך ביד אנשים בוערים חרשי משחית (יחזק׳ כ״א ל״ו) וכן הוא אומ׳ ואקח לי שני מקלות לאחר קראתי נועם ולאחד קראתי חובלים (זכריה י״א ז׳) בזמן שעושין רצוני העמדתי להם רועים נועמים כגון משה ודוד וכיוצא בהן ובזמן שאין עושין רצוני הריני מוסרן ביד רועים חובלים כגון ירבעם בן נבט וחבריו[4].

תניא אין הקב״ה נותן גדולה לאדם עד שהוא בודקו בדבר קטן שני גדולי עולם נבדקו ונמצאו נאמנים ונתן להם הקב״ה גדולה ואלו הן משה ודוד[5] דוד היה רועה לאביו בצאן מה עשה גם את הארי גם את הדוב[6] הכה עבדך (שמואל א׳ י״ז ל״ו) ולא עוד אלא שהיה מוליכן למדבר כדי להתרחק מן הגזל וכן הוא אומ׳ ועל מי נפשת מעט הצאן ההנה במדבר (שם י״ז כ״ח) אמר לו הקב״ה הואל ונמצאת נאמן בצאן בא ורעה את צאני וכן הוא אומ׳ ויבחר בדוד עבדו ויקחהו ממכלאות צאן מאחר

---

[1]) נ״ל דצ״ל כי לא יטוש ה׳ את עמו בעבור שמו הגדול (ש״א י״ב כ״ב) עיי״ש בטדרש שמואל פט״ז וש״נ. [2]) עיי״ש ורמדרש תהלים צ״ד ג׳ וריש ק״ג. [3]) מזל״מ. [4]) כ״ל״מ. [5]) שמ״ר פ״ב ג׳. [6]) לפנינו כתיב: גם הדוב, אמנם ע׳ ב״מ ק״ו. וברייתא דל״ב סדות סדה ג׳.

עלות הביאו לרעות ביעקב עמו ובישראל נחלתו (תהלים ע״ח ע״א) שהיה רחמני והיה מוציא הגדיים תחלה ומאכילן ראשי העשבים העליונים שהן רכים ומוציא התיישים אחריהן ואוכלין אמצע העשבים ואחר כך מוציא הזקינות ואוכלות השרשים אמר הקב״ה ראוי זה לרעות את עמי[1]). משה היה רועה את צאן יתרו והיה מוליך הצאן למדבר ומרחיקן מן הגזל[2]) אמר לו הקב״ה נמצאת נאמן על הצאן אני אמסור לך את צאני שתנהג אותן שנ׳ נחית כצאן עמך ביד משה ואהרן (שם ע״ז כ״א) ומנין שהיה מוליכן למדבר שנ׳ וינהג את הצאן אחר המדבר[3]): **ומשה** היה רעה אמ׳ ר׳ לוי כל מי שנ׳ בו היה תחלתו כשר וסופו כשר ור׳ יוחנן אומ׳ כל מי שנ׳ בו היה זן ופרנס. אמרו לו והרי כת׳ והנחש היה ערום (בראשית ג׳ ז׳) אמר להן אף הוא היה מתוקן לפרעונות והרי כת׳ וקין היה עובד אדמה (שם ד׳, ב׳) אמר להן אף הוא מתוקן לגלות[4]) אמרו לו והרי כת׳ והיה כאשר נלכדה ירושלים (ירמיה ל״ח כ״ח) אמר להן אף הוא סימן יפה שאלו לא נלכדה ירושלים נתבלו[5]) שונאי ישראל בתוכה ולא עוד אלא שנטלה אפוספסים[6]) חם עונך בת ציון לא יוסיף להגלותך (איכה ד׳ כ״ב)[7]) רבנן אמרי כל מי שנ׳ בו היה רואה עולם חדש לכך נאמ׳ ומשה היה רעה[8]). **את** צאן יתרו חתנו כהן מדין. היה רועה במטה צאנו שליתרו ארבעים שנה ולא שיכלה אותן חית הארץ והיו פרין ורבין עד מאד[9]). **וינהג את הצאן אחר המדבר.** אמר ר׳ יוחנן למה היה רודף אחר המדבר לפי שישראל נתעלו מן המדבר בענין שנ׳ מי זאת עולה מן המדבר (שיר ח׳ ה׳) המן והשליו מן המדבר תורה מן המדבר עמוד הענן מן המדבר. הבאר מן המדבר המשכן מן המדבר. השכינה מן המדבר הכהונה והמלכות מן המדבר לכך וינהג את הצאן אחר המדבר[10]).

ויבא אל הר האלהים חרבה. אמר ר׳ שמעון בר׳ יוסי בן לקוניא הלכה צאנו של משה ארבעים יום ולא טעמה כלום כשם שהלך אליהו ז״ל דכת׳ וילך בכח האכילה ההיא ארבעים יום וארבעים לילה עד הר האלהים חרבה[11]). תאנא הוא הר חורב הוא הר סיני. הר סיני שבו נשתנאו אומות העולם להקב״ה ונתן להם אפופסון[12]). והגוים חרב יחרבו (ישעיה ס׳ י״ב). אמר ר׳ אבא בר כהנא בשם ר׳ יוחנן הגוים מחורב יחרבו שנטלו אפוספסון שלהן משם[13]). אמ׳ ר׳ אבא בר בר חנא אמר לי ההיא טיאעא תא אחוי לך טורא דסיני אזלי ואזי דהוה הדירן ליה עקרבי כי חמארי חיורא אתא ושמעי בת קלא דקא אמרה אוי לי שנשבעתי מי מפר לי. כי אתאי לבי מדרשא אמרו לי כל אבה חמארא כל בר חנא סכסא איבעי לך למימר לה מופר ליך מופר ליך. ואיהו סבר דלמא אשבועתא דמבול היא אם כן אוי לי נימא[14]).

ב) **וירא** מלאך ה׳ אליו בלבת אש רבנן אמרי כשאמר הקב״ה למשה לך בשליחותי והוציא את בני ישראל אמר משה לפני הקב״ה רבונו של עולם הגידה לי שאהבה נפשי איכה תרעה (שיר א׳ ז׳) כמה חיות בהן כמה מעוברות בהן כמה אגוזים

---

[1]) שמ״ר ב׳ ב׳ ומדרש תהלים ע״ח כ״א. [2]) ת״ב אות י״ב. [3]) שמ״ר. ב׳ ג׳.
[4]) ע׳ ב״ר פ״ל ח׳ ופמ״ב ושמ״ר פ״ב ד׳ ובנ״ש. [5]) נ״א: נתכלו (בכ׳ תנחומא) סי׳ היו כלין מן העולם בעונותיהם. [6]) אפוספסים = ἀπόφασις, גזר דין בשביל עונותיהם. [7]) תנחומא שמות י״ג, ת״ב י״א וע׳ פ״ר דף כ׳ ובנ״ש. [8]) תנחומא ות״ב שם. [9]) פרקי ר״א פ״מ.
[10]) תנחומא י״ד, ת״ב י״ב. [11]) שם. [12]) לעיל הערה 6. [13]) במ״ר פ״א ח׳ וש״נ. [14]) נימא (כי״א [2] למה) ב״ב ע״ד.

וקליות התקנת להן כמה רקוחים התקנת להן הגידה לי שאהבה נפשי השיבו הקב"ה אם לא תדעי לך היפה בנשים צאי לך בעקבי הצאן (שם) כיון שהגיע לחרב מיד וירא מלאך ה' אליו בלבת אש למה בלבת אש כדי ללבבו כשיבוא לסיני ויראה אותן אשות שלא יתירא מהן[1].

בלבת אש מתוך הסנה[2] ר' שמעון בן יוחאי אומ'[3] מפני מה נגלה הקב"ה משמי מרום והיה מדבר עם משה מתוך הסנה מה הסנה הזה קשה מכל אילנות שבעולם וכל צפור שנכנסת לתוכו אין יוצאת הימנו בשלום אלא נחתכת איברים איברים כך שעבוד מצרים קשה לפני מקום מכל שעבודין שבעולם[4]. מעולם לא יצא עבד או שפחה בן חורין ממצרים אלא הנר בלבד שנ' ויצו עליו פרעה אנשים[5] וישלחו אותו ואת אשתו ואת כל אשר לו (בראשית י"ב ב').

ד"א מתוך הסנה ר' יהושע אומ'[6] מפני מה נגלה הקב"ה משמי מרום והיה מדבר עם משה מתוך הסנה. שכל זמן שישראל בצרה כאלו צרה לפניו[7] שנ' בכל צרתם לו צר (ישעיה ס"ו ט') ואומ' עמו אנכי בצרה[8] (תהלים צ"א ט"ו) ואומ' כי כל הנוגע בכם נוגע בבבת עינו (זכריה ב' י"ב) כינה הכת'[9] שכל המזיק את ישראל כביכול אין מזיק אלא במי שאמר והיה העולם וכך היה ר' יהושע אומ' בוא וראה כמה רחמיו וזכיותיו של הקב"ה על ישראל ירדו למצרים שכינה עמהם שנ' אנכי ארד עמך מצרימה (בראשי' מ"ו ד') עלו שכינה עמהם שנאמ' ואנכי אעלך גם עלה[10] שרויין בצער כיכול שרוי עמהם בצער שנ' מתוך הסנה שרויין בריוח שרוי עמהם בריוח שנ' לראות בטובת בחיריך לשמוח בשמחת גויך להתהלל עם נחלתך (תהלים ק"ו ה').

ד"א מתוך הסנה ר' יוסי[11] אומ' מפני מה נגלה הקב"ה משמי מרום והיה מדבר עם משה מתוך הסנה מפני שהוא טהור ואין אומות העולם עושין אותו ע"ז.

ד"א מתוך הסנה גוי אחד שאל את רבן גמליאל[12] אמר לו מפני מה נגלה הקב"ה על משה מתוך הסנה אמר לו אלו נגלה על חרוב אחד או על תאינה אחת הייתי אומ' שיש מקום בארץ פנוי מן השכינה עכשו נגלה על הסנה ללמדך שאין מקום בארץ פנוי מן השכינה[13].

ד"א מתוך הסנה אמ' ר' יוסי ולמה מתוך הסנה אלא מה דרכו של סנה אדם מכניס ידו לתוכו אינו ניזק מפני שקוציו כפופין למטה ואם בקש להוציא את ידו

---

[1]) תנחומא י"ד, ת"ב י"ב וש"נ. [2]) בכאן מתחילין ההעתקות ממכילתא דרשב"י, ע' הוצאה שלי. [3]) מאמר זה הוא ג"כ בכ"י ר"א הלחמי שהביא בעל ברורי הסדות ומצוי המדות, ובצדק העיר החכם רמא"ש במכילתא שלו דף ק"ט ע"ב שלקוח ממכילתא דרשב"י, ובכפר אוצר מדרשים ח"א דף נ"ח ע"ב נדפסו חמאמרים מכ"י ר"א הלחמי יותר מדויקים. [4]) שמ"ר בי' ה' וע' לקמן י"ח, י"א. [5]) ולמה הוצרך לאנשים, אע"כ דמצרים היתה סוגרת ומסוגרת ולא הניחו שפחה לצאת, ע"כ צוה עליו פרעה אנשים שיניחו את הגר לצאת, ובב"ר פמ"ה אמר רשב"י שהגר היתה בתו של פרעה. [6]) ע' מ"ש במכדרשב"י צד 1 הערה ה'. [7]) ע' מכילתא י"ב מ"א. [8]) ע' מכילתא שם וא"ט נ"ט ע"א. [9]) דכתיב עינו והיה לו לכתוב עיני, וע' מכילתא לפסוק וברוב גאונך תהרס קמיך וכפרי במדבר פי' פ"ד. [10]) מאמר זה הביא ר' טודרוס הלוי בספרו ספר הרזים (כ"י) בשם מכילתא דרשב"י (ע' פתח דבר למכדרשב"י צד VI אות ז') וע' מכילתא שירתא פ"ג, וקמן ט"ו ב'. [11]) בא"מ נ"ט ע"א: ר' יוסי הגלילי. [12]) בפ"ר פי"ד פס"ה, וע' שמ"ר כאן. [13]) ע' שמ"ר.

הקוצין תוספין אותה כך כשירדו ישראל למצרים קבלו אותן שנ׳ ארץ מצרים לפניך היא במיטב הארץ הושב את אביך ואת אחיך (בראשי׳ מ״ז ו׳) וכיון שבקשו לצאת תפשו אותן שנ׳ וגם את ישראל לא אשלח (ה׳ ב׳[1]).

ד׳׳א מתוך הסנה נס גדול ראה משה שראה את הסנה והוא מלבלב[2]) ועולה מתוך האש ואם תמיה אתה על הדבר הזה בא וראה ממקלו של אהרן שהוא של עץ יבש והוציא שקדים ופרחים.

ד׳׳א למה מתוך הסנה ר׳ אלעזר בן ערך אומ׳ מפני מה נגלה הקב״ה בשמי מרום והיה מדבר עם משה מתוך הסנה לפי שיכול המקום שידבר מראש הרים ומראש הגבעות מנבהי עולם ומארזי לבנון אלא השפיל עצמו ודבר מתוך הסנה ועליו אמר שלמה ושפל רוח יתמוך כבוד (משלי כ״ט כ״ג) אי אתה מוצא מן האילנות שפל מן הסנה וכן הוא אומ׳ כי רם ה׳ ושפל יראה (תה׳ קל״ח ו׳)[3]).

ד׳׳א מתוך הסנה מפני מה נגלה הקב״ה על משה בסנה אלא על ידי שנאה ששנאו אחי יוסף ליוסף וגרמו לירידת ישראל למצרים ובזכות יוסף אמר הקב״ה אני אנאלם דכת׳ נאלת בזרוע עמך בני יעקב ויוסף סלה (תהלי׳ ע״ז ט״ז)[4]) ולא עוד אלא אמר הקב״ה אני מידמה בעולמי בכל מה שארצה פעמים מלא העולם דכת׳ הלא את השמים ואת הארץ אני מלא נאם ה׳ (ירמיה כ״ג כ״ד) ופעמים אמה על אמה דכת׳ ודברתי אתך מעל הכפורת מבין שני הכרובים (כ״ה כ״ב) ופעמים מלוא אצבע שנאמר בלבת איש מתוך הסנה, בלבו של סנה ולא אני בלבד אלא אף שמשי[5]) כן דכת׳ וגוייתו כתרשיש (דניאל י׳ א׳)[6])

ד׳׳א בלבת איש מתוך הסנה הראהו שלהבת עולה מתוך הסנה ואינו אוכל אמר לו זה רמז שאם חס ושלום יעברו העם הזה שאני מוציא על ידך על תורתי המשולה באש הריני מוסר אותם ביד ארבע מלכיות המשולים באש ואינן כלין בידם[7]).

ד׳׳א למה מתוך הסנה אלא ללמדך שגדול הוא השלום שלא נגלה הקב״ה על משה רבינו תחלה לא בחיות ולא בכרובים ולא באופנים אלא מתוך דבר שהוא שלום[8]) שנ׳ וירא מלאך ה׳ אליו בלבת אש מתוך הסנה הראהו האש בוערת בירקות ואינה אוכלתן ואינן מכבין אותה[9]).

ד׳׳א מתוך הסנה דורשי רשומות היו אומרי׳ מפני מה נגלה עליו בסנה שרמז לו כמה הן שנותיו[10]).

ג) **ויאמר** משה אסורה נא ואראה כיון שראה ותמה על מעשה בראשית בקש לעמוד על סודו של דבר. ר׳ יוחנן אומ׳ שלש פסיעות פסע. ר׳ שמעון אומ׳ לא פסע אלא צוארו עיקם אמר לו הקב״ה נצטערת לראות חייך שאת כדאי שנגלה עליך[11]) מיד

ד) **ויקרא** אליו אלהים מתוך הסנה. ויאמר משה משה זה בנין אב כל מקום שנ׳ דיבר נקדים בו קרייה לדבר לא אם אמרת בדבור הסנה שהוא תחלה לדיבר

---

[1]) ע׳ שמ״ר ומדרש אכביר המובא בילקוט רמז קס״ט. [2]) מוציא פרה, ויוצא פרח ת״א ואפק לבלבין, ובשמ״ר ותנחומא: האש של מעלת מעלה לולבין. [3]) ע׳ א״מ נ״ט ע״א. [4]) מדרש אכביר הובא בילקוט ר׳ קס״ט. [5]) מלאכים המשמשים לפני. [6]) בחולין צ״א: גמירי דתרשיש תרי אלפי פרסי הוי, וע׳ שמ״ר פ״ג פסוק אהיה אשר אהיה, [7]) ע׳ ילקוט בשם אבכיר שם. ([8] מזל״ט. [9]) פר״א פ״מ. [10]) חסנה בגי׳ ק״ך, שמ״ר. [11]) תנחומא ט״ו, ת״ב י״ג.

תאמר ברבור הר סיני שאינו תחלה לדיבר ת״ל ומשה עלה אל האלהים ויקרא אליו ה׳ מן ההר לאמר (שמות י״ט ג׳) אם אמרת בהצד השווה שבהן שהן דבר ובאש ומפי קדש למשה הקדים בהם קרייה לדבר תאמר ברבור אוהל מועד שאינו באש ת״ל ויקרא אל משה וידבר ה׳ אליו מאהל מועד לאמור (ויקרא א׳ א׳) אלא הצד השוה שבהן שהן דבר ומפי קדש למשה הקדים בהן קרייה לדבר. מניין שכל קרייה וקרייה היו משה משה ת״ל ויקרא אליו אלהים מתוך הסנה ויאמר משה משה שאין ת״ל ויאמר מלמד שכל הקריות היו משה משה ומניין שעל כל קרייה היה אומר הנני ת״ל מתוך הסנה ויאמר הנני שאין ת״ל ויאמר מלמד שעל כל קרייה וקרייה היה אומ׳ הנני, משה משה, אברהם אברהם (ברא׳ כ״ב י״א) יעקב יעקב (שם ט״ו ב׳) שמואל שמואל (ש״א ג׳ י׳) לשון חבה ולשון זירוז.

ד׳יא משה משה הוא משה עד שלא נידבר עמו הוא משה משנידבר עמו[1]).

ה) **ויאמר** אל תקרב הלום אמ׳ ר׳ יהושע בן קרחה כשאמר משה הנני אין לשון הנני אלא הריני למלכות אמר לו הקב״ה במקום עמודו שלעולם אתה עומד אברהם איסר הנני (ברא׳ כ״ב א׳) ואתה אומ׳ הנני. אל תקרב הלום אין הלום אלא מלכות שנ׳ טי אנכי ה׳ אלהים ומי ביתי כי הביאותני עד הלום (ש״ב ז׳, י״ח, דה״א י״ז ט״ז) וכן הוא אומר הבא עד הלום איש (שמואל א׳ י׳ כ״ב[2]) **של נעליך מעל רגליך** ביהושע כת׳ של נעליך[3] (יהושע ה׳ ט״ו) ובמשה של נעליך שכל אחד ואחד לפי מעלתו[4]).

כי המקום אשר אתה עומד עליו אדמת קדש הוא. תנן לא יכנס להר הבית במקלו ובמנעלו ובאפונדתו ובאבק שעל רגליו[5]) כל זה גדולה לשמו הגדול והנורא ולרמוז מה מנעל זה שהיא פחותה מכל צרכי הגוף אין נכנסין בה למקום קדוש כך אין נכנסין לדברי קדש באחד מכל הרהורין והמחשבות הרעות והדיעות החסירות אלא מרחיקין אותן ואחר כך נדבקין בהן דברי קדש[6]).

ו) **ויאמר** אנכי אלהי אביך. נגלה עליו הקב״ה תחלה בקולו של עמרם אביו כדי שלא יתירא לפי שמשמיעין את האזן מה שיכולה לשמוע[7]) באותה שעה שמח משה ואמר עדיין עמרם אבי חי אמר לו הקב״ה אנכי אלהי אביך אלהי אברהם וגו׳ בפיתוי באתי אליך שלא תתירא[8]) מיד ויסתר משה פניו מיכאן אמרו חכמים אשרי המכיר את מקומו והעומד במקומו[9]) ועליו עליו אמר שלמה אם רוח המושל תעלה עליך מקומך אל תנח[10]) (קהלת י׳ ד׳).

אמר ר׳ שמואל בר נחמני אמר ר׳ יונתן בשכר שלש זכה לשלש בשכר ויסתר משה פניו זכה לקלסטר פנים בשכר כי ירא זכה וייראו מגשת אליו (שמות ל״ד ל׳) בשכר מהביט אל האלהים זכה לותמונת ה׳ יביט[11]). מיחלפא שיטתיה דר׳ יהושע בן

---

[1]) הכל בריש ת״כ. [2]) ע׳ ב״ר פנ״ה. [3]) נ״א: נעלך (בל׳ יחיד). [4]) ע׳ תנחומא, ות״ב ולקח טוב. ורבנו בחיי כתב דשל נעליך הוא הרחקת הגשמיות ומשה היה משולל מן חחומריות יותר מן יהושע. וע׳ פליטת סופרים לר״א בערלינער צד 41. [5]) ברכות נ״ד. [6]) מזל״ט, ונראה שהוא ד״ע של בעל מה״ג. [7]) ע׳ ככדרשב״י צד 100 הערה ס׳. [8]) תנחומא י״ט, ת״ב פ״ז, שמ״ר רפ״ג. [9]) אע״פ שעלה לגדולה. [10]) סי׳ אע״פ שבאת לממשלה אל תנח מדת ענוחנותיך כמו שמפורש במדרש קהלת שם. [11]) ברכות ז׳.

קרחה דאמ׳ ר׳ יהושע בן קרחה מאי ויאמר לא תוכל לראות את פני אמר לו הקב״ה כשרציתי לא רציתה ועכשו כשאתה רוצה אין אני רוצה[1]).

ז) **ויאמר** ראה ראיתי את עני עמי אשר במצרים מגיד הכתוב ששעבוד מצרים קשה לפני המקום מכל שעבודין שבעולם שנ׳ ראה ראיתי מה ת״ל ראה ראיתי שתי פעמים שמאחר שמטבעין אותן בים חוזרין וכובשין אותן בבנין. מושלו משל למה הדבר דומה לאחר שנטל את המקל והכה בו שני בני אדם שניהם קיבלו את הרצועה מתוך המקל כך צערן ושעבודן שלישראל גלוי וידוע לפני המקום לכך נאמר כי ידעתי את מכאביו[2]).

ד׳א ראה ראיתי זהש״ה כי הוא ידע מתי שוא ויראו און ולא יתבונן (איוב י״א י״א) אמר לו הקב״ה למשה ראה ראיתי וידעתי את מכאביו שהן עתידין להכעיסני במעשה העגל אע״פ כן הריני גואלן[3]). אמר ר׳ שמואל בר נחמני דבר זה הזכירו דניאל לפני הקב״ה דכת׳ ועתה ה׳ אלהינו אשר הוצאת את עמך מארץ מצרים ביד חזקה ותעש לך שם כהיום הזה חטאנו רשענו (דניאל ט׳ ט׳). אמר לפניו רבונו של עולם הכטחת את משה בין שעושין רצונך בין שאין עושין רצונך שאתה גואלן[4]).

ד׳א ראה ראיתי אמר הקב״ה למשה אני ראיתי שתי ראיות ראיתי הברית שביני ובין אברהם יצחק ויעקב וראיתי שהגיע הקץ לגאלם[5]).

ח) **וארד** להצילו מיד מצרים. זו ירידה חמשית שכת׳ בשכינה[6]). ר׳ שמעון בן יוחאי אומר כשנגלה הקב״ה על משה בסנה לשלחו למצרים אמ׳ לפניו רבונו של עולם השבע לי שכל מה שאני מבקש ממך אתה נותן לי ונשבע לו על כך חוץ משני דברים מהכנסת הארץ ויום המיתה ונשבע ושמר מה שנשבע לו שנ׳ בי נשבעתי יצא מפי צדקה דבר ולא ישוב כי לי תכרע כל ברך תשבע כל לשון (ישעיה מ״ה כ״ג)[7]). **ולהעלותו** מן הארץ ההיא מגיד הכת׳ שארץ ישראל בגבהו שלעולם[8]). **אל ארץ** טובה ורחבה. שמרחבת לבו של אדם וכן הוא אומ׳ ואתן לך ארץ חמדה נחלת צבי (ירמיה ג׳ י״ט) מה צבי קל ברגליו מכל בהמה וחיה כך פירות ארץ ישראל קלים לבא מכל פירות הארצות. **ד׳א** מה צבי זה כשאתה מפשיטו אין עורו מחזיק את בשרו כך אין ארץ ישראל מחזקת פירותיה[9]) בשעה שישראל עושין את התורה כדאמר רב יהודה אמר רב אסי ששים רבוא עיירות היו לו לינאי המלך בהר המלך וכל אחת ואחת היו בה כיוצאי מצרים חוץ משלשה שהיו בהן כפלים כיוצאי מצרים ואלו הן כפר ביש כפר שחלים כפר דבריא. כפר ביש דהוו בישי מן השפחות רלא הוו יתבי אושפיזא. כפר שחלים שהיתה פרנסתן משחלים כפר דבריא אמר ר׳ יוחנן שהיו נשותיהן יולדות זכרים ויולדות נקבה באחרונה ופוסקות. אמר עולא לדידי חזי לי ההוא אתרא ואפלו שתין רבואתא קני לא מחזיק אמר ליה ההוא מינא לר׳ חנינא שקורי קא משקריתו

---

[1]) שם וע׳ שמ״ר. [2]) א״מ נ״ח: (והוא ממכילתא דרשב״י והביא זה בשמו ר׳ טודרוס הלוי הנ״ל) וע׳ שמ״ר פ״ב ה׳. [3]) ע׳ שמ״ר ב׳ ג׳. ותנחומא סי׳ כ׳. [4]) ע׳ שמ״ר שדבר זה אמר עתניאל בן קנז. וגם שם ר׳ שמואל בר נחמן בעל מאמר זה. [5]) מאמר זה מצאתי רק בכי״ש. [6]) באדר״נ פל״ד היא ירידה רביעית, אמנם בנוסחא ב׳ שם פל״ז היא ירידה חמישית כמו כאן, וכן בפר״א פ״ט וע׳ ספרי במדבר פצ״ג. [7]) פר״א פמ״א עיי״ש ובילקוט המכירי ישעיה מ״ה כ״ג ולענין יום המיתה ע׳ פסחים נ״ד: ומכילתא דפ׳ נ״א ע״א. [8]) זבחים נ״ד:, ספרי דברים פ״פ ל״ז. [9]) ספרי שם, כתובות קי״ב. שמ״ר פל״ב.

אמר ליה ארץ צבי כת׳ בה מה צבי זה אין עורו מחזיק את בשרו אף ארץ ישראל בזמן שיושביה עליה יתירא בזמן שאין יושביה עליה גמדא[1]). **ד׳א** מה צבי קל לאכול מכל בהמה וחיה כך פירות ארץ ישראל קלין לאכול מכל פירות הארצות או קלין יכול לא הן שמנים ת״ל ארץ זבת חלב ודבש שמנים כחלב ומתוקים כדבש וכן הוא אומ׳ אשירה נא לידידי שירת דודי לכרמו כרם היה לידידי בקרן בן שמן (ישעיה ה׳ א׳) מה שור זה אין בו גבוה מקרנו כך ארץ ישראל גבוהה מן הארצות או מה שור זה אין בו פסולת מקרניו[2]) כך ארץ ישראל פסולת מכל הארצות ת״ל בקרן בן שמן שמינה היא ארץ ישראל ללמדך שכל מי שגבוה מחבירו משובח מחבירו. ארץ ישראל לפי שהיא גבוהה מכל משובחת. בית המקדש לפי שהוא גבוה מכל משובח מכל. נחלת צבי צבאות גויים. ארץ שהיא עושה חוילאות חוילאות[3]) למלכים ושלטונים שכל מלך ושלטון שלא קנה בארץ ישראל אמר לא עשיתי כלום. ר׳ יהודא אומר וכי מלכים שהיו לשעבר בולן היו בארץ ישראל אלא כדרך שעושין ברומי עכשיו שכל מלך ושלטון שלא קנה ברומי אומ׳ לא עשיתי כלום כך כל מלך ושלטון[4]) שלא קנה פלטורות וחוילאות בארץ ישראל אומ׳ לא עשיתי כלום[5]).

ט) **ועתה** הנה צעקת בני ישראל באה אלי רחל בת בנו שלשתולח היתה הרה ללדת ורמסה החמר עם בעלה ויצא הולד מתוך מעיה ונתערב בתוך המלבן ועלתה צעקתה לפני כסא הכבוד. באותה הלילה נגלה הקב״ה והכה כל בכורי מצרים[6]). **וגם** ראיתי את הלחץ אשר מצרים לוחצים אותם זה הדוחק[7]) שהיו דוחקין איתן בשעבוד.

י) **ועתה** לך[8]) ואשלחך. לך הגאולה מצפה[9]).

והוצא את עמי. אם אתה מוציאן הן יוצאין ואם לאו אינן יוצאין.

יא) **ויאמר** משה אל האלהים מי אנכי כי אלך אל פרעה אצל מי שנקרא התנין הגדול (יחזקאל כ״ט ג׳) אמר לפניו רבונו של עולם היאך אני יכול ליכנס למקום ליסטים למקום הורגי נפשות[10]) שכך אמרו ארבע מאות פתחים יש לו לפלטין שלפרעה ועל כל פתח ופתח מאה גדודים מאה הפרתקין[11]) וכל הפרתקה והפרתקה מאה אלפים גבורים שולפי חרב וזאבים ודובים ואריות מקיסין אותן היאך אני יכול לו[12]).

יב) **ויאמר** כי אהיה עמך. שכינתי עמך וזה לך האות כי אנכי שלחתיך הגביא אפשר שתהא נבואתו לעצמו בלבד להרחיב דעתו ולהבין באותן היסודות הגדולות ולהצליח דרכו ואפשר שיתנבא לעם או לאנשי המדינה לבונן אותם ולהזהירם על דרך הטובה ולהחזירן בתשובה וכשמשלחין אותו נותנין לו אות ומופת כדי שידעו העם שהאל שלחו באמת[13]) וכן את מוצא במשה רבינו כשנשתלח נתנו לו אות שנ׳ וזה לך האות כי אנכי שלחתיך בהוציאך את העם ממצרי׳ תעבדון את האלהים על ההר הזה לכשיצאו ממצרי׳ ויעמדו על ההר הזה יסתלק ההרהור שמהרהרין אחריך

---

[1]) גיטין נ״ז. [2]) אין בו פסולת יותר מקרנו. [3]) פלטריות. כנראה דרש נחלת כמו חוילאות (ויהיה נגזר מלשון חיל). [4]) בב״ר פפ״ה בשם תני רשב״י. [5]) ספרי שם כתובות קי״ב. שמ״ר פל״ב. [6]) פר״א פמ״ח. [7]) ע׳ מד׳ תנאים לדברים צד 173. [8]) נ״א: לכה. [9]) ע׳ שמ״ר ג׳ ג׳ וחידושי רד״ל שם, וע׳ ת״כ. [10]) שמ״ר ג׳ ד׳. [11]) כתוב בגליון: פי׳ מאה קהלות במאה מקומות, ובכי״א[1] גר׳ מאה גדודים במאה הפרתקים. ונראה כי הפרתקא הוא כמו הפתק שהוא מקום שאוצרין בו דברים, וכאן הוא מקום מושב הגדודים (קאזערנע). [12]) ילקוט קע״ה בשם אכיר׳ וע״ש רמז קפ״א. [13]) רמב״ם ה׳ יסודי התורה פ״ז ה״ז.

וידעו שאני שלחתיך באמת בתחלה וכן הוא אומ׳ הנה אנכי בא אליך בעב הענן בעבור ישמע העם בדברי עמך וגם בך יאמינו לעולם[1]) (שמות י״ט ט׳).

יג) **ויאמר** משה אל האלהים הנה אנכי בא אל בני ישראל ואמרו לי מה שמו. נתבייש משה מלומר ואמרו לי מי הוא כלומ׳ הכל יודעין שיש שם מצוי ראשון והוא ממציא הכל[2]) כענין שנ׳ מי לא ייראך מלך הגוים כי לך יאתה כי בכל חכמי הגוים ובכל מלכותם מאין כמוך (ירמיה י׳ ז׳) אלא אמ׳ אם יאמרו לי מה שמו ביקש משה לעמוד על סיד השם[3]).

יד) **ויאמר** ה׳ **אל משה אהיה אשר אהיה** אמר לו הקב״ה שמי אתה מבקש לידע לפי מעשי אני נקרא. כשאני דן את הבריות אני נקרא אלהים וכשאני עושה מלחמה ברשעים אני נקרא צבאות וכשאני תולה על חטאיו שלאדם אני נקרא שדי וכשאני יושב על כסא רחמים אני נקרא רחום[4]) וכן קניא ונוקם ומוריש ומעשיר ודיין וצדיק וחסיד וקדוש ונאמן וחזק וגדול וגבור ונורא ורומיין לכך נאמר אהיה אשר אהיה כלומ׳ השם הוא אחד הוא שמו ושמו הוא כענין שנ׳ אני ה׳ הוא שמי (ישעיה מ״ב ח׳) ואם נתרבו השמות לפי המעשים והזמנים והנהוים לכך נאמ׳ בסוף הפסוק אהיה שלחני אליכם. אמר הקב״ה אע״פ שנשתנו המעשים שאני עושה ונקרא שמי על שם אותו המעשה כגון אם ריחמתי נקראתי רחום ואם נקמתי נקראתי נוקם ואם הימתתי נקראתי ממית ואם החייתי נקראתי מחייה שמי זה לא ישתנה לעולם[5]).

ד״א אהיה אשר אהיה. אמר הקב״ה אני הייתי ואהיה אני הייתי קודם שנברא העולם ואני אהיה משנברא העולם ואני הוא שאהיה לעולם הבא[6]).

ד׳׳א אהיה אמר הקב״ה במדת רחמים בראתי עולמי במדת רחמים אני מנהגו ועתיד אני לחדשו במדת רחמים במדת רחמים ברא עולם דכת׳ זכור רחמיך ה׳ וחסדיך כי מעולם המה (תהלים כ״ה ו׳) במדת רחמים מנהגו שנ׳ ויעבור ה׳ על פניו ויקרא ה׳ ה׳ אל רחום וחנון (שמות ל״ד ו׳) ועתיד לחדשו במדת רחמים דכת׳ כה אמר ה׳ שבתי לירושלים ברחמים (זכריה א׳ ט״ז).

ד״א אהיה אשר אהיה אמר הקב״ה במדת טוב בראתי עולמי במדת טוב אני מנהגו ועתיד אני לחדשו במדת הטוב. במדת טוב ברא עולם דכת׳ טוב ה׳ לכל (תהלים קמ״ה ט׳) במדת טוב מנהגו דכת׳ טוב ה׳ למעוז ביום צרה (נחום א׳ ז׳) ועתיד לחדשו במדת טוב דכת׳ היטיבה ה׳ לטובים[7]) (תהלים קכ״ה ד׳).

ד׳׳א אהיה אשר אהיה. אמר הקב״ה במדת אמונה בראתי עולמי במדת אמונה אני מנהגו במדת אמונה אני מחדשו. במדת אמונה ברא דכת׳ ה׳ אלהי אתה ארוממך אודה שמך עשית פלא עצות מרחוק אמונה אמן (ישעיה כ״ה א׳) במדת אמונה מנהגו דכתיב אל אמונה ואין עול (דברים ל״ב ד׳) במדת אמונה מחדשו דכת׳ ואמונתי וחסדי עמו ובשמי תרום קרנו (שם פ״ט כ״ה).

---

[1]) ע׳ רמב״ם שם פ״ח הל׳ א׳ וב׳. [2]) ע׳ רמב״ם שם פ״א ה״א. [3]) ע׳ שמ״ר ג׳, ח׳. [4]) תנחומא כ׳, שמ״ר ג׳, ו׳. [5]) ע׳ מורה נבוכים ח״א סנ״ד. [6]) שמ״ר שם. [7]) דרש קרא לעתיד לבוא כמו רישא דענייא הבוטחים בה׳ כהר ציון בברכות נ״ח:. וכן במדרש תהלים כ״ב אות ג׳.

ד׳א אהיה אשר אהיה. מנין אהיה בגימטריא אחד ועשרים אמר לו הקב״ה כשם שהייתי עם אברהם יצחק ויעקב כך אהיה עמך כשתחשוב ראשי האותיות שלהן א׳ מאברהם יו״ד מיצחק יו״ד מיעקב הרי אחד ועשרים[1]).

ד׳א אהיה אשר אהיה. היה והווה[2]). אמר ר׳ יהודה אמר רב שם בן ארבעים ושתים אותיות לא היו מוסרין אותו אלא לצנוע ועומד בחצי ימיו ואינו כועס ואינו משתכר ואינו עומד על מדותיו והיודעו והזהיר בו והמשמרו בטהרה אהוב למעלה ונחמד למטה ואימתו מוטלת על הבריות ותלמודו מתקיים בידו ונוחל שני עולמים העולם הזה והעולם הבא[3]).

ד׳א אהיה אשר אהיה. אמר ר׳ אמי אמר לו הקב״ה למשה לך אמור להן לישראל אני אהיה עמכם בשעבוד זה ואני אהיה עמכם בשעבוד מלכיות אמר לפניו רבונו של עולם דיה לצרה בשעתה. אמר לו הקב״ה למשה לך אמור להם אהיה שלחני אליכם[4]) כיוצא בו ענני ה׳ ענני (מלכים א׳ י״ח ל״ז) אמר ר׳ אמי אמר אליהו לפני הקב״ה ענני שתרד אש מן השמים ותאכלם. ענני שיסיחו מדעתם נביאי הבעל כדי שלא יאמרו מעשה תהו מעשה כשפים הן[5]) לכך נאמ׳ וירא כל העם ויפלו על פניהם ויאמרו ה׳ הוא האלהים ה׳ הוא האלהים (מלכים א׳ י״ח ל״ט).

טו) ויאמר עוד אלהים אל משה כה תאמר אל בני ישראל ה׳ אלהי אברהם זה הוא השם המפורש והוא שם בן ארבע אותיות. אמר ר׳ אבא בר בר חנא אמר ר׳ יוחנן שם בן ארבע אותיות לא רצו חכמים לגלותו אבל מוסרין אותו לבניהם ותלמידיהם פעם אחת בשבוע[6]).

זה שמי לעולם. ר׳ אבינה רמי כת׳ זה שמי לעולם וזה זכרי לדור דור אמר הקב״ה למשה לא כשאני נכתב אני נקרא נכתב אני ביו״ד הי ונקרא באלף דלת. ראבא סאבר למדרשיה בפירקא אמר ליה ההוא סבא לעלם כת׳ לעלומיה עלומי[7]).

טז) לך ואספת את זקני ישראל. אמר ר׳ עקיבה נמשלו ישראל בעוף. מה עוף אינו יכול לפרוח בלא כנפים כך ישראל אין יכולין לעמוד בלא זקנים[8]).

תני ר׳ שמעון בן יוחאי בכמה מקומות שנינו שחלק הקב״ה לזקנים כבוד בסנה כת׳ לך ואספת את זקני ישראל ואו׳ ושמעו לקולך ובאת אתה וזקני ישראל בסיני דכת׳ ואל משה אמר עלה אל ה׳ אתה ואהרן נדב ואביהוא ושבעים מזקני ישראל (שמות כ״ד א׳ ט׳) באהל מועד קרא משה לאהרן ולבניו ולזקני ישראל (ויקרא ט׳ א׳) ולעתיד לבא דכת׳ כי מלך ה׳ צבאות בהר ציון ובירושלים ונגד זקניו כבוד (ישעיה כ״ד כ״ג)[9]).

אמר ר׳ אבון עתיד הקב״ה להושיב את הסנהדרין כחצי גורן ענולה והוא יושב בראש כולן כאב בית דין ודנין אומות העולם שנ׳ ה׳ במשפט יבא עם זקני עמו ושריו (שם ג׳ י״ד) על זקני עמו ושריו אין כת׳ כן אלא עם זקני עמו ושריו יושב עמהם ודנין את אומות העולם ומהוא אומ׳ להם אתם בערתם הכרם אלו ישראל שנ׳ כי כרם ה׳ צבאות בית ישראל (שם ה׳ ז׳) גזלת העני בבתיכם אלו ישראל דכת׳ כי ה׳ יסד

---

[1]) מזל״ט. [2]) והשלישי אהיה שלחני אליכם מוסב על העתיד. [3]) קידושין ע״א.
[4]) ברכות ט׳: [5]) שם. [6]) קידושין ע״א. ע״ש. [7]) פסחים נ׳. [8]) תנחומא כ״ט, שמ״ר ה׳ י״ב ויי״ר י״א ח׳. [9]) שם וספרי בהעלתך פצ״ב.

ציון ובה יחסו עניי עמו (שם י״ד ל״ב)[1] מאי גזלת העני בבתיכם אמר ר׳ חלבו אמר רב הונא זה הנותן שלום לחברו ולא החזיר לו. ואמר רב חלבו אמר הונא כל היודע בחבירו שהוא רגיל ליתן לו שלום חייב להקדים לו שלום שנ׳ בקש שלום ורדפהו[2] (תהלים ל״ד ט״ו).

פקד פקדתי אתכם זו היא מסורת אגדה שבידן שמי שיבא ויאמר להם בלשון פקידה הוא גואלן[3].

יז) **ואמר** אעלה אתכם מעני מצרים אל ארץ הכנעני. מגיד שארץ כנען משובחת ממנה ארץ מצרים אם אתה עמיל בה בפסיל ובקרדום ונותן שנת עיניך עליה ואם לאו אין בידך כלום אבל ארץ ישראל אינה כן אלא הן ישינין על מטותיהן והמקום מוריד להן גשמים. משל למלך בשר ודם שהיה מהלך בדרך וראה בן טובים אחד ומסר לו עבד אחד לשמשו שוב ראה בן טובים אחד מעודן ומפונק מסר לו שני עבדים לשמשו. שוב ראה בן טובים מעודן ומפונק ועוסק בפעולה ומכירו ואת אביתיו אמר גזרה שאני עושה בידי ומאכילו. כך כל הארצות ניתנין להן שמשין לשמשן. מצרים שותה מן נילום. בבל שותה מן הנהרות אבל ארץ ישראל אינה כן אלא הן ישינין על מטותיהן והמקום מוריד להם גשמים ללמדך שלא כמדת בשר ודם דרכי המקום דרכי בשר ודם קונה לו עבדים שהן זנין ומפרנסין אותו אבל מי שאמר והיה העולם קונה לו עבדים שיהא הוא זנן ומפרנסן[4].

יח) **ושמעו** לקלך. ניתן לו אות שהן שומעין ומכירין את השם ויודעין מה שאומר להן. **ד״א** ושמעו לקלך. אם שמעו לקלך ובאת אתה וזקני ישראל אל מלך מצרים ידע משה שהמאמין על פי האותיות יש בלבו דופי ומהרהר והיה נשמט מלילך עד שאמר לו בהוציאך את העם ממצ׳ תעבדון את האלהים על ההר הזה[5] (שמות ג׳ י״ב).

ה׳ אלהי העברים. יתיר יו״ד רמז לעשר מכות שמביא עליהם[6]. **ועתה נלכה נא דרך שלשת ימים** מיכאן שמשנין בדברי שלום[7].

יט) **ואני** ידעתי כי לא יתן אתכם מלך מצרים להלוך. הודיעו הקב״ה שכבר נמנע ממנו התשובה ושאינו משליח ואע״פ כן שילחו לו כדי להודיע לבאי העולם שבזמן שהקב״ה מינע התשובה מהחוטא, אינו יכול לשוב אלא ימות בעונו שעשה בתחלה ברצונו[8].

כ) **ושלחתי** את ידי והכיתי את מצר׳ בכל נפלאתי. חסרה, במקצת פלאות הכהן[9].

כא) **והיה** כי תלכון לא תלכו ריקם. זו מצות לא תעשה.

ושאלה אשה משכנתה ומגרת ביתה זו מצות עשה[10] כלי כסף וכלי זהב ושמלות. האחרון האחרון חביב הראוי לשאול כלי כסף שואל, כלי זהב שואל, בגדים שואל[11].

אמר ר׳ עקיבה שלש מתנות טובות נתן הקב״ה לישראל וכשחטאו ניטלו מהן וחזרו למקומן תורה דכת׳ ואתנה לך את לוחות האבן (שמות כ״ד י״ב) ואמ׳ כי מן

---

[1]) תנחומא שמ״ר שם. [2]) ברכות ו׳: [3]) שמ״ר ג׳ ח׳ וש״נ, ת״ב כ״א. [4]) ספרי דברים פל״ז ול״ח, מדרש תנאים לדברים צד 30. [5]) רמב״ם ה׳ יסודי התורה פ״ח ה״ב. [6]) פליטת סופרים לרא״ב צד 45, לקח טוב. [7]) יבמות ס״ה: וע׳ ספרי בסדבר סמ״ב. [8]) רמב״ם ה׳ תשובה פ״ו ה״ב. [9]) נ״א: הכהו. [10]) ע׳ מכדרשב״י צד 169 הערה צ׳. [11]) ע׳ לקמן י״ב ל״ה.

השמים דברתי עמכם (שם כ' כ"ב) וכשאדם למד פרק ושכחו לשמים הוא עולה שנ' התעיף עיניך בו ואיננו כי עשה יעשה לו כנפים כנשר יעוף השמים (משלי כ"ג ה') ותחלת ישראל דכת' ואקח את אביכם את אברהם מעבר הנהר (יהושע כ"ד ג') וכשחטאו ויגלם מעבר לנהרי כוש (צפניה ג' י') ובזת מצרים וכשחטאו עלה שישק מלך מצרים ולקח את אוצרות בית ה' (מלכים א' י"ד כ"ג)[1].

[ד] א) **ויען** משה ויאמר והן לא יאמינו לי אמר משה לפני הקב"ה הריני אומר להם אלהי אבותיכם שלחני אליכם. והן מאמינים כך ויודעין גדלך ועצמך אלא יאמרו לי שמא לא שלחך תן לי אות שיאמינו בי מיד ויאמר ה' אליו מזה בידך.

ד·א והן לא יאמינו לי. אמר לו הקב"ה משה בני מאמינים בני מאמינים. מאמינים דכת' ויאמן העם (ד' ל"א) בני מאמינים דכת' והאמין בה' (בר' ט"ו ו') ואתה מלשין עליהן ואומ' והן לא יאמינו לי לא היה לך ללמוד מן הנחש[2].

ב—ד) **מזה** בידך ויאמר מטה ויאמר השליכהו ארצה וישל' ארצה ויהי לנחש הרי דינך כנחש מה נחש נלקה בצרעת אף אתה הבא נא ידך בחיקך וגו' ויוציאה והנה ידו מצורעת כשלג שכל המלשין על הבירו נידון בצרעת דכת' זאת תהיה תורת המצורע (ויקרא י"ד ב') אל תקרא מצורע אלא מוציא שם רע[3]. מזה בידך. מזה כת'. אמר לו הקב"ה מזה שבידך אתה לוקה[4].

וישליכהו ארצה ויהי לנחש. אמר ר' שמואל הגיד הקב"ה למשה בסנה מה שעתיד פרעה לעשות אמר לו מזה בידך אמר מטה. אמר השליכהו ארצה והשליך אותו ונעשה נחש אמר לו כשם שהנחש הזה מתעקם כך פרעה עתיד להתעקם[5].

ד·א למה נחש שהוא הכופר הראשון שאמר לא מות תמותון (בר' ג' ד') והקב"ה אמ' כי ביום אכלך ממנו מות תמות (שם ב' י"ז) אלא שכפר הנחש והטעה את חוה וכך פרעה כפר בעיקר ואמר לי יאורי ואני עשיתיני (יחזק' כ"ט ג') שלח לכופר השני בדמות הכופר הראשון לומר שדינו כמותו.

ד·א מה נחש נושך וממית כך היו פרעה ועמו נושכין את ישראל וממיתין. וחזר ואמר שלח ידך ואחוז בזנבו ויהי למטה בכפו. שעתיד פרעה ועמו להיות כעץ יבש ביד משה[6].

ה) **למען** יאמינו. שזה אות שיש בו שנוי מנהגו שלעולם ואע"פ שבעלי כשפים עושין כך אינו מתקיים כמעשה הנביא.

ו—ז) **ויאמר** ה' לו עוד הבא נא ידך בחיקך וגו'. ולמה הראה לו דבר טמא אמר לו כשם שהמצורע טמא ומטמא כך המצרים טמאים ומטמאים כיון שחזר וטהר אמר לו כך יטהרו ישראל משומאת המצריים[7] וכן לעתיד לבא ככה יאכלו בני ישראל את לחמם טמא בגוים (יחזק' ד' י"ד) ובסוף וזרקתי עליכם מים טהורים וטהרתם (שם ל"ו כ"ה).

ח) **והיה** אם לא יאמינו לך ולא ישמעו לקל חסר שכל האותיות הגדולים קלים הן לפניו. האת חסר רמז לששת ימי בראשית שכל מי שאינו מאמין באלו האותות ויאמר היאך אפשר שתהפך מטה לנחש יזכור מציאת כל הנמצא מאין ליש

---

[1] פסחים פ"ז: מכילתא, עמלק ג"ג: [2] שמ"ר ג' י"ב. [3] וי"ר פ"ו. [4] שמ"ר שם, תנחומא כ"ג, ת"ב כ'. [5] ילקוט ר' קע"ב. [6] פר"א פ"מ, תנחומא כ"ג. [7] פר"א שם, שמ"ר ג', י"ג.

בששת ימי בראשית. לקול האות מלמד שהיתה המטה צווחת ואומרת מטה הייתי ונהפכתי לנחש וחזרתי מטה. וכן היד אומרת טהורה הייתי ונטמאתי וחזרתי וטהרתי[1]).

ט) **והיה** אם לא יאמינו גם לשני האותות האלה ולקחת ממימי היאר ושפכת היבשה והיו המים אשר תקח והיו לדם ביבשת. והיו והיו שני פעמים[2]) שכשמשליך אותו לארץ ישאר מים כמות שהוא ולא יבלע בקרקע כדי שיראו אותו המצרים שהוא מים ואחר כך יהפך דם ואינו נהפך כלו בבת אחת אלא מעט מעט.

י) **ויאמר** משה אל ה׳ בי אדני לא איש דברים אנכי גם מתמול וגו׳ אמר ר׳ אלעזר בן ערך שבעת ימים היה מכתיש[3]) הקב״ה למשה לילך בשליחותו דכת׳ תמול גם מתמול שלשם גם משלשם מאז דברך גם מאז וזה יום השביעי[4]).

כי כבד פה וכבד לשון אנכי. אמר משה לפני הקב״ה רבונו של עולם יודיע אני בעצמי שאתה הוא אדון כל העולם ולא בראת אדם אלא לכבודך ולא עשית בריה אלא ליקרך שנ׳ כל הנקרא בשמי ולכבודי בראתיו (ישעיה מ״ג ז׳) וכל אבר ואבר שבראת לא בראתו לבטלה. לא בראת הראש אלא לכבוד שמך וליקוד ולהשתחוות לך ולא בראת עינים אלא לראות. ולא בראת אזנים אלא לשמוע ולא בראת חוטם אלא להריח ולא בראת לְחָיִים אלא לטעום ולא בראת שנים אלא לשחוק ולא בראת ושט אלא לבלוע, ולא בראת קנה אלא למשוך ולהוציא ולא בראת לב אלא להבין ולא בראת כליות אלא ליעץ[5]) ולא בראת כבד אלא לכעוס ולא בראת טחול אלא לצחוק[6]) ולא בראת ריאה אלא לשאוב ולא בראת כרס אלא ליקח ולהכנים ולא בראת מרה אלא להריק ולא בראת קרקבן אלא לטחון ולא בראת קיבה אלא לשינה ולא בראת נוקבה אלא ליציאה ולא בראת גידים אלא לדם ולא בראת עור אלא לתואר ולא בראת ידים אלא למלאכה ולא בראת רגלים אלא להלוך ולא בראת לשון אלא לשיחה ולשון זו שלי למה לא לשיחה ולא לדבור עכשו תן לי שיחה תן לי דבור להשתמש בהן בפה ובלשון[7]). כי כבד פה וכבד לשון אנכי והלא דברים קל וחומר ומה אם משה רבינו שהוא אב לחכמים ואב לנביאים ועתידה שבינה לדבר עמו בכמה מקומות והוא אומר כי כבד פה וכבד לשון אנכי שאר בני אדם שאינן כראי לפניו על אחת כמה וכמה[8]).

יא—יב) **השיב** הקב״ה למשה[9]) **מי שם פה לאדם** הלא אני ששמתי פה ולשון לאדם הראשון והפקדתיו על כל באי העולם לקרות לכל אחד ואחד בשמו ולשום שמות לכל בריה שבעולם[10]) ואף אתה לך **ואנכי אהיה עם פיך.**

ד״א מי שם פה לאדם וגו׳ מי הוא זה שברא את האדם בצורה זו בעינים לראות ואזנים לשמוע ופה לדבר הלא אנכי ה׳ מי הוא זה שיכול להחליף צורתו אם רצה ולהכביד אזנו ולסתום עינו ולקשור לשונו הלא אנכי ה׳.

---

[1]) ילקוט קע״א בשם אבכיר ומובא בלקח טוב. [2]) עי׳ פירש״י ורמב״ן. [3]) מכתיש, פי׳ בעט בו ומריב עמו, ע׳ ערוך ערך כתש. [4]) מאמר זה לקוח ממכדרשב״י, ע׳ א״מ נ״ט ע״א, ועי׳ שמ״ר פ״ג י״ד ובנ״ש. [5]) ברכות ס״א ע״א וע״ב. [6]) מבאן מוכח כפירש״י שם דטחול לשחוק הייטו צחוק, ודלא כפי׳ ראבי״ה (הובא בשו״ת באר שבע סי׳ ע׳) דפי׳ דהייטו לשון שחיקת סממנים, דהרי כאן אמר שנים לשחוק והייטו שחיקה, וע״כ גרסינן כאן טחול לצחוק. [7]) אותיות דר״ע אות פ׳ ביהמ״ד של יעלליטעק ח״ג צד 42. [8]) עי׳ לקמן ו׳ י״ב. [9]) זה הוא סגנון מכדרשב״י, ע׳ א״מ צד ס״ג. [10]) אותיות דר״ע שם צד 48.

ד״א אמר לו אני הוא שעשיתי את פרעה ואת אכלוסיו חרשין וסומין ואלמין כדי שלא ינעו בך אף אני אהיה עמך והוריתיך אשר תדבר [1]).

יג) ויאמר בי אדני שלח נא ביד תשלח ויחר אף ה׳ במשה אמר ר׳ אלעזר בן ערך לא דיבר הקב״ה עם משה אלא בדרך ארץ שלא יהיו באי העולם אומרין מפני שהוא אלוה ובעל עולם עשה דבריו שלא כדין [2]) לכך היה הקב״ה מכביש [3]) את משה כל ששת הימים ומנין שהיה הקב״ה מכביש [3]) בו כל ששת הימים דכת׳ גם מתמול גם משלשום גם מאז דברך אל עבדיך ובשביעי אמר לו שלח נא ביד תשלח. מושלו משל להד״ד למלך שהיה לו עבד והיה אוהבו אהבה גמורה בקש המלך לעשותו אפטורפוס לפרנס בני ביתו של מלך מה עשה המלך תפש עבדו בידו והכניסו לבית גנזיו הראהו כסף וזהב ואבנים טובות ומרגליות וכל שיש לו בבית גנזיו. הוציאו לשדה הראהו גנות וסרדסים וכל שיש לו בשדה פשט העבד את ידו ואמר איני יכול להיעשות אפטורפוס לפרנס בני ביתו של מלך כעס עליו המלך אמר לו אם אי אתה יכול להיעשות אפטורפוס למה הטרחתני כל אותו טורח נשבע לו שלא יכנס לפתח פלטין שלו. כך היה המקום מכביש [3]) את משה כל ששת הימים שילך בשליחותו למצרים ובשביעי אמר לו שלח נא ביד תשלח אמר לו הקב״ה משה אתה אומר לי שלח נא ביד תשלח יהושע תלמידך קטן ורך ורבוייך הוא יכנים את ישראל לארץ אתה אי אתה מכנים אותם ולא נכנס עמהן לארץ שנ׳ לכן לא תביא את הקהל הזה (במדבר כ׳ י״ב) משיב משה ואומר לפני הקב״ה רבונו של עולם אתה אומ׳ לי רד למצרים והוציא את בני ישראל ממצרים בודאי אני שליח וידי שליח שתי שליחות באדם אחד בסעם אחת רבוני אין שליחות זו יפה אלא בשני בני אדם כאחד שנ׳ טובים השנים מן האחד (קהלת ד׳ ט׳) ואומ׳ על פי שני עדים יקום דבר (דבר׳ י״ט ט״ו) משיב הקב״ה ואמר לו למשה, משה יודיע אני בך על מי אתה עומד ומבקש רחמים שתלך אתה והוא בשליחותי למצר׳ כבר שרת עליו רוח הקודש והוא יוצא ומשמר לך בשבילי מצרים ובעת שרואה אותך הוא שמיח כענין שנ׳ והנה גם הוא יוצא לקראתך וראך ושמח בלבו (ד׳ י״ד) משיב הקב״ה ואומ׳ לו למשה בתחלה כשנגליתי עליך בסנה היית מסתיר פניך ממני כענין שנ׳ ויסתר משה פניו (ג׳ ו׳) עכשיו אימתי ניתן לך פתחון פה לדבר בפני כעבד בשר ודם שיש לו רשות לדבר בפני רבו. משה דַּבֶּרְךָ את אין לי שלוחין אין לי גדודים אין לי שרפים אין לי אופנים אין לי מלאכי שרת ואין לי גלגלי מרכבה שאשלח ואוציא את בני מצרים שאתה אומ׳ לי שלח נא ביד תשלח. מן הדין ההוא אתה ראוי לשכיפה מיד אבל מה אעשה בעל הרחמים אני בעל אמנה אני [4]). וחכמים אומרים אומ׳ לו הקב״ה למשה משה זכות עמרם אביך עמדה לך שעשה דבר גדול בישראל שכשהכבידו מצ׳ עבודה קשה על ישראל והיו מטבעין אותן ביאר אמרו אנו נושאין נשים ומולידין בנים ומצר׳ מטבעין אותן ביאר למה אנו מיגעין את עצמינו לחנם עמד עמרם ועשה דבר גדול בישראל והסכימה דעתו לדעת המקום גירש את אשתו כשהיא מעוברת שלשה חדשים. בסוף שלשה חדשים חזר ועשה בה קידושין שנ׳ וילך איש מבית לוי ויקח את בת לוי (ב׳

---

[1]) א״מ ס״ג, וע׳ לקמן י״ח ד׳. [2]) ע׳ א״מ צד נ״ט. [3]) צ״ל מכתיש, ע׳ צד 33 הערה 3. [4]) ע׳ א״מ צד נ״ט וס׳.

א') והיו מלאכי השרת מקלסין לפניה כחתנים וככלות שנ' אם הבנים שמחה (תהל' קי"ג ט') ומצרים מנו לה תשעה חדשים והיא ילדה בתוך ששה חדשים וכי למה הוצרך הדבר אם לקח עמרם אשה אם לא לקח אלא להודיע לכל באי העולם זכותו של עמרם הצדיק[1]) משיב משה ואומ' לפני הקב"ה רבונו של עולם אני נביא בן נביא מספק ספיקות נכנסתי לדבריך פרעה רשע בן רשע ומצרים מרודים[2]) בני מרודים היאך יכנסו לדברי אמר לו אתה דבר בלשון קדש כמלאך ואהרן אחיך ידבר בלשון עברי שנ' ראה נתתיך אלהים לפ' ואהרן אחיך יהיה נביאך (ז' א') משיב משה ואומ' לפני הקב"ה רבונו של עולם אתה אומ' לי רד למצרים והוציא ששים רבוא מתחת סבלון מצרים מתירא אני מפני בני אדם שברחתי מפניהם אמר לו אל תירא משה כבר מתו שנ' כי מתו כל האנשים המבקשים את נפשך (ד' י"ט). משיב הקב"ה ואומ' לו למשה משה אתה אומ' לי מתירא אני מפני בני אדם שברחתי מפניהם בני אדם ששגר עליך פרעה לתפשך מי עשאן אלמים מי עשאן חרשים מי עשאן סומין הלא אנכי ה': ר' אלעזר בן יהודה איש ברתותא אומ' משיב משה ואומ' לפני הקב"ה רבונו של עולם אתה אומ' לי רד למצרי' והוציא ששים רבוא מתחת סבלון מצרים אלו על מאה בני אדם או על מאתים בני אדם אתה אומר לי עדיין הדבר קשה לי אלא שאתה אומ' לי הוציא ששים רבוא מתחת סבלון פרעה ממצרים ואלו התרית בהן שנה או שתים לפני הדבר [היו הדברים] כבר עשויין אלא שנשתעבדו בהן מאתים ועשר שנים יאמר לי פרעה מי שעבדו עבד עשר שנים ולא מיחה בו כל בריה יבוא אחר ויוציאו מתחת ידו או מי שעבד את הכרם עשר שנים ולא מיחה בו כל בריה יבוא אחר ויוציאו מתחת ידו רבונו של עולם כבדים ומכובדים דברים הללו שאתה אומ' לי כי כבד פה וכבר לשון אנכי[3]).

ד"א שלח נא ביד תשלח. ביד מי ששלחתו כבר זה אהרן מלמד שנתנבא אהרן קודם למשה וכן הוא אומ' לעלי הנגלה נגליתי אל בית אביך בהיותם במצרים לבית פרעה ובחור אותו מכל שבטי ישראל לי לכהן[4]) (ש"א ב' כ"ז) אמ' ר' אלעזר בן סדת משום ר' חמא בר חנינה קרוב לשמונה מאת שנה ופרטרוט היתה נבואה זו כבושה עד שבא יחזקאל ופירשה ואומר להם איש שקוצי עיניו השליכו ובגלולי מצרים אל תטמאו (יחז' כ' ז') ללמדך שעבדו ישראל ע"ז במצרים[5]).

ד"א שלח נא ביד תשלח כשנגלה הקב"ה על משה בסנה הראה לו דור דור ופרנסיו דור דור וכלכליו דור דור וחכמיו עד שראה ר' עקיבה וחכמתו אמ' בודאי ראוי הוא שתנתן גאולה על ידו[6]) אמרו עליו על ר' עקיבה[7]) שהיה בן ארבעים שנה ולא למד כלום וכיון שנשא בת כלבא שבוע אמרה לו לך למוד תורה בירושלים אמר לה בן ארבעים שנה אני וטה תעלה בידי פעם אחת היה עומר על פי הבאר בלוד וראה את האבן שהיא חקוקה וגתונה על פי הבאר אמר להן מי חקק את האבן הזו אמרו לו חבל שיורד עליה בכל יום. באותה שעה דן ר' עקיבה קל וחומר בינו לבין עצמו

---

[1]) שם צד ס"ב: וס"ג. [2]) פי' מורדים. [3]) א"מ צד ס"ג. [4]) שמ"ר פ"ג, ט"ז, וע' מד' תנאים לדב' צד 215. [5]) ע' וי"ר ריש פ"ז. [6]) ע' ע"ז ה' ומנחות כ"ט: וי"ר פ' כ"ו ז' ובנ"ש וכאן בילקוט בשם אבכיר. [7]) מעשה דר"ע ע' באדר"ן נ"א פ"ו וג"ב פ"ב, כתובות ס"ב ונדרים נ'.

ואמר ומה רך פסק את הקשה דברי תורה שהן קשים כברזל על אחת כמה וכמה שיחקקו את לבי שהוא בשר. אמרה לו אשתו לך למוד תורה אמר לה הלא ישחקו עלי שאני בן ארבעים שנה ואיני יודע כלום אמרה לו בוא לעשות פלא אמר לה ומהוא אמרה לו הבא לי חמור שהוא ניזק בחליותיו[1]) הביא לה זרקה על נזקו עפר וזרעה עליו שחלים[2]) וצמחו הוציאו לשוק יום ראשון ושיחקו עליו יום שני ושיחקו עליו יום שלישי לא שיחקו עליו. כך אמרה לו לך ולמוד תורה היום ישחקו עליך למחר ישחקו יום שלישי לא ישחקו אלא יאמרו זה מנהגו כן מיד הלך הוא ובנו וישב לו אצל מלמד תינוקות אמרו לו רבינו למדינו תורה היה הוא אוחז בראש הלוח[3]) ובנו אחז בראש הלוח כתב לו אלף בית ולמדם אלף תיו ולמדם ברכת המזון ולמדה, ברכת כהנים ולמדה והיה למד והולך עד שקרא מקרא הלך וישב לו אצל רבי אליעזר ור' יהושע אמר להם רבותי פתחו לי בטעם משנה כיון שפתחו לו הלכה אחת ודרשה הלך וישב לו בינו לבין עצמו ואמר אלף זה למה נכתב וביותיו[4]) למה נכתבו ומפני מה זה צורתו כזה וזה צורתו כזה וגלה טעמם מלבו וחזר ושאלם והעמידם בדברים. ר' שמעון בן אלעזר אומ' אמשול לך משל למה ר' עקיבה דומה לסתת שהוא מסתת בהרים פעם אחת נטל קרדומו בידו והלך וישב לו בצד ההר והיה מנתז ממנו צרורות דקות. באו בני אדם וראו אותו אמרו לו מה אתה עושה אמר להן הריני עוקרו ומטילו לתוך הירדן והיה מנתז צרור בים הגיע אצל סלע גדול נכנס תחתיו ועקרו והטילו לתוך הירדן עד שעקר כל ההר והטילו לתוך הירדן אמר לירדן אין זה מקומך אלא מקום זה שנ' בחלטיש שלח ידו (איוב כ"ח ט') כך עשה להם ר' עקיבה לר' אליעזר ולר' יהושע אמר לו ר' טרפון עקיבה עליך נאמר מבכי נהרות חבש ותעלומה יוציא אור (שם כ"ח י"א) שהוציא תעלומים וסתרים שבתורה לאורה בכל יום ויום היה מוביא[5]) חבילה שלקש חציה מוכר להתפרנס מהן וחציה מדליק להאיר בתוך ביתו פעם אחת עמדו עליו שכיניו אמרו לו עקיבה אבדתנו בעשן אלא מכור אותן לנו וטול שמן בדמיהן ושנה לאור הנר אמר להן הרבה פסוקין אני מסתפק מהן אני שונה מהן אני מתחמם בהן אני מתפרנס מהן והיה עסוק בתורה מדוחק ולא נפטר מן העולם עד שנתן לו הקב"ה מקצת שכרו בעולם הזה. לא נפטר עד שהיו לו שולחנות של כסף ושל זהב ועד שהיה עולה למטתו בסולמות של זהב ועד שהיתה אשתו יוצאה בקורדסין[6]) ובעיר של זהב[7]). אמרו לו בניו אבא ביישתנו במה שאתה עושה לאמנו אמר להה בני מעט הוא כבוד שאני עושה לה שהרבה צער נצטערה עמי בתורה שהיה ר' עקיבה רועה צאנו שלבן כלבא שבוע והיה צנוע בדרכיו כיון שראתה אותו רחל ביתו שלבן כלבא שבוע אמרה לו בא והשבע לי שתקרא בתורה ונשבע לה כיון שנשבע לה עמדה ונתקדשה לו שלא מדעת אביה ושלא מדעת אמה. לימים בא אדם אחד מגדולי הדור לארס אותה אמרה מקודשת אני אמרו לה למי אמרה לעקיבה. מה עשה אביה עמד וגירשה ממטונו הלכה וישבה אצל זקינה

---

[1]) שיש לו חבלה בחוליות השדרה שלו. [2]) מין ירק (ברוננענקרעסטע). [3]) שהיו לומדין האותיות בלוח, ע' מבוא מכילתא לרמא"ש צד XXXIV. [4]) הביתין שלו. [5]) כמו מביא ע' לק' פסוק י"ח. [6]) כתוב על הגליון: פי' הוא מנעל עבה הרבה ומזוהב ומצוייר, וכנראה הוא קורדקיסין (פסחים נ"ט. וחוספתא מ"ק פ"ב), ע' ערוך, ועי' הגי' באדר"ן. [7]) כי עה"ג: פי' כתר ועליו צורת ירושלים, ע' שבת נ"ט.

אחת אמו שלר' עקיבה והיו שכינותיה מביאות לה מלאכה בחשאי כדי שלא תתבייש שהיא מגדולי הדור ומאותו השכר היתה מתפרנסת והשאר היתה משלחת לביתו שלר' עקיבה והיה חגר אחד בשכונתה והיה מצטער ואומ' ראו שוטה זו שהיא בת עשירים שהלבין ראשה והיא יושבת ומשמרת עצמה לרועה אחד שאינו מכיר אפלו ברכת המזון והוא הלך ללמוד תורה. כן ארבעים שנה היה כשהלך ללמוד ולסוף ארבע עשרה שנה למד תורה ברבים ובאו עמו כמה אלפים זוגות תלמידים כיון ששמעו כל גדולי ירושלים שבא חכם גדול יצאו כולן לקראתו בשמחה יתירה וכיון שישבו בישיבה בא בן כלבא שבוע וכסף עצמו וישב לפניו כתלמיד לפני רבו אמ' לו ר' שאלה אחת יש לי לשאול אמ' לו שאל אמר לו יש לי בת הכעיסה אותי מכמה שנים וגרשתיה מביתי ונשבעתי שלא אפרנס אותה ואמרו לי שהיא מצטערת ביותר רעבה וצמאה ונתגוללו רחמי עליה ועכשו התיר לי שבועתי שאחזירה לביתי אמר לו ר' עקיבה ומה טיבה אמ' לו היה לי רועה אחד בור עם הארץ מטומטם גוי לכל דבריו אינו יודיע לברך ברכת המזון עמדה וקדשה עצמה לו אמר לו ר' עקיבה אלו היה יודיע מקרא ומשנה מה היית עושה לו אמר לו אלו היה יודיע ברכת המזון לבדה הייתי נותן לו חצי ממוני אמר לו ר' עקיבה אני הוא עקיבה התנך מיד עמד ונשקו על ראשו ונתן שבח והדייה להקב"ה. וכיון שעמד ר' עקיבה מישיבתו בא לו להכנס לביתו יצאה אשתו לקראתו ונפלה על רגליו ונשקה אותן באו תלמידיו לדחוף אותה אמר להן הניחוה שהתורה שלי ושלכם מאצלה היא קרא עליה חכמות נשים בנתה ביתה (משלי י"ד א').

יד) **ויחר** אף ה' במשה ויאמר הלא אהרן אחיך הלוי אמר ר' שמעון בן יוחאי כל מקום שנ' חרון אף נעשה רושם חוץ מזו וחכמים אומרים אף כאן נעשה רושם דכת' אהרן אחיך הלוי שהייתי אומר שיהיה לוי ואתה כהן מעכשיו הוא כהן ואתה לוי[1] אמר ר' שמעון בן קרחה אע"פ כן שימש בכהונה גדולה כל ארבעים שנה שנ' משה ואהרן בכהניו (תה' צ"ט ו') ואומר ומשה איש האלהים בניו יקראו על שבט הלוי (דהי"א כ"ג י"ד) אבל הוא היה כהן. וחכמים אומרים לא שימש משה בכהונה גדולה אלא שבעת ימי המלואים שנ' ויקח משה את החזה מאיל המלואים למשה היה למנה (כ"ט כ"ז)[2].

וראך ושמח בלבו שאינו מקפיד על נבואתך אע"פ שקדמך בנבואה[3].

טז) **והיה** הוא יהיה לך לפה ואתה תהיה לו לאלהים, לפרעה. לפרעה אתה אומר או אינו אלא לאהרן ת"ל ראה נתתיך אלהים לפרעה (ז' א')[4].

יז) **ואת המטה** הזה תקח בידך ר' לוי אומר אותו המטה שנברא בין השמשות נמסר לאדם הראשון בגן עדן ואדם מסר לחנוך וחנוך לנח ונח מסר לשם ושם מסר לאברהם ואברהם מסר ליצחק ויצחק מסר ליעקב ויעקב הורידו למצרים ומסרו ליוסף בנו וכשמת יוסף נשלל כל ביתו והמטה הגיעה לפלטין של פרעה היה יתרו אחד מחרטומי מצרים וראה את המטה וחמד אותו ולקחו והביאו ונטעו בגן ביתו וכשבא משה לארץ מדין נכנס לגן ביתו של יתרו וראה את המטה וקרא את האותיות

---

[1]) כאן כתוב עה"ג: ויש אומרים לא נתרפאת ערלת לשונו של משה כלל. ע"כ. פי' דזה הוא הרושם של חרון אף דהכא. [2]) זבחים ק"ב. ויר"א פי"א ו', וע' פ"ר ס"ג: ובנ"ש. [3]) שאהרן היה מתנבא קודם לזה, ע' שמ"ר פ"ג ט"ז ולעיל צד 35. [4]) ולא כן הוא בשמ"ר.

שהיו עליו ושלח ידו ולקחו וראה אותו יתרו ואמר זה הוא האיש שהוא עתיד לגאול את ישראל ממצרים ולסיכך השיאו בתו[1]). אמר ר' יהודה משקל ארבעים סאה היה ושל סמפירין היה ועשר מכות היו חקוקין עליו בלשון נוטריקון דצ"ך עד"ש באח"ב[2]).

יח) **וילך** משה וישב אל יתר חותנו וגו' (שמ' ד' י"ח) ואח לצרה יולד (משלי י"ז י"ז) מי הוא זה זה יתרו שקבל למשה שהיה בורח מפני פרעה מכאן אתה למד שכל מי שקבל על עצמו לעשות מצוה אין אותה מצוה פוסקת מביתו. יתרו קבל לתוך ביתו גואל שברח מפני השונא לפיכך עמד מביתו מי שקבל לשונא שברח מפני הגואל והרגו, ואיזה זה סיסרא דכת' וסיסרא נס ברגליו אל אהל יעל אשת חבר הקיני וגו' ותצא יעל לקראת סיסרא ותאמר אליו סורה אדני סורה אלי אל תירא וגו' ותקח יעל אשת חבר הקיני את יתד האהל ותשם את המקבת בידה ותבא אליו בלט ותתקע את היתד ברקתו (שופ' ד' כ"א) ואומר ובני קיני חותן משה (שם א' ט"ז[3]).

וישב אל יתר חותנו לא היה צריך לומר אלא וישב מצרימה ולמה אל יתר חתנו להתיר לו את נדרו ולטול ממנו רשות[4]) שבתחלה הוא אומ' ויואל משה לשבת את האיש (ב' כ"א) ואין הואלה אלא שבועה[5]) וכיון שאמ' לו הקב"ה לך והוציא את ישראל אמר אלך ואשאל על נדרי הדא היא אלכה נא ואשובה אל אחי היה בדעתו של משה להערים כדי שימצא פתח לנדרו אמר אם אני אומר לו אלך ואשוב אל אחי שמא אינו רוצה אלא אבליע הדבור אלכה נא ואשובה יתרו הבין בדברים הושיב[6]) לו על הראשונה והניח השנייה. ויאמר יתרו למשה לך לשלום.

התחיל משה מצר מיד ננלה עליו הקב"ה בסימליא של מעלה והתיר לו את הנדר דכת' (יט) ויאמר ה' אל משה במדין לך שוב מצרים כבר נתן לך[7]) יתרו רשות, הקב"ה למה הוצרך לכך מלמד שהתיר לו נדרו והאיך התיר לו אמר משה אם היית יודיע שישראל מתעכבין ואין ננאלין אלא על ידך היית נודר אמר לסניו רבונו של עולם אפילו על אחד מהם לא הייתי נודר אמר לו הקב"ה אם כן מותר לך מופר לך הדא היא דתנן אמר ר' מאיר סותחין לו מן הכת' בתורה אלו היית יודע שאתה עובר על לא תקום ולא תטור ועל לא תשנא את אחיך (ויקרא י"ט י"ז) ועל ואהבת לרעך כמוך (שם י"ט י"ח) ועל וחי אחיך עמך (שם כ"ה ל"ט) שהוא עני ואינו יכול להתפרנס אלא ממך היית נודר אם אמר אלו הייתי יודע לא הייתי נודר הרי זה מותר[8]). ולמה התיר לו במדין ולא התיר לו בסנה הדא היא דתנן טודר הנייה מחבירו אין מתירין לו אלא בפניו[9]) ועל דבר זה דממו סנהדרין דכת' וגם במלך נבוכדנצר מרד אשר השביעו באלהים (דהי"ב ל"ו י"נ) על מה השביעו שלא ימרוד בו ושלא יתחבר לפרעה מלך מצרים.

---

[1]) פר"א פ"מ וע' ד"ח של מ"ר צד 7 ובילקוט רמז קס"ח. [2]) שמ"ר פ"ח ג' תנחומא וארא ט', ת"ב וארא ח' ושם איתא: א"ר יהודה בר אמי, וא"כ בעל מאמר זה הוא אמורא. [3]) תנחומא ט"ז, שמ"ר פ"ד ב'. [4]) תנחומא כ' וע' בשמ"ר פ"ד ד' איתא: בנו של ר' חייא הגדול אמר לא הלך אצל פרעה עד שהתיר לו יתרו את נדרו, ע"כ. ובנו של ר"ח הגדול הוא חזקיה המסדר של מכדרשב"י, וא"כ מאמר זה מקורו במכדרשב"י. [5]) נדרים פ"ה., ספרי דברים פכ"ז, תד"א ריש פי"ז, וע' לעיל ב' כ"א. [6]) כמו השיב, ודוגמתו במשנה ע"ז מ"ח. אני אובין ואדון לפניך. [7]) בכי"א: כבר נתן לו, והוא הנכון. [8]) נדרים פ"ה: [9]) שם פ"ח.

ד"א מצא צדקיה לנבוכדנצר שהוא אוכל ארנבת חיה[1]) ונתבזה אמר לו השבע לי שאין אתה מגלה דבר זה ונשבע לו. לסוף חרט על השבועה והתירו לו חכמים וגלה הדבר. שמע נבוכדנצר שהיו ישראל מבזין אותו שלח והביא סנהדרין והביא צדקיהו והושיבו לפניהם וידבר אתו משפטים אמר להם ראיתם מה עשה זה נשבע בשם ה' ועבר אמר לו באתי אצל חכמים והתירו לי אמ' להן וכי מתירין אתם את השבועה, אמרו לו הן דכת' לא יחל דברו הוא לא יחל אבל אחרים מוחלים לו אמר להם בפניו ושלא בפניו מיד ישבו לארץ ידמו זקני בת ציון (איכה ב' י') אמר ר' יצחק מלמד ששמטו כרים וכסתות מתחתיהן[2]).

וארא העודם חיים. למה לא אמר לו שהאל שלחו להוציא את ישראל ממצרים אמר משה בינו לבין עצמו אם אני אומר לו כך שמא יתקשה הדבר בעיניו ויחשוב כמה מחשבות אלא אני אומר לו תחלה דבר הקל אם נתן לי רשות מושב ואם לאו אני אומר לו בשליחות המקום אני הולך ולא הצריכו יתרו לדבר אלא מיד אמר לו לך לשלום.

ד'א למה לא הגיד לו בדבר אמר לא אמר לי הקב"ה להוציא את ישראל אלא על תנאי מתוך תשובה שמא חס ושלום לא יעשו תשובה ויגרום החטא שלא יצאו ונמצאתי משקר בדברי המקום אלא יהיה הדבר סתום וסוף מלתא עבידא לאגלויי. וכן את מוצא ביעקב שאמר לו הקב"ה שוב אל ארץ אבותיך ולמולדתיך ואהיה עמך (בראש' ל"א ג') וכשאמר יעקב לרחל ולאה בדבר הזה לא אמרו אלא בלשון עובר שנ' ואלהי אבי היה עמדי (שם ל"א ה') דאמר שמא יגרום החטא[3]).

ויאמר יתרו למשה לך לשלום, אמר ר' לוי בר חייתא הנפטר מן המת לא יאמר לו לך לשלום אלא לך בשלום, והנפטר מחברו לא יאמר לו לך בשלום אלא לך לשלום, שהרי דוד שאמר לו לאבשלום לך בשלום (ש"ב ט"ו ט') הלך ונתלה ויתרו שאמר לו למשה לך לשלום הלך והצליח[4]).

יט) **ויאמר** ה' אל משה במדין לך שוב מצרים כי מתו כל האנשים המבקשים את נפשך. וכי מתו והלא דתן ואבירם הן אלא שירדו מנכסיהן[5]).

כ) **ויקח** משה את אשתו ואת בניו וירכיבם על החמור זה אחד משמונה עשר דבר' ששינו רבותינו בתורה לתלמי המלך בשעה שכתבו לו את התורה יונית[6]). דתנו רבנן מעשה בתלמי המלך שכינס שבעים ושנים זקנים והושיבן בשבעים ושנים בתים ולא גילה להן על מה כינסן וגכנס אצל כל אחד ואחד ואמר להן כתבו לי את התורה ונתן הקב"ה עצה בלב כל אחד ואחד והסכימה דעתו לדעת כולן וכתבו לו אלהים ברא בראשית. אעשה אדם בצלם ובדמות. ויברא אלהים את האדם בצלם ובדמות זכר ונקוביו ברא אותו זכר ונקוביו בראו. ויכל אלהים ביום הששי וישבות ביום השביעי. הבה ארדה ואבלה שם את שפתם, ותצחק שרה בקרוביה, כי באפס הרגו שור וברצונם עיקרו איבוס. ויקח משה את אשתו ואת בניו וירכיבם על נושא אדם. ומושב בני ישראל אשר ישבו במצרים ובשאר הארצות שלשים שנה וארבע מאות שנה, וישלח את זעטוטי[7]) בני ישראל. ואל זעטוטי בני ישראל לא שלח ידו. לא חמד אחד מהם נשאתי. אשר

---

[1]) כי"ש: אויה, כי"א [2]) חנָה [2]) נדרים ס"ה. [3]) ע' ברכות ד'. [4]) מ"ק כ"ט. [5]) נדרים ס"ד. שמ"ר פ"ה ד'. [6]) מכילתא בא פי"ד, שמ"ר ה' ה', תנחומא שמות כ"ב. [7]) כתוב עה"ג: פי' נשיאים בלשון יון.

חלק ה' אלהיך אותם להאיר לכל העמים. אשר לא צויתי לאומות לעבדן. וכתבו ואת צעירת הרגלים ולא כתבו ואת הארנבת לפי שאשתו של תלמי המלך ארנבת שמה שלא יאמר שיחקו בי היהודים וכתבו שם אשתי בתורה[1]).

וישב ארצה מצרים. בשעה שאמר לו הקב"ה למשה לך והוציא את ישראל ממצרים לקח את אשתו ואת בניו והרכיבם על החמור אמר לו המקום לאהרן צא לקראת אחיך המדברה יצא לקראתו התחיל מגפפו ומנשקו אמר לו משה אחי היכן היית כל השנים הללו אמר לו במדין אמר לו מה טיב בני אדם אלו שעמך אמר לו אשתי ובני הן. אמר לו להיכן אתה מוליכן אמ' לו למצרים אמ' לו על הראשונים אנו מצטערין עכשו אתה מביא לנו את האחרונים מיד אמר לה חזרי לבית אביך מיד נטלה בניה וחזרה לה לבית אביה[2]).

ויקח משה את מטה האלהים בידו אמר לו הקב"ה טול מטה זה בידך וכל נסים שאתה מבקש אתה עושה בו.

כא) **ויאמר** ה' אל משה בלכתך לשוב מצרימה וגו' חבל על בעלי דבור את מוצא שני פעמים הקב"ה אמ' למשה לך אצל פרעה ואמור לו שלח את ישראל על מנת שאינו שומע אלא הלוך בשליחותי כדי שידעו הכל שקשה הוא מי שנמנעה ממנו התשובה[3]) וכן הוא אומר ואני ידעתי כי לא יתן אתכם מלך מצרים להלוך (ג' י"ט) וכאן ועשיתם לפני פרעה ואני אחזק את לבו ולא ישלח את העם וכיון שלא קבל עליו פרעה בפעם ראשונה חזר משה ואמר ה' למה הרעתה לעם הזה למה זה שלחתני (ה' כ"ב)[4]) אלא מכאן שהדבור קשה ועליו אמר שלמה אל תבהל על פיך ולבך אל ימהר להוציא דבר לפני האלהים (קהלת ה' א').

כב) **ואמרת** אל פרעה כה אמר ה' בני בכורי ישראל לשון חבה[5]) ולשון נשיאות. ד"א שביכרו ישראל בתשובה ובמעשים טובים לפני הקב"ה.

כג) **ואמר** אליך שלח את בני ויעבדני הנה אנכי הורג את בנך בכורך. גדולה היא מכת בכורות שבה פתח הכת' תחלה ובה סיים ומניין שבה פתח תחלה שנ' הנה אנכי הרג את בנך בכורך ובה סיים דכת' ויהי בחצי הלילה וה' הכה כל בכור בארץ מצרים (י"ב כ"ט)[6]).

כד) **ויהי** בדרך במלון ויפגשהו ה' ויבקש המיתו תניא גדולה מילה[7]) שאלולי היא לא ברא הקב"ה את עולמו שנ' כה אמר ה' אם לא בריתי יומם ולילה חקות שמים וארץ לא שמתי (ירמ' ל"ג כ"ה) ר' אומר גדולה מילה שהיא שקולה כנגד כל המצוות שבתורה שנ' הנה דם הברית אשר כרת ה' עמכם על כל הדברים האלה (כ"ד ח') ר' אלעזר בן עזריה אומ' מאוסה ערלה שנתגנו בה הרשעים שנ' כי כל הגוים ערלים (ירמ' ט' כ"ה) ר' ישמעאל אומ' גדולה מילה ששלש עשרה בריתות נכרתו עליה ר' יוסי אומר גדולה מילה שחייבין עליה כרת ודוחה את השבת החמורה. ר' יהושע בן קרחה אומ' גדולה מילה שכל זכיותיו שלמשה לא עמדו לו על שנתרשל מן המילה שעה אחת בקש המלאך להרגו שנ' ויפגשהו ה' ויבקש המיתו. אמר ר' יוסי חס ושלום

---

[1]) ע' מגילה ט'. ות"ב י"ט ובנ"ש. [2]) מכילתא יתרו פ"א ולקמן י"ח כ'. [3]) ע"ל ג' י"ט. [4]) ע' שמ"ר פ"ו א'. [5]) ע' שבת ל"א. [6]) ע' שמ"ר פי"ח ה'. [7]) ברייתא זו ליקט בעל מח"ג מנדרים ל"א: וע' מכילתא יתרו פ"א.

שנתרשל משה מן המילה מה נפשך ימול ויצא סכנת נפשות היא לתינוק עד ג' ימים ימול וישהה עד ג' ימים הרי המקום אמר לו הוצא את ישראל ממצרים אלא על שנתעסק בלינה קודם מילה בקש המלאך להרגו. והלא דברים קל וחמר מה אם משה הצדיק ההוא על שנתעסק בלינה קודם מילה בקש מלאך להרגו שאר בני אדם על אחת כמה וכמה. רבן שמעון בן נמליאל אומ' לא בקש מלאך להרוג את משה אלא להרוג את התינוק שנ' אז אמרה חתן דמים למולות. אמרת צא וראה מי קרוי חתן משה או התינוק.

כה) **ותקח** צפורה צור ותכרות את ערלת בנה. נעשה המלאך בולע התינוק עד הערלה מיד הרגישה שזה בשביל המילה ונטלה צור ומלה אותו[1]) תניא בכל מוהלין בין בצור בין בזכוכית בין בסכין בין במספרים וכל דבר שכורת[2]) ונהגו ישראל בסכין ולא ימול בקרומית של קנה מפני הסכנה. דאמ' ר' חסדא אמ' ר' יצחק ואמרי לה במתניתא חמשה דברים נאמרו בקרומית של קנה אין שוחטין בה ואין מולין בה ואין מחתכין בה בשר ואין מחצצין בה שנים ואין מקנחין בה. אין שוחטין בה והא תניא בכל שוחטין בין בצור בין בזכוכית בין בקרומית של קנה. אמ' ר' פפא בסמוניא*) דאנמא ואין מחתכין בה בשר רב פפא מחתיך בה קרבי דגים רב אבא בר בר חנא מחתיך בה עופא דקליל. ואין מקנחין בה. תיפוק לי דאמר מר המקנח בדבר שהאור שולטת בו שניו נושרות אמ' רב פפא קנוח פי מכה קא אמרינן[3]).

כז) **ויאמר** ה' אל אהרן לך לקראת משה המדברה. זהש"ה מי יתנך כאח לי (שיר ח', א') כאיזה אח במשה לאהרן ועליהם נאמ' הנה מה טוב ומה נעים שבת אחים גם יחד (תהל' קל"ג א') שהיו אוהבין זה לזה ומחבבין זה את זה שבשעה שנטל משה את המלכות ואהרן את הכהונה לא שנאו זה את זה אלא היו שמחים זה בגדולת זה וזה בגדולת זה. תדע לך שבשעה שאמר הקב"ה למשה שילך בשליחותו אצל פרעה אמ' רבוני שלעולם שלח נא ביד תשלח אתה סבור שעיכב משה לילך אלא אמר אהרן אחי הוא מתנבא היום שמונים שנה במצרים ועכשו אני אכנס בתחומו שלאחי והיה מיצר לכך אמר שלח נא ביד תשלח אמר לו הקב"ה למשה אי איכפת לאהרן בדבר הזה שאינו מיצר אלא שמח שנ' וראך ושמח בלבו בפיו אינו אומר אלא בלבו אמר ר' שמעון בן יוחאי הלב ששמח בגדלות אחיו יבא וישמח וילבש אורים ותומים שנ' והיו על לב אהרן (כ"ח ל'). **וגם הנה יצא לקראתך**. כיון שקבל משה לילך מיד נגלה הקב"ה על אהרן ואמ' לו לך לקראת משה[4]) זהש"ה ירעם אל בקולו נפלאות (איוב ל"ז ה') ר' פנחס בשם ר' ראובן[5]) אמר ראית מימיך אדם יוצא מן הצפון ואחד מן הדרום ומזדווגין זה לזה אלולי שעשו סמא[6]) ביניהם כך משה במדין ואהרן במצרים ושניהן יוצאין בשעה אחת ומזדווגין זה לזה אלולא שסייעם הדיבר: את מוצא בשעה שאמר הקב"ה לאהרן לך לקראת משה חזר ואמר למשה וגם הנה הוא יוצא לקראתך (ד' ט"ו[7]).

וילך וינשקהו בהר האלהים וישק לו. עליהם נאמר חסד ואמת נפגשו צדק ושלום נשקו (תהל' פ"ה י"א) חסד זה אהרן דכת' וללוי אמר תמיך ואוריך לאיש

---

[1]) נדרים ל"ב, שמ"ר פ"ה ח'. [2]) רמב"ם פ"ב מה' מילה ה"א. [3]) חולין ט"ז:
[4]) הכל בתנחומא כ"ז, ת"ב כ"ד. [5]) כ"ש: אבון. [6]) נ"א סיסמא לשון יונית σύσσημος, סימן המדובר בין שנים. [7]) מדרש שמואל פ"ט ובנ"ש.
*) בגליון הכ"י. פי' הוא קנה האגם והוא הנקר' בלשון רבנן ז"ל קניא שכבא.

חסידיך (דבר' ל"ג ח') ואמת זה משה דכת' בכל ביתי נאמן הוא (במד' י"ב ז'). צדק זה משה דכת' צדקת ה' עשה (דב' ל"ג כ"א) ושלום זה אהרן דכת' בשלום ובמישור הלך אתי (מלאכי ב' ו')[1].

נשקו, **וישק לו.** שנו רבותינו כל הנשיקות של תפלות חוץ משלש נשיקות נשיקת פרישות נשיקת גדולה נשיקת פרקים. נשיקת פרישות דכת' ותשק ערפה לחמותה (רות א' י"ד) נשיקות גדולה דכת' ויקח שמואל את קרן השמן ויצוק על ראשו וישקהו (ש"א י' א') נשיקות פרקים דכת' ויפגשהו בהר האלהים וישק לו[2].

כח) **ויגד** משה לאהרן וגו'. הגיד לו כל שאמר לו הקב"ה היאך נלך והיאך נעשה האותות[3].

כט) **ויצא** משה ואהרן ויאספו את כל זקני ישראל. נהגו ככוד בזקנים כדרך שנהג בהן המקום שנ' לך ואספת את זקני ישראל (ג' ט"ז)[4].

ל) **ויעש** האותות לעיני העם מה ת"ל האותות שבתחלה קרא יעקב לבניו שנ' ויקרא יעקב אל בניו (בראי מ"ט א') השליך מקל לפניהם ונעשית נחש שלח ידו ואחז בה ונעשית מקל הוציא ידו לפניהם ונעשית שלג חזר והכניסה לחיקו ונעשית כבשרו. אמר להם יודע אני שמצרים משעבדין אתכם ראו שאם יבא אדם ויטעה אתכם ויאמר לכם הניע זמן ותאמינו בו ותצאו אחריו ויעמדו מצרים עליכם ויהרגו אתכם אלא אם בא אדם ועשה לפניכם כאותות הללו האמינו בו וצאו אחריו ולסוף כשבא משה ועשה כל אותות הללו האמינו בו ויצאו אחריו לכך נאמר ויעש האותות לעיני העם ויאמן העם[5].

לא) **ויאמן** העם. ר' נחמיה אומר גדולה אמנה שלא נגאלו ישראל ממצ' אלא בשבר אמנה שנ' ויאמן העם וכן את מוצא שאין גליות מתכנסות אלא באמנה שנ' אתי מלבנון כלה אתי מלבנון תבואי תשורי מראש אמנה[6] (שיר ד' ח'). **וישמעו כי פקד ה' את בני ישראל.** אמר ר' חמא בר חנינה בוא וראה כבשים[7] שהקב"ה כובש בעולמו אלו גדל משה בבית אביו עד שדבר עמו הקב"ה בשעה שבא ואמר להן לישראל פקד פקדתי אתכם לא היו מאמינים לו שהיו אומרים מבית אביו למדה לסי שמסורת היתה ביד יוסף כל מי שיבא ויאמר פקד פקדתי הוא מושיע את ישראל[8]. ויוסף מסרה למכיר בן בנו ומכיר נתנה ללוי שהאריך ימים מכל השבטים ולוי לקהת וקהת לעמרם אלא נתלש משה מבית אביו ונדל בבית פרעה עשרים שנה ובמדין ששים שנה ויש אומרין בבית פרעה ארבעים שנה ובמדין ארבעים שנה[9] לפיכך כיון שבא ואמר להן לישראל בלשון הזה פקד פקדתי מיד האמינו לו[10].

ויקדו וישתחוו. אמר ר' יצחק הכל בזכות השתחויה לא חזר אברהם מהר המוריה בשלום אלא בזכות השתחויה שנ' ונשתחוה ונשובה אליכם (בראי כ"ב ה') ישראל לא נגאלו ממצרים אלא בזכות השתחויה שנ' ויקדו וישתחוו התורה לא ניתנה אלא בזכות השתחויה שנ' רוממו ה' אלהינו והשתחוו להר קדשו (תהל' צ"ט ה') אף

---

[1] שמ"ר ה' י' תנחומא כ"ח, ת"כ כ"ה. [2] תנחומא שם, שמ"ר רמ"ה ת"כ שם וש"נ. [3] תנחומא כ"ט, ת"כ כ"ג. [4] ע"ל ג' ט"ז. [5] מול"מ. [6] מכילתא בשלח פ"ו, לקמן י"ד ל"א. [7] נסתרות. [8] שמ"ר ה' י"ג ובנ"ש. [9] שמ"ר א' ל'. [10] ע' שמ"ר פ"ה ב', וע' רמב"ן ג' י"ח.

המתים אינן חיין אלא בזכות השתחויה שנ' בואו נשתחוה ונכרעה נברכה לפני ה' עושינו (שם צ"ה ו) אף הגליות אינן מתכנסין אלא בזכות השתחויה הדא היא דכת' ביום ההוא יתקע בשופר גדול ובאו האובדים בארץ אשור והנדחים בארץ מצרים והשתחוו להי' בהר הקדש בירושלים (ישעיה כ"ז י"נ)[1].

[ה] א) **ואחר** באו טשה ואהרן ויאמרו אל פרעה. והלא זקנים הלכו עמו אלא אמר ר' אליעזר כיון שהגיעו אצל סלטין שלמלך ראו פתחו של פרעה שהוא רותח כדוד בני אדם הרוגין לצד והצלובין לצד והטקטועין ידיהן ורגליהן לצד ובני אדם שרומסין אותן בטיט לצד כיון שראו כך ברחו אמרו מוטב נהיה בישעבודינו ואל נראה בצרת אחינו. מושלין אותו משל למה הדבר דומה למדינה שהיה בה מוכס רע והיו בני המדינה מגבין לפניו ואומרין מתי יבא המלך ונגבה לפניו ונוצל ממוכס זה כיון שבא המלך ראו פתחו שהוא רותח כדוד חומס וגוזל ונוטל שלא כדין אמרו מוטב נגבה לפני מוכס זה ולא נראה פני המלך. כך הזקנים אמרו מוטב נהיה בשעבודינו ואל נראה בצרת אחינו כיון שברחו הזקנים אמר לו משה לאהרן הללו אין מצווין מפי הגבורה אנו מצווין מפי הגבורה נלך ונעשה שליחותינו אפלו הורגין אותנו[2]. רבנן אמרי יום שבא משה ואהרן אצל פרעה יום אֲסַפְסָכָאוֹת[3]) של מלכים היה והיו כל גדולי מלכות וכל שלטוני מדינות לפניו מביאין אספסכאות שעליהן ודרון שלהם ופרעה לובש אסטכסיסי[4]) מלכות ויושב על כסאו וכולן עומדין עליו כדי לקדש שמו של הקב"ה. אמרו לו לפרעה שני בפוטיים[5]) עומדין על פתחך כסבור פרעה שמא ממדינות רחוקות באו והביאו לו דרון יבאו ויראו בגדולתו אמר להן יכנסו[6]) נכנסו משה ואהרן כשהן עטוסין בסליתיהן ומקלותיהן בידיהן ולא נתנו לו שלום ולא סיפנוהו באותה שעה היתה לו בושה גדולה נשא עיניו וראה איתן אמר הכלב אני כי באו אלי הללו במקל אמר להם משלמי אתם ומי שלחכם אצלי? אמרו לו אלהי העברים אמר להם וכי יש אלוה לעברים מפני מה לא הציל את עמו מידי היום כמה שנים? אמרו הוי יודע שיש לעברים אלוה ולא הניחך עד עכשו אלא למלא סאתו וליפרע מאותו האיש בבת אחת. אמר להן וכי אלהיכם כח וגבורה יש בו יותר ממני או גדולה ומלכות יש לו יותר ממני. בכמה מדינות הוא שולט בכמה עיירות הוא מולך, כמה מדינות לכך, כמה ארצות כבש, כמה מלחמות עשה ונצח, כמה חיילות ופרשים יש עמו בצאתו למלחמה? אמרו לו אלהינו אינו כן בענין שאתה מספר אלא כחו וגבורתו מלא עולם. קולו חוצב להבות אש, דבורו מסרק הרים, קישתו אש, חציו שלהבת, רמחיו לפידים, טגניו ענגים, חרבו ברק, חניתותיו ניצוצי אש, לוחם ולא בעשייה נוצח ולא ביגיעה, הוא יצר את כל העולם כולו ומלך על כולו תחלה והוא ממליך כל מלכים ומלכותו לא תפסק לעולם ולעולמי עולמים. אמר להם הואיל וכן הוא המתינו לי עד שאחקור בבית גנזי בדלסדקום[7]) שלי לפי שאין מלך בעולם שלא שיגר לי כתב ודרון ואם אתם אומרין עכשו אמצאנו באגרות שלי. מיד צוה והוציאו לפניו כל

---

[1]) ב"ר פנ"ו, ב' ובנ"ש. [2]) מזל"מ וע' שמ"ר ה' י"ד, תנחומא כ"ד, ת"ב כ"א. [3]) נ"ב פי' יום שמביאין דורונות שעליהן, וע' קרויס, לעהנוו. צד 483 ערך פרוזבטיא. [4]) כמו טכסיסי. [5]) (נ"א זפטוים) ונ"ב פי' הדיוטים נ"א שלוחין, ובתנחומא וארא ה' איתא: ב' זקנים. [6]) ע' תנחומא שם, שמ"ר ות"ב שם. [7]) נ"ב ארון שמניחין בו הספרים, בכי"א בדלוסקום, ובאותיות דר"ע איתא דלוסקא, ותוא דלוסקמא.

אנרות וספרים שהיו בבית גנזיו מימי בראשית ונתנם לשבעים סופרים מבינים בשבעים לשון ובדקו ופשפשו וכיון שלא מצאו שם אמר להם לכו לעצמכם לא ידעתי את ה' ולא שמעתי מעולם שמועתו ולא הוא ולא שמו. כיון שיצאו ממנו שלח בשביל כל חכמיו ויועציו אמר להם כלום שמעתם שם אלהי העברים מעולם או שמעתם שיש אלוה לעברים אמרו לו כך שמענו מעולם שיש להם אלוה כן חכמים כן מלכי קדם אמר הקב"ה שוטים אתם קראתם לעצמכם חכמים ולי בן חכמים איכן תהא חכמתכם בשעה שאני מאבד את מצרים ובשעה שאני משימה שממה ומשמה והיינו דכת' אך אווילים שרי צען חכמי יועצי פרעה עצה נבערה איך תאמרו אל פרעה בן חכמים אני בן מלכי קדם[1]) אים איפה חכמיך ויגידו נא לך וידעו מה יעץ ה' צבאות על מצרים (ישעיה י"ט י"ב).

ד"א אמר להם מהיא אומנותו של אלהיכם שכאתם בשליחותו אמרו לו הוא ברא שמים וארץ והוא צר עובר במעי אמו והוא מריד טל ומטר והוא זן ומפרנס את כל העולם כלו. אמר להם יש בו כל המדות הללו? אמרו לו הן. אמר להם איני צריך לו שאני בראתי את עצמי ויש לי נילום נהר שמשקה את ארצי דכת' לי יאורי ואני עשיתיני[2]) לפיכך לקה נילום תחלה ומה חטא נילום ללקות. אלא אמר הקב"ה אם ילקה פרעה תחלה יאמר אלהי כעס עלי אלא ילקה נילום תחלה כדי שיראה פרעה שאין בו ממש[3]) ובדבר שחרף ונדף בו נלקה הוא אמר מי ה' סרס שתי אותיות מם יוד הרי הן ים ואף הקב"ה לא נפרע ממנו אלא בים[4]) ונער פרעה וחילו בים סוף (תהל' קל"ו ט"ו).

ב) ויאמר פרעה מי ה'. תנא משמא דר' יהושע בן קרחה פרעה הוא שחירף בעצמו נפרע הקב"ה ממנו בעצמו מנא לן דכת' ויאבר פרעה מי ה' נפרע הקב"ה ממנו בעצמו דכת' דרכת בים סוסיך (חבק' ג' ט"ו) ואומ' וינער ה' את מצרים בתוך הים (י"ד כ"ז) סנחריב שחרף על ידי שליח נפרע הקב"ה ממנו על ידי שליח מנא לן דכת' ביד מלאכיך חרפת ה' (מ"ב י"ט כ"ב) נפרע הקב"ה ממנו על ידי שליח דכת' ויהי בלילה ההוא ויצא מלאך ה' ויך במחנה אשור (שם י"ט ל"ה)[5]) לא ידעתי את ה' וגם את ישר' לא אשלח. אמר שם זה לא נגלה לי ואפלו נגלה לי איני יודעו ואפלו אני יודעו איני משלח את ישראל.

ד"א ויאמר פרעה מי ה'. תנן התם אומ' מין גלילי קובל אני עליכם פרושים שאתם כותבין את המושל עם משה בדף. אומרין פרושין קובלים אנו עליכם מין גלילי שאתם כותבין את המושל עם השם ולא עוד אלא שאתם כותבין את המושל מלמעלן ואת השם מלמטן שנ' ויאמר פרעה מי ה' וכשנלקה מהו אומ' ה' הצדיק[6]).

ג) נלכה נא דרך שלשת ימים פן יפגענו בדבר (ה' ג') יפגעך מיבי[7]) ליה אלא שחולקין כבוד למלכות[8]).

ד) למה משה ואהרן תפריעו את העם ממעשיו. אמר להם אתם מפריעים את העם ומכטלין אותן ממלאכתם

---

[1]) ע' אותיות דר"ע אות ק' (יעלינעק צד 45) ותנחומא ושמ"ר שם. [2]) תנחומא ושמ"ר שם וע' אותיות דר"ע שם. [3]) ע' שמ"ר פ"ט ט' ובנ"ש. [4]) ת"ב וארא ג' ובנ"ש. [5]) סנהדרין צ"ד ע"א וע"ב. [6]) משנה סוף ידים. [7]) מיבי כמו מיבעי. [8]) שמ"ר ח' ט"ו, תנחומא וארא ב'.

לבו לסבלותיכם, והוציאן למשה ולאהרן באותה שעה אמר לשוטרים וְלַפַּרְקְטִילִין[1]) אימתי נכנסו שני זפוטיים הללו אני הורג אתכם והיו משה ואהרן נכנסין ויוצאין ואינן רואין אותן וצוה פרעה והרג את כל השומרים[2]).

ויצו פרעה ביום ההוא וגו׳ לא תאספון לתת תבן לעם. עליו נאמר ככד אבן ונטל החול וכעם אויל ככד משניהם (משלי כ״ז ג׳) לא דיו שלא ניפוס להם אלא שהכביד עֲלֵיהן על שם שנ׳ למען ספות הרוה את הצמאה[3]) (דב׳ כ״ט י״ח).

ח) **כי** נרפים הם. אין נרפים אלא לשון טינוף[4]) תכבד העבודה על האנשים. הוא אומ׳ תכבד העבודה אף הקב״ה פרע לו וינהגהו בכבדות (י״ד כ״ה)[5]).

יד) **ויכו** שוטרי בני ישראל אשר שמו עליהם נוגשי פרעה. נוגשים משל פרעה ושוטרים משל ישראל והיו הנוגשים מכין את השוטרים להשלים עבודתם ולפיכך זכו לגדולה[6]).

יש) **ויראו שוטרי** בני ישראל אותם ברע לאמר ראו הן את עצמן[7]) שהן ברעה קל וחמר לשאר ישראל.

כ) **ויפגעו** את משה ואת אהרן נצבים לקראתם לפייסם בדברים ולחזק לבם.

כא) **ויאמרו** אליהם ירא ה׳ עליכם וישפט מיכאן שאין אדם נתפש על צערו[8]). **אשר** הבאשתם את ריחינו אמרו היינו דומים לחבית שהיא שוקטת על שמריה באתם ועיכרתם אותה[9]) לא דיינו שלא נגאלנו אלא שהכבידו עֲלינו.

כב) **וישב** משה אל ה׳ ויאמר. אמר ר׳ אלעזר בר׳ יוסי פעם אחת הלכתי לאלכסנדריא של מצרים וראיתי שער ועצמות הרבה ממוענין בבנין, נטפל לי זקן אחד, אמ׳ לי בא וראה מה עשו אבתי לאבתיך. מהם הרגו בחרב מהם טבעו בים מהם נתמעכו בבנין[10]). ועל דבר זה נענש משה שאמר למה הרעתה לעם הזה למה זה שלחתני ומאז באתי אל פרעה וגו׳[11]).

ד״א למה הרעתה לעם הזה. בקש משה לידע אם זה בעון שעבר שנ׳ בעון בצעו קצפתי ואכהו הסתר ואקצוף (ישע׳ נ״ז ז׳) או לנסותם שנ׳ אשרי הגבר אשר תיסרנו יה (תהל׳ צ״ד י״ב) אם הוא בעון יחזרו בתשובה ואם לנסותם אני מבשרם לטובה. ועוד שאלו במה שהוסיף פרעה ואמר תכבד העבודה השיבו על האחרון עתה תראה אשר אעשה לפרעה[12]). אמרו למה היה פרעה דומה בשעה שבא אליו משה בשליחותו של מקום ואמר לו מי ה׳ אשר אשמע בקולו לחמור שמנוהו על המכס כל מי שיעבור עליו נותן לו מכסו פעם אחת מלך שבבהמות ופקח שבחיות ואלו הן הארי והשועל עברו עליו. עלה בדעתו ליטול מהן מכסו כדרך כל בני אדם אמ׳ להם תנו לי מכסי אמרו לו ומה טיבך אמר להן המלך מינה אותי וצוה אותי על כל העובר כאן שאקח ממנו מכסי אמר לו השועל והלא זה מלך שבבהמות וכי אפשר ליקח מן המלך

---

[1]) פרקבטילין, נ״ב פי׳ רציס, ע׳ השלמת ערוך השלם צד 17 ולדעת הרב החכם לעוו הוא procubitores שומרי פתחים בלילה. [2]) מזל״מ, וע׳ ילקוט קע״ה בשם אבכיר. [3]) מזל״ט וע׳ שמ״ר פי״ג א׳. [4]) שמ״ר ה׳ י״ח בשם רשב״י. [5]) ע׳ לקמן י״ד כ״ה. [6]) שמ״ר ה׳ י״ח וש״נ. [7]) וכן בלק״ט. [8]) ב״ב ט״ז: [9]) ע׳ מה״ג בראשית ל״ד לי׳ ושמ״ר ה׳ כ״א. [10]) בכי״ש נוסף כאן: אמרתי לו ומה היה אחריתם נפרע מהם הקב״ה בעשר מכות שלא היו כמותן בעולם ושארם הטביע בים מדה כנגד מדה. ומאז באתי אל פרעה, על דבר זה וכו׳. [11]) סנהד׳ קי״א. [12]) זה פי׳ רבנו חננאל, ע׳ מגדל חננאל צד 30.

מכם אמ׳ החמור ידעתי שהוא מלך אלא אע״פ כן איני זז מכאן עד שאקח ממנו מכסי. אמר השועל כמדומה אני שעד כאן אתה מבקש מכם מעתה תבקש נפשך אלא לך לעצמך קודם שיושיט בך המלך את ידו ולא שמע. אחר כך רמזהו ולא נרמז עקצהו ולא נעקץ כיון שראה האריה שטותו אמר לשועל איני יכול לסבול סכלותו שלזה אלא הריני עושה אותו חתיכות והבא לי ואוכל כך עשה הושיט ידו והפילהו לארץ ועשה הימנו חתיכות חתיכות והלך וישב לו וצוה להביא לו. מה עשה פשפש על לבו שלחמור ואכלו בסוטו בשתיקה ולקח חתיכה חתיכה והביא לפני המלך ואכל כיון שהגיע לבני מעיו, פשפש בשביל לבו ולא מצאו קרא לשועל ואמ׳ לו הלב היכן הוא אמר לו אדוני המלך חכם וגבור שכמותך שואל שאלה זו אלו היה לו לב היה מצריך עצמו לכל הדברים האלו לאבד נפשו על מכסו חזר המלך ואמר אין לי אלא דברי טעם שאלמלי היה לו לב לא היה מצטרך לכל זאת כך פרעה הרשע שדומה לחמור והקב״ה נמשל בארי ומשה לשועל כיון שבא לפני פרעה ואמר לו אלהי העברים שלחני אליך אמר לו פרעה מי ה׳ חזר משה לפני הקב״ה ואמ׳ לו למה הרעתה לעם הזה ולמה זה שלחתני אצל מי שאין לו לב ואינו יודע מה שאני אומר אמר לו הקב״ה עתה תראה אשר אעשה לפרעה וחזקתי את לב פרעה [1]).

כג) **ומאז** באתי אל פרעה לדבר בשמך הרע לעם הזה. אמר לפניו רבונו של עולם אותו השם שאמרת לי שהוא רחום וחנון ארך אפים ורב חסד משהזכרתיו לפני פרעה הרע לעם הזה [2]). והצל לא הצלת את עמך אמ׳ ר׳ עקיבא כל כעס שכעס הקב״ה על משה על שאמר והצל לא הצלת את עמך אמר לפניו רבונו של עולם מי הוא שמציל מי הוא שנואל. אמ׳ ר׳ אלעזר המודעי חלילה לאותו צדיק שיאמר בלשון הזה והצל לא הצלת אלא אמר לפניו רבונו של עולם יודע אני בך שאתה עתיד לגאול את ישראל ממצרים שמא על ידי אדם אחר הן יוצאין ואני לא זכיתי שיצאו על ידי. אמר לו אתה זכית ועל ידך הן יוצאין ממצרי׳ שמתשובת הדבר אתה למד ויאמר ה׳ אל משה עתה תראה וגו׳ [3]).

כד) **ד״א** עתה תראה משה נטל אספסטון [4]) שלו מבתחלה שאינו נכנס לארץ דכת׳ עתה תראה אתה רואה במלחמת פרעה ואין אתה רואה שלשים ואחד מלכים [5]).

כי ביד חזקה ישלחם וביד חזקה יגרשם מארצו ביד חזקה מלמעלן וביד חזקה מלמטן. ביד חזקה ישלחם מלמעלן דכת׳ עוד נגע אחד אביא על פרעה ועל מצרים אחרי כן ישלח אתכם (י״א א׳) זו מכת בכורות. וביד חזקה יגרשם מארצו מלמטן דכת׳ ותחזק מצרים על העם למהר לשלחם מן הארץ (י״ב ל״ג) ואומ׳ שמח מצרים בצאתם כי נפל פחדם עליהם (תהל׳ ק״ה ל״ח) וכשם ששמחו המצרים ביציאת אבותינו והיו משקעין אותן בקרנות ובעגלות ובקתדראות כך עתידין אומות העולם לשמוח ביום גאולתינו ומרכיבין אותנו אפלו בעל כרחינו וכן הוא אומ׳ והביאו את כל אחיכם מכל הגוים מנחה לה׳ בסוסים וברכב ובצבים ובפרדים ובכרכרות על הר קדשי ירושלים אמר ה׳ (ישע׳ ס״ו כ׳) [6]) אמן כן יאמר בעל הרחמים.

---

[1]) ילקוט קס״ב אצל כבד לב פרעה בשם מדרש בקצור. [2]) ע׳ שמ״ר ה׳ כ״ב
[3]) א״ם ס״ב ע״א מכ״י ר׳ אברהם הלחמי, וע׳ שמ״ר פס״ה פלוגתא דר׳ ישמעאל ור״ע.
[4]) ע״ל ג׳ א׳. [5]) שמ״ר פס״ה וש״נ. [6]) מול״ם.

וארא אל אברהם

מרשות קדוש יושב תהלות ישראל. אין לו ערך ודמיון ככתוב אין כאל.
יתברך שמו וזכרו הבוחר באריאל. שומע תפלה ועונה לכל שואל.
פודה עמו ומושיעם על יד יקותיאל. ברחמים וחסד וצדקות כהררי אל.
כן ישמע תפלתינו ויחל ויואל. יעקר וישבר לאדבאל ומגדיאל.
יציץ נזר משיחנו ובא לציון גואל. יקבץ פזורינו ונעלה לעיר ההראל.
יעבור מלכנו לפנינו ובראשנו האל. אמן כן יקיים מאמר גבריאל.
על יד איש חמודות והוא דניאל. ככתוב ובעת ההיא יעמוד מיכאל.
(דניא' י"ב א').

זכור לנו השם ברית הורינו ואהבתינו יעורה. יושיע איומתו בקרוב וירפא מזורה ושברה. יגלה לנו עתרת שלום ואמת ויאיר נרה. יסלח לחשאתה ומעלה ומטומאתה יטהרה. יקרב קץ גאולתה ואל נא עוד יאחרה. ישמרה וינצרה לעד וכימי קדם יעזרה. ונזכיר ניסיו ונפלאותיו ולדור אחרון נספרה. ונהגה בתורתו תמיד אשר אין קץ לשערה. נשננה נחקרה בגמרה ובתוך קהל נסדרה. ככתוב אז ראה ויספרה הכינה וגם חקרה. (איוב כ"ח כ"ז).

ב) **והשיחה** אז ראה ויספרה הכינה וגם חקרה לא נאמר הסכוך הזה אלא ללמד דרך ארץ לכל באי העולם שאם היה אדם חכם ובן תורה לא תהא רוחו נסה עליו לומר דבר לפני הצבור עד שיפשוט אותו שנים שלשה פעמים בינו לבין עצמו אמרו עליו על ר' עקיבה פעם אחת קראו החזן לקרות בתורה ברבים ולא רצה לעלות אמרו לו תלמידיו למדתנו רבנו שלשה מקצרין ימיו של אדם הנותנין לו ספר תורה לברך ואינו מברך שנ' כי היא חייך ואורך ימיך (דב' ל' כ') זו אחת מהן ולמה נמנעת מלעלות אמר להם בני לא נמנעתי מלעלות אלא על שלא סידרתי אותה פרשה שנים ושלשה פעמים שאין אדם יכול לומר דבר בצבור עד שיפשוט אותו שנים ושלשה פעמים בינו לבין עצמו שכן מצאנו בהקב"ה שהוא נותן מענה לשון לכל הבריות וכל טעמי תורה גלויין לפניו ככוכב אחד וכשבא ליתן תורה לישראל מה כת' בו אז ראה ויספרה הכינה וגם חקרה ואחר כך ויאמר לאדם הן יראת ה' היא חכמה (שם) וכן הוא אומר וידבר אלהים את כל הדברים האלה לאמר (כ' א') ואחר כך אנכי ה' אלהיך[1]) ולא סוף דבר לצבור בלבד אלא אפלו בינו לבין הנביאים אינו אומר דבר עד ששונה אותו שנים שלשה פעמים ואחר כך מראה לנביאים שצדיק אחד שקול לפניו כנגד כל העולם שנ' וצדיק יסוד עולם (משלי י' כ"ה) תדע לך שהוא כן מנין ממה שקרינו בענין וידבר אלהים אל משה הרי בינו לבין עצמו ואחר כך ויאמר אליו אני ה'.

ד"א וידבר אלהים אל משה ויאמר אליו אני ה' זהש"ה אל אלהים ה' דבר ויקרא ארץ ממזרח שמש עד מבואו (תהל' נ' א'). ר' אלעזר בן ערך אומר כשנגלה הקב"ה על משה בסנה ואמר לו לך והוצא את עמי בני ישראל ממצרים (ג' י') בתחלה הסתיר

---

[1]) תנחומא יתרו ט"ו, ועי' ב"ר פכ"ד ובנ"ש.

פניו שנ׳ ויסתר משה פניו (ג׳ ו׳) ולבסוף חזר ואמר מי אנכי כי אלך אל פרעה (ג׳ י״א) השיבו הקב״ה כי אהיה עמך (ג׳ י״ב) חזר ואמר ואמרו לי מה שמו מה אמר אליהם (ג׳ י״ג) השיבו הקב״ה כה תאמר לבני ישראל אהיה שלחני אליכם (ג׳ י״ד) חזר ואמר והן לא יאמינו לי (ד׳ א) השיבו מזה בידך (ד׳ ב׳) ונתן לו אות והיה מכתיש בו כל שבעה לבסוף אמר שלח נא ביד תשלח (ד׳ י״ג) משיב הקב״ה ואומ׳ לו למשה בתחלה כשנגליתי עליך בסנה היית מסתיר סניך כענין שנ׳ ויסתר משה פניו (ג׳ ו׳) עכשו אימתי ניתן לך פתחון פה לדבר לפני כעבד בשר ודם שיש לו רשות לדבר לפני רבו. משה דברן את אין לי שלוחים ואין לי גדודים אין לי שרפים ואין לי אופנים ואין לי מלאכי השרת ואין לי גלגלי מרכבה שאשלח ואוציא את בני ישראל ממצרים שאתה אומ׳ לי שלח נא ביד תשלח אני הוא שקראתי עולם ממזרח שמש עד מבואו מן הדין ההוא אתה ראוי לשטיפה מיד אבל מה אעשה לך בעל הרחמים אני בעל אמנה אני לכך נאמר וידבר אלהים אל משה ויאמר אליו אני ה׳[1], אלהים. לשון דיין וכן הוא אומ׳ עד אלהים יבא דבר שניהם (כ״ב ח׳) ואומ׳ אם יחטא איש לאיש ופללו אלהים (ש״א ב׳ כ״ה) ה׳ זו מדת רחמים וכן הוא אומ׳ ה׳ ה׳ אל רחום וחנון (ל״ד ו׳)[2].

ד׳א וידבר אלהים אל משה ויאמר אליו אני ה׳ ר׳ אליעזר אומ׳ אמר לו הקב״ה למשה אני שאמרתי והיה העולם[3]) שנא׳ אל אלהים ה׳ דבר ויקרא ארץ (תהל׳ נ׳ א׳) אני שאמרתי לאברהם אביכם בין הבתרים ידוע תדע כי גר יהיה זרעך (ברא׳ ט״ו י״ג) עכשו הרי שבועה מבהלת ובאת לפני שלא כדרך ארץ שאוציא את בני ישראל ממצרים ואתה אומ׳ שלח נא ביד תשלח[4]). ר׳ יהושע אומ׳ וידבר אלהים אל משה. אמר לו הקב״ה למשה נאמן אני לשלם שכר[5]) יצחק בן אברהם שנתן רביעית דם על גבי המזבח ואמרתי לו בנדל זרועך הותר בני תמותה (תהל׳ ע״ט י״ב) ואני מבקש להוציאן ממצרים ואתה אומ׳ לי שלח נא ביד תשלח[6]). ר׳ שמעון אומ׳ וידבר אלהים אל משה. אמר הקב״ה למשה נאמן אני לשלם מה שאמרתי ליעקב והיה זרעך כעפר הארץ עכשו הרי שבועה מבהלת ובאת לפני שלא כדרך ארץ שאוציא את בני ישראל ממצרים ואתה אומר לי שלח נא ביד תשלח[7]). ר׳ יהודה אומ׳ וידבר אלהים אל משה אמר לו הקב״ה למשה אני אדון העולם אני מלא רחמים אני נאמן לשלם שכר. בני משתעבדין ביד בשר ודם ואתה אומ׳ שלח נא ביד תשלח[8]). ר׳ נחמיה אומ׳ וידבר אלהים אל משה. אמר לו הקב״ה למשה גלוי וידוע לפני צער של בני במצרים שנ׳ וירא אלהים את בני ישראל וידע אלהים (ב׳ כ״ה) בני שרויין בצרה ואתה שרוי בריוח ואני מבקש להוציאן ממצרים ואתה אומ׳ לי שלח נא ביד תשלח[9]). ר׳ יוסי הגלילי אומ׳ וידבר אלהים אל משה אמר לו הקב״ה למשה בַּלָּאָה נתחייבו לי בני במצרים שנ׳ ואומר להם איש שקוצי עיניו השליכו ובגלולי מצרים אל תטמאו ויומרו בי ולא אבו שמוע אלי (יחז׳ כ׳ ז) הריני עושה עמהן בעבור שמי הגדול שלא יתחלל שנ׳ ואעש למען שמי לבלתי החל לעיני הגוים אשר נודעתי אליהם לעיניהם (יחז׳ כ׳ ט׳) והריני מבקש להוציאן ממצרים ואתה אומר אלי שלח נא ביד תשלח[10]). ר׳ טרפון אומ׳ וידבר

---

1) ע׳ א״מ צד ס׳ ולעיל ד׳ י״ג. 2) ע׳ שמ״ר פ״ו א׳. 3) זה הוא פירושו של שם הויה, ע׳ ביאורי לס׳ ויקרא צד 96. 4) א״מ צד ס״א. 5) זה ג״כ פי׳ של שם הויה, כמ״ש שם צד 99. 6) א״מ שם. 7) שם. 8) עיו״ש. 9) שם. 10) שם צד ס״ב.

אלהים אל משה אמר לו הקב"ה למשה ראויין הן ישראל להנתן ביד עמון ומואב ומדין ועמלק אבל גזרה היא מלפני שלא אמסרם בידם שנ' ויאמר כי יד על כס יה וגו' (י"ז ט"ז) ואומ' ואעש למען שמי וגו' (יחז' כ' ט') והריני מבקש להוציאן ממצרים ואתה אומר שלח נא ביד תשלח[1]).

ר' יהושע בן קרחה אומ' וידבר אלהים אל משה אמר לו הקב"ה למשה לא היו ישראל ראוין לתת להן מן במדבר אלא רעב וצמא וערום ועריה אבל מה אעשה שמשלים אני להם שכר אברהם אוהבי שעשה לפני מלאכי השרת שנ' והוא עמד עליהם תחת העץ ויאכלו (ברא' י"ח ח') והריני מבקש להוציאן ממצרים ואתה אומ' לי שלח נא ביד תשלח[2]).

ר' **עקיבה** אומ' וידבר אלהים אל משה אמר לו הקב"ה למשה באמירה ובגזירה ובשבועה מלפני שלא תכנס לארץ וכן הוא אומ' לכן לא תביאו את הקהל הזה (במדבר כ' י"ב) ואין לכן אלא שבועה שנ' ולכן נשבעתי לבית עלי (ש"א ג' י"ד)[3]).

ג) **וארא** אל אברהם אל יצחק ואל יעקב באל שדי. זהש"ה אל תבהל על פיך ולבך אל ימהר להוציא דבר לפני האלהים כי האלהים בשמים ואתה על הארץ על כן יהיו דבריך מעטים (קהל' ה' א') לא נאמר הסמוך הזה אלא כנגד משה רבינו כששלח אותו הקב"ה אצל פרעה נכנס הוא ואהרן וקומתם כארזים ועליהם הוא אומ' זאת קומתך דמתה לתמר (שיר ז' ח') ונכנסו בלא רשות ולא נתנו לו שלום ולא סיפנוהו והיה אותו היום יום אפפסבאות שלמלכים נשא עיניו ואמר להם משלמי אתם אמרו לו אנו שלוחין של הקב"ה מיד אמר וברקו בית גנזיו וחפש ולא מצא שם ה' אמר להם לא ירעתי את ה' וגם את ישראל לא אשלח[4]) חזר משה ואמר רבונו של עולם השם שאמרת לי שהוא אל רחום וחנון ומאז באתי אל פרעה לדבר בשמך הרע לעם הזה (ה' כ"ג) אמר לו חלש שבחלשים מלמעלה וגבור שבגבורים מלמטה איזה מהם נוֹצֵחַ הלא שלמעלה גבור שבגבורים מלמעלה וחלש שבחלשים מלמטה על אחת כמה וכמה לכך נאמר כי האלהים בשמים ואתה על הארץ על כן יהיו דבריך מעטים[5]). אמר לו הקב"ה חבל על דמובדין ולא משתכחין. איבדתי את אברהם ולא מצאתי כיוצא בו כמה פעמים נגליתי על אברהם על יצחק ועל יעקב באל שדי ולא אמרתי ששמי ה' כשם שאמרתי לך ולא הרהרו אחר מדותי, אמרתי לאברהם קום התהלך בארץ לארכה ולרחבה כי לך אתננה (ברא' י"ג י"ז) ולבסוף ביקש מקום קבורה ולא מצא עד שקנה בארבע מאות שקל כסף ולא הרהר אחר מדותי. אמרתי ליצחק גור בארץ הזאת ואהיה עמך ואברכך כי לך ולזרעך אתן את כל הארצות האל (שם כ"ו ג') ולבסוף בקש מים לשתות ולא מצא אלא ויריבו רועי גרר עם רועי יצחק לאמר לנו המים (שם כ"ו כ') ולא הרהר אחר מדותי אמרתי ליעקב הארץ אשר אתה שוכב עליה לך אתננה ולזרעך (שם כ"ח י"ג) ולבסוף בקש מקום לנטות בו אהלו ולא מצא עד שקנה במאה קשיטה ולא הרהר אחר מדותי ואתה תחלת שליחותי אמרת לי מה שמך וגליתי לך ועכשו אתה אומ' ומאז באתי אל פרעה לדבר בשמך וגו' עתה תראה

---

[1]) שם. [2]) שם. [3]) שם. [4]) ע' לעיל ה' א'. [5]) קהלת רבה סוף פ"ד, שמ"ר פכ"ד א' ושו"נ.

אשר אעשה לפרעה במלחמת פרעה אתה רואה ואין אתה רואה במלחמת שלשים ואחד מלך [1]).

ד״א וארא אל אברהם וגו׳ ר׳ אליעזר בנו של ר׳ יוסי הגלילי אומ׳ הפרש בין נבואת האבות לנבואת משה ושאר הנביאים. האבות כשהיה הקב״ה נגלה עליהם לדבר עמהן לא היה נגלה לא בחיות ולא במרכבה ולא בשאר מיני הכבוד אלא על גבן היתה שכינה שורה. אמר ר׳ שמעון האבות הן הן המרכבה [2]) שנ׳ ויכל לדבר אתו ויעל אלהים מעל אברהם (ברא׳ י״ז כ״ב) והנה ה׳ נצב עליו (שם כ״ח י״ג) מפני מה שהיו מקודשין לשרית שכינה אבל שאר הנביאים היה נגלה עליהם בכבוד כל אחד ואחד כפי כחו. האבות כשהיה הקב״ה נגלה עליהם לדבר עמהם לא היה נגלה לא בברקים ולא ברעמים ולא בקולות ולא בזועות מפני שהן יודעין את כחו ואת גבורתו ואת גדלו ואת גאונו אבל שאר הנביאים היה הקב״ה נגלה עליהן בקולות וברעמים ובברקים ולפידים לפי צורך בני דורן מפני מה מפני שאין בני דורן יודעין כח גבורתו של הקב״ה הלויי בקולות ובברקים והלויי יכנעו. האבות כשהיה הקב״ה נגלה עליהם לצוותן לא היה מתנה עמהן אם בחקותי תלכו (ויק׳ כ״ו ג׳) ואם בחקתי תמאסו (שם כ״ו ט״ו) מפני מה מפני שהן יודעין כח מתן שכרן של צדיקים וסורענותן של רשעים ואינן צריכין להתרות בהן. אבל שאר הנביאים הלויי יפרש להן מתן שכרן וסורענותם כמה פעמים והלויי יכנעו בני דורן. האבות כשהיה הקב״ה מדבר עמהן לא היה קולו מרעים את העולם אלא בחשאי שלא היה הצורך להשמיע בני דורן. אבל שאר הנביאים כשהיה הקב״ה מדבר עמהם היה מרעיש את העולם שנ׳ קול ה׳ שובר ארזים (תהלי׳ כ״ט ה׳) בד״א עד שלא הוקם המשכן אבל משהוקם המשכן נתייחד מקום לדבור ולא היה העולם מרעיש. האבות כשהיה הקב״ה מצווה אותן לפנות מארץ לארץ לא היה מבטיחן משהוא עושה להן מפני מה מפני שהיו בעלי אמנה אבל שאר הנביאים כמה הבטחות הבטיחן והלויי יאמינו בני דורן כמה הבטיח את אבותינו במצרים אל ארץ זבת חלב ודבש (ג׳ ח׳) וכן במדבר אע״פ כן היו בספק, כמה הבטיחנו אף לנו רני עקרה (ישעי׳ נ״ד א׳) קומי אורי (שם ס״א) נחמו נחמו עמי (שם מ׳ א׳) גילי מאד בת ציון (זכרי׳ ט׳ ט׳) הנה יום בא לה׳ (שם י״ד א׳) הנני שולח מלאכי (מלאכי ג׳ א׳) ואע״פ כן מתפוגגין [3]) האבות לא היו צריכין לפרש להן שם המפורש אבל שאר הנביאים נתפרש להם השם שהיו בני דורן צריכין לכך. ראיה לדבר ממשה רבינו שנ׳ וארא אל אברהם אל יצחק ואל יעקב באל שדי ושמי ה׳ לא נודעתי להם לא גליתי להם כמוך [4]).

ד) **וגם** הקימותי את בריתי אתם. זהש״ה כי זכר את דבר קדשו את אברהם עבדו ויוציא עמו בששון ברנה את בחיריו (תהל׳ ק״ה מ״ב־מ״ג) את מוצא שלש בריתות ושלש שבועות נכרתו עם שלשה אבות על ארץ ישראל. באברהם הוא אומ׳ ביום ההוא כרת ה׳ את אברם ברית לאמר לזרעך נתתי את הארץ הזאת (ברא׳ ט״ו י״ח) ואומ׳ ואשר דבר לי ואשר נשבע לי לאמר לזרעך אתן את הארץ הזאת (שם כ״ד ז׳) ביצחק מהוא אומ׳ כי לך ולזרעך אתן את כל הארצות האל והקימותי את השבועה

---

[1]) סנהדרין ק״א, תנחומא וארא א׳, שמ״ר פ״ח ד׳ וש״נ. [2]) ב״ר פמ״ז. [3]) פג לבם כי לא האמינו. [4]) מכילתא דרשב״י צד 170 וצד 171.

אשר נשבעתי לאברהם אביך (שם כ״ו ג׳) ביעקב הוא אומ׳ הארץ אשר אתה שוכב עליה לך אתננה ולזרעך (שם כ״ח י״ג) ואומ׳ ויצא יעקב מבאר שבע (שם כ״ח י׳) מבארה שלשבועה וכן הוא אומ׳ תתן אמת ליעקב חסד לאברהם אשר נשבעת לאבותינו מימי קדם (מיכה ז׳ כ׳)[1].

ה) **וגם** אני שמעתי את נאקת בני ישראל. מבאן אמר ר׳ אליעזר מתוך חמשה דברים נגאלו ישראל ממצרים מתוך צרה מתוך תשובה מתוך רחמים מתוך זכות אבות מתוך שילום הקץ[2].

ו) **לכן** אמור לבני ישראל אני ה׳. ר׳ יודן אומ׳ כדאי היו ישראל ראויין לישטף במצרים שהפרו ברית מילה ועבדו ע״ז אלמלא שהביא הקב״ה עצמו בשבועה שנ׳ לכן אמר לבני ישראל אני ה׳ ואין לכן אלא שבועה שנ׳ ולכן נשבעתי לבית עלי[3]) (ש״א ג׳ י״ד) אני ה׳ אני יודע שסופן למרוד בי ולהכעיס לפני ואע״פ כן הריני גואלן למען שמי וכן הוא אומ׳ וירא אלהים את בני ישראל וידע אלהים[4]) (ב׳ כ״ה) ר׳ יהודה בן לקיש אומ׳ וירא אלהים, ראה שעתידין להכעיס וידע אלהים שעתידין למרות ולנאץ אע״פ כן גאלן למען שמו[5]) שנ׳ ואעש למען שמי (יחז׳ כ׳ ט׳) ר׳ שמעון בר׳ אלעזר[6]) אומ׳ הרי הוא אומ׳ ויאמר אך עמי המה בנים לא ישקרו ויהי להם למושיע (ישעי׳ ס״נ ח׳) יכול לא היה גלוי לפניו שעתידין לשקר ת״ל ״אך״ יכול גאלן ככני אדם משקרים ת״ל בנים לא ישקרו מלמד שעשו תשובה ודנן לפי שעתן[7]).

והוצאתי אתכם מתחת סבלות מצרים שהיא עבודה קשה שנ׳ הסירותי מסבל שכמו (תהל׳ פ״א ז׳).

והצלתי אתכם מעבדתם. מכל העבודות שנ׳ ובכל עבודה בשדה (א׳ י״ד).

וגאלתי אתכם. יכול בממון ת״ל חנם נמכרתם ולא בכסף תגאלו (ישע׳ נ״ב ג׳).

בזרוע נטויה. זו החרב שנ׳ וחרבו שלופה בידו נטויה על ירושלים[8]) (דה״א כ״א ט״ז).

ד׳׳א ובזרוע נטויה זו קריעת ים סוף שנ׳ מוליך לימין משה זרוע תפארתו בוקע מים מפניהם לעשות לו שם עולם[9]) (ישע׳ ס״ג י״ב).

ובשפטים גדולים. דינין משונין זה מזה[10]).

ז) **ולקחתי** אתכם לי לעם. בתורה שנ׳ היום הזה נהיית לעם לה׳ אלהיך (דב׳ כ״ז ט׳).

והייתי לכם לאלהים על מנת כן אני מוציא אתכם ממצרים על מנת שתקבלו עליכם עול מלכותי ותקדשו את שמי ברבים.

וידעתם כי אני ה׳ אלהיכם. המוציא אתכם. כשם שהוצאתי אתכם ממצרים כך אני עתיד להוציא אתכם מכל צרה וצוקה[11]) וכן הוא אומר כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות (מיכ׳ ז׳ ט״ו) ואומר אנכי ה׳ אלהיך המעלך מארץ מצרים הרחב פיך ואמלאהו (תהל׳ פ״א י״א).

תנו רבנן על הסת אומר המוציא לחם מן הארץ ר׳ נחמיה אומר מוציא. אמר רבא במוציא דכולא עלמא לא סלגי דאפיק משמע דכתיב אל מוציאם ממצרים (במדב׳

---

[1]) מדרש שלשה וארבעה צד ל״ב. [2]) לעיל ב׳ כ״ה [3]) ש״ר פ״ו וע׳ לעיל א׳ ח׳ [4]) ע׳ מכילתא ס״א: [5]) ע׳ שמ״ר ספ״א. [6]) נ״א: ר׳ אלעזר ביר׳ שמעון [7]) עיי״ש במכילתא וב״ר סוף פנ״ב. [8]) ע׳ מדרש תנאים לדברים צד 173. [9]) עיי״ש בהערותי. [10]) מכילתא בא פ״ו ז׳: ולקמן ו״ב ו״ב. [11]) ע׳ לקמן ט״ו סוף י״א.

Ex bibl. univ. Tart.

כ״ג כ״ב) כי פליגי בהמוציא דרבנן סברי המוציא נמי דאפיק משמע דכת׳ המוציא לך מים מצור החלמיש (דב׳ ח׳ ט״ו) ור׳ נחמיה סבר המוציא דמפיק משמע דכת׳ וידעתם כי אני ה׳ אלהיכם המוציא אתכם מתחת סבל מצרים (שמ׳ י״ג ו׳) ורבנן הכי קא אמר להו רחמנא לכי נפקיתו ידעיתו[1]).

ד״א והוצאתי אתכם והצלתי אתכם וגאלתי אתכם ולקחתי אתכם כנגד ארבע גאולות הללו תקנו חכמים ארבע כוסות בליל פסחים[2]) וכנגדן עתיד הקב״ה להשקות את ישראל ארבעה כוסות של תנחומים וכן הוא אומר דשנת בשמן ראשי כוסי רויה (תהל׳ כ״ג ה׳) ואומר ה׳ מנת חלקי וכוסי (שם ט״ז ה׳) ואומר כוס ישועות אשא (שם קט״ז י״ג) ואומר למען תינקו ושבעתם משד תנחומיה (ישע׳ ס״ו י״א) ואין תנחומים אלא בכוס כענין שנ׳ להלן ולא ישקו אותם כוס תנחומים (ירמ׳ ט״ז ז׳) וכנגדן עתידים הרשעים לשתות ארבע כוסות של פורענות וכן הוא אומר קח את כוס היין החמה הזאת והשקית את כל הגויים (שם כ״ה ט״ו) ואומ׳ כוס זהב בבל ביד ה׳ משכרת כל הארץ (שם נ״א ז׳) ואומר ימטר על רשעים פחים אש וגפרית ורוח זלעפות מנת כוסם (תהל׳ י״א ו׳) ואומ׳ כי כוס ביד ה׳ ויין חמר מלא מסך ויגר מזה אך שמריה ימצו ישתו כל רשעי ארץ[3] (שם ע״ה ט׳).

ד״א כנגד ארבע גאולות עתיד הקב״ה להעמיד לישראל ארבעה גואלין ואלו הן אליהו ומשיח בן דוד ומשיח בן יוסף וכהן גדול ועליהם הוא אומר ויראני ה׳ ארבעה חרשים[4]) (זכר׳ ב׳ ג׳).

ח) **ולקחתי** אתכם והבאתי אתכם אל הארץ. ר׳ סימאי אומ׳ נאמ׳ ולקחתי אתכם והבאתי אתכם מקיש קיחתם ממצרים לביאתן לארץ מה ביאתם לארץ שנים ששים רבוא נשתיירו כך קיחתן ממצרים שנים ששים רבוא נשתיירו[5]) וכולן אימתי מתו בשלשת ימי החשך[6]) ועליהם הוא אומ׳ ואפרוש כנפי עליך ואכסה ערותך (יחזקאל ט״ז ח׳) הביא חשך על המצרים כדי שיקברו ישראל רשעים שבהם. אמ׳ ר׳ יוחנן כך דריש ר׳ סימאי לא דריש אלא מהכא כת׳ ואומר לשפוך חמתי עליהם לכלות אפי בהם בתוך ארץ מצרים ואעש למען שמי ואוציאם מארץ מצרים ואביאם אל המדבר וכת׳ ואמר לשפך חמתי עליהם לכלותם ואעש למען שמי ואביאם אל הארץ (שם כ׳ ח׳) מה׳ביאתם שנים ששים רבוא כך יציאתם שנים ששים רבוא. ר׳ נהוראי אומ׳ העבודה ולא אחד ששים רבוא יצאו[7]) אמר רבא וכן לימות המשיח אין זוכה אלא שנים ששים רבוא שנ׳ ועמתה שמה כימי נעוריה וכיום עלותה מארץ מצרים[8]) (הוש׳ ב׳ י״ז).

ונתתי אותה לכם מורשה ירושה היא לכם[9]) משלכם היא לא שאתם גרים כדרך שהכנענים גרים בתוכה אלא שלכם היא שהיא חלקו שלשם ואתם בניו ומה טיבן של כנענים בתוכה שומרי מקום עד שתבאו להם[10]).

אני ה׳. אני נאמן לשלם שכר[11]).

---

[1]) ברכות ל״ח. [2]) כל המאמר ע׳ ב״ר פ׳ פ״ח. [3]) מדרש שלשה וארבעת צד מ״ד. [4]) סוכה נ״ב: תנא דבי אליי׳ פ״ח ומדרש שלשת וארבעה שם. [5]) סנהדרין קי״א. [6]) מכילתא בא פ״ם י״ב. [7]) לקמן י״ג י״ח. [8]) סנהדרין קי״א. [9]) ב״ב קי״ט: [10]) ע׳ רש״י בראשית י״ב ו׳ וספרא סוף קדושים פרק י״א, ט״ו. [11]) ספרא אחרי ריש פ׳ ט׳.

ט) **וידבר** משה כן אל בני ישראל ולא שמעו אל משה אמר ר' יהודה וכי יש לך עבד שאומרין לו צא בן חורין ואינו יוצא אלא כך אמר משה לישראל טולו ערלתכם ופרשו מעבודת מצרים והטהרו וקבלו את התורה אמרו לו וכי יש לך עבד שקונה לעצמו שני אדונים הרי אנו עבדים לפרעה היאך נעבור על גזירותיו הרי אנו מתיראים[1]) לכך נאמר מקצר רוח ומעבודה קשה מכאן שאין אדם נתפש על צערו[2]).

י"א) **וידבר** ה' אל משה בא דבר אל פרעה. מגיד הכת' שלא זכו ישראל לצאת אלא על ידי משה ובשביל ענותנותו של משה הכניס אהרן אחיו עמו ובאת גאולה על ידן.

י"ב) **וידבר** משה לפני ה' לאמר הן בני ישראל לא שמעו אלי מלמד שכעס עליהן משה ואמר מה אם ישראל שאני מבשרן בגאולתן לא שמעו אלי איך ישמע אלי פרעה ויוציאם מתחת ידו.

ואני ערל שפתים. ערלו שפתי מלדבר בכך ומלילך בזו השליחות. בשעה שאמר משה לפני הקב"ה אני ערל שפתים נזדעזעו כל בריות העולם ואמרו מה משה שעתידה שכינה לדבר עמו במאה ושבעים וחמשה מקומות והוא מבאר כל אות ואות וכל דבר ודבר וכל פסוק ופסוק שבתורה בשבעים לשון הוא אומ' אני ערל שפתים שאר בני אדם על אחת כמה וכמה[3]) ובשביל שאמר אני ערל שפתים זכה ולבסוף אנכי עומד בין ה' וביניכם (דב' ה' ה').

י"ג) **וידבר** ה' אל משה ואל אהרן ויצום אל בני ישראל. צוה אותן שיקבלו טורח הצבור אמר להן בני סרבנין הן טרחנין הן על מנת כן תהו מקבלים עליכם שיהיו מקללים אתכם ומסקלים אתכם באבנים[4]).

ואל פרעה מלך מצרים. צוה לחלוק לו כבוד למלכות אמר להם אל תסרצו בכבודו שאני עתיד ליפרע ממנו על שם שנ' משגיא לגוים ויאבדם[5]) (איו' י"ב כ"ג).

י"ד) **אלה** ראשי בית אבותם. זהש"ה נוצר תאנה יאכל פריה ושומר אדוניו יכובד (משלי כ"ז י"ח) נאמר הפסוק הזה כנגד שבטו שללוי שזרזו עצמן על המצוות והיו ממחין על קדושת השם וכן הוא אומ' כי שמרו אמרתיך (דב' ל"ג ט') במצרים ובריתך ינצרו בטדבר ומעולם לא עבד שבט לוי ע"ז ומעולם לא בטל שבט לוי ברית מילה לפיכך זכה ונתיחס מכל השבטים. ר' אליעזר הגדול אומר לא שבט לוי בלבד שלא עבד ע"ז במצרים אלא שלשה שבטים כולם לא עבדו ע"ז ראובן שמעון לוי שכן את מוצא ששלשתן נתיחסו כאחד ונקראו ראשים לשבטים שנ' אלה ראשי בית אבותם.

אמ' ר' תנחום בר חנילאי מפני מה זכו שבטים הללו לשררה מפני שקבלו תוכחת יעקב אביהם בשעה שהוכיחן הוריקו פניהם לפיכך זכו לשררה[6]). ר' עקיבה אומ' לא נאמרה פרשה זו ויצום אל בני ישראל אלא אמר לו הקב"ה שתף עמך ראשים[7]) לעולם אין העוף סורח בלא כנפים[8]). ר' יהודה אומ' לא נאמר לו ליחס

---

[1]) ע' מכילתא בא פ"ה, ח'. ובנ"ש. [2]) לעיל ה' כ"א. [3]) לעיל ד' י'. [4]) ספרי במדבר פי' צ"א, שמ"ר פ"ז ג'. [5]) ע' שמ"ר שם, מכילתא בא פי"ג. [6]) ע' פ"ר כ"ח: שיר רבה ד' ז' ובמ"ר פי"ג ח'. [7]) שמ"ר פ"ז ג' בשם ר' יעקב. [8]) ע' לעיל ג' ט"ז.

אלא שבטו שללוי בלבד אמר לו ר' נחמיה אם כן היה לו ליחסו בלבד מפני מה שתף עמו ראובן ושמעון אמר לו שלא לפגום את שלפניו[1]). אמר ר' יהושע בן קרחה לא נאמר אלא ליחס בניו של קרח שנ' ובני קרח אסיר ואלקנה ואביאסף (ו' כ"ד) ר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי אומר לא נאמר לו אלא ליחס פנחס עם שבטו שללוי שנ' ואלעזר בן אהרן לקח לו מבנות פוטיאל לו לאשה ותלד לו את פנחס (ו' כ"ה).

אלה ראשי בית אבותם. תנו רבנן בשלשה מקומות חששו אומות העולם על ישראל שנתערבו באומות ובקשו להונותם ובשלשתן סמך הקב"ה ייחוסן. במצרים היו אומרין אם בגופן שלטו המצרים לשעבדן כל שכן בנשותיהן ששלטו בהן[2]) ובאותה שעה יחסן הכת' שהן בני אבותן. שנייה בשבטים. שלישית בימי עזרא. ר' יודן בשם ר' שמואל בר נחמן בזכות ארבעה דברים נגאלו ישראל ממצרים שלא שינו את שמם ושלא שינו את לשונם ושלא היה בהם לשון הרע ושלא היה בהם פרוץ בעריות. שלא שינו את שמם ראובן ושמעון נחתין ראובן ושמעון סלקין. ושלא שינו את לשונם שנ' כי פי המדבר אליכם (ברא' מ"ה י"ב) בלשון הקדש היה מדבר עמהם. ושלא היה בהם לשון הרע. את מוצא שהיה דבר מוסקד אצלם כל שנים עשר לא היה אחד מהם מלשין על חברו ושלא היה בהן פרוץ בערוה, תדע לך שהוא כן אחת היתה ופרסמה הכת' ושם אמו שלומית בת דברי (ויק' כ"ד י"א) ועליהם הוא אומר גן נעול אחותי כלה גל נעול מעין חתום (שיר ד' י"ב) גן נעול אלו הבתולות. גל נעול אלו הבעולות. מעין חתום אלו הזכרים. תני בשם ר' נתן גן נעול גל נעול שני פעמים מכדרכה ומשלא כדרכה[3]). ר' חונא בשם ר' חייא בר אבא [אמר] שרה ירדה למצרים וגדרה עצמה מן הערוה ונגדרו כל הנשים בזכותה. יוסף ירד למצרים וגדר עצמו מן הערוה ונגדרו כל האנשים בזכותו[4]). אמר ר' חייא בר אבא כדאי היה יוסף גדור ערוה לעצמו שיגאלו ישראל ממצרים בזכותו.

כ) **ויקח** עמרם את יוכבד. למה נקרא שמה יוכבד שהיו סניה דומין לזיו הכבוד ועליה ועל מרים הוא אומר ומשפחות אחרחל בן הרום[5]) (רה"א ד' ח') אחרחל זו מרים שנ' בה ותצאנה כל הנשים אחריה בתפים ובמחולות (ט"ו כ') הרום זו יוכבד שיצא מטנה אהרן ונאמר בו כל חרם בישראל לך יהיה (במד' י"ח י"ד) ניתן למרים בית מלכות וליוכבד בית כהונה גדולה וכן הוא אומר ויעש להם בתים (א' כ') מה בתים עשה להם אמרת ויהי מקץ עשרים שנה אשר בנה שלמה את שני הבתים את בית ה' ואת בית המלך (מ"א ט' י') את בית ה' זה בית כהונה גדולה ואת בית המלך זה בית מלכות[6]).

כג) **ויקח** אהרן את אלישבע בת עמינדב אחות נחשון לו לאשה, מה ת"ל אחות נחשון אלא מה אהרן אוהב שלום ורודף שלום כך נחשון בן עמינדב אוהב שלום ורודף שלום. מכאן אמרו כל הנושא אשה בודק באחיה כדאבא אוריון דאמר רוב חמרים כשרים רוב ספנים חסידים רוב ממזרים פקחים רוב עכדים נאים רוב בני אבות בישנים רוב בנים דומים לאחי האם. הכשר שברופאים לגיהנם כשר שבטבחים שותפו של עמלק[7]).

---

[1]) בשיר רבה ובמ"ר שם ר"י ור' נחמיה מפרשים באופן אחר. [2]) פדר"כ ויהי בשלח פ"ב מדרש שיר פ"ד י"ב. [3]) שם ומכילתא בא פ"ה ובנ"ש. [4]) מדרש שיר שם. [5]) נ"א: חרום. [6]) ספרי בהעלתך פי' ע"ח וע' לעיל א' כ"א. [7]) קידושין פ"ב.

אמר רבא הנושא אישה צריך לבדוק באחיה שנ' ויקח אהרן את אלישבע בת עמינדב אחות נחשון ממשמע בת עמינדב איני יודע שאחות נחשון מה ת"ל אחות נחשון אלא מכאן לנושא אישה שצריך לבדוק באחיה. תאנא רוב בנים דומין לאחי האם[1]. אמר ר' אליעזר לעולם ידבק אדם בטובים שהרי משה דנסיב מיתרו נפק מניה יהונתן. אהרן דנסיב מעמינדב נפק מניה פנחס. ופנחס לא מיתרו קא אתי? והא כת' ואלעזר בן אהרן לקח לו מבנות פוטיאל, מאי פוטיאל לאו דקא אתי מיתרו שפיטם עגלים לע"ז? לא מיוסף שפטפט ביצרו. והלא שבטים מבזין אותו ראיתם בן פוטי הזה בן שפיטם אבי אמו עגלים לע"ז שהרג נשיא משבט. אלא אי אבוה דאימיה מיתרו אבוה דאימא דאימיה מיוסף או אבוה דאמיה מיוסף אבוה דאמא דאמיה מיתרו. דיקא נמי דכת' מבנות פוטיאל שמע מינה[2]) ויהונתן מאי הוה ליה דכת' ויהי נער מבית לחם יהודה ממשפחת יהודה והוא לוי והוא גר שם (שופ' י"ז ז') ממשפחת יהודה אלמא מיהודה קא אתי. והוא לוי, אלמא מלוי קא אתי, אלא דאבוה מלוי ואימיה מיהודה. ומי קרי ליה ממשפחת יהודה והא אמר רבא אמר קרא ממשפחתו וירש אותה (במד' כ"ז י"א) משפחת אב קרויה משפחה ומשפחת אם אין קרויה משפחה. אמר ראבא בר בר חנה לאו גברא רשמיה לוי. אי הכי היינו דקא אמר מיכה עתה ידעתי כי היטיב ייטיב לי ה' כי היה לי הלוי לכהן (שופ' י"ז י"ג) דאתרמי לי גברא דשמיה כשמא דלוי. וכי לוי שמיה והלא יהונתן שמיה דכת' ויהונתן בן גרשם בן מנשה הוא ובניו כהנים לשבט הדני (שם י"ח ל') וכי בן מנשה הוא והלא בן משה הוא אלא מתוך שעשה מעשה מנשה דקא אתי מיהודה תלאו הכת' ביהודה. אמ' ר' יוחנן משום ר' שמעון בן יוחאי מכאן שתולין את הקלקלה במקולקל[3]). ואומר ויסורו אליו ויאמרו לו טי הביאך הלם ומה אתה עושה בזה ומה לך פה (שם י"ח ג') אמרו ליה לא ממשה קא אתית דכת' ביה אל תקרב הלום לאו ממשה קא אתית דכת' ביה מזה בידך לאו ממשה קא אתית דכת' ביה ואתה פה עמוד עמדי (דב' ה' כ"ח) אמר להם כך מקובל אני מבית אבי אבא לעולם ישכיר אדם עצמו לע"ז ואל יצטרך לבריות, והוא אינו יודע מאי ע"ז עבודה זרה שזרה הימנו כי דאמר ליה רב לרב כהנא נשוט[4]) נבילתא בשוקא ואיכול לאגרה בשוקא ולא תימא דכהנא אנא. וכיון שראה דוד שמטון חביב עליו ביותר מנהו על האוצרות שנ' ושבואל בן גרשם נגיד על האוצרות (דה"א כ"ו כ"ד) ושבואל שמו והלא יהונתן שמו אלא אמר ר' יוחנן ששב אל אֵל בכל לבו[5]).

כה) **ואלעזר** בן אהרן לקח לו מבנות פוטיאל. אמר ר' יהושע[6]) פוטיאל זה יתרו ולמה נקרא שמו פוטיאל על שם שהאיר לו הקב"ה בתשובה שכן קורין לנר בלשון יוני פוטי[7]).

ד"א פוטיאל שפט כל ע"ז[8]) שבעולם.

כו) **הוא** אהרן ומשה אשר אמר ה' להם. ולהלן הוא אומר הוא משה ואהרן הקדים אהרן לייחוס ומשה לדבור[9]).

---

[1]) שמ"ר ספ"ז, ב"ב ק"י. [2]) ב"ב ק"ט: [3]) שם. [4]) נ"א: פשוט. [5]) שם ק"י. [6]) לקמן ספוק וישמע יתרו מאמר זה בשם ר' יהושע בן לוי, ולפ"ז ר' יהושע דכאן הוא ריב"ל. [7]) מלת φῶς (נר) שרשו דשפ. [8]) שהיה מבזה כל ע"ז שבעולם, פט מלשון סורית פבל (כ"כ לי הרב החכם עמנואל לאוו). [9]) וכן פי' רשב"ם.

אמר ר' שמעון בן אלעזר פעמים שהוא מקדים משה לאהרן ואהרן למשה מניד ששניהם שקולין זה בזה[1]).

כז) **הוא** משה ואהרן. הן בצדקן מתחלתן ועד סופן. כיוצא אברם הוא אברהם הוא בצדקו מתחלתו ועד סופו[2]). כיוצא בו ודוד הוא הקטן (ש"א י"ז י"ד) הוא באמונתו מתחלתו ועד סופו, כשם שבקטנותו הקטין עצמו אצל מי שהוא גדול ממנו ללמוד תורה כך במלכותו הקטין עצמו אצל מי שהוא גדול ממנו ללמוד תורה[3]).

כח) **ויהי** ביום דבר ה' אל משה בארץ מצרים. ר' יוסי הגלילי אומר בשלשה מקומות נאמרה התורה בארץ מצרים ובהר סיני ובאהל מועד. בארץ מצרים מהוא אומר ויהי ביום דבר ה' אל משה בארץ מצרים מיעט את אהרן מדברות ארץ מצרים. בהר סיני מהוא אומר ואלה תולדות אהרן ומשה ביום דבר ה' את משה בהר סיני מיעט את אהרן מדברות הר סיני. באהל מועד מהוא אומר ויקרא אל משה וידבר ה' אליו מאהל מועד לאמר. מיעט את אהרן מדברות אהל מועד[4]).

כט) **וידבר** ה' אל משה לאמר אני ה'. אני הוא שאמרתי והיה העולם אני הוא וכל מי שיש בידו למחות יבא וימחה.

דבר אל פרעה. גוזר אני עליך שתאמר אל פרעה שלח עמי.

ל) **משיב** משה ואומר הן אני ערל שפתים ואיך ישמע אלי פרעה. מגיד הכת' ענותנותו של משה ומה אם משה שכל העולם כולו לא נברא אלא בשבילו הוא אומר כך שאר בני אדם שאינן כדאי על אחת כמה וכמה[5]).

[ז] א) **ויאמר** ה' אל משה ראה נתתיך אלהים לפרעה והש"ה שאו שערים ראשיכם ושאו פתחי עולם ויבא מלך הכבוד (תהל' כ"ד ט') אמר רב יהודה אמר רב בשעה שבנה שלמה בית המקדש ובקש להכניס ארון לקדש הקדשים דבקו ספים זה בזה ולא השגיחו עליו. אמר שלמה עשרים וארבע רננות ולא השגיחו עליו. אמר שאו שערים ראשיכם ושאו פתחי עולם ויבא מלך הכבוד באותה שעה ביקשו שערים לירד עליו ולרוץ את מחו אמרו לו מי הוא זה מלך הכבוד סבורין שעל עצמו הוא אומר אמר ה' צבאות הוא מלך הכבוד סלה ולא השגיחו עליו עד שהזכיר שם דוד בתפלה שנ' ה' אלהים אל תשב פני משיחך זכרה לחסדי דוד עבדך (דה"ב ו' כ"ד) מיד פתחו ספים זה את זה. באותה שעה ידעו כל ישראל שמחל לו הקב"ה לדוד על אותו עון היינו דכת' ביום השמיני שלח את העם ויברכו את המלך וילכו לאהליהם שמחים וטובי לב על כל הטובה אשר עשה ה' לדוד עבדו ולישראל עמו (מ"א ח' ס"ו) בשלמא לדוד עבדו שפיר. אלא ישראל עמו מאי היא שידעו כל ישראל שמחל לו הקב"ה על אותו עון אמר רב יהודה אמר רב באותה שעה נתביישו שונאיו של דוד ונהפכו פניהם לשולי קדרה ולבשו כלמה היינו דכת' עשה עמי אות לטובה ויראו שונאי ויבושו כי אתה ה' עזרתני ונחמתני (תהל' פ"ו י"ז) אמר לפניו רבונו של עולם השתא דקבילית עלאי ייסורי עיבד לי מלתא כי היכי דלידעו דמחלת לי אמר ליה בחייך לא עבידנא דילמא נימרו חנופי קא מחניף ליה בחיי שלמה בנך עבידנא[6]).

---

[1]) ריש מכילתא, ב"ר פ"א ט"ו וש"נ. [2]) מגילה י"א. [3]) שם וע' ספרי דברים פ' של"ד. [4]) ריש ספרא. [5]) לעיל צד 33. [6]) הכל בשבת ל'. תנחומא ז', ת"ב ו', שמ"ר רפ"ח, מדרש תהלים כ"ד.

ד"א מי הוא זה מלך הכבוד. אמר ר' סימון מלך שהוא חולק מכבודו ליראיו, שלא כמדת בשר ודם מדתו של הקב"ה מלך בשר ודם אין יושבין על כסאו אבל הקב"ה הושיב שלמה על כסאו שנ' וישב שלמה על כסא ה' למלך תחת דוד אביו ויצלח (דה"א כ"ט כ"ג) מלך בשר ודם אין רוכבין על סוסו אבל הקב"ה הרכיב אליהו על סוסו ומהו סוסו של הקב"ה סופה ושערה שנ' ה' בסופה ובסערה דרכו (נחו' א' ג') וכת' באליהו ויעל אליהו בסערה השמים (מ"ב ב' י"א) מלך בשר ודם אין משתמשין בשרביטו אבל הקב"ה מסר שרביטו למשה שנ' ויקח משה את מטה האלהים בידו (ד' כ') מלך בשר ודם אין לובשין עטרה שלו והקב"ה עתיד להלביש עטרה שלו למלך המשיח ומה היא העטרה של הקב"ה כתם פז שנ' ראשו כתם פז (שיר ה' י"א) וכתב במלך המשיח תשית לראשו עטרת פז (תהל' ס"ד ד') מלך בשר ודם אין לובשין לבושו אבל הקב"ה מלביש ירושלים לבושו ומהוא לבושו של הקב"ה עוז שנ' ה' מלך גאות לבש לבש ה' עוז התאזר (שם צ"ג א') וכת' בירושלים עורי לבשי עוזך ציון (ישע' נ"ב א') מלך בשר ודם אין נקראין בשמו קיסר אגוסטא ואם נקרא בשמו ממיתין אותו אבל הקב"ה קרא למשה בשמו שנ' ראה נתתיך אלהים לפרעה הוי ה' צבאות הוא מלך הכבוד סלה שהוא חולק כבוד ליראיו[1]).

ד"א ראה נתתיך אלהים לפרעה. אמר לו הקב"ה למשה פרעה הרשע עשה עצמו אלוה הודיעו שאינו כלום הריני עושה אותך אלוה עליו, ומנין שעשה עצמו אלוה שנ' לי יאורי ואני עשיתיני (יחז' כ"ט ג').

תנו רבנן פרעה אחד מארבעה שעשו עצמן אלהות ונבעלו כנשים[2]) ואלו הן חירם מלך צר ונבוכדנצר ויואש מלך יהודה ופרעה[3]) חירם מנין דכת' יען כי גבה לבך ותאמר אל אני מושב אלהים ישבתי בלב ימים (שם כ"ח ב') מה עשה? עשה לו ארבעה עמודים של ברזל ארוכים והעמידם זה כנגד זה מרובעים ועשה לו שבעה רקיעים וכסא וחיות ורעמים וברקים וזיקים.

הרקיע הראשון עשה של זכוכית חמש מאות אמה על חמש מאות אמה ועשה בו חמה ולבנה כוכבים ומזלות. הרקיע השני של ברזל אלף אמה על אלף אמה וסילון שלמים מפריש בין ראשון לשני, הרקיע השלישי של בדיל אלף וחמש מאות אמה על אלף וחמש מאות אמה וסילון של מים מפריש ביניהם ואבנים טובות סנלגלות עשה ברקיע של בדיל שהיו מתבקעות אלו עם אלו ונשמעין כמין רעמים. הרקיע הרביעי של עופרת אלפים אמה על אלפים אמה וסילון של מים מפריש ביניהם. הרקיע החמישי של נחשת אלפים וחמש מאות אמה על אלפים וחמש מאות אמה וסילון של מים מפריש[4]) ביניהם. הרקיע הששי של כסף שלשת אלפים אמה על שלשת אלפים אמה וסילון של מים מפריש ביניהם. הרקיע השביעי של זהב שלשת אלפים אמה על שלשת אלפים אמה וקבע בו אבנים טובות ומרגליות ועשה בו כסא וחיות וכוכבים כמו שראה לשלמה מלך ישראל ועשה לעצמו מטה של זהב וכארבע סנוחיה

---

[1]) שמ"ר, תנחומא, ת"כ. [2]) פי' בעל סגולות ישראל: ר"ל נתגאו בעצמן והיו רואין עצמן כאלו הם אלהות משפיעים ואחרים מקבלים מהם, השפילם הקב"ה שיש אלוה לטעלה פועל בהם והם בידו כחומר ביד היוצר וחן נפעלין ואינן פועלין וזה שאמר נבעלו כנשים. [3]) שם. [4]) נ"א: גורר.

ארבע מרגליות שאין כמותן בכל העולם שהן נהפכין לכמה גוונים וכשהיה עולה ויושב למעלה מכולן היה מועזע את עצמו ומיכאן נעשין זיקין ומיכאן נעשין ברקים ומיכאן נעשים לפידים ואותן האבנים משתקשקות זו עם זו ונעשים כמין רעמים וכל בני אדם באים ומשתחוים לו. אמר לו הקב"ה ליחזקאל לך ואמרת לו לחירם מה אתה מתגאה ולא ילוד אשה אתה. אמר לו לפניו רבונו של עולם היאך מניע אני אצלו והוא תלוי באויר באותה שעה נטלתו רוח ולקחתו בציצית ראשו ונשאתו אצל חירם דכת' וישלח תבנית יד ויקחני בציצית ראשי (יחז' ח' ג') כיון שבא אצלו נזדעזע חירם ונתירא אמר לו מה אתה מתגאה ולא ילוד אשה אתה אמר לו ילוד אשה אני אלא שאני חי וקיים לעולם מה הקב"ה מושבו במים אף אני מושבי במים מה הקב"ה מושבו בשבעה רקיעים אף אני מושבי בשבעה רקיעים, מה הקב"ה סביבותיו זיקים וברקים ורעמים אף אני סביבותי זיקים וברקים ורעמים, מה הקב"ה קבע ככבים ומזלות ברקיע שלו אף אני קבעתי ככבים ומזלות ברקיע שלי. תדע לך שהרי כמה מלכים מתו ואני חי וקיים, עשרים ואחד מלכים ממלכי בית דוד וכנגדן ממלכי ישראל ועשרה נביאים ועשרה כהנים גדולים ואני חי וקיים. אמר לו יחזקאל והלא כמה מלכים עמדו גדולים ממך ולא עשו כמעשיך. למה הדבר דומה לעבד שעשה לבוש לאדוניו וכל זמן שהיה העבד רואה את הלבוש על אדוניו היה מתגאה כלומ' אני עשיתי לבוש לאדוני אמר המלך אני קורע את הלבוש כדי שלא יתגאה עלי העבד, כך חירם היה מתגאה על ששילח ארזים לבית המקדש עד שחרב המקדש. מהוא אומר עליו אל ארץ השלכתיך לפני מלכים נתתיך לראוה בך (שם כ"ח י"ז) אל תקרא לראוה בך אלא לרעוא רעותהון יעבדון בך מלמד שנבעל כנשים[1]. נבוכדנצר מנין שעשה עצמו אלוה שנאמר אעלה על במתי עב אדמה לעליון (ישע' י"ד י"ד) אמר לו הקב"ה אך אל שאול תורד אל ירכתי בור (שם ט"ו) מה עשה לו הנלהו למדבר עד שהוא במלכותו יושב והאכילו עשב כבהמה שנ' ומן אנשא טריד ועשבא כתורין יטעמוניה (דניאל ד' כ"ב) והיו הבהמות והחיות רואין אותו דמות בהמה והולכין ובועלין אותו שנ' ושד בהמות יחיתן (חבקוק ב' י"ז) שנעשה חתן לבהמה ולחיה[2] כמה דאת אמרת ולא תתחתן בם (דברים ז' ג'). יואש מנין שעשה עצמו אלוה שנ' ואחרי מות יהוידע הבהן באו שרי יהודה וישתחו למלך אז שמע המלך אליהם (דה"ב כ"ד י"ז) אמרו לו אלוה אתה לפי שעשית שש שנים בבית קדש הקדשים וכהן גדול אין נכנס אלא פעם אחת בשנה והכל מתיראים עליו ומתפללים עליו אלמלא שאתה אלוה לא הייתה עושה שם שש שנים מיד וישמע המלך אליהם קבל עליו, ומנין שנבעל כנשים שנ' ויהי לתקופת השנה עלה עליו חיל ארם ויבאו אל יהודה וירושלים וישחיתו את כל ירושלים[3] ואת יואש עשו שפטים (שם כ"ד כ"ג) אל תקרא שפטים אלא שפוטים[4] מלמד ששטרו לבריונים קשים שלא ידעו במשכב אשה והיו מענין אותו במשכב זכר ועליו הוא אומר וענה גאון ישראל בפניו (הושע ה' ה'). פרעה מנין שעשה עצמו אלוה שנ' לי יאורי ואני עשיתיני (יחז' כ"ט ג') ומנין שנבעל כנשים שנ' הנני נתן את פרעה חפרע[5] מלך מצרים (ירמ' מ"ד ל') מהוא חפרע שהיה זכר ופרע עצמו כנקבה כמה דאת אמר ופרע את ראש האשה

---

[1]) ילקוט יחזקאל ר' שס"ז בשם מדרש, וע' יעלליגעק בית המדרש ח"ו צד 111 וצד XXXIII. [2]) ת"כ וארא י"ח. [3]) בכי"ש: שרי העם בכי"א [1]: יכול ירוש'. [4]) בכי"ש: שופטים. [5]) בכי"ש: הפרע.

(כמד' ה' י"ח) וכן ישעיה אמר ביום ההוא יהיה מצרים כנשים[1]) (ישע' י"ט ט"ז) עליהם ועל כיוצא בהם אמ' דוד קומה ה' אל יעז אנוש ישפטו גוים על סניך, שיתה ה' מורה להם ידעו גוים אנוש המה סלה (תהל' ט' כ"א) אמר ר' אבון אמר דוד לפני הקב"ה רבונו של עולם כל הגיותנין והקוראין עצמן אלהות שיתה ה' מורא להם הכנים בהן רוח של שטות שכן קורין בלשון יוני לשוטה מורה[2]) ידעו גוים אנוש המה סלה לפי שעשו עצמן אדונים הוריעם שהם בישר ודם ואת אדון על כלם.

ב) **אתה** תדבר את כל אשר אצוך ואהרן אחיך ידבר אל פרעה למה הוסיף הכת' רשות לאהרן כאן? אלא שבתחלה אמר לו הקב"ה ודבר הוא לך אל העם, אמר אהרן איני מדבר אלא לעם אבל לפרעה לא אכנס שלא ניתן לי רשות חזר ואמר וידבר ה' אל משה ואל אהרן ויצום אל בני ישראל ואל פרעה מלך מצרים. אמר אהרן הריני נכנס אצל פרעה ואיני מדבר עמו חזר ואמר ואהרן אחיך ידבר אל פרעה ואומ' ואהרן אחיך יהיה נביאך שכל מי ששמע על ידי מלאך נקרא נביא ונבואתו של אהרן על ידי מלאך ומנו זה משה[3]).

ד) **ולא** ישמע אליכם פרעה, עליו הכת' אומ' בדברים לא יוסר עבד[4]) (משלי כ"ט י"ט). **ונתתי** את ידי במצרים והוצאתי את צבאותי בשפטים גדולים, אמר הקב"ה בעולם הזה פרעתי מן המצרים בעשר מכות אבל לעתיד לבוא אני נפרע לכם מנוג ומנוג בשפטים גדולים וכן הוא אומר ונשפטתי אתו בדבר ובדם[5]) (יחז' ל"ח כ"ב).

ז) **ומשה** בן שמונים שנה. זהש"ה מצרף לכסף וכור לזהב ואיש לפי מהללו (משלי כ"ז כ"א) רב אמר לא ניתנו מצוות אלא לצרוף בהן את הבריות, מה הצורף הזה מכנים את הזהב לכור ומסננו[6]) פעם ראשונה שנייה ושלישית עד שהוא מעמידו על בריו כך הקב"ה מיסר את הצדיקים כל אחד כפי כחו. יש תפלה שהיא נענית למאת שנה מאברהם דכת' ואברהם בן מאת שנה בהולד לו את יצחק (ברא' כ"א ה') יש תפלה שהיא נענית לתשעים שנה משרה דכת' ואם שרה הבת תשעים תלד (שם י"ז י"ז) יש תפלה שהיא נענית לשמונים שנה ממשה ומשה בן שמונים. יש תפלה שהיא נענית לשבעים שנה מישראל שנ' כי לפי מלאת שבעים שנה אפקד אתכם (ירמ' כ"ט י') יש תפלה שהיא נענית לששים שנה מיצחק ויצחק בן ששים שנה בלדת אותם (כרא' כ"ה כ"ו) יש תפלה שהיא נענית לחמשים שנה משמואל שאמרה חנה וישב שם עד עולם ועולמן של לויים חמשים שנה שנאמר ומבן חמשים שנה ישוב מצבא העבודה (כמד' ח' כ"ה) וכי חמשים שנה היה שמואל והא אנון חמשין ותרתין ר' יוסי בר אבון אמר שתים שגמלתו בהן. יש תפלה שהיא נענית לארבעים שנה מיצחק שנ' ויהי יצחק בן ארבעים שנה בקחתו את רבקה (ברא' כ"ה כ'). יש תפלה שהיא נענית לשלשים שנה מיוסף ויוסף בן שלשים שנה בעמדו לפני פרעה (שם מ"א מ"ו) יש תפלה שהיא נענית לעשרים שנה מיעקב שנ' זה לי עשרים שנה בביתך (שם ל"א מ"א) יש תפלה שהיא נענית לשלשת ימים מיונה דכת' ויהי יונה במעי הדג שלשה ימים (יונה ב' א'). יש תפלה שהיא נענית ברגע, שנ' אל נא רפא נא לה (במד' י"ב י"ג) יש תפלה שלא הספיקה מפי אומרה עד שנענית ממשה דכת' ויאמר

---

1) שמ"ר תנחומא, ת"כ. 2) *μωρός* בל"י שופח, וע' מד' תה' סוף ט' ות"כ וארא ט"ז ובנ"ש. 3) מזל"מ. 4) ע' תנחומא וארא, שמ"ר פ"ג י"ד. 5) תנחומא שם, ת"כ וארא. 6) צ"ל: ומסגסגו (רש"ב).

ה' אל משה מה תצעק אלי (י"ד ט"ו). אבל חנה לא שמענו לכמה נענית תפלתה וניתן לה שמואל. אמר ר' שמעון בן לקיש ממה דכת' עלץ לבי בה' (ש"א ב' א') וא למאה כאברהם או לתשעים כשרה. ר' שמואל בשם ר' יונתן בת מאה ושלשים שנה נפקדה חנה כשם שנפקדה יוכבד[1]).

ח"ט) **ויאמר** ה' אל משה כי ידבר אליכם פרעה לאמר. זהש"ה כי הנה יוצר הרים ובורא רוח ומגיד לאדם מה שיחו (עמ' ד' י"ג) כנגד מי אמרו עמוס למקרא הזה? לא אמרו אלא כנגד שבחו וגדולתו שלהקב"ה שבשעה שאדם עולה במחשבה ליכרות גוזר עליו כמה שיחות היא ישיח וכמה דברות הוא ידבר וכן דוד אומר כי אין מלה בלשוני הן ה' ידעת כלה (תהל' קל"ט ד') ואפילו ישיבות ועמידות שאדם יושב ועומד בעולם הזה עולה במחשבה שנ' אתה ידעת שבתי וקומי (שם ב') ואפילו פסיעות שאדם פוסע בעולם הזה עולה במחשבה וכן איוב אומר כי אתה צערי תספור[2]) (איוב י"ד ט"ז) ולא מה שאדם עושה בפרהסיא בלבד שנאמר אלא מחשבות הלב והרהור כליות שנ' עקוב הלב מכל ואנוש הוא מי ידענו אני ה' חוקר לב בוחן כליות (ירמ' י"ז י') ואפ"ם שכלן גלוין לפניו אבל בכתב אין נכתבין עד שנוצר הולד במעי אמו ונעשה גלם שנ' גלמי ראו עיניך ועל ספרך כלם יכתבו (תה' קל"ט ט"ז) נכתבו אין כתיב אלא יכתבו הא למדת שבאותה שעה כותבין לאדם גבור יהיה אם חלש יהיה עשיר יהיה אם עני בעל קומה יהיה אם ננס חכם יהיה או טפש כמה טובות יבאו עליו וכמה פרעניות כמה נסים יעשו לו כמה יסורין יבאו לו. ואף פרעה הרשע כבר עלה במחשבה לקבל אותן הפרעניות, יתאר שמו של הקב"ה שאין מרותיו כמדת בשר ודם. בשר ודם אינו יודע אלא מה שעיניו רואות אבל הקב"ה הכל גלוי וידוע לפניו שנ' והוא גלי עמיקתא ומטמרתא[3]) (דנ' ב' כ"ב) וכך הוא אומר למשה כי ידבר אליכם פרעה לאמר תנו לכם מופת. ועליו הוא אומר מגיד מראשית אחרית ומקדם אשר לא נעשו אומר עצתי תקום וכל חפצי אעשה[4]) (ישע' מ"ו י') אמר ר' שמואל הגיד הקב"ה למשה בסנה מה שפרעה עתיד לעשות אמר לו מזה ביודך אמר מטה אמר השליכהו ארצה והשליכהו ארצה ונעשה נחש אמר לו כשם שהנחש הזה מתעקם כך פרעה עתיד להתעקם[5]).

כי ידבר אליכם פרעה לאמר. אמר להם הקב"ה תקנו עצמכם מבחוץ קודם שתכנסו שאם ישאל אתכם תהו מעותדים[6]).

ואמרת אל אהרן קח את מטך והשלך לפני פרעה יהי לתנין. לפי שנקרא פרעה תנין שנ' הנני אליך פרעה מלך מצרים התנין הגדול (יחז' כ"ט ג') לפיכך לקה בתנין[7]). **ד"א** לפי שהלשין ואמר לא ידעתי את ה' נידון בנחש וכן את מוצא באבותינו וידבר העם באלהים ובמשה (במד' כ"א ה') מהו אומ' וישלח ה' בעם את הנחשים השרפים (שם כ"א ו')[8]) וכן כל הרשעים דינן בנחש שנ' חמת תנינים יינם (דב' ל"ב ל"ג).

---

[1]) מדרש שמואל פ"ד א' וע"ש בהערות רש"ב. [2]) מד' תהלים קל"ט ד'. [3]) נ"א: ומסתרתא. [4]) ע' תנחומא וארא י"א, ת"ב י"א, שמ"ר פ"ט א'. [5]) ת"ב שם, תנחומא שם ד', שמ"ר שם ג'. [6]) מזל"מ. [7]) שמ"ר פ"ם ד'. [8]) ע' שמ"ר פ"ג י"ב ובמ"ר פי"ט כ"ב.

י״ב) **ויבא** משה ואהרן אל פרעה וישלך אהרן את מטהו. כיון שהשליך אהרן את מטהו נהפך לנחש התחיל פרעה משחק עליהן ואומר זו היא אומנות של אלהיכם כלום מביאים מריק[1]) לאספמיא תבן לעפראי דגים לעכאי אי אתם יודעים שכל כשפים ממצרים הן יוצאין. נשא עיניו ורמז לעבדיו והביאו לו שני תינוקות בני ארבע שנים ועשו כמעשה אהרן ונתמלאת כל חצרו תנינים[2]). ומפני מה נהפך מטה אהרן לנחש ומטה החרטמים לתנינים אלא אמר הקב״ה תנין בולע תנין ואין צריך לומר נחש אלא תהפך מטה אהרן לנחש ומטות החרטמים לתנינים ויבלע נחש את התנינים. באותה שעה קפצה מטה אהרן ואספה את כל התנינים ועשתה אותן חבילות חבילות ובלעה אותן ולא עבתה ולא נשתנית והלא דרכו של נחש או התנין כשאוכל נתמלא אבל זה לא נתמלא ולא עבה[3]).

ד״א ויבלע תנין אהרן אין כתיב אלא ויבלע מטה אהרן מלמד שחזרה מטה כמות שהיתה וקפצה ובלעה אותן[4]) והיו מביאין לה חבילות של מקלות והיא בולעת אותן ולא נשתנית ולא עבתה מיד נזדעזע פרעה וכל גדולי מלכותו אמרו ומה כל חבילות הללו בלעה אותן ולא נשתנית אנו לא כל שכן תבלע אותנו, וכשם שבלעה מטה אהרן את מטות מצרים ושוב לא נמצאו כך עתידין אומות העולם שנבלעים ומתבקשים ואינן נמצאין שנ׳ תבקשם ולא תמצאם אנשי מצותך וגו׳ תזרם ורוח תשאם ושערה תפיץ אותם[5]) (ישע׳ מ״א י״ב), כן יאמר בעל הרחמים.

ט״ו) **לך** אל פרעה בבקר זהיש״ה חדשים לבקרים רבה אמיתך (איכ׳ ג׳ כ״ג) נאמר הפסוק הזה כנגד נסים ונפלאות שהקב״ה מחדש לצדיקים בכל יום ויום שנאמר לעושה נפלאות גדולות לבדו (תהל׳ קל״ו ד׳) מאי לבדו שאפילו בעל הנס אינו יודע את נסו כיצד בא אדם לצאת לדרך ואירעו אונס ולא יצא התחיל עצב והוא אינו יודע שהקב״ה עושה עמו חסד מפני שיש באותה הדרך לסטים או ארי דורס לכך נאמר לעושה נפלאות גד׳ לבדו[6]) וכשם שמשלם שכר טוב לצדיקים בנקרים כך אינו נפרע מן הרשעים אלא בנקרים שנ׳ לבקרים אצמית כל רשעי ארץ[7]) (שם ק״א ח׳) לכך הוא אומר לך אל פרעה בבקר.

הנה הוא יוצא המימה שהוא משתחוה לנילוס נהר[8]) והמטה אשר נהפך לנחש תקח בידיך עליו הוא אומר שוט לסוס ומתג לחמור ושבט לגו כסילים (מש׳ כ״ו ג׳) שוט לסוס אלו דור המבול שהיו כסוסין שאינן נכשלין השיטן בהם, ומתג לחמור אלו דור הפלגה שפירקו עול כחמור שאינו מקבל איכוף מיתגן[9]) ושזרן לכל רוח, ושבט לגו כסילים זה פרעה שנתגאה בטפשותו. אמר הקב״ה למשה זה טפש אין לו אלא להכותו במקל לכך בא עליו במטה[10]).

י״ז) **כה** אמר ה׳ בזאת תדע כי אני ה׳ מפני מה לקה נילוס תחלה לפי שהיו פרעה ועבדיו משתחוין לנילוס נהר ומקטרין לו ומזבחין לו שנ׳ על כן יזבח לחרמו ויקטר למכמרתו (חבקוק א׳ ט״ז) לפיכך אמר הקב״ה למשה הך נילוס ויהפך הוא

---

1) כשמ״ר פ״ט ו׳: מוריים, וכבי״א וכי״ש: מוריס. 2) שמ״ר שם, ת״ב י״ב. 3) מזל״מ. 4) שמ״ר פ״ט ז׳, שבת צ״ז. 5) מזל״מ. 6) ע׳ נדה ל״א. מדרש תהל׳ ק״ו וקל״ו. 7) ע׳ מכלתא בשלח ל״א: וע׳ לקמן י״ד כ״ה. 8) ע׳ לקמן פ׳ י״ז. 9) נתן מתג בפיהם שבלבל לשונם. 10) מזל״ט וע׳ שמ״ר פ״ט ח׳ ופ״ב א׳.

ומימי מצרים לדם ויהא ריחן כנבלה ויהיה לסרעה ולמצרים בושה גדולה שלקה אלהיהן תחלה[1]).

ד״א מפני מה לקה נילוס נהר תחלה שלא יאמרו אלהינו כעס עלינו. מפני מה הביא עליהן מכת דם מפני שהשליכו את ילדי ישראל לים שנ׳ כל הבן הילוד היארה תשליכוהו לפיכך דן את המים אשר ביאר[2]).

ד״א לפי שמנעו בנות ישראל מלטבול כדי למעטם מפריה ורביה לפיכך לקה היאר[3]).

יט) **ויאמר** ה׳ אל משה אמר אל אהרן קח את מטך ונטה וגו׳ מפני מה מכת דם וצפרדע וכנים על ידי אהרן אמר ר׳ תנחום אמר לו הקב״ה למשה המים ששמרוך בשעה שהושלכת ליאר ועפר שהגין עליך בשעה שהרגת את המצרי אינו דין שילקו על ידיך[4]) הדא דאמרי אינשי בירא דשתית מניה חזי קלא דחית לה[5]).

ונטה ידך על מימי מצרים אין לי אלא מים שביאר שבבורות ושבשיחין ושבמערות מנין ת״ל על נהרותם יאריהם ועל אגמיהם ועל כל מקוה מימיהם ויהיו דם. נאמר הדם המשה פעמים ונהפכו לדם, ויהי דם, והיה דם, ויהפכו כל המים אשר ביאר לדם, ויהי הדם בכל ארץ מצרים כנגד מיני המים: יארים אגמים נהרות מקוה מים ובעצים ובאבנים[6]).

ובעצים ובאבנים. מה ת״ל והלא כבר נאמ׳ ועל כל מקוה מימיהם אלא מיכאן שהמים השאובין שבכלים אין נקראין מקוה מים והוא שאמרו חכמים מים שאובין מקבלין טומאה והמקוה אינו מקבל טומאה לכך נאמר ובעצים ובאבנים אלו מים שאובים ועל כל מקוה מימיהם אלו מים שאינן שאובין אין לי אלא מים שבאבנים ושבעצים מנין לכל המים השאובין שבכל הכלים שנהפכו ת״ל הפך את מימיהם לדם (תהל׳ ק״ה כ״ט) אף מימי כל הסירות השאובין כיון שהן נשחטין[7]) נעשין דם שנ׳ ובעצים ובאבנים[8]).

ד״א מהוא ובעצים ובאבנים שהיה הדם מבצבץ ויורד מן העצים ומן האבנים וכשהיתה אשה לשה את עיסתה ומביאה לתנור היה הדם מבצבץ מן העצים ומכבה את האור ומתים ברעב וכשהיה פרעה נכנס לפלטין שלו רואה הדם מבצבץ מעצי הבנין ונפשו מטרפת עליו ואפילו ע״ז שלהן מעצים ואבנים היו מבצבצין דם שנ׳ ובעצים ובאבנים ואומר אומרים לעץ אבי אתה ולאבן את ילדתני[9]) (ירמ׳ ב׳ כ״ז) אין לי אלא שהיו מראיהן מראה דם ומנין שאף טעמו טעם דם ת״ל

כא) **והדגה** אשר ביאר מתה. ומנין שאף ריחו היה דם ת״ל ויבאש היאר[10]).

כב) **ויעשו** כן חרטומי מצרים בלהטיהם אמר ר׳ איבו בר גנארי אמר ר׳ חייא בר אבא בלטיהם אלו מעשה שדים בלהטיהם אלו מעשה כשפים וכן הוא אומר להט החרב המתהפכת[11]) (ברא׳ ג׳ כ״ד).

כג) **ויפן** פרעה ויבא אל ביתו ולא שת לבו גם לזאת. מגיד הכת׳ שלא ניזק פרעה במכת דם מפני מה מפני שלשה דברים אחד שמא יחזור למוטב ועוד שהאריך לו הקב״ה שגדל משה בביתו ועוד כדי שיתגדל בעיני מצרים ובאחרונה הוא לוקה והוא לא חשב כן אלא ולא שת לבו גם לזאת[12]).

---

[1]) ע׳ תנחומא י״ג, ת״ב י״ד, שמ״ר פ״ט ט׳. [2]) מזל״מ. [3]) שמ״ר פ״ט י׳, תנחומא י״ד, תדבא״ר פ״ז. [4]) תנחומא שם, שמ״ר פ״ט י׳ ופ״י ד׳ ז׳. [5]) ב״ק צ״ב: [6]) מזל״מ. [7]) נסחטין. [8]) מזל״מ. [9]) ע׳ שמ״ר פ״ט י״א, ותדבא״ר פ״ז. [10]) מזל״מ. [11]) שמ״ר שם, סנהדרין ס״ז: [12]) מזל״מ.

כד) **ויחפרו** כל מצרים סביבות היאר מים לשתות היו חופרין בארות חדשים סבורין שאינן נעשין דם שנ׳ ויחפרו כל מצרים סביבות היאר מים וישתו אין כת׳ אלא לשתות שבקשו לשתות ולא שתו לפי שנעשו דם וישראל שותין ממנו ואינן ניזוקין לא מטעמו ולא מריחו ולא ממראהו ולא היה הפוך לדם אלא בפני המצרים שנ׳ לעיני פרעה ולעיני עבדיו ומה גבורות עשה הקב״ה שהיה המצרי רואה קיתון של מים חיים ביד ישראל והיה אומר לו בבקשה ממך השקני וכיון שהיה נוטלו היה נהפך ונעשה דם והיה אומר לו אי אפשי אלא נשתה שנינו מקיתון אחד והיה המים נחלקים לשנים חצין כלפי ישראל מים וחצין כלפי המצרי דם שנ׳ ויהפך לדם יאוריהם שאין ת״ל ונוזליהם בל ישתיון (תהל׳ ע״ח מ״ד) אלא אף מים חיים שהיו ביד ישראל לא היו יכולין לשתות מהם. אם כן מה היו שותין מים מלוחים שנ׳ לא יכלו ממימי היאר[1]).

אמר ר׳ אבון ממכת דם העשירו ישראל כיצד מצרי וישראל בבית אחד והגיגית מלאה מים ומצרי הולך למלאת את הקיתון מתוכה ומוצאה דם וישראל שותה מתוך הגיגית מים והמצרי אומר תן לי בידך מעט מים נותן לו ונעשין דם אמר נשתה אני ואתה ביחד מן הקערה ישראל שותה מים והמצרי דם וכשהיה לוקח מן ישראל בדמים היה שותה מים מיכאן שהעשירו ישראל[2]).

כה) **וימלא** שבעת ימים וגו׳ עליהם הוא אומ׳ ונגף ה׳ את מצרים נגוף ורפוא (ישע׳ י״ט כ״ב) שהיו המכות מתעללות בהן וחוזרות ומכות אותן אולי ידאגו[3]). ר׳ יהודה אומ׳ כל מכה ומכה שהביא הקב״ה על המצרים במצרים היתה שוהה שלשים יום ושבעה ימים בין כל מכה חוץ מן החשך שלא היה אלא שלשת ימים ומכת בכורות רגע נמצאו כלן שנים עשר חדש והיינו דתנן משפט מצרים שנים עשר חדש[4]) התחילו בה המכות באייר ושלמו בניסן[5]).

תנן התם עשר מכות הביא הקב״ה על המצרים במצרים ועשר על הים. עשרה נסים נעשו לאבותינו במצרים[6]) ועשרה על הים בשלמא עשר מכות במצרים מפורשין בתורה אלא עשר על הים מנא לן דכתיב אלה הם האלהי׳ המכים את מצרים בכל מכה במדבר (ש״א ד׳ ח׳) זה מדבר ים סוף. עשרה נסים נעשו לאבותינו במצרים שניצלו מעשר מכות וכן מפורש בקצתן כתורה שלא עירעו בישראל ומקצתן אינן מפורש וילמד סתום מן המפורש[7]) ועשרה על הים שנבקע הים וכול׳ כדכתבנן לרע[8]).

כו־כז) **ויאמר** ה׳ אל משה בא אל פרעה, מכה שנייה מכת צפרדעים. מפני מה הביא עליהם מכת צפרדעים לפי שאמרו לישראל לצבור טיט ולעשות לבנים השריץ ארצם צפרדעים[9]). את מוצא נס בתוך נס. לא היו צפרדעים ביאר כל עיקר אלא בו ביום עלו שנ׳ ושרץ היאר צפרדעים. אין לי אלא היאר ומניין שאף הארץ היתה שורצת שנ׳ שרץ ארצם צפרדעים (תהל׳ ק״ה ל׳). ואין לי אלא צפרדעים בלבד ומניין לרבות כל החיות המשכלות שבים שנ׳ וצפרדע ותשחיתם (תהל׳ ע״ח מ״ה). ואין השחתה אלא מיתה שנאמר ויאמר דוד אל אבישי אל תשחיתהו (ש״א כ״ו ט׳).

---

[1]) מזל״מ. [2]) שמ״ר פ״ט י׳, תנחומא י״ג, ת״ב י״ד, מד׳ תהל׳ ע״ח י׳. [3]) מזל״מ.
[4]) עדיות פ״ב מ״י. [5]) ע׳ שמ״ר פ״ט י״ב, תנחומא י״ג, ת״ב י״ד ושם בהערות רש״ב, מד׳ תהל׳ ע״ח י׳, וע׳ סדר עולם רבה פ״ג. [6]) אבות פ״ה מ״ד. [7]) ע׳ פי׳ המשניות לרמב״ם שם. [8]) לקמן י״ד מ״ז. [9]) מזל״מ, ובע״א כתדא״ר פ״ז ובשמ״ר ובתנחומא.

כח) מינין מינין היו הצפרעים הראויין לכתים לכתים לחדרים לחדרים למטות למטות שנ' ועלו ובאו בביתיך ובחדר משכבך ועל מטתיך. אפילו בגופו של פרעה היו שולטין שנ'

כט) **ובכה** ובעמך ובכל עבדיך יעלו הצפרדעים. נאמרו הצפרדעים עשרה פעמים כנגד עשרה מקומות שנתמלאו מהם שנ' ועלו ובאו בביתך ובחדר משכבך וגו' ובכה ובעמך ובכל עבדיך[1]). ומפני מה התחילה מכת צפרדעים בפרעה תחלה את מוצא מכת דם לא לקה בה פרעה הרשע שנ' ויפן פרעה ויבא אל ביתו ולא שת לבו גם לזאת[2]) (ז' כ"ג) אלא נתנאה וכיון שבאת מכת צפרדעים אמר הקב"ה לא תתחיל תחלה אלא בו שנ' ובכה ובעמך.

[ח] ל) **ותעל** הצפרדעים ותכס את ארץ מצרים. אמר ר' אליעזר צפרדע אחת היתה ומטנה נתמלאה כל ארץ מצרים. כתנאי צפרדע אחת היתה והשריצה ומילאת ארץ מצרים דברי ר' עקיבה אמר לו ר' אלעזר בן עזריה עקיבה מה לך אצל הגדה כלך מדברותיך אצל גגעים ואהלות צפרדע אחת היתה ושרקה להן והן באו[3]). רבנן אמרי צפרדע[4]) היתה בנילוס נהר והיתה שוקעת ושורקת לצפרדעים והן באין לארץ מצרים.

ג) **ויעשו** כן החרטמים בלטיהם. היו אומרים על המקומות שעדיין לא נתמלאו והן מתמלאין לא מדבריהם אלא מדבריו של משה[5]).

ד) **ויקרא** פרעה למשה ולאהרן וגו' אמרו עליו על פרעה הרשע שנתעטר בכנדי מלכות וישב על כסאו וכל גדולי מלכות לפניו ובאותה שעה נזדמנו להם צפרדעים והיו נכנסין מטעכעתו[6]) ויוצאין מפיו וכל אכלוסיו וגדוליו כך לקיים ובכה ובעמך והיה הצפרדע קורא ממעי פרעה ועונין לו חבריו ממעי אכלוסיו וגדוליו וצפרדע אומר לחברו אימתי נצא מיכאן ועונין הצפרדעים זה את זה עד שיבא בן עמרם ויתפלל עלינו לכך ויקרא פרעה למשה ולאהרן.

ה) **ויאמר** משה לפרעה התפאר עלי. כדי להודיע שזה אות ופלא בעולם ואינו ממקירה הזמן ולא מטבעו של עולם. שאלו היה כן לא היה אומר שאל למתי אעתיר לך.

רק ביאר תשארנה. ר' יצחק אומר עדיין יש בהן חיות משכלות עולות והורגות בכל שנה[7]) אבל הארבה עדיין אינו יכול לחבל האילנות בכל ארץ מצרים ומה הפרש בין זה לזה אלא הארבה התפלל עליו משה שיעקר שנ' ויצא מעם פרעה (בחרי אף) ויעתר אל ה' (י' י"ח) אבל הצפרדעים לא התפלל עליהם משה שיעקרו אלא שלא יזיקו את פרעה שנ' ויצעק משה אל ה' על דבר הצפרדעים אשר שם לפרעה.

---

[1]) מזל"מ. [2]) ע"ל פ' כ"ג. [3]) סנהדרין ס"ז: שמ"ר פ"ט"ו, וע' תנחומא י"ד. [4]) נ"א: צפרדיעה, וצ"ל צפר דיעה, כלומר צפור בעל דיעה, כדאיתא בלקח טוב ז', כ"ט. [5]) כמ"ש בלק"ט: לא הוסיפו ולא גרעו. [6]) מפי טבעתו. [7]) ד"ל בעל סגולת ישראל: דע כי נשאר בנילוס שרץ והוא דולפין הנקרא בערבי תמסא"ח והוא לפעמים עולה ובולע בי' או ג' בני אדם כאחד ואין שולט בגופו חנית וחצים אלא אם כן כיונו לתקעם בבטנו ויש לו ארס מזיק מאד כן כתב ר' חננאל ז"ל עכ"ל. וע' פי' ר"ח בספר כנדל חננאל צד 31 (הועתק מפי' רמב"ן י' י"ד ור' בחיי שם).

ט) ויעש ה׳ כדבר משה וימותו הצפרדעים מן הבתים מן החצרות ומן השדות ולא מן התנורים. את זו דרש תודוס איש רומי מה ראו חנניה מישאל ועזריה שהפילו עצמן לכבשן האש דרשו קל וחומר מצפרדעים אמרו כת׳ ועלו ובאו בביתך ובתנורך ובמשארותיך אימתי משארת מצויה אצל התנור הוי אומר בשעה שהוא חם ועלו הצפרדעים ונפלו לתנור כשהוא חם ונשרפו לקדש שמו של הקב״ה ומה שכר פרע להם הקב״ה על כך שלא מתו שנ׳ ויתותו הצפרדעים מן הבתים ומן החצרות ומן השדות ולא מן התנורים אמרו ומה אלו שלא נצטוו על קדושת שמו כך אנו שנצטוינו על אחת כמה וכמה[1]). ר׳ נתן אומר בתחלה הלכו אצל יחזקאל שנ׳ באו אנשים מזקני ישראל לדרוש את ה׳ וישבו לפני מי הן הללו אלו חנניה מישאל ועזריה שבאו להמלך ביחזקאל[2]) אמרו לו גזרה עלינו מלכות הרשעה לעבוד ע״ז מה תאמר נעבוד או לא נעבוד אמר להם אשר יעשה אותם האדם וחי בהם (ויק׳ י״ח ה׳) ולא שימות בהם אמרו לו הרי הוא אומר זובח לאלהים יחרם (כ״ב י״ט) ומלכא גזר למרמי יתנא בגוא אתון גורא יקידתא (דנ׳ ג׳ כ׳) אם נקבל מילי דאוריתא הרי אנו מחויבין מיתה למלכות ואם נקבל מילי דמלכותא הרי אנו מחוייבין מיתה מכל מקום מוטב שנמות על קדושת שמו של הקב״ה ואל נעבד ע״ז התחיל יחזקאל מטפח על פניו ואומר אבדה שארית יהודה (ירמ׳ מ׳ ט״ו).

יא) ויראֵ פרעה כי היתה הרוחה והכבד את לבו עליו הכת׳ אומ׳ אם תכתוש את האויל במכתש בתוך הריפות בעלי לא תסור מעליו אולתו (מש׳ כ״ז כ״ב) בשעת עקתיה עבד פרקולה[3]) בשעת רווחיה עביד דימוס[4]).

יב) ויאמר ה׳ אל משה ואל אהרן נטה את מטך והך את עפר הארץ מכה שלישית מכת כנים מפני מה הביא עליהם מכת כנים לפי כשבטלו הלבנים אמרו ילכו ויקבלו עפר כרמים וגנזר על עפר ארצם להיות כנים[5]). ד״א כיון שבטלו הלבנים אמרו יכבדו לנו את השווקים ואת הרחובות ונעשה עפר ארצם כנים[6]).

חביב הוא יעקב אבינו שגלה לו הקב״ה כל שעתיד להיות שנ׳ ושכבתי עם אבותי ונשאתני ממצרי׳ (בראׂ מ״ז ל׳) נתירא שמא ירחיש העפר תחתיו במכת כנים[7]) וכן את מוצא ביוסף ויחנטו אתו ויישם בארון במצרים (שם נ׳ כ״ו) אם תאמר שנתנוהו בקרקע היה לו ללמוד מאביו אלא מלמד שנתנוהו בנילוס נהר[8]). אין לי אלא שהיו כנים בעפר מנין אף בשדותיהן ובתבואותיהן ת״ל כנים בכל גבולם. אף כל עפר שהיה טוח בבתיהם נעשה כנים שנ׳ בכל גבולם והיו נכנסין[9]) בבשרם כמחטין שנ׳ ותהי הכנם באדם ובבהמה באותה שעה בטלה עבודה מאבותינו ואבדו הלבנים[10]).

יד) ויעשו כן החרטמים בלטיהם להוציא את הכנים ולא יכלו. כיון שראה הקב״ה שהן מתגאין בראשונות אפלו מקומות שהיו אומרין למלאותן לא היו

---

[1]) פסחים נ״ג: [2]) הובא ג״כ במדרש החפץ (כ״י) וע׳ רד״ק יחזקאל כ׳ א׳ בשם סדר עולם, וע׳ כל הענין בשיר רבה פ״ז פסוק זאת קומתך. [3]) פרקולה, צ״ל ספיקולא (ופי׳ משפט מות לחומאים) ע׳ קרויס, לעהנווארטער. וע׳ זאכס, בייטראגע ח״ב צד 181. [4]) דימוס (פטור) ע׳ ערוך ערך דמס ד׳, וע׳ שמ״ר פ״י ו׳. [5]) מזל״מ. [6]) ע׳ תדבא״ר פ״ז, תנחומא י״ד, שמ״ר פ״י ז׳. [7]) ב״ר פצ״ו, ה׳ ומח״ג בראׂ מ״ז ס״פ כ״ט. [8]) ע׳ לקמן י״ג י״ט, ומה״ג בראשית נ׳ כ״ו. [9]) נ״א: נעשין. [10]) מזל״מ.

המכות שפות בהן[1]) שכן הוא אומר בכנים ויעשו כן החרטמים בלטיהם, להוציא לעשות לא נאמר אלא שכבר הן עשויין בא הכנים ולימד על הכל שכת' בהן ויעשו שלא נתמלאו מדבריהם אלא מדבריו של משה[2]).

ר' אומ' הרי אומ' שלח חשך ויחשיך (תהל' ק"ה כ"ח) אפשר החשך מכה תשיעית היא והוא פותח בה תחלה אלא זה בנין אב לכל המכות מה החשך לא עשו החרטמים בלטיהם כמותו אף כלן לא עשו החרטמים כמותן[3]). ר' יהודה אומ' כל המכות כלן נשנו בספר תהלים[4]) חוץ משלשה שלא נשנו הכנים והשחין והחשך מפני ששלשתן מפורשין בתורה שלא עשו החרטמים כמותן. בכנים הוא אומר ויעשו כן החרטמים בלטיהם להוציא את הכנים ולא יכלו. בשחין הוא אומר ולא יכלו החרטמים לעמד לפני משה מפני השחין. בחשך לא ראו איש את אחיו ולא קמו איש מתחתיו. אבל השאר שהיו בני אדם חוששין שעשו החרטמים כמותן בא דויד וסמך כלן לגבורתו של הקב"ה ולא צריך לסמוך אלה השלשה מפני שהם מפורשים בתורה. ויש אומרים אף אלו כבר פרשן דויד שנ' ישלח בם חרון אפו עברה וזעם וצרה (תהל' ע"ח מ"ט) עברה זה השחין שנ' בו פיח הכבשן ונקראת האש עברה שנ' באש עברתי אפיח עליהם[5]) (יחז' כ"א ל"ו) זעם אלו הכנים שנקראו המאכלות זעם שנ' זעום ה' יפל שם (משלי כ"ב י"ד) צרה זה החשך שנ' צרה וחשכה (ישע' ח' כ"ב)[6]) וכל אחד ואחד מן המצרים היה נדון במכות לפי שעבודו ששעבד את ישראל שנ' יפלם נתיב לאפו (תהל' ע"ח נ') ואין פלם אלא משקל שנ' ישקל בפלס הרים[7]) (ישע' מ' י"ב) ומפני מה בכלן נאמרה התראה ובכנים ובשחין ובחשך לא נאמרה בהן התראה אלא מה הקב"ה מתרה באדם פעם ראשונה ושנייה אינו צריך להתרות בו שלישית שנ' כי באחת ידבר אל ובשתים לא ישורנה[8]) (איוב ל"ג י"ד) ויש אומרין אף אלו היתה בהן התראה וילמדו סתומות מן המפורשות.

טו) ויאמרו החרטמים אל פרעה אצבע אלהים הוא. אמר ר' אלעזר מכאן שאין השד יכול לעמד ולברות בריה פחותה מכשעורה ר' פפא אמר האלהים אפילו כי גמלא גמי לא מצו ברו. אלא האי מיכניף ליה והאי לא מכניף ליה. איני והא אמר ליה רב לרב חייא לדידי חזאי לי ההוא טיאא דשקליה לספסירא וגיידיה לגמלא וטרף ליה בטבלא וקם. אמר ליה לבתר הכי דם ופרתא מי הואי ההיא אחיזת עינים הואי[9]). כיון שראו החרטמים כך עמדו והודו ואמרו אצבע אלהים הוא[10]) ואין אצבע אלא גבורה שנ' כי אראה שמיך מעשה אצבעותיך (תהל' ח' ד').

טז) ויאמר ה' אל משה השכם בבקר. השכם בזכות אברהם שהשכים לעשות רצוני שנ' וישכם אברהם בבקר ויחבש את חמורו (ברא' כ"ב ג') ומפני מה נאמרה בדם וערוב וברד השכמה הדם כדי שיעשהו לעיניהם שאם יאמר לו צא אתה וכל אכלוסיך לא היה מקבל אלא פגע בו על היאר, הערוב כדי שיראוהו שלא היה לו

---

[1]) מבואר ע"פ מד' תהלים ע"ח ט"ז וז"ל: כל מכה שהיתה באה עליהם מכת דבר שפה עליהם, ובשמ"ר פ"י ב' כל מכה ומכה שהיתה באה במצרים היה הדבר ממשמש ובא עמה, ולפ"ז שפות היינו ממשמשות ובאות וקאמר דלא היו המכות שכבר היו עשויין ע"י משה ממשמשות ובאות עד שיהא נראה כאלו עשאום החרטמים. ובכי"א [2] גר': אפלו מקומות שהיו המכות שפות בהן לא היו מתמלאין שכן הוא אומר וכו'. [2]) מזל"מ. [3]) מזל"מ. [4]) בסי' ע"ח. [5]) כינה תחת עליך. [6]) מזל"מ. [7]) ע' מד' תהלים ע"ח ט"ז. [8]) ע' פסיקתא זוטרתא ח' ט"ז. [9]) סנהדרין ס"ז: וע' תנחומא י"ד, שמ"ר פ"י ז'. [10]) ע' שמ"ר ספ"י.

מהיכן לבא, משהיו עומדין בחוץ הלכו ומצאו בתיהן מלאין שנא׳ ויבא ערוב כבד. הברד כדי להזהירו שנ׳ הירא את דבר ה׳ (ט׳ י״ב)[1].

והתיצב לפני פרעה הנה יוצא המימה. בשעה שיצא לעשות צרכו השכים משה והלך אצלו ואחזו לדבר עמו אמר לו הניחני שאעשה צרכי ואחר כך אדבר עמך אמר לו יש אלוה שהוא צריך לנקביו מיד ידעו גוים אנוש הטה סלה (תהל׳ ט׳ כ״א) אמר לו הקב״ה הנח לו שהוא אנוש[2].

ד״א למה בהשכמה היה מ״ה בא אליו. אלא אמר לו תן לי תשובת דברים ששולחתי אצלך בשבילם והיה אומר לו המתן עד שאפנה לנקבי אמר לו הלא אתה אמרת שבראת עצמך עכשו העמר על נקביך וכיון שהיה פרעה מבקש לצאת ולהתקלס בגנדיו אמר לו הקב״ה למשה המתן לו שהרבה דינין יש לו לידונו בבני מעיו שנ׳ ולמען תספר באזני בנך ובן בנך את אשר התעללתי במצרים (י׳ ב׳) מהוא ואת אותותי אשר שמתי בם אמרו כשהיה פרעה נכנס ליפנות יט״ר[3]) ולא יוציא כלום לא לצוע[4]) ולא לשלשל עד שיצאו בני מעיו ויפלו לפניו ובאין העכברין ומנשכין אותו[5]) כפני[6]) טבעתו וצועק צעקה גדולה עד ששמעו בני ביתו ובני פלטין שלו ובאין ורואין בזילותו ובקלקלותו ואומרין זה לזה ולמה תכבדו את לבבכם כאשר כבדו מצרים ופרעה את לבם הלא כאשר התעלל בם וישלחום וילכו (ש״א ו׳ ו׳).

יז) מכה רביעית מכת ערוב מפני מה הביא עליו מכת ערוב לפי כשבטלו הלבנים אמרו ילכו למדברות ויצידו לנו דובים וארויות וגמרים להקים במלחמותינו[7]) מיד צוה מ״ה ואמר יש לך מי שיצא לקראת ארי ואינו טורפו אמר לו הקב״ה אל תירא צא השדה וקרא לחיות רעות ואמור להם כה אמר ה׳ מיום שבראתי אתכם התקנתי אתכם ליום זה מחר עשו אחוה זה עם זה ובואו כלכם בערבוביא ושחתו את ארץ מצרים. והלך משה ועשה כן ומיד באו למחר כולן מעורבבין לתוך ארץ מצרי׳ שנ׳ ויעש כן ויבא ערב כבד ביתה פרעה ובית עבדיו[8]). ד״א מפני מה הביא עליהם ערוב מפני כשבטלו הלבנים אמרו הואיל ואין להם מלאכה להתעסק בה יגדלו את בנינו ולפיכך הביא הקב״ה עליהם ערוב. אמ׳ ר׳ שמעון שתים עשרה מיני חיות ועופות מעורבבות הביא הקב״ה על המצרים במצרים. ראיה לדבר ממה שהוא עתיד לעשות בכרך הגדול שברומי[9]) למדנו שכך עשה במצרים שנ׳ וירשוה קאת וקיפוד וינשוף ועורב ישכנו בה ונטה עליה קו תהו ואבני בהו ועלתה ארמנותיה סירים קימוש וחוח במבצריה והיתה נוה תנים חציר לבנות יענה ופגשו ציים את איים ושעיר על רעהו יקרא אך שם הרגיעה לילית ומצאה לה מנוח. שמה קננה קפוז ותמלט ובקעה ודגרה בצלה אך שם נקבצו דיות אישה רעותה. דרשו מעל ספר ה׳ וקראו אחת מהנה לא נעדרה אשה רעותה לא פקדו כי פי ה׳ צוה[10]) ורוחו הוא קבצן (ישע׳ ל״ד י״א־ט״ז) ואף

---

[1]) מול״מ. [2]) שמ״ר פ״ט ח׳. תנחומא י״ד. [3]) בכי״ש: יטחר, פי׳ היה נצרך לדחוק בנקבים, ע׳ ערוך ערך טחר. [4]) לצוע מלשון מהר צעה להפתח (ישע׳ נ״א י״ד) ע׳ ברכות נ״ז. [5]) ע׳ ילקוט ר׳ קפ״א בשם מדרש. [6]) וכן בכי״א [1] אבל בכי״ש ובכי״א [2] בפי׳. [7]) בתרא״ר איתא: והכניסו לבית מלחמתינו ונעשה בהן קניגאות. ובשמ״ר פי״א ג׳ (וכן בתנחומא י״ד) איתא: כדי להיות מצירין בהם, ואולי צ״ל: מצידין, והוא מלשון שור האצטדין (ע׳ פירושי בבב״ק פ״ד מ״ד). [8]) מול״מ. [9]) ע׳ פסיקתא דר״כ ופ״ר סוף פיסקא ויהי בחצי הלילה, ותנחומא בא ד׳, ות״ב בא ו׳. [10]) נ״א: חוא צוה.

דובים וארויות ונמרים וכל חיה משכלת היו מעורבבין בהן שנ' ישלח בם ערוב ויאכלם (תהל' ע"ח מ"ה) וכשהיו ישראל מגדלים את בני המצרים לא היו מטעינין אותן אחד אחד אלא ספקן ארבעה ארבעה שנים על שתי כתפיו ושנים על ידיו שנ' את כל עבדתם אשר עבדו בהם בפרך (א' י"ד) וכשהיה ישראל יוצא לשוק טעון היה בא הארי וטוען אחד והדוב אחד והזאב אחד והנמר אחד. וכשהיה חוזר היה המצרי אומר לו היכן בני וישראל אומר לו בוא טול לך חשבון ארבעה בנים נתת לי בא ארי ונטל אחד והדוב נטל אחד והזאב נטל אחד והנמר אחד שמא יש כאן טעות[1]) ומנין שהיו מתים בהן שנ' ושמתי פדות בין עמי ובין עמיך ואין פדות אלא מיתה כענין שנ' ויפדו העם את יונתן ולא מת (ש"א י"ד ט"ה) אין לי אלא חיות משכלות שהיו הורגים בהן ומניין שאף החיות שאינן משכלות היו הורגין בהן שכך הוא אומר בישראל ושן בהמות אשלח בם (דב' ל"ב כ"ד) יכול יהו נושכין ואינן ממיתין ת"ל עם חמת זוחלי עפר (שם) מה אלו נושכין וממיתין אף אלו נושכין וממיתין. וכבר היו שנים בארץ ישראל חמור נושך וממית שור נושך וממית[2]). אם כן הביא הקב"ה דקצף על ישראל קל וחמר על המצרים.

כא) ויקרא פרעה למשה ולאהרן ויאמר לכו זבחו לאלהיכם בארץ. מלמד שהיה מתעולל עמהם כמה עלילות ומשתדל לעשות תשובה ולשלחם ואינו יכול שכבר נמנעה התשובה[3]) נמצא מתנמק[4]) ומתעקל על כל מכה ומכה.

כב) הן נזבח את תועבת מצרים לעיניהם ולא יסקלונו מגיד הכת' שהיו המצרים עובדין למזל טלה ולא היו שוחטין בהמה דקה ולא אוכלין אותה לכך נאמר כי תועבת מצרים כל רעה צאן[5]).

כז) ויעש ה' כדבר משה ויסר הערב. כיון שהתפלל עליהם משה הלכו להן ולא נשתייר מהן אחד כדי שלא יהנו מהן אבל הצפרדעים שאין בהם הנאה מהוא אומר ויטותו הצפרדעים[6]) ויצברו אותם חמרים חמרים ותבאש הארץ (ח' י').

נזוקו במיתתן יותר מחייהן.

[ט] א-ג) ויאמר ה' אל משה בא אל פרעה. מכה חמשית מכת דבר. מפני מה הביא הקב"ה עליהם מכת דבר מפני שכשאבדו תינוקות שלהן אמרו הואיל ואין להן מלאכה ירעו את בהמתנו וכן הוא אומר ובכל עבדה בשדה (א' י"ד) הביא עליהם את הדבר[7]). אמר ר' נחמיה כל מכה ומכה שהביא הקב"ה על המצרים היתה מכת דבר בכל אחת מהן[8]) וכן הוא אומר את כל מגפותי ואומ' ואשלח את משה ואת אהרן ואגף את מצרים בכל מגפותי (יהוש' כ"ד ה') קרא הכת' המכות מגפות. הא כאיזה צד בדם מפני המים המלוחין בצפרדעי' מפני החיות המשכלות[9]) בכנים היו עולין בגופן כמחטין ומעלין נומי[10]) ומתין. ערוב כמשמעו דבר כמות שהוא. אין לי אלא בבהמה בלבד ומניין אף באדם ת"ל בסוסים, בחמורים, בגמלים, בבקר ובצאן. היה הסוס נופל ורוכבו עמו, החמור וסַמָרו, הגמל וגַמָלו, הבקר ואכרו הצאן ורועיהן. ראייה לדבר מן העתידות שנ' וכן תהיה מגפת הסוס הפרד הגמל והחמור וכל הבהמה

---

[1]) תנחומא בא ד', ת"ב בא ה'. [2]) ספרי דברים פ' שכ"א, ירושלמי תענית פ"ג דף ס"ו ע"ד. [3]) ע' לעיל ג' י"ט, וע' שמ"ר ס"פ י"א ופ"ג ג'. [4]) ע' לעיל צד 10 הערה 6. [5]) שמ"ר פ"א ג', וע' לקמן י"ב ו'. [6]) שמ"ר שם. [7]) ע' תדא"ר פ"ז, תנחומא י"ד שמ"ר י"א ד'. [8]) שמ"ר פ"י כ' בשם ריב"ל, וכן במד' תהלים ע"ח ט"ו. [9]) ע"ל ח' ה'. [10]) נומי בל' יוני *νομή* נגע האוכל בבשר.

אשר יהיה במחנות ההמה כמגפה הזאת (זכרי׳ י״ד ט״ז) אין לי אלא בהמות המפורשות בלבד ומניין אף החיות שאינן כרשותן שמתו בדבר שנ׳ והיתם לדבר הסגיר (תהל׳ ע״ח נ׳). ד״א והיתם לדבר הסגיר אלו נפשותיהם כענין שנ׳ ותקרב לשחת נפשו וחיתו למתים (איו׳ ל״ג כ״ב) נמצאת אומר נרמזה להם מכת בכורות ממכת דבר שהיא גם היא דבר שנ׳ הנה יד ה׳ הויה פעם שנייה[1]).

ד) והפלה ה׳ בין מקנה וגו׳ מגיד הכת׳ שלא נזקו ישראל בה כל עיקר והוא הדין לכולן. ולא ימות מכל לבני ישראל דבר. כמה פלאות עשה לנו הקב״ה במכת דבר שנ׳ ולא ימות מכל לבני ישראל דבר, אחד לא נאמר אלא דבר, שלא ניזוק להם דבר מנכסיהון שלא נשברו כליהם שהשבר קרוי מיתה שנ׳ כי נשברו לפני ה׳ ולפני מחנהו (דה״ב י״ד י״ב) לא כמשו אילנותיהם שהכמישה קרויה מיתה שנ׳ אם יזקן בארץ שרשו ובעפר ימות גזעו (איו׳ י״ד ח׳) לא נפלה אבן מבתיהם שההריסה קרויה מיתה שנ׳ היחיו את האבנים מערמות העפר והמה שרופות (נחמ׳ ג׳ י״ד) אף לא רעב בא עליהם שהרעב קרוי מיתה שבן אומר בירמיהו ויעמ תחתיו מפני הרעב (ירמ׳ ל״ח ט׳) והוא לא מת אלא רעב. אף לא דאג אחד מהן שהדאגה קרויה מיתה שנ׳ וימת לבו בקרבו (ש״א כ״ה ל״ז) והוא לא מת אלא דאג. לכך נאמ׳ ולא ימות מכל לבני ישראל דבר[2]).

ה) וישם ה׳ מועד לאמר מחר יעשה ה׳ את[3]) הדבר הזה בארץ. בא וראה שלא כמדת הקב״ה מדת בשר ודם. בשר ודם מבקש להביא פרענות על חברו הוא רוצה שלא ידע בה כדי שתבא עליו פתאם אבל הקב״ה מתרה ומזהיר וקובע זמן לפי שהכל שלו והכל בידו ורוצה לצדק את הכל[4]).

ח) ויאמר ה׳ אל משה ואל אהרן קחו לכם מלא חפניכם. מכה ששית מכת שחין. מפני מה הביא הקב״ה עליהם מכת שחין, מפני שכשאנדה בהמתן אמרו הואיל ואין להם מלאכה להתעסק בה יחמצו לנו חמין במרחצאות אמר הקב״ה אתם שעברתם עמי במרחצאות לעדן בהם עצמכם אני נפרע מכם בשחין[5]) וכן הוא אומר כי בדבר אשר זדו עליהם (י״ח ט׳) דנן הקב״ה במה שדנו את ישראל מדה במדה עד שהיו מכריזין כל הרוחץ בחמין נפשו יוצאה.

קחו לכם מלא חפניכם פיח כבשן וזרקו משה שלא כמדת בשר ודם מדת הקב״ה. בשר ודם מפנה כלי מלא לתוך הריקן שמא הוא יכול לפנות כלי מלא לתוך כלי מלא. אבל הקב״ה נתן את המקום שאינו מחזיק אלא מעט שיחזיק מלוא פעמים רבות בשבעה מקומות. במי בראשית מהוא אומר יקוו המים מתחת השמים אל מקום אחד (ברא׳ ז׳ ט׳) והלא כל העולם כלו מים להיכן נקוו אלא שהחזיק המעט את המרובה. במצרים קחו לכם מלא חפניכם וזרקו משה. חפני משה וחפני אהרן הרי ארבעה ונאמר וזרקו משה ואין אדם זורק אלא בקמצו והחופן שני קמצים וכי קמצו של משה מחזיק שמנה קמצים אלא מכאן שהחזיק המעט את המרובה. בחצר המשכן כתיב ארך החצר מאה באמה ורחב חמשים בחמשים ונקהלו כל ישראל בה ביום שהוקם המשכן שנ׳ ואת כל העדה הקהל אל פתח אהל מועד (ויק׳ ח׳ נ׳) כמי מריבה ויקהילו משה ואהרן

---

[1]) ע׳ לעיל ו׳ ז׳ המוציא. [2]) מול״מ. [3]) לפנינו וכן בכי״ש וכבי״א [2] לא כתיב את וע׳ בפס״ז ובהערות רש״ב שם. [4]) שמ״ר פ״ט ט׳ וע׳ פס״ז. [5]) תדבא״ר פ״ז תנחומא י״ד שמ״ר פ״א ה׳.

את הקהל על פני הסלע (כמד' כ' י') מלמד שהעמידום כולם על הסלע כדי שיראו. בימי יהושע ויאמר יהושע אל כל ישראל גשו הנה ושמעו את דברי ה' אלהיכם (יהושע ג' ט') להיכן מלמד שהעמידום בין בדי הארון. בירושלים עומדין צפופים ומשתחוין רווחים. ר' אליעזר אומר ארבע אמות לכל צד שלא יהא אחד מהן שומע תפלתו של חברו. לעתיד לבא בעת ההיא יקראו לירושלים כסא ה' ונקוו אליה כל הגוים (ירמ' ג' י"ז) מכאן שהחזיק הממועט את המרובה[1].

ט) והיה לאבק על כל ארץ מצרים. בנוהג שבעולם אדם מפזר קב עפר אינו מניע עד ארבע אמות אבל כאן נתפזר ארבע מאות פרסה שנ' והיה לאבק על כל ארץ מצרים[2].

י) ויהי שחין אבעבועות פורח. אמר ר' יהושע בן לוי שחין שהביא הקב"ה על המצרים לח מבחוץ ויבש מבפנים שנ' שחין פרח אבעבועות[3] ארבעה ועשרים מיני שחין הביא הקב"ה על המצרים[4] רפואתו של זה מיתתו של זה ומיתתו של זה רפואתו של זה ומנין שהיה ארבעה ועשרים מין שכן הוא אומר והיה על האדם ועל הבהמה לשחין פרח. ואומר ויהי שחין אבעבועות ואומר ולא יכלו החרטמים לעמד לפני משה מפני השחין ולהלן הוא אומר יככה ה' בשחין מצרים (דבר' כ"ח כ"ז) ואומר יככה ה' בשחין רע (שם כ"ח ל"ה) הרי ששה פעמים הזכיר השחין וכל אחד ואחד ארבעה מינין כנגד ארבעה יסודות חום לח קר יבש[5] נמצאו ארבעה ועשרים מין. באדם ובבהמה אם האדם חטא הבהמה מה חטאת[6] אלא אשריהן של צדיקים ואשרי טיפוליהן[7] שנ' חונה מלאך ה' סביב ליראיו ויחלצם (תהלים ל"ד ט') ואוי להם לרשעים ואוי לטיפוליהן שנ' ותפתח הארץ את פיה ותבלע אותם ואת בתיהם ואת אהליהם ואת כל האדם אשר לקרח ואת כל הרכוש (במד' י"ו ל"ב).

יא) ולא יכלו החרטמים לעמוד ילמד סתום מן המפורש מה השחין לא יכלו לעמוד בו ולעשות כמותו אף כלן לא יכלו לעמוד בהן ולעשות כמותן ולא עשו כמותן אלא לפתוח לבן של מצרים בהן נראין שעושין ואינן עושין[8].

יג) ויאמר ה' אל משה השכם בבקר. מכה שביעית מכת ברד. מפני מה הביא הקב"ה עליהן מכת ברד מפני ששמו ישראל נוטעי גנות ופרדסים שנ' וכל עבודה בשדה (א' י"ד) לפיכך הביא עליהן הברד ושיבר אילנותיהן[9].

יד) כי בפעם הזאת אני שולח את כל מגפותי מגפתי כתיב שלא נידן אלא בטקצת מכות אם כן מה ת"ל את כל מלמד ששקולה מכת ברד כנגד עשר מכות[10].

טו) בעבור תדע כי אין כמני בכל הארץ לפי שהיו אומרין עזב ה' את הארץ (יחז' ח' י"ב) ואינה אלא בניהוג הגלגלים והכוכבים והיא עומדת על טבעה שינה עליהן הקב"ה סדרו של עולם ועירב אש בברד וברד באש שידעו שהוא אדון ושליט על הכל[11].

---

[1]) ב"ר פ"ח ז' ושי"נ. [2]) שמ"ר פי"א ה' וע' לקמן י"ב ל"ז. [3]) ב"ק פ': בכורות מ"א. [4]) ב"ר פ' מ"א ב' ושי"נ, כתובות ע"ז. [5]) ע' ספר יצירה; חום, זח האש; לח, טים; קור, רוח; יבש, עפר. [6]) סנהדרין נ"ד. וק"ח. [7]) ע' סוכה נ"ו: [8]) ע' לעיל ח' י"ד. [9]) תדא"ר פ"ו, תנחומא י"ד, שמ"ר י"ב ג'. [10]) ע' רש"י והערות זכור לאברהם שם. [11]) מזל"מ, וזה אינו לשון מדרש.

טו) כי עתה שלחתי את ידי ואך אותך מגיד הכת׳ שאלו רצה הקב״ה לאבדו כהרף עין הוא מת אלא כדי להתעולל בו כשם שהתעולל בישראל כדי להודיע לבאי העולם כח הפרענות שנ׳ ואולם בעבור זאת העמדתיך בעבור הראותך את כחי.

טז) ולמען ספר שמי בכל הארץ מגיד שהאותות הבאות לעולם מעידין על מי שאמ׳ והיה העולם שהוא יחידי ושברא עולמו בחפצו וכן הוא אומ׳ כי כל אשר יעשה האלהים הוא יהיה לעולם עליו אין להוסיף וממנו אין לגרוע (קהל׳ ג׳ י״ד) שכל מה שנברא בששת ימי בראשית הוא קיים לעולם אין בו שנוי ולא תוספת ולא גרעון ומהוא והאלהים עשה שיראו מלפניו (שם י״ד) אלו האותות והמופתים שהקב״ה עושה בעולם[1]) שיש בהם שנוי סדרו של עולם ולמה עשה אותן כדי שיראו מלפניו כל באי העולם ויאמינו וידעו שהוא ראשון וצור לכל והוא ממציא כל הנמצא והוא מאבידו אם רצה לכך נאמר ולמען ספר שמי בכל הארץ.

יז) עודך מסתולל בעמי ולהלן הוא אומר וסר מרע משתולל (ישע׳ נ״ט ט״ו) ואמרי דבי ר׳ ינאי כל מי שהוא ירא שמים דומה על הבריות כשוטה[2]).

יח) הנני ממטיר כעת מחר זבדי בן לוי אומר מלמד ששרט לו שריטה על הכותל ואמר לו למחר כשתגיע השמש למקום זה הברד יורד[3]).

אשר לא היה כמוהו. אבל עתיד להיות. אימתי ביטי גוג ומגוג וכן הוא אומר ונשפטתי בדבר ובדם וגשם שוטף ואבני אלגביש אש וגפרית אמטיר עליו ועל אגפיו (יחז׳ ל״ח כ״ב) ואומר הבאת עד אוצרות שלג ואוצרות ברד תראה אשר חשכתי לעת צר ליום קרב ומלחמה[4]) (איוב ל״ח כ״ג).

יט) ועתה שלח העז את מקנך. יתברך שמו שלהקב״ה שאין מדותיו כמדת בשר ודם. בשר ודם מבקש להביא פרענות על חברו הוא רוצה שלא ידע בה ומתפלל שתסתכל עצתו כדי שיפול אבל הקב״ה אינו כן אלא מתרה ונותן עצה שנ׳ ועתה שלח העז את מקנך וכן הוא אומר הן אל ישגיב בכחו מי כמוהו מורה (שם ל״ו כ״ב) שהוא מורה לרשעים שיעשו רצונו ושיעשו תשובה[5]). כשר ודם מבקש להכות את שונאו הוא מונע ממנו כל מיני רפואה אבל הקב״ה אינו כן אלא עד שלא יכהו הוא מקדים לו רפואה[6]) שנ׳ כרפאי לישראל ונגלה עון אפרים (הוש׳ ד׳ א׳) בתחלה בימי יוסף לא הביא רעב על השבטים עד ששלח יוסף לפניהם שנ׳ כי למחיה שלחני אלה׳ לפניכם (בראש׳ מ״ה ה׳) וכן את מוצא בימי דוד ששרפו העמלקים את ציקלג ושללו הנשים והטף ולא ידע דוד עד שלשה ימים ככר הקדים הקב״ה רפואה למכה שנ׳ וימצאו איש מצרי (ש״א ל׳ י״א) מהוא אומר ויעזבני אדוני כי החליתי היום שלשה (שם) וכן את מוצא בימי מרדכי לא נתן גדולה להמן עד שהכין רפואה תחלה על ידי מרדכי שנ׳ בימים ההם ומרדכי יושב בשער המלך קצף בגתן ותרש ויכתב בספר דברי הימים לפני המלך (אסתר ב׳ כ״ג). בר״א בישראל אבל באומות העולם מכה אותן ואחר כך מרפאן שנ׳ ונגף ה׳ את מצרים נגוף ורפוא[7]) (ישע׳ י״ט כ״ג).

---

[1]) ע׳ מורה נבוכים ח״ב פכ״ח. [2]) ע׳ סנהדרין צ״ז. ומדרש שיר ב׳ י״ג, וסדר אלי׳ זוטא ט״ז. [3]) תנחומא ט״ז, שמ״ר י״ב ב׳. [4]) שם. [5]) תנחומא י״ד, שמ״ר פ״ט ט׳. [6]) מגילה י״ג: שיר רבה ד׳ ה׳. [7]) שיר רבה שם.

כ) הירא דבר ה' מעבדי פרעה. והלא דברים קל וחמר ומה אם מתירא לפי שעה ניצל מן הפורענות הירא כל ימיו על אחת כמה וכמה שלא תניענו פורענות.

הניס את עבדיו ואת מקנהו אל הבתים. היראים שבהם היו תקלה לישראל למחר מהוא אומר ויקח שש מאות רכב בחור[1]) (שמו' י"ד ז').

כב) ויאמר ה' אל משה נטה ידך על השמים ויהי ברד שלש מכות על ידי משה וכלן למעלה ברד ארבה וחשך ושלש על ידי אהרן וכלן בארץ דם צפרדע כנים ושלש על ידי הגבורה ערב דבר מכת בכורות ואחת על ידי כולן, שחין[2]).

כג) ויט משה את מטהו על השמים וה' נתן קולות וברד כיצד היה הברד יורד. בתחלה היו הברקים מבריקין והרעמים מרעיטין והארץ רועדת שנ' קול רעמך בגלגל האירו ברקים תבל רגזה ותרעש הארץ (תהל' ע"ז י"ט) והחצצות נוסלות שנ' אף חצציך יתהלכו (שם ע"ז י"ח) ואין שם מטר אלא ברד שנ' נתן גשמיהם ברד (שם ק"ה ל"ב)[3]).

ותהלך אש ארצה ויתר ה' ברד. היתה אבן הברד נבקעת והאש יוצא מתוכה ושורף שנ' ויהי ברד ואש מתלקחת בתוך הברד. והיתה גחלת האש נבקעת והברד יוצא מתוכה ומכה שנ' ותהלך אש ארצה ויתר ה' ברד[4]).

כד) ויהי ברד ואש מתלקחת ר' יודה ור' נחמיה ר' יודה אומר צלוחיות של ברד מלאות אש ור' נחמיה אומר אש וברד פתוכין זה בזה. אמר רב חנין טעמיה דר' יודה כהדא פרוטתא דרומאנא דהרצניתה מתחמיא מלבר וטעמיה דר' נחמיה כהדא אשישיתא דקנדילא דמיא ומשחא מתערבין כחדא והיא דלקא מן גו תרויהון. מהוא מתלקחת אמר ר' יהודה בי ר' סימון מיתה ומתקחה[5]) לעשות שליחותה אמר ר' אחא משל למה הדבר דומה לשני לגיונין קשין שונאין זה את זה ליטים הגיעה זמן מלחמתו של מלך עשה שלום ביניהם והלכו לעשות שליחותו כך אש וברד קשין זה לזה כיון שהגיעה זמן מלחמתה של מצרים עשה הקב"ה שלום ביניהם ונלחמו במצרים[6]), ר' יוחנן אמר שלשה מפחים התחתונות ברד שלשה מפחים העליונות אש. היה המצרי יושב נכוה בברד עומד נכוה באש כמשפט רשעים בניהנם[7]) שהן נידונין ששה חדשים בחמה וששה חדשים בצנה.

כה) ויך הברד בכל ארץ מצרים את כל אשר בשדה מאדם ועד בהמה כל אדם ובהמה שהיה מוצא היה נבהל מקולן ולא היה יכול לברוח שנ' ויסגר לברד בעירם ומקניהם לרשפים (שם ע"ח ט"ה) כשהתחיל הברד לירד היה המצרי מבריח צאנו לבית והברד נעשה למולו כמין כתל והמצרי שוחטו ונותנו על כתפו להוליכו לבית לאכלו והיה העוף בא ונוטלו ממנו שנ' ומקניהם לרשפים, לעופות, כענין שנ' ובני רשף יגביהו עוף (איו' ה' ז') [8]) והיה הברד מפסג את האילנות ומשבר את הזרעים שנ' ואת כל עץ השדה שבר ולא עוד אלא שהיה ממית את שרשיהם בארץ

---

[1]) ע' לקמן י"ד ד'. [2]) תנחומא י"ה, שמ"ר י"ב ד', וכ"כ פילון האלכסנדרי בספרו חיי משה (Philo II. 96). [3]) מזל"מ. [4]) ע' שמ"ר י"ב ד', תנחומא ט"ז, ת"ב כ"ב. [5]) ע' ערוך השלם ערך מתקחה. [6]) כל זה בפדר"כ פ"א ג': תנחומא י"ה, שמ"ר י"ב ד', במ"ר י"ב ח', שיר רבה ג' י"א, וע' גם ילקוט כאן. [7]) פס"ז ט' כ"ג, שמ"ר י"ב ד', תנחומא י"ה. [8]) מד' תהלים ע"ח י"ד ועיו"ש בהערות רש"ב, שמ"ר שם.

שנ׳ יהרג בכרד נפנם ושקמותם בחנמל (תהל׳ ע״ח מ״ז) ר׳ יודה ביר׳ שלום אומ׳ בָּא חָן בָּל. ר׳ פנחס אומ׳ ירד כפלכין[1]) וקוצץ את האילנות[2]).

כו) רק בארץ גושן יכול כולה ואפילו שכנים גוים שבתוכה לא נלקו ת״ל רק ואומ׳ אשר שם בני ישראל, במקום ישראל לא ירד במקומות אחרים ירד[3]).

כז) וישלח פרעה ויקרא למשה ולאהרן ויאמר אליהם חטאתי הפעם כיון שראה איש וברד נלחמים כאחד לא אש מלחכת את הברד ולא ברד מכבה את האש מיד הודה ואמר ה׳ הצדיק הוא שהצדיק בין בריותיו והשליטם זה לזה וכן הוא אומר המשל ופחד עמו עושה שלום במרומיו (איו׳ כ״ה ב׳) המשל זה שר האש ופחד זה שר הברד עשו מהוא עמו שלימים זה לזה במאמרו[4]).

כט) ויאמר אליו משה כצאתי את העיר אפרוש את כפי אל ה׳ מניד הכת׳ שלא היה הדבר נגלה עליו בארץ מצרים מפני שהיא מלוכלכת בגלולי ע״ז אלא חוץ לכרך היה מדבר עמו לא היה מדבר עמו בתוך הכרך[5]).

אפרש את כפי אל ה׳ הקולות יחדלו מגיד הכת׳ שידו של משה מוחצת ומרפאה שהוא דומה ליוצרו שכת׳ בו מחצתי ואני ארפא (דבר׳ ל״ב ל״ט) בנטיית ידי נלקו בנטיית ידי נתרפאו[6]).

למען תדע כי לה׳ הארץ לבטל מחשבת הזידונים האומרים עזב ה׳ את הארץ ואין ה׳ רואה אותנו לא ייטיב ה׳ ולא ירע (צפנ׳ א׳ י״ב) אלא עיני ה׳ משוטטות בכל הארץ (ד״ה ב׳ י׳ ט׳) ואומר כי אני ה׳ עושה חסד משפט וצדקה בארץ (ירמ׳ ט׳ כ״ג)[7]).

ל־לא) ואתה ועבדיך ידעתי כי טרם תיראון. הודיעו שקודם שישוב נלקו הפשתה והשעורה אבל החטה והכסמת לא נלקו שלא יאמר לא הועילה תשובתו ולא נעשית תפלתו של משה לכך נאמר כי טרם תיראון מפני ה׳ אלהים. והפשתה והשעורה נכתה והחטה והכסמת לא נכו כי אפילות הנה ר׳ פינחס ור׳ יהודה ביר׳ שלום ר׳ פינחס אומ׳ מהוא אפילות פלאות עשה בהן הקב״ה ור׳ יהודה אומ׳ לקישות הן אמר לו ר׳ סינחס והרי כת׳ ואת כל עשב השדה הכה הברד ואתה אומר על שהיה לקישות לא נלקו אלא פלאים נעשה בהן[8]).

לג) ויחדלו הקולות והברד ומטר לא נתך ארצה כיון שנתפלל משה לא ירדו עוד אבני ברד ואותם אבנים שכבר ירדו לא הגיעו לארץ אלא היו תלויין ועומדים באויר שנ׳ לא נתך ארצה לא ירד מן השמים לא נאמר אלא לא נתך ארצה מלמד שהיו עומדין באויר ואימתי נפלו בימי יהושע שנ׳ ויהי בנוסם מפני ישראל הם במורד בית חורון וה׳ השליך עליהם אבנים גדולות מן השמים עד עזקה וימותו (יהוש׳ י׳ י״א) נמצאו תלוין באויר ארבעים ואחת שנה אף הקולות היו עומדין באויר אימתי יצאו בימי יהורם שנ׳ וה׳ השמיע את מחנה ארם קול רכב קול סוס קול חיל גדול נמצאו תלויין באויר קרוב לחמש מאות שנה וכולן גנוזין ועומדין לימי גוג ומגוג

---

1) במד׳ תהלים ק״ח, כפילקים והוא ל״י πέλεκυς, גרזן. 2) מד׳ תהלים ע״ח י״ג, שמ״ר שם, תנחומא י״ד. 3) מזל״מ. 4) ע׳ במ״ר י״ב ח׳ ושיר רבה ג׳ י״א וילקוט כאן. 5) שמ״ר י׳ י״א) נמצאו תלוין באויר ארבעים ואחת שנה אף הקולות היו עומדין באויר אימתי יצאו בימי יהורם שנ׳ וה׳ השמיע את מחנה ארם קול רכב קול סוס קול חיל גדול נמצאו תלויין באויר קרוב לחמש מאות שנה וכולן גנוזין ועומדין לימי גוג ומגוג

שנ' ונשפטתי אתו בדבר ובדם ונשם שוטף ואבני אלגביש (יחז' ל"ח כ"ב) ואומ' קול שאון מעיר קול מהיכל קול ה' משלם גמול לאויביו (ישעי' ס"ו ו')[1].

לב) ויפרש כפיו אל ה' מאי שנא בכולהו כת' ויעתר אל ה' ויצעק אל ה' ברם הכא ויפרש כפיו ומיד ויחדלו הקולות והברד לפי כשראה פרעה שנוי מנהגו שלעולם החחיל משבח ומפאר ואומ' ה' הצדיק ואין הקב"ה חפץ בשבחו של רשע לפיכך לא הניח הקב"ה את משה להתפלל אלא כיון שפרש ידו נענה מיד כדי שלא יאריך אותו רשע בהודייתו וכן הוא אימ' לישרים נאוה תהלה (תהל' ל"ג א') לישרים לא לרשעים וכן הוא אומ' ולרשע אמר אלהים מה לך לספר חקי (שם נ' י"ו) וכן את מוצא בניחזי כיון שבא לספר ליהורם האותות שעשה אלישע מיד זמן הקב"ה את השונמית כדי שתודיענו שנ' ויהי הוא מספר למלך את אשר החיה את המת והנה האשה אשר החיה את בנה צעקה אל המלך על ביתה ועל שדה ויאמר ניחזי אדוני המלך זאת האישה וזה בנה אשר החיה אלישע (מלכ' ב' ח' ה') מיד וישאל המלך לאשה ותגד לו (שם ח' ז') אפלו היא עומדת בסוף העולם מיד הפריחה הקב"ה והביאה למה שאין הקב"ה חפץ שיהא הרשע מספר בשבחו[2] וכן את מוצא בנבוכדנצר כיון שהשליך חנניה מישאל ועזריה לכבשן האש ירד מלאך מן השמים והצילן ובאותה שעה החיה יחזקאל מתים בבקעת דורא כדר' יוחנן דאמר ר' יוחנן מנהר אשל[3]) ועד ריפתי[4]) בקעת דורא שבשעה שהגלה נבוכדנצר את ישראל היו בהם בחורים שהיו מגנין את החמה ביפים והיו כשדיות רואות אותן ושופעות בזיבות ואומרות לבעליהן ובעליהן אמרו למלך והמלך צוה והרגן ועדיין היו שופעות דם זיבות צוה המלך ורמסום וכשעה שהפיל נבוכדנצר הרשע את חנניה מישאל ועזריה לכבשן האש אמר לו הקב"ה ליחזקאל החיה מתים שבבקעת דורא באו עצמות ושפחו לו לאותו רשע על פניו אמר לחבריו מה טיבן של אלו אמרו לו חברם של אלו החיה מתים בבקעת דורא מיד פתח ואמר אתוהי כמה רברבין ותמהוהי כמה תקיפין מלכותיה מלכות עלם ושלטניה עם דר ודר (דני' ג' ל"ג) אמר ר' יצחק יוצק זהב רותח לתוך פיו של אותו רשע שאלו לא בא גבריאל וסטרו על פיו גינה כל שירות ותשבחות שאמר דויד בספר תהלים[5]) וכל כך למה לפי שאין הקב"ה חפץ בשבחן של רשעים.

לד) וירא פרעה כי חדל המטר והברד והקולות ויוסף לחטוא. כך הן הרשעים כל זמן שהן בצרה מכניעין עצמן ואומרין קומה והושיענו וכיון שעוברת הצרה חוזרין לקלקולן וכוחשין בה' ואומרין לא הוא. נבוכדנצר כשהיה בצרה אמר כען אנא נבוכדנצר משבח ומרומם ומהדר למלך שמיא (שם ד' ל"ד) אמ' ר' שמואל בר נחמני אלמלא שהקב"ה דן את המחשבות כדאי שקילס נבוכדנצר בספוק זה כמו שקילס דוד בספר תהלים כולו הוא אומ' משבח ודויד אומ' שבחי ירושלים את ה' (תהל' קמ"ז י"ו) הוא אומ' מרומם ודויד אומ' ארוממך אלהי המלך (שם קמ"ה א') הוא אומ' מהדר ודויד אומ' הוד והדר לבשת (שם ק"ד א') אלא אין הקב"ה דן אלא את

---

[1]) תנחומא ט"ז, ת"ב כ"ב, שמ"ר י"ב, ז' וע' ברכות נ"ד: [2]) וי"ר ספ"ז ד'.
[3]) בכי"ש: אישל. [4]) בגמ': רבת, ובכ"י מינכען שם: דוכתי. [5]) כל זח בסנהדרין צ"ב: עיי"ש.

המחשבות וכיון שראה עצמו בגדולה התחיל מתנאה שנ' ענה נבוכדנצר ואמר הלא דא היא בבל רבתא די אנא בניתה לבית מלכו בתקף חסני וליקר הדרי (דנ' ד' כ"ז) אמר לו הקב"ה רשע עוד אתה מתנאה עוד מלתא בפום מלכא קל מן שמיא נפל לך אמרין נבוכדנצר מלכא מלכותא עדת מנך (שם ד' כ"ה) וכן כל אומות העולם כשהן בצרה מכניעין עצמן עברה הצרה חוזרין לקלקולן[1]) אבל ישראל אינן כן אלא כל זמן שהן בתוך צרה הן מתפללין וזועקין. עברה הצרה הן נותנין שבח והודייה להקב"ה על מה שנמלם טובה וכן הוא אומר חסדי ה' אזכיר תהלות ה' כעל כל אשר גמלנו ה' ורב טוב לבית ישראל אשר גמלם כרחמיו וכרב חסדיו (ישע' ס"ג ז') ואומ' זכרו נפלאותיו אשר עשה (דה"א י"ו י"ב) ואומ' יודו לה' חסדו ונפלאותיו לבני אדם (תהל' ק"ז ח') ואומ' אלהים יחננו ויברכנו יאר פניו אתנו סלה (שם ס"ז ב') כן יאמר בעל הרחמים.

---

[1]) תנחומא י"ז, ת"ב כ"ב, שמ"ר י"ב ז'.

כי אני הכבדתי[1].

(פרשת בא)

מרשות אדונינו הוא האלהים בשמים ממעל.
ועל הארץ מתחת וזולתו על לב לא יעל.
כל הנקרא בשמו ולכבודו יצר כל ופעל.
יתברך שמו ממית ומחיה מוריד שאול ויעל.
ארך אפים ורב חסד נושא חטא ומעל.
ישוב שבות ארצנו ברצון ותכנה ותבעל.
יאיר נרנו כמאמר נאום הגבר הוקם על. (ש"ב כ"ג א')
ישקנו כוס תנחומים ואת אויבינו סף רעל.
יקבץ פזורינו ויקרא אל השמים מעל.
מי בכם מכל עמו ה' אלהיו עמו ויעל. (דה"ב ל"ו כ"ג)
יזכנו הצור אשר תכן שמים בזרת.
יקיים הבטחתו לשארית נחלתו והיית עטרת.
ועוד יקיים ויספה פלטת בית יהודה הנשארת. (ישע' ל"ז ל"א)
ישבור עול אויבתי ולא לעולם תהיה נברת.
ישמיד שטה וזכרה ובמעדר תהי נעדרת.
יחזקנו באמת ובשלום ויגלה לנו עתרת.
יראנו משיח צדק ורעיו ובעל אדרת.
ייסד ציון לעינינו אבן בחן פנת יקרת.
אמן כן יאמר אשר לו הגבורה והתפארת.
ככתוב לך ה' הגדולה והגבורה והתפארת. (דה"ב כ"ט י"א).

זהש"ה לך ה' הגדולה והגבורה והתפארת והנצח וההוד כי כל בשמים ובארץ תנא במתניתא משמיה דר' עקיבה לך ה' הגדולה זו קריעת ים סוף שנ' וירא ישראל את היד הגדולה (י"ד ל"א) והגבורה זו מכת בכורות, והתפארת זו מתן תורה והנצח זו ירושלים וההוד זה בית המקדש שיבנה במהרה בימינו.

ד"א לך ה' הגדולה ר' שילא חזייה להאוא גברא דבעל נויה אתייה נגדיה אזל אכל ביה קרצא כי מלכא אמר להו איכא גברא חד מיהודאי דליכא נירא דמלכותא עליה וקא דאין דינא כי לא נקיט הורמנא מבי מלכא שדרו עליה פרסתקא ואתיוה לר' שילא אמרו ליה מאי טעמא נגדתיה להאי גברא אמר להו דבעל חמרא אמרי ליה אית לך סהדי אמר להו אין אתא אליהו אסהיד ליה אמרי ליה אי הכי בר קטלא הוא אמר להו אנן מיומא דגלינן מארען לית לן רשותא למקטליה אתו כל דניחא לכו עבידו ביה, אדיתבי קא מעייני בדיניה נער חמרא פתח ר' שילא ואמר לך ה' הגדולה וגו' חזונהי לספתיה דהוו קא מדמדמן אמרי מאי קא אמר אמר להו שמעיה הכי קא

[1]) פ' בא נקרא במדרש הגדול: כי אני הכבדתי.

אמר בריך רחמנא דיהיב מלכותא בארעא מעין מלכותא דרקיעא ויהב שולטנא ורחמי דינא אטרו חביבא עליה מלכותא כולי האי יהבי ליה קולפא דפרזלא אטרו ניתיב אכבא דמלכא נידון דינא יתיב אכביה דמלכא וקא דאין דינא יומא חד הוה קא חליף ואזיל ההוא גברא אמרי ליה מתרחיש ניסי לשקארי כולי האי אמר ליה רשע ההוא גברא שקורי שקרי קרא כתיב אשר בשר חמורים בשרם (יחז' כ"ג כ') בעא למיעל למימרא ליה למלכא אמר האי רודף הוא והתורה אמרה הבא להרגך השכם להרגו. שקל קולפא דברזלא מחייה על רישיה וקטליה אמר הואיל ואיתבי לי ניסא בהאי קראה אדרשיה. נפק ר' שילא לבי מדרשא וקא דריש לך ה' הגדולה זה מעשה בראשית שנ' עושה גדולות עד אין חקר (איוב ט' י') והגבורה זו קריעת ים סוף שנ' וירא ישראל את היד הגדולה והתפארת זו חמה ולבנה שעמדו לו ליהושע שנ' וידם השמש וירח עמד (יהוש' י' ל"ג) והנצח זו מפלתה של רומי שנ' ויז נצחם על בגדי (ישע' ס"ג ג') וההוד זו מלחמת נחלי ארנון שנ' על כן יאמר בספר מלחמות ה' (במד' כ"א י"ד) כי כל בשמים ובארץ זו מלחמת סיסרא שנ' מן שמים נלחמו (שופ' ה' כ') לך ה' הממלכה זו מלחמת עמלק שנ' כי יד על כס יה (י"ז ט"ז) והמתנשא זו מלחמת גוג ומגוג שנ' הנני אליך גוג נשיא ראש משך ותובל (יחז' ל"ח ב') לכל לראש אמר ר' חנן בר רבא אפלו ראש גרגותא משמיא מוקמי ליה[1]).

[י] א) **בא** אל פרעה. מפני מה הוא אומר בא אל פרעה אלא אמר לו הקב"ה למשה לך אמור לפרעה מנהג העולם אדם בא לגור אצל חברו כל מה שיכול לעשות עמו טובה הוא עושה מפני שבא להשען עליו, אתה באו ישראל לגור בארצך תכנוש אותם בעבודתך פתית אותם בדברים טובים עד שבאו אליך ואחר כך הקשית עליהן עולך השקית אותם מתוק בעת בואם אליך ואחר כך הרוית אותם מר, אמרת להם ואתנה לכם את טוב ארץ מצרים (באר' ט"ה י"ח) ואחר כך תאמר תכבד העבודה על האנשים (ה' ט') חייך שאני מרוה אותך לענה והריני נפרע ממך על ששנית דבריך[2]). כי אני הכבדתי את לבו ואת לב עבדיו מכאן אתה למד כשהיה פרעה מתרכך היו המצרים מתקשין וכשהיו המצרים מתרככין היה פרעה מתקשה כשהיו אלו ואלו מתרככין היה הקב"ה מחזק את לבם כדכת' כי אני הכבדתי את לבו ואת לב עבדיו[3]). מלמד שמנע מהם התשובה כדי להפרע מהם שנ' למען שיתי אותתי אלה בקרבו[4]). ב) ולמען תספר באזני בנך ובן בנך. אמר ר' הונא מצינו מן התורה ומן הנביאים ומן הכתובים שצריך אדם ליתן שבח והודייה לשם על מעשה נס. מן התורה מנין דכת' ולמען תספר באזני בנך ובן בנך ואומ' ולמען ספר שמי בכל הארץ (ט' ט"ז). מן הנביאים דכת' חסדי ה' אזכיר תהלות ה' וגו' (ישעיה ס"ג ז') ואומ' ואמרתם ביום ההוא הודו לה' קראו בשמו הודיעו בעמים עלילותיו הזכירו כי נשגב שמו (שם י"ב ד') מן הכתובים דכת' אשר שמענו ונדעם ואבותינו ספרו לנו לא נכחד מבניהם לדור אחרון מספרים תהלות ה' ועזוזו ונפלאותיו אשר עשה (תהל' ע"ח ד') ואומ' יודו לה' חסדו ונפלאותיו לבני אדם (שם ק"ז ח')[5]). תנן התם הרואה מקום שנעשו בו נסים לישראל מברך ברוך שעשה נסים לאבותינו במקום הזה. על הזיקים ועל הזועות ועל הברקים ועל הרעמים ועל הרוחות מברך

---

[1]) כל זה בברכות נ"ח. [2]) מול"מ. [3]) ע' לקמן י"ג ט"ו. [4]) ע' לעיל ח' כ"א
[5]) מול"מ.

ברוך שכחו מלא העולם כולו[1]). תנו רבנן הרואה מעברות הים ומעברות הירדן ומעברות נחלי ארנון ואבני אלגביש של בית חורון ואבן שזרק עוג מלך הבשן במשה רבינו ואבן שישב עליה משה בשעה שעשה מלחמה בעמלק ואשתו של לוט וחומת יריחו שנבלעה הרואה אותן צריך שיתן שבח והודייה לפני המקום[2]). מאי על נסא דרבים מברכינן ועל נסא דיחיד לא מברכינן והא ההוא גברא דהוה קא אזיל בעבר ימינא נפל עליה אריא ואתציל מיניה אתא לקמיה דרבא אמר ליה כי מטית התם בריך ברוך שעשה לי נס במקום הזה ומר בריה דראבינא הוה קא אזיל בפתקא דערבי צחא למיא איבריא ליה עינא ושתי ותוב הוה קא אזיל ברסתקא דמחוזא נפל עליה גמלא סירצא ואתציל מניה. כי הוה מטי בפתקא דערבי מברך ברוך שעשה לי נס בערבי ובגמל וכי הוה מטי רסתקא דמחוזא מברך ברוך שעשה לי נס בגמל ובערבי הא אפלו על נסא דיחיד מברך. מאי בניהו אניסא דרבים כולי עלמא צריכו לברוכי אניסא דיחיד הוא ובריה וכר בריה צריכי לברוכי וכולי עלמא לא צריכי[3]).

מאי אבני אלגביש של בית חורון אמר רב יוחנן אבנים שירדו על גב איש ומנו יהושע דכת' ויהי בנוסם מפני ישראל במורד בית חורון וה' השליך עליהם אבנים גדולות מן השמים[4]) (יהוש' י' י"א) תנו רבנן על הזיקים ועל הזוועות ועל הרעמים ועל הברקים ועל הרוחות מברך ברוך שכחו מלא עולם מאי זיקין אמר שמואל כוכבא דשביט אמר שמואל נהירי לי שבילי דרקיעא כשבילי דנהרדעי וכל מילי ידענא לבר מכוכבא דשביט דלא ידענא דלא עבר כסלא ואי עבר כסלא חרב עלמא והא קא חזינן דקא עבר ההוא נהוריה די מיחזיא. ר' הונא בריה דר' יהושע אמר כוכבא דרקיק[5]) לחבריה ויתיב בדוכתיה ומיחזי כדקא עבר כסלא. ר' אשי אמר וילון הוא דמכריך ומיחזי נהורא דרקיעא כי מן דקא עבר כסלא[6]).

מאי זוועות אמר רב קטינא גוהא. רב קטינא הוה קא חליף ואזיל אסתחא דבי אובא טטיא גנח גוהא אמר מי ידע האי אובא טטיא גוהא מיני הוה אמר ליה קטינא קטינא אמאי לא ידענא בשעה שזוכר הקב"ה את בניו שישרויין בצער בין אומות העולם מוריד שתי דמעות[7]) ומתגלגלות ויורדות לים הגדול וקולן הולך מסוף העולם ועד סופו והינו גוהא אמר רב קטינא אובא טטיא כדיב ומיליה כדיבן אם כן נעביד[8]) גוהא גוהא ולאו הכי עביד קא סבר קלא בתרא דמבלע בקלא קמא ואי בעית אימא לעולם כדאמר ואין גוהא גוהא עביד והאי דלא אודי ליה כי היכי דלא ליטעו כולי עלמא בתריה, רב קטינא דידיה אמר סופק את כפיו שנ' וגם אני אכה כפי אל כפי (יחז' כ"א כ"ב) ר' נתן אומ' מתאנח שנ' והניחותי חמתי בם והנחמתי (שם ה' י"ג) ונהמתי כת' רבנן אמרי בוקע[9]) ברקיע שנ' הידד כדורכים יענה על[10]) כל יושבי הארץ (ירמי' כ"ה ל') ר' אחא בר יעקב אומ' דוחק את רגלו תחת כסא הכבוד שנ'

---

[1]) ברכות נ"ד. עיי"ש. [2]) שם. [3]) שם, עיי"ש. [4]) ברכות נ"ד: עיי"ש. [5]) נ"א דרחיק. [6]) ברכות נ"ח: עיי"ש. [7]) כתב בעל סגולת ישראל וז"ל: ואמר דמעות מלשון דָמַע והוא השמן כד"א מלאתך ודמעך ומיתרגמינן ורמעך ומשחך עכ"ל. ואיני יודע איזה תרגום שתרגם כן. אמנם אני כבר הראתי במקום אחר שבלשון שוטרוני דמע תוראתו: חלב (ע' ביאורי לס' דברים ח"א צד 331). [8]) נ"א: ניבי, כמו נבעי'. [9]) נ"א: בועט. [10]) לפנינו כתיב: אל, וכן בכי"ש.

השמים כסאי והארץ הדם רגלי (ישע' ס"ו א')[1] מאי ברקים פירוש[2] עיבא דסליק למתיבתא דנורא[3] ומתחזי ברקא. אמר רבא ברקא יחידא קשיא ברקא חיורא קשיא עננא ירוקתי קשיא תרתי ענני דסלקין להדדי קשין, עננא דאתיא מקרן דרומית מערבית קשיא למאי נפקא מינה למבעי רחמי. מאי רעמים אמר שמואל ענני דאתין בגלגלא שנ' קול רעמך בגלגל (תהלים ע"ז י"ט) ורבנן אמרי ענני דשפכי מטריהו להדדי שנ' לקול תתו המון מים בשמים (ירמי' י' י"ג) רב אשי אמר האי עיבא חלחולי מיחלחל ואתי זיקא ומחו עליה ומשתמע קליה כי זיקא אפום דנא. רב אחא בר יעקב אמר מטרא בעננא ממסא מסי ואתו ברקי מפשרי ליה, מסתברא דרב אחא בר יעקב דרעם רעמא ובריק ברקא ואתי מטרא. אמר ר' אלכסנדרי אמר ר' יהושע בן לוי לא נבראו רעמים אלא לפשוט עקמומיות שבלב. מאי רוחות אמר אביי זעפא אמר אביי גמירי דזעפא לא קאי תרתי שעי שנ' לא תקום פעמים צרה (נחו' א' ט') והא קא חזינן דקאי ההוא דמיספיק ביני וביני. אמר אביי גמירי דזעפא לא הוה בלילא והא קא חזינן דהוו ההוא דמתחיל ביממא[4]). על כולם הוא מברך שכוחו מלא עולם ואי בעי ברוך עושה בראשית אבל על ההרים ועל הגבעות ועל המדברות ועל הימים אינו מברך אלא עושה בראשית[5]).

את אשר התעללתי במצרים אמר ר' טרפון פיגר[6] הקב"ה גופן של מצרים כנגד מה שאמרו הבה נתחכמה לו (א' ו') מכת דם מפני שמנעו את ישראל מלטבול כדי שלא יפרו וירבו. ד"א לפי שהיו מטילין זכריהם ביאר לפיכך לקה היאר תחלה. צפרדע, מפני שעשו את ישראל מפנין להם את הדרכים ואת הרחובות ומתקנין אותן. כנים, על שעשו ישראל מכבדין להם את הדרכים ואת השווקות. ערוב, על שאמרו לישראל צאו למדבר והביאו לנו דובים וחיות ונמרים. דבר, שהיו עושים אותם רועי בהמתן. שחין, שעשו אותן בלנין במרחצאות. ברד, שעשאום זורעי חטים ושעורים וקטניות ומשמרין אותן כל השנה כולה כדי להמעיטן מפריה ורביה. ארבה, שעשאום מציבי אילנות ונוטעי נטיעות. חשך, כדי שלא יראו במיתת רשיעי ישראל. מכת בכורות, ששעבדו ישראל שהן כבן בכור לפני המקום שנ' בני בכורי ישראל (ד' כ"ב)[7]).

ג) ויבא משה ואהרן אל פרעה וגו' אמר ר' תנחומא אם תכתוש את האויל במכתש (משל' כ"ז כ"ב) זה פרעה ומצרים דכתי' אך אוילים שרי צען (ישע' י"ט י"א) לא תסור מעליו אולתו (משל' שם) שהביא עליהן מכות הראשונות חוץ מגופן ולא הבינו, חזר והביא עליהן בגופן[8]). ר' לוי בשם ר' ברכיה אמר כטכסים מלכים בא עליהם[9]). בתחלה סכר אמת המים שלהם ואחר כך הביא עליהם קלנים ואחר כך ירה בהם את החצים ואחר כך הביא עליהם לגיונות ואחר כך נתן להם[10]) דורמסיות ואחר כך ירה בהם נפט ואחר כך הביא עליהם אבני בלוסטרא ואחר כך הביא עליהם

---

[1]) ברכות נ"ט. עיי"ש. [2]) בכי"ש ובכי"א 1 ליתא מלת "פירוש". [3]) בסגולת ישראל גרים: דנורא ומיחריך ומתחזי ברקא. ובכי"ש גרים: דסליק למתיבתא דרקיעא. [4]) הכל בברכות נ"ט. עיי"ש. [5]) כפסק הרמב"ם פ"י מה' ברכות הי"ד וט"ו. [6]) כתוב עה"ג: פי' החליש ויגע. [7]) ע' כל זה בתרא"ר פ"ז ת"ב ה' ובילקוט ר' קפ"ב, ובמקומות המסומנים בכל מכה בפרט. [8]) ע' פדר"כ ס"ו: ופ"ר פי"ז (פ"ט:). [9]) ע' כל מאמר זה בפדר"כ ובפ"ר שם ובהערות רש"ב ורמא"ש שם, ובת"כ ב' ד' ובהערות רש"ב שם ובנ"ש. [10]) נ"א: חביא עליהן.

כובשין ואחר כך חבשן בפילקי חשכה ואחר כך הוציא את הגדול שבהם[1]) והרגו. כך בתחלה סכר את המים שלהם ויהפך לדם יאוריהם (תה' ע"ח י"ד) ואחר כך הביא עליהם קלנים צפרדע ותעל הצפרדע (ח' ב') אמר ר' יוסי בר חנינה קרקורן היה קשה עליהם מכל ואחר כך ירה בהם חצים ותהי הכנם (ח' י"ד) ואחר כך הביא עליהן לגיונות ערוב ויבוא ערוב כבד (ח' כ') ואחר כך נתן להם דורמסיות דבר כבד מאוד (ט' ג') ואחר כך ירה בהם נפט שחין ויהי שחין אבעבועות (ט' י') ואחר כך השליך עליהם בלצטרה ברד ויהי ברד (ט' כ"ד) ואחר כך הביא עליהם כובשין הארבה נטה את ידך על מצרים בארבה (י' י"ב) ואחר כך חבשן בפילקי חשכה חשך ויהי חשך אפלה (י' כ"ב) ואחר כך הוציא את הגדול שבהם[1]) והרגו זו מכת בכורות.

ד) כי אם מאן אתה לשלח את עמי הנני מביא מחר ארבה הזה הארבה הזה אוכל ולא נאכל היה נופל על פני המצרי ואוכל ומנקר את עיניו[2]) אמ' ר' שמואל ארבה מחיילותיו של הקב"ה שני הילק החסיל והגזם חילי הגדול (יואל ב' כ"ה) והוא מונח בארץ במקום שאין אדם רואהו וכיון שהוא מצוהו לפשוט על יבול הארץ מיד נגער ומתנבר שני' נגערתי כארבה (תהל' ק"ש כ"ג) וכתיב כמראה סוסים מראהו וכפרשים כן ירוצון (יואל ב' ד') כקול מרכבות על ראשי ההרים ירקדון (שם ב' ה')[3]).

ז) ויאמרו עבדי פרעה אליו עד מתי יהיה זה לנו למוקש. תנו רבנן ששה שהועילה עצתן ואלו הן עבדי פרעה דכת' ויאמרו עבדי פרעה אליו עד מתי יהיה זה לנו למוקש שלח את האנשים וגו' ועבדי נעמן דכת' ויגשו עבדיו וידברו אליו אבי דבר גדול הנביא דבר אליך הלא תעשה אף כי אמר אליך רחץ וטהר (מ"ב ה' י"ג) ועבדי דויד דכת' ויאמרו לו עבדיו יבקשו לאדוני המלך נערה בתולה (מ"א א' ב') ועבדי שאול דכת' ויאמרו עבדי שאול אליו הנה נא רוח אלהים רעה מבעתך יאמר נא אדונינו עבדיך לפניך יבקשו איש יודע נגן בכנור והיה בהיות עליך רוח אלהים רעה ינגן בידו וטוב לך (ש"א ט"ז ט"ז) ועבדי מלך ארם שיעצו להדבק במלך ישראל דכת' ויאמרו אליו עבדיו הנה נא שמענו כי מלכי בית ישראל מלכי חסד הם נשימה נא שקים במתנינו וחבלים בראשנו ונצא אל מלך ישראל אולי יחיה את נפשיך (מ"א כ' ל"א) ועבדי אחשורוש דכת' ויאמרו נערי המלך משרתיו יבקשו למלך נערות בתולות טובות מראה (אסת' ב' ב') וששה שלא הועילה עצתן ואלו הן עבדי חנון בן נחש בעת ששלח דוד מלאכים לנחמו ויאמרו שרי בני עמון אליו המכבד דויד את אביך בעיניך (ש"ב י' ג') ועצת זרש להמן דכת' ותאמר לו זרש אשתו וכל אוהביו יעשו עץ גבוה חמשים אמה (אסת' ה' י"ד) ואחיתופל שאמר לאבשלום בא נא אל פילגשי אביך (ש"ב ט"ז כ"א) ואשת איוב דכת' כדבר אחת הנבלות תדברי (איו' ב' י') ועבדי צדקיהו שיעצו בהריגת ירמיה דכת' ויאמרו השרים יומת נא האיש הזה (ירמ' ל"ח ד') ושמעיה בן דליה שיעץ לנחמיה ללון בהיכל שני' נועד אל בית האלהים אל תוך ההיכל (נח' י' י') לפיכך נהפך שמו ונקרא נועדיה (שם י' י"ד) כמו הנועדים על ה' (במד' כ"ד ג') ונתכנה הנביאה בלשון נקבה שיעץ עצת הנשים[4]).

---

[1]) בכי"ש וכי"א: הגדול הגדול שבהן. [2]) פס"ז כאן וע' הערת רש"ב שם. [3]) ע' פס"ז לפסוק י"ד. [4]) מדרש שלשה וארבעה באי"ט ח"א צד מ"ז.

Schriften des Vereins Mekize Nirdamim
8. Folge, Nr. 20.

ספרים

היוצאים לאור

על ידי

חברת מקיצי נרדמים

(הוקמה מחדש בשנת תרמ"ה, חזרה ונתיסדה בשנת תרס"ט)

שנה ששית. התרפ"א.

MIDRASCH HA-GADOL

BERLIN
1921

מנחת כבוד ואהבה

לחברנו היקר

מו"ה אהרן בהרב מו"ה ישראל מאיר פריימאנן

ליום מלאת לו חמשים שנה
הוא יום ב' י"ח מנ"א תרפ"א

הובאת מאת

ראשי החברה

י) ראו כי רעה נגד פניכם. מגיד הכת' שבשעה שנגאלו ישראל ממצרים הסכימו כל החרטטים והמכשפים שאין לשונאיהם של ישראל תקומה ונתיאשו בה ישראל מן הגאולה וכן פרעה אומ' כי רעה נגד פניכם אשר להם כיכב אחד עולה לקראתכם ושמו רעה ואין אתם מצליחים וכיון שבאו ישראל לידי אותו המעשה עמד משה בתפלה ואמר רבונו של עולם למה יתקיים דברם של מצרים שאמרו ברעה הוציאם להרג אותם בהרים וגו' [1]) ועליהם הוא אומר ובושו כל החוזים וחפרו כל הקוסמים (מיכה ג' ז'). וכן אתה מוצא לעתיד לבא שאינן נגאלין עד שיתיאשו מן הגאולה [2]) ועד שיסכימו המעוננים והקוסמים שאין לשונאיהם של ישראל תקומה וכן הוא אומר מפר אותות בדים וקוסמים יהולל משיב חכמים אחור ודעתם יסכל מקים דבר עבדו ועצת מלאכיו ישלים האומר לירושלים תושב ולערי יהודה תבנינה וחרבותיה אקומם (ישע' מ"ד כ"ה—כ"ו).

יא) לא כן לכו נא הגברים. קשה הליצות שכל מכות שהביא הקב"ה על פרעה לא שינה בהם סדורו של עולם עד שנתלוצץ בישראל שנ' לא כן לכו נא הגב' מהוא אומר כי אותה אתם מבקשים אמר להם אתם אומרין לי האנשים והנשים והטף ואין אתם מבקשים אלא האנשים בלבד, וכיון שנתלוצץ הפך עליו הקב"ה את האור לחשך ושינה סדרו של עולם ויכם את עין כל הארץ ותחשך הארץ ואחר כך הוא אומר נטה את ידך על השמים ויהי חשך על ארץ מצרים [3]). קשה היא הליצות שקראה הכת' ארבע מדות רעות זמת אולת חטאת תועבה כל אלו למי לליצים שנ' זמת אולת חטאת ותועבת לארם לץ (משל' כ"ד ט') וכנגדן יש לה ארבע פורעניות שנ' נכנו ללצים שפטים ומהלומות לגו כסילים (שם י"ט כ"ט). קשה היא הליצות שלא פירש הכת' לגרש אחד מעוברי עברות כמוה שנ' גרש לץ ויצא מדון וישבת דין וקלון (שם כ"ב י') הא אם לא גרשתו יש שם ליצות ויש שם מדון ויש שם דין ויש שם קלון. קשה היא הליצות שתחלתה ייסורין וסופה כלייה, תחלתה ייסורין דכת' ועתה אל תתלוצצו פן יחזקו מוסריכם (ישע' כ"ח כ"ב) וסופה כלייה דכת' כי כלה ונחרצה (שם כ"ג) [4]).

יב) ויאמר ה' אל משה נטה ידך על מצרים בארבה. מכה שמינית מכת ארבה מפני מה הביא עליהן הקב"ה ארבה אלא כיון שלקו בברד ושבר נפנם ותאנתם אמרו טובה היא לנו מי שהיה אוסף קימעה אוסף הרבה [5]) לסיכך הביא עליהם ארבה ואכל את כל עשב הארץ את כל אשר השאיר הברד [6]).

יג) ויט משה את מטהו על ארץ מצרים וה' נהג רוח קדים בארץ. בוא וראה כשהקב"ה נפרע מן הרשעים אינו נפרע מהן אלא ברוח קדים, וכן את מוצא באנשי דור המבול ובאנשי סדום שלא נפרע מהן אלא ברוח קדים וכן הוא אומר מנשמת אלה יאבדו (איו' ד' ט') זה דור המבול ומרוח אפו יכלו אלו אנשי סדום, וכן את מוצא באנשי מגדל שלא נפרע מהן אלא ברוח קדים שנ' ויפץ ה' אותם משם (בר' י"א ח') ואין הפצה אלא ברוח קדים שנ' ברוח קדים אפיצם מפני אויב (ירמ' י"ח י"ז), וכן

---

[1]) ע' רש"י הוצ' ר"א בערלינער מה"ת והערות זכור לאברהם שם. [2]) ע' סנהדרין צ"ז. וספרי דברים פי' שכ"ו. [3]) מזל"מ. [4]) ע"ז י"ח: ירושלמי ברכות פ"ב סוף ה"ח. [5]) שהברד שבר כל האילנות והעניים שהיו אוספין בכל שנה מעט היו שמחים כי יוכלו לאסוף כל הפירות משברי האילנות. [6]) מזל"מ.

את מוצא במצרים שלא נפרע מהן הקב"ה אלא ברוח קדים שנ' וה' נהג רוח קדים בארץ, וכן את מוצא בעשרת השבטים שלא נפרע מהן אלא ברוח קדים שנ' כי הוא בין אחים יפריא יבא קדים רוח ה' ממדבר עולה ויבוש מקורו ויחרב מעינו הוא ישסה אוצר כל כלי חמדה (הוש' י"ג ט"ו), וכן את מוצא בשבט בניתין שלא נפרע מהן אלא ברוח קדים שנ' ברוח קדים אפיצם לפני אויב (יר' י"ח י"ז), וכן את מוצא בצור שלא נפרע ממנה אלא ברוח קדים שנ' צור את אמרת אני כלילת יופי רוח הקדים שברך בלב ימים (יחז' כ"ז כ"ו), וכן את מוצא במלכות עליזה זו שאין נפרע ממנה אלא ברוח קדים שנ' ברוח קדים תשבר אניות תרשיש (תהל' מ"ח ג'), וכן את מוצא כשהמקום עתיד להפרע מן הרשעים בגיהנם אין נפרע מהם אלא ברוח קדים שנ' כי ערוך מאתמול תפתה וגו' (ישע' ל' ל"ג) מהוא אומ' הגה ברוחו הקשה ביום קדים[1]) (שם כ"ז ח').

יד) ויעל הארבה על כל ארץ מצרים. נאמר כאן ארבה שבעה פעמים כנגד שבעה מינין שהביא עליהם, ארבה סלעם חרגל הגב גזם ילק חסיל[2]), ויש אומרים ארבעת מיני ארבה הביא עליהם דכת' יתר הגזם אכל הארבה ויתר הארבה אכל הילק ויתר הילק אכל החסיל (יוא' א' ד') אם כן הביא הקב"ה הקצף הזה על ישראל קל וחמר על המצרים.

רבן גמליאל אומ' מה נשתנה הארבה מכל מיני פורעניות אלא להראות את האדם דלותו ומה אם הארבה שהוא מאכלו הקב"ה נותנו לו לפורעניות כשהוא מכעיס קל וחמר לשאר פסקלטורין[3]) שיש לו כמה אריות כמה דובים כמה נמרים כמה חיות ולא עוד אלא שנו עומדת עליו עינו עומדת עליו כמה צמחים ומכאובות יוצאין עליו וכן הוא אומר ממנו משפטו ושאתו יצא[4]) (חבק' א' ז').

ואחריו לא יהיה כן. והלא כתיב ביומי יואל כמוהו לא נהיה מן העולם ואחריו לא יוסיף עד שני דור ודור (יוא' ב' ב') אלא שביומי משה ראו בארבה נפלאות מה שלא ראו ביומי יואל[5]).

טו) ויאכל את כל עשב הארץ. כל אילן שהיה קוצץ לא היה מעלה חליפין שנ' שניו שיני אריה ומלתעות לביא לו[6]) (יוא' א' ו') אין לי אלא שהיו קוצצין את הזרעים ואת האילנות בלבד מניין אף לבושיהן ותכשיטיהן וכל מיני חמדתם ת"ל ויתן לחסיל יבולם ויגיעם לארבה (תהל' ע"ח מ"ו) אין לי אלא שבשדות שבבתים ושבסתרים ושבחדרי חדרים מניין ת"ל בעיר ישוקו בחומה ירוצון בבתים יעלו בעד החלונים יבאו כגנב (יוא' ב' ט') ולא עוד אלא שהיו מסתמין את המעינות שנ' ובעד השלח יפולו ולא יבצעו (שם ח') ואין שלח אלא מעינות שנ' יען כי מאס העם הזה את מי השלוח (ישע' ח' ו') ולא עוד אלא שהחשיכו את המאורות שנ' ויכס את עין כל הארץ ותחשך הארץ[7]).

יז) ויסר מעלי רק את המות הזה. למה נאמ' בארבה רק את המות מסני שאפשר לנו לומר שהארבה אינה מטיתה פרסמה הכת' שהיא מטיתה כשאר כל המכות[8]). ד"א רק את המות הזה שרוקו מטית[9]) דאמר ר' נחמיה[10]) ארבעה עשר

---

[1]) מכילתא בשלח מס' ב' פ"ד (ל:). [2]) הם המינים שנאמרו בויקרא י"א כ"ב וביואל א' ד'. [3]) כתוב עה"ג: פירוש תרגום שר הטבחים רב פסקלטוריא, ותוא מערוך. ובלשון רומי speculator טראבאנט, שארפריכטער. [4]) ע' תנחומא תזריע ס"ס ח', ת"ב שם ס"ס י'. [5]) ע' רש"י. [6]) א"ט צד ג"ד. [7]) מזל"מ. [8]) ע"ל ט' א'. [9]) מובא ג"כ במדרש החפץ כ"י. [10]) בכי"ש: ר' חנינא.

עשר דברים נאמרו בארבה, פיו סתום שאלמלא פיו סתום אין כל בריה יכולה לעמוד לפניו, רוקו ממית ומיבש[1]) שנ' ויסר מעלי רק את המות הזה, שיניו שיני ברזל, קרניו דומות, לקרני השור כפיו דומות לכף האריה, עיניו דומות לסלעם[2]), כנפיו דומות לכנפי הנשר, צוארו דומה לציור הסוס, לבו דומה ללב האדם, גביו דומה לגב הנחש, ירכותיו דומות לירכתי הגמל, שוקיו דומין לַסַּמָּר, לבושו דומה לסרק[3]), כתוב חית על לבו[4]) מפני שהוא חילו שלמקום שנ' חילי הגדול אשר שלחתי בכם[5]) (יואי ב' כ"ה). יט) ויהפך ה' רוח ים חזק מאד. גם גדול נעשה בהליכתו יתר מביאתו, בביאתו מהוא אומר וה' נהג רוח קדים בארץ בהליכתו הוא אומר ויהפך ה' רוח ים חזק מאד[6]).

ויתקעהו ימה סוף. כזה שהוא תוקע את האבן לארץ בבת אחת[6]). לא נשאר ארבה אחד. אמר ר' יצחק אפילו מלוחין[7]).

כא) ויאמר ה' אל משה נטה ידך על השמים ויהי חשך. בא וראה שאין הקב"ה נפרע מן הרשעים אלא בחשך שכן מצינו כשנתנקם מפרעה ומצרים לא נתנקם מהן אלא בחשך, במצרים הוא אומ' לא ראו איש את אחיו ועל הים הוא אומר ויהי הענן והחשך (י"ד כ), וכן כשנתנקם מסנחריב לא נתנקם ממנו אלא בחשך שנא' ויהי בלילה ההוא ויצא מלאך ה' ויך במחנה אשור (מ"ב י"ט ל"ה), וכן בלשצר נתנקם ממנו בחשך שנ' ביה בלילא קטיל בלשצר מלכה כשראה (דנ' ה' ל'), וכן המן הרשע לא הופרה עצתו אלא בחשך שנ' בלילה ההוא נדדה שנת המלך (אס' ו' א'), וכן לעתיד לבא לא יפרע הקב"ה מן הגוים אלא בחשך שנ' כי הנה החשך יכסה ארץ וערפל לאמים[8]) (ישעי' ס' ב'). ר' מאיר[9]) אומר משל את הצדיקים בדירתן ומשל את הרשעים בדירתן, משל את הצדיקים בדירתן במרעה טוב ארעה אותם ובהרי מרום ישראל יהיה נויהם (יחז' ל"ד י"ד) ומשל את הרשעים בדירתן כה אמר ה' צבאות ביום רדתו שאולה האבלתי כסיתי עליו את תהום (שם ל"א ט"ו). אמר ר' יהודה בירי סימון האבלתי הוכלתי כתיב[10]) משל אין עושין כסוי לגיגית לא של כסף ולא של זהב ולא של נחשת ולא של ברזל ולא של בדיל ולא של עופרת אלא של חרש מפני שהוא מין במינו כך אמר הקב"ה גיהנם חשך והתהום חושך והרשעים חשך יבא חשך ויכסה על חשך דכתיב כי בהבל בא ובחשך ילך ובחשך שמו יכוסה[11]) (קה' ו' ד'). ויהי חשך על ארץ מצרים. אמרו כשהיה המצרי סועד בלילה היה מביא את ישראל ומושיבו כנגדו ומדליק את הנר ומניחו על ראשו ואומ' לו ראה שלא תשה לכאן ולכאן אם לאו אני מתיז את ראשך[12]). מאיכן היה החשך ר' יודה ור' נחמיה ר'

---

[1]) במד' שלשה וארבעה איתא: ומבאיש. [2]) במד' שלשה וארבעה איתא: לעגל. [3]) כתוב עה"ג: פי' בגד מצויין, זהוא ל"י *σηρικόν*, בגד של משי. ובמדרש שלשה וארבעה איתא: לבוש שרוין. [4]) צורת ח כתיב על לבו. [5]) ע' במד' שלשה וארבעה (א"מ צד נ"ד) דשם איתא ר' נחמיה אומר י"ג דברים נאמרו בארבה, ובפרטיו אתה מוצא שם ט"ו דברים דאיתא שם: גבו דומה לגב הדג זנבו דומה לזנב הנחש. ובפיוקא דרבנו הקדוש איתא: עשה עשר דברים נאמרו בארבה (ובפרטיו אי אתה מוצא כן). [6]) מזל"מ. [7]) תנחומא וארא י"ד, שמ"ר סוף פי"ג. [8]) מזל"מ. [9]) ב"ר פל"ג בשם ר' לוי, אמנם בוי"ר פכ"ז וריש במ"ר איתא: ר' מאיר. [10]) ע' ב"ר שם במהרז"ו, ושמ"ר י"ד ב' ברש"ש. [11]) במד' תהלים ק"ה וברכה ובת"ב מובא משל זה בשם חזקיה וא"כ מאמר זה הוא מכילתא דרשב"י שסידרה חזקיה בנו של ר"ח כמ"ש במבוא למכדרשב"י, ומכמה שאבו ב"ר ושאר מדרשים. [12]) ע' פס"ז והערות רש"ב שם ובספר והזהיר דף ג'.

יודה אומ' מחשך שלמעלן שנ' ישית חשך סתרו (תה' י"ח ב') ר' נחמיה אומ' מחשך של גיהנם שנ' ארץ עיפתה כמו אפל[1] (איוב י' כ"ב). מהו צלמות ולא סדרים (שם) אמ' ר' יהושע בן לוי מצינו בשלשה מקומות שאדם משטיע תלמודו סמוך למיתתו דכת' להודיעך קשט אמרי אמת להשיב אמרים אמת לשולחיך (משלי כ"ב כ"א) ואומ' סוף דבר הכל נשמע את אלהים ירא ואת מצותיו שמור כי זה כל האדם (קה' י"ב י"ג) וכאן צלמות ולא סדרים כיון שאדם נוטה לצלה של מיתה הוא סודר תלמודו ותוסע כמו אפל (איוב י' כ"ב) נ' לו לבית פתוחה שחלונו לתוך חשך[2].

וימש חשך. ר' יצחק אומ' אותו החושך שבא במצרי' של מטש היה שנ' וימש חשך[3]) אפלו היו מכנסין כל נרות וכל אבוקות שבעולם לא היו מאירות להם והיה עביו כדינר זהב כעובי דינר גורדיאני[4]). אמרו שבעת ימים חשך היה על מצרים שלשה ימים הראשונים העומדים היו יכולין לישב והיושבין היו יכולין ליסב ושלשה ימים האחרונים מצאו עומד אינו יכול לישב מצאו יושב אינו יכול ליסב והיו ישראל רואין כל אשר בבתיהם. והשביעי היכן היה עליהם בים ויהי הענן והחשך (י"ד כ') לישראל אורה ולמצרים חשך[5]).

כב) ויט משה את ידו על השמים ויהי חשך אפלה. כת' ויהי חשך על ארץ מצרים וכת' ויהי חשך אפלה בכל ארץ מצרים מושלין אותו למה"ד למלך שסרח עליו עבדו אמר לאחד לך והכהו חמשים מכות הלך והוסיף משלו והכהו מאה מכות כך הקב"ה שלח חשך על מצרים ונתוסף החשך משלו ועליו אמ' דויד שלח חשך ויחשיך[6]) (תה' ק"ה כ"ח).

כג) לא ראו איש את אחיו ולא קמו איש מתחתיו. היה המצרי עומד ואינו יכול לישב יושב ואינו יכול לעמוד כופף קומתו ואינו יכול לפשטה פושטה ואינו יכול לכפפה שנ' ולא קמו איש מתחתיו[7]). אמ' ר' יצחק אוי להם לאומות העולם שהם נידונים לפי מעשיהן שנ' הוי המעמיקים מה' לסתיר עצה יהיה במחשך מעשיהם (ישע' כ"ט ט"ו) לסיכך לוקין בחשך שנ' יהי דרכם חשך וחלקלקות[8]) (תה' ל"ה ו') אבל ישראל מה כת' בהן ולכל בני ישראל היה אור במושבותם שהן עסוקין בתורה ובמצוות שכתב בהם כי נר מצוה ותורה אור (משלי ו' כ"ג). שלשת ימים כנגד שלשה ימים הללו שהיו ימים ולילות חשך למצרים היו הימים והלילות לישראל אור שנ' ולכל בני ישראל היה אור במושבותם. כשהיה ישראל בא אצל מצרי לשאול ממנו היה האור בא עמו[9]) וכשהיה יוצא היה האור יוצא עמו שנ' במושבותם, וכל כך למה שלא יאמרו המצרים אף ישראל שרויין בחשך וכן הוא אומ' שלח חשך ויחשיך ולא מרו את דברו (תה' ק"ה נ"ח) החשך והאור עומדין כאחת ולא סירבו על דברו. וכך עשה להם בים שנ' ויהי הענן והחשך (י"ד כ') הענן לישראל והחשך למצרים[10]) והיו רואין את ישראל אוכלין ושותין ושמחים והיו רואין ודואגין שכל מי שהוא עומד בחשך רואה למי שהוא עומד באור[11]). ומפני מה הביא עליהן מכת חשך מפני כבודם

---

[1]) שמ"ר פי"ד ב' וש"נ, ת"ב בא ב'. [2]) תנחומא א', ת"ב ב' וש"נ. [3]) שמ"ר י"ד א', תנחומא ב', ת"ב ב'. [4]) ע' שמ"ר ר"פ י"ד וערוך ערך גרדיון. [5]) ע' תנחומא ג', ת"ב ג' שמ"ר י"ד ג'. [6]) תנחומא א', ת"ב א', שמ"ר שם. [7]) תנחומא ג' ת"ב ב', שמ"ר ג'. [8]) ע' ילקוט ההלים ר' תשכ"ג בשם ילמדנו. [9]) ע' תנחומא ג', ת"ב ג' שמ"ר י"ד ג'. [10]) שם ומר' תהלים כ"ז א'. [11]) לקמן י"ד כ'.

של ישראל לפי שהיו בישראל רשעים שאינן מאמינין בגאולה והיו מנלין מסטירין של ישראל למצרים מה עשה הקב״ה להפרע מהן הביא חשך על המצרים ולא היו זזין ממקומן והיו ישראל מקברין רשעים שבהם וכך הקב״ה מוכיחן על ידי יחזקאל ואפרש כנפי עליך ואכסה ערותך (יחז׳ ט״ז ח׳) הביא עליהן חשך כדי שלא יאמרו המצרים כשם שהיה מכה בנו הוא מכה בהם[1]). כמה נפלאות עשה לנו הקב״ה וכן הוא אומ׳ שירו לו זמרו לו שיחו בכל נפלאותיו (תה׳ ק״ה ב׳).

ר׳ לוי חתניה דר׳ זכריה בשם ר׳ ברכיה כאשר שמע למצרים יחילו כשמע צור (ישע׳ כ״ג ה׳) אמ׳ ר׳ אלעזר כל צור טלא שבמק״א בצור המדינה הכתוב מדבר וכל צר חסר שבמקרא ברומי המדינה הכת׳ מדבר. ר׳ לוי בשם ר׳ חמא בי׳ חניה מי שפרע מן הראשונים הוא יפרע מן האחרונים, מה מצרים דם אף אדום כן ונתתי מופתים בשמים ובארץ דם (יואל ג׳ ג׳), מה מצרים צפרדע אף אדום כן קול שאון מעיר קול מהיכל (ישע׳ ס״ו ו׳), מה מצרים כנים אף אדום כן ונהפכו נחליה לזפת ועפרה לגפרית (ישע׳ ל״ד ט׳) היך דכת׳ ויך את עפר הארץ ותהי הכנם, מה מצרים ערוב אף אדום כן וירשוה קאת וקפוד וינשוף ועורב וישכנו בה (שם ל״ד י״א), מה מצרים דבר אף אדום כן ונשפטתי אתו בדבר (יחז׳ ל״ח כ״ב), מה מצרים שחין אף אדום כן וזאת תהיה המגפה אשר יגף ה׳ את כל העמים המק בשרו והוא עומד על רגליו ועיניו תמקנה בחוריהן ולשונו תמק בפיהם (זכ׳ י״ד י״ב), מה מצרים ברד אף אדום כן וגשם שוטף ואבני אלגביש אש וגפרית אמטיר עליו ועל אגפיו (יחז׳ שם), מה מצרים ארבה אף אדום כן ואתה בן אדם כה אמר ה׳ אמור לצפור כל כנף ולכל חית השדה הקבצו ובואו האספו מסביב על זבחי אשר אני זבח לכם זבח גדול על הרי ישראל ואכלתם בשר ושתיתם דם בשר גבורים תאכלו ודם נשיאי הארץ תשתו אלים כרים ועתודים סרים ואכלתם בריאי בשן כולם ואכלתם חלב לשבעה ושתיתם דם לשכרון מזבחי אשר אני זובח לכם ושבעתם על שלחני סוס ורכב גבור וכל איש מלחמה נאם ה׳ אלהים (שם ל״ט י״ז־כ׳), מה מצרים חשך אף אדום כן ונטה עליה קו תהו ואבני בהו (ישע׳ ל״ד י״א), מה מצרים הוציא הגדול הגדול שבהם והרגו אף אדום כן וירדו ראמים עמם ופרים עם אבירים ורותה ארצם מדם ועפרם מחלב ידושן ואין ראמים אלא רומיים[2]) (שם ל״ד ז׳).

כה) ויאמר משה גם אתה תתן בידינו זבחים ועולות, אתה, זה פרעה; גם, לרבות שריו ועבדיו[3]). אמר להם כלום אתם הולכים אלא לזבוח לאלהיכם הרי לכם אלף צאן אלף בקר וכל שתרצו אמרו לו אין אנו יודעין כמה אנו צריכין עד בואינו שמה.

כח) ויאמר לו פרעה לך מעלי וגו׳ ויאמר משה כן דברת לא אוסיף עוד ראות פניך. מכאן שלא היה משה יודיע אם כלו המכות או לא כלו וכיון שגמר משה בלבו ואמר לא אוסיף עוד ראות פניך מיד קפץ עליו הדבור בתוך פלטין של פרעה ואמר לו עוד נגע אחד[4]). אמר ר׳ תנחום בן חנילאי והלא כל הדברות לא היו על משה אלא חוץ לכרך שנ׳ כצאתי את העיר אפרש את כפי אל ה׳ (ט׳ כ״ט) למה שמצרים כולה מלוכלכת בע״ז ודבר זה מפני מה היה לפני פרעה, שנתקשר עמוד הענן על ראשו של משה ואמר לו מכות אחרות אני עתיד להביא על הרשע הזה

---

[1]) שמ״ר י״ד ג׳, תנחומא וארא י״ה, וע״ל ו׳ ח׳. [2]) תנחומא ד׳, ת״ב ו׳, סדר״כ ז׳ וס״ר י״ז ויהי בחצי הלילה וש״ב. [3]) ע׳ פס״ז פסוק כ״ו והערות רש״ב שם. [4]) שמ״ר פי״ח א׳ וש״ב.

ומצני שגזרת ואמרת לא אוסיף עוד ראות פניך הריני מביא עליו בים. מכאן שנו חכמים עשר מכות לקו המצרים במצרים ועשר על הים שנ' אנוסה מפני ישראל כי ה' נלחם להם במצרים (י"ד כ"ה) וטי נלחם להם אלא כענין שבאו עליהם מכות במצרים כך באו עליהם בים[1]) אלא מכה זו של בכורות הריני מביאה לתוך ביתו כדי שלא לעשות דבריך פלסטון לכך נאמר עוד נגע אחד.

[יא] א) כשלחו כלה גרש יגרש אתכם מזה. וכן הוא אומר ותחזק מצרים על העם למהר לשלחם מן הארץ (י"ב ל"ג).

ב) דבר נא באזני העם. אמרי דבי ר' ינאי אין נא אלא לשון בקשה אמר לו הקב"ה למשה אמור להם לישראל בבקשה וישאלו ממצרים כלי כסף וכלי זהב כדי שלא יאמר אותי צדיק ועבדום וענו אותם (בר' ט"ו י"ג) קיים בהם ואחרי כן יצאו ברכוש גדול (שם ט"ו י"ד) לא קיים בהם. משל לאדם שהיה חבוש בבית האסורים והיו אומרין לו למחר מוציאין אותך ונותנין לך מתן הרבה אמר להם בבקשה מכם הוציאוני בחנם ולאוי[2]).

ג) ויתן ה' את חן העם הזה בעיני מצרים גם האיש משה גדול מאד וגו'. יכול משה ואהרן לא נטלו מן הבזה אשר שיעבדו על עשה ועל לא תעשה ת"ל גם האיש משה גדול מאד בארץ מצרים מלמד שהיו מפקידין אצלן פקדונות[3]).

ד) ויאמר משה כה אמר ה' כחצות הלילה. זהשה"כ חצות לילה אקום להודות לך על משפטי צדקיך (תה' קי"ט ס"ב) תנו רבנן ארבעה משמרות הווה הלילה דברי רבי, רבי נתן אומר שלש. מאי טעמיה דר' נתן ויבא גדעון ומאה איש אשר אתו ראש האשמרת התיכונה (שופט' ז' י"ט) תניא אין תיכונה אלא מי שיש אחת לפניה ואחת לאחריה ור' אמר לך מאי תיכונה אחת מן התיכונות, מאי טעמיה דרבי אמ' ר' זריקה אמ' ר' אמי אמר ר' שמעון בן לקיש כתוב אחר אומ' חצות לילה אקום להודות לך וכתוב אחר אומ' קדמו עיני אשמורות (תה' קי"ט קמ"ח) הא כיצד ארבע משטרות הווה הלילה, ור' נתן משמרה נמי תרתי קרו לה. ר' אשי אמ' כל משמרה ופלגא תרתי קרו לה. ודויד בפלגא דליליא הוה קאי, מאירתא הוה קאי דכת' קדמתי בנשף ואשועה (שם קי"ט קמ"ז) מאי משמע דהאי נשף אירתא היא דכת' בנשף בערב יום באישון לילה ואפלה (משלי ד' ט) אמ' ר' הושעיה ואמרי לה אמ' ר' אלעזר אמ' ר' הושעיה כך אמר דויד לפני הקב"ה רבונו של עולם מימי לא עבר עלי הצות לילה כשינה, ר זירא אומ' עד חצות לילה יושב ומתנמנם כסוס מכאן ואילך מתגבר כארי. ר' אשי אמר עד חצות יושב בתורה מיכאן ואלך בשירות ותשבחות, ודויד מי הוה ידע פלגא דליליא אימת, השתא משה רבינו לא הוה ידע דכת' ויאמר משה כה אמ' ה' כחצות הלילה ולא אמר בחצות ודויד הוה ידע, אמרי דויד סימנא הוה איתי ליה דאמר ר' חנא בר ביזנא בשם ר' שמעון חסידא כנור היה תלוי למעלה ממטתו של דויד כיון שהגיע חצות לילה באת רוח צפונית מנשבת בו והיה מנגן מאליו מיד היה יושב דוד ועוסק בתורה עד שיעלה עמוד השחר, נכנסו כל חכמי ישראל אצלו אמרו לו אדונינו המלך עמך ישראל צריכין לפרנסה אמר להן לכי והתפרנסו זה מזה, אומרין לו אין קימץ משביע ארי ואין בור מתמלא מחוליתו אמר להם לכי ופשטו ידיכם בגדוד, מיד מתיעצין באחיתופל ונמלכין בסנהדרין ונשאלין באורים ותומים, אמר ר' יוסף מאי קראה ואחרי

---

[1]) ע' לקמן י"ד כ"ח. [2]) ברכות ט'. [3]) ע' לקמן י"ב ל"ו.

אחיתפל בניה בן יהוידע (דה"א כ"ז ל"ד), אחיתפל זה יועץ וכן הוא אמ' ועצת אחיתפל אשר יעץ (ש"ב ט"ז כ"א), בניה בן יהוידע זה סנהדרין וכן הוא אמ' ובניה בן יהוידע על הכרתי ועל הפלתי (דה"א י"ח י"ד), ולמה נקרא שמם כרתי ופלתי, כרתי שכורתין דבריהן, פלתי שמופלאין בדבריהם, ולמה נקרא שמם אורים ותומים, אורים, שמאירין את דבריהן, תומים שמשלימין את דבריהם, ואחר כך ושר צבא למלך יואב (דה"א כ"ז ל"ד), אמר ר' יצחק בר אירא ואמרי לה אמ' ר' יצחק בר ר' אדא אמר רב מאי קראה עורה כבודי עורה הנבל וכנור אעירה שחר (תה' נ"ז ט') כך אמר דויד צפרא מתער יקרא דאנשי יקרא דידי מתער צפרא. ר' זירא אמ' לעולם תרוויהו הוו ידעי, ודוד כנור למה ליה לאיתעוריה, ומשה האי דקאמר כחצות ולא אמר בחצות קסבר שמא יטעו אסגניני סרעה ויאמרו משה בראי הוא דאמר נר למד לשונך לאמר איני יודע שמא תתבדה ותיאחז, רב אשי אמר משה אורחא דתליסר נגהי ארביסר הוה קאי והכא קא אמר להו משה לישראל לילה אחרת כחצות הלילה הזה קודשא בריך הוא מתגלי עליכון[1]).

ה) ומת כל בכור. בכור לאיש בכור לאשה בכור ליכר בכור לנקבה, הא כיצד איש אחד בא על עשר נשים והן יולדות עשרה בנים נמצאו כולן בכורי נשים, עשרה אנשים באים על אשה אחת והיא יולדת עשרה בנים נמצאו כולן בכורי אנשים, הגע עצמך שלא שייר בכור לא לאיש ולא לאשה[2]).

מבכור פרעה. מגיד שפרעה עצמו היה בכור, נכנסו כל הבכורות אצל אבתיהם ואמרין בנין דאמר משה ומת כל בכור בארץ מצרים וכל מה דאמר על אליך עמא אתא עליהון אלא איתון ונפיק עבראי אלין מן בינא ואי לא דאילך עמא מאיתין, אמרין עשרה בנים לכל אחד ממנו ומוזין בחד מנהון ולא נפיק אלין עבראי, אמרין כל סופא דמלתא ניזיל לגבי סרעה דהוא בכור דלמא הוא חאים על נפשיה ומפיק אלין עבראי מבינא, הלכו כולן אצל סרעה אמרין בנין דאמר מ"ה ומת כל בכור וכל מא דאמר משה על אליך עמא אתא עליהון אלא איתי ונפיק אלין עבראי מבינא ואילא דאילך עמא מייתון, אמר להו צאו וקפחו שוקיהן של אלו אנא אמר אי נפשי אי נפשהון דהלין עבראי ואתון אמרין הכין, מיד יצאו הבכורות והרגו באבותיהם ששים רבוא דכתי' למכה מצרים בבכוריהם (תה' קל"ו י'), אמ' ר' זעירא למכה בכורי מצרים לא נאמר אלא למכה מצרים בבכוריהם הרגו באבותיהם ששים רבוא[3]).

ועד בכור השפחה אשר אחר הרחים. ר' חונה ור' אחא בשם ר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי אמ' אף השפחות המכונדות לרחים היו אומרות רצוננו בשעבודינו וישראל בשעבודן[3]).

וכל בכור בהמה. אם אדם חטא בהמה מה חטאת, אלא לפי שהיו המצרים משתחוין לטלאים שלא יהיו המצרים אומרין יראתינו הוביאה עלינו את הסורעניות, קישה היא יראתנו שלא שלטה בה פורעניות, קשה היא יראתינו שעמדה לעצמה[3]).

ו) והיתה צעקה גדולה בכל ארץ מצרים. אמרו בשעה שאמר משה והיתה צעקה גדולה בכל ארץ מצרים יצתה זקינה אחת לקראתו אמרה לו נביא של

---

[1]) חכל בברכות ג': ור'. [2]) פדר"כ ז' פ"ר י"ז ויהי בחצי תלילה. [3]) שם.

שקר אתה, זקינה שאין לה לא אב ולא אם ולא את ולא אחות ולא בן ולא בת על מי תצעק, אמר לה העבודה תקדום צעקתך לצעקתם, אמרו בן אחד היה לה ומת ועשתה דיוקני דליש[1] בדמות בנה וכל יום ויום אחר שאוכלת ושותה היתה עומדת ומרקדת לפניו כאותה הלילה באו הכלבים ושמטוהו והיתה בוכה וציעקת ומיללת עליו לקיים מה שנ׳ והיתה צעקה גדולה בכל ארץ מצרים[2]).

ח) וירדו כל עבדיך אלה. ר׳ שמעון בן אלעזר אמ׳ מלמד שנטל מקל והיה מקפח על ראשן של מצרים ואמ׳ זה בכור וזה אינו בכור[3]).

ט) ויאמר ה׳ אל משה לא ישמע אליכם פרעה למען רבות מופתי בארץ מצרים. מגיד הכת׳ שמכת בכורות שקולה כנגד כל המכות[4]).

י) ומשה ואהרן עשו את כל המופתים האלה לפני פרעה. לפי שמקצת המכות נתפרש בהן שנעשו לפני פרעה ומדעתו ומקצן לא נתפרש בהן לכך צרך הכת׳ לומר לפני פרעה שכולן נעשו לפני פרעה ומדעתו.

[יב] א) ויאמר ה׳ אל משה החדש הזה. זהש״ה רבות עשית אתה ה׳ אלהי נפלאותיך ומחשבותיך אלינו (תה׳ מ׳ ו׳) ר׳ חננא בר פפא אמר כל פלאים ומחשבות שחשבת כדי שלא יקבלו אומות העולם את תורתך והלא כבר גלוי וידוע לפניך שאין אומות העולם מקבלין את תורתך ולמה נראיתה כמחזר עליהם בשביל לכפול לנו מתן שברינו[5]).

אמר ר׳ סימון מחשבותיך אלינו, חשבונותיך אלינו, כל אותן שני אלפים וארבע מאות וארבעים ושמונה שנה עד שלא יצאו ישראל ממצרים היה הקב״ה מחשב חשבונות ומעבר עבורין ומחדש חדישים ומקדש שנים וכיון שיצאו ישראל ממצרים מסרן להן דכת׳ ויאמר ה׳ אל משה ואל אהרן בארץ מצרים לאמר מהוא לאמר אמר להן מכאן ואילך הרי הן מסורין לכם[5]).

החדש הזה לכם ראש חדשים[6]). אמר ר׳ יהושע בן לוי משל למלך שהיה לו אילורוגין[7]) וכיון שעמד בנו מסר לו אילורוגין שלו[8]), אמר ר׳ יוסי בי׳ חנינא למלך שהיה לו שימורה וכיון שעמד בנו מסר לו טבעתו, אמ׳ ר׳ יצחק למלך שהיו לו אוצרות הרבה והיה לכל אחד ואחד מפתח וכיון שעמד בנו מסר לו את מפתחותיו, אמר ר׳ חייא בר ווא לנגר שהיה לו כלי אומנות וכיון שעמד בנו מסר לו כלי אומנותו, ורבנן אמרי לרופא שהיה לו נרתיק של רפואה וכיון שעמד בנו מסר לו את נרתיקו[9]). תני ר׳ הושעיה גזרו בית דין שלמטן ואמרו היום ראש השנה הקב״ה אומ׳ למלאכי השרת העמידו ביטה ויעמדו סניגורין ויעמדו ספקטורין שגזרו בית דין שלמטן ואמרו היום ראש השנה, נשתהו העדים מלבוא או שנמלכו בית דין לעבריה למחר הקב״ה אמ׳ למלאכי השרת העבירו ביטה ויעברו סניגורין ויעברו ספקטורין שגזרו בית דין שלמטן ואמרו למחר ראש השנה, ומה טעמיה כי חק לישראל הוא משפט לאלהי יעקב (תה׳ פ״א ה׳) אם חק לישראל הוא משפט לאלהי יעקב ואם אינו חק לישראל כביכול אינו משפט לאלהי יעקב[10]).

---

[1]) צורה מן עיסה שנילושה. [2]) ע׳ לקמן י״ב ל׳ ועי׳ ג״כ מדרש שה״ש הוצ׳ גרינהוט ב׳ י׳. [3]) ע׳ פ״ר הוצ׳ א״ש דף קצ״ז הערה כ״ו. [4]) ע״ל ד׳ כ״ג. [5]) פדר״כ מ״ב: מ״ג: פ״ר פ״ז: וע׳ ילקוט בא רמז קפ״ט. [6]) פדר״כ מ״ג: פ״ר שם. [7]) צ״ל אורלוגין, ל״י *ὡρολόγιον*, מראה השעות. [8]) ירושלמי ר״ה פ״א ה״ג, פדר״כ נ״ג. פ״ר ע״ז. [9]) הכל שם. [10]) פדר״כ ופ״ר שם.

ויאמר ה׳ אל משה ואל אהרן בארץ מצרים. מלמד[1]) שהיו כל הארצות כשרות לדבור עד שלא נתקדשה ארץ ישראל אבל משנתקדשה ארץ ישראל לא היה דבור עם הנביאים בכל מקום אלא על המים שני׳ היה היה דבר ה׳ אל יחזקאל בן בוזי הכהן בארץ כשדים על נהר כבר (יחז׳ א׳ ג׳) ואומ׳ ואני הייתי על אובל אולי (דנ׳ ח׳ ב׳) ואני הייתי על הנהר[2]) הגדול היא חדקל (שם י׳ ד׳) וכן יונה[3]) לא היה מידבר עמו אלא על המים[4]). ר׳ יהודה אמ׳ אף בתחלה[5]) לא היה מידבר עם הנביאים אלא על המים שני׳ היה היה[6]). ר׳ נחמיה אומר בתחלה היה מידבר עם הנביאים בכל מקום ומה ת״ל היה היה דבר ה׳ אל יחזקאל אלא מלמד שלא היתה רוח הקדש תדירה עליו[7]).

בארץ מצרים. יכול בכרך ת״ל בארץ[8]) בשדה לא היה מידבר עמו[9]) מידבר היה עמו חוץ לכרך וכן משה אמר לפרעה כצאתי את העיר (ט׳ כ״א) ומה תפלה קלה לא נתפלל בתוך הכרך דבר חמור לא כ״ש, ומפני מה לא דבר עמו בתוך הכרך מפני שהיא מלאה גלולים, ועדיין אני אומ׳ דבר עם משה חוץ לכרך אבל כשהיה משה מדבר עם אהרן לא היה מדבר עמו חוץ לכרך ת״ל ויאמר ה׳ אל משה ואל אהרן בארץ מצרים מקיש דברות אהרן לדברות משה[10]) מה משה חוץ לכרך אף אהרן חוץ לכרך, מה משה בכה אמר אף אהרן בכה אמר[11]), מה משה אלהים לפרעה[12]) אמר דבר ולא ירא אף אהרן אלהים לפרעה אמר דבר ולא ירא, מה משה גזבר על הפרה[13]) ועל המאור[14]) ועל שמן המשחה[15]) ועל קטרת הסמים[16]) אף אהרן גזבר על הפרה ועל המאור ועל שמן המשחה ועל קטרת הסמים, ת״ל ויאמר ה׳ אל משה ואל אהרן מקיש גדולתו של אהרן לגדולתו של משה.

לאמר. ר׳ אליעזר אומ׳ מניין שכשסדר דברות שהיו במדבר[17]) כך היו בארץ מצרים, אין צריך דין הוא נאמר כאן דבר[18]) ונאמר דבר במדבר (ויק׳ י״א א׳) מה דבר האמור במדבר אהרן שמע תחלה ושנה תחלה אף דבר האמור כאן אהרן

---

[1]) מאבר זה לקוח מבכדרשב״י. [2]) לפנינו כתיב: על יד הנהר. [3]) כלומר וכן יונה ברח מא״י לת״ל משום שידע שאין השכינה שורה בחו״ל כדאיתא במכילתא דר׳ ישמעאל, ולבסוף כשדיבר הקב״ה עמו בחו״ל לא דבר עמו אלא על המים. [4]) אע״פ שאין מפורש בקרא דהדבור עם יונה היה על המים מ״מ מדכתיב (יונה ב׳ י״א) ויקא את יונה אל היבשה וסמיך ליה ויהי דבר ה׳ אל יונה משמע דביבשה הסמוכה ליה דבר עמו. [5]) אף קודם שנתקדשה א״י. [6]) דרש הכפל היה שהיה דבר ה׳ אל יחזקאל כמו שהיה בתחלה בחו״ל והרי זה בא ללמד ונמצא למד דמתחלה היה כמו כאן דהיינו על המים. [7]) ר׳ נחמי׳ ס״ל לא היתה רוח הקדש שורה אלא לפרקים וזה פי׳ של היה היה כמו שתי׳ רב חסדא במ״ק כ״ה ע״א עיי״ש. [8]) ע׳ לעיל ט׳ כ״ט ושמ״ר ט״ו ה׳. [9]) כלומר דאין לומר דבארץ בא ללמד שדבר עמו בשדה דהא אין לנו שום טעם שדבר עמו דוקא בשדה אלא ודאי דבא ללמד שדבר עמו חוץ לכרך. [10]) ע׳ ריש מכילתא וריש ספרא. [11]) פי׳ שדבר הדברים כהווייתן כמו ששמעון משה מפי הגבורה ע׳ לקמן י״ט ג׳ כה לא לפחות ולא להוסיף, וע׳ ספרי דברים פי׳ פ״ג. [12]) במכילתא איתא: דיין לפרעה. [13]) ע׳ ספרי זוטא (הוצ׳ הורוויץ) צר׳ 123. [14]) ס״ו שם, ספרא (הוצ׳ וויס) ק״ב. [15]) כדלקמן ל׳ כ״ג. [16]) דכתיב קח לך סמים נטף (ל׳ ל״ד). — וע׳ יומא ג׳ ע״ב דשם דרש קח לך ויקחו אליך באופן אחר והוא לקוח מספרי במדבר פי׳ ע״ב, ונראה דתנאי דבי ר׳ ישמעאל ודבי ר״ע חלוקין בדבר ובריתא דיומא תנא דברי״ש היא מדפליגי שם ר׳ יאשי׳ ור׳ יונתן שהם תלמידי רי״ש. [17]) כדאיתא בעירובין נ״ד: כיצד סדר משנה וכו׳. [18]) צריך לנקד דָּבָר והוא שם דבר, ע׳ ירמי׳ ה׳ י״ג.

שמע תחלה ושנה תחלה, מה לי קדם אהרן את הבנים במדבר שכן נמשח בשמן המשחה יקדום אהרן את הבנים כאן שהרי לא נמשח בשמן המשחה ת״ל ויאמר ה׳ אל מ״שה ואל אהרן [וגו׳][1] מלמד שאהרן קדם את הבנים. ומניין שהבנים קודמין את הזקנים אין צריך דין הוא נאמר כאן דבר ונאמר להלן דבר במדבר מה דבר האמור במדבר בנים קדמו את הזקנים[2] אף דבר האמור כאן בנים קדמו את הזקנים, מה לי בנים קדמו את הזקנים במדבר שכן קדמי לעלות בהר[3] יקדמו בנים את הזקנים כאן שהרי לא קדמו לעלות בהר ת״ל ואל בניו דבר[4] מלמד שהבנים קודמין לזקנים, ומניין שהזקנים קודמין את ישראל אין צריך דין הוא נאמר כאן דבר ונאמר דבר במדבר מה דבר האמור במדבר זקנים קודמין את ישראל[5] אף דבר האמור כאן זקנים קודמין את ישראל מה לי קדמו זקנים את ישראל במדבר שכן נתקדשו ברוח הקדש[6] יקדמו זקנים את ישראל, כאן שהרי לא נתקדשו ברוח הקדש ת״ל ויקרא משה לכל זקני ישראל (י״ב כ״א) מלמד שהזקנים קודמין את ישראל.

ב) החדש הזה לכם. ר׳ חייא בר ווא פתח תוחלת ממושכה מחלה לב ועץ חיים תאוה באה (משלי י״ג י״ב) תוחלת ממושכה מחלה לב זה שהוא מארס אשתו ונוטלה לאחר זמן, ועץ חיים תאוה זה שהוא מארס אשה ונוטלה מיד. ד״א תוחלת ממושכה מחלה לב זה דויד שנמשח ומלך לאחר שתי שנים, ועץ חיים תאוה באה זה שאול שנמשח ומלך מיד, בזכות מה בזכות תורה ומעשים טובים שהיו בידו שהיה עניו שפל רוח שהיה אוכל חולין בטהרה וששקל כבוד עבדו ככבוד עצמו ושהיה מכזבו ממונו בשביל לחוס על ממונם של ישראל[7]. ד״א תוחלת ממושכה מחלה לב אמ׳ ר׳ חייא בר ווא אלו ישראל עד שלא נגאלו כיון שבא משה ואמר להם אמר לי הקב״ה לך אמור לישראל פקד פקדתי אתכם (ג׳ ט״ז) אמרו לו רבינו משה עדיין פקידה מה כחי כי איחל ומה קצי כי אאריך נפשי אם כח אבנים כחי (איוב ו׳ י״ב) אם כוחן של אבנים הוא כחנו ואם בשרנו של נחשת וכיון שבא ואמר להם בחדש הזה אתם נגאלין אמרו הא סימן טוב ועץ חיים תאוה באה[8]. ד״א זהש״ה אני ישנה ולבי ער (שיר ה׳ ב׳) אמרה כנסת ישראל לפני הקב״ה רבון העולמים אני ישנה מבית המקדש ולבי ער בבתי כנסיות ובבתי מדרשות, אני ישנה מן הקרבנות ולבי ער במצוות וצדקות, אני ישנה ממצוות וצדקות ולבי ער לעשותן. אני ישנה מן הקץ ולבי ער לגאולה. אני ישנה מן הגאולה ולבו של הקב״ה ער לגאלינו אמר ר׳ חייא בר ווא באיכן מצינו שנקרא הקב״ה לבם של ישראל מן הדין קרייה צור לבבי

---

[1]) מלאמר קא דריש כמו בספרא מ״ז: לאמר אליהם וכו׳, וע׳ מ״ש במכדרשב״י צד 6 הערה ש׳. [2]) נ״ל דדרש מהפסוק ויקרא י״ז, א׳ דבר אל אהרן ואל בניו ואל כל בני ישראל, ושם בספרא דרש גז״ש זה הדבר זה הדבר מס׳ מטות דמה להלן ראשי המטות אף כאן ראשי המטות, והוי כאלו כתיב דבר אל אהרן ואל בניו ואל ראשי המטות ואל כל בני ישראל, ומזה ילפינן כיצד סדר משנה. ואף דבב״ב ק״כ: פירשו הברייתא בענין אחר, מ״מ משטא דספרא הוא כמ״ש. [3]) כלקמן כ״ד א׳. [4]) נ״ל דקאי על הפסוק דבר אל אהרן ואל בניו ואל כל בני ישראל (ויק׳ כ״ב י״ח) דהוא טיותר דכבר שטענו במקום אחר שהבנים קדמו את״כ דאתא לאשמעינן דבכל מקום הבנים קדמו. [5]) דכתיב קרא משה לאהרן ולבניו ולזקני ישראל, וע׳ ספרי במדבר פי׳ צ״ב ולקמן י״ט ז׳. [6]) דכתיב ויאצל מן הרוח (במד׳ י״א כ״ה) וס״ל לתנא דידן דמעת מעמד הר סיני כבר היו מוכנים לכך מדאמר הקב״ה עלה אתה וגו׳ ושבעים מזקני ישראל. [7]) פדר״כ מ״ד. פ״ר ס״ח. מדרש שמואל פי״ז. [8]) פדר״כ מ״ח: פ״ר ס״ט:

וחלקי (תה' ע"ג כ"ו) מחסי בה' [1]) (ע' תה' ס"ב ח'). קול דודי דופק (שיר ה' ב'), דודי זה משה שבא ואמר לישראל בחדש הזה אתם נגאלין. פתחי לי, אמר ר' יוסי אמר הקב"ה פתחו לי פתח כחרירה של מחט ואני פותח לכם פתח שיהא אוהליות וכציצריות נכנסין בו. אחותי, אחותי במצר' שנתאחו לי בשתי מצוות בדם פסח ובדם מילה שנ' ואעבר עליך ואראך מתבוססת בדמיך ואומר לך בדמיך חיי ואומר לך בדמיך חיי (יחז' ט"ז ו') בדם פסח ובדם מילה. רעיתי, רעיתי שנתרעו לי בים ואמרו ה' ימלוך לעולם ועד (ט"ו י"ח). יונתי, יונתי שניונו [2]) לי במצוות כיונה במרה. תמתי, שניתממו לי בסיני ואמרו כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע (כ"ד ז'). ר' ינאי אומר תומתי [3]) לא אני גדול ממנה ולא היא גדולה ממני. ר' יהושע דסכנין בשם ר' לוי מה התאומים הללו חושש אחד מהם ראשו וחבירו מרגיש כך אמר הקב"ה עמו אנכי בצרה (תה' צ"א ט"ו). שראשי נמלא טל, גם שמים נטפו (שופ' ה' ד'). קוצותי רסיסי לילה, גם עבים נטפו מים (שם), אימתי החדש הזה לכם ראש חדשים [4]). ד"א קול דודי הנה זה בא (שיר ב' ח') רב יודה ור' נחמיה ורבנן, ר' יודה אמ' קול דודי זה משה בשעה שבא ואמר לישראל בחדש הזה אתם נגאלין אמרו לו רבינו משה היך אנו נגאלין לא כך אמר הקב"ה לאבינו אברהם ועבדום וענו אותם ארבע מאות שנה (ברא' ט"ו י"ג) והרי אין בידינו אלא מאתים ועשר שנים אמר להן הואיל והוא חפץ בגאולתכם אינו מביט בחשבונכם אלא מדלג על ההרים (שיר שם) מדלג על הקצים ועל החשבונות ועל העיבורים ובחדש הזה אתם נגאלין, החדש הזה לכם ראש חדשים. ור' נחמיה אומר קול דודי זה משה בשעה שבא ואמ' לישראל בחדש הזה אתם נגאלין אמרו לו רבינו משה היאך אנו נגאלין וארץ מצרים מלאה מטנופות ע"ז שלנו אמר להם הואיל והוא חפץ בגאולתכם אינו מביט בע"ז שלכם אלא מדלג על ההרים מקפץ על הגבעות ואין הרים וגבעות אלא ע"ז דכת' על ראשי ההרים יזבחו ועל הגבעות יקטרו (הוש' ד' י"ג), ורבנן אמרין קיל דודי זה משה בשעה שבא ואמר לישראל בחדש הזה אתם נגאלין אמרו לו רבינו משה היך אנו נגאלין ואין בידינו מעשים טובים אמר להם הואיל והוא חפץ בגאולתכם אינו מביט במעשיכם הרעים ובמי הוא מביט בצדיקים שלכם כגון עמרם ובית דינו אלא מדלג על ההרים מקפץ על הגבעות ואין הרים וגבעות אלא בית דינם היך מה דאיתמר אלכה וירדתי על ההרים (שופ' י"א ל"ז). ד"א קול דודי [הנה] זה בא ר' יודן בשם ר' אליעזר בן יעקב קול דודי זה המלך המשיח בשעה שהוא בא ואומ' לישראל בחדש הזה אתם נגאלין אומרין לו רבינו המלך המשיח היאך אנו נגאלין לא כך אמר הקב"ה שהוא משעבדנו בשבעים אומות והוא משיבן שתי תשובות ואומר להם אחד מכם גלה לברכריא כגון שגליתם כולכם, אחד מכם גלה לסרמנטיא כגון שגליתם כולכם, ולא עוד אלא שמלכות הרשעה הזאת מכתבת טירונין בכל אומה ואומה כותי אחד בא ומשעבד כגון ששעבדה

---

[1]) פדר"כ מ"א. פ"ר ע'. שיר רבה ה' ב'. [2]) בכי"ש כ־וב עח"ג, פ' מלשון נוה, ובכי"א גר': "שנתינו" (וע' הגי' בפסיקתות ובשיר ר') ונראה לי' שלשון נון הוא מל"ע נגנג, ירא וחרד, ולפי גר' כי"א יונה נגזר כאן מש"ש ינה (ונֵי) והוראתו עוף רך וחלש. [3]) פי' תאומתי. [4]) כל זה שם.

כל אומתו, כושי אחד בא ומשעבד כנון ששעבדה כל אומתו, ובחדש הזה אתם נגאלין החדש הזה לכם[1]).

החדש הזה לכם. אמ' ר' ברכיה החדש הזה לכם סימן הוא לכם כירח יכון עולם (תה' פ"ט ל"ח) בהדין זיהרא עלמא מדבר, אם זכיתם הרי אתם מונין למליאתו, אברהם יצחק ויעקב יהודה פרץ חצרון רם עטינדב נחשון שלמון בועז עובד ישי דוד שלמה, וישב שלמה על כסא ה' למלך (דה"א כ"ט כ"ג) הא זיהרא על טלאיה, ואם לאו הרי אתם מונין לפגימתו, רחבעם אביה אסא יהושפט יהורם אחיה יואש אמציהו עזיהו יותם אחז יחזקיהו מנשה אמון יאשיהו צדקיה, ואת עיני צדקיה עור (מ"ב כ"ה ז') הא זיהרא על פגימתיה[2]). מיד שמחו אומות העולם שנ' כל אויבי שמעו רעתו ששו (איכ' א' כ"א) וכיון שהאיר עזרא ועלה מבבל התחילה למלאת דכת' הוא עזרא עלה מבבל (עז' ז' ו') ואמ'ו ישראל אל תשמחי איבתי לי כי נפלתי קמתי (מיכ' ז' ח') כי נפלתי בחרבן ראשון קמתי בבנין בית שני, כי אשב בחשך (שם) במלכיות ה' אור לי בהצמיחו משיח צדקו שהוא אור, קומי אורי כי בא אורך[3]) (ישע' ס' א').

החדש הזה. תני ר' שמעון בן יוחאי בשלשה דברים נתקשה משה לפני הקב"ה והראה לו הקב"ה באצבע, במנורה בשרצים ובלבנה. במנורה, וזה מעשה המנורה (במד' ח' ז'), בשרצים, וזה לכם הטמא בשרץ (ויק' י"א כ"ט), בלבנה, החדש הזה לכם ראש חדשים[4]). ר' שמלאי תני לה בשם ר' שמואל כל חדש שלא נולד קודם לשש שעות אין כח בעין לראותו מבעוד יום. ר' שמואל בר איני בר אחא בשם ר' שמואל בר נחמן שנה שיצאו בה ישראל ממצרים היו חדשי שנה וחדשי תקופה שוין. ר' ברכיה בי ר' ירמיה ר' חייא בשם ר' יוחנן נתעטף הקב"ה בטלית מצויצת והעמיד למשה מיכאן ולאחרן מיכאן וקרא למיכאל ולגבריאל ועשה אותן כשלוחי החדש ואמר להם כיצד ראיתם את הלבנה לפני החמה או לאחר החמה לצפונה או לדרומה וכמה היה גבוה ולאיכן היה נוטה וכמה היה רחב אם אמרו לפני החמה לא אמר כלום, אמר להם כסדר הזה שאתם רואין כך יהיו בני מעברין את השנה על ידי זקן ועל ידי עדים ועל ידי טלית מצויצת[5]).

לכם. אתם מונין לו ואין אומות העולם מונין לו. ר' לוי בשם ר' יוסי בי ר' אלעאי דרך הארץ היא הגדול מונה לגדול והקטן מונה לקטן, עשו שהוא גדול מונה לחמה שהיא גדולה ויעקב שהוא קטן מונה ללבנה שהיא קטנה. אמר ר' נחמן לי יהא סימן טוב מה הגדול שולט ביום ואינו שולט בלילה כך עשו הרשע שולט בעולם הזה ואינו שולט לעולם הבא, מה הקטן שולט ביום ובלילה כך יעקב שולט בעולם הזה ולעולם הבא, ר' נחמן אומר אחרי כל זמן שאורו של גדול קיים בעולם אין אורו של קטן מפורסם, שקע אורו של גדול נתפרסם אורו של קטן, כך כל זמן שעשו הרשע טבהיק בעולם אין אורו של יעקב מפורסם, שקע אירו של עשו נתפרסם אורו של יעקב שנ' קומי אורי כי בא אורך[6]) (ישע' ס' א').

---

[1]) כל הנ"ל בפדר"כ מ"ז. עד מ"ח. פ"ר ע': עד ע"א: שיר רבה ב' ח', ועיי"ש שינויי גרסאות. [2]) פדר"כ נ"ג. פ"ר ע"ו: וע' שמ"ר פט"ו, כ"ז. [3]) מזל"מ. [4]) מנחות כ"ט. [5]) כל זה בפדר"כ נ"ד: פ"ר ע"ח. וע' בהערות שם. [6]) פדר"כ נ"ד. פ"ר שם.

לכם[1]). לא מנו בו אבות הראשונים[2]), יכול לא מנו בו אבות הראשונים שהרי לא נתנה תורה ביניהם אבל משנתנה תורה ואילך יהו באי בראשית[3]) מונין בו ת"ל לכם אתם מונין בו ואין באי בראשית מונין בו[4]).

ראש. יכול לשנים ולשמטים וליובלות[5]) ת"ל ראש חדשים לחדשים הוא ראש ואינו ראש לא לשנים ולא לשמטים ולא ליובלות.

ראשון הוא לכם. ולא למעשר בהמה ולא לפירות[6]) למה היה ראשון, למלכים ולרגלים ולתרומות שקלים ולשכר בתים[7]).

ראשון הוא. מכלל שנ' שטור את חדש האביב היאך אתה משטרו הוסיף לו ימים. יכול אם היתה שנה חסרה עשרה או עשרים יום יעבר כן ת"ל חדש אין סחות מבחדש, יכול אם היתה שנה (יתירה) [חסרה] ארבעים יום או חמשים יום יעבר כן ת"ל חדש אין יתר על חדש[8]), יכול יעבר ניסן ת"ל ראשון הוא לכם ניסן אחד אתה עושה ואי אתה עושה שני ניסן[9]), יכול יעבר תשרי ת"ל שמור את חדש האביב שטור את החדש הסמוך לאביב ואיזה זה אדר[10]), יכול כשם שאם היתה שנה אפלה יוסיף לה ימים כך אם היתה שנה בכירה יבצור ממנה ימים ת"ל ושמרת את החקה הזאת למועדה מימים ימימה (י"ג י') אין פחות משנים עשר חדש[11]).

ראשון הוא לכם לחדשי השנה. שלא יעשה ניסן שני[12]).

ג) דברו אל כל עדת בני ישראל[13]) לאמר. מלמד שפרשה זו נאמרה בהקהל[14]). ר' יהודה אמ' ליתן לא תעשה על כל עשה האמור בפרשה[15]).

בעשור לחדש הזה ויקחו להם. מלמד שפסח מצרים מקחו מבעשור, יכול אף פסח דורות יהא מקחו מבעשור ת"ל הזה, פסח מצרים מקחו מבעשור ואין פסח דורות מקחו מבעשור, אוציא פסח ראשון ולא אוציא פסח שני ת"ל והיה לכם למשמרת עד ארבעה עשר יום לחדש הזה (י"ב ו') פסח ראשון מקחו מבעשור ואין פסח שני מקחו מבעשור[16]).

ויקחו. מלמד שכל אחד ואחד לוקח לעצמו[17]). ויקחו להם, מלמד שיחיד לוקח לכל בני חבורה מיכאן אמרו שלוחו של אדם כמותו[18]). ויקחו להם, מיכאן אמרו אין מקח לקטן[19]).

שה לבית אבות. יכול לא יהא פסח מצרים נשחט אלא לבתי אבות ומניין אף למשפחות ת"ל משכו וקחו לכם צאן למשפחותיכם (י"ב כ"א), מניין אף לבתים ת"ל שה לבית[20]), מיכאן אמרו שוחט אדם על ידי בנו ובתו הקטנים ועל ידי עבדו ושפחתו הכנענים בין מדעתן ובין שלא מדעתן[21]).

---

[1]) זה לקוח ממכדרשב"י וכן המאמרים שלאחר זה (ע' הוצאה שלי צד 7 והלאה). [2]) כר"א ר"ה י"א: [3]) אומות העולם. [4]) במכילתא איתא: נמצינו למדין שישראל מונין ללבנה והגוים לחמה. [5]) ע' משנה ריש ר"ה. [6]) היינו לנטיעה דמתניתין, וע' ר"ה ט': [7]) בתוספתא שם: וי"א אף לשכר בתים, וע' הפי' בכבלי וירושלמי. [8]) ספרי דברים פ' קכ"ז. [9]) ע' מכילתא וסנהדרין י"ב: [10]) במכילתא בשם ר' נתן. [11]) ע' מדרש תנאים לדברים צד 90 הערה ח'. [12]) ע' מכילתא. [13]) לפנינו כתיב: עדת ישראל, וע' מכדרשב"י צד 8 הערה פ'. [14]) ע' ספרא ריש קדושים. [15]) לאמר קדרש, ע' פסחים מ"ב, וספרי זוטא (הוצ' חורוויץ) צד 17. [16]) ע' פסחים צ"ו. ותוס' שם ד"ה למעוטי, וע' מכילתא. [17]) ע' סוכה מ"א: ולקחתם שתהא לקיחה ביד כל אחד ואחד. [18]) מכילתא, ירושלמי ריש פ"ב דקידושין. [19]) פסחים צ"א: ירוש' שם פ"ח ה"א. [20]) ע' מכילתא. [21]) פסחים פ"ח. וע' ילקוט כאן.

ד״א בעשור. ר׳ חלבו בשם ר׳ יוחנן הכא אתמר בעשור לחדש ולהלן אתמר והעם עלו מן הירדן בעשור לחדש (יהושע ד׳ י״ט) ר׳ חייא בשם ר׳ יוחנן לקיחתו עמדה להן בירדן ואבילתו עמדה להן בימי המן. ואכלו את הבשר בלילה הזה, בלילה ההוא נדדה שנת המלך[1]) (אסתר ו׳ א׳)

ד) ואם ימעט הבית. מלמד שמתמעטין והולכין ובלבד שישתיר שם אחד מחבורה ראשונה דברי ר׳ יהודה, ר׳ יוסי אומ׳ בין מחבורה ראשונה ובין מחבורה אחרונה ובלבד שלא יניחו את הפסח כמות שרוא[2]) ת״ל משה[3]) מכדי אכילה ולא מכדי מקח, ר׳ אומר אף מכדי מקח שאם אין לו ממנה אחרים על חלקו ומעות חולין שמתחלה לא לקחו אלא על מנת כן.

ולקח הוא. מלמד שכל חבורה וחבורה לוקחת לעצמה[4]) מיכאן אמרו אין שוחטין פסח לכתחלה על היחיד שנ׳ לא תוכל לזבוח את הפסח באחד (דב׳ ט״ז ה׳) דברי ר׳ יהודה, ר׳ יוסי אומ׳ פעמים שהוא אחד ושוחטין אותו עליו ופעמים שהן עשרה ואין שוחטין אותי עליהם, הא כאיזה צד אחד ויכול לאכלו שוחטין אותו עליו, עשרה ואין יכולין לאכלו אין שוחטין אתו עליהם, שלא יביאו את הפסח לידי פסול[5]).

ושכנו. בן בנבג אומ׳ שומע אני שכנו שבשדות[6]) שכנו שבגגות[7]) מניין ת״ל הקרוב, הקרוב אל ביתו פתח אל פתח[8]). ר׳ אמ׳ שלשתן נאמרו, שכנו, זה שכנו שבשדות, ושכנו, זה שכנו שבגגות, קרוב, זה הקרוב לביתו סמוך לפתח. פסח מצרים שכנו קרוב לביתו ואין פסח דורות שכנו קרוב לביתו, ר׳ שמעון אומ׳ אף פסח דורות שכנו קרוב לביתו וכל כך לא דברה תורה אלא מפני דרכי שלום שלא יהא אדם מניח אוהביו ושכניו קרוביו ומכיריו ומיודעיו ואחד מבני עירו והולך ועושה פסחו אצל אחרים לקיים מה שנאמר טוב שכן קרוב מאח רחוק[9]) (משלי כ״ז י׳).

במכסת. אין מכסת אלא מנין וכן הוא אומר ומכסם לה׳ שנים ושלשים נפש (במד׳ ל״א מ׳), יכול מצוה לשחטו למנויין ואם שחטו שלא למנויין עבר על מצוה ויהא כשר ת״ל מכסת תכסו, שנה עליו הכת׳ לפסול[10]). לתוך[11]) שנ׳ איש, אין לי אלא איש מניין לרבות את האשה ואת הקטן ת״ל נפשות[12]), א״כ למה נאמר איש, מה איש שיכול לאכל כזית אף קטן שיכול לאכול כזית[13]), ר׳ יהודה אמ׳ מה איש שיודע הפרש אכילה אף קטן שיודע הפרש אכילה איזו היא הפרשת אכילה כל שנותנין לו ביצה וגוטלה אכן וזורקה[14]).

במכסת תכסו. מלמד שנמנין וממנין, מיכאן אמרו בני חבורה שהמנו אחרים על חלקם הרשות בידם, רצו להמשך ולהמנות אחרים על חלקם הרשות בידם,

---

[1]) פדר״כ נ״ה: פ״ר ע״ח: [2]) תוספתא פסחים פ״ז, ז׳, וע׳ מכילתא. [3]) לפי הסוגי׳ דפסחים צ׳. צ״ל: מהיות משה ההייתו משה מכדי אכילה וכו׳ וע״ש הפירוש. [4]) ע׳ 98 הערה 17. [5]) ספרי דברים פי׳ קל״ב. וע׳ מכילתא פ״ג. [6]) בר מצרא דידי׳. [7]) הייגו שהצרו סמוך לחצירו. [8]) הייגו שפתחו סמוך לפתחו באותה חצר והוא קודם לשאר שכנים, וא״כ ה״ה שכנו שבגגות קודם לשכנו שבשדות והקרוב קרוב קודם, וע׳ מכילתא. [9]) תוספתא פסחים פ״ח, י״ב—י״ג ושם בשם ר״ש בן אלעזר. [10]) מכילתא. [11]) כמו מתוך. [12]) ע׳ פסחים צ״א: [13]) תוספתא פסחים פ״ז ז׳. [14]) תוספתא חגיגה פ״א, ב׳, סוכה מ״ב: וע׳ גיטין פ״ח. וירוש׳ שם פ״ה ה״ט.

אחד מבני חבורה שהמנה אחר על חלקו הרשות בידו, רצה להטשך ולהמנות אחרים על חלקו הרשות בידו[1]).

לפי אכלו. פרט לחולה ולערל ולטמא שאין יכולין לאכלו[2]).

על השה. בן בנבג אומ' שומע אני שה חי או שה שחוט הרי אתה דן נאמר כאן שה ונאמר להלן שה[3]), מה שה האמור להלן שה חי ולא שה שחוט אף שה האמור כאן שה חי ולא שה שחוט[4]), מיכאן אמרו לעולם נמנין על הפסח ומושכין ידיהן ממנו עד שישחט[5]).

ה) שה. מה ת"ל תמים, ר' עקיבא אומ' צריך לאמרו שלא נאמרה תמות אלא עד עכשיו שכל מקום שנ' שה תוסס תמימים ובעלי מומין יכול אף זה כן ת"ל תמים תם ולא בעל מום, בכל מקום שנ' שה תוסס גדולים וקטנים יכול אף זה כן ת"ל בן שנה, אין לי אלא בשעת שחיטתו שיהא [תם ו]בן שנה מניין לרבות קיבול דמו וזריקת דמו ת"ל יהיה לכם, כל זמן שהוא לכם (הוא) [יהא] תם ובן שנה[6]).

מן הכבשים ומן העזים. פרט לכלאים[7]), כבשים ועזים גזרת מלך[8]), מן הכבשים ומן העזים, להוציא את החלוק שבן[9]) הבקר[10]) ולהוציא את הרובע ואת הנרבע[11]). אין לי אלא דברים האמורים כאן בלבד[12])

תקחו. להביא את יום ארבעה עשר שאין כשר למקח, והלא דין הוא ומה עשירי שאין כשר לשחיטה כשר למקח, ארבעה עשר שכשר בשחיטה אינו דין שיהא כשר במקח ת"ל תקחו, להביא את יום ארבעה עשר שאין כשר למקח[13]).

ו) והיה לכם. בן עזאי אומ' שלא יצא ויראה בעדר[14]), ר' יוסי הגלילי אומ' שיהיו קשורין בכרעי המטה[15]) ומצרים נכנסין ורואין אותן ונפשם יוצאה שהיו יראים[16]) לטלאים וכן הוא אומ' הן נזבח תועבת מצרים לעיניהם ולא יסקלונו (ח' כ"ב).

למשמרת. ר' עקיבה[17]) אומ' נאמ' כאן שמירה ונאמ' להלן שמירה (במד' כ"ח ב') מה שמירה שנאמרה כאן שיהיו מבוקרים ועומדין קודם שחיטה שלשה ימים אף שמירה האמ' להלן שיהיו מבוקרים ועומדים קודם שחיטה שלשה ימים[18]). מיכאן אמרו אין פותחין מששה טלאים המבוקרין בלשכת טלאים כדי לשבת ולשני ימים טובים של ראש השנה[19]).

עד ארבעה יום לחדש הזה. זה שאמרו פסח שני אין מקחו מבעשור[20]).

---

[1]) תוספתא פסחים פ"ז, ו'. [2]) ע' מכילתא ופסחים ס"א. ורש"י שם. [3]) איש שה לבית אבות. [4]) ירוש' פסחים פ"ח ה"ג. [5]) פסחים פ"ט. [6]) ע' זבחים כ"ה: דלפי הש"ס צריך להגיה הברייתא ולטחוק תיבת תם. [7]) ספרא ויקרא דיבורא דנדבה פרשה ה' ב'. [8]) ולא בקר, ע' מכילתא. [9]) כי"א[1]: שבבן. [10]) ע' ירושלמי פסחים פ"ט ה"ח: מן חצאן להוציא את החלקים שבהן א"ר אבין להוציא מה שחילקה לך התורה רובע ונרבע ומוקצה ונעבד, ע"כ. ולפ"ז אפשר לפרש דהחלוק שבבן הבקר היינו נעבד דמיעטה התורה ממן הבקר כדאיתא בריש ספרא. [11]) דרש ג' מיעוטי: מן, מן, ומן. [12]) נ"ל דיש כן חסרון וכן צ"ל: או יכול שיביאו פסח דורות מצאן ובקר ת"ל מן הכבשים ומן העזים תקחו אין לי אלא דברים האמורים כאן בלבד. והוא כר' יאשי' במכילתא. יהתנא דלאחר כן דרש תקחו לדרש אחר ופליג אר' יאשי'. [13]) בפסח מצריים. [14]) ע' מגילת תענית פ"א ששם מאמר זה מחובר עם מאמר ר"ע דלקמן. [15]) ע' כלים פי"ט מ"ב, וטור א"ח סי' ת"ל. [16]) עובדים. [17]) פסחים צ"ו. בשם בן בג בג. [18]) חיינו ג' ימים שלמים, ובש"ס איתא ד' ימים. [19]) משנה ערכין י"ג. [20]) לעיל פסוק ג'.

ושחטו אותו. שלא ישחט עמו חולין ושלא ישחט עמו חגיגה, ולדורות שוחטין עמו חגיגה, א״ט בזמן שהוא בא בחול בטהרה וכמועט[1]).

כל קהל עדת ישראל. מלמד שפסח מצרים נשחט בשלש כתות בקהל ועדה וישראל[2]).

בין הערבים. יכול משתחשך, ת״ל יום, או יום יכול משתי שעית[3]) ת״ל בין הערבים, הא כאיזה צד משש שעות ולמעלה, שבית שמאי אומרין אין בערב אלא משפנה יום. חגינה בן חכינאי[4]) אומר בין הערבים בין שני ערבים, בין אור ארבעה עשר לאור חמשה עשר ויום ולילה באמצע, כשהוא אומר יום ככר יצא לילה, יכול שחרית ת״ל בין הערבים מה בין הערבים משפנה יום אף כשאמר יום משפנה יום משש שעות ולמעלה, וכן הוא אומ׳ אוי לנו כי סנה היום כי ינטו צללי ערב (ירי ו׳ ד׳), מיכאן אמרו שחטו קודם חצות פסול שנ׳ בו בין הערבים, שחטי קידם לתמיד כשר ובלבד שיהא אחד ממרס בדמו עד שיזרק דם התמיד ואם נזרק כשר[5]).

תנן התם הפסח נשחט בשלש כתות שנ׳ ושחטו אותו כל קהל עדת ישראל, קהל ועדה וישראל. נכנסה הכת הראשונה ונתמלאת העזרה נעלו דלתות העזרה תקעו והריעו ותקעו הכהנים ועומדין שורות שורות ובידיהם בזיכי כסף ובזיכי זהב, שורה שכולה כסף כסף ושכולה זהב זהב, ולא היו מעורבין ולא היו לבזיכים שולים שמא יניחום ויקריש הדם, שחט ישראל וקבל הכהן נותנו לחברו וחברו לחברו מקבל את המלא ומחזיר את הריקן והכהן הקרוב אצל המזבח זורקו זריקה אחת כנגד היסוד. יצאת הכת הראשונה ונכנסה השנייה, יצאת השנייה ונכנסה השלישית, כמעשה הראשונה כך מעשה שנייה ושלישית. קראו את ההלל אם גמרו שנו ואם שנו שלשו אע״פ שלא שילשו מיטיהן. ר׳ יהודה אומר מיטיהן של כת השלישית לא הניעה עד אהבתי כי ישמע ה׳ מפני שעמה מועטין, וכמעשהו בחול כך מעשהו בשבת אלא שהיו הכהנים מריחין את העזרה שלא כרצון חכמים. ר׳ יהודה אומ׳ כוס היה ממלא מדם התערובות זורקו זריקה אחת על גבי המזבח ולא הודו לו חכמים. כיצד תולין ומפשיטין אונקליות של ברזל היו קבועין בכתלים ובעמודים שבהן תולין ומפשיטין וכל מי שאין לו מקום לתלות מקלים דקים חלקים היו שם מניח על כתפו וכתף חברו ותולה ומפשיט. ר׳ אליעזר אמ׳ ארבעה עשר שחל להיות בשבת מניח ידו על כתף חברו ויד חברו על כתפו ותולה ומפשיט. קרע והוציא את א׳מורין נתנם במגס והקטירם על גבי המזבח. יצתה הכת הראשונה וישבה לה בהר הבית ושנייה בחיל והשלישית במקומה, חשכה יצאו וצלו את פסחיהם[6]).

ז) ולקחו מן הדם. שיהא בדם כדי לקיחה[7]).

מן הדם. מדם הנפש ולא מדם הבשר ולא מדם העור ולא מדם התמצית[8]).

ונתנו על שתי המזוזות ועל המשקוף. יכול יתן על משקוף ומזוזות של חלונות ת״ל על הבתים, על משקוף ומזוזות של בתים הוא נותן ואינו נותן על משקוף

---

[1]) משנה פסחים ס״ט: [2]) משנה שם ס״ט, ומה שאמר פסח מצרים היינו אף פסח מצרים כראיתא בתוספתא פ״ח, וע׳ ירוש׳ פ״ח ה״ה האיך שחטו בכיצרים בג׳ כתות. [3]) ספרא אמור ריש פרק י״א. [4]) ע׳ ירוש׳ פסחים ריש פ׳ ה׳ בשם הגניה בן יהודה וע׳ ספרי זוטא צד 64. [5]) משנה פסחים ס״א. [6]) כל זה בכשנה פסחים פ״ה מ״ה עד מ״י. [7]) נ״ל דהוא שיעור טבילה, ע׳ זבחים צ״ג: [8]) ע׳ זבחים כ״ה.

ומזוזות שלחלונות. יכול עשרה בתים זה לפנים מזה וחבורה אוכלת בפנימי יכול יהא צריך ליתן על כולם ת״ל על הבתים אשר יאכלו אותו בהם[1]). מניין אתה אומ׳ חבורה אוכלת בבית אחד ולו חמשה פתחים צריך ליתן מכל דם ודם על כל משקוף ומשקוף ומכל דם ודם על כל מזוזה ומזוזה ת״ל ונתנו על שתי המזוזות ועל המשקוף[2]) מדם על כל משקוף ומשקוף ומדם על כל מזוזה ומזוזה[3]). מניין אתה אומ׳ חמש חבורות אוכלות בבית אחד ולו חמשה פתחים ש׳היו צריכין ליתן מכל דם ודם על כל משקוף ומשקוף ומכל דם ודם על כל מזוזה ומזוזה ת״ל על שתי המזוזות ועל המשקוף מכל דם ודם על המשקוף ומכל דם ודם על המזוזה.

על הבתים אשר יאכלו אותו בהם. מכלל שנ׳ בבית אחר יאכל (י״ב ט״ו) מלמד שאין פסח מצרים נאכל אלא בבית אחד[4]). מניין אף בשני מקומות ת״ל על הבתים אשר יאכלו אותו בהם הא למדת שפסח מצרים[5]) נאכל בשני מקומות[6]) אכל האוכלו אין אוכלו אלא במקום אחד[7]).

ח) יאכלו אותו, שלא יאכלו עמו חולין ושלא יאכלו עמו חגיגה[8]). בהם, בגופו של פסח הכתוב מדבר[9]).

ואכלו, אין אכילה פחותה מכזית[10]).

את הבשר, ולא מן העצמות ולא מן הגידים ולא מן הקרנים ולא מן הטלפים אלא כל הנאכל בשור הגדול מה הנאכל בשור הגדול ראשי כנפים והסחוסין[11]) אף כן ראשי כנפים והסחוסין מיכאן אמרו הגידים הרכים הרי הן כבשר לכל דבר. ואעפ״כ אין נמנין עליהם[12]).

בלילה הזה. אמ׳ ר׳ אלעזר בן עזריה נאמר כאן בלילה הזה ונאמר למטה ועברתי בארץ מצרים בלילה הזה (י״ב י״ב) מה לילה הזה הנאמ׳ למטה עד חצות אף לילה הזה הנאמ׳ כאן עד חצות. אמ׳ לו ר׳ עקיבה מה אני צריך והלא כבר נאמר ואכלתם אותו בחפזון (י״ב י״א) בשעת חפזון, מה ת״ל בלילה הזה שיכול יהא נאכל כקדשים ביום ת״ל בלילה הזה בלילה הוא נאכל ואינו נאכל כקדשים ביום[13]).

צלי אש, ולא צלי שפוד ולא צלי אסכלה ולא צלי דבר אחר[14]). מיכאן אמרו אין צולין את הפסח בשפוד של מתכת ואם צלאו קולף את מקומו ואוכל את השאר. ר׳ יהודה אומ׳ כשם של עץ אין נשרף כך של מתכת אין מרתיח. אמרו לו אין דומה של עץ חם מקצתו ולא חם כולו ושל מתכת חם מקצתו חם כולו[15]).

---

[1]) ואינו נותן אלא בפנימי, וע׳ מכילתא דפליגי תנאי אי נותן מבפנים או מבחוץ. [2]) נ״ל דהך דרשא ודרש דבסמוך דריש מדכפל עוד ב׳ פעמים משקוף ושתי מזוזות בקראי בפסוק כ״ב וכ״ג. ואף דשם כתיב תחלה משקוף ואח״כ שתי מזוזות (וכן גרס כאן בכי״ש) נקט מכילתא דילן לישנא דהאי קרא דקאי עלי׳, ע׳ התורה והמצוה מרמ״ל מלבים על ת״כ אילת השחר כלל רמ״ג. [3]) היינו על כל הגעה טבילה וכמ״ש רש״י בפסוק כ״ב עפ״י המכילתא. [4]) ע׳ לקמן פסוק מ״ו. [5]) היינו דפסוק זה מיירי בפסח מצרים, אמנם לקמן פסוק מ״ג יליף דכן הדין גם בפסח דורות. [6]) פסחים פ״ו. [7]) כר״י שם. [8]) ע׳ לעיל פסוק ו׳ הערה 1. [9]) ר״ל דהאי קרא מיירי בגופו של פסח ולא במצות שעל גופו כגון מצה ומרור, ע׳ פסחים צ״ה. ואולי דריש מדכתיב א ו ת ו בהם. [10]) יומא פ׳. ספרא צו פרשה י׳ ה״י, וע׳ מדרש תנאים לדברים ט״ז כ״ג. [11]) ע׳ פסחים פ״א. ורמב״ם פ״י מה׳ ק״פ ה״ט. [12]) ע׳ ירושלמי פסחים פ״ז הי״א. [13]) ברכות ט׳. [14]) מכילתא. [15]) פסחים ע״ד.

צלי אש. מכלל שנ׳ כי אם צלי אש ראשו על כרעיו ועל קרבו מצוה לצלותו כולו כאחד מנין אם רצה מנתחו ומטילו אבר אבר על גבי גחלים ת״ל צלי אש מכל מקום[1]).

על מצות ומרורים. ריבה כאן מרורים הרבה החזרת והעלשין ותמכה וחרחבינה ומרור. ר׳ יהודה אומר אף חרוילין וחזרת גלים. ר׳ אלעאי אומ׳ משום ר׳ אליעזר אף דַּעִירְקְבִילִין חזרתי על כל תלמידיו ובקשתי לי חבר ולא מצאתי[2]).

על מצות ומרורים יאכלוהו[3]). מצוה לאכלן כולן כאחד. הלל הזקן היה כורכן זה בזה ואוכלן. יכול יהו מעכבין זה את זה ת״ל יאכלוהו אפילו אחד מהן[4]).

ט) אל תאכלו ממנו נא. אין נא אלא שלא בשל כל צרכו. יכול יהא מותר לאכול ממנו ח׳[5]) ת״ל צלי אש, צלי מותר לך ושאר הכל אסור לך. יאמר אל תאכלו ממנו כי אם צלי אש[6]) אלו כן הייתי אומ׳ יכול יהא מותר לאכול ממנו נא[7]) ת״ל אל תאכלו ממנו נא הא אם אכל ממנו נא הרי זה לוקה את הארבעים.

יכול כשם שאסור לאכול ממנו נא כך אם בשל כל צרכו[8]) יהא אסור ת״ל במים, במים אסיר לך הא אם בשל כל צרכו אינו אסור לך.

במים אין לי אלא מים מנין לרבות יין ושמן ודבש ת״ל ובשל מבושל[9]) כל מקום שנ׳ בשול סתם אתה תופס את הצלי עד שיפרוט לך הכת׳ במים. מיכאן היה ר׳ יאשיה אומ׳ הנודר מן המבושל אסור בצלי[10]), בשלו ואחר כך צלאו ואחר כך בשלו אסור שנ׳ ובשל מבושל[11]). יכול אם אכל ממנו נא עד שלא חשכה יהא חייב דין הוא ומה אם בשעה שהוא בעמוד אכול צלי הרי הוא בכל תאכל נא[12]) בשעה שאין בעמוד אכול צלי אינו דין שיהא בכל תאכל נא ת״ל כי אם צלי אש בשעה שהוא בעמוד אכול צלי חייבין עליו משום נא ובשל אכל בשעה שאינו בעמוד אכול צלי אין חייבין עליו משום נא ובשל.

כי אם צלי אש ראשו על כרעיו ועל קרבו. היה מביא את ראשו ואת כרעיו ואת בני מעיו לתוכו דברי ר׳ יוסי הגלילי אמר לו ר׳ עקיבה אף הן נחמרין ומתבשלין מתוכו אלא תולן חוצה לו[13]). ר׳ ישמעאל קורא אותו גדי מקולס. ר׳ טרפון קו״א אותו תוכבר[14]) מפני שתוכו כברו[15]). מיכאן אמרו כיצד צולין איתו תוחבו מתוך פ״ו עד בית נקבותו בשפוד של עץ ותולה איתו בתוך התנור והאש למטה ותולה כרעיו ובני מעיו בתנור חוצה לו ולא יתנם בתוכו שזה כמין בשול הוא ושפוד של רמון היו בוררין לצלייתו כדי שלא יזרוק את מימיו ויתבשלו[16]).

---

[1]) פסחים ע״ה. [2]) פסחים ל״ט. [3]) וכן הובא הקרא כאן במכילתא (כמ״ש בפ׳ בהעלתך), ועי׳ פסחים קט״ו. וע״ג חתם טופר א״ח סי׳ ק״ט. [4]) ורבנן דהלוקין על הלל דרשי שם בפסחים יאכלוהו אפילו זה בפ״ע וזה בפ״ע, ועי׳ תוספתא סוף פ״ב ומכילתא כאן. [5]) כשם שאין לוקין עליו, פסחים מ״א. [6]) ומה ת״ל נא ובשל טבושל במים. [7]) דהא נא גם כן צלי אש הוא, דהאי תנא פירש נא כפי הש״ס פסחים מ״א ע״א ולא כמכילתא ות״א. [8]) היינו צלאו כל צרכו דשויא חרוכא, פסחים מ״א. [9]) ע׳ ת״י ומכילתא. [10]) מכילתא ונדרים מ״ט. [11]) פסחים מ״א. [12]) אף שהותר מכללו אצל צלי, ע׳ פסחים מ״א ע״ב. [13]) פסחים ע״ד ע״א. [14]) ירושלמי פסחים פ״ז ה״א. [15]) ע׳ ערוך ערך תך ב׳. [16]) רמב״ם פ״ח מה׳ ק״פ ה״י.

י) ולא תותירו ממנו עד בקר. יכול אם הותיר ממנו עד בקר יהא לוקה את הארבעים ת״ל והנותר ממנו עד בקר באש תשרופו בא הכת׳ ליתן עשה על לא תעשה דברי ר׳ יהודה אמר לו ר׳ יעקב לא מפני כך אלא מפני שלא עשה כה כלום[1]). והנותר ממנו עד בקר באש תשרופו. יכול יהא שורפו ביום טוב ת״ל ולא תותירו ממנו עד בקר והנותר ממנו עד בקר שני בקרים כאן בקר חמשה עשר ובקר ששה עשר ללמדך שאין שרפת קדשים דוחה את יום טוב ואין צריך לומר את השבת[2]).

יא) וככה תאכלו אתו ואכלתם אותו בחפזון בבהילות יוצאי דרכים[3]). אין לי אלא אכילתו שיהא בחפזון מניין לרבות קבול דמו וזריקת דמו ת״ל וככה. יכול שאני מרבה את צליותיו והדחת קרביו ת״ל ככה ככה[4]). אותו, אותו בחפזון ואין פסח דורות בחפזון[5])

ד״א אותו בחפזון ואין מצות ומרורים בחפזון[6]).

פסח, שיהוא כל מעשיו לשם פסח. הוא, פרט לשחטו שלא לשמו[7]) לה׳, לשם המיוחד[8]).

יב) ועברתי בארץ מצרים. כמלך שעובר ממקום למקום[9]). [דבר אחר][10]) נאמר כאן עברה ונאמר למטן ועבר ה׳ לנגף את מצרים (י״ב כ״ג) מה עברה האמורה להלן מגפה אף עברה האמורה כאן מגפה[11]). וכן הוא אומר ובכל כרמים מספד כי אעבר בקרבך אמר ה׳ (עמוס ה׳ י״ז). בלילה הזה. זה הוא שאמר ר׳ אלעזר בן עזריה נאמר כאן בלילה הזה ונאמר למעלה בלילה הזה, מה בלילה הזה האמור כאן עד חצות אף בלילה הזה האמור למעלה עד חצות[12]).

והכיתי כל בכור, אין לי אלא בכור מצרים שבמצרים בכורות אחרים שבמצרים מניין ת״ל כל בכור. בכורות מצריים שבמקומות אחרים מניין ת״ל כל בכור. בכורי חם וכוש ומצרים ופוט וכנען מניין ת״ל כל בכור. וכן הוא אומר ויך כל בכור במצרים ראשית אונים באהלי חם (תה׳ ע״ח נ״א)[13]).

מאדם עד בהמה. אין לי אלא בכורות בהמה, בכורות חיה מניין ת״ל מאדם ועד בהמה[14]). אין לך אדם לוקה שאין שמשין לוקין עמו[15]). ובכל אלהי מצרים אין לי אלא אלהי מצרים שבמצרים, אלהים אחרים שבמצרים מניין ת״ל וכל אלהי מצרים. אלהי מצרים שבמקומות אחרים מניין ת״ל כל אלהי, אלהי חם וכוש ומצרים ופוט וכנען מניין ת״ל כל אלהי, וכן הוא אומר נתתי כפרך מצרים כוש וסבא תחתיך (ישע׳ מ״ג ג׳).

---

1) פסחים פ״ד. ודברי מכדרשב״י אלו הביא רמב״ם בס׳ המצות מ״ע צ״א. 2) שבת כ״ד: בשם תנא דבי חזקיה שכנראה ברייתא זו היא מכדרשב״י, וע׳ ירושלמי שבת פ״ב ה״א. 3) ע׳ מכילתא. 4) מדכתיב וככה דרש כאילו כתיב בי׳ פעמים ככה ואין רבוי אחר רבוי אלא למעט. ואפשר נמי דדרש כפל הכ׳ דהו״ל למכתב כה, וע׳ ספרי דברים פי׳ קכ״ח. 5) פסחים צ״ו. 6) האי תנא סבר דאינו אוכל ביחד פסח מצה ומרור או י״ל כשיטת הרמב״ם דרק מצה ומרור כורך כאחת, ע׳ פ״ח מה׳ חמץ ומצה ה״ו. 7) וכן דרש גבי חטאת בספרא דיבורא דחובה סוף פרק ח׳ וע׳ ריש זבחים. 8) ע׳ ספרי במדבר פי׳ קמ״ב, דברים פי׳ קכ״ח, ספרא דבורא דנדבה פרק י׳ ה״ט, מנחות ק״ו. 9) מכילתא. 10) הוספתי עפ״י כ״י מכדרשב״י. 11) ע׳ מכילתא: ד״א נותן אני עברתי במצרים. 12) לעיל פסוק ח׳. 13) ע׳ מכילתא, ושם דרש באופן אחר. 14) ועד מרבה גם חיה. 15) ע׳ מכילתא לפסוק כ״ט וכל בכור בהמה דפי׳ באופן אחר.

אעשה שפטים. שפטים שונים זה מזה של עץ נמוק של אבן נשרף של מתכת הרקיבו[1]).

אני ה׳, אני שפרעתי מאנשי דור המבול ומאנשי דור הפלגה ומאנשי סדום, אני עתיד להפרע מגוג ומאגפיו ואם אין אתם מאמינים להבא האמינו לשעבר[2]).

ד״א אני ה׳ מלכות. כל מקום שמזכיר גיאה[3]) של ע״ז שם מזכיר שבחו של מקום וכן הוא אומר כסף מרוקע מתרשיש יובא וזהב מאופיר[4]) מעשה חרש וידי צורף תכלת וארגמן לבושם מעשה חכמים כולם (ירמ׳ י׳ ט׳) מהוא אומ׳ כדנא תימרון להון אלהיא די שמיא וארקא לא עבדו יאבדו מארעא ומן תחות שמיא אלה (שם שם י״א) ואמר ה׳ אלהים אמת הוא אלהים חיים ומלך עולם מקצפו תרעש הארץ ולא יכילו גוים זעמי (שם שם י׳) ואומ׳ עושה ארץ בכחו מכין תבל בחכמתו ובתבונתו נעשה שמים (שם שם י״ב) ואומ׳ פה להם ולא ידברו (תה׳ קט״ו ה׳) ואומ׳ ואלהינו בשמים כל אשר חפץ עשה (שם ג׳). ובכל אלהי מצרים אעשה שפטים. אין לך אומה ואומה שלוקה שאין אלהה שלה לוקה עמה וכן הוא אומ׳ הוביש בל חת מרודך הובישו עצביה חתו גלוליה (ירמ׳ נ׳ ב׳) וכן הוא אומ׳ נפלה נפלה בבל וכל פסילי אלהיה שבר לארץ (ישע׳ כ״א ט׳) וכן הוא אומר באבותינו ונתתי את פגריהם על פגרי גלוליהם[5]) (ויק כ״ו ל׳) ואף לעתיד לבוא כשיאבדו אומות העולם מה נאמר בהם והאלילים כליל יחלוף (ישע׳ ב׳ י״ח).

יג) והיה הדם לכם. לכם ולא לגרים לכם ולא לנשים לכם ולא לעבדים. מלמד שלא עשאוהו חבורות במצרים[6]).

לאות על הבתים אשר אתם שם. יכול יתן על מקום לינה ת״ל על הבתים אשר יאכלו אותו בהם (י״ב ז׳). יכול לא יתן אלא על מקום אכילה. ת״ל על הבתים אשר אתם שם. יכול יתן כאן וכאן ת״ל לאות ולא לאותות אמור מעתה מקום אכילה שם היתה לינה[7]).

וראיתי את הדם. מה אני צריך והלא הכל גלוי לפניו אלא שלא יתן אלא על מקום הנראה[8]).

ופסחתי עליכם. אלמלא דבר כתוב אי אפשר לאמרו כמלך שרוחק פסיעותיו ברגליו[9]).

---

[1]) ע׳ מכילתא. [2]) מאמר זה מובא מר׳ מודרום הלוי שהעירותי עליו לעיל צד 24 הערה 10, ועוד מובא בספר תולעת יעקב לר׳ כאיר אבן גבאי דפוס קראקא דף ס״ג ע״ב בשם מכדרשב״י, וע׳ ספרא אחרי פרשה ט׳, ב׳ ומשנה ב״מ פ״ד מ״ב. [3]) בס׳ תולעת יעקב גר׳: גנות של ע״ז, וע׳ שמ״ר פי״ח, ב׳. [4]) לפנינו כתוב מאופז, אבל גם בתרגום הסורי גרס מאופיר. [5]) המדרש כינה הפסוק (ע׳ ירוש׳ מגילה פ״ד ה״י). [6]) נ״ל דר״ל שלא עשו חבורות שכולם גרים או נשים או עבדים וכדאיתא בפסחים צ״א ע״א וע״ב; ואולי קרא אסמכתא בעלמא וטעמא כמ״ש בגמרא שם. ומה שאמר כאן במצרים ה״ה לדורות כדלעיל פסוק ז׳ הערה 5. [7]) בתוספתא פסחים פ״ח איתא דזה היה רק בפסח מצרים אבל בפסח דורות אוכלין במקום אחד ולנין במקום אחר. [8]) בכ״י מכדרשב״י גר׳: הנראה לכל העובר, וע׳ מכילתא לפסוק ז׳ ונתנו על שתי המזוזות ועל המשקוף. [9]) דרש ופסחתי כמו ופסעתי כר׳ יאשי׳ במכילתא, וע׳ הגי׳ במכדרשב״י צד 14.

ולא יהיה בכם נגף. מלמד שבמצרים היתה מגפה. למשחית, מלמד שבמצרים היתה השחתה. בהכותי בארץ מצרים. מלמד שבמצרים היתה מכה מלמד שלקו מצרים בשלשה מיני פורעניות במגפה ובהשחתה ובמכה[1]).

יד) והיה היום הזה לכם לזכרון וחגותם אותו. יום שהיה לכם לזכרון אתה חוגג ואיזה זה טועד צאתך ממצרים (דב׳ ט״ז ו׳) ועדאן דבר תלוי בדלא דלי[2]) ת״ל ממחרת הפסח יצאו בני ישראל (במ׳ ל״ג ג׳) אימתי אכלו את הפסח בלילי יום טוב ואף כן לא יצאו אלא ביום טוב[3]).

וחגותם אותו. נאמר כאן חגיגה ונאמר חגיגה במדב׳[4]) מה חגיגה האמורה במדבר טעונה עולה ושלמים[5]) אף חגיגה האמורה כאן טעונה עולה ושלמים. מה לחגיגה האמורה במדבר טעונה עולה ושלמים שכן טעונה סרים תיטען חגיגה האמורה כאן עולה ושלמים שכן אין טעונה פרים ת״ל לשם לשם[6]) לג״ש מה לשם האמור במדבר טעונה עולה ושלמים אף לשם האמור כאן טעונה עולה ושלמים[7]). יכול תיטען חגיגה כל שבעה ת״ל אותו יום אחד בלבד א״כ למה נאמר שבעת ימים תשלומין כל שבעה. מניין לא חג כל ששה יחוג כל שבעה ת״ל בחדש השביעי תחגו אותו (ויק׳ כ״ג ט״א). יכול לא חג ברגל יחוג אחר הרגל ת״ל אותו, אותו אתה חוגג ואי אתה חוגג חוץ לרגל[8]). יכול יהא טעוכב עד אכילת בשר[9]) ת״ל אותו ולהלן הוא אומר והזה אותו (ויק׳ ט״ז ט״ו) מה אותו האמור להלן דם אף אותו האמור כאן דם ולא בשר.

לדרתיכם חקת עולם. שינהוג הדבר לדורות[10]).

טו) שבעת ימים מצות תאכלו. מצה הנאכלת כל שבעה אדם יוצא בה ידי חובתו בפסח יצאו חלות תודה ורקיקי נזיר שאין נאכלין כל שבעה[11]).

אך ביום הראשון תשביתו שאר מבתיכם. אמר אביי תרי קראי כתיבי כת׳ שבעת ימים שאר לא ימצא בבתיכם (י״ב י״ט) וכת׳ אך ביום הראשון תשביתו שאור מבתיכם (י״ב ט״ו) הא כיצד לרבות ארבעה עשר לביעור. ואימא לרבות ליל ארבעה עשר לביעור ביום כת׳ ואימא מצפרא, „אך״ חלק[12]) דהוה ליה מתחלת שבע ועבדו רבנן הרחקה יתירה דלא ליגע באיסורא דאורייתא, ותנן אור לארבעה עשר בודקין את החמץ[13]) וקימא לן דאור אורתא הוא. ודכולי עלמא חמץ לא איתסר אלא משש שעות ולמעלה אמאי מקדמינן ובדקינן באירתא נשהי עד למחר ונבדוק בשית וכי תימא הזריזין מקדימין למצוות דכת׳ וביום השמיני ימול בשר ערלתו (ויק׳ י״ב ג׳) אע״פ שכל היום כשר למילה אלא שהזריזין

---

[1]) אפשר דר״ל דבכל מכה חיו ג׳ מיני פורעניות וכעין שדרשו התנאים בהגדה שלנו. [2]) עדיין הדבר תלוי בדבר שאינו גבוה, כלומר בדבר שלא נתברר (נ״א: עדאן דבר תלי בדלא תלי) וכמכילתא איתא: עדיין הדבר שקול. [3]) מכילתא. [4]) ויחגו לי בטדבר (ה׳ א׳). [5]) כדכתיב ויעלו עלת ויזבחו זבחים שלמים לה׳ פרים (כ״ד ה׳), ועולה היא עולת ראיה, וע׳ חגיגה ו׳ ע״א. [6]) כתיב כאן חג לה׳ וכתיב התם שלטים לה׳ פרים. [7]) וליכא למיפרך כדלעיל דעל גז״ש אין להשיב. [8]) חגיגה ט׳. וספרא אמור ריש פ״ק י״ז. [9]) שלא יצא ידי חגיגת אם לא אכל הבשר כגון שנטמא. [10]) ע׳ מכילתא, וע׳ לקמן סוף פסוק י״ז. [11]) ספרא אמור פרק י״א, ד׳, וע׳ פסחים ל״ה: [12]) פסחים ד׳: וה׳. [13]) ריש פסחים.

טקדימין למצוות דכת׳ וישכם אברהם בבקר (ברא׳ כ״ב ג׳) נבדק מצפרא אמר רב נחמן כר יצחק בשעה שבני אדם מצויין בבתיהם ואור הנר יפה לבדיקה[1]).

ביום הראשון תשביתו שאר. מערב יום טוב או יכול ביום טוב ת״ל כל מלאכה לא יעשה בהם (י״ב ט״ז) והלא שרפה טעין מלאכה היא מה ת״ל ביום הראשון תשביתו שאר, מערב יום טוב[2]).

תשביתו שאור מבתיכם. מן התורה השבתה בלב ומדברי סופרים ביעור וכמה בשרפה. הגיעה שעת הביעור ולא נתמנה לו האור שישרפנו מפרר וזורה לרוח או מטיל לדגים[3]). ר׳ יהודה אומ׳ ממתין עד שיגיע לישוב וישרפנו[4]). שהיה ר׳ יהודה אומ׳ אין מצות השבתתו אלא בשרפה והיה דן ומה נותר שאין כתוב עליו בל יראה ובל ימצא טעון שרפה חמץ שכתב עליו בל יראה ובל ימצא אינו דין שיטעון שרפה אמרו לו לר׳ יהודה כל דינין שאתה דן תחלתן להחמיר וסופן להקל, אינן דין. הרי שלא נתמנה לו האור שישרפנו יהא יושב ומשמרו ויהא חייב עליו משום בל יראה ובל ימצא התורה אמרה תשביתו שאר מבתיכם, משביתו אתה בכל דבר. היה ר׳ יהודה דנו דין אחר נותר אסור באכילה וחמץ אסור באכילה, מה נותר טעון שרפה אף חמץ טעון שרפה אמרו לו נבלה תוכיח שאסורה באכילה ואינה טעונה שרפה אמר להן הפרש נותר אסור בהנאה וחמץ אסור בהנאה ואל תוכיח נבלה שמותרת בהנאה אמרו לו שור הנסקל יוכיח שאסור בהנאה ואין טעון שרפה. אמר להן הפרש. נותר חייבין עליו כרת וחמץ חייבין עליו כרת ואל יוכיח שור הנסקל שאין חייבין עליו כרת. אמרו לו חלב שור הנסקל יוכיח שחייבין עליו כרת ואין טעון שרפה. אמר להן הפרש, נותר חייבין עליו משום בל תותר וחמץ חייבין עליו משום בל תותר ואל יוכיח חלב שור הנסקל שאין חייבין עליו משום בל תותר. אמרו לו אשם תלוי כדבריך יוכיח שחייבין עליו משום בל תותר ואין טעון שרפה התורה אמרה תשביתו שאר מבתיכם משביתו אתה בכל דבר[5]).

כי כל אוכל חמץ. מכלל שנאמ׳ כי כל אוכל מחמצת (י״ב י״ט) אין לי אלא שנתחמץ מאליו שנתחמץ מידי אחרים מניין ת״ל כי כל אוכל חמץ[6]). ונכרתה הנפש. ולא הצבור. ההוא, לא אנוס ולא שוגג ולא מוטעה. מישראל, וישראל בשלום[7]).

מיום הראשון עד יום השביעי, יכול אין יום הראשון ויום השביעי בכלל כשם שנ׳ במצורע מראשו ועד רגליו (ויק׳ י״ג י״ב) ואין הראש והרגלים בכלל ת״ל עד יום האחד ועשרים לחדש בערב[8]) (י״ב י״ח). ר׳ אומ׳ ממקומו מוכרע[9]) מיום הראשון עד יום השביעי.

מז) ביום הראשון מקרא קדש, קדשהו, במה אתה מקדשו קדשהו במאכל קדשהו במשתה וקדשהו בכסות נקייה[10]).

---

[1]) שם ד׳. [2]) פסחים ה׳. וע׳ מכילתא. [3]) נ״א: לים. [4]) ע׳ פסחים י״ב: דשם אר״י דבשעת ביעורו השבתתו בכל דבר (וע׳ יפה עינים שם) ובמכילתא זהו שיטת ר״י בן בתירה. [5]) ע׳ מכילתא ופסחים כ״ז: וירושלמי פ״ב ה״א. [6]) ע׳ פסחים מ״ג. ומכילתא בא פ״י. [7]) וכן דריש בספרא בכל מקום גבי כרת, ע׳ ר״ם צו פרק ט״ז ה״ו, וכן בספרי דברים פי׳ פ״ו, קמ״ט וקנ״ה; אמנם במכילתא ובספרי במדבר (פי׳ ע׳ וקי״ב) שהם מדרשי דבי ר׳ ישטעאל הלשון משונה עיי״ש. [8]) ערכין י״ח. [9]) כלומר עד ועד בכלל. [10]) מכילתא וספרא אמור פרשה י״ב, ד׳.

ביום הראשון מקרא קדש וביום השביעי מקרא קדש. אין לי אלא יום טוב ראשון ואחרון שאסורין במלאכה חולו של מועד מנין, אמרת ומה יום טוב ראשון ואחרון שאין לפניהם ואחריהם מקודשין אסורין במלאכה חולו של מועד שלפניהם ואחריהם מקודשין אינו דין שיהיו אסורין במלאכה. הרי ששת ימי בראשית יוכיחו שלפניהם ואחריהם מקודשין ואין אסורין במלאכה לא אם אמרת בששת ימי בראשית שאין עמהן קרבן מוסף תאמר בחולו של מועד שיש עמהן קרבן מוסף. הרי ראשי חדשים יוכיחו שיש עמהן קרבן מוסף ואין אסורין במלאכה לא אם אמרת בראשי חדשים שאין קרויין מקרא קדש תאמר באלו שקרויין מקרא קדש הואיל וקרויין מקרא קדש דין הוא שיהוא אסורין במלאכה[1]).

תניא אידך כל מלאכת עבודה לא תעשו (ויק׳ כ״ג ל״ה). לימד על חולו של מועד שאסורין בעשיית מלאכה דברי ר׳ יוסי הגלילי ר׳ עקיבה אומ׳ אינו צריך הרי הוא אומר אלה מועדי ה׳ [אשר תקראו אתם] מקראי קדש (ויק׳ כ״ג ל״ז) במה הכתב מדבר אי בראשון הרי כבר נאמר שבתון אי בשביעי הרי כבר נאמ׳ שבתון הא אין הכת׳ מדבר אלא בחולו של מועד שאסורין בעשיית מלאכה[2]).

תניא אידך ששת ימים תאכל מצות וביום השביעי עצרת מה שביעי עצור אף ששי עצור או מה שביעי עצור בכל מלאכה אף ששי עצור בכל מלאכה ת״ל השביעי השביעי עצור בכל מלאכה ואין הששי עצור בכל מלאכה שלא מסרן הכתוב אלא לחכמים לומר לך איזה יום אסור ואיזה יום מותר איזו מלאכה אסורה ואיזו מלאכה מותרת[3]) כדתנן משקין בית השלחין במועד אכל לא בית הבעל[4]).

כל מלאכה לא יעשה בהם. יכול[5]) לא יקנב את הירק[6]) ולא ידיח את הכלים[7]) ולא יציע את המטות[8]) הרי אתה דן נאמר כאן מלאכה ונאמר מלאכה במשכן מה מלאכה האמורה במשכן מלאכה שיש עמה מחשבה[9]) אף מלאכה האמורה כאן מלאכה שיש עמה מחשבה או מה מלאכה האמורה במשכן מלאכה גמורה אף אין לי אלא מלאכה גמורה שלא יכתוב כל הספר ושלא יארוג את כל הבגד ושלא יעשה את כל הנפה מניין שלא יכתוב שתי אותיות ולא יארוג שני חוטין ולא יעשה שני בתי נירין בסלין ובסוגין[10]) בנפה ובכברה ת״ל מלאכה כל מלאכה. אין לי אלא ברשות במצוה מניין לא יכתוב שתי אותיות בספרים בתפילין ובמזוזות לא יארוג שני חוטין בכחונת במכנסים ובמעיל ת״ל מלאכה כל מלאכה אין לי אלא מלאכה שחייבין עליה חטאת מלאכה שאין חייבין עליה חטאת מניין לא יכתוב אות אחת ולא יארוג חוט אחד ולא יעשה בית אחד בסלין ובסוגין בנפה ובכברה ת״ל מלאכה כל מלאכה. אין לי אלא ברשות במצוה מניין לא יכתוב אות אחת בספרים בתפילין ובמזוזות ולא יארוג חוט אחד בכתנת ובמכנסים ובמעיל ת״ל מלאכה כל מלאכה. אין לי[11]) אלא מלאכה שחייבין על מינה חטאת שאין חייבין על טינה חטאת מניין לא עולין באילן ולא רוכבין על גבי בהמה ולא שטין על פני המים ולא מספקין ולא מטפחין ולא

---

[1]) סתמא כר׳ יונתן במכילתא. [2]) חגיגה י״ח. [3]) שם. [4]) ריש מ״ק. [5]) ע׳ כל המאמר הזה עד שבתון שבות בספרא פ׳ אחרי פרק ז׳ ה״ה עד ה״ט. [6]) ע׳ שבת קי״ד: [7]) שם קי״ח. [8]) שם ק״ג. [9]) שהיתה מלאכת חרש וחושב ורוקם. [10]) ע׳ כלים פט״ז מ״ג. [11]) מאמר זה הובא בפי׳ הרמב״ן לויקרא כ״ג כ״ד בשם מכדרשב״י עיי״ש.

מרקדין ת״ל מלאכה כל מלאכה[1]). אין לי אלא ברשות במצוה מניין אין מקדישין ואין מעריכין ואין מחרימין ואין מנביהין תרומות ומעשרות ת״ל שבתון שבות[2]) (ויק׳ כ״ד כ״ג). אלו אומ׳ לא יעשה בהם אשר יאכל לכל נפש הייתי אומר את שהוא אוכל נפש לא יעשה בהם ואת שאינו אוכל נפש יעשה בהם ת״ל אך הפסיק הענין[3]) דברי ר׳ יוסי הגלילי. כיוצא בו אתה אומר אין בארון רק שני לוחות אבנים (מ״א ח׳ ט׳) יכול שלא היו בו שני לוחות אבנים ת״ל רק הפסיק הענין[4]) דברי ר׳ יוסי הגלילי. כיוצא בו אתה אומר אשר לא תדבר אלי רק אמת בשם ה׳ (שם כ״ב ט״ז) יכול שאמר לו אל תדבר לי אמת ת״ל רק הפסיק הענין[5]) דברי ר׳ יוסי הגלילי. כיוצא בו אתה אומר אשר עשה דוד הישר בעיני ה׳ ולא סר מכל אשר צוהו כל ימי חייו רק בדבר אוריה החתי (שם ט״ו ה׳) יכול בדבר אוריה החתי לא סר אבל סר בדברים אחרים ת״ל רק הפסיק הענין דברי ר׳ יוסי הגלילי. כיוצא בו אתה אומר לא נותר ענקים בארץ ישראל רק בעזה בנת ובאשדוד נשארו (יהוש׳ י״א י״ב) יכול בעזה בנת ובאשדוד לא נותר אבל נותר בשאר מקומות ת״ל רק הפסיק הענין דברי ר׳ יוסי הגלילי. אמר לו ר׳ עקיבה ומה אני צריך והלא כבר נותרו[6]) אלא מלמד שנכנסה בהן מארה והיו מתמעטין והולכין.

הוא לכדו[7]). מה ת״ל לכדו מלמד שאין בוררין[8]) ואין טיחנין ואין מרקדין. ומנין לעושה מדורה ומתחמם כנגדה[9]) מחימין לו הטים ורוחץ בהן פניו ידיו ורגליו[10]) ומרחיץ בהן תינוק[11]) ת״ל לכם לכל שצרככם[12]). יכול יעשה מן היום למחר ת״ל אשר יאכל לכל נפש יעשה בהם את שנאכל בהם יעשה ואין שאין נאכל בהם לא יעשה[13]).

או אשר יאכל לכל נפש. שומע אני אפילו נפשות בהמה שהיא קרויה נפש כענין שנאמר וכה נפש בהמה ישלמנה[14]) (ויק׳ כ״ד י״ח) יכול יהוא מהלקטין טורסן לתורנגולין[15]) ועושין לימודין לכלבים[16]) ת״ל לכם לכם ולא לגויים לכם ולא לכלבים. מעשה בשמעון התימני[17]) שלא בא בלילי יום טוב לבית המדרש לשחרית מצאו ר׳ יהודה בן באבא אמר לו מפני מה לא באתה אמש לבית המדרש אמר לו מצוה אחת עירע לידי ועשיתיה בלשת נכנסו לעיר והיינו מתיראין שלא יצהיבו את בני העיר שהטנו להם ענל אחד והאכלנום והשקינום וסכנום שלא יצהיבו את בני העיר אמר

---

[1]) בספרא פ׳ אחרי דריש זה משבתון שבות. [2]) ע׳ פ״ הרמב״ן שם. [3]) ריה״ג סובר דלא דרשינן אך למיעוטא דצריך אך להפסיק הענין, וע׳ לקמן הערה 7. [4]) ב״ב י״ד. [5]) ע׳ ל״ב מדות דר״א בן ריה״ג מדה ב׳ דדריש האי רק. [6]) דהא כתיב בעזה בנת ובאשדוד נשארו א״כ אין לומר שלא נותרו שם ומה ת״ל רק אע״כ למיעוטא אתא שנכנס בהן מארה. [7]) בירוש׳ ביצה פ״א ה״י תני חזקיה אך הוא לכדו הרי אלו מיעוטין, ונ״ל דצ״ל גם כאן אך הוא לכדו מה ת״ל מלמד וכו׳ דהא מיעט ג׳ דברים וע״כ צריך ג׳ מיעוטין, אלא דהכעתיק טעה ולא כתב אך משום דריה״ג אמר לעיל דצריך אך להפסיק הענין. אבנם זה אינו דתנא דבי חזקיה שהוא מכדרשב״י סובר כר״ע דדריש אך למיעוטא. [8]) נ״ל דצ״ל שאין קוצרין כתנא דבי חזקיה דירושלמי שהבאתי. [9]) ביצה כ״א: [10]) אבל לא כל גופו משום דאינו שוה לכל נפש, ע׳ ירוש׳ ביצה פ״ב ה״ה. [11]) ש״ע א״ח סי׳ תקי״א ס״ב. [12]) ע׳ ביצה כ״ח: ורמב״ם פ״א מה׳ י״ט הט״ז. [13]) דבהם קאי גם אאשר יאכל ורק אשר יאכל בהם יעשה, וע׳ פסחים מ״ו: [14]) מכילתא, וע׳ ביצה כ״א. [15]) ע׳ שבת קנ״ה: [16]) ע׳ ירושלמי חלה פ״א ה״ה. [17]) ביצה כ״א, וע׳ הלשון בתוספתא שם פ״ב ו׳.

לו תמיה אני אם לא יצא שכרך בהפסדך שהרי אמרו אין עושין ביום טוב לא לאכילת נויים ולא לאכילת כלבים.

לכם, לכם ולא לגבוה[1]) שהיה אבא שאול דנו דין אחר ומה אם בשעה שלא נפתחו כירי הדיוט נפתחו כירי שמים בשעה שנפתחו כירי הדיוט דין הוא שיפתחו כירי שמים.

יז) ושמרתם את המצות. ר' יהודה אומר שנו בדקדוקי מצוות[2]) מלמד ששלש נשים לשות בשלש עריבות זו אחר זו[3]) וחכמים אומרין שלש נשים עסיקות בבצק אחת לשה ואחת עורכת ואחת אופה. ר' עקיבה אומר לא כל הנשים ולא כל העצים ולא כל התנורים שווין זה הכלל תפח ותלטוש בצונן. ר' שמעון אומ' ושמרתם את המצות מצה הראוה להשתמר יצא חלוט שאין ראוי להשתמר[4]). ר' אליעזר אומ' לחם עוני כתרך שעני עושה בשאר ימים מה בשאר ימים אשתו לשה והוא מסיק את התנור אף כאן אשתו לשה והוא מסיק את התנור[5]).

בעצם היום הזה הוצאתי את צבאותיכם. מלמד שצבאות מקום נקראו צבאות ישראל וצבאות ישראל נקראו צבאות מקום[6]).

ושמרתם את היום הזה. שמרהו מלפניו[7]) מיכאן אמרו אור לארבעה עשר בודקין את החמץ לאור הנר ואין בודקין לא לאור החמה ולא לאור לבנה אלא לאור הנר לפי שבדיקת הנר יפה מאור החמה ומאור הלבנה אע"פ שאין ראייה לדבר זכר לדבר בעת ההיא אחפש את ירושלים בנרות (צפ' א' י"ב) ואומ' נר ה' נשמת אדם חופש כל חדרי בטן[8]) (משל' כ' כ"ז).

לדורותיכם חקת עולם. שינהוג דבר לדורות[9]).

יח) בראשון. יכול בכולו ת"ל בארבעה עשר. או בארבעה עשר יכול[10]) בשחרית ת"ל יום. או יום יכול משתי שעות ת"ל בערב מה בערב משפנה יום אף כשאשור יום משפנה יום משש שעות ולמעלה[11]). יכול את חייב במצה כארבעה

---

[1]) יש כאן חסרון ויכול להמנות מש"ס ביצה כ': ותוספתא חגיגה פ"ב ע"ש. [2]) נ"א מצות, ולפי הגי' דכאן נ"ל דר"י דריש ג"כ מצות כמו בצוות כר' יאשי' במכילתא ודריש ושמרתם זו משנה (ע' קידושין ל"ז.) וע"כ אמר שנו בדקדוקי מצוות. ומה שאמר אח"כ מלמד וכו' חוזר ודורש מצות כשמשנו. ואולי שנו בדקדוקי מצוות מיירי נמי במצות של מצות. [3]) אולי צ"ל ואופות זו אחר זו כר"ג דמתני' פסחים מ"ח: או אפשר שרוצה לפרש דברי ר"ג כדפי' הש"ס שם. דלפ"ז לשות זו אחר זו. [4]) ע' ירושלמי פסחים פ"ב ה"ד יכול יצא ידי חובתו ברבוכה וכו' ואין ראוי להשתמר היינו שאין צריכה שימור. והנה הרמב"ן במלחמות פסק כהאי ברייתא דירושלמי דכל שאינו בא לידי חימוץ אינו יוצא בו. אמנם הי"מ לא הביא האי דינא וכבר נתקשה בו מו"ר בכתב סופר או"ח סי' צ"ב. אמנם י"ל כיון דהזינן כאן דברייתא דירושלמי היא ר"ש דמכילתין, ס"ל דרמב"ם דשאר תנאי דכאן דדרשי לקרא דושמרתם למילתא אחריתי פליגי אר"ש ולכך לא פסק כר"ש. וע' פסחים ל': וספרי ראה פי' ק"ל דדריש מלחם עוני פרט להלוט. [5]) פסחים קט"ז. וע' מכילתא סוף פ"י וסדרש תנאים לדברים צד 91. [6]) מדכתיב כאן צבאותיכם ולקמן פסוק מ"א כתיב צבאות ה', וע' מכילתא. [7]) ברייתא זו מובאה בהלכות גדולות ריש הל' פסח דפוס בערלין צד 133. [8]) תוספתא ריש פסחים. [9]) דרך הספרא לדרוש חקת עולם לבית העולמים לדורותיכם שינהוג הדבר לדורות, ע' ד"מ דיבורא דנדבה פרק כ' ו', אבל במכילתא ובספרי במדבר נדרש באופן אחר. [10]) דריש האי קרא לביעור חמץ כדלקמן להורות דביעור חמץ הוא בערב דהיינו משפנה יום בשש שעות וע' ת"י ופסחים ה'. [11]) כדלעיל לפסוק ו'.

עשר ת״ל עליו (רב׳ ט״ז ג׳) עליו[1]) אתה חייב מצה ואין אתה חייב מצה בארבעה עשר א״כ למה נאמר בארבעה עשר אם אינו ענין לאכילת מצה תנהו ענין לביעור חמץ. ד״א בערב תאכלו מצות. אמר רבא מצה בזמן הזה דאוריתא ומרור דרבנן מאי שנא מרור דכת׳ על מצות ומרורים יאכלוהו[2]) (במד׳ ט׳ י״א) בזמן דאיכא פסח אין בזמן דליכא פסח לא מצה נמי הא כתיב על מצות ומרורים יאכלוהו מצה הדר אהדרה קרא שנ׳ בערב תאכלו מצות. תניא כוותיה דרבא ששת ימים תאכלו מצות וביום השביעי עצרת. מה שביעי רשות אף ששת ימים רשות. מאי טעמא, הוה דבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל ללמד לא ללמד על עצמו יצא אלא ללמד על הכלל כולו יצא. יכול אף לילה הראשון רשות ת״ל על מצות ומרורים יאכלוהו. אין לי אלא בזמן שבית המקדש קיים בזמן שאין בית המקדש קיים מניין ת״ל בערב תאכלו מצות הכת׳ קבעו חובה[3]).

יט) שבעת ימים שאר לא ימצא בבתיכם. אין לי אלא ימים ולילות מניין[4]) ת״ל עד יום האחד ועשרים לחדש בערב שאר לא ימצא בבתיכם[5]).

שאר לא ימצא בבתיכם. מכלל שנאמר ולא יראה לך (י״ג ז׳) יכול אם היה טמון או מופקד בעיר אחרת[6]) לא יהא חייב ת״ל שאר לא ימצא או לא ימצא אפילו של אחרים ושל נבוה ת״ל לא יראה לך (י״ג ז׳) שלך אי אתה רואה אבל אתה רואה של אחרים ושל גבוה[7]) ומניין ליתן האמור של זה בזה ואת האמור של זה בזה[8]) ת״ל שאר שאר לגזרה שוה[9]). ר׳ שמעון בן גמליאל אומר והלא בכלל לא יראה ולא ימצא היה[10]) מה ת״ל לא ימצא את שמצוי לך אתה זקוק לבערו את שאין מצוי לך אי אתה זקוק לבערו מיכאן אתה אומ׳ חמץ שנפל לתוך הכור או לתוך החדות או לתוך הפיסם[11]) אם יכולין כלבים וחזירים לחפש אחריו ולהוציאו אתה זקוק לבערו ואם לאו אי אתה זקוק לבערו[12]). נכרי שבא לביתו של ישראל וחמץ בידו אין זקוק לו[13]) הפקידו לו חייב לבערו שנ׳ לא יראה לך[14]). ייחד לו בית ונתנו בתוכו אין זקוק לו.

כי כל אוכל מחמצת. יכול תינין[15]) ותמרים שנתחמצו מאליהן שיהא חייב עליהן או מה אם זה שחימוצו מאחרים חייבין עליו אילו שחימוצן מאליהן אינו דין שיהא חייב עליהן ת״ל חמץ (י״ב ט״ו) מה חמץ מיוחד שהוא מין דגן[16]) יצאו אלו שאינן מין דגן. ר׳ שמעון אומר לפי שלא למדנו לשאר שחייבין עליו כרת ת״ל לא יראה

---

[1]) ע״ל הפסח. [2]) ע״ל סוף פכוק ח׳. [3]) פסחים ק״כ. [4]) דחמץ אסור גם בלילה, וכן בסוכה מ״ג. בעי קרא ללילות. [5]) דעד יום וגו׳ קאי אקרא דבתרי׳ שאור לא ימצא וממילא מוכח דחמץ אסור גם בלילה, וע׳ מכילתא, וע׳ מה שהבאתי כאן בטכדשב״י צד 18 ברייתא מהמזרחי. [6]) מכאן הוציא הרמב״ם דינו (פ״ד מה׳ חו״מ) שישראל שהפקיד חמצו אצל נכרי עובר עליו בב״י ובל יבצא, וסרה תמיהת הר״ן פ״ק דפסחים דמנין לו זה. [7]) וקרא זה בגבולין כתיב. [8]) חומרא דלא יטמין גם בגבולין, וקולא דלך גם בבתים. [9]) וע׳ פסחים ה׳: [10]) כלומר והלא לא ימצא אף הוא בכלל לא יראה, דהיינו לא יראה והיינו לא ימצא. [11]) ע׳ ר״ה כ״ז: [12]) ע׳ פסחים ל״א: [13]) פסחים ו׳ תוספתא שם פ״ב. [14]) דכיון דקיבל עליו אחריות לך קרינן בי׳. [15]) תאנים. [16]) פשיטא לי׳ דחמץ מין דגן כדאיתא בטכילתא לעיל פ״ח בפ׳ כי כל אוכל חמץ וכדלקמן פסוק כ׳.

לך חמץ ולא יראה לך שאר מה לא יראה לך חמץ חייבין עליו כרת אף לא יראה לך שאר חייבין עליו כרת[1]).

כי כל אוכל מחמצת. מכלל שנ׳ כי כל אוכל חמץ (י״ב ט״ו) אין לי אלא שנתחמץ מאחרים שנתחמץ מאליו מניין ת״ל כי כל אוכל מחמצת[2]).

ונכרתה הנפש, ולא הצבור: ההוא, ולא אנוס ולא שוגג ולא מוטעה: מעדת ישראל וישראל שלום[3]). בגר, זה הגר: ובאזרח, זה אזרח[4]): הארץ, לרבות שאר הספר[5]):

כ) כל מחמצת לא תאכלו[6]). לרבות כותח הבבלי ושכר המדי וחומץ האדומי וזיתום המצרי. יכול יהא חייב עליהן ת״ל המץ מה חמץ מיוחד שהוא מין גמור יצאו אלו שאינן מין גמור. למה באו ליתן עליהן לא תעשה[7]). יכול יהא אדם יוצא ידי חובתו בעיסת אורז ת״ל לחם (דב׳ ט״ז ג׳) מה לחם האמור להלן (במ׳ ט״ו י״ט) מחמשת מינין אף לחם האמור כאן מחמשת מינין[8]).

ד״א עוגות מצות כי לא חמץ (י״ב ל״ט), מצה הבאה לידי מצה וחימוץ יצאת עיסת אורז שאינה באה לידי חמוץ[9]). יכול יוצא אדם ידי חובתו בככורים ת״ל בכל מושבותיכם תאכלו מצות יצאו בכורים שאין נאכלין בכל מושבות דברי ר׳ יוסי הגלילי. ר׳ עקיבה אומ׳ על מצות ומרורים יאכלוהו מה מרורים שאין במינן בכורים אף מצה שאין במינה בכורים או מה מרורים שאין באין בכורים אף מצה שאינה באה בכורים[10]). יכול יהא אדם יוצא ידי חובתו בטבל שלא ניתקן ובמעשר ראשון שלא נתרם ובמעשר שני והקדש שלא נפדו ת״ל חמץ מה חמץ מיוחד שאסורו מאליו יצאו אלו שאיסורן מידי דבר אחר[11]). ומניין שהכהנים יוצאין ידי חובתן בתרומה בגבולין[12]) וישראל במעשר שני בירושלים ת״ל מצות מצות ריבה הכת׳[13]). ר׳ יוסי הגלילי אומ׳ אין אדם יוצא ידי חובתו במעשר שני בירושלים שנ׳ לחם עני (דב׳ ט״ז ג׳) יצא מעשר שני שאין נאכל אלא בשמחה[14]). וחכמים אומרים יוצא אדם ידי חובתו במעשר שני בירושלים שנאמר מצות מצות ריבה הכת׳ א״כ למה נאמ׳ לחם עני פרט למצה שלשה ביין בשמן ודבש[15]).

כא) ויקרא משה לכל זקני ישראל. מלמד שנהג משה כבוד בזקנים[16]). מלמד שהזקנים קודמין לכל ישראל[17]), מלמד שנשתמש משה בזקנים שבדורו.

---

1) פי׳ כמו דלענין בל יראה איתקש שאור לחמץ כמו כן לענין כרת, אבל פשיטא דאין חייבין כרת על בל יראה. 2) ע׳ לעיל פסוק ט״ו. 3) כדלעיל פסוק ט״ו. 4) וע׳ ספרא אחרי סוף פרק ז׳. 5) אפשר דר״ל הערב רב שהם ככבני אדם של הפקר, ע׳ ב״ר פ׳ פ׳. ואפשר שצ״ל שאור הפקר, דאף בשאור של הפקר האוכל חייב כרת ולא ילפינן שאור דאכילה משאור דראיה. 6) דברי מכילתין אלו עד לא תעשה טובאין בסה״מ להרמב״ם ל״ת קצ״ח ובמגדל עוז ה׳ חמץ פ״ד ח״ח. 7) פסחים מ״ג. 8) לכאורה קשה הא חלה גופא לא ידעינן אלא מג״ש דמצה כראיתא בספרי שלח פי׳ ק״מ, וי״ל דתנא דידן סובר כברייתא דירושלמי ריש חלה דמסיק לחלה מקראי אחריני, ואיתא שם דברייתא דספרי הנ״ל ר׳ ישמעאל היא. 9) כברייתא דפסחים ל״ח. 10) ברייתא זו קטועה ומשובשת ויש להגיה עפ״י חברייתא דפסחים ל״ו ע״א וע״ב. 11) ע׳ פסחים ל״ה ע״א וע״ב. 12) פסחים ל״ה: 13) ע׳ לקמן בסוף הפסוק. 14) שאינו נאכל באנינות, פסחים ל״ו. 15) זה דעת ר״ע בפסחים ל״ו. וע׳ מכילתא סוף פ״י. 16) כר׳ יאשי׳ במכילתא, וע׳ ספרי בהעלותך פי׳ צ״ב. 17) לעיל סוף פסוק א׳.

ר' יוסי הגלילי אומ'[1]) גדולה זקנה, אם זקנים הם גדולה זקנה שכך חיבבה הכת', אם ילדים הם גדולה זקנה שכך ניטפלה ילדות[2]). ויאמר אליהם. מלמד שנתן עיניו בהם משעה שאמר להם[3]) משכו, ר' אליעזר אומ' אמר להם[4]) משכו ידיכם מע"ז כענין שנ' ואמר להם איש שקוצי עיניו השליכו[5]) (יחז' כ' ז'). ר' עקיבה אומ' משכו מי שיש לו. וקחו מי שאין לו[6]). לכם, לרבות את הנותן מתנה[7]). צאן, בכל מקום שנ' צאן תופש כבשים ועזים.

ד"א משכו וקחו לכם צאן. נמצינו למדים לבהמה דקה שנקנית במשיכה[8]) ושחטו הפסח אין מצותו אלא בשחיטה[9]) שהיה בדין ומה עולה שלא קבע לה זמן שחיטה אין מצותה אלא בשחיטה פסח שקבע לו זמן שחיטה אינו דין שלא תהא מצותו אלא בשחיטה. לא אם אמרת בעולה שקבע לה מקום שחיטה תאמר בפסח שלא קבע לו מקום שחיטה[10]) הואיל ולא קבע לו מקום שחיטה לא תהא מצותו בשחיטה ת"ל ושחטו הפסח אין מצותו אלא בשחיטה[11]).

כב) ולקחתם. ר' יהודה אומ' נאמ' כאן לקיחה ונאמ' לקיחה בפרה ונאמ' לקיחה בלולב ונאמר לקיחה במצורע מה לקיחה האמורה כאן אגודה אף לקיחה האמורה להלן אגודה[12]), וחכמים אומרין זה אם אין אגוד פסול הלז אע"פ שאין אגוד כשר[13]). אזוב. לא אזוב יון ולא אזוב כחלית ולא אזוב מדברית ולא כל אזוב שיש לו שם לווי[14]). וטבלתם בדם שיהא בדם כדי טבילה[15]).

אשר בסף, שומע אני בסף כלי או בסף מזוזה תפני שהכלי קרוי סף ומזוזה קרויה סף ומניין שהכלי קרוי סף שנ' והספות והמזמרות (מ"א ז' נ') ומניין שהמזוזה קרוייה סף שנ' בתתם ספם את ספי ומזוזתם אצל מזוזתי (יחז' מ"ג ח') ת"ל והגעתם אל המשקוף ואל שתי המזוזות, בסף שיכול ליגע, אמור מעתה בסף כלי ולא בסף מזוזה. ר' עקיבה אומ' הואיל ושני כתובים קיימין יהא נותן בסף כלי ובסף מזוזה, שיירי הדם שופכו על האסקופא[16]). ואתם אין לי אלא אתם, גרים נשים ועבדים מניין ת"ל ואתם לא תצאו איש מפתח ביתו עד בקר[17]).

אמר ר' יהודה אמ' רב לעולם יכנס אדם בכי טוב ויצא בכי טוב שנ' ואתם לא תצאו איש מפתח ביתו עד בקר. דבר בעיר כנס רגליך שנ' ואתם לא תצאו איש

---

[1]) בויק"ר ספי"א הגי' ר' יוסי בן חלפתא ועיי"ש ובשמ"ר פ"ה י"ב במפרשים שנדחקו בפי'. [2]) עפ"י גי' שבכאן נ"ל לפרש כעין מאמר חז"ל ביבמות ס"ג: בא וראה כמה טובה אשה טובה וכו' עיי"ש, ואמר כאן אם זקנים הם דבוקנים ממש כשתעי קרא הרי גדולה זקנה שהלק הכת' כבוד לזקנים, ואם ילדים הם דלא משתעי קרא בזקנים ממש אלא בילדים שקנו חכמה ולכך קראן הכתוב דרך כבוד בשם זקנים, א"כ חזינן דגדולה זקנה שכך ניטפלה ילדות שהילדות ניטפלה ונתחברה בשם זקנים כדי לכבדן. כנ"ל לפרש דלא כמפרשי מ"ר. [3]) שדבר אל כל ישראל רק שנתן עיניו בזקנים, וע' הוריות י"ב. [4]) נ"א: אלהם (כבקרא). [5]) ע' מכילתא ות"י ושמ"ר. [6]) ע' רש"י ומכילתא. [7]) דדוקא גזול ושאול לא מיקרי לכם אבל מתנה לכם קרינן בה. [8]) כר' יצחק במכילתא, וע' ירוש' קידושין פ"א ה"ד ושו"ת שואל ומשיב מה"ת ח"ב סי' ע"ו. [9]) ואף דכבר כ' לעיל ושחטו אותו מ"מ שנה עליו הכתוב לעכב. [10]) ע' ספרא דיבורא דנדבה פרשה ה' ה"ו. [11]) צריך קרא לר"ע דבמדבר הותר להם בשר נחירה (חולין י"ז). [12]) כר"י כוכה י"א: וע' מכילתא. [13]) ע' סוכה י"ב. תוס' ד"ה מצות וריטב"א לסוכה י"א: [14]) מכילתא וסוכה שם. [15]) ע' לעיל ריש פסוק ז'. [16]) ע' דעת ר"ע במכילתא, וע' ירוש' פסחים פ"ט ה"ה. [17]) ע' לקמן סוף פסוק כ"ו ופסוק ל"א.

מפתח ביתו עד בקר. ואומ' מחוץ תשכל חרב ומחדרים אימה (דב' ל"ב כ"ה) אע"פ שבחוץ תשכל חרב מחדרים אימה בעלמא מאי ואומ' וכי תימא הני מילי היכא דליכא אימה מגואי אבל היכא דאיכא אימה מגואי לא תא שמע מחוץ תשכל חרב ומחדרים אימה בעלמא. אע"פ שבחוץ תשכל חרב מחדרים אימה בעלמא. ראבה מסכר כוי שנ' כי עלה מות בחלונינו (ירמ' ט' כ') רעב בעיר סזר רגליך שנ' ויהי רעב בארץ וירד אברם מצרימה (בר' י"ב י') ואומ' ועתה לכו ונפלה אל מחנה ארם אם יחיונו נחיה ואם ימיתונו ומתנו (מ"ב ז' ד') מאי ואומ' וכי תימא הני מילי היכא דליכא ספק נפשות אבל היכא דאיכא ספק נפשות לא תא שמע אם יחיונו נחיה ואם ימיתונו ומתנו. דבר בעיר אל יהלך אדם באמצע דרכים מפני שמלאך המות מהלך באמצע דרכים. שלום בעיר אל יהלך אדם על צדי דרכים מפני שמלאך המות מהלך על צדי דרכים. דבר בעיר אל יכנס אדם יחידי לבית הכנסת מפני שמלאך המות מפקיד כליו שם והני מילי הוא דלא קרו בה דרדקי ולא מצלו בה בי עסרא. כלבים בוכים, מלאך המות בא לעיר כלבים משחקים אליהו בא לעיר והני מילי הוא דליכא בהו נקבות[1]).

כג) **ועבר** ה' לנגוף את מצרים. נאמר כאן עברה ונאמ' להלן עברה מה עברה האמור כאן מנפה אף עברה האמור להלן מגפה וכן הוא אומר ובכל כרמים מספד כי אעבור בקרבך אמר ה'[2]) (עמ' ח' י"ז).

וראה את הדם על המשקוף ועל שתי המזוזות פרט לבית שאין לו משקוף ואי לו מזוזה[3]).

ופסח ה' על הפתח הרי זו אזהרה על הפתח[4]).

ולא יתן המשחית לבא אל בתיכם לנגוף מלמד שכיון שניתנה רשות לשלוחין לחבל סופן לעשות שליחותן[5]) אבל אין חוזרין למקום הקדש[6]).

כד) **ושמרתם** את הדבר הזה. שמור מצוה האמורה בענין[7]) יכול אף אגודת אזוב ומשקוף ושתי המזוזות ת"ל הזה[8]).

לחק לך ולבניך עד עולם. שינהוג הדבר לדורות.

כה) **והיה** כי תבאו אל הארץ. זו ארץ שבעה[9]). אשר יתן ה' לכם זו ארץ שלשה[10]). **ושמרתם** את העבודה הזאת. גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם שכשישראל נכנסין לארץ עתידין לעשות את הפסח[11]) וכן הוא אומ' ויחנו בני ישראל בגלגל ויעשו את הפסח בראשון בארבעה עשר יום לחדש בערבות יריחו (יהושע ה' י').

---

[1]) כל זה בב"ק ס': [2]) ע' לעיל פ' י"ב. [3]) שאין עושין בו את הפסח שהמשקוף והמזוזות היו במקום מזבחות כדאיתא במכילתא. [4]) פי' זה בא ללמד שהיתה פסיחה על הפתח כדלקמן פ' כ"ז. [5]) ע' מכילתא. [6]) שכי שנצטווה על הרעה אינו מחזיר שליחותו ע' מכילתא פתיחתא דפסחא ב' וילקוט יחזקאל רמז שמ"ט. [7]) אף לדורות, ע' מכילתא. [8]) מיעוטא שאינו נוהג לדורות, תוספתא פסחים פ"ח ט"ו. [9]) ז' עממין. [10]) קני קניזי וקדמוני שינחלו ישראל לעתיד לבוא (רש"י לבראשית ט"ו י"ט), וע' ספרי שופטים פי' קס"ד, רש"י דברים י"ח ב', רמב"ן שמות י"ג ה', ס' הישר לר"ת סי' תקל"ט ומדרש תנאים לדברים צד 52 וצד 114. [11]) דא"צ קרא לצווי לדורות דהא כבר כתיב לעיל ושמרתם את הדבר הזה אע"כ דכאן היא נבואה שיעשו את הפסח כשיכנסו לארץ מיד.

כו) והיה כי יאמרו אליכם בניכם, עתידין לומר לכם[1]). מה העבודה הזאת לכם, זה בן רשע שהוציא את עצמו מן הכלל, אף אתה הוציאו מן הכלל ואמור לו (י"ג ח') בעבור זה עשה ה' לי לי עשה ולא לך עשה[2]).

כז) ואמרתם זבח, שיהיו כל מעשיו לשם זבח: פסח, שיהו כל מעשיו לשם פסח: הוא, פרט לששחטו שלא לשמו: לה', לשם המיוחד[3]). אשר פסח על בתי בני ישראל במצרים, שלש פסיחות נאמרו בפרשה אשר פסח, ופסח ה', ופסחתי עליכם, מגין אתה אומר הצר שכולה ישראל לא היתה פסיחה אלא על הבתים שנאמר אשר פסח על בתי בני ישראל: מצריים וישראל שרויים בחצר לא היתה פסיחה אלא על הפתחים שנאמר (י"ב כ"ג) ופסח ה' על הפתח: מצרי וישראל נתונין במשה לא היתה פסיחה אלא על ישראל שנאמר (י"ב י"ג) ופסחתי עליכם[4]) וכן הוא אומר (ישעיה ל"א ה') כצפרים עפות כן יגן ה' צבאות על ירושלים גנון והציל פסוח והמליט: אלמלא דבר כתוב אי אפשר לאמרו כהיה ששוחה על בנה ומניקתו[5]) וכן הוא אומר (דברים א' ל"א) ובמדבר אשר ראית אשר נשאך ה' אלהיך כאשר ישא איש את בנו: ואומר (תהלים צ"א ז') יפול מצדך אלף ורבבה מימינך אליך לא יגש ואימר (שם קכ"א ה') ה' שומרך ה' צלך על יד ימינך כול' עד מעתה ועד עולם: אשר פסח על בתי בני ישראל אין לי אלא בתי ישראל בתי גרים ונשים ועבדים מניין ת"ל ואת בתינו הציל[6]): ויקוד העם וישתחוו מלמד ששמחו על בשורה[7]) כמעשה.

כח) וילכו ויעשו בני ישראל. ליתן להם שכר הליכה כשכר עשייה[8]): כאשר צוה ה' את משה לפי שמצינו שפרשה ראשונה אמר לו המקום למשה ושנייה אמר להן משה לישראל מניין שאף שתיהן שמע מפי הקודש וחזר ושנאן להן לישראל[9]) ת"ל כאשר צוה ה' את משה אין לי אלא משה שהפרשה תלויה בי מניין שאף אהרן היה עמו[10]) ת"ל כאשר צוה ה' את משה ואת אהרן: יכול משה ואהרן שהיו עסוקין במצוה[11]) לא היה להם פסח ת"ל כן עשו[12]): ומניין שאעפ"י שלא נאמר להן[13]) עתידין היו ומעותדין היו זיזין היו וסוזרין היו ת"ל כן עשו, כן עשו וכן היה בלבם לעשות[14]).

כט) ויהי בחצי הלילה, זהש"ה מקים דבר עבדו ועצת מלאכיו ישלים (ישע' מ"ד כ') מקים דבר עבדו זה משה דכת' ביה לא כן עבדי משה בכל ביתי נאמן הוא (במ' י"ב ז') ועצת מלאכיו ישלים זה משה דכת' וישלח מלאך ויוציאנו ממצרים (במ' כ' ט"ז) אטר הקב"ה למשה לך אמור לישראל ועברתי בארץ מצרים בלילה הזה (י"ב י"ב) הלך משה ואמר לישראל כה אמ' ה' כחצות הלילה (י"א ד') אמר

---

[1]) מדכתיב כי יאמרו ולא כתיב אם יאמרו דריש, ע' פ' מהרמ"ל מלבים למכילתא דכאן. [2]) ע' מכילתא לקמן י"ג ח'. [3]) ע' לעיל סוף פ' י"א. [4]) ע' מכילתא פ"ז ד"ה ופסחתי עליכם. [5]) עליכם קדריש. [6]) לעיל סוף פ' כ"ב. [7]) שיהיו להם בנים ע' מכילתא ד"ה והיה כי יאמרו. [8]) מכילתא. [9]) כלל זה נכלל בכתה י"ט מל"ב מדות דר"א בנו של ריה"ג מדבר שנאמר בזה וה"ה לחבירו. [10]) דהיינו אהרן שטע תחלה ושנה תחלה כדלעיל פ' א'. [11]) להוציא את בני ישראל. [12]) שאף משה ואחרן כן עשו, וע' הפי' של מהרמ"ל מלבים פ' אחרי סוי' י"א. [13]) שיהיו עתידין ומזורזין מקודם לכן. [14]) דקשה דהא עדיין לא עשו, אע"כ שהיה בלבם לעשות ונחשב להם כאילו כבר עשו כמ"ש במכילתא.

הקב״ה והלא כבר הבטחתי את משה ואמרתי לו בכל ביתי נאמן הוא והא עבדי משה נראה כמכזב אלא מה משה אמר כחצות הלילה אף אני בחצי הלילה[1]).

תני ר׳ שמעון בן יוחאי אומר משה שאינו יודע זמניו ורגעיו ועתותיו שללילה אמר (י״א ד׳) כחצות והקב״ה שיודע זמניו ורגעיו ועתותיו שללילה אמר ויהי בחצי הלילה[2]): ד״א משה אמר להן לישראל (י״ב י״ב) ועברתי בארץ מצרים בלילה הזה ולא קבע להן זמן שלא יהו יושבין ומהרהרין הרהורין רעים ואומרין כבר הגיעה שעה ולא נגאלנו אבל כשאמר לו משה לפרעה מהוא אומ׳ כה אמר ה׳ כחצות הלילה אמר לו הדבר שקול לכשיחצה הלילה אם כחוט השערה ולמעלה ואם כחוט השערה ולמטה אבל הקב״ה אמר ויהי בחצי הלילה שהוא יושב על אבן שעות ומכוין את השעה כחוט השערה שאין מלכות נוגעת בחברתה אפלו כמלוא נימה[3]), אלא הגיעה זמנה של מלכות ליסול ביום נופלת ביום, בלילה נופלת בלילה וכן הוא אומר (יחזקאל ל׳ ט״ז) ונוף צרי יומם, ואומ׳ (שם י״ח) ובתחפנחס חשך היום, ואומר (דניאל ה׳ ל׳) ביה בליליא קטיל בלשצר מלכא כשדאה: ואף כשהגיע זמנן של אבותינו ליסול מה נאמר בהן (ירמיה ו׳ ד׳) אוי לנו כי פנה היום כי ינטו צללי ערב: והי׳ הכה כל בכור בארץ מצרים ולא על ידי שליח[4]): מבכור פרעה שומע אני[5]) זה בנו כשהוא אומר היושב על כסאו כבר בנו אמור[6]) מה ת״ל מבכור פרעה מלמד שפרעה הרשע בכור היה ולא נגעה בו פורענות, וכל כך למה כדי לפתות לבם של מצרים שיהיו אומרין קשה[7]) פרעה שלא נגעה בו פורענות ועליו הוא אומר (איוב י״ב כ״ג) משניא לגוים ויאבדם, וכן הוא אומר (י״ב י״ב) ובכל אלהי מצרים אעשה שפטים אני ה׳ והלא בעל צפון בכלל אלהי מצרים היה מפני מה לא נגעה בו פורענות כדי לפתות לבם של מצריים שיהיו אומרין קשה פרעה שלא נגעה בו פורענות קשה בעל צפון שלא נגעה בו פורענות ועליו הוא אומר משניא לגוים ויאבדם[8]) אבל באחרונה מהוא אומר (תהלים ק״ו י״א) ויכסו מים צריהם אחד מהם לא נותר, מלמד שאף בעל צפין נכתת: עד בכור השבי, כאן הוא אומ׳ בכור השבי ולהלן הוא אומר (י״א ה׳) עד בכור השפחה מלמד שבטדה הזאת נשתעבדו בהן בישראל[9]): בכור השבי, זה שנתון באדיוט[10]): אשר בבית, זה שחבוש בבית האסירים: הבור, זה שנתון בדייפנטא[11]): מפני מה לקו עטהן מפני שהיו אומרין אלהינו יפרע לנו מן המצריים המשעבדין אותנו[12]): ר׳ אליעזר בנו של ר׳ יוסי הגלילי אומר מפני מה לקו עמהם מפני שהיו אומרין רצונו ניהיה בשעבודנו וישראל יהיו בשעבודן[13]): עד בכור השבי, מלמד ששבו אותן: עד בכור השפחה, מלמד שכבשו אותן לעבדים

---

[1]) פדר״כ ס״ב: פ״ר פ״ה: ת״ב בא י״ז, וע׳ שמ״ר פי״ח. [2]) ע׳ ברכות ד׳ ע״א, וע׳ מכילתא. [3]) ברכות מ״ח ע״ב. [4]) מכילתא. [5]) מובא במזרחי בשם ברייתא אחרת בשמות רבה, ולא נמצא בשמות רבה, וג״ל דצ״ל: במכילתא דרשב״י. [6]) ע׳ הפ׳ במזרחי. [7]) המזרחי גורס: קשה יראתו של פרעה. [8]) ע׳ מכילתא. [9]) כדלקמן ששבו אותן וכבשו אותן לעבדים ולשפחות. [10]) בל״י *δίαιτα* עיין ריש אסתר רבה: זה שהוא נתון בדיטי של קיסרין; והוא בית אשר השבויים נתונים שם במשמר. ע״ז העירני הח׳ ד״ר פערלעס. [11]) נ״ל שצ״ל בדייפטנא והיא מלה יונית מורכבת מן *φάτνη* (פערטיעפונג) ומן *διά* שנוסף לחזק המלה, והוראתו בור עמוק (אונטעראירדישעס געפענגניס). [12]) כמכילתא. [13]) שמות רבה.

ולשפחות: אשר אחר הרחים, מלמד שהיו מסריכין בהן[1]): וכל בכור בהמה, אם אדם חטא מה חטאת בהמה אלא אוי לרשעים ואוי לטיפוליהן:

ל) ויקם פרעה לילה, לא עמד כדרך שהמלכים עומדין בזמר וישנין בזמר לא עמד כדרך שהמלכים עומדין בשלש שעות וישנין בשתי שעות[2]): הוא וכל עבדיו וכל מצרים, מה הוא שלא העמידו אדם[3]) אף עבדיו שלא העמידן אדם אף מצריים שלא העמידו זה את זה: מגיד שהיה פרעה מחזר על כל בית עבדיו והוא ועבדיו מחזרין על כל בתי ישראל אחד אחד מטקומי. ותהי צעקה גדולה במצרים, מלמד שהיו רואין את אלהיהם כשהן מתבקעין ונופלין לפניהן ואע"פ שהדברים סתומין כאן מפורשין להלן (שמואל ב' כ"ב ח') ותגעש ותרעש הארץ מוסדות השמים ירגזו ויתגעשו כי חרה לו: עלה עשן באפו ואש מפיו תאכל: כי אין בית אשר אין שם מת. ר' יעקב אומר וכי לא היה בית שלא היה בו בכור אלא כך מנהגן של ראשונים מי שלא היה לו בן בכור היה קורא הגדול שבבניו בכור כענין שנאמר (דברי הימים א' כ"ו י') מן בני מררי שמרי הראש כי לא היה לו בכור[4]): בית שיש בו אנשים הרבה ולא היה לאחד מהן בנים הגדול שבבית מת ומניין לגדול שבבית שנקרא בכור שכן הוא אומר בדויד (תהלים פ"ט כ"ח) אף אני בכור אתנהו[5]): ר' שמעון אומר אין פחות ששה מאות אלף בכורות שמתו באותו הלילה שנאמר (ישעיה מ"ג ג') נתתי כפרך מצרים והכפר אחד תחת אחד: ד"א כי אין בית אשר אין שם מת, ר' נתן אומר וכי לא היה שם בית שלא היה בו בכור אלא כיון שנולד בן בכור לאחד מהן היה עושה לו דיוקני והיתה אותו היום נדוקת ונשחקת ונזרית לפניהם והיה קשה להן כאלו אותו היום קברום. ד"א לפי שהמצרים היו קבורים בבתיהם וכלבים נכנסין דרך ביבין ומחטטין ומוציאין בכורות מקבריהן ומתעתעין בהן והיה קשה להן כאלו אותו היום קברום[6]).

לא) ויקרא למשה ולאהרן לילה, מגיד שהיה פרעה מחזר ומשאיל על משה ועל אהרן איכן הן והתינוקות משחקין בו. יכול באו אצלו והלא כבר נאמ' (י"ב כ"ב) ואתם לא תצאו איש מפתח ביתו עד בקר אלא מלמד שהציצו עליו מתוך גזוטרא ואמרו לו בלילה אין אנו יוצאין אנו יוצאין בחצי היום[7]). צאו מתוך עמי יכול שהות ת"ל קומו[8]). אתם אין לי אלא אתם, גרים ועבדים מניין ת"ל גם אתם: גם בני ישראל לרבות נשים וטפלים[9]): ולכו עבדו את ה' כדברכם עמדה שלכם (י' ט') ויאמר משה בנעירנו ובזקינינו נלך:

לב) צאנכם גם צאנכם משלי: בקרכם גם בקרכם משל שרים: קחו כאשר דברתם ולכו עמדה שלכם (י' כ"ה) ויאמר משה גם אתה תתן בידינו זבחים ועולות[10]): וברכתם גם אתי אף לנשי ולטפלי: ד"א וברכתם גם אתי מיכאן אתה אומר שהיה פרעה יודע שמחוסר תפלה ואין המקום מוחל לו לאדם עד שייפים את חברו[11]) מה שכר נטל על כך ביום ההוא יהיה מזבח לה' בתוך ארץ מצריים (ישעיה י"ט י"ט). הפה שאמר (ה' ב') מי ה' אשר אשמע בקולו הוא הפה

---

[1]) שהיו מעבידין בהן בפרך ומטחינין אותן ברחים. [2]) מכילתא. [3]) שאין דרכו של אדם להעמיד את המלך בחצי הלילה. [4]) ע' פסיקתא דר"כ ופסיקתא רבתי ויהי בחצי הלילה. [5]) ע' רש"י. [6]) כל זה במכילתא ועיו"ש הגירסא. [7]) ע' המכילתא שהביא הרמב"ן. [8]) כלומר לשון קוטו צאו משמע צאו מיד בלי שהות. [9]) ע' לעיל סוף פ' כ"ב. [10]) מכילתא. [11]) כ"ק צ"ב ע"א, יומא פ"ה ע"ב.

שאמר (ט׳ כ״ז) ה׳ הצדיק מה שכר נטל על כך לא תתעב מצרי כי גר היית בארצו (דברים כ״ג ח׳): הפה שאמר (ט״ו ט׳) ארדוף אשיג אחלק שלל הוא הפה שאמר (י״ד כ״ה) אנוסה מפני ישראל מה שכר נטל על כך נטית ימינך תבלעמו ארץ (ט״ו י״ב) זכו ליקבר שלא יאכלו אותן חייה ועופות[1]):

לג) ותחזק מצרים על העם, מלמד שנפלה לו ותרא[2]) לפרעה והיו מניחין את מיתיהן ואת חלליהן והיו משקעין אותן[3]) בקרנות ובענלות: למהר לשלחם מן הארץ ולא לארץ כנען כן הוא אומר (ח׳ כ״ג) דרך שלשת ימים נלך במדבר: כי אמרו כלנו מתים אמרו משה אמר לנו בכורות מתים ואנו רואין בכורות ושאינן בכורות, והן אינן יודעין שכולן שטופין בזמה בא אחד על עשר נשים וילדו לו עשרה בנים נמצאו כולן בכורי נשים, עשרה באו על אשה אחת ונולדו להן עשרה בנים נמצאו כלן בכורי אנשים לכך אמרו כלנו מתים[4]):

לד) וישא העם את בצקו טרם יחמץ, מלמד שקרב להחמיץ: משארותם צרורות בשמלותם על שכמם מה ששיירו מן המצה ומה ששיירו מן המרור[5]): ד״א משארותם צרורות בשמלותם על שכמם וכי לא היה בידם מה ליטול[6]) ומה לא ליטול והלא לסוף הענין הכתוב משבחן שהיו בני אדם עשירים אלא מלמד שלא נטלו בידם אלא דבר טועט ונכנסה בו ברכה ואכלו ממנו אחד ושלשים יום[7]) שהיה יפה להם כמן:

לה) ובני ישראל עשו כדבר משה, אמר להן לא תהיו מהלכין משכונה לשכונה[8]) שלא תהו נראין ככני אדם הרמאין: כלי כסף וכלי זהב הראוי לשאל כלי כסף ישאל כלי כסף כלי זהב ישאל כלי זהב: ושמלות מניין שהשמלות חביבות מן הכל ת״ל כלי כסף וכלי זהב ושמלות חביב חביב האהרון[9]):

לו) וה׳ נתן את חן העם בעיני מצרים, מהוא החן הזה וה׳ נתן את חן העם מלמד ששלשה ימים היו מצרים באפילה וישראל מקרקרין בבתיהם ולא נחשד אחד מהן אפילו על הצנורה[10]) והיו מצרים דנין קל וחומר בעצמן ואומרין אימתי ראויין אלו ליטול כשאנו שרויין באורה או כשהיינו שרויין באפילה[11]) כשנטלו לעצמן או כשאנו נותנין להן[12]): ד״א את חן העם הזה מלמד ששרת עליהן רוח הקדש וכן הוא אומר (זכרי׳ י״ב י׳) ושפכתי על בית דוד ועל כל יושבי ירושלים רוח חן ותחנונים: אין דומה האומר לו השאילני נוניא[13]) והוא אומר אין לי השאילני צקוטלא[14]) והוא אומר אין לי לאומ׳ לו השאילני נוניא שבמקום פלוני השאילני

---

[1]) ע׳ מכילתא פתיחתא דבשלח. [2]) לשון פחד ובהלה מל״ע פַּחַד ערשרעקקען בל״א. [3]) את ישראל. [4]) ע׳ מכילתא. [5]) כמכילתא ות״י. [6]) בכ״י בערלין כתיב: „מהליכות״ תחת „מה ליטול״ (ע׳ בתמות שמהליכות המשאות) וע׳ לקמן פסוק ל״ח. [7]) ע׳ לקמן פ׳ בשלח ט״ז א׳ ומכילתא לפסוק ל״ט. [8]) כדכתיב (ג׳ כ״ד) ושאלה אשה משכנתה. [9]) ע׳ מכילתא וילקוט. [10]) ע׳ ב״ר פע״ד: אפילו מחט אפילו ציצורא לא מצאת. [11]) ואם באפילה לא נטלו כש״כ שאין נחשדין עכשיו. [12]) ואם לא נטלו לעצמן בלא ידיעתנו כש״כ שלא יעכבו לעצמן מה שאנו נותנין להם בשאלה. [13]) בגליון כ״י כתוב: פי׳ נפה, ואין לפי׳ זה טעם וריח, ולפי הענין הוא כלי כסף או כלי זהב, כמו צקוטלא שהוא אסקוטלא דמתני׳ מ״ק כ״ז ע״א, ובאשר כי שם במתני׳ איתא קנון סמוך לאסקוטלא, נראה לי כי נוניא הוא ג״כ קטיעה תחת קנוניא, והוא קנון קטן של כסף (זילבערנעז קאָרבכען) *χαυούνιον* בלשון יוני. [14]) scutella קערה של כסף, ע׳ מ״ק שם.

צקוטלא שבמקום סלוני[1]) : וישאילום, רבי אומר כשהיו ישראל במצרים מה נאמר בהן (ג' כ"ב) ושאלה אשה משכנתה ומגרת ביתה מלמד שהיו גרים עמהן, כשבטלו מן השעבוד מה נאמר בהן (י"א ב') וישאלו איש מאת רעהו מלמד שהיו רעים להן, כשנגאלו מן השעבוד מה נאמר בהן וישאילום מה שהשאילום לא הגיעום[2]) והיו משאילין אותן בעל כרחן[3]) מלמד שהיו יראים מהם ככני אדם שיראים מן קוניהם : ומפני שהיו אומרין[4]) למחר יהיו אומות העולם רואין אותן במדבר ואומרין ראו כמה עשירים עבדיהן של מצרים[5]) : ומניין אתה אומר שלא היה כל אחד ואחד מישראל שלא היה יכול להעמיד אהל מועד וכל כליו קרסיו בריחיו עמודיו ואדניו ת"ל (כ"ה ב') מאת כל איש אשר ידבנו לבו אין לך כל אחד ואחד מישראל שאין יכול לעשות כל מה שאמרתי לך : יכול היה בהם אחד שלא נשל ת"ל (תהלים ק"ה ל"ז) ויוציאם בכסף וזהב ואין בשבטיו כושל[6]) : ואיזה הוא כושל כדויד שנאמר (זכרי' י"ב ח') והיה הנכשל [בהם] ביום ההוא כדויד : יכול משה ואהרן שהיו עסוקים במצוה לא נטלו מביזת מצרים ת"ל (ג' כ"א) והיה כי תלכון לא תלכו ריקם אפשר משה ואהרן שהיו עוברין על מצות עשה ועל מצות לא תעשה[7]) ת"ל (י"א ג') גם האיש משה גדול מאד[8]) :

ד"א וישאילום, אמ' ר' אמי מלמד שהשאילום בעל כרחן : אמרי לה בעל כרחן דישראל ואמרי לה בעל כרחם דמצראי מן דאמר בעל כרחם דמצראי דכת' ונות בית תחלק שלל (תה' ס"ח י"ג) ומן דאמר בעל כרחם דישראל משום משוי : וינצלו את מצרים, אמ' ר' אסי מלמד שעשאוה כמצודה זו שאין בה דגה : ור' שמעון בן לקיש אמ' שעשאוה כמצולה זו שאין בה דגן[9]) :

למה משבח הכתוב את בזת הים יותר מבזת מצרים אלא מה שבבתים נטלוה במצרים ומה שהיה בתסוראות[10]) נטלוה על הים שכך הוא דרכם של מלכים בשעה שיוצאין למלחמה מוציאין כל כספם וזהב עמהן כדי להעמיד [נ"א שלא להמריד] אחרים תחתיהן[11]) וכן הוא אומר (תהל' ס"ח י"ד) כנפי יונה נחפה בכסף ואברותיה בירקרק חרוץ כנפי יונה נחפה בכסף זו בזת מצרים ואברותיה בירקרק חרוץ זו בזת הים : תורי זהב נעשה לך (שה"ש א' י"א) זו בזת הים עם נקודת הכסף זו בזת מצרים : ותרבי ותגדלי (יחזק' ט"ז ז') זו בזת מצרים ותבאי בעדי עדיים זו בזת הים כפולה ומוכפלת[12]) בזה שבזזו על הים[13]) :

לז) ויסעו בני ישראל מרעמסס סכתה, מרעמסס לסכת מאה וששים מיל[14]) והיה קולו של משה הולך מהלך ארבעים יום[15]) ואל תתמה שהרי כבר נאמ'

---

[1]) עי' מכילתא. [2]) לא הגיע להם כלומר לא רצו ליטול הכל. [3]) כן הוא בכ"י בערלין ובכי"א[1] בה' ולא בח', וכבר כ' ידידי החכם פראפ' בארטה בכספרו עפיטאלאגישע שטודיען שכן הוא בל"ע בה'. [4]) המצריים היו אומרין כן. [5]) ואם עבדיהן כן כש"כ המצריים עצמן, לכך השאילום בעל כרחן. [6]) עי' מדרש תהלים שם. [7]) ע' לעיל ג' כ"א. [8]) ע' לעיל י"א ג'. [9]) ברכות ט' : עיי"ש. [10]) באוצרות. [11]) שאם יחזרו ממלחמה יקבצו אוצרות אחרים כי יאמרו שחכל הוציאו במלחמה. ולכ"א הפי' שאין מניחין האוצרות בביתם שלא להמריד אחרים, כי אחרים יחמדו האוצרות וימרדו במלך. [12]) עדי עדיים קדרוש. [13]) ע' מכילתא. [14]) ובתנחומא ובילקוט איתא ארבעים פרסה והיא היא דהפרסה ד' מילין. [15]) ע' ירושלמי פסחים פ"ח ה"ח.

(ט׳ ח׳) ויאמר ה׳ אל משה ואל אהרן קחו לכם מלא חפניכם סיח כבשן וגו׳ והלא דברים קל וחמר ומה אנק שאין דרכו להלך הרי הוא הולך מהלך ארבעים יום[1]) קול שדרכו להלך על אחת כמה וכמה[2]): סכתה ר׳ עקיבה אומר סכות ממש עשו להן בסכות: ר׳ אליעזר אומר סכות ענני כבוד באו וחנו על גבי רעמסס[3]): מושלו משל למה הדבר דומה לחתן שהביא אפריון[4]) לפתח ביתה של כלה כדי שתכנס לו מיד: ר׳ נחמיה אומר סכתה כל מקום שצריך ליתן לו למ״ד בתחלתו תן לו ה״י בסופו[5]): כשש מאות אלף אומר הין חסר הין יתר אבל בפרט מהוא אומר (ל״ה כ״ו) שש מאות אלף ושלשת אלפים וחמש מאות וחמשים: רבי אומר[6]) הרי הוא אומר (יהוש׳ ז׳ ה׳) ויכו מהם אנשי העי כשלשים וששה איש שמא מה היו אם שלשים ושבעה היה להן ליאמר אם שלשים וחמשה היה להן ליאמר מה ת״ל כשלשים וששה מלמד שהיו שקולין כנגד כל ישראל[7]). כיוצא בו אתה אומר (יחזקאל ח׳ ט״ז) ויבא אתו אל חצר בית ה׳ הפנימית אל פתח היכל ה׳ והנה בין האולם ולמזבח כעשרים וחמשה איש[8]) שמא מה היו אם עשרים וארבעה היה להן ליאמר אם עשרים וששה היה להן ליאמר מה ת״ל כעשרים וחמשה מלמד שהיו שקולין כנגד כל ישראל: רגלי עושה מלחמה: גברים חוץ מנשים: לבד ממטך מלמד שעלו עמהם פחות מבן עשרים שנה [כיוצא בהן][9]):

לח) ערב עלה אתם: ערב רב עלה אתם, וגם ערב רב עלה אתם מלמד שעלו עמהן גרים ועבדים שלשה כיוצא בהן[10]): צאן ובקר אין לי אלא צאן ובקר מניין לרבות גמלים וחמורים וסוסים ת״ל מקנה ככבד מאד: כיוצא בו אתה אומר (י״ב ל״ד) משארותם צרורות בשמלותם על שכמם וכי לא היה בידם מה ליטול ומה לא ליטול[11]) אלא מלמד שהיו מחבבין את המצוה[12]): כיוצא בו אתה אומ׳ (במדבר י״א י״ח) כי בכיתם באזני ה׳ לאמר מי יאכילנו בשר וכי לא היה בידם מה לאכול ומה לא לאכול אלא מלמד שבקשו לאכול אכילה של חנם[13]): כיוצא בו אתה אומר (במדבר ל״ב א׳) ומקנה רב היה לבני ראובן ולבני גד, יכול לבני ראובן ולבני גד היה לשאר השבטים לא היה[14]) אלא מלמד שאלו ששטו בו[15]).

לט) ויאפו את הבצק אשר הוציאו ממצרים עוגות מצות, אין עוגה אלא הררה[16]) כענין שנאמר (בראשית י״ח ו׳) לושי ועשי עוגות: עוגות מצות כי לא חמץ. מלמד שמסמן חמץ הביא מצה[17]): כי גורשו ממצרים, מה שגורשו ממצרים נעשה להן בו נס שלא להחמיץ[18]): ולא יכלו להתמהמה, מלמד שלא יכלו

---

[1]) דמצרים היה ת׳ פרסה על ת׳ פרסה ע׳ תנחומא שם. [2]) ע׳ מכילתא ומפרשיה. [3]) סוכה י״א ע״ב וע׳ מכילתא. [4]) (זענפטע) ע׳ סוטה מ״ט ע״א. [5]) יבמות י״ג ע״ב. [6]) אירידי דדריש כשש דריש נמי כ׳ בשאר מספרים שבתנ״ך. [7]) ע׳ סנהדרין מ״ד ע״א, ירוש׳ סוטה פ״ז ה״ה, וי״ר פ״א. [8]) ע׳ המקרא בפנים. [9]) כן נ״ל להגיה. וא״כ הרי ישראל ק״כ רבוא. [10]) דהיינו ש״ס רבוא כדעת ר׳ נתן במכילתא. [11]) כלומר הלא היה להם ליטול כסף וזהב ודברים יקרים ולמה נטלו דבר קטן כזה. [12]) עי׳ לעיל פ׳ ל״ד. [13]) אולי ר״ל חנם מן המצוות כר״ש בספרי בהעלתך פי׳ פ״ז. [14]) והרי כתיב כאן מקנה ככבד מאד משמע שלכולם היה. [15]) נתעסקו במקנה והיו אנשי מקנה. [16]) כ״ח בכ״י בה׳, ועי׳ ערוך ערך חר ב׳. [17]) שאין מביאין מצה אלא מחמשת המינין. [18]) כי מאת ה׳ היתה נסבה שגורשו כדי שלא יחמיץ עיסתם שעדיין לא נצטוו באיסור חמץ עד לקמן י״ג ג׳.

להשתהות: צדה לא עשו להם, מלמד שלא נטלו בידם זוודין לדרך: וגם צדה לא עשו להם, מלמד שאף קליות ואיגוזים לא נטלו בידם לתינוקות לדרך.

מ) ומושב בני ישראל אשר ישבו במצרים שלשים שנה וארבע מאות שנה, וכי שלשים שנה וארבע מאות שנה היו ישראל במצרים והלא לא היו במצרים אלא מאתים ועשר שנים ומה ת"ל ומושב בני ישראל אשר ישבו במצרים שלשים שנה וארבע מאות שנה, ישיבות הרבה ישבו, ישיבת אברהם בארץ פלשתים[1], ישיבת יצחק בארץ כנען[2], ישיבת יעקב בארץ מנורי אביו[3] הרי אתה מלקטן ועושה אותן ארבע מאות שנה[4]: ומניין שארבע מאות שנה היו: נאמר לאברהם אבינו בין הבתרים (בראש' ט"ו י"ג) ידע תדע כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם וגו' וענו אותם ארבע מאות שנה. ביצחק מה הוא אומר (שם כ"ה כ"ו) ויצחק בן ששים שנה בלדת אותם, וכן יעקב הוא אומר (שם מ"ז ט') ימי שני מנורי שלשים ומאת שנה הרי מאה ותשעים נשתיירו שם מאתים ועשר שנים וסימן לדבר שנותיו של איוב כשירדו ישראל למצרים נולד איוב וכשעלו מת שנאמר (איוב מ"ב י') ויוסף ה' את כל אשר לאיוב למשנה ואומר (שם ט"ז) ויחי איוב אחרי זאת מאה וארבעים שנה[5]:

מא) בחצי הלילה נידבר עם אבינו אברהם בין הבתרים, בחצי הלילה נולד יצחק ובחצי הלילה לקו בכורות שנאמר ויהי מקץ. קץ אחד לכולן[6]: שלשים שנה וארבע מאות שנה. שלשים שנה אלו מה טיבן משנידבר עם אבינו אברהם בין הבתרים ועד שנולד יצחק שלשים שנה ומשנולד יצחק עד שיצאו ישראל ממצרים ארבע מאות שנה[7]: ויהי בעצם היום הזה יצאו כל צבאות ה' מארץ מצרים. מלמד שאף צבאות מקום היו עם ישראל בצער שנאמר (ישעי' ס"ג ט') בכל צרתם לא צר: ואומר (תה' צ"א ט"ו) עמו אנכי בצרה ואומר (שמואל ב' ז' כ"ג) מפני עמך אשר פדית לך ממצרים גוים ואלהיו[8]:

מב) ליל שמורים הוא לה', מלמד שנשתמרה להן גאולה ראשונה לדורות וליובלות ולשמטים ולשנים ולחדשים ולשבתות ולימים ולשעות[9] לעתים ולעונות[10]: הוא הלילה הזה לה' שמרים. גאולה זו נגאלין בפרק זה, שנייה נגאלין בפרק אחר וכן הוא אומר (ישעי' כ"א י"א) שומר מה מלילה שומר מה מליל אמר שומר אתה בקר וגם לילה: מה משמר שלא תכנס אומה באומה ומלכות במלכות אפלו כחוט השערה: ומהוא שומר זה הקב"ה שנקרא שומר שנאמר הנה לא ינום ולא יישן שומר ישראל (תה' קכ"א ד') דברי ר' אליעזר[11] ר' יהושע אומ' בניסן נגאלו ובניסן עתידין לינאל, שמרים לכל בני ישראל לדרתיכם שאין ת"ל הוא מה ת"ל הוא, הוא ידע בו ולא ידעו בו אבות הראשונים[12] שנ' כי יום נקם בלבי ושנת גאולי באה

---

[1]) בראשית כ' א'. [2]) שם כ"ה י"א. [3]) שם ל"ז א'. [4]) ע' רש"י בראשית ט"ו י"ג. [5]) ב"ב ט"ו ע"א, סדר עולם פ"ג, ב"ר פנ"ז, ירוש' סוטה ספ"ה. [6]) עי' מכילתא. [7]) סדר עולם פ"א. [8]) מכילתא. [9]) כלומר שהקב"ה חשב את הקץ כצומצם לדורות דהיינו שאמר ודור רביעי ישובו הנח (ע' עדיות פ"ב מ"ט) וכן גזר כמה יובלות וכמה שמטין וכו' וכמה שעות וכמה רגעים שיהיו במצרים וכיון שהגיעה הגאולה לא עכבם אפילו רגע, ועי' מכילתא. [10]) העונה אחת מכ"ד בשעה והעת אחת מכ"ד בעונה (תוספתא ברכות פ"א) ולפ"ז צ"ל ולעונות ולעתים. [11]) ע' פלוגתא דר"א ור' יהושע בר"ה י"ז. ובמכילתא. [12]) דראשונים מנו מתשרי, ע' לעיל ריש פסוק ב'.

(ישע׳ ס״ג ד׳): ד״א ליל שמורים הוא לה׳, ליל שמור וכא מן המזיקים[1]) כי הך דתנן ואפלו עני שבישראל לא יאכל עד שיסב ולא יפחתו לו מארבעה כוסות שליין[2]) ותניא ארבעה כוסות שליין שאמרו שניים מלפני הסעודה ושנים לאחר הסעודה[3]). היכי קימי רבנן ומתקני מלתא דאתי בה לידי סכנתא דתניא לא יאכל תרי ולא ישתי תרי. אמ׳ ר׳ נחמן בר יצחק אמר קרא ליל שמרים ליל השמור וכא מן המזיקים[4]):

מג) זאת חקת הפסח, פסח [מצרים][5]). כל ערל לא יאכל בו וכל בן נכר לא יאכל בו.

מה ת״ל חקה ליתן את האמור בפסח מצרים בפסח דורות ואת האמור בפסח דורות בפסח מצרים חוץ מדברים שמיעט בו הכת׳: יכול אף אנודת אזוב ומשקוף ושתי מזוזות ת״ל זאת[6]): כל בן נכר לא יאכל בו, מה אני צריך והלא כבר נאמר (י״ב מ״ח) וכל ערל לא יאכל בו מה ת״ל כל בן נכר לא יאכל בו זה משומד ישראל שעבד ע״ז[7]): אין לי אלא איש אשה מניין כל בן נכר לא יאכל בו: ד״א כל בן נכר לא יאכל בו מיכאן אתה למד שאם משך ידו הימנו וחזר ונמנה עליו[8]) שעובר בלא תעשה: יכול יפסול את החבורה הבאה עמו[9]) ת״ל זאת אין פוסל את החבורה הבאה עמו: לא יאכל בו, בו אינו אוכל אבל אוכל הוא במצה ומרור[10]):

מד) עבד איש . . . ומלתה אותו, מלמד שאדם מוהל עבדי איש על כרחו[11]) יכול יהא אדם מוהל בני איש על כרחו ת״ל עבד איש עבדו איש מוהל על כרחו ואין מוהל בני איש על כרחו[12]): אין לי אלא עבדים שפחות מנין ת״ל כל עבד איש: ומלתה אותו אז יאכל בו, אם בו הכתו׳ מדבר הרי כבר נאמר (י״ב מ״ח) וכל ערל לא יאכל בו מה ת״ל ומלתה אותו אז יאכל בו זה רבו שאם היו לו עבדים שלא מלו ושפחות שלא טבלו מעכבין אותו לאכול פסח[13]): וכל עבד, מיכאן אתה אומר גר שמת והיו לו עבדים גדולים וקטנים קנאו עצמן בני חורין מניין ת״ל וכל עבד עבד שרשות רבו עליו יצא זה שאין רשות רבו עליו[14]): עבד איש, אין לי אלא עבדי איש עבדי אשה מנין ת״ל מקנת כסף[15]), אין לי אלא שלקח ירש וניתן לו במתנה מניין ת״ל וכל עבד אם כן למה נאמר מקנת כסף מלמד שעבדים נקנין בכסף[16]): יכול אף עבדי קטן יהוא מעכבין אותו לאכול פסח ת״ל עבד איש עבדי איש מעכבין אותו לאכול פסח ואין עבדי קטן מעכבין אותו לאכול פסח[17]): יכול יהא אסור לאכול אבל יהא מותר לשחוט ולזרוק[18]) ת״ל אז יאכל בו ולהלן נאמר (י״ב מ״ח) ואז יקרב לעשותו אז אז לגזרה שוה מה אז האמור כאן אסור באכילה

---

1) פסחים ק״ט: 2) שם צ״ט: 3) לא נמצא בלשון הזה, אבל איתא במתני׳ פסחים ק״ז: כוס שלישי מברך על מזונו רביעי גומר עליו את ההלל, ואיתא בדף ק״ח: שתאן בבת אחת לא יצא (עי״ש ברשב״ם). ואפשר דבעל מה״ג גר׳ כן בגמרא ק״ט: 4) פסחים ק״ט: 5) כר׳ יונתן במכילתא. 6) פסחים צ״ו. וע׳ לעיל פסוק כ״ד. 7) כתב הרמב״ם בסה״מ ל״ת קכ״ח ולשון מכילתא כל בן נכר זה ישראל משומד שעבד ע״ז עכ״ל וכוונתו על המכדרשב״י שלפנינו. 8) לאחר שחיטה כפסחים פ״ט ע״א. 9) עם המשומד, וע׳ פסחים ס״א: 10) ע׳ פסחים ק״כ. ותוס׳ שם ד״ה כל בן נכר. 11) ע׳ לעיל צד 114 הערה 3. 12) יבמות מ״ח. וע׳ ירוש׳ שם פ״ח ה״א. 13) יבמות ע׳. ומכילתא ולענין טבילת שפחות ע׳ רמב״ם פ״ח מה׳ ק״פ ה״ה. 14) גיטין ל״ט. וע׳ יבמות מ״ח. וירושלמי גיטין פ״ד ה״ד. 15) ע׳ מכילתא. 16) ע׳ קידושין כ״ב: 17) מכאן הוציא הרמב״ם דינו בפ״ח מה׳ ק״פ ה״ו וע׳ כ״מ שם. 18) אם לא מל עבדיו.

אף אז האמור להלן אסור באכילה, מה אז האמור להלן אסור במלאכה[1]) אף אז האמור כאן אסור במלאכה[2]): אין לי אלא פסח מצרים פסח דורות מניין ת"ל חקה[3]): מה) תושב זה קנוי קנין עולם[4]): ושכיר זה קנוי קנין שנים[5]). יאמר תושב מה אני צריך לומר שכיר אם קנוי קנין עולם אסור לאכול פסח קנוי קנין שנים אינו דין שיהא אסור לאכול פסח: אלו כן הייתי אומר תושב זה קנוי קנין שנים כשהוא אומ' ושכיר בא שכיר ולימד על התושב שקנוי קנין עולם: תושב, זה גר תושב. ושכיר, זה הגוי ומה ת"ל והלא ערלים הם וכבר נאמר וכל ערל לא יאכל בו, אלא כגון ערבי מהול וגבעוני מהול[6]). ר' ישמעאל[7]) אומר מניין לערל שאסור לאכול בתרומה דין הוא ומה פסח שמותר לזרים ערל אסור לאכול ממנו, תרומה שאסורה לזרים אינו דין שיהא ערל אסור לאכול ממנה: לא אם אמרת בפסח שחייבין עליו משום פגול ונותר וטמא תאמר בתרומה שאין חייבין עליה משום פגול ונותר וטמא ת"ל תושב ושכיר תושב ושכיר (ויקרא כ"ב י') לגזרה שוה מה תושב ושכיר האמור בפסח ערל אסור לאכול ממנו אף תושב ושכיר האמור בתרומה ערל אסור לאכול ממנה: לא יאכל בו, בו אינו אוכל אבל אוכל הוא במצה ומרור[8]): מו) בבית אחד יאכל, השמש שאכל כזית אצל התנור אם היה פקח ממלא כרסו ממנו רצו בני חבורה לעשות עמו טובה באין ואוכלין עמו[9]): בבית אחד, אין לי אלא בית מניין לרבות חצר גנה וסוכה ת"ל באחד יאכל[10]) אם כן למה נאמר בבית אחד יאכל בחבורה אחת[11]): לא תוציא מן הבית, אין לי אלא מבית לבית מחבורה לחבורה מניין ת"ל חוצה חוץ למקום אכילתו[12]): יאכל לא תוציא מן הבית מן הבשר, בשעת אכילה חייב ואינו חייב שלא בשעת אכילה[13]): יאכל לא תוציא מן הבית, על כדי אכילה הוא חייב ואינו חייב על פחות מכזית[13]): יאכל לא תוציא מן הבית, על הבשר הוא חייב ואינו חייב על הפסול[14]). אין לי אלא פסח מצרים פסח דורות מניין ת"ל חקה: יאכל ועצם לא תשברו בו, על כדי אכילה הוא חייב ואינו חייב על פחות מכזית[13]). מיכאן אמרו אין חייבין אלא על שבירת עצם שיש עליו כזית או שיש בו מוח אבל עצם שאין בו מוח ושאין עליו כזית בשר אינו חייב על שבירתו[15]): ועצם לא תשברו בו, בטהור ולא בטמא[16]): ועצם לא תשברו בו, אחד השובר מבעוד יום או בליל חמשה עשר או אחר כמה ימים הרי זה חייב מיכאן אמרו שורפין עצמות הפסח בכלל הנותר מבשרו כדי שלא יבואו בה לידי תקלה[17]): ועצם לא תשברו

---

[1]) דאז יקרב לעשותו היינו מלאכת שחיטה וזריקה. [2]) ושמעינן מינה דבין זכריו בין עבדיו מילתן מעכבת בין בשעת אכילה בין בשעת עשייה, וע' יבמות ע"א. וע' ירושלמי פסחים פ"ג ה"ז ובמה"פ ד"ה מילת בנו. [3]) ע' תוספתא פסחים פ"ח הי"ח. [4]) ע' כל מאמר זה לענין תרומה בת"כ אמור פרק ד' הי"ז וי"ח וביבמות ע'. [5]) שלא יאכלו בפסח בהמנאת רבם כעבד כנעני וכמו שפי' הראב"ד פ"ט מה' ק"פ ה"ז, ומה שתקשה הלח"מ שם על הראב"ד כבר מתורץ במהרש"א ליבמות ע' ע"ב תוס' ד"ה אלמא. [6]) ע' יבמות ע"א. שזה דעת ר"ע. [7]) במכילתא ובש"ס יבמות שם בשם ר' אליעזר, אכן בת"כ שם ובירושלמי יבמות ג"כ בשם ר' ישמעאל. [8]) פסחים צ"ו. [9]) שם פ"ו. דברי ר"י וכדלעיל פסוק ז'. [10]) דהאי אחד מיותר ודרשינן באחד יאכל ובית לאו דוקא. ועי' תוספתא פסחים פ"ו ה"ט. [11]) עי' רש"י ומכילתא. [12]) פסחים פ"ה: ומובא בסה"מ לרמב"ם ל"ת קכ"ג, ועי' פ"ט מה' ק"פ ה"ג. [13]) ירושלמי פ"ז ה"ג וכן פ' הרמב"ם פ"ט מה' ק"פ ה"א דאינו חייב אלא בכזית ובליל ט"ו. [14]) תוספתא פ"ו ה"ט. [15]) רמב"ם פ"י מה' ק"פ ה"ג. [16]) פסחים פ"ד. [17]) רמב"ם שם ה"א וב'.

בו, בו אי אתה שובר שובר אתה בחגיגה הבאה עמו[1]): הא מפני שיש בו מה שאין בקדשים ובקדשים מה שאין בו אי אתה יכול לדונן זה מזה[2]):

מז) כל עדת ישראל יעשו אותו, מכלל שנאמר (י״ב ו׳) ושחטו אותו כל קהל עדת ישראל מלמד שפסח נשחט בשלוש כתות בקהל ועדה וישראל יכול אם שחטו בבת אחת יהא פוסל ת״ל כל עדת ישראל יעשו אותו[3]): אותו, ואפילו בשבת: אותו ואפילו בטומאה[4]) שאם היו רוב הקהל או הכהנים או כלי שרת טמאים יעשו אותו בטומאה[5]):

מח) וכי יגור אתך גר, ישראל שהטביל את הגוי לשם גר הרי זה גר, לשם עבד הרי זה עבד, לשם בן חורין הרי זה בן חורין, גר שקדמו עבדיו ושפחותיו וטבלו בפניו[6]) קנו עצמן בני חורין: מעשה בבלוריא[7]) שקדמו עבדיה ושפחותיה וטבלו בפניה ובא מעשה לפני חכמים ואמרו קנו עצמן בני חורין לא זו והיו משתשין אותה עד שעה שמתה: המול לו כל זכר, אין לי אלא ערל גמור מניין מל ולא טבל טבל ולא מל[8]) או שהיו בו ציצין המעכבין אותו לאכול בפסח מעכבין אותו לאכול בתרומה ת״ל המול כל זכר הציצין המעכבין אותו לאכול בפסח ומעכבין אותו לאכול בתרומה[9]): ואז יקרב לעשותו, הרי זה מפורש יפה נאמ׳ כאן אז ונאמ׳ להלן אז מה אז האמור להלן אז יאכל בו אף אז האמור כאן אז יאכל בו ומה אז האמור כאן אז יקרב לעשותו אף אז האמור להלן אז יקרב לעשותו[10]): והיה כאזרח הארץ, מה אזרח אינו נכנס לברית אלא בשלשה דברים במילה ובטבילה ובהרצאת קרבן אף גר אינו נכנס לברית אלא בשלשה דברים במילה ובטבילה ובהרצאת קרבן[11]): וכל ערל לא יאכל בו, אין לי אלא ערל גמור מניין מל ולא פרע את המילה או שהיו בו ציצין מעכבין אותו לאכול בפסח מעכבין אותו לאכול בתרומה ת״ל וכל ערל לא יאכל בו הציצין מעכבין אותו לאכול בפסח ומעכבין אותו לאכול בתרומה[12]): וכל ערל לא יאכל בו, לפי שמצינו שהצבור עושין פסח בטומאה בזמן שרובן טמאים[13]) יכול יהא יחיד מכריע את הערלה[14]) ת״ל וכל ערל לא יאכל בו[15]): לא יאכל בו, בו אינו אוכל אוכל הוא כמצה וכמרור[16]):

מט) תורה אחת יהיה לאזרח, מה אזרח שקבל עליו כל דברי תורה אף הגר שקבל עליו כל דברי תורה, מיכאן אמרו גר שקבל עליו כל דברי תורה חוץ

---

[1]) פסחים דף ע׳. [2]) ובשאר קדשים מותר שבירת עצם, ועי׳ מכילתא. [3]) מכאן הוציא הרמב״ם פסקו פ״א מה׳ ק״פ הי״א ועי׳ פסחים ס״ד: [4]) עי׳ ת״כ אחרי פרשה ד׳ ה״ח ופרק י׳ ה״י, ועי׳ פסחים ס״ו. [5]) פסחים ע״ט. [6]) יבמות מ״ו. וע״ש גי׳ הרי״ף, וברמב״ם פ״ח מה׳ עבדים הי״ט. [7]) עי׳ מכילתא ומס׳ גרים פ״ב. [8]) יבמות מ״ו. [9]) שבת קל״ז. [10]) מפורש לעיל בפסוק מ״ד. [11]) כריתות ט׳. ועי׳ רמב״ם ר״פ י״ג מה׳ איסורי ביאה. [12]) לעיל מיירי בגר וכאן אשמעינן בישראל שמתו אחיו מחמת מילה. [13]) וא״כ טומאה הותרה מכללה ואין למדין ערלה מטומאה. [14]) דאף דשחט לטמאים ולטהורים כשר מ״מ לענין ערלה נחמיר דיחיד שהוא ערל יכריע לפסול את הפסח שנשחט בשבילו ובשביל טולים. ועי׳ ירוש׳ פסחים פ״ח ה״ז ותוספתא פ״ו, ב׳. [15]) כל ערל היינו כולה ערלה פסלה אבל מקצת ערלה לא פסלה. ועי׳ פסחים ס״א: עוד אפשר לפרש יכול יהא יחיד מכריע את הערלה שאם היו מחצה ערלים ומחצה טולים יהא יחיד ערל מכריע דיקריבו פסח משום דרובן ערלים ת״ל וכל ערל וגו׳ דמלמד אפילו אם האי ערל מכריע שיהא רוב אסור לאכול. והא דנקט יחיד מכריע משום דקרא נאמר בלשון יחיד. [16]) פסחים כ״ח:

מדבר אחד אין מקבלין אותו ר' יוסי ב"ר יהודה אומ' אפילו דבר אחד מדקדוקי סיפרים[1]) וכן הלכה: לגר, זה הגר: הגר, לרבות נשי גרים: בתוככם, לרבות את הנשים ואת העבדים המשוחררין[2]):

נ) ויעשו כל בני ישראל, ליתן להם שכר הליכה כשכר עשייה כי דכתיב לעיל וילכו ויעשו בני ישראל כול' עד וכן היה בלכם לעשות[3]):

נא) ויהי בעצם היום הזה, אין עצם אלא תקפו של יום[4]): הוציא ה' את בני ישראל מארץ מצרים על צבאתם, מלמד שלא יצאו מהומה אלא מטורקסין[5]):

[נג] א—ב) וידבר ה' אל משה לאמר קדש לי, אין קדש לי אלא הפריש לי, יכול אם מפרישו אתה הרי הוא מקודש ואם לאו אינו מקודש ת"ל הוא בין שאתה מפרישו בין שאין אתה מפרישו[6]): פטר רחם, פרט ליוצא דופן[7]): בכני ישראל, אין לי אלא ישראל מנין לרבות גרים ועבדים משוחררין ת"ל בכור בכור מיכן אתה אומ' הניורת שהיתה הורתה שלא בקדושה ולידתה בקדושה בכור לנחלה ואין בכור לכהן. ר' יוסי הגלילי אומר בכור לנחלה ולכהן שנאמר פטר כל רחם בבני ישראל עד שיפטרו רחם מישראל[8]): באדם ובבהמה, את שיש לך בו באדם יש לך בו בבהמה יצאו לויים שאין לך בהם באדם לא יהא לך בהם בבהמה[9]): ד"א הקיש בכור אדם לבכור בהמה ובכור בהמה לבכור אדם, מה בהמה הנפלים פוטרין את הבכורה אף אדם הנפלים פוטרין את הבכורה ומה בכור אדם חייב אתה ליתנו למקום בכל מקום שתרצה ואף בכור בהמה לפי שהוא אומר והבאתם שמה עלותיכם שומע אני אפילו במקום רחוק יהא חובה עלי' להביאו לבית הבחירה ת"ל באדם ובבהמה מקיש בכור בהמה לבכור אדם מה בכור אדם אתה נותנו לכהן בכל מקום שתרצה אף בכור בהמה רשאי אתה ליתנו לכהן בכל מקום שתרצה, מה בכור אדם אתה מטפל בו שלשים יום אף בכור בהמה אתה מטפל בו שלשים יום[10]): לי הוא, ודאי לא הספק[11]): לי הוא, בין שאתה מפרישו בין שאי אתה מפרישו: לי הוא, אין בכור לנחלה אלא אחד[12]): לי הוא, הוא קרב ואין תמורתו קרבה[13]):

ג) ויאמר משה אל העם זכור את היום הזה, משום שנאמר[14]) (י"ג י"ד) והיה כי ישאלך בנך מחר לאמר יכול אם שאלך[15]) אתה מגיד לו ואם לאו אי אתה מגיד לו ת"ל (י"ד ח') והגדת לבנך אעפ"י שלא שאלך: אין לי אלא בזמן שיש לו בן בינו לבין עצמו, בינו לבין אחרים מנין[16]) ת"ל ויאמר משה אל העם זכור

---

[1]) בכורות ל': [2]) ע' ת"כ אחרי סוף פרק ז', ולענין עבדים משוחררין ע' מ"ש הט"ז בי"ד כי' א' ס"ק ב' ונקה"כ שם. [3]) לעיל פסוק כ"ח. [4]) ע' ספרי האזינו פי' של"ז. [5]) כמו מטוקסין במקסים ובסדר יצאו. [6]) מכילתא וע' נדרים י"ג. [7]) בכורות י"ט. [8]) שם מ"ג. וע' מ"ש בדבר זה במכדרשב"י צד 31. [9]) מכילתא. [10]) כל זה במכילתא. [11]) צ"ל דאסמכתא בעלמא הוא דבספק בכורות לענין ממון אמרינן המ"ה אבל לא לענין איסור ע' ב"מ ו': ואפשר דמיירי לענין בכור לנחלה כבכמיך וכמ"ש בב"ב קכ"ז. [12]) ואם ילדה שני זכרים אף לריה"ג דס"ל אפשר לצמצם אין נוטלין חלק בכורה ביחד, ולמ"ד א"א לצמצם (בכריתות י"ז.) אין אחד מהן נוטל חלק בכורה משום דכל אחד הוי ספק, וכב"ב קכ"ז. ואף דקרא מיירי בבכור לכהן מ"מ דרשינן מיני נמי לענין בכור לנחלה. [13]) ע' תמורה ה': [14]) מאמר זה מובא מלה במלה בסה"מ לרמב"ם מ"ע קנ"ז ושם הגי' מכלל שנאמר וע' מגדל עוז ה' חו"מ פ"ו ה"א. [15]) גי' רמב"ם ישאלך. [16]) ע' תוספתא סוף פסחים.

את היום הזה אשר יצאתם ממצרים: מבית עבדים, ר' יהודה אומר יכול שהיינו עבדים לעבדים ת"ל מבית עבדים להם היינו לעבדים ולא היינו עבדים לעבדים[1]: ר' נחמיה אומר וכי גגאי הוא לנו שהיינו עבדים לעבדיהם של מצרים והלא מעלה גדולה היא[2] אלא מלמד שהיינו עושין מלאכת בית ומלאכת שדה מלאכת אנשים ומלאכת נשים[3]: כי בחזק יד הוציא ה' אתכם, אלו עשר מכות[4]: מזה, מלמד שמכת בכורות שקולה כנגד כולן[5]: ולא יאכל חמץ, במצרים ואפילו לכלבים הרי זה בא לאסרו בהנאה[6]: ר' יוסי הגלילי אומר מניין לחמץ במצרים שלא נאסר אלא יום אחד ת"ל ולא יאכל חמץ היום[7]:

ד) היום אתם יוצאים בחדש האביב, בחדש שהוא כשר לא חם ולא צונן וכן הוא אומר (תה' ס"ח ז') אלהים מושיב יחידים ביתה מוציא אסירים בכושרות[8]: בכושרות במעשה כשרים שבהן[9] אלו אברהם יצחק ויעקב: ד"א זה משה ואהרן ומרים: ד"א בכושרות ר' אלעזר המודעי אומ' אל תהי קורא בכושרות אלא בבו שירות אלו בוכים ואלו משוררים: וכן הוא אומר (תה' קכ"ז ב') שוא לכם משכימי קום מאחרי שבת וגו'.

ה) והיה, אין והיה אלא מיד[10]: כי יביאך, עשה מצוה האמורה בענין שבשברה תכנס לארץ[11]: אשר נשבע לאבתיך, הכל בזכות אבותיך: לתת לך, שלא תהא בעיניך כאלו הוא ירושת אביתיך אלא כאלו עכשיו ניתנה לך במתנה: ארץ זבת חלב ודבש, ר' אליעזר אומ' חלב זה חלב הפירות דבש זה דבש תמרים[13]: ר' עקיבה אומר חלב זה חלב ודאי[14] וכן הוא אומר (יואל ד' י"ח) והיה ביום ההוא ימיפו ההרים עסיס והגבעות תלכנה חלב: דבש זה דבש היערות[15] וכן הוא אומ' (שמיאל א' י"ד כ"ו) ויבא העם אל היער והנה הלך דבש: ד"א נאמר כאן זבת חלב ודבש ונאמר להלן (דברים כ"ו ט') זבת חלב ודבש מה זבת חלב ודבש האמור להלן ארץ חמשת עממים אף זבת חלב ודבש האמור כאן ארץ חמשת עממים: ר' יוסי הגלילי אומר אין מביאין בכורים מעבר לירדן שאינו ארץ זבת חלב ודבש[16] דין תור' ומדבריהם מביאין. ועבדת את העבודה הזאת בחדש הזה, מכלל שנאמר (דברים ט"ז ב') וזבחת פסח לה' אלהיך צאן ובקר יכול יהא פסח דורות בא מן הצאן ומן הבקר ת"ל ועבדת את העבודה הזאת בחדש הזה מה פסח מצרים לא בא אלא מן הכבשים ומן העזים אף פסח דורות אינו בא אלא מן הכבשים ומן העזים[17]: ר' אליעזר אומר נאמ' הביא פסח במצרים ונאמ' הביא פסח דורות מה פסח מצרים אינו בא מן המעשר אף פסח דורות אינו בא מן המעשר[18]: אמר לו ר' עקיבה רבי דנין אפשר משאי אפשר וכי

---

[1]) ע' רש"י ומכילתא לקמן כ' ב'. [2]) שהיינו במעמד שפל כל כך והקב"ה הוציאנו. [3]) דלעיל בפ' שמות שמענו שהיו עושין מלאכת בנין ומלאכת שדה, וע"כ אמר באן מבית עבדים לאשמעינן שהיו עושין גם בבית מלאכת נשים, ועי' לעיל א' י"ג, שדרש בפרך שהיו מחליפין מלאכת נשים לאנשים. [4]) וכן בספרי ואתחנן דריש ואת ידך החזקה אלו עשר מכות. [5]) דריש מזה כמו ע"י זה דהיינו מכת בכורות, וע' רש"י ט' י"ד. [6]) פסחים כ"א: וע' ירוש' שם פ"ב ה"א. [7]) ע' מכילתא ופסחים כ"ח: [8]) ספרי ראה פי' קכ"ח, וע' מכילתא. [9]) עד סוף הפסוק ע' מכילתא. [10]) ספרי דברים פי' נ"ה, ופי' רצ"ז. [11]) עי' ספרי שם סוף פי' ל"ז, כחובות קי"ב. וירושלמי בכורים פ"א ה"ג. [12]) ספרי שם פי' צ"ו וקפ"ד. [13]) עי' ספרי שם סוף פי' ל"ז, כחובות קי"ב. וירושלמי בכורים פ"א ה"ג. [14]) חלב מטש. [15]) ע' בכורות ז': ותוספתא שבת פ"ט. [16]) כל זה בספרי דברים פי' ש"א (ולקוח משם ונאמר כאן קאי על פ' כי תבא) ומפורש יפה ברמב"ן לפסוק י"ג כאן. [17]) כר' יונתן במכילתא פ"ד. [18]) מנחות פ"ב.

מעשר היה להן במצרים אמר לו ר' אליעזר אף שאי אפשר ראיה גדולה היא: חזר ר' עקיבה והחליף את הדין[1]) נאמר הביא פסח במצרים ונאמר הביא פסח דורות מה מה פסח מצרים אינו בא אלא מן החולין אף פסח דורות אינו בא אלא מן החולין: והוא הדין לכל הקדשים שלא יהו באין אלא מן החולין הינו דתנן ומנין לאומר הרי עלי תודה לא יביא אלא מן החולין שנאמר (דברים ט"ז ב') וזבחת פסח לה' אלהיך צאן ובקר והלא אין הפסח בא אלא מן הכבשים ומן העזים אם כן למה צאן ובקר אלא להקיש את כל הבא מן הצאן ומן הבקר לפסח מה פסח שהוא בא חובה אינו בא אלא מן החולין אף כל דבר שהוא בא חיבה לא יבוא אלא מן החולין[2]): לתוך שנאמר בפסח דורות (דברים ט"ז ז') ובשלת ואכלת יכול יהא מבשלו ואוכלו ת"ל ועבדת את העבודה הזאת בחדש הזה מה פסח מצרים אינו נאכל אלא צלי אף פסח דורות אין נאכל אלא צלי[3]):

ו) שבעת ימים תאכל מצות, מנין אתה אומר שאם עבר ששת ימי החג ולא חג שטעון חגיגה כל שבעה ת"ל שבעת ימים תאכל מצות וביום השביעי חג לה'[4]):

ז) מצות יאכל את שבעת הימים, כשהוא אומר את להביא את יום ארבעה עשר שחייב במצה[5]). לא יראה לך חמץ, רואה אתה לאחרים[6]). ולא יראה לך חמץ, רואה אתה לגבוה. ולא יראה לך חמץ, רואה אתה לפלטיר[7]). ד"א ולא יראה לך חמץ בטל בלבך[8]). מיכאן אתה אומר ההולך לשחוט את פסחו ולמול את בנו ונזכר שיש לו חמץ בתוך ביתו אם יכול לחזור ולבער ולחזור למצותו יחזור ואם לאו יבטל בלבו ודיו[9]). ולא יראה לך חמץ ולא יראה לך שאור, זה הוא חילוק שבין בית שמאי ובין בית הלל שבית שמאי אומרין שאר כזית וחמץ ככותבת ובית הלל אומרין זה וזה כזית[10]).

ח) והגדת לבנך, אעפ"י שלא שאלך. אין לי אלא בזמן שיש לו בן בינו לבין עצמו ובינו לבין אחרים מנין ת"ל והגדת[11]). בעבור זה עשה ה' לי בצאתי ממצרים, כל זמן שנוסו של פסח קיים[12]). עשה לי, יכול עד שנצטרפה זכות כולן אילו כן לא היה כדאי בדבר ת"ל בעבור זה[13]) מלמד שכל אחד מישראל היה כדאי שייעשו נסין על ידו.

ט) והיה לך, ולא לאחרים. מכלל שנאמר על ידך ובין עיניך יכול יתן על בית יד אונקלו[14]) שלו מבחוץ ת"ל והיה לך ולא לאחרים[15]). על ידך ובין עיניך,

---

1) עי' מכילתא משפטים פט"ז. 2) משנה מנחות פ"ב. וחסר כאן הסיוכא דשם והתשובה מועבדת את העבודה הזאת בחודש הזה. 3) ובשלת ואכלת הינו באש כמ"ש במכילתא פ"ו. 4) עי' מכילתא. 5) ע' פי' זה ינחמנו על המכילתא. 6) אפי' בשל ישראל אחר אינו עובר בכל יראה ועי' בסמוך. 7) פלטור נכרי, וע' ספרי פי' קל"א ופסחים ח': וכ"ג. ואפשר דגרסינן הכא וכן בספרי שם בפלטיא והיינו של הפקר כמ"ש בירושלמי פסחים פ"ב ה"ב, וא"כ של אחרים דלעיל היינו של נכרים. 8) מדאורייתא בבטול סגי, פסחים ד': וספרי שם. 9) פסחים מ"ט. 10) ספרי שם וביצה ז': 11) ע' לעיל פ' ג'. 12) במכילתא דריש זה אמצה ומרור בשעה שיש מצה ומרור מונחים לפניך, וכאן דריש אפסח שיאמר הגדה בזמן שגופו של פסח קיים, קודם אכילת הפסח, ע' פסחים קי"ד. 13) צריך להוסיף עשה לי, דלי קדריש. 14) ע' מגילה כ"ד: 15) מנחות ל"ז: ומכילתא.

[יכול] מה בין עיניך ארבע אף על ידך ארבע ת"ל לאות ולא ארבע לאות ולא שלוש לאות ולא שתים[1]). ר' יהודה אומר כשם שאות אחת מבפנים כך אות אחת מבחוץ. אמר ר' יוסי חזר בו יהודה[2]). ומודה ר' יהודה במי שיש לו שתי תפלין של ראש ואין לו של יד שמביא את העור וחופה את אחת מהן ועושה אותה של יד[3]). יכול יתן על פס ידו ת"ל על ידך ובין עיניך מה בין עיניך בגבוה שבראש אף על ידך בגבוה שביד[4]) אבל אי אתה יודיע באיזה מקום הוא נותן אם בימין אם בשמאל ת"ל (דברים ו', ח'—ט') וקשרתם וכתבתם מה כתיבה בימין אף קשירה בימין ומכלל שקשירה בימין נתינה בשמאל[5]) וכן הוא אומ' (תהלים קל"ט י') גם שם ידך תנחני ותאחזני ימינך. ואומ' (שופטים ה' כ"ו) ידה ליתד תשלחנה וימינה להלטות עמלים ואומר (תהלים ע"ט י"א) למה תשיב ידך וימינך הא כל מקום שנאמר יד אחה תופש את השמאל עד שיפרוש לך הכתוב ימין[6]). מכלל שנאמר על ידך ובין עיניך מה על ידך אות אחת אף בין עיניך אות אחת ת"ל טוטפת טטפת טוטפות[7]) הרי ארבע טוטפות אמורות. יכול יתן בארבעה מקומות[8]) ת"ל ולזכרון בין עיניך מלמד שנותנם במקום אחד[9]). רבי אומר בשני מקומות כתיב טטפות ובמקום אחד כתיב טטפת מלמד שנותנם במקום אחד[10]). יכול יתנם על גבי מצחו ת"ל על ידך ובין עיניך מה על ידך בגבוה שביד אף על הראש בגבוה שבראש[11]). ר' אליעזר בן יעקב אומר מוסנה להקיש ולדון גזרה שוה נאמר כאן בין עיניך ונאמר להלן (דברים י"ד א') לא תתגודדו ולא תשימו קרחה בין עיניכם למת מה בין עיניך האמור להלן מקום שיער אף בין עיניך האמור כאן מקום שיער[12]). למען תהיה תורת ה' בפיך, לרבות נרים ועבדים משוחררים[13]). ד"א למען תהיה תורת ה' בפיך להוציא את הנשים מה תפלין מיוחדות מצות עשה שהזמן גרמה נשים פטורות כך כל מצות עשה שהזמן גרמה נשים פטורות[14]). תורת ה' בפיך, ממה שאתה אוכל בפיך מיכאן אמרו אין כותבין תפלין אלא על עור בהמה טהורה[15]).

י) ושמרת את החקה הזאת למועדה, מכלל שנאמר והיה לך לאות על ידך שומע אני אף קטנים במשמע ת"ל ושמרת לא אמרתי אלא למי שיש בו דעת לשמר מיכאן אמרו תינוק שיודיע לשמר את תפליו חייב בתפלין[16]). ד"א ושמרת את החקה הזאת למועדה ר' אליעזר אומר זו חוקת הפסח. ר' עקיבה אומר זו חוקת תפלין[17]). יכול יהו תפלין נוהגות בלילות כימים. דין הוא ומה מזוזה שאין נוהגת בהולכי ימים והולכי מדברות הרי היא נוהגת בלילות כימים תפלין שנוהגות

---

[1]) דארבע פעמים כתיב לאות חד לגופי' ושלש לדרשה. [2]) ע' מנחות ל"ד: דשם אמר רבא מדבריו של ר' יוסי חזר בו ר"י. [3]) מנחות שם ומס' תפלין פ"א. [4]) מנחות ל"ז ומכילתא וספרי דברים פי' ל"ה. [5]) דעת ר' נתן במנחות ל"ז. [6]) ע' מנחות שם, ומכילתא וספרי שם. [7]) ע' סנהדרין ד': ותוס' שם ר"ה לטטפת, ומכילתא וספרי שם. [8]) בארבעה כיסים. [9]) כיס אחד, מכילתא וספרי שם. [10]) פי' דב' פעמים טטפת מלמד ארבע טוטפות ופעם אחת טטפת מלמד שנותנם בכיס אחד. ולענין שנוי מסורה מהדרשות ע' מה שהבאתי במכדרשב"י צד 8. [11]) וקשה דלעיל יליף יד מ־ראש וצ"ל דברייתא כאן אתיא כתנאי דילפי יד מגופה ע' מנחות ל"ז: [12]) מנחות מכילתא וספרי שם, וע' מדרש תנאים לדברים צד 72. [13]) ע' לעיל י"ב מ"ם. [14]) מכילתא, וע' קידושין ל"ד. [15]) שבת כ"ח: [16]) מכילתא, סוכה מ"ב. [17]) ע' מנחות ל"ו:

בהולכי ימים והולכי מדברות אינו דין שיהוא נוהגות בלילות כימים ת״ל מימים פרט ללילות. יכול יהו תפלין נוהגות בימים טובים ובשבתות דין הוא ומה מזוזה שאין נוהגת בהולכי ימים והולכי מדברות הרי היא נוהגת בימים טובים ובשבתות תפלין שנוהגות בהולכי ימים והולכי מדברות אינו דין שיהו נוהגות בימים טובים ובשבתות ת״ל מימים ולא כל ימים[1]). ר׳ עקיבה אומר יכול יהוא תפלין נוהגות בימים טובים ובשבתות דין הוא ומה מזוזה שאין נוהגת בהולכי ימים והולכי מדברות הרי היא נוהגת בימים טובים ובשבתות תפלין שנוהגות בהולכי ימים והולכי מדברות אינו דין שיהו נוהגות בימים טובים ובשבתות ת״ל לאות על ידך יצאו שבתות וימים טובים שכולן אות[2]). יכול לא יבדוק את התפלין ת״ל מימים ימימה מיכאן אמרו צריך אדם לבדוק את התפלין אחת לשנים עשר חדש נאמר כאן מימים ונאמ׳ להלן (ויקרא כ״ה כ״מ) ימים תהיה גאולתו מה להלן שנים עשר חדש אף כאן שנים עשר חדש דברי בית הלל בית שמאי אומרין אין צריך לברקן עולמית וכן היה שמאי אומ׳ אלו תפלין של בית אימא[3]). למועדה, מלמד שאין מעברין את השנה אלא בפרק הסמוך למועד[4]). ומנין שאין מעברין את החדש אלא ביום ואין מקדשין את החדש אלא ביום ת״ל מימים ימימה. ומנין שאין קובעין חדשים ואין מעברין שנים אלא בארץ ישראל ת״ל ושמרת את החקה הזאת למועדה וסמיך ליה והיה כי יביאך מיכאן שאין מעברין שנים ואין קובעין חדשים בחוצה לארץ אלא בארץ ישראל ובערי יהודה שהשבינה בתוכה שנאמר (דברים י״ב ה׳) לשכנה תדרשו[5]). ואם יצא בית דין סמוך להוצה לארץ ולא הניח כמותו בארץ ישראל הרי זה מותר לקביע חדשים ולעבר שנים בחוצה לארץ, ואם נודע לו שעלה חכם כמותו בארץ ישראל ואין צריך לומר גדול ממני הרי זה אסור לעבר ולקבוע בחוצה לארץ[6]).

אמר רב ספרא ר׳ אבהו משתעי כשירד חנניה בן אחי ר׳ יהושע לגולה והיה מעבר שנים וקובע חדשים בחוצה לארץ שגרו אחריו שני תלמידי חכמים ר׳ יוסי בן כופר ובן בנו של זכריה בן קבוטל אמר להן למה באתם אמרו לו ללמוד תורה באנו התחיל והכריז עליהן אנשים הללו חכמים גדולים הם ואבותיהם שמשו במקדש שכך שנינו זכריה בן קבוטל אמר פעמים הרבה קראתי לפניו בדניאל התחיל הוא מטמא והן מטהרין הוא אוסר והן מתירין הוא פוסל והן מכשירין התחיל הכריז עליהן אנשים הללו אנשי שוא הן אמרו לו כבר בניתה ואין אתה יכול לסתור אמר להן מפני מה אני מטמא ואתם מטהרין אני אוסר ואתם מתירין אני פוסל ואתם מכשירין אמרו לו ומפני מה אתה מעבר שנים וקובע חדשים בחוצה לארץ אמר להן שכך שנינו בעקיבה בן יוסף שעבר שנים וקבע חדשים בחוצה לארץ אמרו לו הנח לעקיבה בן יוסף שלא הניח כמותו בכל ארץ ישראל אמר להן אף אני לא הנחתי כמותי בכל ארץ ישראל אמרו לו גדיים שהנחת נעשו תיישים ולא עוד אלא שעשו קרנים וכך אמרו לנו אמרו לו משמינו אם חוזר בו מוטב ואם לאו יהא בנדוי ואמרו לעם שעמו אם חוזרין בהן מוטב ואם לאו אהיה יבנה מזבח וחנניה ינגן בכנור ויכפרו ויאמרו אין להם חלק

---

[1]) מכילתא. [2]) מנחות ל״ו: וע׳ מכילתא. [3]) נ״א אבי אימא, ובכי״א [1]: אבי אבא, וע׳ ירושלמי עירובין פ״י ה״א. [4]) מאמר זה ושלאחריו מובאים בכה״מ לרמב״ם מ״ע קנ״ג. [5]) כנהדרין י״א: [6]) ע׳ ברכות ס״ג ע״א וע״ב וירושלמי נדרים פ״ו ה״ת, וכנהדרין פ״א ה״ב.

באלהי ישראל נעו כולם בבכיה ואמרו חום ושלום אלא יש לנו חלק באלהי ישראל וכל כך למה דכת' כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים (ישע' ב' ג')[1]).

יא) והיה, אין והיה אלא מיד[2]). כי יביאך, עשה מצוה האמורה בענין שבשכרה תיכנס לארץ. אל ארץ הכנעני, וכי ארץ כנעני היתה והלא היא ארץ חמשת עממים אלא מלמד שכנען היה אביהן של כולם וכן הוא אומר (בראש' י' ט"ו) וכנען ילד את צידון בכורו ואת חת. אשר נשבע לך ולאבתיך, הכל בזכותך[3]) ובזכות אבותיך[4]). ונתנה לך, לא תהא בעיניך כירושת אבותיך אלא כאלו עכשו נתנה לך במתנה[5]).

יב) והעברת כל פטר רחם לה', בשלשה מקומות נתקדשו בכורות בארץ מצרים ובמדבר ובכניסתן לארץ. בארץ מצרים קדש לי כל בכור (י"ג ב'). במדבר כי לי כל בכור (במדבר ג' י"ג). ובכניסתן לארץ והעברת כל פטר רחם לה'[6]). יכול אין לי פטר בבהמה אלא ולד גמור, מנין סימן לולד בהמה דקה טינוף וכנסה שליא ובאשה שפיר ושליה ת"ל שגר בהמה, כל שהבהמה שוגרת[7]). והעברת כל פטר רחם לה', פרט ליוצא דופן[8]). זכר, פרט לטומטום ואנדרגינס[9]). יהיה לך, פרט לנקיבה[10]). בן עזאי אומ' נאמ' כאן העברה ונאמ' העברה במעשר[11]) מה העברה האמורה במעשר קדושה חלה עליו ועל בעל מום קבוע[12]) אף העברה האמורה כאן קדושה חלה עליו ועל בעל מום קבוע[13]). ר' יהושע בן קרחה אומר כל פטר רחם לי (ל"ד י"ט), הרי זה כלל, יכול אף של אחרים ת"ל מקנך, יכול אף של נקבה ת"ל תזכר, יכול אף של חייה ת"ל פטר שור, זה הוא כלל שצריך לפרטו[14]).

יג) וכל פטר חמור תפדה בשה, ר' חנניה אומר דבר זה שאלנו את רבי אליעזר כשהוא יתיב במותבא רבה מפני מה פדו ישראל פטרי חמורים ולא פדו פטרי גמלים ופטרי סוסים אמר להן גזירת מלך מלכי המלכים ב"ה. ד"א לפי שסיעו את ישראל ביציאתן ממצרים שאין לך כל אחד ואחד שאין לו שבעים חמורים לפניו טעונין כסף וזהב ואבנים טובות ומרגליות[15]).

ופטר חמור, ולא פטר גמל ולא פטר סוס מיכאן אתה אומר חמורו שלא ביכרה וילדה כמין גמל או כמין סוס וכן גמלו שלא בכרה וילדה כמין גמל או כמין חמור פטר מן הבכורה שנאמר פטר חמור פטר חמור שני פעמים עד שיהא היולד והנולד חמור[16]). ר' מאיר[17]) אומ' הרי הוא אומ' (במדבר י"ח י"ז) אך בכור שור כלל. בכור שור הנולד שור, בכור כשב הנולד כשב, בכור עז הנולד עז. יכול אע"פ שיש בו מקצת סימנין דומה לאמו ת"ל אך. תפדה, מיד. תפדה, בכל שהוא. ר' יוסי ביר' יהודה אומ' אין פחות משקל[18]). בשה, שומע אני שה חי או שה שחוט הרי אתה דן נאמ' כאן שה ונאמ' להלן שה מה שה האמור להלן שה חי ולא שה שחוט אף שה האמור כאן שה חי ולא שה שחוט[19]). בשה, ולא בחיה ולא בשחוטה

---

[1]) כל זה בברכות כ"ג ע"א וע"ב. [2]) לעיל פסוק ה'. [3]) ע' ספרי דברים פ' נ"ז. [4]) ע' מדרש תנאים לדברים צד 62 הערה ט'. [5]) מכילתא. [6]) בכורות ד': [7]) שם כ'. [8]) לעיל פסוק ב'. [9]) ע' בכורות מ"א: [10]) דיהיה לשון זכר הוא. [11]) כל אשר יעבור תחת השבט. [12]) דכתיב לא יבקר בין טוב לרע, ע' בכורות נ"ז. [13]) ובמכילתא דריש ב"ע מגז"ש זו דיתום אין נכנס לדיר. [14]) ע' מכילתא ריש פט"ז ובכורות י"ט. [15]) בכורות ה': [16]) שם שם. [17]) שם שם בשם ר' יוסי הגלילי. [18]) שם י': [19]) שם י"ב. גז"ש דבן בג בג.

ולא בטרפה ולא בכלאים ולא בכוי[1]) יכול אם פדאו מטעי אמו יהא פדוי ת״ל ואם לא תפדה וערפתו, את שבא לכלל עריפה בא לכלל פדייה את שלא בא לכלל עריפה לא בא לכלל פדייה[2]). יכול פדאו לאחר מיתה יהא פדוי ת״ל ואם לא תפדה וערפתו את שבא לכלל פדייה בא לכלל עריפה ואת שלא בא לכלל פדייה לא בא לכלל עריפה[3]). וערפתו נאמ׳ כאן עריפה ונאמ׳ להלן (דברים כ״א ד׳) עריפה מה עריפה האמורה להלן עורפה בקוסיץ מאחוריה וקוברה ואסורה בהנאה אף עריפה האמורה כאן עורפו בקוסיץ מאחוריו וקוברו ואסור בהנאה[4]). ולמה עורפו אמר הכת׳ אתה רצית לאבד ממוני שלכהן לביך יאבד ממונך[4]). וכל בכור אדם בבניך תפדה, מה אני צריך והלא כבר נאמ׳ (י״ג ט״ו) וכל בכור בני אפדה, הוא לפדות ובנו לפדות הוא קודם את בנו[5]). וכל בכור אדם בבניך תפדה, מלמד שהבן חייב לפדות את עצמו[6]). וכל בכור בני אפדה ואפילו לאחר מיתה[7]).

יד) והיה כי ישאלך בנך, משאלתו ומדבורו אתה יודיע מה דעתו. ואמרת אליו, שלא תתבייש מלומר לו אלא מלתא דאת בהית מנה הקדם אומרה[8]).

טו) ויהי כי הקשה פרעה לשלחנו, מניין אתה אומ׳ כשמצרים מתרככין פרעה מתקשה ת״ל (ז׳ ג׳) ואני אקשה את לב פרעה. כשפרעה מתרכך מצרים מתקשין ת״ל ואני אחזק את לב מצרים[9]). כשאלו ואלו מתרככין המקום מחזק לכם ת״ל (י׳ א׳) כי אני הכבדתי את לבו ואת לב עבדיו[10]). על כן אני זובח לה׳ כל פטר רחם הזכרים וכל בכור בני אפדה, מה ת״ל מניין אתה אומ׳ שאם נושא חמש נשים בתולות וילדו לו חמשה בנים שחייב לפדות את כולן ת״ל וכל בכור בני אפדה[11]).

טז) והיה לאות על ידכה, מיכאן אמרו תפלין שליד ושלראש אין מעכבות זו את זו ואם אין לו אלא אחת יתן[12]). ומניין כשנותן את התפלין לא יהא נותן אלא שליד תחלה ת״ל והיה לאות על ידך. ומניין כשחוליץ אין חוליץ אלא של ראש תחלה ת״ל ולטוטפות בין עיניך כל זמן שהן בין עיניך יהוא שתים[13]). והיה לאות על ידכה, רב אשי אמר יד כה מלא בהי יד שמאל מדכתיב בלשון נקבה. כלומר באותה היד שהיא חלשת בנקבה והיינו שמאל[14]). כי בחזק יד הוציאנו ה׳ ממצרים מלמד שנאמרו תפלין זכר ליציאת מצרים[15]). המורה יציאת מצרים שכל מצוות של תורה אינן תלויות אלא ביציאת מצרים וכל המודה בשמו של הקב״ה ובתורתו חייב להודות ביציאת מצרים וכל הכופר בה כאלו כפר בהקב״ה ובתורתו וכן הוא אומ׳ אני ה׳ אלהיכם אשר הוצאתי אתכם מארץ מצרים להיות לכם לאלהים (במד׳ ט״ו מ״א).

---

[1]) מכילתא, בכורות שם. [2]) וכ״פ הרסב״ם פי״ב מה׳ בכורים חייב לפדותו משיולד משמע דמטעי אמו לא. [3]) כן יש להוכיח נמי ממתני׳ דבכורות י״ב: [4]) מכילתא ובכורות י׳. [5]) קידושין כ״ט. [6]) שאם עבר האב ולא פדאו שהוא יפדה את עצמו, ע׳ במכילתא וע׳ לקמן ל״ד כ׳. [7]) היינו אם מת הבן לאחר שלשים (בכורות מ״ט). עוד יש לפרש אם מת האב נכסיו משועבדים לכהן (ע׳ מ״ש במכדרשב״י צד 86). [8]) ב״ק צ״ב ע״ש, פי׳ דבר שאתה בוש ממנו הקדם ואמור אתה עד שלא יאמרנו אחר. [9]) אין זה פסוק, ואולי מרבה מאת גם את לב מצרים. וע׳ לק׳ י״ד י״ז. [10]) ע׳ לעיל צד 77. [11]) מכילתא וקידושין כ״ט: [12]) מנחות ל״ח. וע׳ תוספתא שם פ״ו ושם ט״ס. [13]) מכילתא לפ׳ ט׳, כפרי ואתחנן פי׳ ל״ה, וע׳ מנחות ל״ו. [14]) מנחות ל״ז. עי״ש. [15]) ע׳ ספרי סוף שלח ד״ה אני ה׳ אלקיכם.

ומפני שהוא עיקר הצווי לספ'כך קבע הכת' זכירתה ביום ובלילה שנ' למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חייך, ימי חייך היטים כל לרבות הלילות וחכמים אומרין ימי חייך העולם הזה כל ימי חייך לרבות את ימות המשיח[1]). הרחמן יזכנו לביאתו, ולראות בטוב עמו ונחלתו, ולהסתופף בצל שכינתו, כן יאמר בעל הרחמים.

---

[1]) משנה סוף ס"ק דברכות.

ויהי בשלח פרעה.

מרשות מלך קיים נצח סלה לעד.
משען לנו ומשגב מסמך ומסעד.
יתברך שמו וזכרו היודיע ועד.
השם נפשנו בחיים עד עולמי עד.
כן יחננו וירחמנו ויכפר בעד.
כל עוונותינו ביום קומו לעד.
וישלח לנו רפואה צרי[1]) מגלעד.
נאף ידוש גוים ובזעם יצעד.
צירים וחבלים יאחזום חלחלה ורעד.
יקרב קץ ישועתינו לבל אשורינו תמעד.
ישכלל עיר קדשינו בית הועד.
כי עת לחננה כי בא מועד.
ונאמר כי זה אלהים אלהינו עולם ועד[2]). (תה' ט"ח ט"ו).

יזכנו הצור להשתביח עם איומתו.
לשמוח בשמחת עמו צאן מרעיתו.
יעורר לנו אהבתו ויזכור בריתו.
אשר כרת את אברהם ושבועתו.
ליצחק ויעקב בניו שבטי נחלתו.
אמן כן יאמר מלא כל הארץ תהלתו.
הוא אלהינו ואין עוד אפס זולתו.
הסודנו מכית עבדים על יד נאמן ביתו.
במסות באותות ובמופתים להודיע גדולתו.
לקו ושילחו וישללו את בית נכותו.
באהבת ד' לעמו וברצותו לעדתו.
ככתוב ברצות ה' דרכי איש גם אויביו ישלים אתו (משלי ט"ז ז').

זהש"ה ברצות ה' דרכי איש גם אויביו ישלים אתו. ר' מאיר אומר זה הכלב. ר' שמעון בן לוי אומר זה הנחש. ר' מאיר אומר זה הכלב רעיא חלבון חלב אתא חויא ואכל מיניה. חמא יתיה כלבא. כד יתבון לטיכל שרי נבח בהון ולא אתבונן לסיפא אכל מניה וטית וקברוניה ועברון ליה נפש ועד כדון היא מתקריא נפשיה דכלבא. ר' יהושע בן לוי אמ' זה הנחש חד בר נש שחק שום אתא חויא דטידא[3]) ואכל מניה. חמא יתיה חויא דביתא כד יתבון לטיכל שדי מתרתר עליהון עפרא ולא

[1]) בכי"ש וכי"א 2: ויקח למכאובינו צרי. [2]) בכי"ש וכי"א 2 נוסף: וישלח לנו מלאך הברית הנועד אליה התשבי מיושבי גלעד. [3]) בפדר"כ: דטורא, וכן בכי"א 1. ובכי"ש דַטַיְרָא וכתוב על הגליון: פי' נחש שאינו תרבותי. וע' רש"י לב"ר פנ"ד שפי' נחש חריף היה.

אתבונן לסופא זרק גרמיה לנויה[1]). אמ׳ ר׳ ברכיה אויביו גם אויביו לרבות זבובין וצרעין ויתושין ופרעושין[2]). ר׳ יוחנן אמ׳ ברצות ה׳ דרכי איש גם אויביו ישלים אתו זו אשתו דכתיב אויבי איש אנשי ביתו (מיכה ז׳ ו׳) ור׳ ישמעאל אומר ברצות ה׳ דרכי איש זה יצר טוב גם אויביו ישלים אתו זה יצר רע[3]). דא״ר שמעון בן לקיש מאי דכתיב צופה רשע לצדיק ומבקש להמיתו (תה׳ ל״ז ל״ב) בכל יום מתגבר יצר רע על יצר טוב ומבקש להמיתו אלמלא רחמיו של הקב״ה שנ׳ ה׳ לא יעזבנו בידו ולא ירשיענו בהשפטו[4]) (שם ל״ג) בנוהג שבעולם אדם גדל עם חברו שתים שלוש שנים בכרך הוא קושר לו חיבה וזה גדל עם האדם מנעורותו לזקנותו, מצא להפילו בתוך עשרים שנה הוא מפילו, בתוך ארבעים שנה הוא מפילו, בתוך שמונים שנה הוא מפילו. אמרו עליו על יוחנן כהן גדול ששימש בכהונה גדולה שמונים שנה ובסוף נעשה צדוקי. הוא שדויד אמ׳ כל עצמותי תאמרנה ה׳ מי כמוך מציל עני (שם ל״ה י׳) זה יצר טוב דכת׳ ומצא בה איש מסכן וחכם (קה׳ ט׳ ט״ו). מחזק מסנו, זה יצר רע שנ׳ ובא אליה מלך גדול וסבב אותה (שם י״ד). ועני ואביון, זה יצר טוב. מגוזלו, זה יצר רע. וכי יש לך גזלן יתר מזה הוי ברצות ה׳ דרכי איש זה יצר טוב גם אויביו ישלים אתו זה יצר רע. ר׳ ברכיה הוה קרי עליה אם רעב שונאך האכילהו לחם ואם צמא השקהו מים (משלי כ״ה כ״א) אם ראה אדם שיצרו מתקשה עליו ומתגרה בו לדבר עבירה האכילהו מלחמה של תורה ואם צמא השקהו מים ממימה של תורה. למה כי גחלים אתה חותה על ראשו וה׳ ישלם לך (שם) ישלימנו לך[5]) והיינו דאמרי רבנן בני אם פגע בך מנוול זה משכהו לבית המדרש אם אבן הוא נמוח ואם ברזל הוא מתפוצץ, אם אבן הוא נימוח שנ׳ הוי כל צמא לכו למים (ישע׳ נ״ה א׳). וכת׳ אבנים שחקו מים (איוב י״ד י״ט). ואם ברזל הוא מתפוצץ, שנ׳ הלא כה דברי כאש נאם ה׳ וכפטיש יפוצץ סלע[6]) (יר׳ כ״ג כ״ט) ורבנן אמרי ברצות ה׳ דרכי איש אלו ישראל שנ׳ וכל איש ישראל בראותם את הפלשתי (ש״א י״ז כ״ד) גם אויביו ישלים אתו זה פרעה הרשע דכת׳ ביה אמר אויב ארדף אשיג (ט״ו ט׳) הפה שאמר וגם את ישראל לא אשלח (ה׳ ב׳) הוא היה מחזר על פתחי היכליהם של ישראל ואומ׳ להן צאו לשלום לכו לשלום מניין ממה שקרינו בענין ויהי בשלח פרעה[7]).

ד״א זהש״ה חכם לבב ואמיץ כח מי הקשה אליו וישלם (איוב ט׳ ד׳) חכם לבב זה הקב״ה שנותן חכמה בלב בני אדם שנ׳ ובלב כל חכם לב נתתי חכמה (ל״א ו׳) ואמיץ כח זה הקב״ה שהוא מעצים כוחן של צדיקים עושי רצונו דכת׳ וקויי ה׳ יחליפו כח (ישע׳ מ׳ ל״א). ואומ׳ נותן ליעף כח ולאין אונים עצמה ירבה (שם כ״ט). מי הקשה אליו וישלם אין לך מי שנתקשה כנגדו וניצל הימנו. דור המבול שנתקשו כנגדו ואמרו מה שדי כי נעבדנו (איוב כ״א ט״ו) אמר להן הקב״ה שוטים שבעולם, בשלוה שהשפעתי לכם אתם מכעיסין לפני, חייכם שאמחה אותן האנשים מן העולם הזה ומן העולם הבא דכת׳ ויאמר את כל היקום אשר על פני האדמה (ברא׳ ז׳ כ״ג) הרי מן העולם הזה. ויאמץ מן הארץ (שם) הרי מן העולם הבא. וכן אנשי מגדל נתקשו כנגדו ואמרו נבנה לנו עיר ומגדל ונעשה לנו שם (שם י״א ד׳). אמ׳ להן הקב״ה שוטים אתם אומרין ונעשה לנו שם חייכם שאני מאבד שמם וזכרם של אותן האנשים שנ׳ ויפץ ה׳ אותם על פני כל הארץ

---

[1]) פדר״כ ע״ט: ירוש׳ תרומות פ״ח סוף ה״ג. וע׳ ת״ב ג׳ וב״ר ר״פ נ״ד. [2]) פדר״כ פ׳. [3]) שם פ׳. [4]) סוכה נ״ב: [5]) הכל בפדר״כ פ׳. ועיין בנ״ש. [6]) סוכה נ״ב: [7]) פדר״כ פ׳:

(שם ח׳) ואומ׳ כי שם בלל ד׳ שפת כל הארץ (שם ט׳) הרי בעולם הזה ומשם הפיצם ה׳ (שם) הרי מן העולם הבא. וכן הסדומיים שנתקשו כנגדו והיו מתכוונין לחטוא שנ׳ ואנשי סדום רעים וחטאים לה׳ מאד (שם י״ג י״ג) מה נאמר בהן וה׳ המטיר על סדום ועל עמורה גפרית ואש (שם י״ט כ״ד) הרי בעולם הזה מאת ה׳ מן השמים (שם) הרי מן העולם הבא. וכן פרעה הרשע שנתקשה ואמר לי יארי ואני עשיתיני (יחז׳ כ״ט ג׳) ואמר מי ה׳ אשר אשמע בקולו לא ידעתי את ה׳ (ה׳ ב׳) וכיון שלקה בעשר מכות אמר בעל כרחו ה׳ הצדיק (ט׳ כ״ז). הפה שאמר כל הבן הילוד היארה תשליכוהו הושלך ליאר שנ׳ מרכבות פרעה וחילו ירה בים. הפה שאמר ארדף אשיג (ט״ו ט׳) חזר ואמר בעל כרחו אנוסה מפני ישראל (י״ד כ״ה). הפה שאמר ונם את ישראל לא אשלח (ה׳ כ״ו) שלחם בעל כרחו בצוחה והוא אומ׳ וי וי מניין ממה שקרינו בענין ויהי בשלח פרעה[1]).

ד״א זהש״ה אמרו לאלהים מה נורא מעשיך ברוב עזך יכחשו לך אויביך (תה׳ ס״ו ג׳) אמ׳ ר׳ יוחנן אימרו לפעלא טבא אישר. מה נורא מעשיך, כמה ישירין עובדך כמה דחילין אנון מנגניא דילך הנהרגין הורגין את הורגיהן והנצלבין צולבין את צולביהן. והמשתקעין ביאר משקעין את משקעיהן בים. הה״ד בספאה בשלחה תריבנה (ישע׳ כ״ז ח׳) בסיתא דאמטיו מצראי לישראל בה תימטי להון במדה שדנו את ישראל בה נידונו[2]). ברוב עזך יכחשו לך אויביך שדבריהן מכחישין זה את זה שאמר לא ידעתי את ה׳ (ה׳ ב׳) חזר ואמר ה׳ הצדיק (ט׳ כ״ז). הפה שאמר יהי כן ה׳ עמכם כאשר אשלח אתכם ואת טפכם (י׳ י׳) חזר ואמר קומו צאו מתוך עמי גם אתם גם בני ישראל (י״ב ל״א). הפה שאמר רק צאנכם ובקרכם יצג (י׳ כ״ד) חזר ואמר גם צאנכם גם בקרכם קחו (י״ב ל״ב). הפה שאמר וגם את ישראל לא אשלח (ה׳ ב׳) הוא בעצמו היה מחזר על סתח היכליהם ואומ׳ לכו לשלום מניין ממה שקרינו בענין ויהי בשלח פרעה[3]).

יז) ויהי בשלח פרעה[4]), אין שילוח אלא לווי כמה דאת אמר (בראשית י״ח ט״ז) ואברהם הולך עמם לשלחם ואומר (שם כ״ו ל״א) וישלחם יצחק וילכו מאתו בשלום מה שכר נטלו על כך לא תתעב מצרי[5]) (דברים כ״ג ח׳). * ד״א ויהי בשלח פרעה, ר׳ נהוראי אומר רתיון[6]) היתה לפרעה שאלו לא רדף אחריהם העלה עליו הכתוב כאלו שלחם אלא מתוך שרדף אחריהם גלגל עליו המקום ראשונות ואחרונות בענין שנאמר (דברים כ״ט י״ח) למען ספות הרוה את הצמאה[7]). ולא נחם אלהים, אין ניחום אלא ניהוג כמה דאת אמר (תהל׳ ע״ו כ״א) נחית כצאן עמך. דרך ארץ, לא ניהגם כדרך ארץ ר׳ לוי בשם ר׳ חמא בר חנינה פשט בה תמני שטין. דרך ארץ המים מלמעלן והלחם מלמטן ברם הכא הלחם מלמעלן הנני ממטיר לכם לחם מן השמים (ט״ז ד׳) והמים מלמטן אז ישיר ישראל את השירה הזאת עלי באר ענו לה (במד׳

---

[1]) ת״ב ריש בשלח בקיצור. [2]) ע׳ פדר״ב דף פ״א: [3]) ע׳ פדר״ב פ׳: פ״ר צ״ד. ת״ב בשלח ב׳, שמ״ר פ״כ י״א. [4]) מכאן עד עשרת הדברות (ולא עד בכלל) רוב מאמרים של מה״ג לקוחים ממכדרשב״י ודומין לאגדות של מכילתא שלנו (דר׳ ישמעאל). ועל כן ציינתי אצל כל מאמר שלא נמצא במכילתא שלנו כוכב * כזה לומר: שאינו במכילתא. ולא אכתוב הערות רבות למאמרים של מכילתא, כי בקל יכול כל קורא למצוא מבוקשו במפרשי מכילתא. [5]) ע׳ מכילתא ולעיל י״ב ל״ב. [6]) חסד וחנינה, ע׳ תוספתא נגעים פ״ו ה״ו בתוצאת צוקערמאנדל. [7]) מזל״מ.

כ״א ט׳) דרך ארץ תלמיד מהלך תחלה ברם הכא וה׳ הוליך לפניהם (י״ג כ״א). דרך ארץ תלמיד נוטל פונס לפני הרב ברם הכא לא ימיש עמוד הענן (י״ג כ״כ). דרך ארץ תלמיד מרחיץ את הרב ברם הכא וארחצך במים ואשטף דמיך מעליך ואסוכך בשמן (יחז׳ ט״ז ט׳). דרך ארץ תלמיד מלביש את הרב ברם הכא ואלבישך רקמה (שם י׳). דרך ארץ תלמיד מנעיל את הרב ברם הכא ואנעלך תחש (שם). דרך ארץ תלמיד טוען את הרב ברם הכא ואשא אתכם על כנפי נשרים (י״ט ד׳). דרך ארץ תלמיד עד והרב ישן ברם הכא הנה לא ינום ולא יישן שומר ישראל[1]). דרך ארץ פלשתים כי קרוב, * קרוב יום מתן תורה שיעמדו בו ישראל לפני הר סיני[2]). ד״א כי קרוב הוא קרובה שבועה שנשבע אבינו אברהם לאבימלך שנאמר (בראש׳ כ״א כ״ג) ועתה השבעה לי באלהים הנה אם תשקר לי ולניני ולנכדי ועד אותה שעה היה בן בנו של אבימלך קיים. * ד״א כי קרוב הוא קרובה מלחמת פלשתים עם בני אפרים שנאמר (דברי הימים א׳ ז׳ כ׳) ובני אפרים שותלח ובדד בנו ותחת בנו ואלעדה בנו ותחת בנו וזבד בנו ושותלח בנו ועזר ואלעד והרגום אנשי גת הנולדים בארץ כי ירדו לקחת את מקניהם ויתאבל עליהם אפרים אביהם ימים רבים ויבואו אחיו לנחמו. ועליהם אמר דויד (תהלים ע״ח ט׳) בני אפרים נושקי רומי קשת הפכו ביום קרב ולמה שטעו בחשבון ויצאו קודם לקץ[3]) בשלשים שנה וברחו ממצרים ונפלו והלא דברים קל וחומר מה אם קץ שעבוד אבותינו שהוא מפורש טעו בחשבונו ויצאו קודם ונכשלו קצינו שכתוב בו (דניאל י״ב ט׳) כי סתומים וחתומים הדברים עד עת קץ על אחת כמה וכמה שטועין המחשבין מיכאן אמרו תפוח דעתן של מחשבי קצים[4]) אלא יחכה ויאמין וסוף הטובה לבוא[5]). * ד״א כי קרוב הוא קרובה היא פורענתן של מצרים ושל פרעה לבא עליהן[6]). ד״א כי קרוב הוא שירצו הכנענים את עונם דכתיב (בראשית ט״ו ט״ז) ודור רביעי ישובו הנה ועדיין אין בידם אלא שלשה דורות. ד״א כי קרוב הוא והלא דברים קל וחומר אם כשהקיפן דרך רחוקה אמרו (במדבר י״ד ד׳) נתנה ראש ונשובה מצרימה כל שכן אם הביאן בפשוטה.

כי אמר אלהים פן ינחם העם, אמר הקב״ה אם אני מכניסן דרך פשוטה עכשו הן מחזיקין בשדות ובכרמים ובטילין מן התורה אלא הריני מקיפן למדבר ארבעים שנה ויאכלו את המן וישתו מי באר והתורה מתישבת בנופן. מיכאן היה ר׳ שמעון בן יוחאי אומר לא ניתנה תורה לדרוש אלא לאוכלי מן שניים להן לאוכלי תרומה. ד״א כיון ששמעו כנעניים שישראל נכנסין לארץ עמדו ושרפו את הזרעים וקיצצו את הנטיעות וסתרו הבנייות וסיתמו המעיינות אמר הקב״ה אני הכטחתים לאבותיהם שאני מכניסן לארץ חריבה אלא כך הן מובטחין ובתים מלאים כל טוב אשר לא מלאת (דברים ו׳ י״א) הריני מעכבן במדבר עד שיעמדו כנעניים ויתקנו מה שקלקלו. בראתם מלחמה, זו מלחמת העמלקי שנאמר (במדבר י״ד מ״ה) וירד העמלקי והכנעני הישב בהר ההוא. ד״א זו מלחמת בני אפרים שיצאו קודם לקץ. ושבו מצרימה, שלא יראו עצמות אחיהם בני אפרים ויחזרו.

---

[1]) פדר״כ פ״ד: ת״ב י׳. [2]) מזל״ט. [3]) סנהדרין צ״ב: שמות רבה פ״כ י״א. [4]) סנהדרין צ״ז: [5]) רמב״ם פי״ב מה׳ מלכים ה״ב. [6]) בים סוף לפיכך הקיפם דרך ים סוף, וע׳ ילקוט רמז רכ״ז.

יח) * ויסב אלהים את העם, הניחם במספין[1]) ולא היו יכולין לחזור לא לסניהם ולא לאחריהם[2]). דרך המדבר ים סוף, ר' אליעזר אומר דרך כדי ליגען שנאמר (תהלים ק"א כ"ד) ענה בדרך כחי. המדבר, כדי לצרפן שנאמר (דברים ח' ט"ו) המוליכך במדבר הגדול והנורא נחש שרף ועקרב וצמאון אשר אין מים. ים סוף, כדי לנסותן שנ' (תהלים ק"ו ז') וימרו על ים בים סוף. ר' יהושע אומר דרך כדי ליתן להם תורה שנ' (דברים ה' ל') בכל הדרך אשר צוה ה' אלהיכם אתכם תלכו ואומר (משלי ו' כ"ג) ודרך חיים תוכחות מוסר. המדבר, כדי להאכילן מן שנ' (דברים ח' ט"ז) המאכילך מן במדבר. ים סוף, לעשות להן נסים וגבורות שנ' (תה' ק"ו כ"ב) נוראות על ים סוף ואומ' (שם ק"ו ט') ויגער בים סוף ויחרב. וחמושים, אין חמושים אלא מזויינין שנ' (יהושע ד' י"ב) ויעברו בני גד ובני ראובן וחצי שבט מנשה חֲמֻשִׁים עברו לפני אחיהם[3]) מלמד שעלו מטוקסין בחמשה מיני זיין קשת ואלה ותריס ורומח וחרב[4]). * ד"א וחמושים יש מהן שעלה בארבעה דורות ויש מהן שעלה בחמשה דורות[5]). * ד"א וחמושים עלו מלמד שעלו עמהן גרים ועבדים חמשה כיוצא בהן[6]). ד"א וחמושים עלו שלא עלו עמהן אחד מחמשה. ויש אומרין אחד מחמשים. ויש אומרין אחד מחמש מאות. ר' נוחראי אומר העבודה ולא אחד מחמשת אלפים וכן הוא אומר (יחזקאל ט"ו ז') רכבה כצמח השדה נתתיך ואימתי מתו בימי האפלה שהיו מצרים שרויין בחשך וישראל קוברין מיתיהם והודו ושיכחו לשם שלא ראו שונאיהן ושמחו בפורענתן.

יט) ויקח משה את עצמות יוסף עמו, תנן התם[7]) יוסף זכה בעצמות אביו כי אין באחיו גדול ממנו שנ' ויעל יוסף לקבור את אביו מי לנו גדול מיוסף שלא נתעסק בו אלא משה. תנו רבנן בא וראה כמה חביבות מצוות על משה רבינו שכל ישראל עסוקין בבזה של מצרים ומשה עסוק במצוה ועליו הוא אומר (משלי י' ח') חכם לב יקח מצות. ומניין היה יודיע משה רבינו היכן יוסף קבור. אמרו שרח בת אשר נשתיירה מאותו הדור הלך משה אצלה ואמר לה היכן יוסף קבור ואמרה לו ארון של מתכת עשו לו מצריים וקבעוהו בנילוס נהר כדי שיתברכו מימיו. הלך משה ועמד על שפת נילוס אמר יוסף יוסף הגיעה השעה שנשבע הקב"ה לישראל לגאלן והגיעה שבועה שהשבעת את ישראל עכשו שכינה וישראל מעוכבין לך אם אתה מגלה עצמך הרי מוטב ואם לאו נקיים אנחנו משבועתך מיד צף ארונו של יוסף. ר' נתן אומר יוסף נקברניטן[8]) של מלכים היה קבור הלך משה ועמד על קברניטן של מלכים ואמר יוסף יוסף, מיד נזדעזע ארונו של יוסף הלך משה ונטלו והביאו עמו לכך נאמר ויקח משה את עצמות יוסף עמו. * מהוא עמו במחנה לויה מיכאן אמרו טמא מת מותר להכנס להר הבית ואפלו המת עצמו שנאמר ויקח משה את עצמו יוסף עמו עמו במחנה לויה[9]). כל אותן ארבעים שנה שהיו ישראל מהלכין במדבר היה ארון השכינה

---

[1]) נ"א בספפק, וכ"ל דצ"ל בספס, דהיינו גדר, וע' ערוך ערך מסיפס. ודרש ויסב לשון סביב, עשה גדר סביב להם. [2]) מזל"מ. [3]) ע' הקרא בפנים, ויש כאן ט"ס. [4]) כמתני' שבת פ"ו מ"ד וע' ירוש' שם. [5]) ע' סדר"כ דף פ"ה: [6]) ע' לעיל י"ב ל"ח ומכילתא שם. [7]) סוטה ט': [8]) ע' מכילתא וסוטה י"ג, והרב ר"מ זאכס בספרו בייטרעגע ח"א צד 54 שיער שתחת קברניט צ"ל לברניט והוא הבנין המפואר ששמו Labyrinth, וע' מ"ש החכם קרוים במ"ח של החכם בראנן שנה 1905 צד 686. [9]) פסחים ס"ו.

וארונו של יוסף מהלכין זה בצד זה והיו העוברין והשבין אומרין מה טיבן של שני ארונות הללו אמרו להן אחד של שכינה ואחד של מת וכי אפשר למת להלך עם השכינה. אמרו קיים זה מה שכתוב בזה. בלוחות כת׳ (כ׳ ב׳) אנכי ה׳ אלהיך וביוסף כתי׳ (בראשית נ׳ י״ט) התחת אלהים אני. בזה כת׳ (כ׳ ז׳) לא יהיה לך וביוסף כתיב (בראשית מ״ב י״ח) את האלהים אני ירא. בזה כת׳ (כ׳ ז׳) לא תשא וביוסף כתיב (בראשית מ״ב ט״ו) חי פרעה אם תצאו מזה. בזה כת׳ (כ׳ ח׳) זכור את יום השבת וביוסף כת׳ (בראשית מ״ג ט״ז) ושבוח טבח והכן ואין והכן אלא לצורך השבת. בזה כת׳ (כ׳ י״ב) כבד וביוסף כת׳ (בראשית מ״ז י״ב) ויכלכל יוסף את אביו. בזה כת׳ (כ׳ י״ג) לא תרצח וביוסף כת׳ (בראשית ל״ט ט׳) ואיך אעשה הרעה הגדולה הזאת וחטאתי לאלהים אמר לה לא דיי שאמנה עם המנאפים אלא עם הרצחנין. בזה כת׳ (כ׳ י״ג) לא תנאף וביוסף כת׳ (בראשית ל״ט י׳) ולא שמע אליה לשכב אצלה להיות עמה. בזה כת׳ (כ׳ י״ד) לא תגנוב וביוסף כת׳ (בראשית מ״ז י״ד) וילקט יוסף את כל הכסף ויבא יוסף את הכסף ביתה פרעה. בזה כת׳ (כ׳ י״ד) לא תענה וביוסף כת׳ (בראשית ל״ז ב׳) ויבא יוסף את דבתם ויוציא יוסף אין כת׳ אלא ויבא. בזה כת׳ (כ׳ ט״ז) לא תחמוד וביוסף כת׳ (בראשית ל״ט ח׳) וימאן ויאמר אל אשת אדוניו. כי השבע השביע את בני ישראל, ר׳ נתן אומר מפני מה השביע אחיו ולא השביע את בניו אמר אם אני משביע בני אין מצרים מניחין אותן להעלות אותי, הן אומרין אבינו העלה את אביו ואומרין להן אביכם מלך היה לפיכך לא השביע בניו. השביע השביע, השביען לבניהן ובניהן לבניהן[1]). * פקד יפקד, שתי פקידות אחת בתשרי ואחת בניסן[2]) בתשרי במלו מן העבודה ובניסן נגאלו. ד״א פקד יפקד, פקד במצרים יפקד על הים, פקד על הים יפקד במדבר, פקד במדבר יפקד בנחלי ארנון, פקד בעולם הזה יפקד בעולם הבא. * והעליתם את עצמותי, אמר להם אני שאני מלך העליתי את אבא כשהוא שלם אבל אתם העלו אותי ואפלו עצמות[3]). והעליתם את עצמותי, שומיע אני מיד ת״ל אתכם. ר׳ שמעון בן אלעזר אומר מנין שכל עצמות השבטים עלו עמו ת״ל והעליתם את עצמותי מזה אתכם. * יכול אלו לא היה משה מתעסק בו לא היו ישראל מתעסקין בו ת״ל (יהושע כ״ד ל״ב) ואת עצמות יוסף אשר העלו בני ישראל ממצרים קברו בשכם מלמד שהיה בלבם להעלותו אלא כיון שראו ישראל שהיה משה מתעסק בו אמרו הניחו לו כבודו בגדולים יתר מן הקטנים. יכול אלו לא היה משה וישראל מתעסקין בו לא היו בניו מתעסקין בו ת״ל (שם) ויהיו לבני יוסף לנחלה אלא כיון שראו בניו שהיה משה וישראל מתעסקין בו אמרו הניחו לו כבודו במרובין יתר ממועטין[4]). כ) ויסעו מסכות, ר׳ עקיבה אומ׳ סכות ממש עשו להם בסוכות ר׳ אליעזר אומר אין סכות אלא ענני כבוד שנ׳ (ישעי׳ ד׳ ה׳) כי על כל כבוד חופה, וכן לעתיד לבוא וסוכה תהיה לצל יומם מחורב (שם ד׳ ו׳). * ד״א ויסעו מסכות כו׳ שלש מסעות נסעו ישראל עד שלא הגיעו לים[5]).

כ״א) וה׳ הולך לפניהם יומם בעמוד ענן, מלמד ששבעה ענני כבוד היו עם ישראל, יומם בעמוד ענן הרי אחד, וענך עומד עליהם (במדבר י״ד י״ד) הרי שנים,

---

[1]) דרש כפל לשון. [2]) פסיקתא דר״כ סוף ויהי בשלח דף צ״ד : [3]) ע׳ המאמר שהוספתי כאן במכדרשב״י צד 39. [4]) סוטה י״ג : תוספתא שם פ״ד. [5]) מרעמסס לסכות ומסכות לאיתם ומאיתם לפי התירות ולפ״ז סכות שם מקום בסתם מכילתא.

ובעמוד ענן אתה הוליך לפניהם יומם (שם) הרי שלוש, ובהאריך הענן (שם ט' י"ט) הרי ארבע, ובהעלות הענן (שמות מ' ל"ו) הרי חמש, ואם לא יעלה הענן (שם ט' ל"ז) הרי ששה, כי ענן ה' על המשכן יומם (שם מ' ל"ח) הרי שבעה. ארבעה מארבע רוחות ואחד מלמעלה ואחד מלמטה ואחד שמקדים לפניהם מתקן להם את הדרכים מגביה להם את השפל ומשפיל את הגבוה ועושה להם דרך סרטו[1]) מישור כענין שנאמר (ישעי' ט' ד') כל גיא ינשא וכל הר וגבעה ישפלו והיה העקוב למישור והרכסים לבקעה. * ואומר (שם י"א ט"ז) והיתה מסלה לשאר עמו אשר ישאר מאשור כאשר היתה לישראל ביום עלותו מארץ מצרים הרי זה בא כמלמד ונמצא למד מה לעתיד לבוא כל גיא ינשא וכל הר וגבעה ישפלו כך היה להן בעלייתן מארץ מצרים. * ד"א וה' הוליך לפניהם, ר' יוסי הגלילי אומ' אלמלא מקרא כתוב אי אפשר לאמרו כאב שנוטל פונם[2]) לפני בנו וכרב שנוטל פונם לפני עבדו[3]). ד"א וה' הולך לפניהם, במדה שאדם מודד בה מודדין לו אברהם ליוה מלאכי השרת דכת' (בראשית י"ח ט"ז) ואברהם הולך עמם לשלחם לפיכך ליוה הקב"ה את בניו ארבעים שנה במדבר. * ללכת יומם ולילה, מקיש נסיעתן ביומים לנסיעתן בלילות מה נסיעתן ביומים לא היו מחוסרין אורה אף נסיעתן בלילות לא היו מחוסרין אורה, מה נסיעתן בלילות לא ירעבו ולא יצמאו ולא יכם שרב ושמש[4]) אף נסיעתן ביומים לא ירעבו ולא יצמאו ולא יכם שרב ושמש[4]).

כב) לא ימיש עמוד הענן יומם ועמוד האש לילה, מגיד הכת' שכשעמוד הענן קיים היה עמוד האש צומח כשעמוד האש קיים עמוד הענן זוריח. * ד"א לא ימיש עמוד הענן יומם, אין אור החמה מבטלו. ועמוד האש לילה, אין אור הלבנה מבטלו. * ד"א לא ימיש אע"פ ממרים ואעפ"י מכעיסין ואע"פ מנאצין[5]). * ד"א לא ימיש אע"פ שנרתעין לאחוריהן שנים עשר מיל[6]). * ד"א לא ימיש וכי מי נצרך לעמוד ענן וכי מי נצרך לעמוד אש אלא ליתן הפרש לזכים ולזבות לנדות וליולדות שהיו ביניהן[7]). * ר' מאיר אומ' הרי הוא אומ' באברהם (בראשית י"ח ח') והוא עומד עליהם תחת העץ ויאכלו לפיכך הקדים להן הקב"ה שבעה ענני כבוד[8]).

[יד] א) וידבר ה' אל משה לאמר דבר אל בני ישראל, רבן שמעון בן יוחאי אומר כל מקום שנ' לאמר ואמרת אליהם הרי זה לדורות וכל מקום שלא נאמר לאמר ואמרת אליהם הרי זה לשעה. רבי אומ' אף במקום שאין נאמ' לאמר ואמרת אליהם הרי זה לדורות חוץ משלשה מקומות.

ב) וישובו ויחנו לפני פי החירות, אין חירות אלא מקום חירותן[9]) של מצרים מקום עמליין[10]) שלהן מקום ע"ז שלהן לשעבר היתה נקראת פיתום כענין שנ' (א' י"א) את פיתום ואת רעמסס חזרה להיות נקראת פי החירות שהיו מאחרין את

---

[1]) כמו סרמיא, שטראסע. [2]) פנס, לאטערנע בל"א. [3]) מאמר זה הובא מר' טודרוס הלוי בשם מכדרשב"י, ע' לעיל צד 24 הערה 10. [4]) ישעי' מ"ט י'. [5]) כמ"ש בנחמיה ט' י"ט. [6]) ע' לקמן כ' י"ח ד"ה ויעמדו מרחוק. [7]) ע' כדרש תהלים ק"ה פרש ענן לסך וכו' חזקי' אמר למה היה משתנה לחם מפני הזבין והמצורעין כדי שיהיו יודעין אימתי ערב ואימתי בקר ע"כ וחזקי' הוא המסדר של מכדרשב"י כאשר בארתי שם בפתח דבר צד XII. [8]) תוספתא סוטה פ"ד. [9]) כנראה צ"ל חיראותן ע' לקמן צד 135 הערה 1. [10]) צ"ל עמליז והוא כמו אמליס, שוק ויריד.

עובדיהן. אמרו חיראות[1]) הללו לא היו תרוטות אלא מוקפות ולא היו משוסעות אלא גדודיות, ולא היו עגולות אלא מרובעות עינים היו להם והיו מפותחות לא היו מעשה בשר ודם אלא מעשה שמים, כמין זכר ונקבה היו דברי ר׳ אליעזר[2]), ר׳ יהושע אומר חירות מצד אחד ומגדל מצד אחד וים מלפניהם ומצרים מאחריהם. ד״א וישובו ויחנו לפני פי החירות אמר להן משה חזרו לאחוריכם. כיון שתקעו קרן לחזור התחילו מחוסרי אמנה שבהן מחלשין בשערן ומקרעין בכסותן אמר להם משה מפי הקדש נאמר לי שאתם בני חורין. בין מגדול ובין הים, שם היתה גדולתן של מצרים ושם היתה תפארת שלהן ולשם כינס יוסף את כל הכסף כענין שנ׳ (בראשית מ״ז י״ד) ויבא יוסף את הכסף ביתה פרעה. לפני בעל צפון, בעל צפון נשתייר להם מחיראות כדי לפתות את ליבן של מצרים ועליו הוא אומר (איוב י״ב כ״ג) משגיא לגוים ויאבדם. * נכחו תחנו על הים, מגיד הכת׳ שהיו במגדול אכלוסין כנגד כל יוצאי מצרים[3]).

ד״א נכחו תחנו על הים, כדי לפתות לבם של מצרים.

ג) ואמר פרעה לבני ישראל נבוכים הם בארץ, אין נבוכים אלא מטורפין כענין שנ׳ (יואל א׳ י״ח) מה נאנחה בהמה נבוכו עדרי בקר. ד״א אין נבוכים, אלא מעורבבים כענין שנאמר (אסתר ג׳ ט״ו) והעיר שושן נבוכה. ד״א נבוכים אמר פרעה משה הטען ואינו יודיע לאיכן מוליכן אין נבו אלא משה כענין שנ׳ (דברים ל״ב נ״ט) עלה אל הר העברים הזה הר נבו. ד״א נבוכים אמר פרעה ולא ידע מה אמר שעתידין ישראל לבכות במדבר כענין שנאמר (במדבר י״ד א׳) ותשא כל העדה ויתנו את קולם ויבכו העם בלילה ההוא. סגר עליהם המדבר, אמר פרעה ולא ידע מה אמר שעתידין ישראל ליפול במדבר כענין שנ׳ (במדבר י״ד כ״ט) במדבר הזה יפלו פגריכם. ד״א סגר עליהם המדבר אמר פרעה בעל צפון כינס עליהן חיות רעות ואין מניחות איתן לעבור, וכן היה. כיון שראו ישראל ים סוגר ושונא רודף נשאו עיניהם למדבר כינס עליהן הקב״ה חיות רעות ולא היו מניחות אותן לעבור שנ׳ סגר עליהן המדבר אין סגירה אלא חיה רעה כענין שנ׳ (דניאל ז׳ כ״ג) אלהי שלח מלאכיה וסגר פום אריותא.

ד) וחזקתי את לב פרעה וירדף אחריהם, שהיה לבו חלוק אם לרדוף אם לא לרדוף. ואכבדה בפרעה ובכל חילו, פרעה התחיל בעבירה תחלה ממנו התחילה הסורענות. כיוצא בו אתה אומ׳ (בראשית ז׳ כ״ג) וימח את כל היקום מאדם ועד בהמה מי שהתחיל בעבירה תחלה ממנו התחילה הסורענות. כיוצא בו (שם י״ט י״א) ואת האנשים אשר פתח הבית הכו בסנורים מי שהתחיל בעבירה תחלה ממנו התחילה הסורענות. * כיוצא בו אתה אומ׳ (שם י״ט י״ג) כי משחיתים אנחנו את המקום הזה[4]) מי שהתחיל בעבירה תחלה ממנו התחילה הסורענות. כיוצא בו אתה אומ׳ (במדבר ה׳ כ״ז) וצבתה בטנה ונפלה ירכה ושאר הגוף פלט, לא פלט אלא מי שהתחיל בעבירה תחלה ממנו התחילה הפורענות. אף כאן הוא אומר ואכבדה בפרעה ובכל חילו פרעה התחיל בעבירה תחלה ממנו התחילה הסורענות. והלא דברים קל וחומר וכי

---

[1]) ע״ז, ומכנה להן שם גנאי, חרא הוא טינוף. [2]) ע׳ מ״ש החכם קרויס במ״ח הנ״ל שנה 1905 צד 679 עד 683. [3]) מדכתיב נכחו תחנו דרש דשם היו אוכלסין כנגד כל ישראל. [4]) אולי צ״ל הכה תכה את יושבי חעיר החיא (דברים י״ג ט״ז) כמכילתא בא פ״ז וכן בב״ר פ״ג.

איזו מדה מרובה מדת הטוב או מדת הפורענות הוי אומ' מדת הטוב מרובה ומה אם מדת הפורענות שהיא מועטת מי שהתחיל בעבירה ממנו התחילה פורענות קל וחומר למדת הטוב שהיא מרובה שכל המתחיל במצוה תחלה נוטל שכרו בראש. ד"א ואכבדה בפרעה כשהקב"ה נפרע מן הרשעים שמו מתגדל בעולם וכן הוא אומר (ישעיה ס"ו י"ט) ושמתי בהם אות ושלחתי מהם פליטים אל הגוים תרשיש פול ולוד משכי קשת תובל ויון האיים הרחוקים אשר לא שמעו את שמעי ולא ראו את כבודי. מהוא אומר (שם) והגידו את כבודי בגוים. כיוצא בו אתה אומ' (יחזקאל ל"ח כ"ב) ונשפטתי אתו בדבר ובדם ובגשם שוטף מהוא אומר (שם) והתגדלתי והתקדשתי ונודעתי לעיני גוים רבים. כיוצא בו אתה אומ' (ירמיה ט"ז י"ט) ה' עזי ומעזי ומנוסי ביום צרה מהוא אומר (שם) אליך גוים יבואו מאפסי ארץ ויאמרו אך שקר נחלו אבותינו הבל ואין בם מועיל. כיוצא בו אתה אומ' (ישעיה מ"ה י"ד) כה אמר ה' יגיע מצרים וסחר כוש וסבאים אנשי מדה עליך יעברו ולך יהיו אחריך ילכו ובזקים יעברו ואליך ישתחוו אליך יתפללו מהוא אומר (שם) אך בך אל ואין עוד אפס אלהים. כיוצא בו אתה אומ' (עובדיה א' כ"א) ועלו מושיעים בהר ציון לשפוט את הר עשו מהוא אומר (שם) והיתה לה' המלוכה. ואומר (תהלים י' ט"ז) ה' מלך עולם ועד אבדו גוים מארצו. ואומ' (שם ק"ד ל"ה) יתמו חטאים מן הארץ ורשעים עוד אינם ברכי נפשי את ה' הללויה. ואומ' (שם קמ"ו ט') ה' שומר את גרים יתום ואלמנה יעודד ודרך רשעים יעות מהוא אומר ימלוך ה' לעולם אלהיך ציון לדור ודור הללויה. וידעו מצרים כי אני ה', לשעבר לא היו יודעין את ה' עכשו וידעו מצרים כי אני ה'. ויעשו כן, להודיע שבחן של ישראל שלא אמרו לו למשה היאך נחזור לאחורינו שלא נשבור לב מה שעמנו אלא האמינו והלכו אחרי משה. ד"א ויעשו כן אמרו רוצין ולא רוצין אין לנו אלא דברי בן עמרם.

ה) ויגד למלך מצרים, נסעו בני ישראל מרעמסס לסכות ומסכות לאיתם ומאיתם לפי החירות ערב שבת ושבת ואחר בשבת שהן חמשה עשר וששה עשר ושבעה עשר. בשני בשבת [שהוא רביעי] לנסיעתן[1] שהוא יום שמונה עשר היו ישראל מציעין בהמתן ומתקנין כליהן לצאת אמרו להן קטרין[2] הגיע פַּרְתַּזְמָא[3] שלכם לחזור למצרים כענין שנ' (ח' כ"ג) דרך שלשת ימים נלך במדבר אמרו להן כיון שיצאנו ממצרים יצאנו מרשות פרעה[4] אמרו להם רוצים ולא רוצים סוסכם לחזור ולקיים דברי מלכות עמדו עליהן ישראל והכו מהם ופצעו מהם והרגו מהן והלכו והגידו לפרעה לכך נאמר ויגד למלך מצרים מי הגיד לו קטרין שהיו עמהן. ויש אומרין דידבאות[5] היו לו ויש אומרין עמלק הגיד לו. כי ברח העם, וכי בורחים היו והלא כבר נאמ' (י"ד ח') ובני ישראל יצאים ביד רמה אלא מתוך שהרגו מן הקטרין הלכו ואמרו לפרעה הכו ממנו ופצעו ממנו ואין להם לא מושל ולא שר בענין שנאמר (משלי ל' כ"ז) מלך אין לארבה ויצא חוצץ כלו. ויהפך לבב פרעה ועבדיו אל העם,

---

[1]) כגי' הילקוט. [2]) במכילתא גרס אקטורין, וע' מה שכתב קרוים במ"ח הנ"ל צד 687. [3]) במכ' פרתוזימיא, והוא (προθεσμία בל"י) יום המיועד. [4]) ואין אנו צריכין לשמוע בקולו, ובמכילתא משובש. [5]) צ"ל דידכאות (διάδοχοι) צירים משולחים, שכל אחד מוסר השליחות לחבירו, וחבירו לחבירו עד שמגעת למקומה.

אתמול ויאמרו עבדי פרעה אליו עד מתי יהיה זה לנו למוקש שלח את האנשים (י' ז'), והיום ויהפך לבב פרעה ועבדיו אל העם, ויאמרו מה זאת עשינו כי שלחנו. אמרו אלו שלחנו ולא לקינו כדאי היה אלא שלחנו ולקינו, אלו לקינו ולא שלחנו כדאי היה אלא לקינו ושלחנו, אלו שלחנו ולקינו ולא ניטל ממונינו כדאי היה אלא שלחנו ולקינו וניטל ממונינו. מושלו טשל להי"ד למלך בשר ודם שאמר לעבד הבא לי דג מן השוק הלך והביא לו דג מבאיש אמר גזרה או אכול אתה את הדג או לוקה מאה מכות או נותן מאה מנה אמר הריני אוכל את הדג לא הספיק לגמור נפשו קניטה[1] עליו אמר הריני לוקה מאה מכות לקה ששים או שבעים נתקלקל[2] אמר הריני נותן מאה מנה כך נעשה להן למצרים לקו ושילחו ונטל ממונם לכך נאמ' מה זאת עשינו כי שלחנו את ישראל. ד"א ויאמרו מה זאת עשינו מגיד שכיון שיצאו ישראל ממצרים בטלה טלאכתן של מצרים. מעבדינו, מי עובדינו עכשיו יהיו כל אומות העולם מקישין עלינו כזוג ואומרין ומה אלו שהיו ברשותן הניחום והלכו להם עכשו האיך אנו יכולין לשלח לארם נהרים ולארם צובה להעלות לנו מסים ולשלוח לנו עבדים ושפחות. ללמדך שהיה פרעה שוליט מסוף העולם ועד סופו ושלטונות היו לו מסוף העולם ועד סופו מפני כבודן של ישראל ועליו הוא אומ' (תהלים כ"ה כ') שלח מלך ויתירהו מושל עמים ויפתחהו. אין לך כל אומה ומלכות שנשתעבדה בהן בישראל ולא שלטה מסוף העולם ועד סופו מפני כבודן של ישראל. במלך אשור הוא אמ' (ישעיה י' י"ד) ותמצא כקן ידי לחיל העמים וכאסוף בצים עזובות כל הארץ אני אספתי. במלכות בבל הוא אומ' (ירמיה כ"ז ח') והיה הגוי והממלכה אשר לא יעבדו אותו את נבוכדנאצר מלך בבל ואת אשר לא יתן את צוארו בעול מלך בבל בחרב וברעב ובדבר אפקד על הגוי ההוא נאם ה' עד תתי אותם בידו. במלכות מדי הוא אומ' (דניאל ו' כ"ו) באדין דריוש מלכא כתב לכל עממיא אמיא ולישנא די דיירין בכל ארעא שלמכון יסגי ואומ' (אסתר י' א') ויושם המלך אחשורוש מס על הארץ ואיי הים. במלכות יון הוא אומר (דניאל ז' ו') וארבעה רישין לחיותא ושלטן יהב לה. במלכות רביעית הוא אומ' (שם ז' כ"ג) ותיכול כל ארעא ותדושינה ותדוקנה הא אין לך כל אומה ומלכות ששלטה בהן ולא שלטה מסוף העולם ועד סופו מפני כבודן של ישראל לכך נאמר ויאמרו מה זאת עשינו. ד"א ויאמרו מה זאת עשינו אמרו והלא בשבילן טובה באה עלינו היה ר' יוסי מושלו משל להי"ד לאחד שהיה לו בית כור בר[3] ומכרו בדבר מועט והלך אותו לוקיח ופתח בו מעינות ונטע בו גנות ופרדסים התחיל המוכר נחנק, כך מצרים שילחו ולא ידעו מה שילחו וכן הוא אומר (שה"ש ד' י"ג) שלחיך פרדס רמונים עם פרי מגדים כפרים עם נרדים. היה ר' שמעון מושלו משל להי"ד לאחד שנסלה לו פלטורא בירושה במדינת הים ומכרה בדבר מועט הלך אותו לוקיח ומצא בה אוצרות של כסף וזהב ואבנים טובות ומרגליות התחיל המוכר נחנק כך נעשה להן למצרים לקו ושילחו ונטל ממונם[4] לכך נאמר ויאמרו מה זאת עשינו.

ו) ויאסור את רכבו, הוא בידו אסרו. דרך מלכים להיות עומדין ואחרים מציעין להן אבל כאן הוא בידו אסרו כיון שראו גדולי מלכות שהציע הוא לעצמו

---

[1]) קצה, ונפשנו קצה ת"י ונפשנה קנטת. [2]) ע' משנה מכות פ"ג מי"ד. [3]) שדה בור. [4]) נראה שצ"ל: ששילחו ולא ידעו מה שילחו, ע' מכילתא.

עמר כל אחד ואחד והציע לעצמו. ארבעה אסרו בשמחה אברהם ויוסף ופרעה ובלעם ר' שמעון בן יוחאי אומר תבוא חבישה תעמוד על חבישה. תבא חבישה שחבש אברהם לילך ולעשות רצון אביו שבשמים ותעמוד על חבישה שחבש בלעם לילך לקלל את ישראל. תבוא אסירה ותעמוד על אסירה, תבוא אסירה שאסר יוסף לקראת ישראל אביו ותעמוד על אסירה שאסר פרעה למהר לרדוף אחרי ישראל. תבוא חרב יד וישלח אברהם את ידו ויקח את המאכלת לשחוט את בנו (בראשית כ"ב י') ותעמוד על חרב יד של פרעה שנאמר (ט"ו ט') אריק חרבי תורישמו ידי. ואת עמו לקח עמו, לקחן עמו בדברים אמר להם דרך מלכים להיות מהלכין בסוף וחיילותם תחלה אבל אני הריני הולך לפניכם תחלה. דרך מלכים להיות בוזזין לעצמן ונוטלין חלק בראש אבל אני אשוה לכם בבזה ולא עוד אלא שאני פותח לכם תמוראות[1]) ומחלק אני לכם כסף וזהב וכל אבנים טובות ומרגליות כענין שנאמר (שם) אחלק שלל לכך נאמ' ואת עמו לקח עמו לקחן עמו בדברים.

ז) ויקח שש מאות רכב בחור, משלמי היו כבר נאמר (ט' ו') וימת כל מקנה מצרים. ואם תאמר משל ישראל היו כבר נאמר (י' כ"ו) וגם מקנינו ילך עמנו. משלמי היו הרי הוא אומ' (ט' כ') הירא את דבר ה' מעבדי פרעה הנים את עבדיו ואת מקנהו אל הבתים הן היו תקלה לישראל מיכאן היה ר' שמעון בן יוחאי אומר הכשר שבגוים הרוג[2]). היפה שבנחשים רוץ מוחו. כשרה שבנשים בעלת כשפים. אשרי מי שעשה רצון המקום[3]). שש מאות רכב בחור וכל רכב מצרים, רבן שמעון בן גמליאל אומר בא וראה עשרה וגדלה של מלכות זו שאין לה נומרין אחת בסילה אלא כולן רצות ביום ובלילה וכן הוא אומ' שש מאות רכב בחור וכל רכב מצרים כנגדן של מצרים כולן עומדות בשילות. ושלישים, אין שלישים אלא נבורים שנ' (יחזקאל כ"ג כ"נ) שלישים וקרואים רוכבי סוסים כלן. ד"א ושלישים שהיו משולשין בזיין. ד"א ושלישים רבן שמעון בן גמליאל זו שלישית של מרכבה שמתחלתה לא היו אלא שנים בא פרעה והוסיף עוד אחת למהר ולרדוף אחרי ישראל. ויש אומרין אנטגינוס הוסיפה[4]). ד"א ושלישים שלשה לכל אחד ואחד ויש אומרים שלשים לכל אחד ואחד ויש אומרין שלוש מאות לכל מרכבה והמרכבה שלש מאות. ר' שמעון בן אלעזר אומר וכי מאין פרעה היה יודע כמה מתו בשלשת ימי אפלה אלא הוציא טימוסין שלהם ולפי טימוסין שלהם נתן עליהם מרכבות. ד"א ושלישים על כלו לפי מרכבות הוציא עליהן חיילים. כיוצא בדבר דרש ר' ירמיה (דה"י ב' י"ד ח') ויצא אליהם זרח הכושי בחיל אלף אלפים ומרכבות שלוש מאות לפי מרכבות הוציא עליהן חיילות. על כלו, על מנת לכלות לשעבר אני אמרתי (א' כ"ב) כל הבן הילוד היארה תשליכהו וכל הבת תחיון עכשו ושלישים על כלו על מנת לכלות אריק חרבי תורישמו ידי (ט"ו ט').

ח) ויחזק ה' את לב פרעה מלך מצרים וירדוף, שהיה לבו חלוק אם לרדוף אם לא לרדוף. וירדף אחרי בני ישראל, מגיד הכת' שאם היתה אומה אחרת לא היה רודף אחריה. ובני ישראל יוצאים ביד רמה, מגיד הכת' שכשהיו מצרים רודפין אחרי בני ישראל היו מנאצין ומחרפין ומגדפין וישראל מפארין ומרוממין ומשבחין ומקלסין ומהללין ונותנין שיר שבח גדולה ותפארת ונצח והוד לטי שהמלחמה שלו כענין שנ'

---

[1]) אוצרות. [2]) בשעת מלחמה, ע' תוס' ע"ז כ"ו: [3]) מס' סופרים ס"פ ט"ז. [4]) ע' ירושל' כלאים פ"ח סוף ח"ב.

(תהלים קמ״ט ו׳) רוממות אל בגרונם וחרב פיפיות בידם ואומ׳ (שם נ״ז ו׳) רומה על השמים אלהים על כל הארץ כבודך. ואומ׳ (ישעי׳ כ״ה א׳) ה׳ אלהי אתה ארוממך אודה שמך כי עשית פלא עצות מרחוק אמונה אומן. ד״א ביד רמה בראש גלוי. ד״א ביד רמה שהיתה ידן רמה על המצרים.

ט) וירדפו מצרים אחריהם, מגיד הכתוב שלא נכשל אחד מהן כדי שלא ינחשו ויחזרו לאחוריהן וכן מצינו שהגוים מנחשין שנ׳ (דברים י״ח י״ד) כי הגוים האלה אשר אתה יורש אותם אל מעוננים ואל קוסמים ישמעו ואומ׳ (במדבר כ״ב ז׳) וילכו זקני מואב וזקני מדין וקסמים בידם אבל כאן לא נכשל אחד מהן כדי שלא ינחשו ויחזרו לאחוריהן. וישיגו אותם חונים על הים לפני בעל צפון, כיון שראה פרעה את בעל צפון שמח ואמר הסכים בעל צפון לגזירתי אני אמרתי לטבעם במים הסכים בעל צפון לגזירתי לטבעם במים התחיל מזבח ומקטר לפני ע״ז שלו שנ׳ לפני בעל צפון ופרעה הקריב.

י) ד״א ופרעה הקריב, שהקריב את הפורענות לבוא עליו. * ד״א ופרעה הקריב מה שהילכו ישראל בשלשת ימים הלכו קטרין ביום ומחצה ומה שהילכו קטרין ביום ומחצה הילכו פרעה ביום אחד הרי שני בשבת ושלישי ורביעי. בסוף יום רביעי שהוא עשרים הקריב פרעה מחנותיו והיה הענן והחשך כל ליל אחד ועשרים שהוא ליל חמישי והוא ליל שביעי של פסח ובאשמורת הבקר טבעו המצרים שנ׳ (י״ד כ״ד) ויהי באשמורת הבקר וישקף ה׳ על מחנה מצרים[1]). ד״א ופרעה הקריב וישאו בני ישראל את עיניהם, מתוך שהכו מן הקטרין היו יודעין שסופן לרדוף אחריהם. והנה מצרים נוסעים אחריהם אין כת׳ כאן אלא נוסע אחריהם מגיד הכת׳ שנעשו כולן טורמאות טורמאות כאיש אחד ומהן למדה מלכות להיות נוהגות טורמאות טורמאות. ויצעקו בני ישראל אל ה׳, תפסו בידם אומנות אבותיהם אברהם יצחק ויעקב באברהם הוא אומ׳ (בראשית י״ב ח׳) בית אל מים והעי מקדם ויבן שם מזבח לה׳ ויקרא בשם ה׳. ביצחק הוא אומ׳ (שם כ״ד ס״ג) ויצא יצחק לשוח בשדה, ואין שיחה אלא תפלה שנ׳ (תהלים ק״ד ל״ד) יערב עליו שיחי ואומ׳ (שם נ״ה י״ח) ערב ובקר וצהרים אשיחה ואומ׳ (שם ק״ב א׳) תפלה לעני כי יעטוף ולפני ה׳ ישפוך שיחו. ביעקב הוא אומ׳ (בראשית כ״ח י״א) ויפגע במקום ואין פגיעה אלא תפלה שנ׳ (ירמי׳ ז׳ ט״ז) ואתה אל תתפלל בעד העם הזה ואל תשא בעדם רנה ותפלה ואל תפגע בי. ואומ׳ (ישעי׳ מ״א י״ד) אל תראי תולעת יעקב מתי ישראל מה תולעת זו אין מכה ארזים אלא בסיה כך אין להם לישראל אלא תפלה ואומ׳ (בראשית מ״ח כ״ב) אשר לקחתי מיד האמורי בחרבי ובקשתי וכי בחרבו ובקשתו לקח והלא כבר נאמ׳ (תהלים מ״ד ז׳) כי לא בקשתי אבטח וחרבי לא תושיעני, הא מה ת״ל בחרבי ובקשתי זו תפלה וכן הוא אומ׳ (ירמי׳ י״ז ז׳) ברוך הגבר אשר יבטח בה׳ והיה ה׳ מבטחו זו תפלה ואומ׳ (שם ה׳) ארור הגבר אשר יבטח באדם ושם בשר זרועו ומן ה׳ יסור לבו זו תפלה. ביהודה נאמר (דברים ל״ג ז׳) שמע ה׳ קול יהודה, בדוד אומ׳ (שמואל א׳ י״ז מ״ה) אתה בא אלי בחרב בחנית ובכידון ואני בא אליך בשם ה׳ צבאות אלהי מערכות ישראל אשר חירפת, ואומ׳ (תהלים כ׳ ח׳) אלה ברכב ואלה בסוסים ואנחנו בשם ה׳ אלהינו נזכיר.

---

[1]) ע׳ סדר עולם רבה פ״ה.

המה כרעו ונפלו ואנחנו קמנו ונתעודד. באמא הוא אומ' (דה"ב י"ד י') ויקרא אסא אל ה' אלהיו ויאמר ה' אין עמך לעזור בין רב לאין כח עזרינו ה' אלהינו כי עליך נשענו ובשמך באנו על ההמון הזה ה' אלהינו אתה אל יעצר עמך אנוש. במשה הוא אומ' (במדבר כ' י"ד) וישלח משה מלאכים מקדש אל מלך אדום אמר לו אתם מתנאים במה שהוריש אתכם אביכם הקל קל יעקב (בראשית כ"ז כ"ב) וישמע קלינו ואנו מתנאים במה שהוריש אותנו אבינו והידים ידי עשו ועל חרבך תחיה (שם מ') מהוא אומר (במדבר כ' י"ח) ויאמר אליו אדום לא תעבור בי פן בחרב אצא לקראתך. אף כאן אתה אומר ויצעקו בני ישראל אל ה' תפסו בידם אומנות אבותיהם אברהם יצחק ויעקב.

יא) ויאמרו אל משה המבלי אין קברים במצרים לקחתנו למות במדבר, משנתנו שאור בעיסה הלכו להן אצל משה אמרו לו הלא זה הדבר אשר דברנו אליך במצרים לאמר מה אמרו לו למשה במצרים הרי הוא אומ' (ה' כ') ויפגעו את משה ואת אהרן נצבים לקראתם אמרו לו היינו מצטערין על שעבודינו במצרים, מיתתינו במדבר קשה לנו משיעבודינו במצרים, היינו מצטערין על מיתת אחינו באפילה מיתתינו במדבר קשה לנו יתר ממיתת אחינו באפילה, שאחינו נספדו ונקברו אבל אנו תהא נבלת שונאינו משלכת לחורב ביום ולקרח בלילה.

יג) ויאמר משה אל העם אל תיראו, להודיע חכמתו של משה שהיה עומד ומפייס כל אותן אלפים וכל אותן רבבות ועליו מפורש בקבלה (קהלת ז' י"ט) החכמה תעז לחכם. התיצבו וראו, אין יציבה בכל מקום אלא רוח הקדש כענין שנ' (דברים ל"א י"ד) קרא את יהושע והתיצבו באהל מועד ואומ' (שמואל א' ג' י') ויבא ה' ויתיצב ויקרא כפעם בפעם שמואל שמואל ואומ' (במדבר י"א ט"ז) ולקחת אותם אל אהל מועד והתיצבו שם עמך ואומ' (בראשית כ"ח י"ג) והנה ה' נצב עליו ואומ' (עמוס ט' א') ראיתי את ה' נצב על המזבח. למה ישראל דומין באותה שעה ליונה שברחה מפני בן נץ נכנסה לה לנקיק הסלע ונחש מכונן[1] לפנים ממנה, ליכנס לפנים אינה יכולה מפני נחש לצאת לחוץ אינה יכולה מפני בן נץ, היתה צווחת ומטפחת בנפיה כדי שישמע בעל השובך ויבוא, כך כיון שראו ישראל ים סוגר ושונא רודף נשאו עיניהם בתפלה ועליהן מפורש בקבלה (שה"ש ב' י"ד) יונתי בחגוי הסלע בסתר המדרגה הראיני את מראיך השמיעיני את קולך כי קולך ערב בתפלה ומראך נאוה במעשים טובים. ד"א התיצבו וראו את ישועת ה', אמרו לו אימתי אמר להן היום אמרו לו אין בנו כח לסבול התפלל משה באותה שעה והראן המקום טורמאות טורמאות של מלאכי השרת עוברים לפניהם כענין שנ' (מלכים ב' ו' ט"ו) וישכם משרת איש האלהים לקום ויצא והנה חיל סובב את העיר וסוס ורכב ויאמר נערו אליו אהה אדוני איכה נעשה ויאמר אל תירא כי רבים אשר אתנו מאשר אתם. ויתפלל אלישע ויאמר ה' פקח נא את עיניו ויראה ויפקח אלהים את עיני הנער וירא והנה ההר ממלא סוסים ורכב אש סביבות אלישע. ואף כך התפלל משה והראן המקום טורמאות טורמאות של מלאכי השרת עוברין לפניהם וכן הוא אומ' (תהלים י"ח י"ג)

---

[1] כמו המכנן את החבל (ווינדען) פרה פ"ז פ"ז וכן צריך לפרש מלת כוננויות חולין נ"ו: דלא כרש"י.

מגנה נגדו עביו עכרו עביו כנגד טורמאות שלהן, ברד כנגד אבני בלוסטא, וגחלי אש כנגד טורמנטא, אש כנגד נפט שלהן. ירעם מן השמים כנגד הגפת תריסין שלהן, ועליון יתן קולו כנגד צווחות שלהן, וישלח חציו ויפצם כנגד חצים שלהן, וברקים רב ויהם כנגד צחצוח זין שלהן. ד"א וישלח חציו ויפיצם וברקים רב ויהם שהיו חצים מפזרין אותם וברקים מכנסין אותן, ויהם המם עירבבם נטל סגנין[1]) שבהם ולא היו יודעין מה הן עושין. ד"א אין מהומה אלא מגפה כענין שנ' (דברים ז' כ"ג) והמם מהומה גדולה עד השמדם. כי אשר ראיתם את מצרים היום לא תוסיפו לראותם עוד עד עולם, בשלשה מקומות הזהיר הקב"ה את ישראל שלא לחזור למצרים כאן, ואומ' (דברים י"ז ט"ז) וה' אמר להם לא תוסיפו לשוב בדרך הזה עוד, ואומ' (שם כ"ח ס"ח) בדרך אשר אמרתי לך לא תוסיף עוד לראותה. בשלשתן חזרו ובשלשתן נכשלו, ראשונה ביטי סנחריב שנ' הוי היורדים מצרימה לעזרה (ישעי' ל"א א') מה נאמר בהם ומצרים אדם ולא אל וסוס בשר ולא רוח (שם נ'), שניה ביטי יוחנן בן קריח מה נאמר בהן והיתה החרב אשר אתם יראתם ממנה שם תשיג אתכם בארץ מצרים (ירמיה מ"ב ט"ז), שלישית ביטי טגורינוס בבית שני בשלשתן חזרו ובשלשתן נכשלו.

יד) ה' ילחם לכם, בארבע כתות עמדו ישראל על הים, אחת אומרת נפול לים, ואחת אומרת נחזור למצרים, ואחת אומרת נעשה מלחמה, ואחת אומרת נצוח כנגדן. זו שאמרה נפול לים אמ' להן התיצאו וראו את ישועת ה', וזו שאמרה נחזור למצרים אמר להם לא תוסיפו לראותם עוד עד עולם, וזו שאמרה נעשה מלחמה אמר להם ה' ילחם לכם, וזו שאמרה נצוח כנגדן אמר להם ואתם תחרישון. ד"ה ה' ילחם לכם ולא לשעה אלא לעולם ה' ילחם לכם. ר' מאיר אומ' ה' ילחם לכם ואתם תחרישון אם כשאתם עומדין ושותקין המקום עושה לכם נסים וגבורות קל וחומר כשאתם אומרין לפניו שיר ושבח. רבי אומ' ה' ילחם לכם ואתם תחרישון המקום עושה לכם נסים וגבורות ואתם עומדין ושותקין אמרו לו מה עלינו לעשות אמר להם היו מסארין ומרוממין משבחין ומקלסין ומהדרין ונותנין שיר ושבח גדולה תהלה ותפארת והנצח וההוד למי שהמלחמה שלו באותה שעה פתחו ישראל פיהם ואמרו שירה אשירה לה' כי גאה גאה (ט"ו א').

טו) ויאמר ה' אל משה מה תצעק אלי[2]), ר' יהושע אומ' אין להן לישראל אלא נסיעה. ר' אליעזר אומ' אמר לו הקב"ה למשה בני שרויין בצרה ים סוגר ושונא רודף ואתה עומד ומרבה בתפלה לפני מה תצעק אלי דבר אל בני ישראל ויסעו שהיה אומר יש שעה לקצר ויש שעה להאריך, אל נא רפא נא לה (במד' י"ב י"ג) הרי לקצר, ואשב בהר ארבעים יום וארבעים לילה (דב' ט' ט') הרי להאריך. ר' אבטולם הזקן מושלו משל לה"ד למלך בשר ודם שכעס על בנו והיה אפטורפוס ההוא מבקש מלפניו אמר לו כלום אתה מבקש מלפני אלא בשביל בני כבר נתרציתי לבני כך אמר לו הקב"ה למשה כלום אתה מבקש מלפני אלא בשביל בני כבר נתרציתי לבני דבר אל בני ישראל ויסעו. רבי אומ' אמר לו אמש היו אומרין המבלי אין קברים במצרים עכשו אתה מרבה בתפלה לפני מה תצעק אלי דבר אל בני ישראל ויסעו

[1]) דגלים. [2]) הסדר בכאן שהיא מכדרשב"י משונה הרבה מסדר שבמכילתא דר' ישמעאל, ויש כאן הרבה חילופי גרסאות עיי"ש.

הסיע דברים מלכם. רבי מאיר אומ' אמר לו אם לאדם יחידי עשיתי ים יבשה דכת' (בראשית א' ט') ויאמר אלהים יקוו המים מתחת השמים אל מקום אחד ותיראה היבשה לקהל קדושים אלו שנ' בהם (תהלים ט"ז ג') לקדושים אשר בארץ המה איני עושה להן ים יבשה. ר' ישמעאל אומ' אמר לו בזכות ירושלים אני קוריע להם את הים שנ' (ישעי' נ"ב א') עורי עורי לבשי עזך ציון ואומ' (שם נ"א ט') עורי עורי לבשי עז זרוע ה' עורי כימי קדם דורות עולמים הלא את היא המחצבת רהב מחוללת תנין הלא את היא המחרבת ים מי תהום רבה השמה מעמקי ים דרך לעבור גאולים. ר' בניה אומר בזכות מצוה שעשה אברהם לפני אני קוריע להם את הים ויבקע עצי עולה (בראשית כ"ב ג') מהו אומ' (י"ד כ"א) ויבקעו המים. ר' יוסי הגלילי אומ' כבר יצחק כאלו עקוד לפני על גבי מזבח ואברהם כאלו שלח ידו ויקח את המאכלת ואתה הרם את מטך ונטה את ידך על הים ובקעהו. ר' עקיבה אומר בזכות יעקב אני קוריע להם את הים שנ' (בראשית כ"ח י"ד) והיה זרעך כעפר הארץ ופרצת ימה. ר' אליעזר בן יהודה איש ברתותא אומר בזכות שבטים אני קוריע להם את הים שנ' (חבק' ג' י"ד) נקבת במטיו ראש פרזיו. שמעון איש קטרון אומ' בזכות עצמות יוסף אני קורע להם את הים שנ' (ברא' ל"ט י"ב) ויעזב בגדו וינס החוצה מהוא אומ' (תהלים ק"ד ג') הים ראה וינס. שמעון התימני אומר בזכות טילה אני קורע להם את הים שנ' (ירמיה ל"ג כ"ה) אם לא בריתי יומם ולילה איזו הוא ברית שהיא נוהגת ביום ובלילה אי אתה מוצא אלא טילה מהוא אומ' (תה' קל"ו י"ג) לגוזר ים סוף לגזרים אל תקרא לגזרים אלא לגוזרים. שמעיה אומ' כדאי אמנה שהאמין בי אברהם אני קוריע להם את הים שנ' (בראשית ט"ו ו') והאמין בה' ויחשביה לו צדקה. אבטליון אומר כדאי אמנה שהאמינו בי ישראל במצרים אני קוריע להם את הים שנ' (ד' ל"א) ויאמן העם. אחרים אומרין כדאי אמנה שהאמינו בי ישראל במצרים אני קוריע להם את הים שלא אמרו לו למשה לאין אנו יוצאין למדבר תוהו הזה שאין בו כלום ואין בידינו מחיה לדרך אלא יצאו על אמנה ועליהם מפורש בקבלה הלוך וקראת באזני ירושלים לאמר כה אמר ה' זכרתי לך חסד נעוריך אהבת כלולותיך לכתך אחרי במדבר בארץ לא זרועה (ירמי' ב' ב') מה שכר נטלו על כך קדש ישראל לה' ראשית תבואתה (שם ג'). ר' אליעזר המודעי אומר אמר לו הקב"ה למשה על בני אתה מצוני על בני ועל פועל ידי אני צריך צווי כבר מוכנין הן לפני מששת ימי בראשית שנ' (ירמי' ל"א ל"ו) כה אמר ה' אם ימדו השמים ממעל ויחקרו מוסדי ארץ גם אני אמאס בזרע בית ישראל. ר' אחא אומר אמר לו הקב"ה למשה אלולי צעקתך כבר איבדתים מן העולם ויאמר להשמידם לולי משה בחירו (תהלים ק"ו כ"ג). ר' שמעון בן יהודה איש כפר עיכום אומ' כבר קדמה צעקתם לצעקתך ויראו מאד ויצעקו בני ישראל אל ה'. ר' נתן אומ' משום ר' יוסי המחוסי אמר לו הקב"ה למשה כבר הכתבתי עליך בתורה (במדבר י"ב ז') בכל ביתי נאמן הוא אתה ברשותי והים ברשותי כבר עשיתיך נזבר עליו[1]).

מז) ואתה הרם את מטך, עשרה נסים נעשו להם לישראל על הים נבקע הים שנ' ויבקעו המים ונעשה כמין כיפה שנ' נקבת במטיו ראש פרזיו, נעשה גזרים שנ' (תהלים קל"ו י"ג) לגוזר ים לגזרים, נעשה יבשה שנ' (י"ד כ"ט) ובני ישראל

---

[1]) ע' מה שהוספתי כאן במכדרשב"י צר 48.

הלכו ביבשה, נעשה חומר למצרים שנ' (חבקוק ג' ט"ו) דרכת בים סוסיך חומר מים רבים, נעשה כסלעים שנ' (תהל' ע"ד י"ג) שברת ראשי תנינים על המים, נעשה פירורין שנ' (שם) אתה פוררת בעזך ים, נעשה להן כמין בולם[1] של זכוכית והיו רואין זה את זה שנ' (שמואל ב' כ"ב י"ב) חשרת מים עבי שחקים, כלומ' מחיצות היו זכים כשחקים, יצא להן זכרון[2] מים מתוקים מתוך מים מלוחין שנ' (ט"ו ח') נצבו כמו נד נזלים ואותן המים כיון שמסתפקין מהן קופאין שנ' (שם) קפאו תהומות בלב ים[3].

יז) ואני הנני מחזק את לב מצרים, כענין שנ' למעלה[4].

יט) ויסע מלאך אלהים, ר' יהודה אומ' הרי זה מקרא עשיר במקומות הרבה. מושלו משל לה"ד למלך בשר ודם שהיה מהלך בדרך ובנו עמו במדבר, באו לסטים לשבותו מלפניו נטלו ונתנו לאחריו, בא זאב ליטלו מאחריו נטלו ונתנו לפניו, לסטים מלפניו וזאב מאחריו נשלו הרכיבו על כתפיו כענין שנ' (דברים א' ל"א) ובמדבר אשר ראית אשר נשאך ה' אלהיך, התחיל מצטער לקחו על זרועותיו כענין שנ' (הושע י"א ג') ואנכי תרגלתי לאפרים קחם על זרועתיו ולא ידעו כי רפאתים, התחיל מצטער מסני חמה פרש עליו בגדו שנ' (תהלים ק"ה ל"ט) פרש ענן למסך, רעב האכילהו לחם כענין שנ' (ט"ז ד') הנני ממטיר לכם לחם מן השמים, צמא השקהו מים שנ' (תהלים ע"ח ט"ז) ויוצא נוזלים מסלע ואין נוזלים אלא מים חיים שנ' (שה"ש ד' ט"ו) מעין גנים באר מים חיים ונוזלים מן לבנון. שאל[5] ר' נתן[6] את ר' שמעון בן יוחאי מפני מה בכל מקום כת' מלאך ה' וכאן כתיב מלאך האלהים אמר לו אין אלהים בכל מקום אלא דין שהיו ישראל [נתונים בדין] באותה שעה אם להנצל ואם לאבד עם המצרים.

כ) ויבא בן מחנה מצרים ובין מחנה ישראל, חציץ בין מחנה ישראל ובין מחנה מצרים כענין שנ' (במדבר י"ז י"ג) ויעמד בין החיים ובין המתים[7]. ויהי הענן והחשך, הענן לישראל והחשך למצרים את מוצא שכל מי שנתון באפילה רואה מי ששרוי באורה, והיו המצריים שרויין באפילה ורואין את ישראל שהן שרויין באורה ואוכלין ושותין ושמחים והיו זורקין בהן חצין ואבני בלוסטא והיה מלאך וענן מקבלן כענין שנ' (בראשית ט"ו א') אל תירא אברם אנכי מגן לך, ואומ' (ש"ב כ"ב ג') אלהי צורי אחסה בו מגני וקרן ישעי משגבי ומנוסי, ואומ' (שם ל"א) כל אמרת אלוה צרופה מגן הוא לכל החוסים בו. ולא קרב זה אל זה כל הלילה, היה המצרי עומד אינו יכול לישב, יושב אין יכול לעמוד, טעון אין יכול לסרוק, פרוק אין יכול לטעון, והיה ממשש אפילה שנ' (י' כ"א) וימש חשך. ד"א ולא קרב זה אל זה שלא קרב מחנה מצרים לתוך מחנה ישראל ולא מחנה ישראל לתוך מחנה מצרים.

---

[1]) ע' מ"ש ע"ז קרוים בם"ח הנ"ל 1905 צד 676 והלאה. [2]) אולי צ"ל זברון והוא כמו זרבובית (זבורית) קאנאל בל"א. אך באשר שגם לקמן ט"ו ח' גרם ג"כ זכרון, אפשר לומר שמלת זכרון יש לו ג"כ אותה הוראה, כי שרש זכר עיקר הוראתה נקב, שטעכען בל"א. [3]) בספר מוסר (הוצ' באכער), פי' אבות לר' יוסף בן יהודה אבן עקנין פ"ה מ"ה צד 149 מובא מאמר זה בשם מכדרשב"י בנוסחא משונה. [4]) בפסוק ח'. וע' לעיל י"ג ט"ו. [5]) מאמר זה הובא מרמב"ן לפסוק זה בשם מכדרשב"י. [6]) ג' רמב"ן ר' יונתן בן יוחאי. [7]) בקרא וכן בשאר כ"י כתיב בין המתים ובין החיים.

ד״א ולא קרב זה אל זה אמר ר׳ שמואל בר נחמני, אמ׳ ר׳ יונתן מאי דכת׳ ולא קרב זה אל זה באותה שעה בקשו מלאכי השרת לומ׳ שירה לפני הקב״ה אמר להן הקב״ה מעשי ידי טובעים בים ואתם אומרין שירה לפני. כיוצא בו בצאת לפני החלוץ ואומרים הודו לה׳ (כי טוב) כי לעולם חסדו (תה״ב כ׳ כ״א) אמ׳ ר׳ יוחנן מפני מה לא נאמר כי טוב בפרשה זו לפי שאין הקב״ה חפץ בטפלתן של רשעים וכן הוא אומ׳ והיה כאשר שש עליכם להיטיב אתכם ולהרבות אתכם כן ישיש ה׳ עליכם להאביד אתכם (דב׳ כ״ח ס״ג) אמ׳ ר׳ יוסי בר חנינה הוא אינו שש אבל אחרים משיש ודיקא נמי דכת׳ ישיש ולא כת׳ ישוש שמע מנה[2]).

כא) ויט משה את ידו על הים ויולך ה׳ את הים, התחיל הים עומד כנגד משה, מושלו משל לה״ד למלך בשר ודם שהיו לו שתי גנות זו לפנים מזו מכר את הפנימית ולא מכר את החיצונה בא לוקח להכנס ולא הניחו שומר, אמר לו בשם המלך ולא קבל עליו הראהו טבעתו ולא קבל עליו, נהג המלך ובא, כיון שראה שומר את המלך התחיל בוריח, אמר לו בכל יום הייתי אומר לך בשם המלך ולא קבלת עליך עכשו מפני מה אתה בוריח אמר לו לא מלפניך אני בוריח אלא מלפני המלך אני בוריח, * כך כשבא משה ועמד על הים אמר לו בשם הקדש דבר ה׳ עליך שים נא דרך ויעברו גאולים משיב הים ואומ׳ למשה בן עמרם והלא אדם הראשון לא נברא בתחלה [אלא] בסוף ששת ימ׳ בראשית ואני נבראתי קודם שנברא הריני גדול ממך אין אני נבקע מלפניך[2]). משיב משה לפני הקב״ה כך וכך אמר הים רבונו של עולם כדאי הוא אין הים נבקע מלפני אלא אמור לו אתה במאמרך ויבקע אמר לו הקב״ה למשה אם אני אומ׳ לים ויבקע שוב אין לו רפואה לעולם ולעולמ׳ עולמים אלא אמור לו אתה ויבקע כדי שתהא לו רפואה על ידך אלא הרי מעין גבורה עמך, מיד בא משה וגבורה לימינו מהלכת שנ׳ (ישעי׳ ס״ג י״ב) מוליך לימין משה זרוע תפארתו בוקיע מים מפניהם לעשות לו שם עולם, כשראה הים את הגבורה שהיא עומדת לימין משה אמר לה לארץ עשה לי מחילות ואבנם בחלליך מפני אדון המעשים ברוך הוא שנ׳ הים ראה וינס. וכשראה משה את הים שהוא נס מפניו אמר לו משה בכל יום הייתי אומר לך בשם הקדש ולא היית מקבל עליך הראיתיך משה ולא קבלת עליך עכשו מה לך הים כי תנוס משיב הים ואומ׳ למשה בן עמרם בן עמרם אל תתן רבות לעצמך לא מפניך אני נס אלא מלפני אדון כל המעשים שיתקדש שמו בעולמו שנ׳ (תהלי׳ קי״ד ז׳) מלפני אדון חולי ארץ מלפני אלוה יעקב. ויולך ה׳ את הים ברוח קדים עזה, עזה שברוחות והי זו זו רוח הקדים וכן הוא אומ׳ (ישעי׳ כ״ז ה) הגה ברוחו הקשה ביום קדים ואומ׳ (הושע י״ג ט״ו) כי הוא בין אחים יפריא יבוא קדים רוח ה׳ ממדבר עולה ויבוש מקורו ויחרב מעינו הוא ישסה אוצר כל כלי חמדה. מהוא כי בין אחים יפריא אמר רבא אפלו שופתא במרא רפיא. אמר רב יוסף אפלו סיכתא בדפאנא רפיא. ר׳ אחא בר יעקב אמר אפילו קניא בכופתא רפיא. יבוא קדים רוח ה׳ אמר רב אשה מפלת בו ושמואל אמר אפלו מרגלית שבים מרקבת בו ור׳ יוחנן אמר אפלו שכבתו זרע שבמעי אשה מסרחת בו. אמר רב יוחנן בר יצחק שלשתן מקרא אחד דרש. ויבש מקורו זה מקורה של אשה ויחרב מעינו זה שכבת זרע של איש בנופה של אשה

---

[1]) מגלה י׳: [2]) שמות רבה פכ״א, ו׳ וש״נ.

הוא ישסה אוצר כל כלי חמדה זו מרגלית שבים[1]). וכן אין הקב"ה נפרע מן הרשעים אלא ברוח הקדים שנ' (ירמיה י"ח י"ז) ברוח קדים אפיצם. וישם את הים לחרבה, עשאו כחרבה. ויבקעו המים, כל מים שבעולם נחלקו מניין אתה אומ' מים שבבאר ושבשיח ושבמערה ושבכד ושבחבית ושבכום ושבצלוחית ת"ל ויבקע הים אין כת' כן אלא ויבקעו המים כל מים שבעולם נחלקו * (כלומר זה היסוד טבעו להיות נמוס וניזול אותה השעה עמד ועשה כאלו הוא גוף יבש). ר' נתן אומ' מניין שהמים העליונים והתחתונים נחלקו שנ' (תהלים ע"ז י"ז) ראוך מים יחילו אלו מים העליונים אף ירגזו תהומות אלו מים התחתונים ואומ' (חבקוק ג' י') נתן תהום קולו רום ידיהו נשא. וכשחזר הים כל מים שבעולם חזרו, וישב אין כת' כן אלא וישובו המים כל מים שבעולם חזרו. * ויבקעו המים, יבש להם הקב"ה את המים תחלה ואת הטיט לא יבש, התחילו ישראל אומרין מים יכול ליבש וטיט אינו יכול ליבש אמר להם הקב"ה נסיתי אתכם ולא עמדתם אלא כדרך שאבדו מצרים בים כך אתם ראויין ליאבד מן העולם אבל מה אעשה הריני עושה בעבור שמי הגדול שנקרא עליכם הדא הוא דכת' (תהלים ק"ו ז') ויימרו על ים בים סוף[2]) מיד יבש להם הקב"ה את הטיט[3]).

כב) ויבאו בני ישראל בתוך הים ביבשה, ר' מאיר ור' יהודה ר' מאיר אומ' כשבאו שבטים ועמדו על הים זה איטר אני ארד וזה אומר אני ארד מתוך שצוהבין[4]) זה את זה קפץ שבטו של בנימין ונפל לו לתוך גלי הים שנ' (תהלים ס"ח כ"ח) שם בנימין צעיר רודם אל תקרא רודם אלא רד ים, התחילו שרי יהודה לרגום אותם באבנים שנ' (שם) שרי יהודה רגמתם. מושלו משל לה"ד למלך בשר ודם שהיו לו שני בנים אחד גדול ואחד קטן אמר לגדול הנראה שתעמידיני לשלוש שעות, אמר לקטן הנראה שתעמידיני עם הנץ החמה בא הקטן והעמידו עם הנץ החמה ולא הניחו גדול אמר לו אני לא אמר לי אלא לשלוש שעות, אמר לו אני לא אמר לי אלא עם הנץ החמה, מתוך שצוהבין זה עם זה ניעור אביהן אמר להן יודיע אני ששניכם לא נתכוונתם אלא לכבודי אף אני איני מקפח שברכם. מה שכר נטל שבטו של בנימין שרת שכינה בחלקו כענין שנ' (דברים ל"ג י"ב) ובין כתפיו שכן, מה שכר נטל שבטו של יהודה נטל מלכות שנ' שרי יהודה רגמתם אין רגימה אלא מלכות כענין שנ' (דניאל ה' כ"ט) באדין אמר בלשצר והלבישו לדניאל ארגונא. שרי זבולון שרי נפתלי (תהלים שם) מגיד הכת' שבשם שנעשו נסים לישראל על ידי שבט יהודה ובנימין על הים כך נעשו נסים לישראל על ידי שבט זבולון ושבט נפתלי ביטי דבורה וברק וכן הוא אומ' (שופטים ד' י') ותשלח ותקרא לברק בן אבינועם מקדש נפתלי, ולקחת עמך עשרת אלפים איש מבני נפתלי ומבני זבולון, ואומ' (שם ה' י"ח) זבולון עם חרף נפשו למות ונפתלי על מרומי שדה. ר' יהודה אומר כשבאו שבטים ועמדו על הים זה אומ' אני ארד וזה אומ' אני ארד שנ' (הושע י"ב א') סבבוני בכחש אפרים ובמרמה בית ישראל קפץ נחשון בן עמינדב ונפל לו לתוך גלי הים שנ' (שם) ויהודה עוד רד עם אל, אל תקרא רד עם אלא רד ים ועליו מפורש בקבלה (תהלי'

---

[1]) גטין ל"ג ע"ב. [2]) ע' מדרש תהלים לפסוק זה ושמות רבה פ' כ"ד. [3]) ע' מדרש זוטא הוצאת רש"ב צד 15 ובנ"ש. [4]) ענינו מתקוטטים, וע' לעיל י"ב ט"ז: שלא יצהיבו.

ס״ט א׳) הושיעני אלהים כי באו מים עד נפש, טבעתי ביון מצולה ואין מעמד, אל תשטפני שבולת מים (שם ט״ז) באותה שעה אמ׳ לו הקב״ה למשה ידידי מושקע בים ואתה עומד ומרבה בתפלה לפני מה תצעק אלי דבר אל בני ישראל ויסעו ואתה הרם את מטך ונטה את ידך על הים ובקעהו. מה אמרו שבטים על הים (ט״ו י״ז) מקדש ה׳ כוננו ידיך באותה שעה אמ׳ לו הקב״ה למשה מי שקידש שמי על הים הוא ימשול על ישראל. שני בצאת ישראל ממצרים היתה יהודה לקדשו ישראל ממשלותיו יהודה שקידש שמי על הים הוא ימשול על ישראל. וכבר היה ר׳ טרפון ותלמידים יושבין בכרם ביבנה אמר להם ר׳ טרפון לתלמידים השותה מים לצמאו מהו מברך אמרו לו ילמדינו רבינו אמר להן בורא נפשות רבות וחסרונן אמרו לו למדתנו רבינו. אמר להן הרי הוא אומ׳ (בראשית ל״ז כ״ה) וישבו לאכל לחם וישאו עיניהם ויראו והנה ארחת ישמעאלים להודיע זכותו של צדיק עד איכן היא מקדמת שאלו ירד יוסף למצרים עם הערביים לא היו הורגין אותו בריח רע שלהן אלא זימן לו הקב״ה שקים מלאים בשמים והרוח מנשבת בהן מפני ריח רע של ערביים. אמ׳ להן באיזו זכות נטל יהודה את המלכות אם משום שאמ׳ (שם ל״ח כ״ו) צדקה ממני דייה להודאה שתכפר על הביאה. אם מפני שאמ׳ (שם ל״ז כ״ו) מה בצע כי נהרג את אחינו דייה להצלה שתכפר על המכירה. אם משום שאמר (שם מ״ד ל״ב) כי עבדך ערב את הנער והלא ערב הוא ובכל מקום ערב משלם. אמרו לו ילמדנו רבינו אמר להן כשבאו שבטים ועמדו על הים זה אומ׳ אני ארד וזה אומ׳ אני ארד קסץ נחשון בן עמינדב וכו׳ כי היכי דכתיבא לעילא. והטים להם חומה, עשאן כטין חומה. מימינם ומשמאלם, * מימינם בזכות התורה שעתידין לקבל ביטין שנ׳ (דברים ל״ג ב׳) מימינו אש דת למו. ומשמאלם, זו תפלה[1]). ד״א מימינם זו מזוזה ומשמאלם זו תפילין.

כג) * וירדפו מצרים ויבאו אחריהם כל סוס (רכב) פרעה, זה ש״ה (שה״ש א׳ ט׳) לסוסתי ברכבי פרעה דמיתיך רעיתי ר׳ מאיר אומ׳ לפי שיצא פרעה הרשע בסוסיא נקבה לפיכך נגלה עליו הקב״ה בכסא הכבוד דמות סוסיא נקבה[2]), ומניין שיצא פרעה הרשע בסוסיא נקבה אלא כך אמר להן לחיילותיו מי בכל בהמה קל שאעמוד וארכוב עליה וארדוף אחרי ישראל אמרו לו חיילותיו אין בכל בהמה קל אלא סוסיא נקבה שלך שכולה צבעונין ולא היה כיוצא בה מעולם לפיכך סוסים זכרים רואין אותה ורצין אחריה עמד ורכב עליה וירד בים שנ׳ כל סוס פרעה רכבו ופרשיו אל תוך הים. וכשם שאמר פרעה הרשע לחיילותיו מי בכל בהמה כולה קל כך אמר להן מלך מלכי המלכים ברוך הוא למלאכי השרת מי בכל הבריות המשמשות לפני קל אמרו לפניו רבונו של עולם הכל שלך והכל מעשה ידיך גלוי וידוע לפניך שאין בכל הבריות כולן קל אלא רוח שיוצאת מתחת כסא הכבוד לפיכך נגלה על כרוב שנ׳ (תהלים י״ח י״א) וירכב על כרוב ויעף וירא על כנפי רוח[3]).

כד) ויהי באשמורת הבקר, כבר הקדים להם בוקרו של אברהם שנ׳ (בראשי׳ כ״ב ג׳) וישכם אברהם בבקר, בוקרו של יצחק שנ׳ (שם ו׳) וילכו שניהם יחדו, בוקרו של יעקב שנ׳ (שם כ״ח י״ח) וישכם יעקב בבקר, בוקרו של משה שנ׳ (ל״ד

---

[1]) הפלה של יד שמניחין בשטאל, ע׳ מכילתא ולקמן סוף פכ״ט. [2]) עי׳ לקמן פ׳ כ״ט. [3]) מדרש זוטא הוצאת רש״ב צד 15.

ד') וישכם משה בבקר, בוקרו של יהושע שנ' (יהושע ג' א') וישכם יהושע בבקר, בוקרו של שמואל שנ' (ש"א ט"ו י"ב) וישכם שמואל בבקר, בוקרן של נביאים שעתידין לעמוד עליהן שנ' (איכה ג' כ"ג) חדשים לבקרים רבה אמונתיך, בוקרו של עולם הבא שנ' (תהלי' ה' ד') ה' בקר תשמע קולי. וכן את מוצא כשהקב"ה נפרע מן הרשעים אין נפרע מהן אלא בבקרים שנ' (תהלי' ק"א ח') לבקרים אצמית כל רשעי ארץ. וישקף ה' על מחנה מצרים, שלא כמדת בשר ודם מדת המקום בשר ודם במה שמכה בו אין מרפא בו אלא מכה באומיל ומרפא ברטייה, אבל הקב"ה במה שמכה בו מרפא כשבירך הקב"ה את ישראל לא בירכן אלא בהשקפה השקיפה ממעון קדשך וברך את עמך ישראל (דברי' כ"ו ט"ו) וכשנפרע מן הרשעים לא נפרע מהן אלא בהשקפה שנ' וישקף ה' אל מחנה מצרים. בעמוד אש וענן, היה עמוד הענן עושה את הים טיט ועמוד האש מרתיחו כזפת והיו טלפי סוסין נשמטין זכר מלמעלה ונקבה מלמטה[1]) וכן הוא אומ' (שופטים ה' כ"ב) אז הלמו עקבי סוס מדהרות דהרות אבירו[2]). ויהם את מחנה מצרים, המטן ערכבן נטל סנגין[3]) שכהם ולא היו יודעין מה הן עושין. ד"א ויהם אין מהומה אלא מגפה שנ' (דברים ז' כ"ג) והמם מהומה גדולה.

כה) ויסר את אופן מרכבותיו, רבי יהודה אומ' מחמת אש שלמעלה נישרפו גלגלים מלמטה והיו מוטות מרכבות רצות ונכנסות על כרהן שהיו טעונות כסף וזהב ואבנים טובות ומרגליות כדי שישלו ישראל את הבזה. ר' נחמיה אומ' מחמת רעם שלמעלה ניתזו ציטורות מלמטה שנ' (תהלים ע"ז י"ט) קול רעמך בגלגל האירו ברקים תבל ראתה ותחל הארץ, והיו מוטות מרכבות רצות ונכנסות על כרהן שהיו טעונות כסף וזהב ואבנים טובות ומרגליות כדי שישלו ישראל את הבזה. וינהגהו בכבדות, במדה שמדדו בה מדדת להן הם אמרו (ה' ט') תכבד העבודה אף אתה באותה מדה מדדת להן וינהגהו בכבדות. לשעבר פרדות מושכות את המרכבות עכשו מרכבה מושכת את הפרדות. * וינהגיהו בכבדות ר' יהודה בי' שמעון אומ' לפי שיצאו מצרים כולם בסוסים לפיכך העמיד להן הקב"ה סוסים של אש בים[4]) והיו מכין את הפרדות כולן ומהזירין אותן ליבשה והגלגלים משיבין אותן לים לכך נאמ' וינהגהו בכבדות. ר' מאיר אומ' כשנגלה הקב"ה על המצרים בים נגלה עליהן בתשעים אלפים רבוא ממלאכי חבלה מהן מלאכי זיע ומהן מלאכי רתת ומהן מלאכי ברד ומהן מלאכי שלהבת וחלחלה אוחזת לטי שרואה אותן אמרו לפניו רבונו של עולם הגח לנו ונעשה רצונך במצרים אמר להן אין דעתי מתקוררת עד שאני בעצמי נפרע משונאיהן של ישראל לכך נאמ' וינהגהו בכבדות. ויאמר מצרים אנוסה מפני בני ישראל, מפשין שבהן אמרו מפני דווים וסבופים[5]) אלו אנו בורחין, פקחין שבהן אומרין מי שנלחם להם במצרים הוא יעשה להם נסים בכל זמן. ר' יוסי אומ' מניין שהטכות שלקו על הים היו מעין מכות שבמצרים שנ' כי ה' נלחם להם במצרים מעין מכות שבמצרים ואומ' (ש"א ד' ח') אלה הם האלהים המכים את מצרים בכל מכה במדבר, ולא במצרים לבד אלא בכל המצירין להן עד סוף כל הדורות וכן הוא אומ' (תהלי'

---

[1]) מפרשי מכילתא מחקו ד' מלות אלו, וג"ל שפי' זכרות ונקבות של השלפים, כמו שמצינו זכרות ונקבות גבי קרן, ר"ה כ"ז: [2]) ע' הרגום שם. [3]) דגלים. [4]) ע' מדרש זוטא שם. [5]) ע' ב"רפ' פ"ח, א'.

ע״ח ס״ו) ויך צריו אחור חרפת עולם נתן למו ואומ׳ (שם כ״ז ב׳) צרי ואויבי לי המה כשלו ונפלו, כמעט איביהם אכניע ועל צריהם אשיב ידי (שם פ״א ט״ו), ואומ׳ (ישעי׳ י״א י״ג) וסרה קנאת אפרים וצררי יהודה יכרתו ואומ׳ (שם י״ד כ״ה) לשבור אשור בארצי ועל הרי אבוסנו וסר מעליהם עולו וסבלו מעל שכמו יסור. מדה זו נוהגת על פני הארץ שנ׳ (שם כ״ו) זאת העצה היעוצה על כל הארץ וזאת היד הנטויה על כל הגוים, מסני מה (שם כ״ז) כי ה׳ צבאות יעץ ומי יפר וידו הנטויה ומי ישיבנה. הא לא כמצרים בלבד אלא בכל המצירין להם עד סוף כל הדורות לכך נאמ׳ כי ה׳ נלחם להם במצרים.

כו) ויאמר ה׳ אל משה נטה את ידך על הים, אין הים עומד כנגדך. וישובו המים על מצרים על רכבו ועל פרשיו, החזיר עליהן את הגלגל שיחזור עליהם זדונם שבמחשבה שחישבו בה אני דנם. הם חשבו לאבד בני בטים אף אני איני מאבדן אלא במים, וכן הוא אומ׳ (תהלי׳ ז׳ ט״ז) בור כרה ויחפרהו ויפול בשחת יפעל, כורה שחת בה יפול וגולל אבן אליו תשוב (משלי כ״ו כ״ז) הופר גומץ בו יפול ופורץ גדר ישכנו נחש, מסיע אבנים יעצב בהם ובוקע עצים יסכן בם (קהלת י׳ ח׳—ט׳) ואומ׳ (תהלי׳ ז׳ י״ז) ישוב עמלו בראשו ועל קדקדו חמסו ירד, וכן שלמה אומ׳ (משלי י״ב י״ד) מפרי פי איש ישבע טוב וגמול ידי אדם ישיב לו, וכן ישעיה אומ׳ (נ״ט י״ח) כעל גמולות כעל ישלם חמה לצריו גמול לאויביו לאיים גמול ישלם, וכן ירמיה אומ׳ (ל״ב י״ט) גדול העצה ורב העלילה אשר עיניך פקוחות על כל דרכי בני אדם לתת לאיש כדרכיו וכפרי מעלליו, וכן אליהוא אומ׳ (איוב ל״ד י׳) הלילה לאל מרשע ושדי מעול, וכן יתרו אומ׳ (י״ח י״א) עתה ידעתי כי גדול ה׳ מכל האלהים כי בדבר אשר זדו עליהם מכירו הייתי לשעבר ועכשיו ביותר שבמחשבה שחישבו מצרים לאבד את ישראל בה דנם המקום, כי בדבר אשר זדו עליהם. לעולם אמרו במדה שאדם מודד בה מודדין לו.

כז) ויט משה את ידו על הים, * אין הים עומד כנגד משה. וישב הים לפנות בקר לאיתנו, אין איתנו אלא תקסו כענין שנ׳ (במדבר כ״ד כ״א) איתן מושבך ושים בסלע קנך. ר׳ נתן אומ׳ אין איתן אלא לשון קשה שנ׳ (ירמיה ה׳ ט״ו) גוי איתן הוא גוי מעולם הוא. * ד״א לאיתנו ר׳ יונתן אומ׳[1]) אל תקרא לאיתנו אלא לתנאו תנאים התנה הקב״ה עם הים שיהא נקרע לישראל הדא הוא דכת׳ וישב הים לפנות בקר לאיתנו לתנאו. ומצרים נסים לקראתו, מניין אתה אומ׳ בכל מקום שהיה המצרי רץ היה הים מקדמו ת״ל ומצרים נסים לקראתו. משלו משל למה הדבר דומה ליונה שברחה מסני בן נץ ונכנסה לה לטרקלין של מלך פתח המלך חלונות מזרחית ויצאת והלכה לה נכנס בן נץ אחריה נעל המלך כל אותן חלונות התחיל טורה בו חצים, כך כיון שעלה האחרון שבישראל מן הים ירדו מצרים לים סתם עליהם ים מארבע רוחותיו כדי לאבדן והיו מלאכי השרת מזרקין בהן אבני ברד ואבני אלגביש כענין שנ׳ (יחזקאל ל״ח כ״ב) ונשפטתי אתו בדבר ובדם ונגש שוטף ואבני אלגביש. וינער ה׳ את מצרים בתוך הים, לאדם שמנער את הקדרה שהתחתון עולה למעלה והעליון יורד למטה. ד״א וינער ה׳ את מצרים נתן בהם כח נערות כדי שיהיו יכולין לקבל רוב פורענות.

---

[1]) בב״ר פ׳ ה׳ בשם ר׳ יוחנן.

ד"א ויגער מסרם למלאכים נערים למלאכים אכזראים כדי שישמטו את נשמתן בענין שנ' (משלי י"ז י"א) ומלאך אכזרי ישלח בו, ואומר (איוב ל"ו י"ד) תמות בנוער נפשם וחיתם בקדשים.

כח) וישובו המים, * כל מים שבעולם חזרו[1]). ויכסו את הרכב ואת הפרשים לכל חיל פרעה, אפלו פרעה שנ' (ט"ו ד') מרכבות פרעה וחילו ירה בים, ואומ' ויגער פרעה וחילו דברי ר' יהודה. ר' נחמיה אומ' חוץ מפרעה שנ' (ט' ט"ז) ואולם בעבור זאת העמדתיך, ויש אומרין באחרונה בא וטבע שנ' (ט"ו י"ט) כי בא סוס פרעה. כט) ובני ישראל הלכו ביבשה בתוך הים והמים להם חומה, חמה כת' היו מלאכי השרת מתמהין לומ' בני אדם שעבדו ע"ז יעברו ביבשה בתוך הים אף הים נתמלא עליהם חמה ובקש לאבדן שלמעלה הוא אומ' חומה וכאן הוא אומ' חמה מ' גרם להם להנצל. מימינם ומשמאלם, מימינם בזכות התורה שעתידין לקבל ביטין שנ' (דברים ל"ג ב') מימינו אש דת למו, ומשמאלם בזכות תפלה. ד"א והמים להם חמה דרש ר' פפיוס[2]) והוא באחד ומי ישיבנו (איוב כ"ג י"ג) הוא דן יחידי את כל באי העולם ואין להשיב לדברו אמר לו ר' עקיבה דייך פפיוס הא מה אתה מקיים והוא באחד ומי ישיבנו שלא להשיב על דברי מי שאמר והיה העולם שהכל בדין והכל באומה. דרש ר' פפיוס הן האדם היו כאחד טמנו (בראשית ג' כ"ב) כאחד מטלאכי השרת אמר לו ר' עקיבה דייך פפיוס מה אתה מקיים הן האדם היה כאחד מלמד שנתן הקב"ה לפניו שני דרכים דרך חיים ודרך מות ובחר לו הוא דרך המות. דרש ר' פפיוס וימירו את כבודם בתבנית שור אוכל עשב (תהלי' ק"ו כ') שומיע אני שור שלמעלה ת"ל אוכל עשב אמר לו ר' עקיבה דייך פפיוס מה אתה מקיים וימירו את כבודם שומיע אני בשור שבשאר ימות השנה ת"ל אוכל עשב אין לך מנוול ומשוקץ משור משעה שהוא אוכל עשב. דרש ר' פפיוס לסוסתי ברכבי פרעה (שה"ש א' ט') רכב פרעה על סוס זכר כויכול נגלה לו הקב"ה על דמות סוס זכר שנ' (תהלי' י"ח י"א) ויורכב על כרוב ויעף, חזר ורכב על סוס נקבה כויכול נגלה לו הקב"ה על דמות סוס נקבה שנ' לסוסתי ברכבי פרעה אמ' לו ר' עקיבה דייך פפיוס מה אתה מקיים לסוסתי לסססתי כת' כשם שששתי על מצרים לאבדם כך ששתי על ישראל לאבדם מי גרם להם להנצל מימינם ומשמאלם בזכות התורה שעתידין לקבל ביטין ובזכות תפלין שהיא בשמאל.

ל) ויושע ה' ביום ההוא את ישראל מיד מצרים, כצפור שנתונה בידי אדם שאם מכבישׁ ידו עליה קמעה הרי הוא הורגה וכן הוא אומ' (שם קכ"ד ז') נפשנו כצפור נמלטה מפח יוקשים הפח נשבר ואנחנו נמלטנו ברוך ה' שלא נתננו טרף לשניהם, ויש אומרין כאדם ששומיט עובר ממעי הפרה וכן הוא אומ' (דברי' ד' כ') ואתכם לקח ה' ויוציא אתכם מכור הברזל ממצרים. וירא ישראל את מצרים מתים על שפת אין כת' אלא מת על שפת הים מתים ואינן מתים. כיוצא בו אתה אומ' (בראשית ל"ה י"ח) ויהי בצאת נפשה כי מתה וכי מתה היתה אלא מה להלן מתה ואינה מתה אף כאן מתים ואינן מתים. ד"א וירא ישראל את מצרים מת מפני ארבעה דברים שלא יהיו ישראל אומרין כשם שעלינו מצד זה כך הן עלו מצד אחר.

---

[1]) ע' שמ"ר פכ"ב ב'. [2]) בטכילתא הגי' פפוס, והנכון כגי' דכאן.

ד״א שלא יהיו מצרים אומרים כשם שאבדנו במים כך הן אבדו במים. ד״א בשביל מוטות ומרכבות שהיו טעונות כסף וזהב ואבנים טובות ומרגליות כדי שיטלו את הבזה. ד״א כדי שיהיו נותנין עיניהן בהן ומוכיחין אותן וכן הוא אומר (תהלי׳ נ׳ כ״א) אוכיחך ואערכה לפניך ואומ׳ (מיכה ז׳ י׳) ותרא אויבתי ותכסיה בושה האומרה אלי איו ה׳ אלהיך עיני תראינה בה עתה תהיה למרמס כטיט חוצות, * ועליהם הוא אומ׳ (תהלי׳ י״ח ל״ד) ועל במותי יעמידיני[1]) אלו המצרים שהיו במותיהן של ישראל בשעה ששיקען הקב״ה בים רמז לו הקב״ה לים והשליכן ליבשה והיו ישראל רואין אותן מושלכין מתים ביבשה שנ׳ וירא ישראל את מצרים מת על שפת הים וכל אחד ואחד היה נוטל כלבו והוליך ונותן רגלו על צוארו של מצרי לקיים מה שנ׳ (דברי׳ ל״ג כ״ט) ואתה על במותימו תדרוך[2]) והיה ישראל אומ׳ לכלבו אכול מן היד הזו המשעבדת בי, אכול מן המתנים הללו שהן שמחין בשעבודי ודויד מפרשה (תהלי׳ ס״ח כ״ד) למען תמחץ רגלך בדם לשון כלביך לכך כנסת ישראל אומרת (חבקוק ג׳ י״ט) ועל במותי ידריכיני למנצח בנגינותי בשביל שעשית לנו כל הנסים הללו שהצלתנו מן המצרים ושקעת אותן בים והשליכן ליבשה כדי שנראה היאך נעשה הדין בהן לסיכך נתנו לך נצחון ואמרנו לפניך שירה אז ישיר משה.

לא) וירא ישראל את היד הגדולה, מכות חמורות ומכות משונות זו מזו ומיתות משונות ומיתות חמורות זו מזו[3]). ר׳ יוסי הגלילי אומ׳ מניין אתה אומר שלקו המצרים במצרים עשר מכות ועל הים לקו חמשים מכות שבמצרים הוא אומ׳ (ח׳ ט״ו) ויאמרו החרטמים אל פרעה אצבע אלהים היא ועל הים הוא אומ׳ וירא ישראל את היד הגדולה כמה לקו באצבע עשר, אמור מעתה במצרים לקו עשר מכות ועל הים לקו חמשים מכות. ר׳ אליעזר אומ׳ מניין שכל מכה ומכה שהביא המקום ב״ה על המצרים היתה של ארבע מכות שנ׳ (תהלי׳ ע״ח מ״ט) ישלח בם חרון אפו עברה אחת וזעם שתים וצרה שלוש ומשלחת מלאכי רעים ארבע אמור מעתה במצרים לקו ארבעים מכות ועל הים לקו מאתים מכות. ר׳ עקיבה אומ׳ מנין שכל מכה ומכה שהביא הקב״ה על המצרים היתה של חמש מכות שנ׳ ישלח בם חרון אפו הרי אחת עברה שתים זעם שלוש צרה ארבע משלחת מלאכי רעים חמש, אמור מעתה במצרים לקו חמשים מכות ועל הים לקו מאתים וחמשים מכות. ויראו העם את ה׳, לשעבר לא היו יראים את ה׳ עכשיו ויראו את ה׳. ויאמינו בה׳ ובמשה עבדו, אם במשה האמינו קל וחומר במקום אלא ללמדך שכל המאמין ברועה ישראל כאלו האמין במי שאמר והיה העולם. כיוצא בו אתה אומ׳ (במדבר כ״א ה׳) וידבר העם באלהים ובמשה אם באלהים דברו קל וחומר במשה אלא ללמדך שכל המדבר ברועה ישראל כאלו מדבר במי שאמר והיה העולם. ד״א ויאמינו בה׳ ובמשה עבדו נדולה אמנה לפני מי שאמ׳ והיה העולם שבשכר אמנה שהאמינו זכו ששרת עליהן רוח הקודש ואמרו שירה שנ׳ ויאמינו בה׳ אז ישיר משה ובני ישראל. ר׳ נחטיה אומ׳ מניין שכל העושה מצוה אחת באמנה לפני מי שאמ׳ והיה העולם כדאי הוא שתשרה רוח הקדש עליו ויאמר שירה שכן מצינו באבותינו שבשכר אמנה שהאמינו זכו ששרת עליהם רוח הקדש

---

[1]) ע׳ מאמר זה במדרש ההלים ריש סי׳ כ״כ. [2]) עיי״ש ברש״י וספרי. [3]) ע׳ פי׳ ריטב״א לאגדת של פסח בשם מכילתא דר׳ עקיבה.

ואמרו שירה שנ' אז ישיר משה ובני ישראל. וכן את מוצא באברהם שלא ירש העולם הזה והעולם הבא אלא בשכר אמנה שנ' (בראשית ט"ו ו') והאמין בה' ויחשביה לו צדקה ואומ' (ישעי' כ"ו ב') פתחו שערים ויבא גוי צדיק שומר אמונים בשער זה בעלי אמונה נכנסין וכן הוא אומ' (תהלים צ"ב ב') טוב להודות לה' ולזמר לשמך עליון להגיד בבקר חסדיך ואמונתך בלילות כי שמחתני ה' בפעליך מי גרם לנו לשמוח בשמחה הזאת אמנה שהאמנו בעולם הזה שכולו לילות. וכן יהושפט אומ' (דה"ב כ' כ') האמינו בה' אלהיכם ותיאמנו האמינו בנביאיו והצליחו. וכן את מוצא שאין גליות מתכנסות אלא באמנה שנ' (שה"ש ד' ח') אתי מלבנון כלה אתי מלבנון תבואי תשורי מראש אמנה ואומ' (הושע ב' כ"א) ואירשתיך לי באמונה, ואומ' (חבקוק ב' ד') וצדיק באמונתו יחיה, ואומ' (ירמיה ה' ג') עיניך הלא לאמונה הא גדולה אמנה לפני מי שאמ' והיה העולם שבשכר אמנה שהאמינו ישראל שרת עליהן רוח הקדש ואמרו שירה שנ' ויאמינו בה' ובמשה עבדו אז ישיר משה ובני ישראל ולהלן הוא אומ' (תהלי' ק"ו י"ב) ויאמינו בדבריו ישירו תהלתו.

[טו] א) אז ישיר משה ובני ישראל, יש אז לשעבר ויש אז לעתיד לבא אז הוחל לקרוא בשם ה' (בראשית ד' כ"ו), אז אמרה חנן דמים למולות (ד' כ"ו), אז יבנה יהושע מזבח (יהושע ח' ל') אז אמר דוד (דה"י א' ט"ו ב') אז אמר שלמה (מ"א ח' י"ב) לשעבר. אז תיראי ונהרת (ישעיה ס' ה') אז ידלג כאיל פסח (שם ל"ה ו'), אז תפקחנה (שם ה'), אז ימלא שחוק פינו ולשוננו רנה (תהלי' קכ"ו ב'), אז יאמרו בגוים הגדיל לעשות עם אלה (שם ג') לעתיד לבוא. ר' אומ' אז שר משה ובני ישראל אין כת' כאן אלא אז ישיר משה ובני ישראל נמצאנו למדים לתחית המתים מן התורה.

אז ישיר משה ובני ישראל תנן התם בו ביום דרש ר' עקיבה אז ישיר משה ובני ישראל את השירה הזאת לה' ויאמרו לאמור אלא שאין ת"ל לאמר ולמה נאמ' לאמר אלא שהיו ישראל עונין אחריו של משה על כל דבר ודבר בקורין את ההלל אשירה לה' כי גאה גאה לכך נאמ' לאמר. ר' נחמיה אומ' בקורין את שמע היו קורין לא בקורין את ההלל[1]. תנו רבנן בו ביום דרש ר' עקיבה בשעה שעלו ישראל מן הים נתנו עיניהם לומר שירה כיצד אמרו שירה כנגדול המקרא את ההלל והן עונין אחריו ראשי פרקים משה אומ' אשירה לה' והן אומרין אשירה לה' משה אומ' כי גאה גאה והן אומרין אשירה לה'. משה אומ' סוס ורוכבו רמה בים והן אומרין אשירה לה'. ר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי אומ' כקטן המקרא את ההלל והן עונין אחריו מה שאומר. משה אומ' אשירה לה' וישראל אומרין אשירה לה'. משה אומ' כי גאה גאה והן אומרין כי גאה גאה. ר' נחמיה אומר כסופר הסורס על שמע בבית הכנסת שהוא פותח תהלה והן עונין אחריו. במאי קא מיפלגי בלאמר קא מיפלגי ר' עקיבה סבר לאמר אמלתא קמייתא ור' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי סבר לאמר אכל מלתא ומלתא משמע ור' נחמיה סבר ויאמרו דאמור כולהו בהדי הדדי, לאמר דפתח להו משה ברישא. תנו רבנן דרש ר' יוסי הגלילי בשעה שעלו ישראל מן הים נתנו עיניהם לומר שירה כיצד עולל מוטל על ברכי אמו ותינוק יונק משדי אמו

[1] סוטה כ"ז ע"ב.

כיון ששרתה עליהם שכינה עולל הגביה צוארו ותינוק שמט דד מפיו ואמרו שירה זה אלי ואנוהו שנ' מפי עוללים ויונקים יסדת עוז (תה' ח' ג') תניא היה ר' מאיר אומ' מניין שאפילו עוברין שבמעי אמן אמרו שירה על הים שנ' במקהלות ברכו אלהים ה' ממקור ישראל (שם ס"ח כ"ז) והלא לא ראו אמ' ר' תנחומה כריסן של אימן נעשית להן כספקלריא המאירה וראו[1]).

ד"א משה ובני ישראל מניד הכתוב שהיה משה שקול כנגד כל ישראל וישראל שקולין כנגד משה בשעה שאמרו שירה. ד"א משה ובני ישראל מלמד שאמ' משה שירה כנגד כל ישראל. את השירה הזאת, מיכלל דאיכא אחריתי. תניא וכי שירה אחת היא והלא עשר שירות הן[2]) ראשונה שנאמרה במצרים השיר יהיה לכם כליל התקדש חג (ישעיה ל' כ"ט), שנייה שאמרו על הים זה אלי ואנוהו, שלישית שנאמרה על הבאר אז ישיר ישראל את השירה הזאת עלי באר ענו לה (במדבר כ"א י"ז), רביעית שירת האזינו וידבר משה באזני כל קהל ישראל את דברי השירה הזאת (דברי' ל"א ל'), חמישית שאמר יהושע אז ידבר יהושע לה' (את השירה הזאת) ביום תת ה' את האמרי (יהושע י' י"ב), ששית שאמרו דבורה וברק ותשר דבורה וברק בן אבינועם (שופט' ה' ה'), שביעית שאמר דויד וידבר דוד לה' את דברי השירה הזאת (ש"ב כ"ב א'), שמינית שאמר שלמה מזמר שיר חנכת הבית לדויד (תהלים ל' א') וכי דויד בנאו והלא שלמה בנאו שנ' (מ"א ז' ט') ויכן את הבית ויכלהו אלא שנתן דויד נפשו עליו נקרא על שמו והיכן נתן נפשו עליו שנ' (תהלים קל"ב א') זכור ה' לדויד את כל ענותו אשר נשבע לה' נדר לאביר יעקב, אם אבוא באהל ביתי אם אעלה על ערש יצועי עד אמצא מקום לה' משכנות לאביר יעקב, מה נאמר לו (מ"א י"ב ט"ז) עתה ראה ביתך דויד הא כל דבר ודבר שאדם נותן נפשו עליו נקרא על שמו. ד"א שירת שלמה דכת' שיר השירים אשר לשלמה (שה"ש א' א'), תשיעית שאמר יהושפט שנ' (דה"ב כ' כ"א) ויועץ אל העם ויעמד משוררים לה' ומהללים להדרת קדש בצאת לפני החלוץ ואומרים הודו לה' (כי טוב) כי לעולם חסדו, עשירית לעתיד לבוא שנ' שירו לה' שיר חדש תהלתו מקצה הארץ (ישעי' מ"ב י') ואומ' (תהלים קמ"ט א') שירו לה' שיר חדש תהלתו בקהל חסידים. כל תשועות שעבי'ו נקראו על שם נקבה כשם שנקבה יולדת כך תשועות שעברו יש אחריהן שעבור, אבל תשועה העתידה לבא נקראת על שם זכר כשם שאין הזכר יולד כענין שנ' (ירמיה ל' ו') שאלו נא וראו אם ילד זכר כך תשועה העתידה לבוא אין אחריה שעבוד שנ' (ישעי' מ"ה י"ז) ישראל נושע בה' תשועת עולמים לא תבושו ולא תכלמו עד עולמי עד. לה', לה' אמרוה ולא לבשר ודם לא כענין שנ' (ש"א י"ח ו') ותצאנה הנשים המשחקות מכל ערי יהודה לשיר והמחולות לקראת שאול המלך בתפים בשמחה ובשלישים ותענינה הנשים המשחקות ותאמרנה הכה שאול באלפיו ודוד ברבבותיו אבל כאן לה' ולא לבשר ודם. ויאמרו לאמר, ר' נחמי'ה אומר רוח הקודש שרת על ישראל ואמרו שירה כבני אדם שקורין את שמע. אלעזר בן תדאי אומ' משה פותח ואומ' אשירה לה' וישראל

---

[1]) סוטה ל' ע"ב. [2]) הובא בתשובות הגאונים הוצאת הרכבי סי' ס"ו בשם שאר ספרי דבי רב, ועיו"ש סי' רכ"ט, דשם נקרא מכילתא דרשב"י בשם ספרי דבי רב ומכילתא דר' ישמעאל מכונה בשם מכילתא דארץ ישראל, וע' בפ' משפטים כ"ב י"ב.

עונין אחריו וגומרין עמו סוס ורוכבו רמה בים, משה פותח ואומ' עזי וזמרת יה וישראל עונין אחריו וגומרין עמו זה אלי ואנוהו, משה פותח ואומ' ה' איש מלחמה וישראל עונין אחריו וגומרין עמו ה' שמו.

ד"א לה' נאה גדולה לה' נאה גבורה לו תפארת והנצח וההוד וכן דוד אומר (דה"א כ"ט י"א) לך ה' הגדולה והגבורה והתפארת והנצח וההוד. מושלו משל לה"ד למלך בשר ודם שנכנס למדינה והיו מקלסין לפניו שהוא גבור ואינו אלא חלש, שהוא חכם ואינו אלא טפש, שהוא עשיר ואינו אלא עני, שהוא רחמן ואינו אלא אכזרי, שהוא דיין שהוא נאמן ואין בו אחת מכל המדות הללו אלא שמחנפין לו. אבל מי שאמר והיה העולם אינו כן שירו לה' שהוא גבור שנ' ה' עזוז וגבור ה' גבור מלחמה (תה' כ"ד ח'). שירו לה' שהוא חכם ה' בחכמה יסד ארץ (משלי ג' י"ט). ואומ' עמו חכמה וגבורה לו עצה ותבונה (איוב י"ב י"ג). שהוא עשיר שנ' הן לה' אלהיך השמים ושמי השמים הארץ וכל אשר בה (דברי' י' י"ד) ואומ' לי הכסף ולי הזהב אמר ה' צבאות (חגי ב' ח'). שהוא רחמן שנ' ה' ה' אל רחום וחנון (שמות ל"ד ו'). ואומ' כי אל רחום ה' אלהיך (דברי' ד' ל"א). שירו לה' שהוא דיין שנ' כי אלהי (ה)משפט ה' (ישעי' ל' י"ח). ואומר אלהים נצב בעדת אל בקרב אלהים ישפוט (תה' פ"ב א'). שירו לה' שהוא נאמן שנ' האל הנאמן שומר הברית והחסד (דב' ז' ט') אל אמונה ואין עול (שם ל"ב ד'). שירו לה' שהוא נאה שהוא הדור שהוא משובח שנ' כי מי בשחק יערך לה' ידמה לה' בבני אלים (תה' פ"ט ז') ואומ' ה' אלהים צבאות מי כמוך חסין יה (שם פ"ט ט') ואומ' אין כמוך באלהים ה' ואין כמעשיך (שם פ"ו ח') ואומ' דודי צח ואדום דגול מרבבה ראשו כתם פז קוצותיו תלתלים כולו עד זה דודי וזה רעי בנות ירושלים (שה"ש ה' י'—י"ו). הא לה' נאה גדולה לה' נאה גבורה לו תפארת נצח והוד. וכן דוד אמ' לך ה' הגדולה והגבורה והתפארת והנצח וההוד (דהי"א כ"ט י"א). כי נאה נאה, הגאני והגאיתיו הגאני במצרים כה אמר ה' בני בכורי ישראל (ד' כ"ב) ואף אני הגאיתיו ואמרתי לפניו שירה השיר יהיה לכם כליל התקדש חג (ישעי' ל' כ"ט). הגאני על הים ויסע מלאך האלהים ההלך לפני מחנה ישראל כול' (י"ד י"ט) ואף אני הגאתיו ואמרתי לפניו שירה זה אלי ואנוהו. ד"א כי גאה נאה גיאה הוא ועתיד להתגאות שנ' כי יום לה' על כל גאה ורם ועל כל נשא ושפל ועל כל ארזי הלבנון הרמים והנשאים ועל כל אלוני הבשן ועל כל ההרים הרמים ועל כל הגבעות הנשאות ועל כל מגדל גבוה ועל כל חומה בצורה ועל כל אניות תרשיש ועל כל שכיות החמדה ושח גבהות האדם ושפל רום אנשים ונשגב ה' לבדו ביום ההוא (ישע' ב' י"ב—י"ז). ד"א כי נאה נאה מתנאה הוא על כל הגאים במה שאומות העולם מתגאין לפניו בו נפרע מהן. וכן את מוצא באנשי מבול שבמה שנתגאו לפניו בו נפרע מהן וכן את מוצא באנשי מגדל ובאנשי סדום. וכן את מוצא במצרים שבמה שנתגאו לפניו בו נפרע מהן שנ' ויצו פרעה לכל עמו לאמר כל הבן הילוד היארה תשליכהו (א' כ"ב) מה נאמר בהן מרכבות פרעה וחילו ירה בים (ט"ו ד'). וכן את מוצא בסיסרא שבמה שנתגאה לפניו בו נפרע ממנו שנ' ויועק סיסרא את כל רכבו תשע מאות רכב ברזל ואת כל העם אשר אתו מחרושת הגוים אל נחל קישון (שופטי' ד' י"ג) ומהוא אומ' מן שמים נלחמו הככבים ממסלותם נלחמו עם סיסרא (שם ה' כ'). וכן את מוצא בסנחריב שבמה שנתגאה לפניו בו נפרע

ממנו שנ' ביד מלאכיך חרפת ותאמר ברב רכבי [וגו'] אני קרתי ושתיתי מים ואחריב בכף פעמי כל יאורי מצור (מ"ב י"ט כ"ג—כ"ד). מהוא אומ' ויצא מלאך ה' ויך במחנה אשור מאה ושמונים וחמשה אלף וישכימו בבקר והנה כלם פגרים מתים (שם י"ט כ"ה) אלו ראשי נייסות שלו[1]). אמרו גדול שבהן הוא ממונה על מאה ושמונים וחמשה אלף. קטן שבהן אין פחות משני אלפים שנ' ואיך תשיב את פני פחת אחד עבדי אדני הקטנים ותבטח לך על מצרים לרכב ולפרשים ועתה התערב נא את אדוני המלך ואתנה לך אלפים סוסים (שם י"ח כ"ג—כ"ד). מהוא אומר זה הדבר אשר דבר ה' עליו בזה לך לעגה לך בתולת בת ציון אחריך הניעה ראש[2]) בת ירושלים (שם י"ט כ"א). וכן את מוצא בנבוכדנצר שכמה שנתגאה לפניו בו נפרע ממנו שנ' ואתה אמרת בלבבך אל השמים אעלה בין כוכבי אל ארים כסאי (ישעיה י"ד י"ג) מהוא אומ' אך אל שאול תורד אל ירכתי בור (שם י"ד ט"ו). וכן את מוצא בנגיד צור שכמה שנתגאה לפניו בו נפרע ממנו שנ' כן אדם אמור לנגיד צור כה אמר ה' אלהים יען גבה לבך ותאמר אל אני מושב אלהים ישבתי בלב ימים ואתה אדם ולא אל ותתן לבך כלב אלהים (יחזקאל כ"ח ב'). מהוא אומר עליו מותי ערלים תמות ביד אדם כי אני דברתי נאם ה' אלהים[3]) הא במה שהאומות מתגאין לפניו בו נפרע מהן לכך נאמ' כי נאה נאה. סוס ורוכבו, וכי סוס אחד ורכב אחד והלא כבר נאמר (י"ד ז') ויקח שש מאות רכב בחור אלא מלמד שלא היה לפני המקום אלא כסוס אחד ורכב אחד בלבד. כיוצא בו אתה אומ' כי תצא למלחמה על איביך וראית סוס ורכב (דב' כ' א') וכי בסוס אחד ורכב אחד אומות העולם יוצאין אלא כל זמן שישראל עושין רצונו של מקום אין אויביהם לפניהם אלא כסוס ורכבו בלבד. ד"א סוס ורוכבו מלמד שהיה סוס קשור ברכבו ורכבו קשור בסוס. רמה בים, כת' אחד אומ' רמה בים וכת' אחד אומ' (ט"ו ד') ירה כאיזה צד יתקיימו שני כתובים הללו. רמה שהיו עולין למרום. ירה שהיו יורדין לתהום ולא היו נפרדין זה מזה. בנוהג שבעולם אדם זורק שני כלים לאויר לא סוף אחד מהן ליפרד מחבירו אבל כאן רמה ירה רמה שהיו עולין למרום. ירה שהיו יורדים לתהום ולא היו נפרדין זה מזה. ד"א רמה בים כיון שראו ישראל עֲרָה של מצרים שנפל התחילו נותנין לפניו את השבח לכך נאמ' רמה בים. וכן את מוצא שאין המקום נפרע מן המלכיות עד שמפיל את שריהן תחלה שנ' (ישעיה כ"ד כ"א) ביום ההוא יפקד ה' על צבא המרום במרום ואחר כך ועל מלכי האדמה על האדמה. ואומ' איך נפלת משמים הילל בן שחר ואחר כך נגדעת לארץ חולש על גוים (שם י"ד י"ב). ואומ' כי רותה בשמים חרבי ואחר כך הנה על אדום תרד ועל עם חרמי למשפט (שם ל"ד ה'). ד"א סוס ורוכבו רמה בים היה הקב"ה מביא סוס ורוכבו ומעמידן בדין אומר לסוס מפני מה רצת אחר בני אומר לו מצרי מריצני בעל כרחי שנ' (י"ד כ"ג) וירדפו מצרים אחריהם כל סוס פרעה. אומר למצרי מפני מה רצת אחר בני והוא אומ' סוס היה מריצני בעל כרחי שנ' (ט"ו י"ט) כי בא סוס פרעה והיה הקב"ה מביא סוס ורוכבו ודנם כאחד. זו שאל אנטינוס את רבי אמר לו ומאחר שאדם זה מת וגוף כלה כלום הקב"ה מביא לדין אמר לו על שאתה משאיליני על גוף טמא שאליני על נשמה שהיא טהורה * מושלו משל להד"ד למלך בשר ודם שהיה לו פרדס והיו בו בכורות

---

[1]) ע' תוספתא סוטה פ"ג. [2]) נ"א ראש הניעה, וכן במקרא. [3]) ע' יחזקאל כ"ח י'.

נאות והשיב בו שני עבדים חגר וסומא לשמרו אמר לו חגר לסומא בכורות נאות אני רואה אמר לו סומא וכי אני רואה אמר לו חגר וכי אני יכול להלך. מה עשו רכב חגר על גבי סומא והלכו נטלו את הבכורות וישבו בטקומן. לימים בא המלך וישב עליהן בדין אמר להן היכן הן בכורות אמר לו סומא וכי רואה אני אמר לו חגר וכי יכול אני להלך. המלך פקח היה הרכיב חגר על גבי סומה והיו מהלכין אמר להן כך עשיתם ואכלתם את הבכורות. כך הקב״ה מביא גוף ונשמה ומעמידן בדין אומר לגוף מפני מה חטאת לפני אומ׳ לפניו רבונו של עולם אני שחטאתי נשמה שחטאת מיום שיצאת ממני לא מושלך אני לפניך כאבן. אומ׳ לנשמה מפני מה חטאת לפני אומרת לפניו רבונו של עולם אני שחטאתי גוף שחטא מיום שיצאתי ממנו לא טהורה אני לפניך. הקב״ה מביא נשמה ומכניסה לגוף ודנם כאחד שנ׳ (תה׳ נ׳ ד׳) יקרא אל השמים מעל ואל הארץ לדין עמו יקרא אל השמים מעל להביא נשמה ואל הארץ להביא הגוף ואחר כך לדון עמו מידיין עמו[1]. ד״א סום ורוכבו איסי בן שמאי אומר נאמ׳ כאן סום סתם ונאמ׳ להלן (זכריה י״ב ד׳) ביום ההוא נאם ה׳ אכה כל סום בתמהון ורוכבו בשגעון ועל בית יהודה אפקח את עיני וכל סום העמים אכה בעורון ואומ׳ (שם י״ד י״ב) וזאת תהיה המגפה אשר ינף ה׳ את כל העמים אשר צבאו על ירושלים המק בשרו והוא עומד על רגליו ועיניו תמקנה בחוריהן ולשונו תמק בפיהם וכן תהיה מגפת הסום הסרד הגמל והחמור וכל הבהמה אשר יהיה במחנות ההמה כמגפה הזאת. בא מפורש ולימד על הסתום מה מפורש בחמש מכות אף סתום בחמש מכות.

ב) עזי, אין עזי אלא תקפי שנ׳ (ירמיה י״ו י״ט) ה׳ עזי ומעזי ואומ׳ (תה׳ כ״ח ז׳) ה׳ עזי ומגני בו בטח לבי ונעזרתי. ד״א עזי אין עזי אלא תורה שנ׳ (שם כ״ט י״א) ה׳ עז לעמו יתן ה׳ וגו׳ ואומ׳ (שם צ״ט ד׳) ועז מלך משפט אהב. ד״א עזי אין עזי אלא מלכות שנ׳ (שם כ״א ב׳) ה׳ בעזך ישמח מלך. ואומ׳ (שם כ״ח ח׳) ה׳ עוז למו ומעוז ישועות משיחו הוא. ד״א עזי עוזר וסומך אתה לכל באי העולם ולי ביותר. וזמרת יה, זמרת את לכל באי העולם ולי ביותר שהרי אומות העולם אומרין גיאותו ושבחו של מי שאמ׳ והיה העולם אבל שלי נעים לפניו שנ׳ (ש״ב כ״ג א׳) ונעים זמירות ישראל. הוא עשאני אימרא[2] ואף אני עשיתיו אימרה. הוא עשאני אימרה וה׳ האמירך היום (דב׳ כ״ו י״ז) ואף אני עשיתיו אימרה את ה׳ האמרת היום (שם כ״ו י״ח) ישראל אומרין מי כמוך באלים ה׳ (ט״ו י״א) ורוח הקודש מבשרת על ידיהם ואומרת אשריך ישראל מי כמוך (דב׳ ל״ג כ״ט) ישראל אומרים שמע ישראל ה׳ אלהינו ה׳ אחד (שם ו׳ ד׳) ורוח הקדש מבשרת על ידיהם ואומרת ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ (דהי״א י״ז כ״א) ישראל אומרין כתפוח בעצי היער כן דודי בין הבנים (שה״ש ב׳ ג׳) ורוח הקודש מבשרת על ידם ואומרת כשושנה בין החוחים כן רעיתי בין הבנות (שם ב׳ ג׳) ישראל אומרין זה אלי ואנוהו (ט״ו ב׳) ורוח הקדש מבשרת על ידם עם זו יצרתי לי תהלתי יספרו (ישע׳ מ״ג כ״א) ישראל אומ׳ כי תפארת עזמו אתה (תה׳ פ״ט י״ח) ורוח הקודש מבשרת על ידם ואומרת ישראל אשר בך אתפאר (ישע׳ מ״ט ג׳). ויהי לי לישועה, ישועה אתה לכל באי העולם ולי ביותר. ד״א ויהי לי לישועה היה לי

---

[1]) סנהדרין צ״א ע״א, ובמכילתא היא קטיעה. [2]) בילקוט גר׳ אמירה והוא בל״ע שר ומושל, ויש לפרש גם לשון אימרא כדאיתא בויק״ר פ״ו בצע אמרתו בזע פורפירא, שהיא בגד של מלכים וסימן שררה ומלכות. וע׳ תשובות דונש על רס״ג סי׳ נ׳ וקס״ט.

והווה לי, היה לי לשעבר והווה לי לעתיד לבוא שנ' (שם מ"ה י"ז) ישראל נושע בה' תשועת עולמים. זה אלי ואנוהו, ר' אליעזר אומ' מניין שראתה שפחה על הים מה שלא ראו ישעיה ויחזקאל שנ' (הושע י"ב י"א) וביד הנביאים אדמה ואומ' (יחזק' א' א') נפתחו השמים ואראה מראות אלהים מושלו משל להי"ד למלך בשר ודם שנכנס למדינה ואילת צפירה[1] מקיפתו וחיילות מלפניו ומאחוריו וגבורים מימינו ומשמאלו הכל צריכין לשאל עליו ולידע איזה הוא מפני שהוא בישר ודם כיוצא בהן אבל כשנגלה הקב"ה על הים לא נצרך אחד לשאל אלא הבירו כולם ופתחו כולם פיהם ואמרו זה אלי. ואנוהו, ר' ישמעאל אומ' וכי היאך אפשר לו לאדם לנאות את קונו אלא היה נאה לפניו במצוה עשה לו סוכה נאה לולב נאה תפלין נאות ציצית נאה. אבא שאול אומ' הַרְאֵה לו מה הוא חנון ורחום אף אתה היה חנון ורחום. ר' יוסי בן דורמסקית אומ' עשה לו בית המקדש שנ' (ישעיה ל"ג כ') חזה ציון קרית מועדנו עיניך תראינה ירושלים נוה שאנן ואומ' (תה' צ"ג ה') לביתך נאוה קודש ואומ' (ירמ' י' כ"ה) ואת נוהו השמו. ד"א ואנוהו ר' יוסי הגלילי אימ' אדבר בניאותו ובשבחו שלמי שאמ' והיה העולם ב"ה. ר' עקיבה אומ' ניאותו ושבחו של מי שאמר והיה העולם לפני אומות העולם שהרי אומות העולם משאלין את ישראל ואומרין להן מה דודך מדוד היפה בנשים (שה"ש ה' ט') שכך אתם מומתים עליהם וכך אתם נהרגים עליו כענין שנ' על כן עלמות אהבוך (שם א' ג') אל תקרא עלמות אלא אפלו עַל מָוֶת אהבוך ואומ' כי עליך הורגנו כל היום (תה' מ"ד כ"ג). כולכם נאים כולכם גבורים בואו והתערבו בנו. וישראל אומרין להם נאמר לכם מקצת שבחו אי אתם מכירים אותו דודי צח ואדום דגול מרבבה ראשו כתם פז (שה"ש ה' י'). זה דודי וזה רעי בנות ירושלים (שם ה' י"ו). כיון ששמעו אומות העולם ניאותו ושבחו של מי שאמר והיה העולם אמרו להן לישראל נבוא עמכם שנ' (שם י' א') אנה הלך דודך היפה בנשים אנה פנה דודך ונבקשנו עמך וישראל אומרין להן אין לכם חלק בו אלא אני לדודי ודודי לי הרועה בשושנים (שם ו' ג') אני לדודי ועלי תשוקתו (שם ז' י"א). ד"א ואנוהו חכמים אומרים נלונו עד שנבוא עמו לבית מקדשו מושלו משל להי"ד למלך בשר ודם שנכנס למדינה ואמרו לו הרי בנך במדינה פלונית יצא אחריו ועמד עליו. נכנס למדינה אחרת אמרו לו הרי בנך במדינה פלונית יצא אחריו ועמד עליו. כך ירדו ישראל למצרים שכינה עמהם שנ' אנכי ארד עמך מצרימה. עלו שכינה עמהם שנ' ואנכי אעלך גם עלה[2]. ירדו לים שכינה עמהם שנ' ויסע מלאך האלהים. באו למדבר שכינה עמהם שנ' ובמדבר אשר ראית אשר נשאך ה' אלהיך עד שבאו עמו לבית מקדשו שנ' (שה"ש ג' ד') כמעט שעברתי מהם עד שמצאתי את שאהבה נפשי אחזתיו ולא ארפנו עד שהביאתיו אל בית אמי זה אהל מועד ואל חדר הורתי שמשם נתחייבו ישראל בהוראה[3]. אלהי אבי, עמי נוהג במדת רחמים ועם אבותי נוהג

---

[1]) לדעת קרוים במ"ח הנ"ל שנה 1905 צד 672 אילת הוא ל"י חגֵּז וצפירה ל"י *σπείρα*. ולפ"ז נראה כי אילת צפירה נקרא הגדוד של אנשי מלחמה המקיף את המלך לשמרו cohors praetoria בל"ר. ובמכילתא גר' ועליו צפירה, וזו גי' משובשת. [2]) ע' לעיל צד 24 הערה 10. [3]) מבואר עפ"י מדרש ויק"ר פ"א א"ר אלעזר אעפ"י שנתנה תורה סיוג לישראל מסיני לא נענשו עליה עד שנישנת באהל מועד וכו' הרא חוא דכתיב וכו' אל חדר הורתי זה אהל מועד עיי"ש.

במדת הדין[1]). אלי, אין אלי אלא מדת רחמים שנ׳ (תה׳ כ״ב ב׳) אלי אלי למה עזבתני ואומ׳ (במ׳ י״ב י״ג) אל נא רפא נא לה ואומ׳ (תה׳ ק״ח כ״ד) אל ה׳ ויאר לנו. ד״א אלהי אבי אני אהובה בת אהובים מלכה בת מלכים טהורה בת טהורים קדושה בת קדושים. מושלו משל להד״ד למלך בשר ודם שנשא אשה פעמים בוש בה פעמים בוש במשפחתה פעמים בוש בקרובותיה אבל אני אהובה בת אהובים מלכה בת מלכים טהורה בת טהורים קדושה בת קדושים. וארוממנהו, ר׳ שמעון בן אלעזר אומ׳ כשישראל עושין רצונו של מקום שמו מתגדל בעולם שנ׳ (יהושע ב׳ י׳) כי שמענו את אשר הוביש ה׳ את מי ים סוף מפניכם בצאתכם ממצרים ואשר עשיתם לשני מלכי האמורי וגו׳ ונשמע וימס לבבינו ולא קמה עוד רוח באיש מפניכם כי ה׳ אלהיכם הוא האלהים בשמים ממעל ועל הארץ מתחת. וכשאין עושין רצונו של מקום מהוא אומ׳ (יחזק׳ ל״ו כ׳) ויבא אל הגוים אשר באו שם ויחללו את שם קדשי באמר להם עם ה׳ אלה ומארצו יצאו. ד״א אלהי אבי וארוממנהו לא על נסים שעשה עמי בלבד אני נותנת לפניו את השבח אלא על נסים שעשה עם אבותי ועתיד הוא לעשות עמי לכך נאמ׳ אלהי אבי וארוממנהו.

ג) ה׳ איש מלחמה ה׳ שמו, ר׳ יהודה אומ׳ הרי זה מקרא עשיר במקומות הרבה מגיד שנגלה להם בכל כלי זיין. נראה להם כפרש כענין שנ׳ (תה׳ י״ח י״א) וירכב על כרוב ויעף נראה להם בשריון וככובע שנ׳ (ישע׳ נ״ט י״ז) וילבש צדקה כשריון וכובע ישועה בראשו. נראה להם כגבור חגור חרב כענין שנ׳ (תה׳ ט״ה ד׳) חגור חרבך על ירך גבור. נראה להם בקשת כענין שנ׳ (חבק׳ ג׳ ט׳) עריה תעור קשתך. נראה בצנה וטגן שנ׳ (תה׳ ל״ה ב׳) החזק מגן וצנה. נראה להם בחנית כענין שנ׳ (חבק׳ ג׳ י״א) לנגה ברק חניתיך. שומע אני שצריך כל המדות הללו ת״ל ה׳ איש מלחמה ה׳ שמו בשמו הוא נלחם ואין צריך לכל מדות הללו. אם כן למה צריך הכת׳ לפרט כל המקראות הללו, לומר שאם יצטרכו ישראל לאחד מהן הרי הוא עושה להם אוי להם לאומות העולם ממה ששומעות אזניהם שמי שאמר והיה העולם עתיד הוא להלחם בהם. ד״א ה׳ איש מלחמה ה׳ שמו, כשנגלה הקב״ה על הים נראה להם כגבור עושה מלחמה שנ׳ ה׳ איש מלחמה ונגלה עליהם בסיני כזקן עטוף כענין שנ׳ (דניא׳ ז׳ כ״א) חזה הוית עד די כרסון רמיו ועתיק יומין יתיב לבושיה כתלג חיור ושעיר רישיה כעמר נקי יכול שהן שתי רשויות ת״ל ה׳ שמו[2]). ד״א ה׳ איש מלחמה ה׳ שמו הוא נלחם במצרים והוא על הים והוא על הירדן והוא על נחלי ארנון והוא בעולם הזה והוא לעולם הבא הוא לשעבר והוא לעתיד לבוא שנ׳ (דב׳ ל״ב ל״ט) ראו עתה כי אני אני הוא ואומ׳ (ישעי׳ מ״א ד׳) אני ה׳ ראשון ואת אחרונים אני הוא. ד״א ה׳ איש מלחמה ה׳ שמו יש גבור עומד במלחמה וכוחו עליו כבן ארבעים שנה אבל אין דומה לבן ששים או לבן שבעים שכל זמן שהוא הוליך כוחו מתמעט אבל מי שאמ׳ והיה העולם אינו כן אלא ה׳ איש מלחמה הנלחם במצרים ה׳ שמו הוא לשעבר והוא לעתיד וכן הוא אומ׳ (מלאכי ג׳ י׳) כי אני ה׳ לא שניתי. ד״א ה׳ איש מלחמה יש גבור עומד במלחמה ומשחית יוצא מידו אין יכול להחזירו אבל מי שאמ׳ והיה העולם אינו כן אלא כשאין ישראל עושין רצונו של מקום גזרה יוצאה מלפניו שנ׳ אם שנותי ברק

[1]) מאמר זה חביא ר׳ טודרוס הלוי שהבאתי לעיל צד 24 בשם מכדרשב״י. [2]) גם אגדה זו הובאה מר׳ טודרוס הנ״ל בשם מכילתא דרשב״י, ושם הלשון כבמכילתא שלנו.

חרבי (דב' ל"ב מ"א) עשי תשובה הרי הוא מחזירה שנ' ותאחז במשפט ידי (שם) שוטיע אני שמחזירה ריקם ת"ל אשיב נקם לצרי (שם) אני מחזירה על אומות העולם. ד"א ה' איש מלחמה יש גבור עומד במלחמה ומשקנאה וגבורה לובשתו ואפילו אביו ואפלו אחיו ואפלו קרובין אינו מבחין אלא מכה והוליך בחמה. אכל מי שאמ' והיה העולם אינו כן אלא ה' איש מלחמה הוא עושה מלחמה ואפע"פ כן ה' שמו רחמן הוא על כל בריותיו מה שמו ה' ה' אל רחום וחנון ארך אפים ורב חסד ואמת (ל"ד ו').

ד) מרכבות פרעה וחילו ירה בים, במדה שמדד בה מדדת לו הוא אמר מי ה' אשר אישמע בקולו (ה' ב') אף אתה הראית להן יראתך ואימתך על הים מרכבות פרעה וחילו ירה בים. הוא אמר כל הבן הילוד היארה תשליכהו (א' כ"ד) ואף אתה באותה מדה מדדת להן מרכבות פרעה וחילו ירה בים. הוא אמר ויקח שש מאות רכב בחור אף אתה באותה מדה מדדת להן מרכבות פר' וח' ירה בים. הוא אמר ושלישים על כלו (י"ד ז') אף אתה באותה מדה מדדת להן ומבחר שלישיו טובעו בים סוף. לפי שנ' וימררו את חייהם בעבודה קשה בחומר ובלבינים (א' י"ד) אף אתה הקשית עליהן מים בטיט והיו משתקעין בתוכו אין טביעה אלא בטיט כענין שנ' (ירמ' ל"ח ו') ויטבע ירמיה בטיט ואומ' (תה' ס"ט ג') טבעתי ביון מצולה ואין מעמד.

ה) תהומות יכסיומו, וכי יש תהומות שם אלא מלמד שעלה תהום התחתון וחיפה עליהן את הרקיע והקדיר עליהן את המאורות וכן הוא אומ' (יחז' ל"ב ח'—ט') כל מאורי אור בשמים אקדירם עליך ונתתי חשך על ארצך נאם ה' אלהים והבעסתי לב עמים רבים בהביאי שברך בגוים על ארצות אשר לא ידעתם. ואומ' (ישע' י"ג י') כי כוכבי השמים וכסיליהם לא יהלו אורם חשך השמש בצאתו וירח לא יגיה אורו מפני מה כי פקדתי על תבל רעה ועל רשעים עונם. ואומ' (יחז' ל' י"ח) ובתחפנחס חשך היום בשברי שם את מוטות מצרים ונשבת כה גאון עזה מפני מה כי היא ענן יכסנה ובנותיה בשבי תלכנה. ד"א תהומות יכסימו וכי יש תהומות שם והלא שונית היא[1] אלא מלמד שעלה תהום התחתון והעליון והיו נלחמים במצרים בכל מיני פורעניות יונה ירד לתחום אחד שנ' (יונה ב' ו') תהום יסובבני והם ירדו לשתי תהומות שנ' תהומות יכסימו. ירדו במצולות, וכי יש מצולות שם והלא שונית היא אלא מלמד שנפערץ ים הגדול לתוכו והיה נלחם בהם בכל מיני פורעניות. יונה ירד למצולה אחת שנ' (יונה ב' ד') ותשליכיני מצולה והם ירדו לשתי מצולות שנ' ירדו במצולות. כמו אבן, זו כת בינונים שבהן. כשרים שבהן מטרפין כקש. בינונים כאבן. רשעים צללו כעופרת במים אדירים. ד"א כמו אבן הוא אמר וראיתן על האבנים (א' י"ו) אף אתה הקשית עליהן מים כאבנים והיו מכין אותן על מקום האבנים שלהן. ד"א כמו אבן לפי שהקשו את לבם כאבנים. אבל את בחסדך ובטובך וברחמיך הרבים וביתיך שפשוטה לכל באי העולם שנ' (תה' ט"ד ד') כי ימינך וזרועך ואור פניך כי רציתם.

ו) ימינך ה' נאדרי בכח, נאה אתה ואדיר בכוח שנתת ארכה לדור המבול כדי שיעשו תשובה ולא גמרת עליהן כלאה עד שהשלימו ברשען. וכן באנשי

---

[1] עי' אהלות פי"ח מ"ו ששונית הוא מקום שהים עולה בזעפו. וג"ל שגירסא הנכונה היא כמ"ש במכילתא עשונית, והוא מקום שעשן הים (Flut) עולה, שזעף הים נקרא ג"כ עשן כמו aestus בלשון רומי, ובגלוין כ"י כתוב: זהו אלסיף (בל"ע, Gestade בל"א).

מגדל וכן בסדום וכן המצריים עשר מכות הבאת עליהן ולא גמרת עליהן כלאה עד שהשלימו ברשען לפניך. ימינך ה׳ נאדרי בכח ימינך ה׳ תרעץ אויב, בא וראה כשישראל עושין רצונו של מקום עושין את השמאל ימין שנ׳ ימינך ה׳ ימינך ה׳. וכשאין עושין רצונו עושין הימין שמאל שנ׳ (איכה ב׳ ג׳) השיב אחור ימינו מפני אויב. כשישראל עושין רצונו של מקום אין חמה לפניו חמה אין לי (ישעי׳ כ״ז ד׳) וכשאין עושין רצונו מתמלא חמה על שונאיהם שנ׳ (דב׳ י״א י״ז) וחרה אף ה׳ בכם. כשישראל עושין רצונו של מקום הוא נלחם להם ה׳ ילחם לכם (י״ד י״ד). וכשאין עושין רצונו כויכול הוא נלחם בם שנ׳ (ישעי׳ ס״ג י׳) ויהפך להם לאויב הוא נלחם בם. ולא עוד אלא שעושין את הרחמן אכזרי בענין שנ׳ (איכה ב׳ ה׳) היה ה׳ כאויב. כשישראל עושין רצונו של מקום אין שינה לפניו שנ׳ (תה׳ קכ״א ד׳) הנה לא ינום ולא יישן שומר ישראל וכשאין עושין רצונו כויכול שינה לפניו שנ׳ (שם ע״ח ס״ה) וייקץ כישן ה׳. וכן הוא אומ׳ (איוב י״ז ב׳) ובהמרותם תלין עיני. כביכול כאלו שינה לפניו בשעה שישראל בצרה ואומות העולם ברווחה. תרעץ אויב, זה סרעה שנ׳ (ט״ו ט׳) אמר אויב ארדף אשיג ויש אומרין זה עשו שנ׳ (יחז׳ ל״ז ב׳) יען כי אמר האויב עליכם האח. רעצת אויב אין כת׳ כן אלא תרעץ לעתיד לבוא וכן הוא אומ׳ (חבק׳ ג׳ י״ב) בזעם תצעד ארץ באף תדוש גוים.

ז) וברב גאונך תהרוס קמיך, הרבית להתגאות כנגד מי שקמו כנגדך ומי הן שקמו כנגדך מי שקמו כנגד ידידיך. אמרפל וחביריו שקמו על אברהם מהוא [אומר] (ברא׳ י״ד ט״ו) ויחלק עליהם לילה. וכן פרעה הרשע שקם על בניך ורדף אחריהם בשש מאות רכב בחור מהוא אומר (ט״ו ד׳) מרכבות פרעה וחילו ירה בים. וכן בסיסרא וכן בסנחריב וכן בנבוכדנצר וכן בחירם מלך צור. הרסת קמיך אין כת׳ כאן אלא תהרוס קמיך לעתיד לבוא וכן הוא אומ׳ (תה׳ ע״ד כ״ג) אל תשכח קול צורריך שאון קמיך עולה תמיד. כי הנה אויבך יאבדו כי הנה רחיקיך יאבדו הצמת כל זונה טמך (שם ע״ג כ״ז). ד״א הרסת קמיך אין כת׳ כאן אלא תהרס קמיך וכן הוא אומ׳ (שם נ״ח ז׳) אלהים הרס שיניהם בפיהם מלתעות כפירים נתץ ה׳ מפני מה כי לא יבינו אל פעולות ה׳ ואל מעשה ידיו יהרסם ולא יבנם. שלחת חרונך אין כת׳ כאן אלא תשלח חרונך וכן הוא אומ׳ (שם ס״ט כ״ה) שפך עליהם זעמך וחרון אפך ישיגם שפוך חמתך על הגוים אשר לא ידעוך (שם ע״ט ו׳). אכלמו כקש אין כת׳ כאן אלא יאכלמו כקש וכן הוא אומ׳ (עבד׳ א׳ י״ח) והיה בית יעקב אש ובית יוסף להבה ובית עשו לקש ודלקו בהם ואכלום ואומ׳ (זכ׳ י״ב ו׳) והיה ביום ההוא אשים את אלופי יהודה ככיור אש בעצים וכלפיד אש בעמיר (ואכלה) [ואכלו] על ימין ועל שמאל את העמים סביב וישבה ירושלים עוד תחתיה בטח. כקש, כל העצים כשהן דולקין אין להן קול אבל קש כשהוא דוליק קולו הולך. כך היו המצריים קולן הוליך מפני פורעניות שהיו באות עליהן. כל עצים כשהן דולקין יש בהן ממש אבל קש כשהוא דוליק אין בו ממש כך מצרים לא היה בהן ממש מפני פורעניות שבאו עליהן וכן הוא אומ׳ (ישע׳ מ״ג י״ז) יחדו ישכבו בל יקומו דעכו כפשתה כבו. ד״א כקש אין לך מלכות ירודה יתר מן המצרים אלא שנטלה מלכות לשעה מפני כבודן של ישראל. כשהוא מושל מלכיות מושלין בכסף וזהב דכת׳ (דני׳ ב׳ ל״ב) הוא צלמא רישיה די דהב טב חדוהי ודרעוהי די כסף מעוהי וירכתיה די נחש שקוהי די פרזל.

כשהוא מושל מצרים מושלן בעופרת שנ' (ט"ו ו') צללו כעופרת במים אדירים. כשהוא מושל מלכויות מושלן בחיות ארבע חיון רברבן סלקן מן ימא (דני' ז' ג'). וכשהוא מושל מצרים מושלן בשועלים שנ' (שה"ש ב' ט"ו) אחזו לנו שועלים שועלים קטנים מחבלי כרמים. כשהוא מושל מלכיות מושלן בארזים שנ' (יחז' ל"א ג') הנה אשור ארז בלבנון. ואומ' (דני' ד' י"ז) אילנא די חזית די רבא ותקיף ואומ' (עמוס ב' ט') ואנכי השמדתי את האמורי מפניכם אשר כגובה ארזים גבהו וחסן הוא כאלונים. וכשהוא מושל מצרים מושלן בקש שנ' יאכלמו כקש. זו שאל אנטנינוס את רבינו הקדוש מי שמבקש לירד לאלכסנדריא של מצרים כלום יעמוד מלך וינצחנו אמר לו איני יודיע מכל מקום כתוב שאין מצרים עתידה להעמיד לא מלך ולא שררה שנ' (יחז' כ"ט ט"ו) מן המלכות תהיה שפלה ולא תתנשא עוד על הגוים והמעטתים לבלתי רדות בגוים.

ח) וברוח אפיך נערמו מים, בטדה שמדדו בה מדדת להן הם אמרו הבה נתחכמה לו (א' י') אף אתה נתת ערמימות במים וברוח אפיך נערמו מים. נצבו כמו גד נוזלים, מה נוד צרור ועומד כך מצרים צרורין ועומדין והיו מתעלפין מריח המים כענין שנ' (איוב מ"א כ"ג) ירתיח כסיר מצולה אגל ישראל נעשה להן לכל מיני בשמים שנ' (שם) ים ישים כמרקחה. ד"א נצבו כמו גד מה נוד צרור ועומד כך היתה נפשם של מצריים צרורה ועומדת ואינן לא מכניסין ולא מוציאין וישראל אוכלין ושותין ושמחים ויצא להם זכרון[1] מים מתוקים מתוך מים מלוחין כענין שנ' (תה' ע"ח י"ז) ויוציא נוזלים מסלע. קפאו תהומות בלב ים, היכן לבו של אדם נתון על שני חלקיו כך קפאו עליהם ים משני חלקים ולמעלה כדי לאבדם. בלב ים, לא היה לו לב וניתן לו לב שנ' קפאו תהומות בלב ים. אלה לא היה להלב וניתן לה לב שנ' (ש"ב י"ח י"ד) בלב האלה. שמים לא היה להן לב וניתן להן לב שנ' (דב' ד' י"א) עד לב השמים. יבא ים שלא היה לו לב וניתן לו לב ויפרע מן הרשעים שביבדו את לבם תבא אלה שלא היה להלב וניתן להלב ותיפרע מן אבשלום שגנב שלש לבבות לב אביו ולב אב בית דין ולב אנשי ישראל. יבאו שמים שלא היה להן לב וניתן להן לב ויורידו מן לישראל שקבלו את התורה שניתנה על לב שנ' (שם ו' ו') והיו הדברים האלה אשר אנכי מצוך היום על לבביך.

ט) אמר אויב, זה היה תחלת הפרשה אלא שאין מוקדם ומאוחר בתורה[2]. כיוצא בו אתה אומ' (ויק' ט' א') ויהי ביום השמיני קרא משה זה היה תחלת הספר אלא שאין מוקדם ומאוחר בתורה[3]. כיוצא בו אתה אומ' (ישע' ו' א') בשנת מות המלך עזיהו זה היה תחלת הספר אלא שאין מוקדם ומאוחר בתורה. כיוצא בו אתה אומ' (ירמ' ב' ב') הלוך וקראת באזני ירושלים זה היה תחלת הספר אלא שאין מוקדם ומאוחר בתורה. כיוצא בו אתה אומר (יחז' ב' א') בן אדם עמוד על רגליך ואדבר אותך ויש אומרין (שם י"ז ב') בן אדם חוד חידה ומשול משל על אדמת ישראל

---

[1]) עיין לעיל י"ד ט"ז. [2]) עיין מכילתא וילקוט ומדרש קהלת א' י"ב. [3]) בל"ב סדות של ר"א בן ריה"ג במדרש הגדול (הוצאת שעכטער) ריש בראשית במדה ל"ב מוקדם ומאוחר איתא וז"ל תני חזקיה וידבר ה' אל משה במדבר סיני בשנה השנית זה היה ראוי להיות תחלת הספר וידבר אלא שאין מוקדם ומאוחר בתורה עכ"ל וכן איתא במה"ג (כ"י) פ' בהעלתך, ובלתי ספק היה כתוב כאן במכילתא דרשב"י אלא שבעל מה"ג השמיטו כאן מפני שמביאו בפ' בהעלתך.

זה היה תחלת הספר אלא שאין מוקדם ומאוחר בתורה. כיוצא בו (הוש' י' א') נסן בוקק ישראל סרי ישוה לו זה היה תחלת הספר אלא שאין מוקדם ומאוחר בתורה כיוצא בו אתה אומ' (קהל' א' י"ב) אני קהלת הייתי מלך על ישראל בירושלם זה היה תחלת הספר אלא שאין מוקדם ומאוחר בתורה. ד"א אמר אויב וכי מאין היו ישראל יודעין מה פרעה מחשב עליהן במצרים רוח הקודש שרת עליהן והיו יודעין מה פרעה מחשב עליהן במצרים. מה אמר פרעה לחיילותיו אמר להם אפלו אם אינכם רודפין אחרי ישראל אלא בשביל כסף וזהב שאבדו ממנו בדאי הוא לנו. כיון ששמעו מקצת העם אמרו הא ותרא[1]) לא נרדוף אחרי ישראל עד שאמר להן הרי כולנו שווין בבזה. ד"א אמר פרעה ולא ידע מה אמר לאדם מערכי לב ומה' מענה לשון (משלי ט"ז א') נרדף נשיג לא אמר כן אלא ארדוף אשיג נרדף הוא להם ונתפסו הוא בידם. אחלק שללם אין כת' כן אלא אחלק שלל מתחלק הוא שלל להם. תמלאם נפשי אין כת' כן אלא תמלאמו נפשי ממלאים הם נפשם ממנו. תורישם ידי אין כת' כן אלא תורישמו ידי מוריש אני עשרי וכבודי להם. ד"א אמר להם פרעה לשעבר הייתם בוזזים נכסיהם והייתי ממחה בידכם מפני נימום מלכות עכשיו תמלאמו נפשי. לשעבר הייתם מבקשין לאנוס בניהם ובנותיהן והייתי ממחה בידכם מפני נימום מלכות עכשו אריק חרבי תורישמו ידי. בשלש כתות באו מצרים על ישראל אחת אומרת נטול ממונם ולא נהרגם ואחת אומרת נהרגם ולא נטול ממונם. ואחת אומרת נהרגם ונטול ממונם. זו שאמרה נטול ממונם ולא נהרגם אחלק שלל. וזו שאמרה נהרגם ולא נטול ממונם תמלאמו נפשי. וזו שאמרה נהרגם ונטול ממונם אריק חרבי תורישמו ידי. חמשה דברים פרעה הרשע היה עומד ומנאץ במצרים אמר אויב ארדוף אשיג אחלק שלל תמלאמו נפשי אריק חרבי תורישמו ידי. וכנגדן היתה רוח הקודש מלענת עליו,

י) נשפת ברוחך כסמו ים, מושלו משל לה"ד לערבי לסטים שהיה עומד אחר סלטין של מלך אמר אם אני מוצא בנו של מלך הורגו אני צולבו אני שורפו אני מיתות רעות אני ממיתו שמע המלך נתמלא עליו חמה אמר לו תשתלם בסיך. כך היה פרעה הרשע עומד ומנאץ במצרים ארדף אשיג. וכנגדן היתה רוח הקודש מלענת עליו נשפת ברוחך כסמו ים. וכן אתה מוצא לעתיד לבוא (תה' ב' א') למה רגשו גוים ולאומים יהגו ריק. יתיצבו מלכי ארץ ורוזנים נוסדו יחד על ה' ועל משיחו. ננתקה את מוסרותימו ונשליכה ממנו עבותימו. יושב בשמים ישחק ה' ילעג למו. ואומ' (שם נ"ט ח') הנה יביעון בפיהם חרבות בשפתותיהם כי מי שומע וסמיך ליה ואתה ה' תשחק למו תלעג לכל גוים. וכן הוא אומ' (יחז' ל"ז י"ג) שבא ודדן וסוחרי תרשיש וכל כפיריה יאמרו לך הלשלל שלל אתה בא הלבז בז הקהלת קהליך וסמיך ליה (שם ל"ח—י"ט) ביום בוא גוג על אדמת ישראל תעלה חמתי באפי ובקנאתי באש עברתי דברתי אם לא ביום ההוא יהיה רעש גדול על אדמת ישראל. צללו כעופרת במים אדירים. הקב"ה נקרא אדיר אדיר במרום ה' (תה' צ"ג ד'). ישראל נקראו אדירים שנ' (שם ט"ז ג') ואדירי כל חפצי בם. מצרים נקראו אדירים שנ' צללו כעופרת במים אדירים. מים נקראו אדירים שנ' (שם צ"ג ד') מקולות מים רבים

[1]) הוא דבר קטן שראוי לוותר עליו.

אדירים. נגלה הקב"ה שנקרא אדיר על ידי ישראל שנקראו אדירים ונפרע מן המצרים שנקראו אדירים במים שנקראו אדירים.

יא) מי כמך באלים ה', כיון שראו שאבד פרעה וחילו בים ואבדה מלכות מצרים ושפטים שנעשו בע"ז שלהם פתחו כולם והודו למקום ואמרו מי כמכה באלים ה'. ולא ישראל בלבד אלא אף אומות העולם כיון שראו מה שעירע למצרים וע"ז שלהן כפרו כולן בע"ז שלהן והודו למקום ואמרו מי כמכה באלים ה'. וכן רחב אומרת (יהוש' ב' י') כי שמענו את אשר הוביש ה' את מי ים סוף מפניכם ונשמע ונמס לבבינו וגו' וכן את מוצא לעתיד לבוא שעתידין אומות העולם לכפור בע"ז שלהן שנ' (ישע' ב' כ') ביום ההוא ישליך האדם את אלילי כספו ואת אלילי זהבו אשר עשו לו להשתחוות לחפרסירות ולעטלפים לבוא בנקרות הצורים ובסעפי הסלעים מפני מה מפני פחד ה' ומהדר גאונו בקומו לערוץ הארץ מהוא אומ' (שם י"ח) והאלילים כליל יחלף. ד"א מי כמכה באלים ה' מי כמכה בנסים וגבורות שעשית לנו על הים וכן הוא אומ' (תה' ק"ו כ"ב) נוראות על ים סוף. ד"א מי כמכה באלים ה' מי כמוך שרואה בעלבון בניו ושותק[1] וכן הוא אומ' (ישע' מ"ב י"ד) החשיתי מעולם אחריש אתאפק שחקתי לשעבר מכאן ואילך כיולדה אפעה אשם ואשאף יחד אחריב הרים וגבעות וגו' והולכתי עורים בדרך לא ידעו וגו'. ד"א מי כמכה באלו שעומדין לפניך במרום וכן הוא אומ' (תה' פ"ט ז') כי מי בשחק יערוך לה' ידמה לה' בבני אלים. ד"א מי כמכה באלו שקראו עצמן אלהות. פרעה קרא עצמו אלוה שנ' (יחז' כ"ט ג') לי יארי ואני עשיתיני מה כת' בו הנני אליך ואל יאריך. סנחריב קרא עצמו אלוה שנ' (מ"ב י"ח ל"ה) מי בכל אלהי הארצות אשר הציל את ארצו מידי כי יציל ה' את ירושלים מידי מה כת' בו (שם י"ט ל"ז) ויהי הוא משתחוה בית נסרוך אלהיו ואדרמלך ושראצר בניו הכוהו בחרב. וכן נבוכדנצר וכן חירם מלך צר. ד"א מי כמכה באלים באלו שאחרים קורין אותן אלהות מה טיבן סה להם ולא ידברו אבל מי שאמר והיה העולם אינו כן אלא אמר עשר הדברות בדיבור אחד[2] שנ' (כ' א') וידבר אלהים את כל הדברים האלה לאמר. ואומ' (ירמ' כ"ג כ"ט) הלא כה דברי כאש נאם ה'. * עינים להם ולא יראו (תה' קט"ו ה') אבל מי שאמ' והיה העולם אינו כן אלא עיני ה' המה משוטטות בכל הארץ (זכר' ד' י'). ואומ' בכל מקום עיני ה' צופות רעים וטובים (משלי ט"ו ג'). אזנים להם ולא ישמעו (תה' קט"ו ו') אבל מי שאמ' והיה העולם אינו כן אלא (שם ס"ה ג') שומע תפלה עדיך כל בשר יבואו ואומ' (שם י' ס"ב) תכין לבם תקשיב אזנך. אף להן ולא יריחון (תה' קט"ו ו') אבל מי שאמ' והיה העולם אינו כן אלא (ויק' א' י') אשה ריח ניחוח לה' ואומ' (ברא' ח' כ"א) וירח ה' את ריח הניחח. ידיהם ולא ימישון (תה' קט"ו ז') אבל מי שאמ' והיה העולם אינו כן אלא אף ידי יסדה ארץ וימיני טפחה שמים (ישע' מ"ח י"ג) ואומ' אני ידי נטו שמים וכל צבאם צויתי (שם מ"ה י"ב). רגליהם ולא יהלכו (תה' קט"ו י') אבל מי שאמ' והיה העולם אינו כן אלא ויצא ה' ונלחם בגוים ההם (זכרי' י"ד ג') ואומ' (שם ד') ועמדו רגליו ביום ההוא על הר הזיתים. לא יהגו בגרונם (תה'

---

[1]) דרש באלים כמו באלמים ע' מכילתא. [2]) עי' מכילתא שכ' כאן שני דברים אבל לקמן איתא גם בככילתא עשרת הדברות כאחת.

קט״ו ז׳) אבל מי שאמ׳ והיה העולם אינו כן אלא חכו מתקים וכלו מחמדים (שה״ש ה׳ י׳) ואומ׳ והנה מפיו יצא (איוב ל״ד ב׳). מי כמוך נאדר בקדש נאה אתה ואדיר בקדש שלא כמדת בשר ודם מדת המקום. בשר ודם אין יכול לדבר שני דברים כאחד אבל מי שאמ׳ והיה העולם אינו כן אלא אמ׳ עשר הדברות בדבור אחד כענין שנ׳ (כ׳ א׳) וידבר אלהים את כל הדברים האלה לאמר. ד״א שלא כמדת בשר ודם מדת המקום בשר ודם אין יכול לשמוע משני בני אדם כאחד אבל מי שאמר והיה העולם אינו כן אלא כל באי עולם עומדין ומתפללין לפניו ושומע תפלתם כאחת שנ׳ (תה׳ ס״ה ג׳) שומע תפלה עדיך כל בשר יבואו. ד״א שלא כמדת בשר ודם מדת המקום בשר ודם פועל עושה מלאכה אצל בעל הבית זוריע עמו חוריש עמו מנכש עמו מטביע אחד הוא נותן לו. אבל מי שאמ׳ והיה העולם אינו כן אלא תאב לבנים נתן לו שנ׳ (תה׳ קכ״ז ג׳) הנה נחלת ה׳ בנים. תאב לחכמה נתן לו שנ׳ (משלי ב׳ ו׳) כי ה׳ יתן חכמה. תאב לנכסים נתן לו שנ׳ ((דהי״א כ״ט י״ב) והעושר והכבוד מלפניך. נורא תהלות, שלא כמדת בשר ודם מדת המקום בשר ודם מוראו על הרחוקים יתר מן הקרובים אבל מי שאמר והיה העולם אינו כן אלא מוראו על הקרובים יתר מן הרחוקים שני׳ (תה׳ נ׳ ג׳) וסביביו נסערה[1] מאד. ואומ׳ (שם פ״ט ח׳) אל נערץ בסוד קדושים רבה ונורא על כל סביביו. ואומ׳ (איוב כ״ה ב׳) המשל ופחד עמו, ואומ׳ (ויקרא י׳ ג׳) בקרובי אקדש. עשה פלא, שלא כמדת בשר ודם מדת המקום בשר ודם בונה תחתון ואחר כך בונה עליון אבל מי שאמ׳ והיה העולם אינו כן אלא בונה עליון ואחר כך בונה תחתון שנ׳ (ברא׳ א׳ א׳) בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ. ד״א עשה פלא שלא כמדת בשר ודם מדת המקום בשר ודם כשהוא מקרה מקרה בעצים ואבנים ועפר אבל מי שאמ׳ והיה העולם אינו כן אלא כשהוא מקרה אינו מקרה אלא במים שנ׳ (תה׳ ק״ד ג׳) המקרה במים עליותיו. ד״א עשה פלא שלא כמדת בשר ודם מדת המקום בשר ודם אין יכול לצור צורה במים אבל מי שאמ׳ והיה העולם אינו כן אלא צר צורה במים שנ׳ (ברא׳ א׳ כ׳) ויאמר אלהים ישרצו המים שרץ נפש חיה. * ד״א עשה פלא שלא כמדת בשר ודם מדת המקום (מדת בשר ודם) בשר ודם אין יכול לצור צורה באפילה אבל מי שאמ׳ והיה העולם אינו כן אלא צר צורה באפילה שנ׳ (תה׳ קל״ט ט״ו) אשר עשיתי בסתר רקמתי בתחתיות ארץ. ד״א עשה פלא שלא כמדת בשר ודם מדת המקום בשר ודם כשהוא צר צורה מתחיל מראשו או מרגליו או מאחד מכל איבריו אבל מי שאמ׳ והיה העולם אינו כן אלא כשהוא צר צורה צר הכל כאחד שנ׳ (ירמ׳ י׳ ט״ז) כי יוצר הכל הוא ואומ׳ (ש״א ב׳ ב׳) ואין צור כאלהינו אין צייר כאלהינו. * בשר ודם צר צורה והוא נותן פאפוסיא[2] בתוך סממנין והקב״ה יצר את האדם מסמן אחד גלגל זה של עין שחור והקיפו לבן והשנים לבנות והקיסן אדום. * בשר ודם אינו יכול לצור צורה בתוך צורה והקב״ה יצר את האדם במעי אמו. * בשר ודם צר צורה ואינה זזה ממקומה והקב״ה יצר את האדם והוא מהלך מסוף העולם עד סופו. * בשר ודם צר צורה

[1]) צ״ל נשערה. [2]) עי׳ מדרש שמואל ס׳ ה׳ הפירושים שהביא רש״ב לכלה זו. וכולן דחוקין, ונ״ל שהיא כלה מורכבת ממלות *παν* (כל) *φύσις* (טבע) והוראתה כל מיני תולדות הטבע. עוי״ל המלה שהיא *παμπησία* (כל אשר לו). ועי׳ קרויס לעהנוואָרטער ערך פאפוסיא. ובמכילתא שלנו המאמר קטיע, ועי׳ מח שהביא בילקוט שמואל סי׳ ס״ג בשם המכילתא.

ואינו רואה ושומעת ולא מדברת והקב"ה יצר את האדם והוא רואה ושומע ומדבר. * בשר ודם צר צורה ואינו יכול לעשות לה קרבים והקב"ה צר צורה ועושה לה קרבים אמר ר' שמעון בר אבא בשם ר' יוחנן שני דברים לא כשף ולא צייר יכול לעשותן ושניהן מקלסין להקב"ה ואלו הן הנפש והקרבים הוא שדויד אומ' ברכי נפשי את ה' וכל קרבי את שם קדשו[1]). ד"א עושה סלא עָשָׂה סלא אין כת' כן אלא עָשָׂה סלא עשה עם האבות ועתיד לעשות עם בנים וכן הוא אומ' (מיכה ז' ט"ו) כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות ואומ' (תה' קל"ט י"ד) אודך על כי נוראות נפלאתי נפלאים מעשיך ונפשי יודעת מאד.

יב) נטית ימינך תבלעמו ארץ, מגיד הכתוב שכל הנפשות בכף מ' שאמ' והיה העולם שנ' (איוב י"ב י') אשר בידו נפש כל חי. תבלעמו ארץ, בזכות מה ניתן להם קבורה שאמרו ה' הצדיק (ט' כ"ז) אמר להם המקום אתם צדקתם עליכם את הדין אני אתן לכם קבורה. נטית ימינך תבלעמו ארץ לפי שהיה הים מזרקן ליבשה ויבשה זורקתן לים הים אומ' ליבשה קבלי אכלוסיך ויבשה אומרת לים קבל אכלוסיך אמרה לו יבשה ומה אם בשעה שלא קבלתי אלא דם הבל יחידי נאמ' בי (ברא' ד' י"א) ועתה ארור אתה מן האדמה עכשו היאך אני יכולה לקבל כל ההמון הזה עד שנשבע לה הקב"ה שאין אני מעמידך בדין שנ' נטית ימינך תבלעמו ארץ ואין ימין אלא שבועה שנ' (ישעי' ס"ב ח') נשבע ה' בימינו. ד"א נטית ימינך מגיד הכת' שכשהמקום מטה את ידו הרשעים פונין מן העולם שנ' (צפנ' ב' י"ג) ויט ידו על צפון ויאבד את אשור. ואומ' (יחז' כ"ה ט"ז) הנני נוטה ידי על פלשתים והכרתי את כרתים והאבדתי את שארית חוף הים ואומ' (צפניה א' ד') ונטיתי ידי על יהודה ועל כל יושבי ירושלים. מושלו משל לה"ד לבצים שנתונות ביד אדם שאם מטה ידו מהם מיד נופלות ומשתברות וכן כשהמקום מטה ידו וכשל עוזר ונפל עזור ויחדיו כולם יכליון (ישעי' ל"א ג').

יג) נחית בחסדך, חסד שעשית עמנו לא היו בידינו מעשים כענין שנ' (שם ס"ג ז') חסדי ה' אזכיר. ואומ' (תה' ק"ם ס"ד) חסדך ה' מלאה הארץ. עם זו, אפע"פ שכל העולם כולו שלך הוא אין לך עם אלא ישראל שנ' (ישע' מ"ג כ"א) עם זו יצרתי לי. נהלת בעזך, בתקפך שנ' (תה' כ"ח ב') ה' עוז ומגני. ד"א בזכות תורה שנ' (שם כ"ט י"א) ה' עז לעמו יתן. ד"א בזכות מלכות בית דויד שנ' (שם כ"א ב') ה' בעזך ישמח מלך. אל נוה קדשך, בזכות בית המקדש שעתידין לבנות כתיב אל נוה קדשך וכת' (שם ע"ט ז') ואת נוהו השמו.

יד) שמעו עמים ירגזון, כיון ששמעו שאבדו פרעה וחילו בים ואבדה מלכות מצרים ושפטים שנעשו בע"ז שלהן התחילו מתרגזין. ד"א כיון ששמעו שהקב"ה מגביה קרנם של ישראל התחילו כועסין אמר להן הקב"ה כמה מלכים עמדו מכם ולא רגזו בני ואלה המלכים אשר מלכו בארץ אדום לפני מלך מלך לבני ישראל (ברא' ל"ו ל"א) כמה שלטונות עמדו מכם ולא כעסו בני אלוף לוטן אלוף שובל אלוף צבעון אלוף ענה (שם כ"ט) עכשיו אתם כועסין אני נותן לכם כעס שאין בו רצון ה' מלך ירגזו עמים (תה' צ"ט א'). חיל אחז יושבי פלשת, אמרו עכשו הן באין לגבות

[1]) מדרש שמואל פ' ה'.

עירותן[1]) של אפרים אביהם שנ׳ (שם ע״ח ט׳) בני אפרים נשקי רומי קשת הסבו ביום קרב. ד״א חיל אהז יושבי פלשת אמרו אין להן דרך אלא עלינו עכשו הן באין ובוזזין את נכסינו ומחריבין את ארצנו.

טו) אז נבהלו אלופי אדום, אם תאמר שהם באים לירש את ארצם הרי כבר נאמ׳ (דבר׳ ב׳ ד׳) ואת העם צו לאמר אתם עוברים בגבול אחיכם בני עשו אל תתגרו בם אלא מפני ארנוניאות[2]). ד״א אמרו עכשו הן באים לגבות מריבה שבין אבינו לאביהם שנ׳ (ברא׳ מ״ז כ״א) וישטם עשו את יעקב על הברכה. אילי מואב יאחזמו רעד, אם תאמר שהן באין להחריב את ארצן או לירש אותה הרי כבר נאמ׳ (דבר׳ ב׳ ט׳) אל תצר את מואב אלא מפני ארנוניאות. ד״א אמרו עכשו הן באין לגבות מריבה שבין אבינו לאביהם ויהי ריב בין רֹעי מקנה אברם ובין רעי מקנה לוט (ברא׳ י״ג ב׳). נמנו כל יושבי כנען, כיון ששמעו שאמר לו הקב״ה למשה (דבר׳ כ׳ ט״ז) רק מערי העמים האלה לא תחיה כל נשמה התחילו נמוגים אמרו אלו ואלו אין מתיראין אלא מפני מטונם ומפני נכסיהן התחילו נמוסין אבל אלו אין באין עלינו אלא לכלותינו על אחת כמה וכמה התחילו נמוגים אין נמיגה אלא (נמיסה) המסאה שנ׳ (תה׳ ע״ח ד׳) נמוגים ארץ וכל יושביה. ואומ׳ (יחזק׳ כ״א כ׳) למען למוג לב והרבה המכשולים לכך נמוגו כל יושבי כנען.

טז) תפול עליהם אימתה ופחד, אימתה על הקרובים ופחד על הרחוקים[3]) וכן הוא אומ׳ (יהוש׳ ה׳ א׳) ויהי כשמע כל מלכי האמורי אשר בעבר הירדן ימה וגו׳ וימס לבבם ולא היה בהם עוד רוח מפני בני ישראל. בגדול זרועך ידמו כאבן, כיון שעברו ישראל את הים כינס עליהן עמלק כל מלכי אומות העולם לבא להלחם עמהם נתפלל משה באותה שעה ודממו כולן כאבן שנ׳ בגדול זרועך ידמו כאבן. ד״א כיון שנכנסו מרגלים לארץ כל מי שרצה לומר אלו מרגלי ישראל היה דומם כאבן לכך נאמ׳ בגדול זרועך ידמו כאבן. עד יעבר עמך ה׳ עד יעבר עם זו קנית, עד יעבר את הים עד שיעבר את הירדן עד יעבר את נחלי ארנון. עם זו, אסע״ם שכל העולם כולו שלך אין לך עם אלא אלו שנ׳ (ישע׳ מ״ג כ״א) עם זו יצרתי לי. קנית, תורה נקראת קנין שנ׳ (משלי ח׳ כ״ב) ה׳ קנני ראשית דרכו. ישראל נקראו קנין שנ׳ עם זו קנית. ארץ ישראל נקראת קנין שנ׳ (ברא׳ י״ד י״ט) קונה שמים וארץ. בית המקדש נקרא קנין שנ׳ (תה׳ ע״ח נ״ד) ויביאם אל גבול קדשו הר זה קנתה ימינו. יבואו ישראל שנקראו קנין לארץ ישראל שנקראת קנין ויבנו בית המקדש שנקרא קנין בזכות תורה שנקראת קנין לכך נאמ׳ עם זו קנית.

יז) תביאמו ותטעמו, ניבאו אבות ולא ידעו מה ניבאו תביאנו ותטענו אין כת׳ כן אלא תביאמו ותטעמו בנים נכנסין ואין אבות נכנסין וכן הוא אומ׳ (שה״ש א׳ ח׳) אם לא תדעי לך היפה בנשים צאי לך בעקבי הצאן ורעי את גדיותיך גדיים נכנסין ואין התישים נכנסין. ד״א תביאמו ותטעמו בכרם הזה שנטוע שורות שורות

---

[1]) במכילתא גרס לעורר עירותן ובבה״מ הגיה עירותן ופי׳ מלשון ויהי עריך, אולם מצינו כמה פעמים מלת עֲרָתָא בתרגום הסורי הנקרא פשיטא, והוראתה חיוב ועונש; גואל הדם מתורגם תמיד: תבע עירתא דדמא, אין לו דמים מתורגם: ליית לה עירתא, נקום נקמת מתורגם: אתבע עירתא, ובלשון ערבי عَرَّضَ מלוה וחוב. ולפ״ז לגבות עירותן היינו לנקום נקמת דם שלהם. [2]) מס וארנונא. [3]) במכילתא גרס איסכא, וע׳ רש״י בהערת זכור לאברהם שם.

וכן הוא אומ' (ע' יחז' מ"ח ג') מפאת קדמה ועד פאת ימה נפתלי אחד יהודה אחד אשר אחד. ותטעמו נטיעה שאין לה נתישה וכן הוא אומ' (ירמ' כ"ד ו') ובניתים ולא אהרוס ונטעתים ולא אתוש ואומ' (ע' ירמ' ל"ב מ"א) ונטעתים על הארץ הזאת באמת בכל לבבי ובכל נפשי. בהר נחלתך, בהר שהבטחתנו בו וכן הוא אומ' (ע' יחז' כ' מ') כי בהר קדשי בהר מרום ישראל שם יעבדוני בית ישראל כלו בארץ ושם ארצם ושם אדרוש כל תרומותיכם ראשית משאתם לכל קדשיכם. ד"א בהר נחלתך תורה נקראת נחלה שנ' (במ' כ"א י"ט) וממתנה נחליאל. ישראל נקרא נחלה (דב' ט' כ"ו) והם עמך ונחלתך. ארץ ישראל נקראת נחלה שנ' (שם כ"ו א') והיה כי תבוא אל הארץ אשר ה' אלהיך נתן לך נחלה. בית המקדש נקרא נחלה שנ' בהר נחלתך. יבואו ישראל שנקראו נחלה לארץ ישראל שנקראת נחלה ויבנו בית המקדש שנקרא נחלה בזכות תורה שנקראת נחלה לכך נאמ' בהר נחלתך. מכון לשבתך פעלת ה' זה אחד מן המקראות שכפא שלמטן מכוון כנגד כפא שלמעלן שנ' (ישעיה ס"ו א') כה אמר ה' השמים כסאי והארץ הדום רגלי. ואומ' (ע' יחז' מ"ג ב') בן אדם מקום כסאי והדום כפות רגלי אשר אשכן שם בתוך בני ישראל לעולם. ואומ' (תה' י"א ד') ה' בהיכל קדשו ה' כשמים כסאו עיניו יחזו עפעפיו יבחנו בני אדם ואומ' (מ"א ח' י"ג) כנה בניתי בית זבול לך מכון לשבתך עולמים. פעלת ה' מקדש, חביב בית המקדש לפני מי שאמ' והיה העולם שכל העולם כולו לא נברא אלא במאמרו של הקב"ה שנ' (תה' ל"ג ו') בדבר ה' שמים נעשו אבל כשבנה בית המקדש כויכול פעולה הוא לפניו שנ' פעלת ה' מקדש, אוי להם לאומות העולם ממה ששומעות אזניהם שבית המקדש קרוי פעולה לפני מי שאמ' והיה העולם והן החריבוהו האומרים ערו ערו עד היסוד בה (תה' קל"ז ז'). ואומ' (ירמ' כ"ה ל') ה' ממרום ישאג וממעון קדשו יתן קולו שאג ישאג על נוהו הידד כדורכים יענה על כל יושבי הארץ. ורבנן אמרו בשעה שהקב"ה זוכר חרבן מקדשו וגלות עמו בועט ברקיע שנ' הידד כדורכים יענה על כל ישבי הארץ. רב אחא בר יעקב אומ' דוחק את רגליו תחת כסא הכבוד שנ' (ישע' ס"ו א') השמים כסאי והארץ הדום רגלי. רב קטינא אמר סופק את כפיו שנ' וגם אני אכה כפי אל כפי (יחז' כ"א כ"ב). ר' נתן אומ' מתאנה שנ' והניחותי כם והנחמתי[1] (שם ה' י"ג). אוי להן לאומות העולם ממה ששומעות אזניהם וקבצתי את כל הגוים אל עמק יהושפט ונשפטתי אתם שם על עמי ועל נחלתי (יואל ד' ב') עמי אלו ישראל נחלתי זה בית המקדש שיבנה במהרה בימינו. מקדש ה' כוננו ידיך, חביב בית המקדש לפני מי שאמ' והיה העולם שכל העולם כולו לא נברא אלא בזיד אחת שנ' (ישע' מ"ח י"ג) אף ידי יסדה ארץ אבל כשנבנה בית המקדש לא נבנה אלא בשתי ידיו שנ' כוננו ידיך. * ד"א מקדש ה' חביב בית המקדש שניתן בין שני שמות פעלת ה' מקדש ה'[2]. ד"א מקדש ה' כוננו ידיך איזהו מתקדש שמו בעולמו כשהוא מכונן מקדשו ומקבץ גליות עמו שנ' (תה' קמ"ז ב') בונה ירושלים ה' נדחי ישראל יכנס. מושלו משל להי"ד ללסטים שנכנסו לתוך פלטין של מלך תפסו מעבדיו של מלך והרגו מהם וצלבו מהם ושרפו מהם והחריבו פלטין שלו בא המלך וישב עליהם בדין תפס מהן והרג מהן וצלב מהן ושרף מהן וישב פלטין שלו ונודעה מלכותו בעולם.

[1] ברכות נ"ח ע"א. [2] שם ל"ג ע"א.

יח) ה' ימלוך לעולם ועד, ר' יוסי אומ' אלו אמרו ישראל ה' מלך לעולם ועד לא שלטה בהן אומה ומלכות אלא ה' ימלוך לעולם ועד לעתיד לבוא.

מפני מה

יט) כי בא סוס פרעה, * מלמד שאף פרעה בכלל[1]). וישב ה' עליהם את מי הים, עליהם שב אבל עמך ונחלתיך וצאן מרעיתיך בני אברהם אוהבך זרע יצחק ידידיך משפחת יעקב בכוריך נסן שהסעת ממצרים וכנה שנטעה ימינך, וכני ישראל הלכו ביבשה בתוך הים. * הרי שמונה עשרה פיסוקים[2]) כנגדן תיקנו חכמים שמונה עשרה ברכות בתפלה. שלשה פיסוקים הראשונים שבח לשם[3]) ושלשה האחרונים הודייה לשם[4]) האמצעיים מעין המורע[5]). * כנגדן תיקנו חכמים שלש ברכות ראשונות שבח אחרונות הודייה אמצעיות מעין צרכי כל איש ואיש. * וכנגדן פייסן הקב"ה בשמונה עשרה פיסוקי נחמות אמ' הקב"ה אתם אמרתם אז ישיר אתם משבחים באז שנ' (ישע' נ"ח ח') אז יבקע כשחר אוריך. אז תקרא וה' יענה (שם ט'). אז תיראי ונהרת (שם ס' ה'). אז תתענג (אל) [על] ה' (שם נ"ח י"ד). אתם אמרתם עזי עורי עורי לבשי עוזך (ישע' נ"ב א'). עורי לבשי עוז זרוע ה' (שם נ"א ט'). אתם אמרתם ה' איש מלחמה ה' שמו זית רענן יפה פרי תאר קרא ה' שמך (ירמ' י"א י"ו). אתם אמרתם מרכבות פרעה ואתה על במותימו תדרוך (דב' ל"ג כ"ט). אתם אמרתם תהומות יכסיומו ירדו במצולות האומר לצולה חרבי (ישע' מ"ד כ"ז). אתם אמרתם ימינך ה' נשבע ה' בימינו (שם ס"ב ה'). אתם אמרתם וברב גאנך תהרוס קמיך תשלח חרונך יאכלמו כקש והיה בית יעקב אש ובית יוסף להבה ובית עשו לקש ודלקו בהם ואכלום (עובד' א' י"ח). אתם אמרתם וברוח אפיך נערמו מים יצאו מים חיים מירושלים (זכר' י"ד ח'). אתם אמרתם אמר אויב לכן כל אוכליך יאכלו וכל צריך כולם בשבי ילכו והיו שוסיך למשסה וכל בוזיך אתן לבז (ירמ' ל' ט"ז). אתם אמרתם נשסת ברוחך ואת רוחי אתן בקרבכם (יחז' ל"ו כ"ז). אתם אמרתם מי כמכה אשריך ישראל מי כמוך (דבר' ל"ג כ"ט). אתם אמרתם נטית ימינך תבלעמו ארץ ואשרו אתכם כל הגוים כי תהיו ארץ חפץ (מלא' ג' י"ב). אתם אמרתם נחית בחסדך וחסדי מאתך לא ימוש (ישע' נ"ד י'). אתם אמרתם שמעו עמים ואזניך תשמענה דבר מאחריך לאמר (שם ל' כ"א). אתם אמרתם אז נבהלו אלופי אדום אילי מואב מואב יאחזימו רעד ושמתי מקום לעמי ישראל ונטעתיו וישב תחתיו ולא ירגז עוד (ש"ב ז' י'). אתם אמרתם תפל עליהם אימתה ופחד והיו מלכים אומניך ושרותיהם מניקותיך אפים ארץ ישתחוו לך (ישע' מ"ט כ"ג). אתם אמרתם תביאימו והביאותים אל הר קדשי (שם נ"ו ז'). אתם אמרתם ה' ימלוך יקים אלה שמיא מלכו די לעלמין לא תתחבל (דני' ב' מ"ד). אתם אמרתם כי בא סוס פרעה[6]) והיה שם מסלול ודרך הקודש יקרא לה (ע' ישע' ל"ה ח').

---

[1]) ע' לעיל י"ד כ"ח. [2]) ובפרמן אתה מוצא י"ט, דהרי לקמן מונה גם פסוק כי בא מהשירה? וצ"ל דאגב שיטפיה נקט י"ח, וכוונתו על י"ט ברכות, דברכת המינים כבר נתקנה ביבנה. [3]) עד סוף פ' ג'. [4]) פ' י"ז עד סוף י"ט. [5]) מעין המאורע. [6]) משמע בהדיא דגם פסוק כי בא הוא מהשירה דלא כמ"ש הרמב"ן בפי' התורה וכבר השיגו הארי' ז"ל הובאו דבריו בת' גו"ר תאי"ח כלל ב' סי' ח'.

כ) **ותקח** מרים הנביאה, היכן נתנבאתה מרים הרי הוא אומ' (ב' א') ותהר האשה ותלד בן ותרא אותו כי טוב הוא אמרה לאביה עתיד לצאת ממך מי שמושיע את ישראל וכיון שנולד משה נתמלא הבית אור עמד אביה ונשקה על ראשה ואמ' לה בתי נתקיימה נבואתיך וכשהושלך ליאר אמרה לה אמה היכן נבואתיך אע"פ כן עדיין בנבואתה עומדת ותתצב אחותו (ב' ד'). אחות אהרן, וכי אחות אהרן היית והלא אחות שניהם היית אלא לפי שנתן נפשו עליה נקראת על שמו ומניין שנתן נפשו עליה דכת' (במ' י"ב י"א) ויאמר אהרן אל משה בי אדוני אל נא תשת עלינו חטאת וגו'. * ד"א שנתנבאת ועדיין היא אחות אהרן קודם שיולד משה[1]. את התף בידה, וכי מאין היה להם לישראל תופים על הים אלא לפי שהצדיקים מובטחין עם יציאתן ממצרים שהמקום עושה להם נסים וגבורות ולסיכך נטלו תופים ומחולות בידם.

כא) **ותען** להם מרים, מניד הכת' שכשם שאמ' משה שירה לאנשים כך מרים אמרה שירה לנשים. שירו לה' כי גאה גאה.

כב) **ויסע** משה את ישראל מים סוף, ר' יהושע אומ' זו נסיעה נסעו ישראל על פי משה לפי שכל המסעות כולן לא נסעו אלא על פי גבורה אבל נסיעה זו לא נסעו אלא על פי משה לכך נאמ' ויסע משה. ר' אליעזר אומ' על פי ה' נסעו לפי שמצאנו בשנים ושלשה וארבעה מקומות שלא נסעו אלא על פי הגבורה שנ' (במ' ט' י"ח) על פי ה' יסעו בני ישראל ועל פי ה' יחנו ואומ' (שם כ') ויש אשר יהיה הענן ימים מספר על המשכן על פי ה' יחנו ועל פי ה' יסעו ואומ' (שם כ"ג) על פי ה' יחנו ועל פי ה' יסעו את משמרת ה' שמרו אף זו על פי גבורה נסעו אם כן למה נאמ' ויסע משה אלא שהסיען בעל כרחן במקל כיון שראו פנרי בני אדם שהיו מעבידים בהם בחומ' ובלבנים ובכל עבודה בשדה אמרו דומה שלא נשתייר אדם במצרים נעשה ע"ז ונשוב למצרים שנ' (שם י"ד ד') נתנה ראש ונשובה מצרים. יכול שאמרו ולא עשו ת"ל (ע' נחמיה ט' י"ז) ויתנו ראש לשוב לעבודתם בְּמָרָיָם. ר' יהודה בי ר' אלעאי אומר ע"ז היתה בידן של ישראל והסיעה משה באותה שעה. * ד"א ויסע משה את ישראל מים סוף הסיע מהן המרייה שהטרו על ים סוף שנ' (תה' ק"ו ז') ויטרו על ים בים סוף[2]. ויצאו אל מדבר שור, זה מדבר כוב אמרו עליו על מדבר כוב שהוא מהלך שמונה מאות פרסה על שמונה מאות פרסה וכולו מלא נחשים ועקרבים שנ' (דב' ח' ט"ז) המוליכך במדבר הגדול והנורא נחש שרף ועקרב ואומ' (ישע' ל' ו') משא בהמות נגב בארץ צרה וצוקה לביא וליש מהם אפעה ושרף מעופף אין אפעה אלא אֵיכָעוֹס[3]. אמרו איכעוס זה בשעה שרואה צל עוף הסוריה באויר מתאכל אותו העוף ונושר איברים איברים וכן הוא אומ' (ירמ' ב' ו') ולא אמרו איה ה' המעלה אותנו מארץ מצרים המוליך אותנו בארץ ערבה ושוחה בארץ ציה וצלמות מקום שהצל עמו מות. אמר ר' אבא דבר זה שח לי רבינו הגדול אדם אחד היה בארץ ישראל ושמו מריטה ולמה קורין אותו מריטה שפעם אחת הלך ללקט עצים מן ההר וראה את הנחש ישן והנחש לא ראהו ונשר כל שערו ולא צמח בו

---

[1]) מגלה י"ד ע"א. [2]) ע' שמ"ר פכ"ד א' וג' ובנ"ש בפרשים. [3]) בפכילתא גר' עכם.

שער עד יום מותו והיו קורין אותו מרימה. וילכו שלשת ימים במדבר ולא מצאו בו מים, ר׳ יהושע אומ׳ כדי ליגען ר׳ אליעזר המודעי אומ׳ והלא מים תחת רגליהן של ישראל הם. הארץ אין צפה אלא על פני המים שנ׳ (תה׳ קל״ו ו׳) לרוקע הארץ על המים מה ת״ל ולא מצאו מים כדי לנסותם. אחרים אומרין מים שנטלו מבין הגזרים שלמו באותו מקום שנ׳ ולא מצאו מים. ואף בכליהם לא מצאו כענין שנ׳ (ירמ׳ י״ד נ׳) ואדיריהם שלחו צעיריהם למים באו על גבים לא מצאו מים שבו כליהם ריקם בושו והכלמו וחפו ראשם. דורשי רשומות אומרין אלו דברי תורה שנמשלה במים שנ׳ (ישעיה נ״ה א׳) הוי כל צמא לכו למים לפי שסירשו מדברי תורה שלשת ימים לכך מרדו לפיכך התקינו להם נביאים שביניהן שיהיו קוראין בתורה בשבת ובשני ובחמישי הא כאיזה צד קורין בשבת ומפסיקין באחד בשבת קורין בשני ומפסיקין בשלישי וברביעי קורין בחמישי ומפסיקין מערב שבת.

כג) ויבאו מרתה, ר׳ יהושע אומ׳ בשלשה מקומות באו ישראל באותו יום שנ׳ ויבאו מרתה ולא יכלו לשתות מים ממרה כי מרים הם על כן קרא שמה מרה. ר׳ אליעזר המודעי אומ׳ לא באו אלא למקום אחר ונקרא על שם שעירע בו.

כד) וילנו העם על משה לאמר מה נשתה, ר׳ יהושע אומ׳ היה להן לישראל לימלך בגדול שביניהן לאמר מה נשתה ומה לא נשתה אלא שעמדו ואמרו דברי תרעומת על משה. ר׳ אלעזר המודעי אומ׳ למודין הן ישראל להיות עומדין ואומרין דברי תרעומת על משה ולא על משה בלבד אלא אף על הגבורה לכך נאמ׳ מה נשתה.

כה) ויצעק אל ה׳, מיכאן אתה למד שאין הצדיקים קשין לקבל[1] ולפי דרכנו למדנו שתפלת הצדיקים קצרה. ומעשה באחד שעבר לפני התיבה לפני ר׳ אליעזר והאריך בברכותיו אמרו לו תלמידיו רבינו ראית פלוני שהאריך בברכותיו כדי שיאמרו מברכן[2] הוא אמר להם לא האריך יותר ממשה שנ׳ (דב׳ ט׳ י״ח) ואתנפל לפני ה׳ כראשונה ארבעים יום וארבעים לילה. ושוב מעשה באחד שעבר לפני ר׳ אליעזר וקיצר בברכותיו אמרו לו תלמידיו רבינו ראית פלוני שקיצר בברכותיו כדי שיאמרו תלמיד חכם הוא אמ׳ להם לא קיצר פחות ממשה רבינו שאמ׳ (כמד׳ י״ב י״ג) אל נא רפא נא לה. שהיה אומ׳ יש שעה לקצר ויש שעה להאריך אל נא רפא נא לה הרי לקצר. ואשב בהר ארבעים יום וארבעים לילה (דברים ט׳ ט׳) הרי להאריך. ויוריהו ה׳ עץ, ר׳ יהושע אומ׳ זה עץ של ערבה. ר׳ אלעזר המודעי אומ׳ זה עץ של זית אין לך מר יתר מזית. ר׳ נתן בר יוסף אומ׳ זה עץ של קְרָדִים[3] ויש אומרין אף עיקרי תאנה ועיקרי רמון. דורשי רשומות אומרין הורהו דברי תורה שמשולין כעץ שנ׳ (משלי ג׳ י״ח) עץ חיים היא למחזיקים בה. ר׳ ישמעאל ביר׳ יוחנן בן ברוקה אומ׳ בוא וראה כמה מפורשין דרכי בשר ודם מדרכי המקום בשר ודם מתוק מרפא את המר אבל מי שאמ׳ והיה העולם אינו כן אלא מר מרפא את המר הא כאיזה צד נותן דבר המתאכל לתוך דבר המתאכל כדי לעשות גם כתוך גם. כיוצא בו אתה אומ׳ (מ״ב כ״א) ויצא אל מוצא המים וישלך שם מעט מלח ויאמר

---

[1]) נ״ל דהאי קבלה לשון צעקה כמו קובלין אנו עליכם פרושים (ירים פ״ד מ״ו).
[2]) במכילתא גר׳ מארכן, וגי׳ שלפנינו נ״ל יותר נכונה. [3]) נ״א קדרום, נכתב בגליון פי׳ עצי גפר ובסכ׳ גר׳ קתרום.

כה אמר ה' רפאתי למים האלה ולא יהיה משם עוד מות ומשכלת והלא מים יפים כיון שנותנין לתוכן מלח מיד מבאישין הא כאיזה צד נתן דבר המתאכל לתוך דבר המתאכל כדי לעשות גם כתוך גם. כיוצא בו אתה אומ' (ישעי' ל"ח כ"א) ויאמר ישעיהו ישאו דבלת תאנים ויטרחו על השחין ויחי. והלא בשר חי כיון שנותנין עליו דבלי האינה מיד מתאכל אלא נתן דבר המתאכל לתוך דבר המתאכל כדי לעשות גם בתוך גם. וישלך אל המים וימתקו המים, באותה שעה היו ישראל מתחננין ומתגרים לפני אביהם שבשמים כבן שמתחטא[1] לפני אביו כתלמיד שמתגרה לפני רבו אמרו לפניו רבונו של עולם חטאנו שנתרעמנו על המים. וימתקו המים, המרו לפי שעה והומתקו דברי ר' יהושע ר' אלעזר המודעי אומ' מרים הם מתחלתן שנ' מים מים שני פעמים. שם שם לו חק ומשפט. חק זו שבת ומשפט זה כבוד אב ואם כך דברי ר' יהושע. ר' אליעזר המודעי אומ' חק אלו העריות שנ' (ויק' י"ח ל') ושמרתם את משמרתי לבלתי עשות מחקות התועבות. משפט אלו דיני אונסין ודיני חבלות ודיני קנסות. * ר' שמעון בן יוחאי אומ' מפני מה קדמו דינין לכל המצוות כשהדין בין אדם לחברו תחרות ביניהן נפסק הדין נעשה שלום ביניהם וכן יתרו אומ' למשה (י"ח כ"ג) אם את הדבר הזה תעשה וצוך אלהים ויכלת עמוד וגם כל העם הזה על מקומו יבא בשלום. ושם נסהו, שם נעשה נִסָּיון לישראל בענין שנ' (מ"ב כ"ה כ"ד) נשא אויל מרודך מלך בבל את ראש יהויכין כך דברי ר' יהושע. אמר לו רבי אלעזר המודעי והלא אין גדולה בכל מקום אלא בשין וכאן אינו אלא סמך מה ת"ל ושם נסהו שם נסה המקום את ישראל. * ד"א ושם נסהו שם ניסו אבותינו את המקום.

כו) ויאמר אם שמוע תשמע, שמע אדם מצוה אחת משמיעין אותו הרבה שנ' אם שמוע תשמע שכח אדם מצוה אחת משכיחין אותו מצוות הרבה שנ' (דב' ח' י"ט) אם שכוח תשכח. לקול ה' אלהיך, מלמד שכל השומע בקול גבורה מעלה עליו כאלו שימש לפני חי העולם ב"ה. והישר בעיניו תעשה, זה משא ומתן שכל הנושא והנותן באמונה ורוח הבריות נוחה הימנו מעלה עליו הכת' כאלו קיים כל התורה כולה. והאזנת למצותיו, אלו הלכות. ושמרת כל חוקיו, אלו גזירות. כל המחלה אשר שמתי במצרים לא אשים עליך, ואם אשים כי אני ה' רופאיך. כך דברי ר' יהושע. ר' אלעזר המודעי אומ' שמוע יכול רשות ת"ל תשמע קבעו הכת' חובה. ד"א תשמע זה הכלל שכל התורה כולה כלולה בו. לקול ה' אלהיך, אלו עשר הדברות שנאמרו על הר סיני. והישר בעיניו תעשה, אלו אגדות משוכחות הנשמעות באזני כל אדם. והאזנת למצותיו אלו גזרות. ושמרת כל חקיו אלו עריות. אם עשית כן כל המחלה אשר שמתי במצרים לא אשים עליך. מה ת"ל כי אני ה' רופאיך אמר לו הקב"ה למשה דברי תורה שנתתי לך חיים הן לך רפואה הן לך שנ' (משלי ד' כ"ב) כי חיים הם למוצאיהם ולכל בשרו מרפא. ד"א כי אני ה' רופאיך ר' יצחק אומ' אם אין בהם מחלה למה הן צריכין רפואה אלא אמור מעתה לא אשים עליך בעולם הזה כי אני ה' רופאיך לעולם הבא.

כז) ויבואו אילימה ושם שתים עשרה עינות מים ושבעים תמרים, מגיד שהיה אותו מקום מקולקל במים יתר מכל המקומות שהרי היו שם שנים עשר מבועים

---

[1] מתגעגע (תענית פ"ג מ"ח).

ולא סיפקו אלא שבעים דקלים וכשבאו ישראל חנו ששים רבוא בני אדם וסיפקו להם מים ולנו ושנו ושלשו. ויחנו שם על המים, מלמד שלא היו ישראל חונים אלא על המים כך דברי ר׳ יהושע ר׳ אלעזר המודעי אומ׳ מיום שברא הקב״ה את העולם ברא שם שנים עשר מבועין כנגד שנים עשר שבטים ושבעים דקלים כנגד שבעים זקנים. * ויחנו שם על המים, מלמד שהיו יושבין ועוסקין בדברי תורה שניתנו להם במרה.

[טז] א) ויסעו מאלים ויבאו כל עדת בני ישראל אל מדבר סין בחמשה עשר יום, למה נאמ׳ יום לידע איזה יום שאירעה שבת להיות. שסדורה ובאה מיום שברא הקב״ה את העולם ועד שניתנה להם[1] בעשרים ושנים עשר באייר. ד״א למה נאמ׳ יום לידע יום שניתנה בו תורה לישראל. ד״א למה נאמר יום לידע יום שניתן בו מן לישראל. חררה שהוציאו ממצרים אכלו ממנו אחד ושלשים יום וכן הוא אומ׳ (י״ב ל״ט) ויאפו את הבצק אשר הוציאו ממצרים וכאן בחמשה עשר יום לחדש השני בצדו הוא אומ׳ הנני ממטיר לכם לחם. ר׳ שילא אומ׳ נסתפקו הימנה ששים ואחת סעודה.

ב) וילונו כל עדת בני ישראל, ר׳ יהושע אומ׳ היה להן לישראל ליטלך בגדול שבהן לומ׳ מה נאכל אלא שעמדו ואמרו דברי תרעומת על משה. ר׳ אלעזר המודעי אומ׳ למודין הן ישראל להיות עומדין ואומרין דברי תרעומת על משה ולא על משה בלבד אלא אף על הגבורה לכך נאמ׳ וילונו כל עדת בני ישראל[2]. ג) ויאמרו אליהם בני ישראל מי יתן מותינו ביד ה׳, אמרו לואי מתנו בשלשת ימי החשך במצרים. בשבתינו על סיר הבשר, ר׳ יהושע אומ׳ והלא תאובין הן לכל[3]) אלא שַׁבִּידוּ[4]) ואמרו. באכלנו לחם לשובע, והלא תאובין הן לכל אלא שבידו ואמרו. ר׳ אליעזר המודעי אומ׳ עבדים היו ישראל במלכות מצרים והיו יוצאין לשוק ונוטלין סת בשר ודגים וכל דבר ואין כל בריה ממחה על ידן והיו יוצאין לשדה ונוטלין תינין וענבים ורמונים וכל דבר ואין כל בריה ממחה על ידן. כי הוצאתם אותנו אל המדבר הזה, אמרו הוצאתם אותנו למדבר תוהי הזה שאין בו כלום. להמית את כל הקהל הזה ברעב, ר׳ יהושע אומ׳ אין לך מיתה קשה יתר מן הרעב שנ׳ (איכה ד׳ ט׳) טובים היו חללי חרב מחללי רעב. ר׳ אלעזר המודעי אומר בָּרָעָב בָּא עלינו רעב אחר רעב, דֶּבֶר אַחַר דֶּבֶר, חֹשֶׁךְ אַחַר חֹשֶׁךְ.

אמר רב חננא בר פפא לעולם יהא אדם זהיר על עסקי תבואה שלא נקראו ישראל דלים אלא על עסקי תבואה שנ׳ והיה אם זרע ישראל ועלה מדין ועמלק ובני קדם ועלו עליו וישחיתו את יבול הארץ עד באך עזה ולא ישאירו מחיה בישראל (שופ׳ ו׳ ג׳—ד׳) וכת׳ וידל ישראל מאד מפני מדין[5]) (שם ו׳).

ד) ויאמר ה׳ אל משה הנני ממטיר לכם, ר׳ יהושע אומ׳ אמר לו הקב״ה הריני נגלה מיד ואיני מעכב. ר׳ אלעזר המודעי אומ׳ אינו אומ׳ הנני אלא לאבות[6]). ממטיר לכם * ר׳ יהושע אומ׳ בודאי אין ראוי לכם. ר׳ אלעזר המודעי אומ׳ אינו

---

[1]) חשבת ניתנה בכ״ב שהטן ירד בט״ז באייר בראשון בשבת. [2]) דרש נזירה שוה וילונו וילונו טפ׳ דלעיל ט״ו נ״ד, וע׳ מכילתא. [3]) ר״ל תאבין היו לכל, דתיינו שחיו ישראל במצרים אביונים התאבים לכל דבר. [4]) שבדו מלגם ואמרו שקרים. [5]) ב״מ נ״ט ע״א. [6]) בכי״א² גר׳: אלא בזכות תאבות וע׳ מכילתא.

אומר לכם אלא בזכות אבותיכם. מן השמים מאוצר טוב שבשמים כענין שנ' (דב' כ"ח י"ב) יפתח ה' לך את אוצרו הטוב את השמים. * לפי שהכל עילתו מן השמים נקראו על שם השמים ולא עוד אלא הרקיע נקרא שמים דכת' ויקרא אלהים לרקיע שמים (ברא' א' ח') הוי מן השמים[1]). רבן שמעון בן גמליאל אומ' כא וראה כמה חביבין ישראל לפני אביהן שבשמים ולפי שהן חביבין נתחלפו להן מעשי בראשית נעשו עליונים תחתונים ותחתונים עליונים שמתחלה היה הלחם עולה מן הארץ שנ' (שם ל"ג כ"ח) אל ארץ דגן ותירוש והטל היה יורד מן השמים שנ' (שם) אף שמיו יערפו טל עכשו נתחלפו הדברים התחיל הלחם יורד מן השמים שנ' לחם מן השמים והטל עולה מן הארץ שנ' (ט"ז י"ד) ותעל שכבת הטל. ויצא העם ולקטו, ר' יהושע אומ' שלא תהיו יוצאין לחצרותיכם ומלקטין דבר יום ביומו אלא שתהיו יוצאין למדברות ומלקטין דבר יום ביומו, ר' יהושע אומ' שילקט אדם מן היום למחר וכן מערב שבת לשבת. ר' אליעזר אומ' שלא ילקט אדם מן היום למחר וכן היה ר' אליעזר אומ' מי שיש לו מה שיאכל היום ויאמר מה אני אוכל למחר הרי זה ממחוסרי אמנה שנ' דבר יום ביומו מי שברא יום ברא פרנסתו. * ד"א דבר יום ביומו ר' שמעון אומ' מפני חיבתן של ישראל ניתן להם דבר יום ביומו מושלו משל להד"ד למלך בשר ודם שבעם על בנו ואמר אל יראה פני אלא מתחלת השנה יבוא ויטול פרנסתו. היה מתפרנס כל השנה והוא מתבלקט[2]) הלווי אראה פני אבה ואל אתפרנס כיון שנתרצה לו אמר יבוא בכל יום ויטול פרנסתו אמר אותו הבן כדאי אם אין בידי אלא ראיית המלך בכל יום כדאי הוא. כך ישראל מפני חיבתן ניתן להם פרנסת יום יום כדי שיהיו מחלין ומקבלין פני שכינה בכל יום. למען אנסנו הילך בתורתי אם לא, * נסוי[3]) הוא להן לכל באי העולם שכל מי שמלאו לבו לעבוד את השם בכל לבו הוא ממציא לו פרנסתו מכל מקום. ר' יהושע אומ' שנה אדם שתי הלכות בשחרית ושתי הלכות בערבית ועשה מלאכה כל היום מעלה עליו הכת' כאלו קיים כל התורה כולה. ר' אליעזר אומ' לא ניתנה תורה לדרוש אלא לאוכלי המן הא כאיזה צד היה אדם יושב ושונה ואינו יודע מאין יאכל וישתה ומאין ילבש ויתכסה הא לא ניתנה תורה לדרוש אלא לאוכלי המן שנייה להן לאוכלי תרומה.

ה) והיה ביום הששי והכינו, מיכאן שילקט[4]) אדם מערב שבת לשבת. והיה משנה, לחם שהוא משונה אתה אומ' לחם משנה שמשונה או אינו אלא לחם כפול כשהוא אומ' לקטו לחם משנה הרי לחם כפול אמור מעתה הא מה ת"ל והיה משנה לחם שהוא משונה. בכל יום היה יורד עומר אחד ובשבת שני עמרים בכל יום היה ריחו נודף ובשבת ביותר בכל יום היה מצהיל כזהב ובשבת ביותר[5]). * ד"א והיה ביום הששי והכינו מכאן אמרו חול מכין לשבת וחול מכין ליום טוב ואין יום טוב מכין לשבת ולא שבת מכינה ליום טוב[6]).

ד"א והיה ביום הששי והכינו אמר רב חסדא לעולם ישכים אדם להוצאת שבת[7]) שנ' והיה ביום הששי והיכינו לאלתר. והכינו אע"פ שאין דרכו בכך צריך להכין

---

[1]) שם במה"ג כתוב: נקרא שמים בשותפות השם שכל הגבוה מן הארץ נקרא שמים. [2]) כפי ענינו הוא מצטער ומתאונן. [3]) גדולה כדלעיל ושם נסהו. [4]) במכ' גר': שמערב. [5]) עי' תנחומא הוצא' בובער פ' בשלח אות כ"ד מאמר כזה בשם חזקי' בר (צ"ל ברבי) חייא. וכבר שערנו שחזקיהו ברבי חייא הוא המסדר של מכדרשב"י. [6]) ביצה ב': [7]) שבת קי"ז:

מפני כבוד השבת. רב אבא הוה זבין בתליסר אסתירי פשיטי בסרא מתליסר טַבָּאחֵי ומשלים להו אסטרא דרשא אמר להו אֲשׁוּר הַיָּא אֲשׁוּר הַיָּא. רב אבהו הוה יתיב אתכתקא דשגא ושייף נורא. רב ענן לביש גונדא וסגר תנורא דתניא דבי ר׳ ישמעאל בגדים שבישל בהן קדירה לרבו אל ימזוג בהן כוס לרבו. רב ספרא מָתָרוּךְ בִּישָׁא. רב מלח שבוטא. רב חמא מדליק שרגא. רב פפא נדיל פתילאתא. רב חסדא פרים סלקא. רבא ורב יוסף מצלחי ציבי. ר׳ זירא מצתית זתותי. רב נחמן בר יצחק מכתיף ועייל מכתיף ונפיק אמר אילו מקלעי לי רָב מֵי וְרָב סַי מי לא מכתיפנא קמיהו. ואיכא דאמרי רב מי ורב סי מכתפי ועיילי מכתפי ונפקי אמרי אלו מיקלע לן ר׳ יוחנן מי לא מכתיפנא קמיה. ר׳ חנינא מיעטף וקאי אפניא דמעלי שבתא אמר בואו ונצא לקראת שבת מלכא. ר׳ ינאי אמר בואי כלה בואי כלה[1]).

ו) ויאמר משה ואהרן אל כל בני ישראל ערב, אמרו להן עד שאתם ישנים על מטותיכם המקום מפרנים אתכם. וידעתם כי ה׳ הוציא אתכם מארץ מצרים, מיכאן אתה אומ׳ ששקולה יציאת מצרים לפני מקום כנגד נסים וגבורות שעשה המקום לישראל.

ז) ובקר וראיתם את כבוד ה׳, מיכאן אתה למד שבפנים מאירות ניתן להם מן לישראל מן ששאלו אותו כהלכה ניתן להם בפנים מאירות בשר ששאלו ממלי מעין[2]) ניתן להם בפנים חשבות. ונחנו מה כי תלינו עלינו, אמר רבא גדול מה שנ׳ במשה ואהרן ממה שנ׳ באברהם באברהם כת׳ ואנכי עפר ואפר כרם הכא ונחנו מה[3]) אמרו להן אנו מה ספונין שאתם עומדין ומתרעמין עלינו.

ח) ויאמר משה בתת ה׳ לכם בערב בשר לאכול, מיכאן אתה למד שבפנים חשבות ניתן להם בשר לישראל אבל מן בפנים מאירות. לא עלינו תלונותיכם כי על ה׳, אמרו להם אילו עלינו הייתם עומדין ומתרעמין לא היינו מצטערין אלא שאתם עומדין ומתרעמין לפני קיים עולמים ב״ה.

ד״א ויאמר משה בתת ה׳ לכם בערב בשר לאכול ולחם בבוקר לשבוע תאנא משום ר׳ יהושע בן לוי לחם ששאלו כהונן ניתן להם כהונן בשר ששאלו שלא כהונן ניתן להם שלא כהונן מיכאן לימדה תורה דרך ארץ שלא לאכול בשר אלא בערב[4]). אמר רב חסדא ואיתימא רב אחא בר יעקב בתחלה היו ישראל דומין לתרנגלין שמנקרין באשפה עד שבא משה ותיקן להן זמן סעודה[5]).

ט) ויאמר משה אל אהרן אמר אל כל עדת בני ישראל קרבו לפני ה׳, ר׳ יהושע אומ׳ אינו אומ׳ קרבו אלא ליטול את הדין כענין שנ׳ (ישעי׳ מ״א כ״א) קרבו ריבכם יאמר ה׳ הגישו עצמותיכם יאמר מלך ישראל[6]). ר׳ אלעזר המודעי אומ׳ אינו אומ׳ קרבו אלא כשנגלית שכינה.

י) ויפנו אל המדבר, ר׳ יהושע אומ׳ אינו אומ׳ ויפנו אלא ליתן את הדין[7]) ר׳ אלעזר המודעי אומ׳ אינו אומ׳ אלא לאבות הראשונים שנ׳ ויפנו אל המדבר מה מדבר אין בו חטא ועון אף אבות הראשונים שאין בהן חטא ועון. והנה כבוד ה׳

---

[1]) שם קי״ט ע״א. [2]) במכ׳ גר׳: ממלא מעים. [3]) חולין פ״ט ע״א. [4]) יומא ע״ה ע״א. [5]) שם ע״ב. [6]) בקרא כתי׳: יעקב. [7]) עי׳ הגי׳ במכילתא.

נראה בענן, ר' יוסי בן שמעון אומ' כל זמן שישראל מבקשין לסקול משה ואהרן המקום נגלה בעמוד ענן אמ' המקום מוטב ילקה עמוד ענן ואל יסקל משה ואהרן.

יא) וידבר ה' אל משה,

יב) שמעתי את תלונות בני ישראל, ר' יהושע אומ' אמ' לו הקב"ה למשה גלוי וידוע לפני מה שאמרו ישראל ומה עתידין לומר לפני. דבר אליהם לאמר בין הערבים תאכלו בשר אמר להם בין שני הדברים הייתם עומדין שאלתם מן לפני שאי אפשר לאדם להיות בלא לחם נתתי לכם. חזרתם ושאלתם בשר מטלי מעיים הריני נותן לכם ומפני מה אני נותן לכם כדי שלא תהוא סבורין לומ' אין ספק בידו ליתן לנו בשר אלא הריני נותן לכם ולבסוף אני נפרע מכם. וידעתם כי אני ה' אלהיכם אני דיין להפרע.

יג) ויהי בערב ותעל השלו, מיכאן אתה למד שבפנים חשכות ניתן להם בשר לישראל. ותעל השלו כת' שלו וקרי סלו אמר ר' יוסי בן חנינה צדיקים אוכלים אותו בשלוה רשעים אוכלים אותו ודומה לו כסלויא. אמ' רב ענן ארבעה מיני שלו הן ואלו הן שַׁלְוֵי בַּלְוֵי פַּסְיוּגֵי סָלָו. מעליא דכולהו שיכלי גריעא דכולהו סליו והוי כצפרתא דלא אסתח ושחטי לה ומותבי לה אתנורא ונגרא משחא ומותיב לה אֲשִׁיתָא רַפְתֵי וּבַתְרַיְתֵי לא מתכלא אלא על ידי תַּעֲרוֹבֶת. רב יהודה נחית לה אבי דַּגֵי. רב חסדא נחית לה אבי ציבי. רבא מיתי ליה אריסיה מידברא. יומא חד נפק ולא אשכח שמע ההוא ינוקא דקא אמר שמעתי ותרגז בטני (חבק' ג' ט"ז) אמר שמע מינה נח נפשיה דרב חסדא ובשביל חסרא רבא הוא אכיל לה[1]). ותכס את המחנה, אינו יודיע כמה הרי אומ' (במ' י"א ל"א) וכאמתים על פני הארץ שתי אמות היתה גבוהה מן הארץ שיהא אדם עומד כנגד לבו ונוטל מדבר שאין בו צער מלבו ולמטה שתי אמות מלבו ולמעלה אמה אחת ואומ' (שם) ויטש על המחנה כדרך יום כה וכדרך יום כה סביבות המחנה כל מה שאירע להם בשלו שני אירע להם בשלו ראשון ילמד סתום מן המפורש. ותעל שכבת הטל, בא הכת' ללמדך היאך היה יורד להן מן לישראל יצאת רוח צפונית וכיבדה את המדבר וירד מטר וכיבש את הארץ וירד הטל עליו והרוח מנשבת בו ונעשה כשלחנות של זהב והמן היה יורד עליו וממנו ישראל מלקטין ואוכלין. והנה על פני המדבר, ולא על המדבר כולו אלא על מקצתו. דק, מלמד שהוא דק. מחספס, מלמד שהוא מחספס. דק ככפר על הארץ, מלמד שהיה יורד כנגיד על הארץ כך דברי ר' יהושע. ר' אלעזר המודעי אומ' ותעל שכבת הטל כויכול פשט המקום את ידו וקבל תפלתן של אבות של שוכני עפר והוריד המן כטל לישראל. והנה על פני המדבר, ולא על המדבר כולו אלא על מקצתו. דק, מלמד שהיה יוריד מן השמים שנקראו דק שנ' (ישעי' מ' כ"ב) הנוטה כדק שמים או לפי שהיה יוריד מן השמים מניין שלא היה יוריד צונן ת"ל חם[2]). או לפי שהיה יורד מלמעלה למטה יכול היה יוריד בקול מניין שלא היה יוריד אלא בשתיקה ת"ל חם או לפי שהיה יורד על הקרקע מניין שלא היה יורד אלא על הכלים ת"ל סף. ר' מרפון אומ' לא היה יורד על הסעפים[3]). ככפור כויכול פשט המקום את ידו וקבל תפלתן של אבות של שוכני

---

[1]) יומא ע"ה ע"ב. [2]) דרש מחספס נוטריקון חם, חם, סף. [3]) אולי הוא סל"ע שעף מקום גבוה ועי' הגי' במכילתא.

עפר והוריד מן כטל לישראל כענין שנ' (איוב ל"ג כ"ד) מצאתי כופר. * ד"א מחספס אמ' ריש לקיש דבר הנמלל בפסת היד ר' יוחנן אומר דבר הנבלע ברט"ח איברים מחוספס טובא הוי. אמ' ריש לקיש מחספס כת'[1]). וכבר היו ר' טרפון ותלמידים יושבים ור' אלעזר המודעי יושב ביניהן אמר להן ר' אלעזר המודעי שישים אמה היה הווה נבהו של מן שהיה יוריד להן לישראל אמרו לו אלעזר אחינו עד מתי אתה מגביב ומביא עלינו אמר להן מקרא מן התורה אני דוריש וכי איזו מדה מרובה מדת הטוב או מדת פורענות הוי אומר מדת הטוב. במדת פורענות הוא אומ' (ברא' ז' י"א) וארבות השמים נפתחו מהו אומ' (שם כ') חמש עשרה אמה גברו המים מה נפשך בתוך הנחל חמש עשרה אמה על פני ההר חמש עשרה אמה על פני בקעה חמש עשרה אמה. וכמדת הטוב הוא אומ' (תה' ע"ח כ"ג) ויצו שחקים ממעל ודלתי שמים פתח וימטר עליהם מן לאכול. מיעוט דלתות שתים כמה ארבות בדלת ארבע ארבע על ארבע הרי שמונה. הא צא וחשוב ששים אמה היה הווה נבהו של מן שהיה יורד להן לישראל. איסי בן עקיבה אומ' מניין שירד להן לישראל מן עד שראו אותו כל באי בראשית ת"ל (תה' כ"ג ה') תערך לפני שלחן נגד צוררי.

טו) ויראו בני ישראל ויאמרו איש אל אחיו מן הוא, כאחד שאומר לחברו מה הוא כך אמרו ישראל מן הוא. ויאמר משה אליהם הוא הלחם, משה אמר לזקנים וזקנים אמרו להן לישראל כך דברי ר' יהושע ר' אלעזר המודעי אומ' משה אמר להן לזקנים והוא אמר לכל ישראל. הוא הלחם אשר נתן ה' לכם לאכלה, ר' יוסי ביר' שמעון אומר כסוסים נתפטמו ישראל באותה שעה נאמ' כאן לאכלה ונאמ' להלן (תה' ע"ח כ"ה) לחם אבירים אכל איש אמר להן לחם זה שאתם אוכלין ניטוח היא באבריכם * וכן הוא אומ' מחספס שהוא יורד במאתים ושמונה וארבעים איברים של אדם מניין מחספס[1]). תנו רבנן לחם אבירים (שם) לחם שמלאכי השרת אוכלין אותו דברי ר' עקיבה. וכשנאמרו דברים אלו לפני ר' ישמעאל אמר להן צאו ואמרו לעקיבה טעיתה וכי מלאכי השרת אוכלין ושותין הא כת' לחם לא אכלתי ומים לא שתיתי (דב' ט' ט') אלא אל תקרא אבירים אלא איברים דבר הנבלע ברט"ח איברים והא מה אני מקיים ויתד תהיה לך על אזניך (שם כ"ג י"ד) אחר שסרחו אמ' הקב"ה אני אמרתי יהיו לפני כמלאכי השרת ועכשו אני מטריח אתכם כשלש פרסאות דכת' ויחנו על הירדן מבית הישימות עד אבל השטים (במ' ל"ג י"ט) ואמר רבא בר בר חנא לדידי חזא לי ההוא דוכתא והויא תלת פרסי אורכא ותלת פתיא ותניא כשנפנין אין נפנין לא לפניהן ולא לצדיהן אלא לאחריהן וכשנאמרו דברים לפני ר' שמעון בן יוחאי אמר מה אני מקיים ויתד תהיה לך בדברים שהיו תגרי גוים טוכרין להן הוא שהיו מוציאין אבל המן לא יצא מהן עולמית שנ' לחם אבירים לחם נטוח באיברים[1]). ד"א לחם אבירים אכל איש זה יהושע שהיה יוריד לו מן כנגד כל ישראל * כת' הכא אכל איש וכת' התם איש אשר רוח אלהים בו (במד' כ"ז י"ח). ואימא משה דכת' והאיש משה עניו מאד (שם י"ב ג') דנין איש מאיש ואין דנין איש מהאיש[2]).

טז) זה הדבר אשר צוה ה' לקטו ממנו איש לפי אכלו, אמרו כשהיה יוצא נחשון בן עמינדב ללקט הוא ובני ביתו היו מלקטין הרבה ועני שבישראל מלקט

---

[1]) יומא ע"ח ע"ב. [2]) שם ע"ו ע"א.

קמעא וכשהן באין במדה עמר לגלגלת מספר נפשותיכם. אמרו האוכל כשיעור הזה הרי הוה בארי ומבורך סחות מיכאן מקולקל במיעיו יתר על כן הרי זה רעבתן. * איש לאשר באהלו תקחו. מיכאן שאדם חייב במזונות אשתו ובניו[1]).

יז) ויעשו כן בני ישראל ולקטו המרבה והממעיט, עישו מה שנתפקדו ולא עברו על גזרת משה.

יט) ויאמר משה אליהם איש אל יותר ממנו עד בוקר, * גזרת מלך ואם הותיר הרי זה עובר בלא תעשה.

כ) ולא שמעו אל משה, אלו מחוסרי אמנה שבהן. ויותירו האנשים אין כת' כן אלא אנשים האנשים לא הותירו שאר אנשים הותירו[2]). וירם תולעים ויבאש, אפשר שמאחר שטרחיש יבאיש אלא מבאיש ואחר כך מרחיש כענין שנ' להלן (כ"ד) ולא הבאיש ורמה לא היתה בו. * ד"א וירם תולעים ויבאש וכי מאין ידעו ישראל שהותירו אלא שראו קילין קילין[3]) של תולעים יוצאין מבית דתן ואבירם אלו לאלו ההי"ד (משלי ג' ל"ה) וכסילים מרים קלון. ויקצף עליהם משה, כעס עליהן משה ואמר להן מפני מה עשיתן כך.

כא) וילקטו אותו בבקר בבקר, משחרית לשחרית. איש לפי אכלו, דורשי רשומות אומרין מיכאן נתקיים בו במן בזעת אפיך תאכל לחם (ברא' ג' י"ט). וחם השמש, בארבע שעות. אתה אומ' בארבע שעות או אינו אלא בשש שעות כשהוא אומ' (שם י"ח א') כחם היום הרי שש שעות אמור הא מה אני מקיים וחם השמש בארבע שעות. ונמס, כיון שזורחת עליו חמה הוא פושר ויורד ונחלים מושכין ממנו והולכין לים הגדול ואילות וצבאים ויחמורים באין וישותין מהן ואומות העולם באין וצדין מהן והיו טועמין בהן טעם מן שנתן המקום לישראל.

כב) ויהי ביום הששי לקטו לחם משנה, * אמ' ר' אבא חייב אדם לבצוע על שתי ככרות בשבת דכת' לקטו לחם משנה אמ' ר' אשי חזינא ליה לרב כהנא דנקיט תרי ובצע חדא אמר לקטו כת'[4]). ויבאו כל נשיאי העדה ויגידו למשה, אמרו לו רבינו משה מה נשתנה היום הזה משאר ימים אמר להן הוא אשר דבר ה' שבתון שבת קדש לה'. אמרו לו אימתי אמר להן מחר.

כג) את אשר תאפו אפו, על האפוי אפו ועל המבושל בשלו מכאן לעירובי תבשילין כדברי בית שמאי שצריכין עירוב לכל מין ומין. ר' יהושע אומ' את אשר תאפו אפו ואת אשר תבשלו בשלו הרוצה לאפות מתאפה לו והרוצה לבשל מתבשל לו. ר' אלעזר המודעי אומ' את אשר תאפו אפו ואת אשר תבשלו בשלו הרוצה לטעם דבר האפוי טועם בו טעם כל אפויין שבעולם. דבר בישול טועם בו טעם כל בישולין שבעולם.

כד) ויניחו אתו עד הבקר, עשו מה שנתפקדו.

כה) ויאמר משה אכלהו היום, לפי שהיו ישראל רגילין לצאת בשחרית אמרו לו רבינו משה נצא בשחרית אמר להן אכלוהו היום אמרו לו הואיל ולא יצאנו בשחרית נצא בין הערבים אמר להן כי שבת היום לה', לפי שספק לבן של

---

[1]) עי' כתובות מ"ו ע"ב וס"ה ע"ב. [2]) ע' מכילתא. [3]) תנחומא תצוה י"א, ת"ב שם ז' וע' ערוך ערך קלן וקרויס ערך קלניא. [4]) שבת קי"ז ע"ב.

ישראל באותה שעה אמרו לו רבינו משה הואיל ולא מצאנוה היום שמא לא נמצאנו למחר אמר להן היום לא תמצאוהו בשדה, היום אי אתם מוצאין אותו מוצאין אתם אותו למחר דברי ר׳ יהושע. ר׳ אלעזר חסמא אומ׳ בעולם הזה אין אתם מוצאין אותו מוצאין אתם אותו לעולם הבא. ר׳ יהושע אומ׳ אמר להן משה לישראל אם תזכו לשמר שבת תנצלו משלש פורעניות מיומו של גוג ומיומו של משיח ומיומי בית דין הגדול. ר׳ אלעזר המודעי אומ׳ אמר להן משה לישראל אם תזכו לשמר שבת עתיד המקום ליתן לכם ארץ ישראל ועולם הבא ועולם חדש ומלכות בית דוד וכהונה ולויה.

* ד״א אכלוהו היום תנו רבנן כמה סעודות חייב אדם לאכול בשבת ר׳ חדקא אומ׳ ארבע ורבנן אמרי שלש אמ׳ ר׳ יוחנן ושניהם מקרא אחד דרשו ויאמר משה אכלהו היום כי שבת היום לה׳ היום ר׳ חדקא סבר הני תלתא היום דכתיבי לבר מדאורתא. ורבנן סברי בהדי דאורתא[1]) וקימא כדרבנן. אמ׳ ר׳ שמעון בן פזי אמ׳ ר׳ יהושע בן לוי משום בר קפרא כל המקיים שלש סעודות בשבת ניצל משלוש פורעניות מחבלו של משיח ומדינה של גיהנם וממלחמת גוג ומגוג. מחבלו של משיח כת׳ הכא יום וכת׳ התם הנה אנכי שליח לכם את אליהו הנביא לפני בוא יום ה׳ (מלא׳ ג׳ כ״ג) מדינה של גיהנם כת׳ הכא יום וכת׳ התם יום עברה היום ההוא (צפנ׳ א׳ ט״ו) ממלחמת גוג ומגוג כת׳ הכא יום וכת׳ התם ביום בוא גוג (יחז׳ ל״ח י״ח)[2]). אמ׳ ר׳ יוסי יהא חלקי עם אוכלי שלוש סעודות בשבת[3]) אמ׳ ר׳ אלעזר לעולם יסדיר אדם שלחנו ערב שבת אפ״ס שאינו צריך אלא לכזית. אמ׳ ר׳ חנינא לעולם יסדיר אדם שלחנו במוצאי שבת ואפ״ס שאינו צריך אלא לכזית, במוצאי שבת מלוגמה פת חמה. ר׳ אבהו הוו עבדין ליה באפוקי שבתא עגלא תלתא היה קא אכיל מניה כוליאתא כי גדל אבימי בריה אמר ליה למה ליה למר לאפסודי כולי האי נשבוק ממעלי שבתא שבקו אתא אריא ואכליה[4]).

כו) ששת ימים תלקטוהו, ר׳ יהושע אומ׳ למדנו שלא היה המן יוריד בשבת. ביום טוב מניין ת״ל שבת לא יהיה בו. ר׳ אלעזר המודעי אומ׳ ששת ימים תלקטוהו למדנו שלא היה המן יוריד בשבת. ביום הכפורים מניין ת״ל שבת לא יהיה בו[5]).

כז) ויהי ביום השביעי יצאו מן העם ללקוט, אלו מחוסרי אמנה שבהן.

כה) ויאמר ה׳ אל משה עד אנה מאנתם, אמר ליה רבא לראבה בר מארי מנא הא מילתא דאמור אינאשי בשביל הוצא לאקי כרבא אמר ליה דכת׳ למה תריבו אלי כולכם כשעתם בי נאם ה׳ (יר׳ ב׳ כ״ט) אמר ליה את אמרת לי מנביי אנא אמינא לך מדאוריתא יצאו מן העם ללקוט ויאמר ה׳ אל משה עד אנה מאנתם[6]). עד אנה מאנתם, אמר לו הקב״ה למשה אמור להן לישראל הוצאתי אתכם ממצרים וקרעתי לכם את הים והורדתי לכם את המן והינקתי לכם את השלו ועשיתי לכם נסים וגבורות עד מתי אתם ממאנים לשמור מצותי ותורותי, שמא תאמרו מצוות הרבה היטלתי עליכם שבת זו שנתתי לכם במרה לשמרה ולא שמרתם אותה, שמא תאמרו שומר שבת מה שכר נטל ת״ל (ישע׳ נ״ו ב׳) שומר שבת מחללו ושומר ידו

---

[1]) שם. [2]) שם קי״ח ע״א. [3]) שם קי״ח ע״ב. [4]) שם קי״ט ע״ב. [5]) לפי גי׳ זו לר״א המודעי המן היה יורד בי״ט, וע׳ תוס׳ ביצה ב׳ ע״ב ד״ה והיה. [6]) ב״ק צ״ב ע״א.

מעשות כל רע הא למדת שכל המשמר את השבת מרוחק הוא מן העברה. מצותי ותורותי ראו כי ה' נתן לכם השבת. * גדולה שבת שכן מצינו מן התורה ובנביאים ובכתובים שהיא שקולה כנגד כל המצות. בתורה דכת' עד אנה מאנתם לשמור מצותי ותורתי ראו כי ה' נתן לכם השבת. בנביאים (יחז' כ' י"א—י"ב) ואתן להם את חקותי ואת משפטי הודעתי אותם אשר יעשה אותם האדם וחי בהם וגם את שבתתי נתתי להם להיות לאות ביני וביניהם. בכתובים (נחמי' ט' י"א) דכת' ועל הר סיני ירדת ודבר עמהם משמים ותתן להם משפטים ישרים ותורות אמת חקים ומצוות טובים ואת שבת קדשך הודעת להם[1]).

כט) ראו כי ה' נתן לכם השבת, אמר להם הזהרו שהמקום נתן לכם את השבת. * ד"א מהוא ראו אמ' ר' יצחק ראו מה תשיבו לאומות העולם שאם יאמרו לכם אומות העולם על מה אתם שומרים את השבת אמרו להם לפי שהמן יורד בכל יום פרידה אחת ובערב שבת היה יורד שתי פרידות[2]). על כן הוא נותן לכם ביום הששי לחם יומים, מכאן היה ר' יאשיה אומר לחם כפול. שבו איש תחתיו, אלו ארבע אמות * שיש לאדם למלטל בכל מקום ברשות הרבים ואם הוציא חוץ לארבע אמות חייב[3]). אל יצא איש ממקומו, * זה תחום שבת וכמה אלפים כדתניא שבו איש תחתיו אלו ארבע אמות אל יצא איש ממקומו אלו אלפים אמה מני לן אמר רב חסדא למדנו מקום ממקום ומקום מנוסה וניסה מניסה ניסה מגבול גבול מגבול גבול מחוץ וחוץ מחוץ. מקום ממקום כת' הכא אל יצא איש ממקומו ולהלן ושמתי לך מקום וסמיך ליה אשר ינוס שמה (כ"א י"ג) אתיא ניסה מניסה כת' הכא אשר ינוס שמה ולהלן ואם יצא יצא הרוצח את גבול עיר מקלטו אשר ינוס שמה (במ' ל"ה כ"ו) ואית בה גבול את גבול עיר מקלטו אתיא גבול מגבול כת' הכא את גבול עיר מקלטו ולהלן ומצא אותו גואל הדם מחוץ לגבול עיר מקלטו (שם כ"ז) ואית בה חוץ מחוץ לגבול אתיא חוץ מחוץ כת' הכא ומצא אתו גואל הדם מחוץ ולהלן ומדותם מחוץ לעיר את פאת קדמה אלפים באמה (שם ל"ה ה'). וגילף מקיר העיר וחוצה אלף אמה סביב (שם ד') דנין חוץ מחוץ ואין דנין חוץ מחוצה[4]) והני מילי מדראשא מדברי סופרים אבל מן התורה שנים עשר מיל כנגד מחנה ישראל[5]). וישבתו העם ביום השביעי, אמ' רב יהודה אמ' רב אלמלא שמרו ישראל שבת ראשונה כהלכתה לא שלטה בהן אומה ולשון שנ' ויהי ביום השביעי יצאו מן העם ללקוט וכת' בתריה ויבא עמלק. אמ' ר' יוחנן משום ר' שמעון בן יוחאי אלמלא משמרין ישראל שתי שבתות כהלכתן מיד נגאלין שנ' בה אמר ה' לסריסים אשר ישמרו את שבתתי (ישע' נ"ו ד') וכת' בתריה והביאתים אל הר קדשי (שם ז'). אמר ר' חייא בר אבא אמ' ר' יוחנן כל המשמר את השבת כהלכתה אפילו עובד ע"ז כאנוש מוחלין לו שנ' אשרי אנוש יעשה זאת ובן אדם יחזיק בה שומר שבת מחללו (שם ב') אל תקרא מחללו אלא מֵחֵל לו[6]).

לא) ויקראו בית ישראל את שמו מן, דורשי רשומות אומרין ישראל קראו אותו מן. * תנן התם[7]) עשרה דברים נבראו בין השמשות המן מכללן לפי שהוא

---

[1]) ירושלמי ברכות פ"א ה"ה, שמ"ר סוף פכ"ה. [2]) ת"ב כ"ד. [3]) ע' עירובין ס"ח ע"א. [4]) שם נ"א ע"א. [5]) ע' רמב"ם פכ"ז מהי' שבת ה"א ובמפרשים שם. [6]) שבת קי"ח ע"ב. [7]) אבות פ"ה מ"ו.

יוצא מטבעו של עולם כבר קדמה בו מחשבה ששת ימי בראשית לקיים אין כל חדש תחת השמש[1]) (קה' א' ט'). והוא כזרע נד, אי אתה יודיע של מה. ר' יהושע אומ' הוי אומ' של זרע פשתן. או מה זרע פשתן אדום אף הוא אדום ת"ל לבן. *אמ' רב אסי עגול כגידא ולבן כמרגלית[2]). ר' אלעזר המודעי אומ' דומה לאגדה שמושך לבו של אדם. ר' יוסי אומ' הוא מגיד על עצמו שהוא מן לפי שאינו יורד לא בשבתות ולא בימים טובים ולא ביום הכפורים. תניא גד שמגיד להן לישראל בן תשעה לראשון בן שבעה לאחרון. אחרים אומרין כשם שהגביא מגיד להן חדרים וסתרים לישראל כך המן מגיד להן חדרים וסתרים. הא כאיזה צד אשה סורחת על בעלה היא אומרת הוא סרח עלי והוא אומ' היא סורחת עלי באין אצל משה לדין אומ' להן לבקר משפט, לשחרית אם נמצא מן שלה בבית בעלה בידוע שהיא סורחת עליו ואם נמצא מן שלה בבית אביה בידוע שהוא סורח עליה[3]). וכן המוכר עבד לחבירו זה אומ' לקחתי והלה אומ' לא מכרתי באין אצל משה לדין אומ' להן לבקר משפט. לשחרית אם נמצא מן שלו בבית רבו ראשון בידוע שאינו מכור. ואם נמצא מן שלו בבית רבו אחרון בידוע שהוא לקוח. ושעמו כצפיחית בדבש, ר' יהושע אומ' כאידפס[4]) עם העיסקרטין. ר' אלעזר המודעי אומ' כסולת זו שצפה על גבי נפה ולושה בדבש וחמאה. * ד"א כצפיחית בדבש וכי אפשר לדבר והא תניא דבש אחד משמונה וארבעים במן[5]) אלא שתולין את הגדול בקטן ממנו כדי שישמיעו את האוזן מה שיכולה לשמוע[6]) כך לפי שאין מצוי עמנו מתוק מדבש נתלה בו ואע"פ שהוא למעלה ממנו.

לב) ויאמר משה זה הדבר אשר צוה ה' מלא העומר ממנו וגו', אם אומר אני יכול לא הניחו אהרן אלא בשנת הארבעים ת"ל (פס' ל"ד) כאשר צוה ה' אל משה ויניחהו אהרן לפני העדות. אימתי נעשה ארון לא בשנה שנייה * ותניא ארון מונח ולפניו צנצנת המן ושטן המשחה ומטה אהרן[7]).

לג) ויאמר משה אל אהרן קח צנצנת, צנצנת זו איני יודיע של מה היא אם של זהב אם של כסף אם של נחושת אם של ברזל אם של עופרת ת"ל צנצנת אחת לא אמרתי אלא כלי שמיציין[8]) יותר מחבירו ואיזה הוא כלי שמיציין יותר מחבירו הוי אומ' זה כלי חרש. ותן שמה מלא העומר מן והנח אותו לפני ה' למשמרת לדורותיכם, ר' יהושע אומ' לאבות. ר' אלעזר המודעי אומ' לדורות. ר' יוסי אומ' לימות ירמיה לפי שהיה ירמיה אומ' להן לישראל התעסקו בתורה אמרו לו אם נתעסקנו בתורה מאין אנו מתפרנסין הוציא להן צנצנת של מן אמר להן אבותיכם שנתעסקו בתורה ראו במה נתפרנסו אף אתם אם נתעסקתם בתורה לסוף המקום מפרנס אתכם. וזו אחת משלוש אותות שעתיד אליהו לגלות להן לישראל ואלו הן צלוחית של מן וצלוחית של מים[9]) וצלוחית של שמן המשחה.

---

1) עיי"ש פיה"ם לתרמב"ם ומו"נ ח"ב פכ"ט. 2) יומא ע"ח ע"א. 3) שם שם וע' בעין יעקב שיש שם ב' נוסחאות. 4) כנראה צ"ל כאילפס עי' מכילתא או שיש חילוף ד' בל' כמו אזדא אזלא. 5) ברכות נ"ז ע"ב. 6) ע' סדה י"ד מל"ב מדות של ר"א בן ריה"ג במח"ג בראשית צד XXI. 7) ע' תוספתא יומא פ"ב, ז' ותדא"ר פכ"ה. 8) אולי פי' שמצנן ובמכ' גר' שמציץ. 9) במכ' גר' מי נדה ובגליון מה"ג פי' שתן הטים ששתו ישראל כמו שנ' ויצאו מים רבים (במד' כ' י"ז).

לה) ובני ישראל אכלו את המן ארבעים שנה, ר' יהושע אומ' ארבעים יום אכלו ישראל את המן אחר מיתתו של משה מת משה בשבעה באדר ואכלו ממנו עשרים וארבעה של אדר וששה עשר של ניסן וכן הוא אומ' (יהוש' ה' י"ב) וישבת המן ממחרת באכלם מעבור הארץ. ר' אלעזר המודעי אומ' שבעים יום אכלו ישראל את המן אחר מיתתו של משה מת משה בשבעה באדר אכלו ממנו עשרים וארבעה של אדר ושלשים של אדר שני שהיא היתה שנה מעוברת ואכלו ממנו ששה עשר בניסן וכן הוא אומ' וישבת המן ממחרת. אחרים אומרין ארבע וחמשים שנה אכלו ישראל את המן ארבעים שנה במדבר ושבע של כבוש ושבע של הלוק שנ' עד בואם אל ארץ נושבת מה ת"ל ארץ נושבת מלמד שארבע עשרה שנה אכלו ישראל את המן אחר מיתתו של משה. * ולא היא דכת' וישבת המן ממחרת באכלם מעבור הארץ ולא היה עוד לבני ישראל מן[1]).

לו) והעמר, איני יודיע כמה ת"ל עשירית האיפה הוא אחד מעשרה בשלוש סאין שהן שבעת רבעים ועוד. ועוד זה אחד מחמשה ברובע[2]).

[יז] א) ויסעו כל עדת בני ישראל ממדבר סין, לפי דרכנו למדנו שאין השונא בא אלא על החטא ועל העברה.

ב) וירב העם עם משה, שעברו על שורת הדין. ויאמר אליהם משה מה תריבון עמדי מה תנסון את ה', אמ' להם כל זמן שאתם מידיינין כנגדי הרי אתם מנסים את המקום. ד"א אמר להם כל זמן שאתם מידיינין כנגדי המקום עושה לכם נסים וגבורות ושמו מתגדל בעולם.

ג) ויצמא שם העם למים, מלמד שנגע בהן צמאון ולהלן (ט"ו כ"ג) ויבאו מרתה ולא יכלו לשתות מים ממרה לא נגע בהן צמאון אבל כאן נגע בהן צמאון. ויאמ' למה זה העליתנו ממצרים, * אמר להן דרך ארץ אדם כועס בתוך ביתו אין נותן פניו אלא בקטן אבל כאן נתנו פניהם בגדול. להמית אתי ואת בני ואת מקני בצמא, מיכאן היה ר' יאשיה אומ' נפל ביתא הבל[3]) לכותא. ד"א להמית אתי ואת בני ואת מקני, אמרו בהמתו של אדם אינה אלא חייו הא כאיזה צד אדם יוצא לדרך ואין בהמתו עמו מסתגף הוא.

ד) ויצעק משה אל ה' לאמר מה אעשה לעם הזה, להודיע שבחו של משה שלא אמר הואיל והן מידיינין כנגדי אף אני איני מבקש עליהן רחמים אלא מה אעשה לעם הזה, עוד מעט וסקלוני, אמר לפניו רבונו של עולם בינך לבינם הרי אני הרוג שאמרת לי אל תקפיד כנגדן כי תאמר אלי שאהו בחיקך (במ' י"א י"ב). כאן מקום ממיך ומשה מגביה אבל במעשה העגל המקום מגביה ומשה ממיך.

ה) ויאמר ה' אל משה עבור לפני העם, עבור על דבריהם שנפשם קניטה[4]). ר' יהודה אומ' עבור על חטא שלהן. ר' נחמיה אומ' עבור לפני העם הזה וּבַרְנֶשֶׁא ליה ימליל[5]). ד"א עבור לפני העם הזה והוציא להם מים. וקח אתך מזקני ישראל, לעדות שלא יאמרו מעיינות היו שם. ומטך אשר הכית בו את היאר קח בידך והלכת, זה אחד משלשה דברים שהיו ישראל מתרעמין ואומרין של פורענות הן ואלו הן קטרת ומטה אהרן וארון. קטרת זו אמרו של פורענות היא היא הרגה נדב ואביהו היא

[1]) ע' סדר עולם פ"י ותוספתא סוטה פי"א. [2]) טובא מר' שודרוס הלוי בשם מכילתא דרשב"י. ע' צד 24 הערה 10. [3]) הבל נ"א חבל. [4]) בצער. [5]) עי' מכילתא.

הרגה קרח ועדתו, לסוף ידעו שהיא של ברכה ויתן את הקטרת ויכפר על העם (במ' י"ז י"ב). ארון זה אמרו של פורענות הוא הוא הרג את עזה ואת פלשתים ואת בית שמש והרג את עֻזָּא. לסוף ידעו שהוא ברכה וישב ארון ה' בית עבד אדום הגתי שלשה חדשים ויברך ה' את עבד אדום ואת כל ביתו (ש"ב ו' י"א). מטה זה אמרו של פורענות הוא הוא הביא מכות על המצריים במצרים לסוף ידעו שהוא של ברכה ומטך אשר הכית בו את היאר קח בידך והלכת.

ו) הנני עמד לפניך שם על הצור בחרב, אמר לו כל מקום שאתה מוצא רושם רגלי אדם כעגין שנ' דמות כמראה אדם (יחז' א' כ"ו) שם אני עומד לפניך[1]). והכית בצור, מיכאן ר' יוסי בן זימרה אומ' מקל זה של סמפיר הוא והכית על הצור אין כת' כן אלא והכית בצור. * אמ' ר' פנחס תאמר שהסמפורינון הזה רך מעשה באחד שירד לרומי למכור סמפורינון אמר לו הלוקח על מנת לבדוק או לא על מנת מה עשה נטלו והניחו על הסדן והיה מכה עליו בפטיש נבקע חסדן ונחלק הפטיש והסמפורין לא חסר[2]).

ז) ויקרא שם המקום מסה ומריבה, ר' יהושע אומ' משה קראו מסה ומריבה. ר' אלעזר אומ' המקום קראו מסה ומריבה שנ' ויקרא שם המקום מיכאן לבית הגדול ב"ה[3]) שנקרא מקום. על ריב בני ישראל וגו', ר' יהושע אומ' אמרו אם ישנו רבון כל העולמים ב"ה כדרך שהוא ישנו עלינו נדע ואם לאו לא נדע. ר' אלעזר המודעי אומ' אמרו אם ספק צרכינו במדבר נעבדנו ואם לאו לא נעבדנו.

ח) ויבא עמלק, ר' יאשיה ור' אלעזר חסאמא אומרין מקרא זה רשום ומפורש על ידי איוב (ח' י"א) היגאה גמה בלי בצה ישגה אחו בלי מים וכי אפשר לגמא זה להיות שלא בצים ואפשר לאחו זה להיות שלא מים כך אי אפשר להן לישראל לפרוש מדברי תורה לפי שפירשו מדברי תורה באו לתרעומת לפיכך בא עליהן שונא שאין השונא בא אלא על החטא ועל העבירה שנ' ויבא עמלק. ויבא עמלק, * עָם לָק אומה שבאה ללוק דמן של ישראל ככלב ר' לוי בשם ר' שמעון בן חלפתא למה היה עמלק דומה לזבוב שהוא לוהט אחר המכה כך היה עמלק לוהט אחרי ישראל למלחמה[4]). ויבא עמלק, שבא בגילוי סנים שנ' (דב' כ"ה י"ח) ולא ירא אלהים. ר' יוסי בן חלפתא אומ' ויבא עמלק שבא בעצה לפי שהלך וכינס כל אותן אלפים וכל אותן רבבות בשביל לקבל פורענות אמרו לו היאך אנו יכולין לעמוד כנגדן. פרעה שעמד כנגדן טבעו הקב"ה בים היאך אנו יכולין לעמוד כנגדן אמר להם אני אתן לכם עצה מה תעשו. אם ינצחוני ברחו ואם לאו באו וסייעוני עליהם. ר' נתן בן יוסף אומר חמשת עממים פסע ובא עמלק ועשה מלחמה עם ישראל שנ' (במ' י"ג כ"ט) עמלק יושב בארץ הנגב והחתי והיבוסי והאמרי יושב בהר והכנעני יושב על הים ועל יד הירדן הוא היה לפנים מכולם. רבי אומ' לא בא אלא מהררי שעיר ארבע מאות פרסה פסע ובא עמלק ועשה מלחמה עם ישראל. אחרים אומרים יבא עמלק כפוי טובה ויפרע מעם כפויי טובה. וילחם עם ישראל ברפידים, ר' יהושע אומ' היה

---

[1]) גם מאמר זה הובא מר' טודרוס הנ"ל צד 24 הערה 10 בשם מכילתא דרשב"י.
[2]) פדר"כ קלה: וש"נ. [3]) ב"ר של מעלה, ונקרא מקום מפני שהוא מכוון כנגד מקדש של מטה שנקרא מקום כמ"ש (דב' י"ז ח') וקטת ועלית אל המקום. וגם מאמר זה הובא מר' טודרוס הנ"ל בשם מכדרשב"י. [4]) פדר"כ כ"ו: וש"נ.

נכנס תחת עניי הכבוד וגונב נפשות מישראל והורגן שנ׳ (דב׳ כ״ה י״ח) אשר קרך בדרך ויזנב בך כל הנחשלים אחריך. * מאי אשר קרך בדרך ר׳ יודה ור׳ נחמיה ורבנן. ר׳ יודה אומ׳ קרך קֹרְאֲךָ טֻמְאָךְ היך דכת׳ כי יהיה בך איש אשר לא יהיה טהור מקרה לילה (דב׳ כ״ג י״א) ור׳ נחמיה אומ׳ קָרְאָךְ ודאי מה עישה עמלק ירד לו לבית אַרְבָּיָן של מצרים ונטל טופסיהם של ישראל שהיה שמם חקוק עליהם ובא ועמד לו חוץ לענן והיה קורא כל אחד ואחד בשמו ראובן שמעון ולוי יהודה אחיכון אנא סוקו דאנא בעי מעבד עמכון פרקמטיה וכיון שהיה יוצא אחד מהן היה הורגו. ורבנן אמרי הקירן לפני אומות העולם אמ׳ רב חנא משל לאמבטי רותחת שלא היתה בריה בעולם יכולה לירד בה. בא בן בליעל אחד וקפץ לתוכה אפע״פ שנכוה הקירה לפני אחרים. כך כיון שיצאו ישראל ממצרים נסלה אימתן על כל באי העולם שמעו עמים ירגזון תפל עליהם אימתה ופחד (ט״ו ט״ז) וכיון שבא עמלק להם אע״פ שנטל את שלו מתחת ידיהם הקירן לפני אומות העולם[1]). כרפידים, אמ׳ ר׳ חנניה דבר זה שאלנו את ר׳ אליעזר כשהוא יושב במותבא רבא רפידים מה הוא אמר לנו כמשמעו. ועוד אמ׳ ר׳ חנניה דבר זה שאלנו את ר׳ אליעזר כשהוא יושב במותבא רבא מפני מה סדו ישראל פטרי חמורים ולא פדו פטרי גמלים ולא פטרי סוסים אמר לנו נזרת מלך מלכי המלכים ב״ה. ד״א לפי שפייעו את ישראל ביציאתן ממצרים שאין לך כל אחד ואחד שלא היו לו שבעים חמורים לפניו שהיו טעונין כסף וזהב ואבנים טובות ומרגליות. דורשי רשומות אומרין אין רפידים אלא רפיון ידים לפי שריפו ידיהם של ישראל מן התורה לפיכך בא עליהן שונא שאין השונא בא אלא על החטא ועל העבירה וכן הוא אומ׳ (דה״ב י״ב א׳) ויהי כהכין מלכות רחבעם וכחזקתו עזב את תורת ה׳ וכל ישראל עמו. מהוא אומ׳ (שם ב׳) ויהי בשנה החמישית למלך רחבעם עלה שישק מלך מצרים על ירושלים כי מעלו בה׳.

ט) ויאמר משה אל יהושע בחר לנו אנשים, מיכאן שיהיה כבוד תלמידו של אדם חביב עליו ככבוד חברו וילמד כל העולם כולו ממשה שלא אמר ליהושע בחר לי אנשים אלא בחר לנו אנשים עשאו כמותו. אנשים, אנשים גבורים אנשים יראי חטא. וצא הלחם בעמלק, * וכי משה עומד ואומר ליהושע לעשות מלחמה עם עמלק אלא מסורת היא בידינו שאין בני עשו נופלין אלא ביד בניה של רחל[2]). וצא הלחם בעמלק, ר׳ יהושע אומ׳ אמר לו הקב״ה למשה צא מתחת כנפי השכינה והלחם בעמלק. ר׳ אלעזר המודעי אומ׳ אמר לו הקב״ה למשה אמור לו ליהושע ראשך זה למה אתה משמרו לא לכתר צא והלחם בעמלק. מחר אנכי נצב על ראש הגבעה ומטה האלהים בידי, מתר נהיה מעותדין ועומדין על ראש הגבעה ומטה שאמר הקב״ה תהא בידך תהא בידי לעולם כך דברי ר׳ יהושע. ר׳ אלעזר המודעי אומ׳ מחר נגזור תעניית ונהא מעותדין ועומדין, על ראש אלו מעשה אבות. הגבעה אלו מעשה אמהות. ומטה האלהים בידי אמר משה לפני המקום בכמטך זה הוצאתם ממצרים וקרעת להם את הים והיגזת להם את השלו והורדת להם את המן ועשית להם נסים וגבורות. במטה זה תעשה להם נסים וגבורות בשעה זו.

---

[1]) פדר״כ כ״ו. וש״נ. [2]) ב״ב קכ״ג: פדר״כ כ״ח.

י) ויעש יהושע כאשר אמר לו משה, עשה מה שנתפקד ולא עבר על נזרת משה. ומשה ואהרן וחור, * חור זה בנה של מרים[1]). עלו ראש הגבעה, לענין שאמרנו * מיכאן לשליח צבור שיהיה אחד מימינו ואחד משמאלו[2]).

יא) והיה כאשר ירים משה ידו וגבר ישראל, ר׳ אליעזר אומ׳ וכי ידיו של משה מגברות ישראל או ידיו משברות עמלק אלא בזמן שישראל עושין רצונו של מקום ומאמינים במה שפיקדו המקום למשה המקום עושה להם נסים וגבורות. כיוצא בו אתה אומ׳ ולקחו מן הדם ונתנו על שתי המזוזות וגו׳ (י״ב ז׳) וכי מה הדם מהנה למלאך ומה מהנה למזוזה אלא כל זמן שישראל עושין רצונו של מקום ומאמינים במה שפיקדן משה לעשות המקום חם עליהן. כיוצא בו (במ׳ כ״א ח׳) ויאמר ה׳ אל משה עשה לך שרף וגו׳ וכי נחש ממית ומחיה אלא כל זמן שישראל עושין רצונו של מקום ב״ה ומאמינין במה שפיקדן הן מתרפאין. ד״א והיה כאשר ירים משה ידו ר׳ עקיבה אומ׳ כשהיה משה מגביה ידו רמז שעתידין ישראל להגביה דברי תורה הן נוצחין וכשהוא משפיל ידו כויכול שעתידין ישראל להשפיל דברי תורה ואינן נוצחין.

יב) וידי משה כבדים, יקרו ידיו של משה באותה שעה כאדם שתלויין בו שני כדי מים כך דברי ר׳ יהושע. ר׳ אלעזר המודעי אומ׳ מיכאן שאין מתרשלין לדבר מצוה שאלו אמר לו משה ליהושע בחר לי אנשים מיד לא בא לידי צער ההוא אלא אמר למחר. ויקחו אבן, וכי לא היה שם כסת אחת או גלובקרין[3]) אחד שיניחו לו וישב אלא אמר כל זמן שישראל שרויין בצרה אף אני אהא עמהן בצער מכאן אמרו אשרי אדם שמצמער עם הצבור. ואהרן וחור תמכו בידיו, מלמד שהיה מעלה בהן ומוריד בהן. ויהי ידיו אמונה עד בא השמש, מלמד שהיו ישראל בתענית כל אותו היום כך דברי ר׳ יהושע. ר׳ אליעזר המודעי אומ׳ וידי משה כבדים שיקר החטא על ידיו של משה ולא היה יכול לעמוד בו. מה עשה נפנה לאבות הראשונים שנ׳ ויקחו אבן וישימו תחתיו ולו מעשה אבות. וישב עליה ולו מעשה האמהות. ואהרן וחור תמכו בידיו מה ת״ל מזה אחד ומזה אחד מלמד שהיה אהרן מזכיר זכות לוי וחור מזכיר זכות יהודה מיכאן אמרו אין פוחתין משלשה שיורדין לפני התבה בתענית צבור. ויהי ידיו אמונה ידו שלא נשל בו כלום מישראל אמונה עד בא השמש. ד״א ויהי ידיו אמונה אמר משה לפני מקום רבונו של עולם על ידי הוצאתם ממצרים ועל ידי קרעת להם את הים והורדת להן את המן והגזת להן את השלו ועשית להן נסים וגבורות, ועל ידי תעשה להם נסים וגבורות בשעה זו. ד״א אמונה עד בא השמש אמר ראיתי כל מלכיות כולן אין עושות מלחמה אלא עד שש שעות מלכות חייבת זו עושה מלחמה משחרית ועד ערבית.

יג) ויחלש יהושע את עמלק, ר׳ יהושע אומ׳ שירד וחתך ראשי גבורים העומדין בראשי שורות. ר׳ אלעזר המודעי אומ׳ בו לשון נוטריקון ויחל ויאחז[4]) וישבר. *רבותינו אומרים הפיל עליהן גורלות כד״א (ישע׳ י״ד י״ב) חולש על גוים[2]). עמלק, כמשמעו. עם, אלו בניו, את, אלו חיילות שעמו כך דברי ר׳ יהושע.

---

[1]) ע׳ רש״י. [2]) פר״א פמ״ד ע׳ א״ח סי׳ תקס״ו ס״ז. [3]) ע׳ ערוך ערך גלפקרא.
[4]) מאותיות חל דרש ב׳ מלות ויחל ויאחז, דאי לא הוי אלא מלה אחת נוטריקון הוי סגי באות אחת דהייגו ח׳ לחודא, וע׳ הגי׳ בילקוט. [5]) פדר״כ כ״ב.

ר' אלעזר המודעי אומ' עמלק כמשמעו. עם, אלו בניו. את, אלו חיילות שעמו. כשהוא אומ' ואת אלו חיילות שעם בניו. לפי חרב, ר' יהושע אומ' לא ניוולום אלא ה"ז דנין אותן ברחמים. ר' אלעזר המודעי אומ' לפי חרב למדנו למלחמה זו שלא היתה אלא על פי גבורה[1]. אחרים אומרין לפי חרב נתקיים כהן מה שנאמר להלן (יחז' ל"ה ו')
כי לדם אעשך ודם ירדפך אם לא דם שנאת ודם ירדפך.
יד) ויאמר ה' אל משה כתוב זאת זכרון בספר, זקנים הראשונים אומרין שוט שישראל לוקין בו סופו ללקות ילמד כל העולם כולו מפרעה שמתוך שבא ושעבד את ישראל טיבעו המקום בים שנ' (תה' קל"ו ט"ו) וניער פרעה וחילו בים סוף. וכן אתה מוצא בעמלק שמתוך שבא והזיק את ישראל איבדו המקום מן העולם הזה ומן העולם הבא שנ' (ס' י"ד) כי מחה אמחה את זכר עמלק אף כל אומה ומלכות שתבא ותזיק את ישראל בו בדבר המקום נפרע ממנה. כתוב זאת זכרון בספר, כתוב משכתוב כאן[2]. זאת, מה שכתוב במשנה תורה. זכרון, משכתוב בנביא. בספר, משכתוב במגילה כך דברי ר' יהושע. ר' אלעזר המודעי אומ' זאת משכתוב כאן ובמשנה תורה. זכרון משכתוב בנביא. בספר משכתוב במגילה. ושים באזני יהושע, בו ביום נמשח יהושע כך דברי ר' יהושע. ר' אלעזר המודעי אומ' זה אחד מן ארבעה שניתן להם רמז שניים חשו ושניים לא חשו. משה ניתן לו רמז ולא חש ושים באזני יהושע יהושע מכנים את ישראל לארץ ואין משה מכנים את ישראל לארץ. לסוף היה עומד ומבקש כל אותן בקשות וכל אותן תחנות עד שנ' לו (דב' ג' כ"ו) רב לך אל תוסף דבר. יעקב ניתן לו רמז ולא חש שנ' (בר' כ"ח ט"ו) והנה אנכי עמך ושמרתיך לסוף היה מתירא שנ' (שם ל"ב ח') ויירא ויצר לו אפשר מי שהבטיחו המקום כך יהא מתירא אלא אמר שמא יגרום החטא. דויד ניתן לו רמז וחש שנ' (ש"א י"ז ל"ו) גם את הארי גם את הדוב[3] הכה עבדיך אמר מה אני ספון שהרגתי שלוש בהמות רעות הללו אלא שמא דבר עתיד לערע בישראל ועתידין להנצל על ידי לכך נאמ' (שם) והיה הפלשתי הערל הזה כאחד מהם. מרדכי ניתן לו רמז וחש שנ' (אס' ב' י"א) ובכל יום ויום מרדכי מתהלך לפני חצר בית הנשים אמר אפשר לחסידה זו שתנשא לערל זה אלא שמא דבר עתיד לערע בישראל ועתידין להנצל על ידה מיד ויודע הדבר למרדכי ויגד לאסתר המלכה (שם כ"ב). כי מחה אמחה, מחה בעולם הזה, אמחה לעולם הבא. מחה לו ולכל משפחתו כך דברי ר' יהושע. ר' אלעזר המודעי אומ' עמלק, זה אגג. זכר, זה המן. מחה, לו ולכל משפחתו. אמחה, לו ולכל הדור ההוא. מתחת השמים, ר' יהושע אומר שלא יהיה לו נין ונכד לעמלק שלא יאמרו גמל זה של עמלק, רחל זו של עמלק, אילן זה של עמלק. ר' אלעזר המודעי אומ' לפי שבא לאבד את ישראל מתחת כנפי שמים אמר משה לפני המקום רבונו של עולם רשע זה בא לאבד את בניך מתחת השמים ספר תורה שנתת להן מן השמים מי יקרא בו. ר' נתן אמר לא בא המן אלא זכר לישראל שנ' (אס' ט' כ"ח) וימי הפורים האלה לא יעברו מתוך היהודים וזכרם לא יסוף מזרעם. * ר' יהושע בן לוי בשם ר' אלכסנדרי כת' אחד אומ' תמחה את זכר עמלק (דב' כ"ה י"ט) וכת' אחד

---

[1]) הובא סר' טודרוס הג"ל דף 24 הערת 10 בשם מכדרשב"י וע' תרגום יונתן. [2]) ע' מגילה ז' ע"א וירוש' שם פ"א ה"ח. [3]) ע' המקרא בפנים.

אומ׳ כי מחה אמחה את זכר עמלק הא כיצד יתקיימו שני כתובים הללו אלא עד שלא פשט ידו בכסא תמחה ומשפשט ידו בכסא כי מחה אמחה. ובשר ודם יש בו כוח ואפשר שיפשוט ידו בכסא של הקב״ה אלא על ידי שהיה עתיד להחריב את ירושלים שכת׳ בה בעת ההיא יקראו לירושלים כסא ה׳ (יר׳ נ׳ י״ז)[1]).

טו) ויבן משה מזבח ויקרא שמו ה׳ נסי, ר׳ יהושע אומ׳ משה קראו נסי אמר להן נס זה שעשה לכם המקום בניני עשאו. ר׳ אלעזר המודעי אומ׳ המקום קראו נסי שכל זמן שישראל שרויין בנס כאלו נס לפניו. שרויין בצרה כאלו צרה היא לפניו. שרויין בשמחה שמחה היא לפניו וכן הוא אומ׳ (ש״א ב׳ א׳) כי שמחתי בישועתיך[2]).

טז) ויאמר כי יד על כס יה, משישב על כס יה ותהא מלחמה שלֵוָה[3]) באותה שעה מלחמה לה׳ בעמלק. *מיכאן אמרו מנוי מלך קודם להכרתת זרעו של עמלק[4]) כך דברי ר׳ יהושע. ר׳ אלעזר המודעי אומ׳ נשבע הקב״ה בכסאו שאם יבואו מכל אומות העולם להתגייר יקבלו מהן ומעמלק לא יקבלו מהן שנ׳ (ע׳ ש״ב א׳ י״ג) ויאמר דוד אל הנער המגיד לו מי אתה ויאמר בן איש גר עמלקי אנכי באותה שעה נזכר דויד מה נאמר למשה רבו שאם יבואו מכל אומות העולם להתגייר יקבלו מהן ישראל ועמלק לא יקבלו מהן * אמ׳ ר׳ יצחק דואג האדומי היה[5]) ויאמר לו דוד דמך על ראשך פיך ענה בך (ע׳ שם ט״ז) * אמ׳ ר׳ יצחק דמיך כת׳ אמר לו הרבה דמים שפכת בנוב עיר הכהנים[5]). מדר דר * אמר הקב״ה מן דָּר וָדָר אֲנָא בָּתְרֵיה לְדָר דָּרִין[5]). מדור דור מדור העולם הזה לדור העולם הבא כך דברי ר׳ יהושע. ר׳ אלעזר המודעי אומ׳ מדורו של משה לדורו של שמואל, ר׳ אליעזר אומ׳ מדורו של שמואל הרמתי לדורו של מרדכי ואסתר ומדורו של מרדכי ואסתר לדורו של משיח שיש בו שלשה דורות ומניין שיש בו שלשה דורות שנ׳ (תה׳ ע״ב ה׳) יראוך עם שמש ולפני יריח דור דורים. * ר׳ ברכיה בשם ר׳ אבא בר כהנא כל זמן שזרעו של עמלק קיים בעולם כאלו כנף מכסה פנים וכל זמן שאין זרעו של עמלק קיים לא יכנף עוד מוריך והיו עיניך רואות את מוריך (ישע׳ ל׳ כ׳) ר׳ לוי בשם ר׳ חמא בר חנינא כל זמן שזרעו של עמלק קיים בעולם כיכול אין קורת רוח לפני כסא כבודו אבד זרעו של עמלק נתישב כסא מלכות ומה טעמיה האויב תמו חרבות לנצח וערים נתשת אבד זכרם המה (תה׳ ט׳ ז׳) וה׳ לעולם ישב כונן למשפט כסאו[5]) (שם ח׳) ואומ׳ ה׳ מלך עולם ועד אבדו גוים מארצו (שם י׳ ט״ז) כן יאמר בעל הרחמים ימלוך מלכותיה ויצמח פורקניה ויקריב משיחיה בחיינו ובימינו ובחיי עמו כל בית ישראל אמן כן יאמר רחום.

---

[1]) פדר״כ. כ״ח: וש״נ. [2]) ע׳ מכילתא ששם המאמר קטוע. [3]) כמו של יה, וכ״ל דצ״ל ממשלה של יה, ע׳ ילקוט. [4]) סנהדרין כ׳ ע״ב. [5]) פדר״כ כ״ח: [6]) פדר״כ כ״ט. וש״נ.

וישמע יתרו

מרשות אדונינו מלך מלכי המלכים
בורא קדישין ועירין וחיות ומלאכים
יחד יודוהו גדודיו וחין לפניו עורכים
יתברך ויתעלה שמו רוכב על סלכים
אשר בחר בעמו ועילם על כל מלכים
ונתן לנו תורתו מורה לַנְּבוֹכִים
אור לכל נתיב ונר לכל הדרכים
להיות לנו לב אחד בכל מהלכים
להשוות בין עשיר ורש ואיש תככים:
כן יעזרינו לחקרה ויסיר סירים סבוכים
יתמוך גורלינו בה לבל נהי נמוכים
ויקים לנו שבעה רועים ושמונה נסיכים:

יזכנו האל הגדול הגבור והנורא
ללמוד וללמד בחיך נעים ובשפה ברורה
לשמור לעשות ולקיים ולהורות בכל התורה:
יגיה חשכינו ויעמידינו בקרן אורה
יקבץ פזורינו בקרוב ויובילו שי למורה:
ירחם שכולה וגלמודה גולה וסורה
יחדש בית קדשינו היכל ועזרה
אמן כן יאמר וסביביו נסערה
יגן עלינו בשלום מכל אף ועברה
כי הוא מעוזינו ומנוס ביום צרה:
ככת' ה' עזי ומעזי ומנוסי ביום צרה (ירמ' ט"ז י"ט)

* והש"ה ה' עזי ומעזי ומנוסי ביום צרה אליך גוים יבאו מאפסי ארץ ויאמרו אך שקר נחלו אבותינו הכל ואין בם מועיל (שם) ה' עזי אין עזי אלא תקפי כמה דאת אמר תעז ידך תרום ימיניך (תה' פ"ט י"ד) ד"א עזי שהעוז שלו וכן הוא אומ' ה' עוז התאזר (שם צ"ג א') ואומ' עורי עורי לבשי עז זרוע ה' (ישע' נ"א ט') ומעוזי שהוא תוקפן של ישראל וכן הוא אומ' ה' עוזי ומגני בו בטח לבי ונעזרתי (תה' כ"ח ז') ואמ' כי היית מעוז לדל לאביון בצר לו (ישע' כ"ה ד'). ד"א ומעזי שנתן לנו עוז ואין עז אלא תורה שנ' ה' עוז לעמו יתן (תה' כ"ט י"א). ד"א שנתן לנו את הדינין שנ' ועז מלך משפט אהב (שם צ"ט ד'). ד"א שנתן לנו את המלכות ש': ויתן עז למלכו

(ש"א ב' י'). ואומ' ה' בעזך ישמח מלך[1]) (תה' כ"א ב') ומנוסי ביום צרה שהוא רוחצן של ישראל וכן הוא אומ' מגדל עז שם ה' בו ירוץ צדיק ונשגב (משלי י"ח י') ואומ' משגבי ומנוסי מושיעי מחמס תושיעיני (ש"ב כ"ב ג') וכן הוא אומר ברשעים ומנוס אבד מנהם אבדה תקותן (איוב י"א כ'). מטי שאמ' והיה העולם, מושלין אותו משל לה"ד לכת לסטים שהיו חבושין בבית האסורים חתר אחד מהן חתירה וברחו כולן נשתייר אחד מהן ולא ברח כיון שבא השלטון התחיל טורפו במקל אמר ליה גידא בישא[2]) חתירה כמות זו קדמך ולא הויתא עריק, כך לעתיד לבא הקב"ה אומ' לרשעים התשובה לפניכם ולא הייתם יכולין לעשות תשובה אלא ועיני רשעים תכלינה ומנוס אבד מנהם[3]) לכך נפסק סברין וסיכוין ותקותם מפח נפש (שם) הוי ומנוס ביום צרה שהוא רוחצן של ישראל. אליך גוים יבאו מאפסי ארץ ויאמרו אך שקר נחלו אבותינו על ידי שטועה ששוטעין אומות העולם בנסים ונפלאות שנעשו להם לישראל הן יראין ומתמוגגין ונופלין ובאין להדבק תחת כנפי השכינה וכן את מוצא כיון ששמעו אומות העולם בנסים שנעשו להם לישראל במצרים ועל הים ומה שעירע לפרעה וע"ז שלו מיד שמעו עמים ירגזון (ט"ו י"ד) אז נבהלו אלופי אדום (שם ט"ו) תפל עליהם אימתה ופחד (שם ט"ז). וכן רחב הזונה אומרת כי שמענו את אשר הוביש ה' את מי ים סוף מפניכם ונשמע ויאמס לבבינו (יהוש' ב' י'—י"א). וכן את מוצא ביתרו כיון ששמע בנסים וגבורות שנעשו להן לישראל ותורה שניתנה להן מיד מאם כל אלילים ובא להדבק תחת כנפי השכינה. מניין ממה שקרינו בענין וישמע יתרו כהן מדין[4]) וכן את מוצא בימות המלך המשיח מהרה יגלה כיון ששוטעין בנסים ונפלאות שנעשין להם לישראל מיד כופרין במעותן ומודים במי שאמ' והיה העולם וכן הוא אומ' ביום ההוא ישליך האדם את אלילי כספו ואת אלילי זהבו אשר עשו לו להשתחוות לחפר פרות ולעטלפים[5]) (ישע' ב' כ') ואומ' והלכו עמים רבים ואמרו לכו ונעלה אל הר ה' אל בית אלהי יעקב ויורנו מדרכיו ונלכה באורחותיו (שם ב' ג') ואומ' ונלוו גוים רבים אל ה' ביום ההוא (זכר' ב' ט"ו) ואומ' כה אמר ה' צבאות עוד אשר יבאו עמים וישבו ערים רבות והלכו ישבי אחת אל אחת לאמר נלכה הלוך לחלות את פני ה' ולבקש את ה' צבאות אלכה גם אני (שם ח' כ"א): ובאו עמים רבים וגוים עצומים לבקש את ה' צבאות בירושלים ולחלות את פני ה' (שם ח' כ"ט) ואומ' כה אמר ה' צבאות בימים ההמה אשר יחזיקו עשרה אנשים מכל לשונות הגוים והחזיקו בכנף איש יהודי לאמר נלכה עמכם כי שמענו כי אלהים עמכם (שם כ"ג).

*ד"א זהש"ה לץ תכה ופתי יערים (משלי י"ט כ"ה) לץ תכה זה פרעה הרשע[6]) שהכהו הקב"ה מכות משונות כשביל ששלח יד בישראל ופתי יערים אלו שבי הארץ וכן הוא אומ' ואולם בעבור זאת העמדתיך בעבור הראותך את כחי ולמען יספר שמי בכל הארץ (ט' ט"ז) הוי לא ירדו ישראל למצרים ולא נפרע מן המצרים אלא שיתגדל שמו של מי שאמר והיה העולם ויכיר בו מי שאינו מכיר בו וכן הוא אומ' כי שם ה' אקרא הבו גדל לאלהינו (דב' ל"ב ג') ר' נהוראי או' מדת שטים מדת הארץ היא הַגָּלְיוֹנִים מתגרים במלחמה והגבורים יורדין ונוצחין[7]) וכן היה ר'

---

[1]) לעיל ט"ו ב'. [2]) בקהלת רבה גר': ביש גדא. [3]) קהלת רבה ז' ט"ז. [4]) ע' שמ"ר פכ"ז ד'. [5]) ע' לעיל ט"ו י"א. [6]) בפדר"כ ריש פ' זכור ובת"ב ג' דרש כן על עמלק ויתרו. [7]) ע' ספרי שם סוף פ' ש"ו ומדרש תנאים צד 186.

נוהראי אומ' מניין שלא ירד אבינו אברהם לכבשן האש אלא שיעשה לו המקום נסים בשביל שיתגדל שמו בעולם שנ' ויאמר אליו אני ה' אשר הוצאתיך מאור כשדים (ברא' ט"ו ז') לכך נאמר כי שם ה' אקרא הבו גודל לאלהינו. וכן היה ר' נוהראי אומ' מניין שלא ירדו אבותינו למצרים אלא שיעשה להם המקום נסים בשביל שיתגדל שמו בעולם שנ' ויהי בימים הרבים ההם וימת מלך מצרים וגו' וישמע אלהים את נאקתם (ב' כ"ד) לכך נאמ' כי שם ה' אקרא. וכן היה ר' נוהראי אומ' מניין שאין כל מכות שהביא המקום על המצרים במצרים אלא בשביל שיתגדל שמו בעולם שכן פרעה אומ' בראשונה מי ה' אשר אשמע בקולו (ה' ב') ובאחרונה הוא אומ' ה' הצדיק ופרעה ועמו הרשעים (ט' כ"ז) לכך נאמר כי שם ה' אקרא. וכן היה ר' נוהראי אומ' מניין שכל נסים וגבורות שעשה המקום לאבותינו במצרים ועל הים ועל נחלי ארנון אינן אלא בשביל שיתגדל שמו בעולם שנ' ויהי כשמע כל מלכי האמרי אשר בעבר הירדן ימה וימם לבבם ולא היה בהם עוד רוח מפני בני ישראל (יהוש' ה' א') וכן רחב אומרת לשלוחי יהושע כי שמענו את אשר הוביש ה' את מי ים סוף מפניכם ונשמע וימם לבבינו מפני מה כי ה' אלהיכם הוא אלהים בשמים ממעל ועל הארץ מתחת[1]) (שם ב' י') וכן יתרו אומ' עתה ידעתי כי גדול ה' מכל אלהים (י"ח י"א) ואומ' ברוך ה' אשר הציל אתכם מיד מצרים (י"ח י') לכך נאמ' וישמע יתרו.

[יח] א) וישמע יתרו, מה שמועה שמע ובא. ר' יהושע אומ' מלחמת עמלק שמע ובא שכן היא כתובה בצדה שנ' (י"ז י"ג) ויחלש יהושע את עמלק.

ר' אלעזר המודעי אומ' מתן תורה שמע ובא שכן מצינו ביום שניתנה תורה לישראל זעו כל מלכי תבל בהיכליהם שנ' (תה' כ"ט ט') ובהיכלו כלו אומר כבוד יכול לא ידעו על מה ת"ל ובהיכלו כלו אומ' כב', נתקבצו כל אומות העולם אצל בלעם אמרו לו דומה שהמקום מאבד את עולמו בימים כדרך שאיבדם לאנשי דור המבול בענין שנ' (שם י') ה' למבול ישב. אמר להן שוטים כבר נשבע שאינו מביא מבול לעולם שנ' (ישע' נ"ד ט') כי מי נח זאת לי אשר נשבעתי מעבור מי נח עוד על הארץ אמרו לו בודאי מבול של מים אינו מביא אבל מבול של אש מביא * לפי שאינם מודים בנסים ונפלאות שנעשין בעולם אלא אומרין שמא הוא זה טבעו של עולם ארבעה יסודות הן כל אחד ואחד מציף בזמן ידוע לכך אמרו מבול של מים אינו מביא מבול של אש הוא מביא ועוד מבול של רוח ועוד מבול של עפר[2]). אמר להן אינו מביא לא מבול של מים ולא של אש, תורה נותן לעמו ושכר משלם ליראיו. כיון ששמעו ממנו הדבר הזה סנו כולם איש איש למקומו. ר' אליעזר אומ' קריעת ים סוף שמע ובא שכן מצינו ביום שנקרע ים לישראל שמעו מסוף העולם ועד סופו שנ' (יהושע ה' א') ויהי כשמע כל מלכי האמרי אשר בעבר הירדן ימה וכל מלכי הכנעני אשר על הים את אשר הוביש ה' את מי הירדן מפני בני ישראל עד עברם. וכן רחב אומרת לשלוחי יהושע (שם ב' י') כי שמענו את אשר הוביש ה' את מי ים סוף מפניכם. אמרו בת עשר שנים היתה בשעה שיצאו ישראל ממצרים. כל ארבעים שנה שהיו ישראל במדבר זינתה. לחמשים שנה נתגיירה אמרה בשלשה דברים חמאתי בשלשה דברים ימחול לי בחבל

---

[1]) ספרי שם. [2]) זה פירוש מבעל מה"ג.

ובחלון ובסוכה[1]) שנ׳ ותורידם בחבל בעד החלון (שם ב׳ ט״ז) ותטמנם בפשתי העץ (שם ו׳). יתרו, בתחלה היו קורין אותו יתר שנ׳ (ד׳ י״ח) וילך משה וישב אל יתר חותנו כיון שעשה מעשים נאים הוסיפו לו אות אחת ונקרא יתרו. וכן את מוצא באברהם מתחלה היו קורין אותו אברם כיון שעשה מעשים נאים הוסיפו לו אות אחת ונקרא אברהם. וכן את מוצא בשרה מתחלה היו קורין אותה שרי כיון שעשת מעשים נאים הוסיפו לה אות אחת ונקראת שרה לכל העולם. וכן את מוצא ביהושע מתחלה היו קורין אותו הושע וכיון שעשה מעשים נאים הוסיפו לו אות אחת ונקרא יהושע. ויש שמונעין מהן. יש לך ללמוד מעפרון מתחלה היו קורין אותו עפרון כיון שספק דמים עם אבינו אברהם ואמר לו ארץ ארבע מאות שקל כסף ביני וביניך מה היא (ברא׳ כ״ג ט״ו) מנעו ממנו אות אחת ונקרא עפרן. וכן את מוצא ביהוגדב מתחלה היו קורין אותו יהוגדב (מ״ב י׳ ט״ו) וכיון שנתחבר לרשע שהוא יהוא[2]) מנעו ממנו אות אחת ונקרא יונדב (ירמ׳ ל״ה ו׳) מיכאן אמרו אל תתחבר לרשע ואפלו לקרבו לתורה. * וכן את מוצא באחאב בן קוליה בתחלה היו קורין אותו אחאב (שם כ״ט כ״א) כיון שעשה מעשים רעים מנעו ממנו אות אחת ונקרא אחב[3]). שבעה שמות נקראו ליתרו יתר יתרו חובב בן רעואל פוטיאל קני. יתר שיתר פרשה אחת בתורה נתן לו הקב״ה סרשה להתגדר בה ואיזו זו מנוי זקנים שנ׳ (פ׳ כ״א) ואתה תחזה מכל העם. יתרו שעשה מעשים נאים. חובב שהיה חביב למקום. בן שהיה כבן למקום. רעואל שהיה ריע למקום וכן הוא אומ׳ (פ׳ י״ב) ויבא אהרן וכל זקני ישראל לאכל לחם עם חתן משה לפני אלהים. פוטיאל שפטי[4]) כל ע״ז שבעולם. * ד״א פוטיאל אמר ר׳ יהושע בן לוי למה נקרא שמו פוטיאל על שם שהאיר לו הקב״ה בתשובה שכן בלשון יוני קורין לנר פוט[5]). קני שקנה העולם הבא. כהן מדין, ר׳ יהושע אומ׳ כומר היה כענין שנ׳ (שופט׳ י״ח ו׳) ויהונתן בן גרשום בן מנשה הוא ובניו היו כוהנים לשבט הדני. ר׳ אלעזר המודעי אומ׳ שר היה כענין שנ׳ (ש״ב ח׳ י״ח) ובני דויד כהנים היו וכי בני דויד כהנים הן אלא רברבין הוו *ואמר רבא שרי ליה לצורבא מרבנן למיטרצ ורבא מרבנן אנא שרו לי תגראי ברישא דכת׳ ובני דויד כהנים היו וכי בני דויד כהנים היו אלא לומר לך מה כהן נוטל חלק בראש כך תלמיד חכם נוטל חלק בראש וכהן מני לן דכת׳ וקדשתו לכל דבר שבקדושה לברך ראשון ולפתוח ראשון וליטול מנה יפה ראשון[6]) ואומ׳ וגם עירא היאירי היה כהן לדויד (ש״ב כ׳ כ״ו) וכי לדויד היה כהן ולכל העולם לא היה כהן אלא רב לדויד היה[7]). חתן משה, מתחלה היה משה מכבדו שנ׳ (ד׳ י״ח) וישב אל יתר חותנו עכשיו התחיל חמיו מכבדו אמרו לו מה טיבך אמר להן חתן משה אני. את כל אשר עשה אלהים למשה ולישראל, שקול משה בישראל וישראל כמשה שקול הרב בתלמיד ותלמיד כנגיד[8]). כי הוציא ה׳ את ישראל ממצרים, מיכאן אתה למד ששקולה יציאת מצרים לפני מקום כנגד כל נסים וגבורות שעשה המקום לישראל.

---

[1]) במכילתא גר׳ ובחומה, אך מדמייתי קרא דותטמנם בפשתי העץ ש״מ דחטאה דעשתה סוכה של עץ וכלי פשתן וזינתה בתוכה, עי׳ סנהדרין ק״ו ע״א. [2]) משמע דמיירי ביהונדב בן רכב, אבל במכילתא שלנו משמע דמיירי ביונדב בן שמעה דשמואל ב׳ י״ג, ג׳. [3]) ע׳ סנהדרין צ״ג ע״א. [4]) ע׳ לעיל צד 55 הערה 8. [5]) ע׳ שם הערת 7. [6]) נדרים ס״ב ע״א. [7]) ע׳ עירובין ס״ג ע״א. [8]) אולי צ״ל כנגדו.

ב) ויקח יתרו חתן משה את צפורה אשת משה אחר שלוחיה, ר' יהושע אומ' אחר שפטרה בדבר * כלומר לא נירשה אלא אמר לה לכי לבית אביך[1]) ר' אלעזר המודעי אומר אחר שפטרה באגרת נאמ' כאן אחר שלוחיה ונאמ' להלן (דב' כ"ד א') וכתב לה ספר כריתת ונתן בידה ושלחה מביתו מה שילוח האמור להלן נט אף שילוח האמור כאן נט. אימתי שלחה בשעה שאמ' לו המקום למשה לך והוציא את ישראל ממצרים לקח את אשתו ואת בניו והרכיבם על החמור אמר לו המקום לאהרן צא לקראת אחיך המדברה יצא לקראתו התחיל מנפנפו ומנשקו אמר לו משה אחי היכן היית כל השנים הללו אמר לו במדין אמר מה טיב אלו בני אדם שעמך אמר לו אשתי ובני הן ואמר לו להיכן אתה מוליכן אמר לו למצרים אמר לו על הראשונים אנו מצטערין עכשו אתה מביא את האחרונים מיד אמר לה חזרי לבית אביך מיד נטלה שני בניה וחזרה לבית אביה לכך נאמ' אחר שלוחיה ואת שני בניה.

ג) ואת שני בניה אשר שם האחד גרשם כי אמר גר הייתי בארץ נכריה, ר' יהושע אומ' ארץ נכריה היא לי בודאי ר' אלעזר המודעי אומ' ארץ נכריה שכל העולם עובדין ע"ז ואני עובד את מי שאמר והיה העולם שני (ע' תהלים ג' א') אל אלהים דבר ויקרא ארץ[2]) ממזרח שמש עד מבואו.

ד) ושם האחד אליעזר כי אלהי אבי בעזרי ויצילני מחרב פרעה, אימתי הצילו המקום ר' יהושע אומ' בשעה שאמר לו דתן מי שמך לאיש שר ושופט עלינו (ב' י"ד). ר' אלעזר המודעי אומ' תפסו את משה והעלוהו לבימה כפתוהו והניחו לו סייף על צווארו ירד מלאך מן השמים בדמות משה תפשו את המלאך והניחו את משה. ר' אליעזר אומ' בני אדם שתפסו את משה עשאן המקום כתים כתים אלמים חרשין וסומין. אומרין לאלמים היכן הוא משה ואינן יכולין לדבר. לחרשים ואינן שומעין. לסומין ואינן רואין וכן הוא אומ' (ד' י"א) מי שם פה לאדם וגו'.

ה) ויבא יתרו חתן משה ובניו ואשתו אל משה, למה נאמר לפי שנ' (פ' ו') ויאמר אל משה אני חתנך יתרו בא אליך ואשתך ושני בניה עמה איני יודיע בניו של משה או בניה ממקום אחר ת"ל ויבא יתרו חתן משה ובניו ואשתו בניו של משה ולא בניה ממקום אחר. אל המדבר הרי הכת' מתמיה עליו אדם ששרוי בביתו ובכבודו של עולם עכשו יבא למדבר תוהו הזה שאין בו כלום לכך נאמר אל המדבר.

ו) ויאמר אל משה אני חותנך יתרו בא אליך, ר' יהושע אומ' שלח לו ביד שליח. ר' אלעזר המודעי אומ' שלח לו באיגרת וירה לתוך מחנה ישראל[3]) עשה בניי ואם אי אתה עושה בניי עשה בנין אשתך, ואם אי אתה עושה בנין אשתך עשה בנין שני בניך. ר' אליעזר אומ' אמר לו הקב"ה למשה אני שאמרתי והיה העולם שנ' (ע' תה' ג' א') אל אלהים דבר ויקרא ארץ[4]) אני שמקרב ואיני מרחיק שנ' האלהי מקרב אני ולא אלהי מרחוק (יר' כ"ג כ"ג), אני שקירבתי את יתרו ולא ריחקתיו אדם זה שבא אצלך לא בא אלא להתגייר לא בא אלא להכנס תחת כנפי השכינה אף אתה קרביהו ואל תרחקיהו מיכאן אמרו לעולם יהא אדם מרחק בשמאל ומקרב בימין לא כדרך שעשה אלישע לגיחזי שריחקו לעולם.

---

[1]) זה פי' בעל מה"ג לדברי ר' יהושע. [2]) ע' לקמן פסוק ו'. [3]) ע' ת"כ אות נ' [4]) עי' לעיל פ' וארא צד 48.

* תנו רבנן לעולם תהא שמאל דוחה וימין מקרבת לא כאלישע שדחפו לגיחזי בשתי ידיו ולא כר' יהושע בן סרחיה שדחפו לישוע הנצרי בשתי ידיו אלישע מאי הוא דכי אתא נעמן לקמי אלישע ואיתסי שדא קמיה דהבא וכספא ולא קביל כי נפק אזל גיחזי בתריה אמר ליה מאי אמר לך פדיון שבוים איקלע לי שדר לי ככרא אמר אשתבע ושקול הינו דכת' ויאמר נעמן הואל קח ככרים (ט"ב ה' כ"ג) כי אתא אמר ליה אלישע מאין גיחזי ויאמר לא הלך עבדך אנה ואנה ויאמר אליו לא לבי הלך כאשר הפך איש מעל מרכבתו לקראתך העת לקחת כסף ובגדים וזתים וכרמים וצאן ובקר (שם כ"ה—כ"ו) ומי שקל כולי האי. כסף ובגדים הוא דשקל. אמ' ר' יצחק באותה שעה בא ומצאו לאלישע שהיה יושב ועוסק בשמונה שרצים אמר לו רשע הגיע עת שתטול שכר שמונה שרצים[1]) יהי רעוא שצרעת נעמן תדבק בגיחזי ובניו עד סוף כל הדורות מיד ויצא מלפניו מצורע כשלג (שם כ"ז) ויצא בעולם הזה מלפניו בעולם הבא לבסוף נתחרט עליו אלישע ובקש להחזירו דכת' וילך אלישע דמשק (שם ח' ז' עי"ש) אמ' ר' יוחנן שהלך להחזיר גיחזי בתשובה ולא חזר אמר לו חזור בך אמר ליה כבר מקובל אני ממך כל החוטא ומחטיא את הרבים אין מספיקין בידו לעשות תשובה. מה עשה איכא דאמרי עשה אבן שואבת תלה לה לחטאת ירבעם בן נבט והעמידה בין שמים לארץ ואיכא דאמרי חקק לה שם אפומה והיתה מכרזת ואומרת אנכי ולא יהיה ואיכא דאמרי מנע רבנן מכי מדראשא דכת' ויאמרו בני הנביאים אל אלישע הנה המקום אשר אנחנו יושבים שם לפניך צר ממנו (שם ו' א') מכלל דעד ההוא יומא לא הוו גפישי. ר' יהושע בן פרחיה שדחפו לישוע הנצרי מאי הוא דכי קטלינהו ינאי מלכא לרבנן אזל ר' יהושע בן פרחיה ערק לאלכסנדריה של מצרים ושמעון בן שטח אטמרתיה אחתיה. כי הוה שלמא שלח ליה שמעון בן שטח כתבא מני ירושלים עיר הקודש ליכי אלכסנדריה של מצרים אחותי בעלי שרוי בתוכך ואני שוממה אמר שמע מינה הוה שלמא קם אתא נקוטו אושפיזא קם ביקריהו ועבדו להו יקרא טובא אמר ר' יהושע כמה אכסניה זו שלנו נאה וטובה אמר ליה יישוע עיניה תרוטות אמר ליה רשע בך אתה עוסק ולכך נתכוונתה אפיק ארבע מאה שיפורי ושמתיה ביה יומא הוה קא אתי לקמיה אמר ליה קבלן ולא הוה קא משנח ביה. למחר אתא אשכחיה דהוה קארי קרית שמע סבר לא הוה קא משתעי בהדיה ואחד ליה בידיה הוא סבר מנח הוא דקא נאזח ליה נפק זקף לבינתא וסניד לה כי הוה תלתא יומי אמר ליה הדר בך אמר ליה כבר מקובל אני ממך שכל החוטא ומחטיא את הרבים אין מספיקין בידו לעשות תשובה ואמר מר יישוע הנצרי כישף והסית והדיח את ישראל ודחפו ר' יהושע בן פרחיה שלא יהיה לו חלק לעולם הבא. תניא ר' שמעון בן אלעזר אומ' יצר תנוק ואשה לעולם תהא שמאל להם דוֹחֶה וימין מקרבת[2]).

ז) ויצא משה לקראת חתנו, אמרו יצאו משה ואהרן נדב ואביהו ושבעים מזקני ישראל ויש אומרין אף ארון[3]) יצא עמהם. וישתחו וישק לו וישאלו איש

---

[1]) פי' בעל סגולת ישראל: ר"ל עונש האוכל ח' שרצים נידון בצרעת כמו שארז"ל מפני מה הצריך פ' נגעים לפ' שרצים ללמדך שהאוכל שרצים סופו לידון בנגעים, עכ"ל. [2]) סוטה מ"ז ע"א, עי"ש בחסרונות הש"ס. [3]) במכ' גר' שכינת ואולי ארון הוא כינוי לשכינה נוטריקון אחד רואה ואחד נראה כמו שפי' גבי תשעה וארון מצטרפין (ברכות מ"ז ע"ב).

לרעהו לשלום. אין אנו יודעין מי נשתחוה למי ומי נשק למי. מי שמענו שקרוי איש לא משה כענין שנ' (במ' י"ב י"ג) והאיש משה עניו מאד הא לא נשתחוה ולא נישק אלא משה ליתרו מיכאן אמרו לעולם יהא אדם נוהג כבוד בחמיו וכן דויד אומ' לשאול ואבי ראה גם ראה (ש"ב כ"ד י"ב) מלמד שהיה נוהג כבוד בו ככבוד אביו. וישאלו איש לרעהו לשלום. * גדול הוא השלום שהוא קודם לשבחו של הקב"ה שכן מצינו לא פתח ליתרו תחלה לא ביציאת מצרים ולא בעשרת הדברות ולא בקריעת ים סוף ולא במן ולא בשלו אלא בשלום תחלה שנ' וישאלו איש לרעהו לשלום ואחר כך ויספר משה לחותנו[1]) מפני מה מפני שהשלום מישב את הדעת לשמוע את כל אלו. ויבאו האהלה, זה בית המדרש.

ח) ויספר משה לחותנו, למשכו ולקרבו לתורה. את כל אשר עשה ה' לפרעה ולמצרים. שקול פרעה כמצרים ומצרים שקולין כפרעה. * על אודות ישראל, שתדע עמי בישראל[2]). את כל התלאה, במצרים. אשר מצאתם, על הים. בדרך, זו ביאת עמלק. ויצילם ה', מכולם.

ט) ויחד יתרו, *אמר רב שהעביר חרב חדה על בשרו ושמואל אומ' שנעשה בשרו חדודין חדודין אמר רב ספא היינו דאמרי אינאשי ניורא בר עשרא דרי לא תבזי ארמאה באפיה[3]). ד"א ויחד יתרו שעשה שני יצריו אחד. ויחד שנעשה יהודי[4]). על כל הטובה, ר' יהושע אומ' בטובת המן הגיד לו אמר לו מן שנתן לנו הקב"ה אנו טועמין בו מעם פת טעם בשר מעם דגים טעם חגבים טעם כל מטעמים שבעולם שנ' טובה הטובה כל הטובה על כל הטובה. ר' אלעזר המודעי אומ' בטובת הבאר הגיד לו אמר לו באר שנתן לנו המקום אנו טועמין בו טעם דבש טעם חלב טעם יין חדש טעם יין ישן כל מטעמים שבעולם שנ' טובה הטובה כל הטובה על כל הטובה. ר' אליעזר אומ' בטובת ארץ ישראל הגיד לו אמר לו עתיד המקום ליתן לנו ארץ ישראל ועולם הבא ועולם חדש ומלכות בית דויד וכהונה ולויה שנ' טובה הטובה כל הטובה על כל הטובה. אשר הצילו מיד מצרים, מתחת סבלון ההוא של מצרים.

י) ויאמר יתרו ברוך ה', תני ר' ספים גנאי לו למשה ולסיעתו שהרי ששים רבוא הוציא המקום ממצרים ולא היה אחד מהן שפתח ובירך את המקום. *אפע"פ שאמרו שירה לא אמרו בשירתם ברוך ה' עד שבא יתרו ובירך את המקום שנ' ויאמר יתרו ברוך ה'. *כיוצא בו תנא ר' פוסים גנאי לו לחזקיהו ולסיעתו ששר העולם פתח בשירה והוא לא פתח בשירה דאמר ר' תנחום דרש בר קפרא בצפורי לכרכה המשרה (ישע' ט' ו') מפני מה כל מי"ם שבאמצע התיבות פתוח וזה סתום מפני שבקש הקב"ה לעשות חזקיהו משיח וסנחריב גוג ומגוג עמדה מדת הדין לפני הקב"ה ואמרה רבונו של עולם ומה דויד שאמר לפניך כמה שירות ותשבחות לא עשיתו משיח חזקיהו שעשית לו כל הנסים הללו והפלת לפניו כמה אכלוסות ולא אמר לפניך אפלו שירה אחת עכשו תעשהו משיח בא מלאך ומתמו מיד עמר שר הארץ ואמר שירה שנ' מכנף הארץ זמירות שמענו צבי לצדיק (שם כ"ד כ"ז)

---

[1]) מדרש גדול וגדולה, ביהמ"ד של יעלינעק ח"ג צד 129. [2]) נ"ל דפי' על אודות ישראל קאי על ויספר דאף שכבר שמע יתרו כל הנסים ס"ם סיפר משה לו על אודות ישראל שידע עמו בישראל. וידירי מהר"א בערלינער הראה לי שבמדרש שכל טוב פי' על אדות ישראל כדי שיודה לישועתן של ישראל. ולפ"ז אפשר דצ"ל כאן: כדי שתודה עמי בישראל, ודרש אדות לשון הודאה. [3]) סנהדרין צ"ד ע"א. [4]) ספר וזוהיר, ת"ב ה' וש"נ.

אמר שר העולם לפני הקב״ה רבונו של עולם עשה צביונו של צדיק הזה אני אומר שירה אמר הקב״ה רזי לי רזי לי (שם) אמ׳ שר העולם אוי לי עד מתי יצתה בת קול ואמרה בוגדים בגדו ובגד בוגדים בגדו (שם) מאי בוגדים בגדו אמר רבא ואיתימא רב יצחק עד דאתי בזזי ובזזי דבזזי[1]) לכך נסתם על לשון שר העולם וכת׳ לסרבה. אשר הציל אתכם מיד מצרים, מה ת״ל ומיד פרעה מיד מי שנקרא תנין הגדול שנ׳ (ע׳ יחז׳ כ״ט ג׳) הנני עליך התנין הגדול. אשר הציל אתכם, זה משה ואהרן. אשר הציל את העם, אלו ישראל. מתחת יד מצרים, מתחת סבלון פרעה ושל מצרים.

יא) עתה ידעתי כי גדול ה׳ מכל האלהים, * תנו רבנן שלשה בני אדם אמרו שבחו של הקב״ה והיה נאה להן לומר ואלו אמרו אחר היינו אומרין לו מנין ידעת משה רבינו ביקר[2]) אמר הצור תמים פעלו כי כל דרכיו משפט (דב׳ ל״ב ד׳) אלו אמרו אחר היינו אומרין לו מניין ידעת אלא לפי שהראהו הקב״ה דרכי טובו ועמד על מנהגו של עולם דכת׳ ויאמר אני אעביר כל טובי על פניך (ל״ג י״ט) ואומ׳ יודיע דרכיו למשה (תה׳ ק״ג ז׳) נאה לו לומר כי כל דרכיו משפט. נבוכדנצר שחיק עצמות אמ׳ וכל דירי ארעא כלא חשיבין קדמוהי וכמצבייה עביד בכל בני אנישא (דנ׳ ד׳ ל״ב) אלו אמרו אחר לא היינו מאמינים בו אלא לפי שהיה הוא עצמו מלך על כל העולם ולבסוף נשרד ועם חיות ברא חלקיה ועשבא יטעמוניה (שם כ״ב) ונתחתן לבהמות ולחיות שנ׳ ושוד בהמות יחיתן[3]) (חבק׳ ב׳ י״ז) וכיון שחזר למלכותיה הודה במי שאמר והיה העולם ואמר וכל דירי ארעא כלא חשיבין קדמוהי (דנ׳ שם). ויתרו אמר עתה ידעתי כי גדול ה׳ מכל האלהים אילו אמרו אחר היינו אומ׳ לו מניין ידעת אלא לפי שהיה יתרו עובד ע״ז בתחילה ולא הניח ע״ז בעולם עד שעבדה וראה שאין בהם ממש וכיון ששמע בגבורתו של הקב״ה מיד הודה ואמר עתה ידעתי כי גדול ה׳[4]).

עתה ידעתי, עד עכשו לא הודה בדבר. כי גדול ה׳ מכל אלהים, אמרו מתחילה לא היה עבד יכול לברוח ממצרים עכשו הוציא המקום ששים רבוא בני אדם לכך נאמר כי גדול ה׳ מכל האלהים. ד״א כי גדול ה׳ מכל האלהים אמרו מתחלה לא הנית יתרו ע״ז בעולם שלא עבדה עכשיו הודה בדבר שנ׳ אלהים האלהים כל האלהים מכל האלהים נעמן הודה בדבר יתר ממנו שנ׳ (מ״ב ה׳ ט״ו) הנה נא ידעתי כי אין אלהים בכל הארץ כי אם בישראל. וכן רחב הזונה שירה[5]) שנ׳ כי ה׳ אלהיכם הוא אלהים בשמים ממעל ועל הארץ מתחת (יהושע ב׳ י״א). כי בדבר אשר זדו עליהם, מכירו הייתי לשעבר ועכשו ביותר שבמחשבה שחישבו המצרים לאבד את ישראל בה דנן המקום שנ׳ כי בדבר אשר זדו עליהם. ר׳ אליעזר אומ׳[6]) הזדה הטענה[7]) כאדם שבא לטעון טשאו על חמורו ונפרק עליו כך פרעה בא להכביד עולו של ישראל תבן לא יתנן לכם (ה׳ י״ח) וגתפרקו עליו כי בדבר אשר זדו עליהם. * ד״א מאי כי בדבר אשר זדו עליהם בקדרה שבישלו בה נתבשלו מאי משמע דהאי זדו לישנא דקדרה הוא דכת׳ ויזד יעקב נזיד (ברא׳ כ״ה כ״ט) דבי חזקיה תאנא וכי יזיד איש מזיד מקדיח

---

[1]) סנהדרין שם. [2]) אינו מובן, ואפשר שהוא ר״ת. [3]) ע׳ לעיל צד 58. [4]) ת״ב ח׳ וש״נ ועיו״ש. [5]) מבואר עפ״י הילקוט כאן דרחב שיירה בחללו של עולם, עיו״ש. [6]) כנראה היה מאמר זה כתוב במכדרשב״י. [7]) נ״ל דפי׳ הזדה לשון זה, שמטעין על חמורו זוודא לאורחא.

תבשילו אמר ליה רב מרדכי לרב אישי מאי משמע דהאי יזיד לישנא דבשולי הוא דכת' ויזד יעקב נזיד[1]).

יב) ויקח יתרו חתן משה עולה וזבחים לאלהים, הרי הכת' מתמיה עליו אדם שהוא עומד ומזבח ומקטר לע"ז בכל יום עכשיו יביא עולה וזבחים לאלהים. ויבא אהרן וכל זקני ישראל לאכל לחם, משה לאיכן הלך והלא מתחלה יצא לקראתו שנ' (פ' ז') ויצא משה לקראת חותנו אלא מלמד שהיה עומד ומשמש. דבר זה דרש ר' צדוק כשהיה רבן גמליאל עומד ומשמש אמרו בדין שאנו מסובין וגמליאל בי' עומד ומשמשנו אמ' להן ר' יהושע מצאנו גדול מרבן גמליאל שעמד ושמש. אמרו לו איזה זה אמר להם אברהם שנ' (בר' י"ט ח') והוא עומד עליהם ולא בני אדם כשרים אלא בני אדם שעובדין ע"ז ומכעיסין לפני המקום על אחת כמה וכמה לרבן גמליאל שעומד ומשמש לפני בני אדם כשרין ועוסקין בתורה. אמר להם ר' צדוק מצאנו גדול מאברהם ומרבן גמליאל שעומד ומשמש אמרו לו היזה אמר להם אלהי השמים ברוך הוא שנותן לכל אחד ואחד צרכיו ולכל נויה וגויה די מחסורה שנ' (תה' קל"ו כ"ה) נותן לחם לכל בשר ואומ' (שם קמ"ז ט') נותן לבהמה לחמה ולא בני אדם כשרים אלא בני אדם עובדין ע"ז ומכעיסין לפניו על אחת כמה וכמה לרבן גמליאל שעומד ומשמש לפני בני אדם כשרין ועוסקין בתורה. לפני האלהים אמר ר' אבין כל הנהגה מסעודה שתלמידי חכמים שרוי בתוכה כאלו נהנה מזיו השכינה שנ' ויבא אהרן וכל זקני ישראל לאכול לחם עם חתן משה לפני האלהים וכי לפני האלהים אכלו והלא לפני משה אכלו אלא לומר לך כל הנהגה מסעודה שתלמידי חכמים שרוי בתוכה כאלו נהנה מזיו השכינה[2]).

יג) ויהי ממחרת, ממחרת יום הכפורים. וישב משה לשפוט את העם, כמנהגו. ויעמד העם על משה, תניא ועמדו שני האנשים אשר להם הריב לפני ה' מצוה בנידונין שיעמודו אמר ר' יודה שמעתי שאם רצו בית דין להושיב את שניהן מושיבין אינו אסור אלא שלא יהא אחד יושב ואחד עומד אחד מדבר כל צרכו ואחד אומר קצר דבריך. אמר עולא מחלוקת בבעלי דינין אבל בעדים דברי הכל בעמידה. ובעלי דינין נמי בשעת גמר דין דברי הכל דיין בישיבה והכל בעמידה שנ' וישב משה לשפוט את העם ויעמוד העם על משה[3]). מן הבקר עד הערב, וכי מבקר ועד ערב היה משה יושב ודן את ישראל והלא אין הדיינין יושבין אלא עד זמן סעודה אלא כל הדן דין אמת לאמתו מעלה עליו הכתוב כאלו נעשה שותף במעשה בראשית נאמר כאן מן בקר עד ערב ונאמר להלן (בר' א' ה') ויהי ערב ויהי בקר. ר' אבי ור' אסי הוו יתבי וגרסי ביני עמודי וכל שעתא מפחי אעיברא דדשא אמרי מאן דאית ליה דינא ניעול. רב חסדא ורבא בר רב חאנה הוו יתבי כוליה יומיה בדינא והוה קא חליש לביהו תנא להו חייא בר רב מדפתי ויעמד העם על משה מן הבקר עד הערב וכי תעלה על דעתך שמשה יושב ודן כל היום כולו תורתו אימתי נעשית אלא כל דיין שדן דין אמת לאמתו אפלו שעה אחת מעלה עליו הכת' כאלו נעשה שותף להקב"ה במעשה בראשית כת' הכא ויעמד העם על משה מן הבקר עד הערב וכת' התם ויהי ערב ויהי

---

[1]) סנהדרין ס"ט ע"א, עיי"ש. [2]) ברכות ס"ד ע"א. [3]) שבועות ל' ע"א וע"ב.

בקר. עד מתי יושבין בדין אמר רב ששת עד זמן סעודה והיא שעה ששית שהיא שעת מאכל שתלמידי חכמים אוכלין בהן[1]).

יד) וירא חתן משה את כל אשר הוא עושה לעם וגו׳, אמר לו כמלך שיושב ועבדיו עומדין כך אתה עושה להן לישראל מדוע אתה יושב לבדיך וכל העם נצב עליך.

טו) ויאמר משה לחותנו כי יבא אלי העם לדרוש אלהים, דבר זה שאל יהודה איש כפר עגי את רבן גמליאל מה ראה משה לומר כי בא אלי העם לדרוש אלהים אמר לו ואם לאו מה יאמר כי יבא אלי העם לדרוש כמאמר אלהים יפה אמר.

טז) כי יהיה להם דבר בא אלי, בין טומאה לטהרה. ושפטתי בין איש, זה דין (שיש) [שאין] בו פשרה. ובין רעהו, זה דין (שאין) [שיש] בו פשרה ונפטרין והולכין כרעים. והודעתי את חקי אלהים, אלו גזרות[2]). ואת תורותיו, אלו הוראות. כך דברי ר׳ יהושע. ר׳ אלעזר המודעי אומ׳ והודעתי את חקי האלהים אלו עריות ואת תורותיו אלו גזרות.

יז) ויאמר חתן משה אליו לא טוב הדבר אשר אתה עושה, * חביב הוא יתרו שניתן לו מקום להתגדר בו[3]) זה מנוי זקנים והלא מנוי זקנים היה דבר הגון לפני הקב״ה[4]) ומפני מה לא צוהו הקב״ה למשה תחלה[5]) אלא כדי ליתן גדולה ליתרו בעיני משה וכל בני ישראל לומר גדול היה יתרו שהסכים הקב״ה על דבריו אף יתרו לא אמרה אלא על תנאי שאם יסכים הקב״ה על דבריו שנ׳ (פ׳ כ״ג) אם את הדבר הזה תעשה וצוך אלהים.

יח) נבל תבל, ר׳ יהושע אומר יחללו אותך ויקנתרו אותך. ר׳ אלעזר המודעי אומ׳ ינבלו אותך וינשרו אותך כתאנה זו שעליה נושרין וכן הוא אומ׳ (ישע׳ ל״ד ד׳) כנבול עלה מגפן וכנבלת מתאנה. אתה, זה משה. גם, זה אהרן. העם הזה אשר אתך, אלו שבעים זקנים כך דברי ר׳ יהושע. ר׳ אלעזר המודעי אומר אתה זה משה. גם, זה אהרן. העם הזה אשר אתך, אלו שבעים זקנים. כשהוא אומ׳ וגם זה נדב ואביהו. כי ככד ממך הדבר, אמר לו הסתכל בקורה זו כשהיא לחה כל זמן שבני אדם נכנסין תחתיה אחד אחד אין יכולין לעמוד בה. שלשה וארבעה יכולין לעמוד בה לכך נאמ׳ כי ככד ממך הדבר לא תוכל עשותו לבדיך.

יט) עתה שמע בקולי איעצך, אם תשמעני ייטב לך. איעצך ויהי אלהים עמך, צא והטלך בגבורה. אם מודה לך אתה יכול לעמוד ואם לאו אי אתה יכול לעמוד. היה עתה לעם מול האלהים, היה להם ככלי מלא דברות. והבאת אתה את הדברים אל האלהים, דברים שאתה שומע תבוא תרצה להם.

כ) והזהרת אתהם את החקים, אלו גזרות[6]). ואת התורות, אלו חוראות. כך דברי ר׳ יהושע. ר׳ אלעזר המודעי אומ׳ את החקים אלו עריות שנ׳ (ויקרא י״ח ל׳) ושמרתם את משמרתי לבלתי עשות מחקות התועבות. ואת התורות אלו

---

[1]) שבת י׳ ע״א. [2]) במכילתא איתא אלו מדרשות, וכן בת״כ פ׳ בחקותי פרק ח׳ ה״ו ספרי ראה פי׳ נ״ם. [3]) עי׳ יומא ע״ח ע״א. [4]) עי׳ במדבר רבה סוף פ׳ ט״ו שיום מנו, הזקנים חביב לפני הקב״ה כיום מתן תורה. [5]) עי׳ ספרי בהעלתך פי׳ ע״ח. [6]) נ״ל דגזרות היינו מצוות שאין להם טעם אלא גזירת הכתוב כדאיתא במדרשים לפ׳ פרת חוקה חקקית גזירה גזרתי.

גזרות. והודעת להם את הדרך ילכו בה, זו גזרה שנ' (דב' ה' ל') בכל הדרך אשר צוה ה' אלהיכם אתכם תלכו בה. ואת המעשה אשר יעשון, זה מעשה הטוב כך דברי ר' יהושע. ר' אלעזר המודעי אומ' והודעת להם שתודיע להם בית חייהם. את הדרך, זו גמילות חסדים. ילכו, זה בקור חולים. בה, זו קבורת מתים. ואת המעשה, זה הדין. אשר יעשון, זה לפנים משורת הדין. אמר ר' יוחנן מפני מה חרבה ירושלים מפני שדנו בה דין תורה. ואילא דין אמגושא? אלא אימא מפני שהעמידו דבריהם על דין תורה ולא עשו לפנים משורת הדין.

כא) ואתה תחזה מכל העם, אתה תחזה להם מנכואה. אנשי חיל, אלו עשירים בעלי ממון. יראי אלהים, אלו שיראים מן המקום בדין. אנשי אמת, אלו בעלי הבטחה. שונאי בצע, אלו ששונאין לקבל ממון, כך דברי ר' יהושע. ר' אלעזר המודעי אומ' ואתה תחזה מכל העם תחזה להם באספקלריא כמחזית זו שהמלכים חוזין בה. אנשי חיל, אלו בעלי הבטחה. יראי אלהים, אלו שעושין פשרה בדין. אנשי אמת, כגון ר' חנינא בן דוסא וחביריו. שונאי בצע, אלו ששונאין ממון עצמן והלא דברים קל וחומר ומה אם ממון עצמן היו שונאין ממון אחרים על אחת כמה וכמה. * הניא אין עומדין בסנהדרין אלא כהנים לויים וישראלים מיוחסין ואין מעמידין בהן לא זקן ולא סריס ולא מי שאין לו בנים ואין מושיבין מלך בסנהדרין ויהיו כולם בעלי חכמה בעלי דעה בעלי יראה אנשי חיל שכובשין יצרן ופרקן נאה ובעלי לב אמיץ ובעלי ענוה ואהבי אמת ושונאין שקר שמחין בחלקן ואינן רודפין אחר הממון ומשתדלין שיהיו כולן בעלי קומה בעלי מראה נבוני לחש ויהיו יודעין ברוב הלשונות ויהיו יודעין דרכי המעוננין והקוסמים והמכשפים והבלי ע"ז ויודעין חשבון תקופות ומזלות וספרי רפואות[1]). ושמת עליהם שרי אלפים שרי מאות שרי חמשים ושרי עשרות. * תנן התם כמה יהא בעיר ותהיה ראויה לסנהדרין מאה ועשרים ר' נחמיה אומ' מאתים ושלשים כדי שרי עשרות[2]). הני מאה ועשרים מאי עבידתיהו עשרים ושלשה כנגד סנהדרי קטנה ושלש שורות שלתלמידי חכמים שלעשרים עשרים ושלשה שאם נחלקו ונצרכו להוסיף מוסיפין מהן. הא תשעין והרין עשרה בטלנין של בית הכנסת הא מאה ותרין ושני בעלי דינין ושני עדים ושני זממין ושני זממי זוממין ושני סופרים ושני חזנין הרי מאה וארביסר פשו להו שתה דתניא כל עיר שאין בה עשרה דברים הללו אין תלמיד חכמים רשאי לדור בתוכה בית דין מכין וחובשין קופה של צדקה נגבית בשנים ומתחלקת בשלשה הרי כאן שלשה ורופא אומן ולבלר ומלמד תינוקות הרי מאה ועשרים ובית המרחץ ובית הכסא ומים מצויין ושבח משום ר' עקיבה אמרו אף מיני פירא מפני שמיני פירא מאירות את העינים ר' נחמיה אומ' מאתים ושלשים כדי שרי עשרות. תניא ר' אומ' מאתים ושלש וחמשים לא קשיא הא ר' והא רבנן[3]), דתנו רבנן ושמת עליהם שרי אלפים שרי מאות שרי חמשים ושרי עשרות, שרי אלפים שש מאות. שרי מאות ששת אלפים. שרי חמשים שנים עשר אלף. שרי עשרות ששת רבוא. נמצאו דייני ישראל שבעת רבוא ושמונת אלפים ושש מאות. * מאי קא משמע לן שרים מלגיו[4]) הא למדת שאחד ממונה על תשעה

---

[1]) קיצור מרמב"ם פ"ב מה' סנהדרין ה"א עד ה"ו. [2]) סנהדרין ב' ע"ב. [3]) שם י"ז ע"ב, עי"ש. [4]) תנחומא משפטים ו'.

ואחד על ארבעים ותשעה לא אחד על עשרה ולא אחד על חמשים. תניא עיר שאין בה מאה ועשרים מעמידין בה שלשה דיינים לדון דיני ממונות ודיני מכות שאין בית דין סחות משלשה כדי שיהיה בהן רוב ומיעוט אם נחלקו בדין מן הדינין[1]).

כג) ושפטו את העם בכל עת, ר' יהושע אומ' בני אדם שבטילין ממלאכתן יהיו דנין את ישראל בכל עת. * ר' אלעזר המודעי אומ' בני אדם שבטילין ממלאכתן ועסיקין בתורה יהיו דנין את ישראל בכל עת וכן הוא אומ' (שופטי' ה' י') רוכבי אתונות צחורות אלו תלמידי חכמים שמהלכין מעיר לעיר וממדינה למדינה ועוסקין בתורה ועושין אותה כצהרים. ישבי על מדין שיושבין ודנין דין אמת לאמתו. והולכי אלו בעלי מקרא. על דרך אלו בעלי משנה. שיחו שכל שיחתן בתורה[2]). * ד"א ושפטו את העם בכל עת בדיני ממונות הכת' מדבר שדנין אותן בכל יום מן התורה ואפלו בערב שבת ומדברי סופרים שאין דנין בערב שבת[3]). * ד"א ושפטו את העם בכל עת דיני ממונות דנין ביום וגומרין בלילה[4]). מני הני מלי אמ' ר' אחא בר פפא דאמר קרא ושפטו את העם בכל עת אי הכי תחלת דין נמי כדר' אבא דר' אבא ראמי כת' בכל עת וכת' ביום התחילו (דב' כ"א ט"ז) הא כיצד יום לתחלת דין ולילה לגמר דין[4]) מאימתי התחלת דין רב המנונא ור' ירמיה חד אמר משיתעטפו הדיינים. וחד אמר משיתחילו בעלי דינין ולא פליגי הא דעסיק ואתו בי דינא הא דלא עסיק ואתו בי דינא[5]). והיה כל הדבר הגדול יביאו אליך, ודברים קטנים ישפטו הם אתה אומ' דברים גדולים יביאו אליך ודברים קטנים ישפטו הם או אינו אלא דברים שבכני אדם גדולים יביאו אליך ודברים שבכני אדם קטנים ישפטו הם כשהוא אומ' (פ' כ"ז) את הדבר הקשה יביאון אל משה הא אין דבר גדול אמור אלא בדברים גדולים. דברים גדולים יביאו אליך ודברים קטנים ישפטו הם. * אלו דברים שהן תלויין בבית דינו של משה שהן סנהדרי גדולה אין מעמידין מלך ואין עושין סנהדראות לשבטים ואין דנין את השבט שהודח כולו ולא את נביא שקר ולא את כהן גדול בדיני נפשות ואין נעשה זקן ממרא ולא עונשין[6]) עיר הנדחת ולא משקין את הסוטה ואין מוסיפין על העיר ועל העזרות ולא מוציאין למלחמת הרשות ולמדידת החלל אין עושין כל אלו אלא על פי בית דין הגדול שני' כל הדבר הגדול יביאו אליך אלו הן דברים גדולים שבישראל[7]). אם את הדבר הזה תעשה וצוך אלהים, אמר לו צא המלך בגבורה אם מודה לך אתה יכול לעמוד. ואם לאו אי אתה יכול לעמוד. וגם כל העם הזה על מקומו יבא בשלום, אהרן נדב ואביהוא וכל זקני ישראל על מקומו יבא בשלום. ר' סימאי אומ' הרן דין האמת לאמתו נראה כמטיל קנאה בין הבריות ואינו אלא נותן שלום ביניהם שני' (זכ' ח' ט"ז) אלה הדברים אשר תעשו אמת ומשפט שלום שפטו בשעריכם[8]). אין לי אלא נוטל ממון שיש לו שלום. מנין שאף המתחייב ממון שגם הוא סופו שלום שני' וגם כל העם הזה על מקומו יבא בשלום. אין לי אלא לבעלי דינין. ומניין אף לכל ישראל ת"ל (תה' ע"ב ב') ידין עמך בצדק

---

[1]) רמב"ם פי"א מה' סנהדרין ה"ד. [2]) עירובין נ"ד ע"ב. [3]) רמב"ם פי"א מה' סנהדרין ה"ג, והוא מירושלמי. [4]) סנהדרין ל"ד ע"ב. [5]) שבת י' ע"א, עי"ש. [6]) צ"ל עושין. [7]) כנראה כל מאמר זה לקח בעל מדרש הגדול מרמב"ם רפ"ה מה' סנהדרין ואינו ממכילתא דרשב"י. [8]) ע' מאמר ר' סימאי במדרש תנאים לדברים ט"ז י"ט שמאמרו שם מתאים עם מה שאומר כאן.

ועניך במשפט מה כת' אחריו ישאו הרים שלום לעם. אין לי אלא לבני אדם בלבד מנין שהמשפט שלום אף לבהמות ולחיות ולכל בעלי חיים ת"ל ושפט בצדק דלים והוכיח במישור לענוי ארץ וגו' והיה צדק אזור מתניו מה כת' אחריו וגר זאב עם כבש ונמר עם גדי ירבץ וגו' לא ירעו ולא ישחיתו בכל הר קדשי כי מלאה הארץ דעה את ה' דעה זו היא המשפט שכן הוא אומ' (ירמ' כ"ב ט"ו) לשלום התמלוך כי אתה מתחרה בארז אביך הלוא אכל ושתה ועשה משפט וצדקה אז טוב לו דן דין עני ואביון אז טוב הלא היא הדעת אתי נאם ה'. ותנן על שלשה דברים העולם עומד על הדין ועל האמת ועל השלום אמ' רב אמי ושלשתן נאמרו בפסוק אחד אלה הדברים אשר תעשו דברו אמת איש את רעהו אמת ומשפט שלום שפטו בשעריכם (זכ' ח' ט"ז) ושלשתן דבר אחד נעשה הדין נעשה אמת נעשה שלום הוי גדול הוא המשפט [1]). גדול הוא המשפט שכל השונאו אין רפואה למכתו שנ' (איוב ל"ד י"ז) האף שונא משפט יחבוש ואין חבישה אלא רפואה שנ' (תה' קמ"ז ג') הרופא לשבורי לב ומחבש לעצבותם:

כד) וישמע משה לקול חתנו, ודאי. ויעש כל אשר אמר, מה שאמר לו חמיו. כך דברי ר' יהושע, ר' אלעזר המודעי אומ' וישמע משה לקול חותנו ודאי. ויעש כל אשר אמר מה שאמר המקום:

כה) ויבחר משה אנשי חיל מכל ישראל וגו' * מינה עליהן דיינים וצוה את הדיינים שיהיו סובלים טורח הצבור [2]) כענין שנ' (דב' א' ט"ז) ואצוה את שופטיכם וצוה את העם שיהיו נוהגין כבוד בדיינים כענין שנ' (ע' שם י"ח) ואצו אתכם בעת ההיא את הדברים אשר תעשון:

כו) ושפטו את העם בכל עת את הדבר הקשה יביאון אל משה, *אמר לו הקב"ה משה אתה דן את הקושיות הרי בנות צלפחד באין לשאל בדין שאפלו תינוקות של בית רבן משיבין עליו ואין אתה יודיע מה להשיב אלא (במד' כ"ז ה') ויקרב משה את משפטן לפני ה' [3]):

כז) וישלח משה את חותנו, ר' יהושע אומ' שילחו בכבודו של עולם. ר' אלעזר המודעי אומ' נתן לו מתנות רבות. אמר לו הריני הולך ומגייר את בני מדינתי שמתשובה שאמר להם הוי יודע מה אמרו לו אל נא תעזוב אותנו (שם י' ל"א) אמרו לו אתה נתת לנו עצה טובה יפה והמקום הודה לדבריך אל נא תעזוב אותנו אמר להן כלום הגר מהנה אלא במקום חשך מה יעשה גר בין חמה ללבנה אתה חמה ואהרן לבנה אלא הריני הולך ומגייר את בני מדינתי שאביאם תחת כנפי שמים. יכול שהלך ולא חזר ת"ל (שופ' א' ט"ז) ובני קיני חתן משה עלו מעיר התמרים את בני יהודה מדבר יהודה אשר בנגב ערד וילך וישב את העם אין עם אלא תורה שנ' (איו' י"ב ב') אמנם כי אתם עם ועמכם תמות חכמה מיכאן אמרו כל זמן שחכם קיים חכמתו קיימת מת אבדה חכמתו עמו. וכן מצינו בשמת ר' נתן אבדה חכמתו עמו. הלכו וישבו להן אצל יעבץ שנ' (דה"א ב' נ"ח) ומשפחות סופרים ישבי יעבץ תרעתים שמעתים סוכתים המה הקינים הבאים מחמת אבי בית רכב כשם שהיה מחבב את

---

[1]) ירושלמי תענית פ"ד סוף ה"ב. [2]) עי' ספרי בהעלתך פ' צ"א וצ"ב. [3]) ספרי דברים ד"ח והדבר אשר יקשה מכם.

התורה כך בניו מחבבין את התורה מאחריו שכן המקום אומ׳ לירמיה (ירמ׳ ל״ה ב׳) הלוך אל בית הרכבים והשקית אותם יין. ואתן לבני בית הרכבים גביעים מלאים יין וכוסות ואמר להם שתו יין אמר להם ירמיהו המקום אמר לי שתשתו יין אמרו לו אבא צונו שלא לשתות יין כל ימים שהבית הזה חרב ועדיין היה שלא חרב. אלא אמר לנו תהו מתאבלין עליו שסופו ליחרב ואמר לנו אל תסוכו ואל תספרו ואל תשבו בבתים ונשמע ונעש ככל אשר צונו יונדב אבינו. לכך נקראו שמעתים תרעתים סוכתים. תרעתים שלא רצו לגלח. סוכתים שלא רצו לסוך. שמעתים ששמעו לקול אביהם. ד״א תרעתים ששמעו תרועה טסיני. ד״א שהיו מתריעין בבקשתן ונענין. שמעתים ששמעו לקול דברי תורה. ד״א שהיתה תפלתן נשמעת. סוכתים שהיו יושבין בסכות דכתיב ונשב באהלים. ד״א שהיו מסככין על ישראל ומגינין עליהן. מעשה באחד שאמר קרבן בית שותי מים היום יצאת בת קול מבית קדש הקדשים ואמרה להן מי שקיבל קרבן אבותיכם במדבר הוא יקבל קרבנכם בשעה זו. ומי הם אלו הקינים הבאים מחמת אבי בית רכב. ואומ׳ (שופטים א׳ ט״ז) ובני קני חתן משה עלו מעיר התמרים הוי אומ׳ בית רכב המה מיתרו. בוא וראה כמה היה צדקן של בני יתרו שהרי יונדב בן רכב שמע מפי הנביא שבית המקדש עתיד ליחרב עמד וגזר על בניו שלש גזירות שלא ישתו יין ושלא יבנו בתים ושלא יטעו כרמים שנ׳ (ירמ׳ ל״ה ו׳) ויאמרו לא נשתה יין כי יונדב בן רכב אבינו צוה עלינו לאמר לא תשתו יין אתם ובניכם עד עולם ובית לא תבנו וזרע לא תזרעו וכרם לא תטעו ולא יהיה לכם כי באהלים תשבו כל ימיכם למען תחיו ימים רבים על פני האדמה אשר אתם גרים שם. ומניין למד שפרישות יין מארכת ימים שהרי ארבעה היו לוהטין אחר האדמה ולא נמצאו כראוי. קין ונח ולוט ועזיהו. קין וקין היה עובד אדמה (בר׳ ד׳ ב׳). נח ויחל נח איש האדמה (שם ט׳ כ׳). ולוט וישא לוט את עיניו וירא את כל ככר הירדן (שם י״ג י׳). עזיהו כי אהב אדמה היה (דה״ב כ״ו י׳). ר׳ נתן אומ׳ גדול הברית שכרת הקב״ה לבני יתרו יתר מן הברית שכרת לבני דויד שהברית שנכרת עם דויד אינו כרות אלא על תנאי אם ישמרו בניך בריתי ועדותי זו אלמדם גם בניהם עדי עד ישבו לכסא לך (תה׳ קל״ב י״ב) אבל הברית שנכרת עם יונדב בן רכב לא נכרת על תנאי שנ׳ (ירמ׳ ל״ה י״ט) לכן כה אמר ה׳ צבאות אלהי ישראל לא יכרת איש ליונדב בן רכב עמד לפני כל הימים *יש אומרין שהשיא מבנותיו לכהנים ועמדו ממנו כהנים גדולים ונתן לו המקום ברית שלא יפסקו ממנו כהנים גדולים לעולם אמר רבן שמעון והלא כבר פסקה כהונה גדולה מה אני מקיים לא יכרת איש ליונדב אלא שלא יפסקו ממנו יושבי סנהדרין לעולם [1]). מה אם מי שהיה מגויי הארצות וממשפחות האדמה על שעשה מאהבה נתן לו המקום מאהבה על אחת כמה וכמה אלו שהיו מישראל. אמר ר׳ יוחנן [2]) עליה צוה בלעם הרשע ואמר איתן מושביך (במד׳ כ״ד כ״א) אמר כמה תוקף היה לו בשביל שתי כרכות שאמר קראן לו ויאכל לחם (ב׳ כ׳) ניתן לו שכר ולבניו עד סוף כל הדורות עליהם הכת׳ אומ׳ (דה״א ד׳ כ״ג) המה היוצרים אלה בני יונדב בן רכב שהיו יודעין כוח יצירתו של עולם. ד״א שהיתה סרנסתן טבלי

---

[1]) עי׳ ספרי בהעלתך פי׳ ע״ח. [2]) ע׳ סנהדרין ק״ד ע״א וק״ו ע״א.

יצירה. ד״א שנצרו שבועת מצות אביהם. אמר ר׳ אבהו [1]) זכה יתרו שיצאו מכניו מרבצין גדולי תורה בישראל והיזה זה יעבץ שני׳ (שם ד׳ י׳) ויקרא יעבץ לאלהי ישראל לאמר אם ברך תברכני והרבית את גבולי והיתה ידך עמי ועשית מרעה לבלתי עצבי ויבא אלהים את אשר שאל. אם ברך תברכני בתלמוד תורה, והרבית את גבולי בתלמידים. והיתה ידך עמי שלא אשכח משנתי. ועשית מרעה שתעמיד לי רעים כמותי. לבלתי עצבי שלא יעציבוני יצר הרע מלשנות. ויבא אלהים את אשר שאל זו משנת ר׳ נתן. ר׳ יהודה הנשיא אומר אם ברך תברכיני בפריה ורביה. והרבית את גבולי בבנים ובנות. והיתה ידך עמי בטשא ומתן. ועשית מרעה חיים שנתת לי לא יהיה בהן לא חולי מעים ולא מיחוש עינים ולא מיחוש שנים ולא מיחוש ראש. לבלתי עצבי אם אתה עושה לי כן ואם לאו הריני הולך בנסיסות [2]) לשאול. ויבא אלהים את אשר שאל, נתן לו המקום טה ששאל. ר׳ חנניה בן גמליאל אומ׳ לא נאמרו דברים הללו אלא בשנה שנייה בשעה שהעמיד משה אַכְסַלְטָנִיוֹת [3]) על ישראל ואימתי העמידן בשנה שנייה שנ׳ (כמ׳ ב׳ ב׳) איש על דגלו באותות לבית אבותם.

[יט] א) בחדש השלישי. * ר׳ יוחנן פתח ואכרה לי בחמשה עשר כסף וחומר שעורים ולתך שעורים (הושע ג׳ ב׳) אמר ר׳ יוחנן אין לשון כירה אלא לשון מכירה בחמשה עשר כסף אין כסף אלא צדיקים בזכות חמשה עשר צדיקים שאין העולם חסר מהן ואין כסף אלא צדיק [4]) דכת׳ כסף נבחר לשון צדיק (מש׳ י׳ כ׳). ד״א בחמשה עשר הרי חמשה עשר בניסן וחומר שעורים הרי שלשים ולתך שעורים הרי חמשה עשר הרי ארבעים וחמשה הן הינון חמשה יומיא אוחרניא. ואומר אליה ימים רבים תשבי לי לא תזני ולא תהיי לאיש וגם אני אליך (הוש׳ ג׳ ג׳) תני ר׳ חייא ימים שנים רבים שלשה לא תזני לא תעשו לכם אלילים ולא תהיי לאיש לא יהיה לך אלהים אחרים (כ׳ ג׳) וגם אני אליך אם עשיתם כן אני ה׳ אלהיך אימתי בחודש השלישי [5]). ר׳ יצחק פתח סמכוני באשישות רפדוני בתפוחים כי חולת אהבה אני (שיר ב׳ ה׳) סמכוני באשישות בשתי אשות באשו של אברהם ואשו של חנניה מישאל ועזריה. ד״א באשישות באשו של טוריה ואשו של סנה. ד״א באשישות אלו הלכות המאוששות. רפדוני בתפוחים אלו דברי תורה שריחן יפה כתפוחים. כי חולת אהבה אני אמ׳ ר׳ יצחק לשעבר שהיתה הפרוטה מצוייה היה אדם מתאוה לשטוע דברי תורה ודברי תלמוד עכשו שאין הפרוטה מצוייה וביתר שאנו חולין מן המלכיות אדם מתאוה לשמוע מקרא ודברי אגדה. ד״א כי חולת אהבה אני אמר ר׳ לוי לבן מלכים שעמד מחליו אמר פרגונו ילך לו לְאַסְבָּלוֹויי אמר המלך אדיין לא בא זיוו של בני מחליו והוא הוליך לאסכולו אלא יתעדן בני שנים שלשה חדשים במאכל ומשקה ואחר כך הוא הוליך לו לאסכולו כך כיון שיצאו ישראל ממצרים היו ראויין לקבל את התורה והיה בהן בעלי טומין משעבוד טיט לבנים אמר הקב״ה אדיין לא בא זיוון של בני משעבוד טיט לבנים והן מקבלין את התורה אלא יתעדנו בני שנים שלשה חדשים

---

[1]) ט״ס יש כאן וצ״ל שם תנא, ועי׳ כל זה בברייתא דתמורה ט״ז ע״א ובמכילתא.
[2]) כתוב בגליון: תרגום וחנם זועפים: נסיסין. [3]) כתוב בגליון: סיר׳ שרים. וצ״ל מכסיוטינות ופי׳ עורכי חצבא ועי׳ מכילתא, והחכם קרוים במ״ח של בראנן 1905 צד 674 פי׳ המלה לשון רבים מן vexillatio, גדודי הצבא. [4]) ע׳ חולין צ״ב ע״א. [5]) פדר״כ ק״כ. ועי׳ פ״ר ע״ע.

בבאר וכמן ובשלו ואחר כך הן מקבלין את התורה אימתי בחודש השלישי[1]). ר׳ יוחנן פתח יצילני מאיבי עז משנאי כי אמצו ממני (תה׳ י״ח י״ח) יצילני מאיבי עז זה פרעה הרשע דכת׳ אמר אויב ארדף אשיג (ט״ו ט׳), משנאי כי אמצו ממני אלו המצרים, יקדמוני ביום אידי (תה׳ י״ח י״ט) מן דאמר פרעה ומן דאמר עמלק ומכולם ויהי ה׳ למשען לי (שם), ויוציאני למרחב שנתן לי את התורה, יחלצני כי חפץ בי, אמ׳ ר׳ יוחנן פזמא דידיה היא סליקת ביה למיתן לי אוריתא אמר הקב״ה לישראל בני היו קורין את הפרשה הזאת בכל שנה ואני מעלה עליכם כאלו אתם עומדין לפני הר סיני ומקבלין את התורה אימתי בחודש השלישי[2]). ר׳ אבון פתח הלא כתבתי לך שלישים במועצות ודעת (משלי כ״ב כ׳) ר׳ חונא אמר שלישים משולשים. אמר ר׳ אלעזר שלא יהיו דברי תורה בפיך כפרוזדגמא ישנה אלא יהוא בפיך כפרוזדגמא חדשה שהכל רוצין לקרותה שנ׳ היום הזה ה׳ אלהיך מצוך (דב׳ כ׳ ט״ז)[3]). ר׳ שמואל בר נחמן אומ׳ דברי תורה נמשלו בזין מה הזין הזה מתקיים לבעליו כך דברי תורה מתקיימין למי שהוא עמל בהן כל צרכן ומה מעטיה רומטות אל בגרונם וחרב פיפיות בידם (תה׳ קמ״ט י׳) ר׳ יודה ור׳ נחמיה ורבנן ר׳ יודה אומ׳ פיפיות פה פיות שתי תורות תורה שבכתב ותורה בפה. ר׳ נחמיה אומ׳ פה פיות לחרב שהיא אוכלת משני צדדיה כך תורה חיים בעולם הזה ולעולם הבא ורבנן אמרין כי היו שרי קודש ושרי העם (דה״א כ״ד ה׳ עיי״ש) גוזרין על העליונים והן עושין ועל התחתונים והן עושין. אמר ר׳ אחא גדולים הן דברי תורה ליפרע ממי שאינו עמל בהן כל צרכו. ד״א שלישים שהן חדין ומתוקין אמר ר׳ אבון דברי תורה נמשלו בקונדיטון מה הקונדיטון הזה יש בו יין ויש בו דבש ויש בו פלפלין כך דברי תורה יש בה יין שנ׳ כי טובים דודיך מיין (שיר א׳ ב׳) ויש בה דבש ומתוקים מדבש (תה׳ י״ט י״א) ויש בה פלפלין צרופה אמרתך מאד (תה׳ קי״ט ק״מ)[4]). ד״א שלישים כל מעשה של אותו היום היה משולש התורה משולשת תורה נביאים וכתובים ואותיותיה משולשין אלף בית גימל וישראל משולשין כהנים ולויים וישראלים ובני אבות משולשין אברהם יצחק ויעקב ומשה שלישי ביניהן אנכי עומד בין ה׳ וביניכם (דב׳ ה׳ ה׳) ואותיותיו משולשין מ״ש״ה׳ ומשבט שלישי ראובן שמעון לוי ואותיות שבטו משולשין ל״ו״י ואח לשלשה משה אהרן ומרים ונצפן לשלשה ותצפנהו שלשה ירחים (ב׳ ב׳) וביום השלישי דכת׳ כי ביום השלישי ירד ה׳ (י״ט י״א) ובחדש השלישי דכת׳ בחדש השלישי[5]). ר׳ חנא פתח כתפוח בעצי היער כן דודי בין הבנים בצלו חמדתי וישבתי ופריו מתוק לחכי (שיר ב׳ נ׳) כתפוח בעצי היער מה התפוח הזה הכל בורחין ממנו שאין לו צל כך ברחו אומות העולם מלפני הקב״ה ביום מתן תורה. יכול אף ישראל כן ת״ל בצלו חמדתי וישבתי. אמ׳ ר׳ אחא בר זעירא מה התפוח הזה מוציא נציו קודם לעליו כך הקדימו ישראל עשייה לשמיעה בסיני. ד״א ר׳ עזריה אומ׳ מה התפוח הזה אינו גומר פירותיו אלא בסיון כך הן ישראל לא נתנו ריח טוב בעולם אלא בסיון[6]). בחדש השלישי בא חדש השלישי למלך שקדש למטרונה וקבע לה פרתזמא וכיון שהגיע פרותזמא אמרו הרי שעה שתיכנס

---

[1]) פדר״כ ק״א: וש״נ. [2]) פדר״כ ק״א. וש״נ. [3]) שם ק״כ. [4]) שם ק״כ ע״א וע״ב וש״נ. [5]) שם ק״ה. וש״נ. [6]) שם ק״ג: וש״נ.

מטרונה לחופה. כך כיון שהגיעה זמנה של תורה לינתן אמרו הרי זמן שתינתן תורה לישראל. ר' לוי בשם ר' שמעון בן חלפתא למלך שנשבה בנו ולבשה נקמה למלך והלך לפדות את בנו וכיון שפדהו אמר היו מונין אפטיא לפדיון בני כך אמר הקב"ה היו מונין אפטיא ליציאת מצרים. ר' לוי בשם ר' חמא בר חנינה למלך משיא את בתו אמר היו מונין אפטיא לנשואי בתי כך אמר הקב"ה היו מונין אפטיא ליום מתן תורה ביום הזה באו מדבר סיני[1]). בחודש השלישי לצאת בני ישראל מארץ מצרים, שהיו מונין לחדשים ליציאתן ממצרים. אין לי אלא לחדשים לשנים מניין ת"ל (במד' א' א') וידבר ה' אל משה במדבר סיני בשנה השנית לצאתם מארץ מצרים אין לי אלא באותו הפרק שלא באותו הפרק מניין ת"ל (שם ל"ג ל"ח) ויעל אהרן הכהן אל הר ההר על פי ה' וימת שם בשנת ארבעים לצאת בני ישראל. אין לי אלא עד שלא נכנסו לארץ ישראל משנכנסו לארץ ישראל מניין ת"ל (ט"א ו' א') ויהי מקץ שמונים שנה וארבע מאות שנה לצאת בני ישראל. כיון שנכנה המקדש התחילו מונין לשני מלכים ולבנין בתים שנ' (ע' דה"ב ח' א') ויהי מקץ עשרים שנה אשר בנה שלמה את שני הבתים ואומ' (ישעיה ל"ו א') ויהי בארבע עשרה שנה למלך חזקיהו לא זכו למנות לבנינו ימנו לחרבנו שנ' (יחז' ט' א') בעשרים וחמש שנה לגלותינו. לא זכו למנות לעצמן ימנו למלכיות אחרות שנ' (חגי א' א') בשנת שתים לדריוש. בשנת שלוש למלכות נבוכדנצר (דניאל ח' א') וכך לשטרות[2]) וכן הוא אומ' (שה"ש א' ח') אם לא תדעי לך היפה בנשים צאי לך בעקבי הצאן ורעי את גדיותיך על משכנות הרועים. ואומ' (ויק' כ"ו מ"ג) יען וביען אין יען וביען אלא עין בעין מדה במדה[3]). ביום הזה, מלמד שהוא ראש חודש נאמר כאן ביום הזה ונאמר להלן (י"ב ב') החודש הזה לכם ראש חדשים מה להלן ראש חודש אף כאן ראש חודש[4]). באו מדבר סיני, *שבו ירדה שנאה לכל באי העולם שאינן מקיימין את התורה[5]) וכן היה ר' יוסי אומ' לא בסתר דברתי אל בני ישראל לא במקום ארץ חשך (ע' ישע' מ"ה י"ט) כשנתתי תורה לישראל לא נתתיה לא בסתר ולא בארץ חשך. לא אמרתי לזרע יעקב (שם) שלכם היא. תוהו בקשוני (שם) לא עשיתיה הפותיקי[6]) אלא נתתי מתן שכרה בצדה. אני ה' דובר צדק (שם) דובר אני צדקתן של ישראל. מגיד משרים (שם) מגיד אני מה שעשו לפני מאהבה. לא עשה כן לכל גוי (תה' קמ"ז כ') מה יעשו אומות העולם והלא לא למדו תורה. ומשפטים בל ידעום (שם) שבע מצוות נתתי להם ולא היו יכולין לעמוד בהן[7]):

ב) ויסעו מרפידים ויבואו מדבר סיני, מה אני צריך והלא כבר מפורש במסעות נסיעתן מרפידים וחנייתן במדבר סיני ומה ת"ל ויסעו מרפידים ויבאו מדבר סיני אלא מקיש נסיעתן מרפידים לחנייתן במדבר סיני מה נסיעתן מרפידים בני מסה ומריבה היש ה' בקרבינו אם אין להודיע כמה הוא כוחה של תשובה שבשעה קלה שעשו ישראל תשובה מיד נתקבלו. ויחנו במדבר, במדמסון שלעולם מגיד שבדמסון שלעולם ניתנה להם תורה לישראל, שאלו

---

[1]) שם ק"ג: וק"ד. ועיי"ש בהערות. [2]) כאן חסר מעשה דריב"ז שבכולתא. [3]) וכן ת"י מיכלא כל קביל מיכלא. [4]) שבת פ"ו ע"ב. [5]) שבת פ"ח ע"ב. [6]) נ"ל שהוא כסו הפתק במשנה סוף פ"ב דע"ז, אוצר שמניחין בו דברים לגונזן. וע' ט"ש קרוים בט"ח הנ"ל צד 679. [7]) עי' מכולתא, ועיין ריש ע"ז.

ניתנה בארץ ישראל היו בני ארץ ישראל אומרין שלנו הוא ואלו ניתנה במקום אחר היו בני אותו מקום אחר אומרין שלנו הוא לפיכך ניתנה להן בדמסין[1]) שלעולם שכל הרוצה ליטול יבא ויטול. *ד"א מה מדבר רק מכל מעדנים כך אין דברי תורה מתקיימין אלא במי שמוניע עצמו מכל מעדנים וכן הוא אומ' (במד' כ"א י"ח) וממדבר מתנה אין התורה מתקיימת אלא במי שמשים עצמו כמדבר[2]). ויחן שם ישראל נגד ההר, ולהלן ויסעו בני ישראל ויחנו בני ישראל (ע' י"ז א') נוסעים במחלוקת וחונים במחלוקת וכאן הוא אומ' ויחן שם חנייה אחת ניתן בלבם כדי שיאהבו זה את זה ויקבלו את התורה. ד"א ויחן שם אמר להם שהתורה הרבה אתם שוהין שם וכן מצינו באחרונה ששהו שנים עשר חודש חסר עשרה ימים.

ג) ומשה עלה אל האלהים, זה היום השני. *יכול עלה שלא על פי גבורה ת"ל (כ"ד א') ואל משה אמר עלה אל ה' ואומ' (שם י"ב) ויאמר ה' אל משה עלה אלי ההרה מלמד שלא עלה אלא על סי גבורה. *ד"א ומשה עלה אל האלהים עולה בענן ויורד בענן ברית אבות וזכות בנים עולה עמו ויורדת עמו[3]). ומניין אף אחר קריאה ת"ל ויקרא אליו ה' מן ההר לאמר. ומניין אף במשה משה נאמר כאן קריאה ונאמר קריאה בסנה (ג' ד') מה להלן במשה משה אף כאן במשה משה. מה להלן משה אומ' הנני אף כאן משה אומ' הנני[4]). כה תאמר לבית יעקב *אלו הסנהדרין. וכן הוא אומ' (ישע' ב' ה') בית יעקב לכו ונלכה באור ה'[5]). ותגיד לבית ישראל, אלו שאר העם. ד"א כה תאמר לבית יעקב אלו נשים אמור להן ראשי דברים שיכולין לשמוע. ותגיד לבני ישראל אלו אנשים אמור להם דקדוקי דברים שיכולין לשמוע ולמה הקדים צוואת נשים לצוואת אנשים אלא אמר הקב"ה כשבראתי את עולמי צויתי את אדם הראשון ולא צויתי את חוה אשתו ובאת והטעתו ועבר על צווי כדאי הוא שיקדמו הנשים בצווייה שהאנשים נמשכין אחריהן לכך נאמר כה תאמר לבית יעקב אלו נשים ותגיד לבני ישראל אלו אנשים[6]). כה בלשון הקודש, כה בענין הזה, כה בסדר הזה, כה בפסיקות הללו, כה בפרשיות הללו, כה לא לפחות ולא להוסיף. כה תאמר לבית יעקב *הכל בזכות יעקב. ותגיד לבני ישראל הכל בזכות ישראל. ד"א כה תאמר לבית יעקב, יעקב נקרא שמו מתחלה. עכשו זכה ליטול שם הגדול ישראל כי שרית עם אלהים (בר' ל"ב כ"ט).

ד) אתם ראיתם, ולא מפי עדים ולא מפי כתב ולא מפי מסורת אני אומר לכם. אשר עשיתי למצרים אפ"ס שמצרים עובדי ע"ז ומגלי עריות ושופכי דמים לא נפרעתי מהם אלא מפניכם ובשבילכם. ואשא אתכם על כנפי נשרים, ר' אליעזר אומ' זה יום הר סיני. ואביא אתכם אלי, זה בית העולמים. *ד"א על כנפי נשרים משמיעין את האוזן מה שיכולה לשמוע[7]). רבי אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי אומ' הרי הוא אומ' (דברים ל"ב י"א) כנשר יעיר קנו דרך נשר להיות מעופף על בניו בכנפיו כדי שלא יהיו מתבעתין כך כשנגלה המקום ליתן תורה לישראל לא גלה עליהם מרוח אחת אלא מארבע רוחות שנ' (שם ל"ג ב') ה' מסיני בא וזרח משעיר

---

[1]) בפרהסיא, וע' קרוים שם. [2]) עירובין נ"ד ע"א, פס' דר"כ ק"ז ע"א. [3]) ע' שמ"ר פכ"ח א'. [4]) ויש ת"כ ולעיל ג' ד'. [5]) שמות רבה שם ב'. [6]) ע' שמות רבה שם ובנ"ש. [7]) ע' מדרש תהלים פ"א מאמר זה בשם חזקי' בר חייא, ובבריתא דר"א בן ריח"ג פרה י"ד

למו הוסיע מהר סארן איזו היא רוח רביעית (חבק' ג' ג') אלוה מתימן יבוא [1]) *כלומ' שהשכינה הנראית קשורה על ההר לא עלת כולה כאחת בבת אחת שאלו כן היו ישראל מטרפין ונופלין אלא שהתחיל האור לעלות מעט מעט מיכאן ומיכאן והוא הוליך ופושט עד שנקשרה שכינה על כל ההר לכך נאמ' ה' מסיני בא וזרח משעיר למו הוסיע מהר פארן אלה מתימן יבוא. ד"א על כנפי נשרים דרך עוף להיות מניח בניו בין ברכיו מפני שמתירא מפני מי שחזק ממנו אבל נשר שאין מתירא מפני מי שחזק ממנו מניחן על כתיפיו, ויניחן בין רגליו, מתירא הוא מאבני קלע ומן החצים שבני אדם מזרקין בו לסיכך עושה עצמו מחיצה בין בניו לבני אדם. כך עשה המקום מלאכי השרת מחיצה בין ישראל למצרים שנ' (י"ד י"ט) ויסע מלאך האלהים. *מה נשר זה מפריש בכנפיו ומחזירן לפי שעה כך היו ישראל הולכין שנים עשר מיל וחזרין שנים עשר מיל על כל דיבר ודיבר [2]) וכך הוא אומ' (יחז' ט"ז י"ג) ותיפי במאד מאד ותצלחי למלוכה. מה נשר זה עולה ממטה למעלה בשעה קצרה כך ישראל עולין ממטה למעלה בשעה קצרה. ומה עליתן עלו שלא כדרך ארץ אף ירידתן ירדו שלא כדרך ארץ [3]). וכן הוא אומ' (הושע ז' י"ב) כאשר ילכו אפרוש עליהם רשתי כעוף השמים אורידם איסרם כשמע לעדתם.

ה) ועתה אם שמוע תשמעו בקולי, *כל אלה למפרע והלא דברים קל וחומר ומה אם בשעה שלא קבלו את התורה ולא עשו את המצות עשיתי להם כל הנסים הללו לכשיקבלו את התורה ויעשו כל המצוות על אחת כמה וכמה. ד"א אם שמוע תשמעו בקולי מלמד שכל תחלות קשות. התחיל אדם לשטוע הכל נוח לו. שמע אדם קמעה משמיעין אותו הרבה. שמע אדם דברי תורה משמיעין אותו דברי סופרים. ושמרתם את בריתי ר' אליעזר אומ' זו ברית מילה. ר' עקיבה אומ' זו ברית שבת. וחכמים אומ' זו ברית ע"ז. והייתם לי, מיוחדים לי, עסיקין בתורתי עסיקין במצותי *וכן הוא אומ' (ויק' כ' כ"ו) ואבדיל אתכם מן העמים להיות לי בזמן שאתם בדילין מן העמים אתם לי ואם לאו הרי אתם לנבוכדנצר וחבריו [4]). סגולה מכל העמים, מה סגולתו של אדם מרצה [5]) עליו כך ישראל מרצין עלי, מה סגולתו של אדם חביבה עליו כך ישראל חביבין עלי. *מושלין אותו משל להד"ד לאחד שנפלו לו שדות הרבה בירושה ועמד וקנה אחת משלו ואותה היה מחבב יותר מכולן למה שקנייה משלו [6]) כך אע"פ שכל העולם כולו לפי שאמ' והיה העולם אינו מחבב אלא ישראל ולמה שלקחם ממצרים ופדאם מבית עבדים לכך נאמ' והייתם לי סגלה מכל העמים. ר' יהושע בן קרחה אומ' סגולה שלא להפקיעך אוזן [7]). וכשם שהאשה מסתגלת מאחר בעלה וכן מסתגל מאחרי אביו כך ישראל יסתגלו מאומות העולם ת"ל כי לי כל הארץ [8]).

ו) ואתם תהיו לי, מיוחדין לי עסיקין בתורתי ועסיקין במצוותי. ממלכת, רבי אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי אומ' לעתיד לבוא אין לך כל אחד ואחד שאין הווין לו בנים כיוצאי מצרים שנ' (תה' מ"ה י"ז) תחת אבתיך יהיו בניך. יכול יהיו בני

---

[1]) ספרי דברים פ' שי"ד. [2]) עי' לקמן כ' י"ח. [3]) ע' מגלח ט"ז ע"א. [4]) ת"כ קדשים שם, וע' מכ' משפטים ר"פ כ'. [5]) צ"ל מרוצה, מרוצין. [6]) ספרי האזינו פי' ש"ט. [7]) צ"ל סגולה שלו להפקיעך אוזן, ובכי"ש גר' שלא להפקיען או כשם וכו', ועי' מכילתא. [8]) עי' מכילתא.

אדם עניים ת"ל (שם) תשיתימו לשרים בכל הארץ יכול שרים בעלי פרקמטאות ת"ל ממלכת יכול מלכים בעלי מלחמה ת"ל כהנים אי כהנים יכול בטלנין בענין שנ' (ש"ב ח' י"ח) ובני דוד כהנים היו ת"ל וגוי קדוש. מכאן אמרו ראוין היו ישראל לאכול בקדשים עד שלא עשו את העגל ומשעשו את העגל ניטלו מהן וניתנה לכהנים. וגוי, מלמד שהם כגוף אחד ונפש אחת וכן הוא אומ' (דה"א י"ז כ"א) ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ חטא אחד מהן כולן נענשין שנ' (ע' יהוש' כ"ב כ') הלא עכן בן זרח מעל בחרם ועל כל ישראל היה קצף והוא איש אחד לא גוע בעונו לקה אחד מהן כולן מרגישין וכן הוא אומ' (ירמ' נ' י"ז) שה פזורה ישראל מה רחל זו לקה אחד מאיבריה כולן מרגישין כך ישראל לקה אחד מהן כולן מרגישין אבל גוים כולן שמחים זה על זה[1]). קדוש, מה ת"ל מכלל שנ' (דב' י"ד כ') כי עם קדוש אתה לה' אלהיך הא כיצד זו קדושת מצוות שכל זמן שהקב"ה מוסיף לישראל מצוה הוא מוסיף להם קדושה[2]). אלה, *בלשון הקדש, אלה בענין הזה, אלה כסדר הזה, אלה כפסיקות הללו, אלה כפרשיות הללו, אלה לא לפחות ולא להוסיף. אלה הדברים אשר תדבר אל בני ישראל, *מה הן הדברים אלו שלשה כתרים שנכתרו בהן כתר תורה כתר כהונה וכתר מלכות. תורה דכת' ושמרתם את בריתי. כהונה ומלכות דכת' ואתם תהיו לי ממלכת כהנים. ר' נתן אומ' וכתר שם טוב עולה על גביהם[3]).

ז) *ויבא משה, מלמד שלא הלך לביתו ולא פנה לעסיקים אחרים. ויקרא לזקני העם, מלמד שנהג משה כבוד בזקנים, מלמד שהזקנים קודמין לכל ישראל, מלמד שנשתמש משה בזקנים שבדורו. וישם לפניהם, מסדירן לפניהן. וישם לפניהם מאיר עיניהם בהם. ד"א וישם לפניהם אומר על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון. את כל הדברים האלה אשר צוהו ה', אף לנשים.

ח) ויענו כל העם יחדו, לא בחנופה ענו ולא נטלו עצה זה מזה אלא השוו לב אחד. ויאמרו כל אשר דבר ה' נעשה, מקבלין אנו עלינו. וישב משה את דברי העם אל ה', * זה יום השלישי. ד"א וישב משה, ליתן שכר למשה על כל עלייה ועלייה ועל כל ירידה וירידה. ד"א וישב משה את דברי העם אל ה' בא הכת' ללמדך דרך ארץ שאע"פ ששמע שולחו של אדם את השליחות צריך הוא שיחזור את שליחותו.

ט) ויאמר ה' אל משה הנה אנכי בא אליך בעב הענן, אין ענן אלא ערפל קשה שענן שניתנה בו תורה דומה לענן שעל גבי הר סיני, וענן שעל גבי הר סיני היה ערפל קשה שנ' (ס' ט"ז) וענן כבד על ההר. *ר' יוסי הגלילי אומ' משה נתקדש בענן שבעה שנ' (כ"ד ט"ז) ויכסהו הענן ששת ימים ויקרא אל משה ביום השביעי מתוך הענן זה היה אחר דברות והוא תחילת ארבעים יום. ר' עקיבה אומ' ויכסהו הענן ששת ימים בראש חדש קרא למשה לטהרו ויקרא אל משה ביום השביעי זה היה אחר דברות והוא תחלת ארבעים יום[4]). בעבור ישמע העם בדברי עמך, ר' יהודה אומ' אמר לו הקב"ה למשה הריני אומר לך דבר ואתה משיבני והריני חוזר ומודה לדבריך. ר' אומ' לא מפני כבודו של משה הודה המקום לדבריו אלא כך אמר לו מצוות שנתתי לך במרה הריני חוזר ושונה אותן אני לך כאן. אינו אומ' אשר צוה ה' אלא אשר צוהו ה' (ס' ז'). מלמד ששומעין מפיך כששומעין מפי הקודש ולא מפיך אלא מפי

---

[1]) וי"ר פ"ד בשם תני חזקי'. [2]) עי' לקמן כ"ב ל'. [3]) אבות ד' י"ג, ספרי קרח פי' קי"ט. [4]) ע' יומא ד' ע"א.

זקנים העתידים לבא אחריך ומפי הנביאים לכך נאמ׳ וגם בך יאמינו לעולם. *ד״א וגם בך יאמינו לעולם הבטיחו הקב״ה שכל מי שעמד על הר סיני לא ישאר בלבו דופי והרהור אלא יאמינו בו ובתורה שניתנה לו הם ובניהם ובני בניהם עד עולם. מיכאן אמרו כל הכופר בתורה וכמשה רבינו בידוע שלא עמדו אבותיו על הר סיני ואפלו עמד נביא ובקש להכחיש נבואתו של משה רבינו ועשה אותות ומופתים הרבה אין שומעין לו ובידוע שהוא נביא שקר ויחנק לפי שנבואת משה רבינו לא האמינו בה ישראל מפני האותות שעשה כדי שנערוך אותות זה לאותות זה אלא בעינינו ראינו ולא זר ובאזנינו שמענו ולא אחר האש והענן והקולות ומשה נגש אל הערפל והקול מדבר עמו ואנו שומעין משה משה לך אמור להן לישראל כך וכך נמצאו כל ישראל עדים למשה רבי׳ על נבואתו שהיא אמת ואם בא אחר להכחישו נדע בודאי שהוא נביא שקר שהרי בא להכחיש מה שראינו בעינינו ומה ששמענו באזנינו וראית העין ושמיעת האזן אמנה גדולה לא יכחישה אפילו אלף עד לכך נאמ׳ וגם בך יאמינו לעולם[1]. (ויגד משה את דברי העם אל ה׳, זה יום רביעי)[2]. ד״א ויגד משה, וכי מה אמר לו הקב״ה למשה שיאמר להן לישראל ומה אמרו ישראל למשה שיאמר לפני המקום הרי הוא אומר (פ׳ י״ב) והנבלת את העם סביב לאמר וגו׳ דברי ר׳ יוסי ביר׳ יהודה. ר׳ אומ׳ *לפי שאמר להן מתן שכר אם שמעו. ומניין שאם לא ישמעו שאומ׳ להם כל עונשין ת״ל (כ״ד ג׳) ויבא משה ויספר לעם את כל דברי ה׳ ואת כל המשפטים, ויען כל העם קול אחד כלמד שאחד קולו של גדול ואחר קולו של קטן שווים לפני המקום. ד״א ויגד משה, וכי מה אמרו ישראל למשה לומר למקום ומה אמר המקום למשה לומר להן לישראל אמרו לו רצונינו לשמוע מן מלכנו שאינו דומה שומע מפי פדגוג לשומע מפי מלך אמר לו הקב״ה אני אתן להם מה ששאלו בעבור ישמע העם בדברי עמך. אמרו לו רצונינו לראות מלכנו שאינו דומה שומע ורואה לשומע ואינו רואה, אמר לו הקב״ה אני אתן להם מה שבקשו כי ביום השלישי ירד ה׳ לעיני כל העם. אף לעתיד לבוא עתידין ישראל לראות פני שכינה שנ׳ (ישע׳ נ״ב ח׳) כי עין בעין יראו ואומר (שם כ״ה ט׳) זה ה׳ קוינו לו.

י) ויאמר ה׳ אל משה לך אל העם וקדשתם היום, זה יום רביעי. *ומחר וכבסו שמלותם, שיטבלו יכול שיטבלו ביום החמישי והלא אם יטבלו ביום החמישי הרי הן עריבי שמש לששי מה ת״ל וקדשתם היום שיטבלו ביום הרביעי[3] ומה היו עושין בחמישי היה משה כותב את הדברים כאדם שכותבן בסמפונות[4]. בששי מהוא אומ׳ (ע׳ כ״ד ד׳) וישכם משה בבוקר ויבן מזבח תחת ההר ושתים עשרה מצבה למי היו מצבות האלו ר׳ יהודה אומ׳ לשנים עשר שבטי ישראל וחכמים אומרים לכל ישראל. *וכן הוא אומ׳ (שם ה׳) וישלח את נערי בני ישראל ויעלו עלת תנא על ידי כל ישראל הקריבום. מיכאן אמרו בשלשה דברים נכנסו ישראל לברית במילה וטבילה וקרבן[5] ואחר כך ניתנה להן תורה. מילה מנא לן דכת׳ (י״ב מ״ח) וכל ערל לא יאכל בו מל אותן משה רבי׳ במצרים כדי שיאכלו את הפסח וכן הוא אומ׳ (יחז׳ ט״ז ו׳) ואעבר עליך ואראך

---

[1]) ע׳ רמב״ם פ״ח מה׳ יסודי התורה ה״ג ולעיל צד 28. [2]) הטוסגר אינו בכ״י בערלין אבל נמצא בשאר כ״י. [3]) יבמות מ״ו ע״ב ועי׳ מכילתא לפ׳ חיו נכונים ושבת פ״ו ע״ב. [4]) כתוב בגליון פירוש ספרי זכרונות ונ״ל דהוא ל״י *σύμφωνον*, פערטראג בל״א. [5]) כריתות ט׳ ע״א. ועי׳ רמב״ם ר״פ י״ג מה׳ איסורי ביאה.

מתכוסס בדמיך ואומר לך בדמיך חיי ואומר לך בדמיך חיי שני דמים הללו זה דם מילה ודם הפסח. וקרבן דכת׳ (כ״ד ה׳) וישלח את נערי בני ישראל ויעלו עלת על ידי כל ישראל. וטבילה דכת׳ וכבסו שמלותם אין לי שהן טעונין אלא כבוס בגדים מניין שהן טעונין טבילה דין הוא ומה אם בשעה שאין טעונין כבוס בגדים טעונין טבילה בשעה שטעונין כבוס בגדים דין הוא שיטענו טבילה [1]) לפי שבטמאות חמורות הוא אומ׳ וכבס בגדיו ורחץ בשרו במים וטהר (ויק׳ ט״ו י״ג) לומר שהוא מטמא בגדים ושהן טעונין כבוס וטבילת גופו הוא על כל טומאה בין טומאה חמורה בין טומאה קלה וכבוס בגדים אינו נוהג אלא בטומאה חמורה וכן הוא אומ׳ בטמאות הקלות הנוגע בגבלתה יטמא עד הערב (שם י״א ל״ט) והנוגע במי הנדה יטמא עד הערב (במ׳ י״ט כ״א) הוא טמא ואינו מטמא בגדים לפיכך הוא טעון טבילה ואין בגדיו טעונין כבוס, הוי כבוס בגדים חמור הוא. אם הצריך הכת׳ כאן לכבוס בגדים שהוא חמור קל וחומר לטבילת גופו שהיא נוהגת בכל טומאה בין חמורה בין קלה.

יא) והיו נכונים ליום השלישי, *מלמד שקבעו להם בית ועד. כי ביום השלישי ירד ה׳ לעיני כל העם, מלמד שלא היו בהן סומין. ר׳ שמעון בן יהודה איש כפר עיכום אומ׳ מניין אתה אומ׳ שאים היו יוצאי מצרים חסרין אפילו אחד לא היתה תורה ניתנת להן ת״ל כי ביום השלישי ירד ה׳ לעיני כל העם. *מיכאן שלא עמד דור ולא עתיד דור לעמוד הראויין לקבל את התורה כאלו. ועליהם הוא אומ׳ (משלי ב׳ ז׳) יצפן לישרים תושיה מגן להולכי תום [2]).

יב) והגבלת את העם סביב לאמר, *מלמד שקבעו להן תחומין. לפי שהוא אומ׳ (ל״ד ג׳) גם הצאן והבקר אל ירעו אל מול ההר ההוא אין לי אלא למזרחו לצפונו ולדרומו ולמערבו מניין ת״ל סביב מכל מקום. השמרו לכם עלות בהר, זו אזהרה. יכול לא יעלה אבל יהא מותר ליגע ת״ל ונגע בקצהו יכול יעלה בגלוגתקא ת״ל עלות בהר מכל מקום. כל הנוגע בהר מות יומת, עונש.

יג) לא תגע בו יד, אין בית העולמים בשום מגע. לא תגע בו יד *ולא שנגע בו בדבר אחר. כי סקול יסקל, אין ליאלא נסקל מניין אפלו נדחה ת״ל או ירה יירה. מניין שאם נסקל הרי הוא נדחה ת״ל סקול יסקל או ירה יירה כל חייבי סקילות נדחין. מניין שאם מת בדחייה אחת יצא ת״ל או ירה יירה. בהמה, אין לי אלא בהמה חייה מניין ת״ל אם בהמה הוא הדין לכל בהמה חיה ועוף בין טמאים בין טהורים. איש, אין לי אלא איש אשה מניין ת״ל אם איש. לא יחיה, הרי זה עונש. במשוך היובל המה יעלו בהר, כשיפסוק [3]) השופר וכן הוא אומ׳ (יהושע ו׳ ה׳) והיה במשך בקרן היבל כשמעכם את קול השופר ובערבאי קרן לדכרא יובלא [4]). ר׳ יוסי אומ׳ לא מקומו של אדם מכבדו אלא אדם מכבד את מקומו שכל זמן שהשכינה על גבי הר סיני העולה לראשו חייב מיתה נסתלקה שכינה טמאים ובעלי מומים מותרין לעלות לשם. וכל זמן שאהל מועד נמוי הנכנס לתוכו חייב מיתה נסתלק אהל מועד טמאין ובעלי מומין מותרין ליכנס.

יד) וירד משה מן ההר אל העם, מלמד שלא הלך לתוך ביתו ופנה לעסיקין אחרים. מניין שכשהיה מחזיר את השליחות לא היה מחזורה אלא בבוקר ת״ל

---

[1]) יבמות מ״ו ע״ב. [2]) ע׳ תנחומא ט׳. [3]) ע׳ רש״י ביצה ה׳ ע״ב בשם הסכילתא. [4]) ר״ה כ״ו ע״א.

(ל"ד ד') ויפסל שני לוחות אבנים כראשונים וישכם משה בבוקר ויעל אל הר סיני זה הכלל לכל שנצטוה מה ת"ל (שם) כאשר צוה ה' אותו אלא זה בנין אב שכשהיה משה מחזיר את השליחות לא היה מחזירה אלא בבוקר. ויקדש את העם, *הפרישם מן האשה לפי שהתורה נקראת קדושה, שנ' (משלי ט' י') ודעת קדושים בינה לפיכך צריך האדם להתקדש לה כדי שתדבק בו. והלא דברים קל וחומר מה אם לחם ומים שאי אפשר לגוף לחיות שלא בהן נתקדש מהן משה רבינו ארבעים יום עד שניתנה לו תורה על אחת כמה וכמה שצריך לאדם ליטהר לה מכל טומאת הגוף וכן הוא אומ' (תה' י"ט י') יראת ה' טהורה איתי היא טהורה כשאדם מטהר עצמו מהטומאות לכך נמשלה התורה בשמן לומר לך מה השמן הזה כל המשקין אדם יכול להכנים בהן דולום[1]) חוץ מן השמן[2]) כך דברי תורה אין אדם יכול להכנים בהן דולום. ומניין שנמשלו דברי תורה בשמן שנ' (תה' ס"ה ח') על כן משחך אלהים אלהיך שמן ששון מחביריך. ד"א איתי היא טהורה כשאדם מטהר עצמו מלהשתמש בה שלא יאמר הואיל ואני חכם חייבין בני אדם לשמשיני חייבין בני אדם לפרנסיני. הלל היה אומ' ודישתמש בתגא חלף. הא כל הנאות מדברי תורה נטל חלקו מן העולם. ומה בלשאצר שנשתמש בכלי בית המקדש נעקר מן העולם המשתמש בכלי שבו נברא העולם על אחת כמה וכמה[3]). ד"א איתי היא טהורה כשאדם מטהר עצמו מן הגיאות. ר' יוסי ביר' יהודה אומ' מפני מה תלמידי חכמים מתים כשהן קטנים לא מפני שנואפין ולא מפני שגוזלין אלא מתוך שהן גסין בעצמן. איסי בן יהודה קרא לחכמים שמות לר' מאיר קרא עומקי חכם וסופר. לר' יהודה חכם לכשירצה. לר' אליעזר בן יעקב קב ונקי. לר' יוסי ניטוקו עמו. לר' טרפון גל של אבנים ויש אומרין גל של אגוזים שכל זמן שניטל אחד מהן היו מתקשקשין ובאין זו על גב זו כך ר' טרפון דומה בזמן שתלמיד חכם נכנם אצלו היה מביא לו מקרא ומשנה הלכות והגדות. לר' עקיבה אוצר בלום. למה ר' עקיבה דומה לפועל שנטל קופתו ופשלה לאחוריו יצא לשדה מצא חטים והניח בה מצא שעורים והניח בה סולין ומניח בה עדשים ומניח בה נכנם למדינה מוכר חטים ומניח שעורים מוכר שעורים ומניח כוסמין כוסמין ומניח סולין סולין ומניח עדשים כך ר' עקיבה דומה עשה כל התורה מטבעות מטבעות. לר' אלעזר בן עזריה קופה של רוכלים. למה הוא דומה לרוכל שנטל קופתו והפשילה אחריו אמרו לו שמן טוב עליך אמר להן הין אפרסמון יש עליך אמ' להן הין סליטון יש עליך אמר להן הין כך ר' אלעזר בן עזריה דומה בשעה שתלמיד חכמים נכנם אצלו שאלו מקרא אמר לו שאלו משנה אמר לו שאלו במדרש אמר לו בהלכה אמר לו בהגדה אמר לו נמצא אדם יוצא ממנו מלא טובה וברכה. לר' יוחנן בן נורי קופה של הלכות. לר' יוסי הגלילי מלקט יסה בלא נסות רוח שאחזה בו מדת חכמה מהר סיני ומשנן בה לכל חכמי ישראל. לרבן שמעון בן גמליאל חנות מוכרת ארגמן טוב. לר' ישמעאל חנות מיוזנת. לר' שמעון בן יוחאי טוחן הרבה ומוציא קמעה ומה שמוציא אינו מוציא אלא סובין וכך אמר ר' שמעון בן יוחאי לתלמידיו בני שנו מדותי שמדותי תרומות מתרומות מדותיו של ר' עקיבה בסוף מצאו ר' שמעון בן יוחאי לאיסי בן יהודה אמר לו מפני מה אתה מפטם דברי תורה בפני חכמים אמר לו ומה

---

[1]) ל"י δόλος רמיה. [2]) תוספתא ב"ק פ"ז. [3]) גדרים ס"ב ע"א.

אמרתי עליך אלא שונה הרבה ומשכח קטעה ומה שאתה משכיח סובין הן למשנתך [1]). ד"א יראת ה' טהורה אימתי היא טהורה כשאדם מטהר עצמו מאהבת כסף וזהב שכן הנביא אומ' (מ"א י"ג ח') אם תתן לי את חצי ביתיך לא אבוא עמך. וכן אלישע אומ' (מ"ב ה' ט"ז) חי ה' אשר עמדתי לפניו אם אקח. וכן דניאל אומ' (דני' ה' י"ז) מתנתך לך להוין ונבזביתך לאחרן הב. אמ' ר' יוסי בנו של ר' חלפתא [2]) פעם אחת הייתי מהלך בדרך מצאני אדם אחד ונתן לי שלום אמר לי מאין באתה אמרתי לו מבני עיר גדולה של חכמים ושל סופרים באתי אמר לי רצונך שתשב אצלי ואתן לך פרנסה וכסף וזהב אמרתי לו אפילו אתה נותן לי כל ממון שבעולם איני יושב. אמר לי ולא קבלת עליך אמרתי לו והלא כל הרוחות והנשמות שאתה רואה בעולם כולן חוזרין לעפר ואין עומד לאדם בשעת מיתתו אלא דברי תורה בלבד. ואף ירושלים לא חרבה אלא מפני פשעה של תורה שנ' (מיכ' א' ה') בפשע יעקב כל זאת אמר לי ברוך המקום שנתן לכם דברי תורה שתהיו עסוקין בה ובטוחים ועוזבים כל הבלי עולם אמרתי לו יהי רצון שלא תעלה קנאתינו על לב אחרים ולא קנאת אחרים על לבינו ונסתרתי ממנו. ד"א אימתי היא טהורה כשאדם מטהר עצמו מן העבירות. הא לפי שדברי תורה צריכין טהרה וקדושה לכך נאמ' ויקדש את העם. ויכבסו שמלותם, אין לי אלא כבוס בגדים מניין שהן טעונין טבילה דין הוא ומה אם בשעה שאין טעונין כבוס בגדים טעונין טבילה, כאן שנטענו כבוס בגדים דין הוא שיטענו טבילה.

טו) ויאמר אל העם היו נכונים לשלשת ימים, יכול משה אמר דבר זה מפי עצמו ת"ל (פ' י"א) והיו נכונים ליום השלישי וכאן היו נכונים לשלשת ימים נכונים נכונים לגזירה שוה ומה והיו נכונים האמור להלן קודש שיאמר למשה אף היו נכונים האמור כאן קודש שיאמר למשה. רבי אומ' מקומו מוכרע. וקדשתם היום שיטבלו ביום הרביעי [3]) *ר' אלעזר בן עזריה אומ' מניין לפולטת שכבת זרע ביום השלישי שהיא טמאה שנ' היו נכונים לשלשת ימים אל תגשו אל אשה. ר' ישמעאל אומ' פעמים שהן ארבע עונות פעמים שהן חמש פעמים שהן שש. רבי עקיבה אומ' לעולם חמש [4]). תנו רבנן הפולטת שכבת זרע לאחר שלוש עונות הרי היא טהורה ואינה כלום שכבר סרחה ואם פלטה אותה בתוך שלוש עונות הרי כרואה קרי. וכמה עונה או יום או לילה [5]) קימא ליה לר' אלעזר בן עזריה בכיצד בגון שנבעלה באחר בשבת ביום שלש עונות שלה ליל שני ויום שני וליל שלישי אם פלטה אותה בליל שלישי שהוא יום שלישי לביאה הרי היא טמאה ואם פלטה בשלישי ביום הרי היא טהורה שהרי פלטה אותה לאחר שלש עונות [6]).

טז) ויהי ביום השלישי בהיות הבוקר, *כזמן שנאמ' לו מלמד שהזמן והמעשה מסייעין את השעה שחיים ניתנין בה לכל באי העולם. יכול ניתנה בלילה ת"ל ביום ביום ולא בלילה. יכול ניתנה בשתיקה ת"ל ויהי קולות וברקים קולות וקולי קולות, ברקים וברקי ברקים קולות משונין זה מזה וברקים משונין זה מזה וכן הוא אומ' (תה' כ"ט ג') קול ה' על המים וגו' עד ובהכלו כלו אומ' כבוד מגיד הכת' שביום מתן תורה היו עננים וברקים וירידת גשמים וכן הוא אומ' (שופ' ה' ד') ה' בצאתך משעיר בצעדך

---

[1]) אדר"ן פי"ח, עיי"ש בהערות שעכטער, וע' גיטין ס"ז ע"א. [2]) ע' פ' קנין תורה. [3]) עי' מכילתא ולעיל פ' י'. [4]) שבת פ"ו ע"א. [5]) נדה ס"ה ע"ב. [6]) פי' המשניות לרמב"ם פ"ח ממקואות מ"ג.

משדה אדום ארץ רעשה גם שמים נטפו גם עבים נטפו מים. ואומ' (תה' ע"ז מ"ט) קול רעמך בגלגל האירו ברקים תבל וכמו קול שופר היה נשמע באויר שנ' וקול שופר חזק מאוד עד שרעש כל העולם כולו ונתקבצו כל אומות העולם אצל בלעם בן בעור אמרו לו דומה שהמקום מאבד את עולמו בטים כענין שנ' (תה' כ"ט י') ה' למבול ישב אמר להן שוטים שבעולם כבר נשבע שאינו מביא מבול לעולם כענין שנ' (ישעי' נ"ד ט') כי מי נח זאת לי אשר נשבעתי מעבר מי נח עוד על הארץ אמרו לו ודאי מבול של מים אינו מביא אבל הוא מביא מבול של אש אמר להם אינו מביא לא מבול של מים ולא מבול של אש אמרו לו והקול הזה למה אמר להם תורה הוא נותן לעמו שנ' (תה' כ"ט י"א) ה' עוז לעמו יתן ואין עוז אלא תורה שנ' (איוב י"ב ט"ז) עמו עז וְתֻשיה אמרו לו אם כן ה' יברך את עמו בשלום[1]. ויחרד כל העם אשר במחנה, נזדעזעו *והלא דברים קל וחומר ומה ישראל שעתידין ומעותדין לסני הר סיני נזדעזעו אומות העולם על אחת כמה וכמה. וכן הוא אומ' (תה' ע"ו ט') משמים השמעת דין ארץ יראה ושקטה. ר' ירמיה בשם ר' חייה בר יוסף להד"ד למלך שהיה יוצא לקמפון חיילות מיכאן וחיילות מיכאן ורמחים מיכאן ומיכאן והיו הכל אומרין ומה אם בשעה שהוא יוצא לקמפון כך כשהוא יוצא למלחמה על אחת כמה וכמה כך פעם אחת השמיע הקב"ה את קולו בסיני והרעיש את כל העולם כולו לכשיקום להוכיח את כל באי העולם כמה דכת' בקום למשפט אלהים (תה' ע"ו י') על אחת כמה וכמה[2]. ארץ יראה ושקטה (שם ט') אמ' ר' לוי בשם ר' יוחנן אם יראה למה שקטה ואם שקטה למה יראה אלא אמרה הארץ מה אם מצוה אחת קלה שנצטוה עליה אדם הראשון לא היה יכול לעמוד בה ונתקללתי בעבורו דכת' ארורה האדמה בעבוריך (בר' ג' י') כך מאתים שמונה וארבעים מצות עשה ושלש מאות וששים וחמש מצות לא תעשה על אחת כמה וכמה. ר' יהושע בשם ר' לוי אומ' לפיכך חזר הקב"ה ופיים את הארץ ארץ ארץ ארץ שמע דבר ה' (יר' כ"ב כ"ט) אמר לה הלא שמעת מה שאמרתי לא אוסיף עוד לקלל את האדמה בעבור האדם (בר' ח' כ"א) וכיון ששמעה כן מיד שקטה[3]. ר' לוי בשם ר' יוחנן אם יראה למה שקטה ואם שקטה למה יראה אלא אמרה הארץ תאמר שאין ישראל מקבלין את התורה ואני חוזרת למימי לכמות שהייתי דאמר ר' חונא בשם ר' אחא מאי דכת' נמוגים ארץ וכל ישביה אנכי תכנתי עמודיה סלה (תה' ע"ה ד') כבר היה העולם מתמוגג והוליך לו אלולי שעמדו ישראל על הר סיני ואמרו כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע כבר היה העולם חוזר לתוהו ובהו ומי בוסס את העולם אנכי תכנתי עמודיה סלה בזכות אנכי תכנתי סלה[4]. ר' לוי בשם ר' יוחנן אם יראה למה שקטה ואם שקטה למה יראה אלא אמרה הארץ תאמר שהגיע זמנה של תחיית המתים שהקב"ה מבקש לתבוע מידי כל מה שהפקיד בידי כמה דכת' וגלתה הארץ את דמיה ולא תכסה עוד על הרוגיה (ישע' כ"ו כ"א) וכיון ששמעה אנכי מיד שקטה[5]. ד"א ויחרד כל העם אשר במחנה זהש"ה והחכמה מאין תבוא ואיזה מקום בינה (איוב כ"ח כ"ו) הכת' מדבר כנגד מתן תורה שבשעה שנגלה הקב"ה היה הקול בא להן מן הצפון והיו הולכין מן הדרום לצפון בא להן מן הדרום היו הולכין מן הצפון לדרום. בא להן מן המזרח היו

---

[1]) עי' לעיל ריש פ' יתרו. [2]) פ"ר ק' ע"א. [3]) שם צ"ט ע"ב. [4]) שם. [5]) שם ק' ע"א.

הולכין מן המערב למזרח בא להן מן המערב היו הולכין מן המזרח למערב נמצאו אלו רצין לכאן ואלו רצין לכאן כל כך למה כדי לקבל את התורה והיו אומרין אלו לאלו והחכמה מאין תבוא[1]). אמ׳ ר׳ יוסי היה הקול לישראל כמן מה המן היה כל אחד ואחד מישראל טועם ממנו לפי כוחו הזקנים לפי כוחן הבחורים לפי כוחן והקטנים לפי כוחן כך תורה היה הקול נשמע לכל אחד ואחד כפי כוחו הדא הוא דכת׳ קול ה׳ בכוח (תה׳ כ״ט ד׳) אינו אלא בכוח של כל אחד ואחד[2]).

יז) ויוצא משה את העם לקראת האלהים, [אמר]ר׳ יוסי (בן)[ר׳] יודן היה אומ׳ (דב׳ ל״ג ב׳) ה׳ מסיני בא על סיני נגלה ואני אומ׳ מסיני בא לקבל בניו בשמחה מושלו משל לה״ד לחתן שיצא לקראת כלה מכבודו של יוצא אתה למד מה כבודו של נכנס לכך נאמ׳ ויוצא משה את העם לקראת האלהים. ויתיצבו בתחתית ההר, נצפפו ועליהם מסורש בקבלה (שה״ש ב׳ י״ד) יונתי בחגוי הסלע בסתר המדרגה. ר׳ אליעזר אומ׳ אין דבר זה אמור אלא על הים. הראיני את מראיך (שם) כענין שנ׳ (י״ד י״ג) התיצבו וראו את ישועת ה׳. השמיעיני את קולך (שה״ש שם) כענין שנ׳ (י״ד י׳) ופרעה הקריב ויצעקו בני ישראל אל ה׳. כי קולך ערב (שה״ש שם) ותעל שועתם אל האלהים (כ׳ כ״ג). ומראיך נאוה (שה״ש שם) ויאמן העם (ד׳ ל״א). רבי עקיבה אומ׳ אין דבר זה אמור אלא לפני הר סיני הראיני את מראיך כענין שנ׳ (כ״ד ד׳) וישכם משה בבוקר ויבן מזבח תחת ההר. השמיעיני את קולך כענין שנ׳ (ע׳ פסוק ח׳) ויענו כל העם יחדו ויאמרו כל אשר דבר ה׳ נעשה ונשמע. כי קולך ערב היטיבו כל אשר דברו (דב׳ ה׳ כ״ה). ומראך נאוה באוהל מועד ויקרבו כל הערה ויעמדו לפני ה׳ (ויק׳ ט׳ ה׳). *אחרים אומרין אין דבר זה אמור אלא לדורות הבאים. יונתי בחגוי הסלע כענין שנ׳ (ישעי׳ מ׳ כ״ב) על חוג הארץ. בסתר המדרגה אלו ישראל שיושבין בצד צרתן של מלכיות עד שיגיע זמנן. הראיני את מראיך זה מעשה. השמיעיני את קולך זה תלמוד. כי קולך ערב ומראך נאוה להודיעך כמה מעלות בין תלמוד למעשה. וכבר נמנו בעליית בית ערים מי גדול תלמוד או מעשה אמר ר׳ טרפון גדול תלמוד אמר ר׳ עקיבה גדול מעשה ענו כולם ואמרו גדול תלמוד שהתלמוד מביא לידי מעשה ואין המעשה מביא לידי תלמוד[3]). ד״א ויתיצבו בתחתית ההר מלמד שכפה עליהם הקב״ה את ההר כגיגית ואמר אם מקבלין אתם עליכם את התורה מוטב ואם לאו כאן תהא קבורתכם באותה שעה געו כולן בבכייה ושפכו לבם כמים בתשובה ואמרו כל אשר דבר ה׳ נעשה ונשמע (כ״ד ז׳) אמר הקב״ה ערבים אני צריך אמר הרי שמים וארץ יערבונו אמר להן במלין הן אמרו אבותינו יערבונו אמר להן עסיקין הן אמרו בנינו יערבונו אמר הרי ערבים טובים וכן הוא אומ׳ (תה׳ ח׳ ג׳) מפי עוללים ויונקים יסדת עז ואומ׳ (הוש׳ ד׳ ו׳) ותשכח תורת (ה׳) אלהיך אשכח בניך גם אני[4]).

יח) והר סיני עשן, יכול מקום הקודש ת״ל כולו לא מקום הקודש. מפני מה מפני אשר ירד עליו ה׳ באש *מגיד הכת׳ שהאש ליחכה את הרקיע וירדה לה על הר סיני ונעשה כלבת אש לרמוז בו וכן הוא אומ׳ (ישעי׳ ס״ד א׳) כקדוח אש המסים מים תבעה אש להודיע שמך לצריך. באש, מגיד שנמשלו דברי תורה באש

[1]) תנחומא שמות כ״ה, ת״ב שם כ״ב, שמ״ר פ״ה ט׳. [2]) ע׳ ת״ב י״ז ושמ״ר ריש פכ״ט ובנ״ש. [3]) עי׳ כל הנ״ל במדרש שה״ש פ״ב ד״ה יונתי בחגוי הסלע. [4]) מד׳ שה״ש פ׳ משכני אחריך ומד׳ תהלים ח׳ פ׳ מפי עוללים.

מה אש חיים לעולם כך דברי תורה חיים לעולם. מה אש קרב לה אדם נכוה רחק ממנה צנן כך דברי תורה קרב לה אדם נכוה רחק ממנה צנן היינו דתנן והוי מתחמם כנגד אורן של חכמים והוי זהיר מגחלתן שלא תכוה. * מה אש קטן מדליק את הגדול וגדול מדליק את הקטן כך דברי תורה קטן למד מן הגדול וגדול למד מן הקטן[1] כל המספר[2] באש בעולם הזה זוכה ומספר לעולם הבא. ובי מה יש לנו יש הולך צדקות ודובר משרים. ד"א כל המקבל עליו דברי תורה שנמשלו באש פורקין ממנו עול מלכיות שנמשלו באש וכל הפורק היסנו עול דברי תורה שנמשלו באש נותנין לו עול מלכיות שנמשלו באש וכן הוא אומ' (יחז' ט"ו ז') ונתתי פני בהם מהאש יצאו והאש תאכלם. מה איש בני אדם העטילים בה ניכרין בין הבריות כך תלמידי חכמים ניכרין בדיבורן ובהלוכן ובעטיפתן בשוק[3]. ויעל עשנו כעשן הכבשן, *מה כבשן זה בודק את החביות מהן יוצאות ליין ומהן יוצאות לשמן ומהן יוצאות חרוזות[4] כך דברי תורה בודקין את בני אדם וכן הוא אומ' (תה' י"ח ל"א) אמרת ה' צרופה הא לא ניתנו מצוות אלא לצרוף בהן דעת הבריות[5]. כעשן הכבשן, יכול כעשן הכבשן ודאי ת"ל (דב' ד' י"א) וההר בוער באש ומה ת"ל כעשן משמיעין את האוזן מה שיכולה לשמוע. כיוצא בו אתה אומ' (יחז' ט"ג ב') והנה כבוד אלהי ישראל בא מדרך הקדים וקול מים רבים אפשר לבריותיו כמותו אלא משמיעין את האוזן מה שיכולה לשמוע[6]. כיוצא בו אתה אומ' (תה' כ"ד ח') ה' עזוז וגבור ה' גבור מלחמה אפשר לבריותיו כמותו אלא משמיעין את האוזן מה שיכולה לשמוע. כיוצא בו אתה אומ' (עמוס ג' ח') אריה שאג מי לא יירא ה' אלהים דבר אפשר לבריותיו כמותו אלא משמיעין את האוזן מה שיכולה לשמוע. כיוצא בו אתה אומ' (דב' ל"ב ב') יערף כמטר לקחי אפשר שהגשמים גדולים מן התורה שהוא מושלה בהן אלא משמיעין את האוזן מה שיכולה לשמוע. ויחרד כל ההר מאוד, נזדעזע וכן הוא אומ' (תה' ס"ח י"ז) למה תרצדון הרים גבנונים היכן אתם מרצין דינכם הרי אתם כבעלי מומין או גבן או דק. ההר חמד אלהים לשבתו זה סיני. אף ה' ישכן לנצח זה בית העולמים. יט) ויהי קול השופר הולך וחזק מאוד, בנוהג שבעולם כל זמן שהקול הוליך הוא תושיש אבל מי שאמ' והיה העולם אינו כן אלא כל זמן שהקול הולך הוא מתגבר כל זמן שבני תורה הולכין דעתן מתישבת וכן הוא אומ' (איו' י"ב י"ב) בישישים חכמה[7]. משה ידבר והאלהים יענגו בקול, ר' אליעזר אומ' כבוד גדול חלק לו המקום למשה שלא היה המקום מדבר עד שמשה אומ' לו דבר כבר קיבלו בניך את דבריך עליהם בשמחה ר' עקיבה אומ' מניין שבקול ובכוח ובנעימה שהיה משה שומע בו היה משמיע ישראל ת"ל משה ידבר והאלהים יענגו ודאי מה ת"ל בקול מלמד שבקול ובכוח ובנעימה שהיה משה שומע בו היה משמיע. אמ' ר' שמעון בן סזי מניין למתרגם שלא יגביה קולו יתר מן הקורא ת"ל משה ידבר והאלהים יענגו בקול ממשמע שני יענגו איני יודיע שבקול אלא מה ת"ל בקול בקולו של משה[8]. כ) וירד ה' על הר סיני אל ראש ההר, יכול ירד ודאי ת"ל (כ' כ"ב) כי מן השמים דברתי עמכם יכול לא ירד ודאי ת"ל וירד ה' על הר סיני אמור מעתה נבקעו

---

[1]) תענית ז' ע"א. [2]) כתוב בגליון: סירוש מתגלגל בתוך האש ואינו מתירא ממנו.
[3]) ספרי וזאת הברכה פ' מימינו אש דת. [4]) כתוב בגליון: פי' נקובות. [5]) ויק"ר פ' י"ג.
[6]) ע' לעיל פסוק ד'. [7]) סוף קנים. [8]) ברכות מ"ה ע"א.

שמי שמים העליונים וניתנה רשות לאש ללהט את המים וכן הוא אומ' (ישע' ס"ד א') כקדוח אש המסים מים תבעה אש ירד לו היציע העליון ועמד לו על גבי הר סיני ודבר עמהן מן השמים שנ' מן השמים שעל גבי הר סיני. ויקרא ה' למשה אל ראש ההר ויעל משה, *כיון שעלה משה לרקיע חברו עליו מלאכי השרת אמרו לפני הקב"ה רבשל"ע מה ילוד אשה עושה כאן אמר להם ליטול תורה באתי אמרו לפני הקב"ה רבונו של עולם תסתפק בעליונים שנ' (תה' ח' ב') ה' אדונינו מה אדיר שמך בכל הארץ אשר תנה הודך על השמים, תנה הודך על השמים כדאי ומה לך ולשוכני עפר אמר לו הקב"ה למשה בן עמרם החזר להם תשובה אמר לפניו רבונו של עולם וכי יכול אני להשיב את מלאכיך אמר לו החזק בכסא והחזר להם תשובה הה"ד (איו' כ"ו ט') מאחז פני כסא פרשז עליו עננו מלמד שאחז בכסא ופרש עליו מזיו ענגו וסיככו כדי שלא ילהטוהו המלאכים באשם וכן הוא אומ' (ל"ג כ"ב) ושכתי כפי עליך עד עברי. כיון שאחז בכסא אמר להם אתם אומרין תסתפק תורה בעליונים, וכי מה אתם צריכין לה אמרו לו ומה כתוב בה אמר להם כתוב בה (כ' ג') לא יהיה לך אלהים אחרים על פני וכי יש מכם עובדי ע"ז. כתוב בה (כ' ו') לא תשא את שם ה' אלהיך לשוא וכי יש לפניכם מקום שבועה. כתוב בה (כ' י"ג) לא תרצח לא תנאף לא תגנוב. וכי יש בכם מכל המדות הללו. כת' בה (כ' י"ב) כבד את אביך ואת אמך וכי יש לכם אב ואם. כיון ששמעו כך אמרו רבונו של עולם תנה לו כדי שיסתפקו בה התחתונים שאין העליונים צריכין לה הדא הוא דכת' (תה' ח' י') ה' אדונינו מה אדיר שמך בכל הארץ. וכיון שראו מלאכי השרת שנתן לו הקב"ה התורה אף הם עמדו וגלו לו מסתורין הדא הוא דכת' (תה' ס"ח י"ט) עליית למרום שבית שבי לקחת מתנות באדם. ואף מלאך המות כיון שראה שכל המלאכים גלו לו מסתירין אף הוא גלה לו מסתירין אמר לו בשעת שהמגפה באה הקטר קטורת והיא נעצרת. כיון שהתחילה המגפה מה הוא אומ' (במ' י"ז י"א) ויאמר משה אל אהרן קח את המחתה ותן עליה אש מעל המזבח ושים קטורת ואומ' ויעמד בין המתים ובין החיים ותעצר המגפה וכן הוא אומ' (דב' ל"ג י') ישימו קטורה באפיך [1].

כא) ויאמר ה' אל משה רד העד בעם ונומ', *מי שעלה זרזו שלא יראה ומי שלא עלה זרזו שלא יעלה. סן יהרסו אל ה' לראות, שלא יסגרו את התחומין. ונפל ממנו רב, אין רב אלא אכלוסין מניד שאם נפל אחד מהן לארץ מעלה עליו כאלו אכלוסין לפניו. ד"א ונפל ממנו רב ממי שמיעוטו מעכב את רובו.

כב) וגם הכהנים הנגשים אל ה' יתקדשו, ר' יהושע בן קרחה אומ' אלו בכורות. ר' אומר זה נדב ואביהוא [2]). בשני מקומות נאמר כהנים ולא נאמר נדב ואביהוא [3]). ובשני מקומות נאמר נדב ואביהוא ולא נאמר כהנים [4]). סן יפרץ בהם ה', *שלא יעשה בהם פרצה. ד"א סן יפרץ בהם ה' שלא יפרוצו.

כג) ויאמר משה אל ה' לא יוכל העם לעלות אל הר סיני, זו היא שר' יהודה אומ' אמר לו הקב"ה למשה הריני אומר לך דבר ואתה משיבני והריני חוזר

---

[1]) ע' כל תנ"ל שבת פ"ח ע"ב פסיקתא רבתי פ"כ. [2]) זבחים קט"ו ע"ב. [3]) שמות ו"ט, כ"ב וכ"ד. [4]) שם כ"ה, א' וט', ועי"כ בא זה וליסד על זה שהכהנים הם נדב ואביהוא.

ומודה לדבריך. כי אתה העדות בנו לאמר הנגל את ההר, אמר לו כבר עשו להם תחומין ונזדרזו.

כד) ויאמר אליו ה' לך רד ועלית אתה, יכול הכל עלו עמו ת"ל והעם אל יהרסו לעלות. יכול הכהנים עלו עמו ת"ל ועלית אתה ואהרן עמך ואין הכהנים עמך. יכול אהרן היה עמו במחיצה ת"ל (כ"ד ב' עיי"ש) ונגש משה לבדו אל האלהים אמור מעתה משה מחיצה לעצמו ואהרן מחיצה לעצמו.

כה) וירד משה אל העם ויאמר אליהם, מלמד שלא הלך לתוך ביתו ולא פנה לעסיקין אחרים. *אין לי אלא דברות הר סיני שלא הלך לתוך ביתו ולא פנה לעסיקין אחרים מניין אף דברות אוהל מועד[1]) שלא הלך לתוך ביתו ולא פנה לעסיקין אחרים ת"ל (ל"ד ל"ד) ויצא ודבר אל בני ישראל את אשר יצוה. *כיון שירד משה לקרא לאהרן השמיע הקב"ה קולו כדי שלא יאמרו ישראל קולו של משה שהיה ברקיע. יצא קול הראשון והשמים והארץ רעשו וההרים והגבעות נתמוטטו והימים והנהרות ברחו וכל האילנות כרעו והטתים שבישראל חיו ועמדו על רגליהם[2]) ונרתעו ישראל וחזרו לאחוריהם שנים עשר טיל ופרחה נשמתן[3]). אותו הקול שמעו בו אנכי ולא יהיה וכן הוא אומ' (תה' ס"ב י"ב) אחת דבר אלהים שתיים זו שמעתי באותה שעה אמרו למשה קרב אתה ושמע את כל אשר יאמר ה' אלהינו ואת תדבר אלינו (דב' ה' כ"ד) ושמע הקב"ה קולן וערב לפניו שלח למיכאל ולגבריאל ואחזו בשתי ידיו של משה שלא ברצונו והגישוהו לערפל שנ' (כ' כ"א) ומשה נגש אל הערפל נגש אין כתיב כאן אלא נגש בעל כרחו והשמיע שאר הדברות לישראל ועליו נאמ' (משלי כ"ה י"ז) כצנת שלג ביום קציר ציר נאמן לשולחיו ונפש אדניו ישיב.

[כ] א) וידבר אלהים את כל הדברים האלה לאמר[4]), אמר להן דין אני נוהג ביניכם[5]) ובין כל הדברים שאלו לא קבלתם עליכם לא הייתי נפרע מכם אינו דומה מקבל לשאינו מקבל. ר' יהודה הנשיא מושלו משל לה"ד לאחד שנשא אשה אמרין לה התלקחת ליה פיסי עמריה[6]) כך אתם ישראל נמשכתם לי נתמשכנתם לי, נקוי[7]) שתעשו לי רצוני. ד"א וידבר אלהים מלמד שהדברים שנאמרו כאן הן שנאמרו להלן[8]) שניהם לענין אחד מה שאי אפשר לו לפה לומר ואי אפשר לה לאוזן לשמוע. כאן הוא אומ' וידבר אלהים את כל הדברים האלה ולהלן הוא אומ' (תה' ס"ב י"ב) אחת דבר אלהים שתים זו שמעתי ואומ' (ירמי' כ"ג כ"ט) הלא כה דברי כאש נאם ה' מה אש זה נחלק לכמה ניצוצות כך דבור אחד יוצא לכמה מקראות[9]). ד"א וידבר אלהים אני שנפרע על ידי כך ואני שמשלם שכר על ידי כך[10]) וכן הוא אומ' (דב' ה' ד') פנים בפנים דבר ה' עמכם. אמר ר' לוי בפנים הרבה נראה הקב"ה לישראל בפנים זעופות בפנים הדוסות בפנים מוריקות בפנים שמחות בפנים

---

[1]) ע' ספרי זוטא הוצ' הראוויץ צד 62 והערה 7 שם. [2]) פר"א פמ"א. [3]) ע' שבת פ"ח ע"ב ומדרש תהלים ס"ח פ' ארץ רעשה. [4]) מכאן ואילך רוב דברי המה"ג אינו ממכילתא שלנו ולא אציין עוד סימן * לפני מאמר שלא נמצא במכילתא שלנו. [5]) דשם אלהים מורה על מדת הדין. [6]) כתוב בגליון: כלומר כיון שנישאת לו נפצי צמרו ועשי מלאכתו. וע' יומא כ' ע"ב. [7]) לפי הענין הוא כמו ראוי וכשר הדבר. [8]) במשנת תורה. [9]) ע' מכילתא לפ' וכור את יום השבת וספרי דברים פי' רל"ג, שבועות כ' ע"ב. [10]) דשם של מדת הדין מורה על שכר ועונש.

משחקות בפנים מסבירות הא כיצד בשעה שהיה מראה להן פורענותן של רשעים היה נראה להן בפנים זועפות בפנים הדופות בפנים מוריקות ובשעה שהיה מראה להן מתן שכרן של צדיקים לעתיד לבא היה נראה להן בפנים משחקות בפנים שמחות בפנים מסבירות[1]). ד"א וידבר אלהים מלמד שהיה אומ' להם על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון[2]). ד"א וידבר אלהים את כל הדברים יכול באחרונה אמרו לו קבלנו עלינו ת"ל אנכי ה' אלהיך אנכי היה בכלל[3]) ויצא מוצא מן הכלל ללמד על הכלל מה אנכי היה לו דבור בפני עצמו וקבלה בפני עצמו[4]) כך כל דיבור ודיבור היה לו דבור בפני עצמו וקבלה בפני עצמו. מה ת"ל לאמר, מלמד שהיה אומ' להן על כל דיבר ודיבר על לאו לאו ועל הין הין[5]).

ב) אנכי ה' אלהיך, אני הוא זה ומי שיש לו רשות יבא ויטחה[6]). ר' שמעון אומ' לעניין השחתת עולם נאמ' (ברא' ז' ד') ומחיתי את כל היקום אני הוא זה ומי שיש לו רשות יבא ויטחה. כיוצא בו אתה אומ' (ע' ישע' מ"ה י"ט) לא בסתר דברתי במקום ארץ חושך אני דובר צדק אני הוא זה ומי שיש לו רשות יבא ויטחה. ד"א אנכי ה' אלהיך אלוה אני על כל באי העולם יכול אף אתה כיוצא בהן ת"ל אלהיך. יכול אני עליך בפני עצמך ת"ל אנכי ה' אלוה אני על כל באי העולם, הא כיצד אלוה אני על כל באי העולם ושמי יחול עליך. כיוצא בדבר אתה אומר שלש פעמים בשנה יראה כל זכורך את פני האדון ה' (ל"ד כ"ג) אני אדון על כל באי העולם יכול אתה כיוצא בהן ת"ל ה' אלהי ישראל יכול עליך בפני עצמך ת"ל את פני האדון ה', הא כיצד אדון אני על כל באי העולם וחל שמי עליך[7]). כיוצא בו אתה אומ' (ע' ירמ' ל"ב, ט"ו וכ"ז) כה אמר ה' צבאות אלהי ישראל הנה אני אלהי כל בשר אלוה אני על כל באי העולם יכול אף אתה כיוצא בהן ת"ל אלהי ישראל יכול עליך בפני עצמך ת"ל אני ה' אלהי כל בשר, הא כיצד אלוה אני על כל באי העולם וחל שמי עליך. אנכי ה' אלהיך למה פתח בלשון אנכי אלא ללמדך שגדול מתן תורה לפני הקב"ה יתר ממעשה בראשית שמעשה בראשית פתח בהן בבית וכאן פתח באלף ומפני מה פתח הכת' במעשה בראשית בבית לומר לך מה בי' לא קדמו אלא אות אחת כך לא קדם את העולם אלא אותו האחד המובחר יהי שמו מבורך[8]). ר' יוסי אומר לכל האותיות יש דומה. בי' לכף דל' לריש ה' לחת וָו לזאן וכך שאר האותיות אבל אלף זה אין לו דומה לדומה לפיכך נקרא על שמו של הקב"ה שאין לו דומה לדומה לכך פתח אנכי[9]). ר' אלעזר בשם ר' אחא כל אותן עשרים ושתים דור היה אלף קורא תגר לפני הקב"ה ואו' לפניו רבונו של עולם אני ראשון של כל האותיות ולא בראת בי אלא בבית אמר לה הקב"ה חייך שכל העולם כולו לא נברא אלא בזכות התורה למחר אני נותן תורה לבני ואיני פותח אלא בך אנכי ה' אלהיך[10]). אמ' ר' שמלאי בצער גדול היה העולם עד שלא ניתנה התורה אבל משניתנה התורה כויכול נעשה זוללה

---

[1]) פ"ר ק"א ע"א. [2]) לישנא דמתני' (אבות ה' ז') נקט ופי' שהיה אומר הדברות כסדר ולא ב' דברות בבת אחת, ע' מכילתא. [3]) בכלל כל המצות יש מצות אנכי דהיינו מציאות השם דאם אינו מאמין במציאות השם אין כאן שום מצוה. [4]) דמתחלה צריך לקבל אלהותו ואח"כ שאר המצוות, וכמ"ש במכילתא פ' ו' וכשם שקבלתם מלכותי קבלו גזרותי. [5]) ע' מכילתא. [6]) ע' מכילתא: שכשעמד הקב"ה ואמר אנכי וגו' מי עמד ויטיח כנגדו וכו'. [7]) ע' לקמן ל"ד כ"ג. [8]) מה"ג בראשית צד 9. [9]) מול"מ. [10]) פ"ר ק"ט: וש"נ.

הא כיצד אם תטול קנה מאזנים ותתן ארבעים אונקיה מיכאן ושש מיכאן מי מכריע לא ארבעים מכריעים על שיש. כך כל העולם כולו לא נברא אלא לששה ימים דכת' כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ (כ' י"א) אבל תורה לארבעים יום שנ' (ל"ד כ"ז) ויהי שם עם ה' ארבעים יום וארבעים לילה לא כל שכן יהוא ארבעין מכריעין על שש. וכן הוא אומ' נמוגים ארץ וכל ישביה אנכי תכנת עמודיה סלה (תה' ע"ה ד') אנכי נעשה בסים לעולם[1]. ד"א אנכי ה' אלהיך תאני ר' שמעון בן יוחאי אינו אם אין אתה עומד במיתך[2]. ד"א אנכי ה' אלהיך מה ת"ל אלהיך אמר הקב"ה אם אתם עושין רצוני הרי אנכי ה'[3] ונאמ' בי (ל"ד ו') ה' ה' אל רחום וחנון ואם לאו אלהיך אני נפרע משנאיכם[4] שאין ת"ל אלהיך אלא לשון דיין. ד"א אנכי ה' ר' יודה ור' נחמיה ר' יודה אומ' אין לשון אנכי אלא לשון אהבה ולשון חבה משל לבן מלכים שהלך לו למדינת הים ולמד לשון הים וכיון שבא ממדינת הים התחיל אביו משיח עמו בלשונו כך לפי שירדו ישראל למצרים ולמדו לשון מצרי כיון שיצאו ישראל ממצרים התחיל הקב"ה משיח עמהם בלשונם אנכי אֲנוֹךְ[5]. ר' נחמיה אומ' אין לשון אנכי אלא לשו' אימה ולשון יראה[6] כמה דאת אמר כי אנכי ה' אלהיך אל קנא (כ"ה). ד"א אנכי ר' פנחס בן ר' יהושע בן לוי למלך שהניח את אשתו עברה והלך לו למדינת הים וילדה בן ונדלה אותו לאחר זמן בא המלך ממדינת הים והוציאה אותו אמו לפנטה של אביו והיה רואה דוכוס ומביט בו אסטרלטום ומביט בו ואומ' זה הוא זה נתבונן בו אביו וידע שהוא בנו אמר לו מה לך מתבונן באלו אין לך מהם הנאה אלא את בני ואני אביך כך כשירד הקב"ה על הר סיני ליתן תורה לישראל ירדו עמו מיכאל וגבריאל והיו ישראל מביטין בהן ואומרין זה הוא זה הוא אמר להם הקב"ה מה לכם מביטין באלו ואין לכם הנאה מהם אלא אתם בני ואני אביכם כי הייתי לישראל לאב ואפרים בכורי הוא (יר' ל"א ט') אתם עמי ואני אלהיכם[7] אנכי ה' אלהיך. ד"א אנכי ה' אלהיך ר' יהושע בן לוי בשם ר' שמעון בן יוחאי פתח לזכות פתח הקב"ה לישראל בסיני בשעה שאמרו כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע וכיון שאמרו לאותו מעשה אלה אלהיך ישראל בקש להשמידם דכת' ויאמר להשמידם לולי משה בחירו (תה' ק"ו כ"ג) באותה שעה אמר משה לפני הקב"ה רבון העולמים שמא לכל ישראל אמרת אנכי ה' אלהיכם הלא לי אמרת לבדי אנכי ה' אלהיך. ר' שמעון דסכנין בשם ר' לוי אמר לו הקב"ה משה לימדת סניגורה על בני חייך לשעבר אמרתי לכם פעם אחת בלשון יחידי אנכי ה' אלהיך מיכאן ואילך אני אומר לכם אני ה' אלהיכם להזכיר את כולכם[8]. ד"א אנכי ה' אלהיך למה נאמרו עשרת הדברות בלשון יחיד לומר שאפלו היחידים מבטלין אותן כאלו כולכם בטלתם אותם. אנכי ביטל מיכה. לא יהיה ביטל ירבעם. לא תשא ביטל מקלל. זכור ביטל מקושש. כבד ביטל אבשלום. לא תרצח ביטל יואב. לא תנאף ביטל זמרי. לא תגנוב ביטל עכן. לא תענה ביטל ציבא. לא תחמד ביטל אחאב הרצחת וגם ירשת (מ"א כ"א י"ט)[9] ד"א אנכי ה' אלהיך מלמד שהחזיר הקב"ה תורתו על כל אומות העולם ולא קיבלו ממנו חזר לו אצל ישראל ואמר אנכי ה' אלהיך[10]. אדרינוס שחיק עצמות שאל את ר'

---

[1]) פ"ר ק"י ע"א, וש"נ. [2]) צ"ל: אנך אין אתה עומד בסיומיו, ע' פ"ר ק"ה: וכהערות שם. [3]) מדת הרחמים. [4]) לישנא מעליא. [5]) פ"ר ק"ה: וש"נ. [6]) שם. [7]) שם ק"ד: וש"נ. [8]) שם ק"י. וש"נ. [9]) שם ק"ו: וק"ז. וע' בנ"ש. [10]) ע"ז ב' ע"ב, וע' סכילתא.

יהושע ביר' חנינה אמר לו כבוד גדול חלק לו הקב"ה לאומות העולם אמר לו למה, אמר לו שנתן חמש דברות לישראל וחמש דברות לאומות העולם, חמש הראשונות שנתן לישראל שמו מעורב ביניהם כלום' אם יחטאו ישראל הוא קורא אחריהן תינר, וחמש דברות האחרונות שנתן הקב"ה לאומות העולם אין שמו מעורב בהן כלומר אם חטאו אומות העולם אינו קורא אחריהן קטיגור. אמר לו צא והטייל עמי במדינה יצא וניטייל עמו במדינה וכל מקום שהיה מוליכו היה מראה לו איקונין שלו קבועה אמר לו זה מה הוא אמר לו איקונין שלי ראה כמה הבריות מכבדין אותי שחוקקין שמי על כל פתח ופתח עד שמשכו והוליכו לאחורי הבתים אמר לו אדני המלך רואה אני שבכל המדינה הזאת אתה שליט ובמקום הזה אין את שליט אמר לו למה אמר לו שבכל מקום ומקום ראיתי איקונין שלך קבועה ובמקום הזה אינה קבועה אמר ליה את הוא סבא דיהודאי את הוא חכימהון דיהודאי כך הוא שכחו של מלך שתהא איקונין שלו קבועה במקום בזוי ובמקום מטונף ובמקום מלוכלך אמר לו אדוני המלך ישמעו אוניך מה שפיך מדבר וכך הוא שבחו של הקב"ה שיהא שמו מעורב עם הרצחנים ועם המנאפים ועם הגנבים וסילקו והלך לו. וכיון שיצא אמרו לו תלמידיו לזה דחית בקנה לנו מה אתה משיב אמר להם בני כך עלת על דעתו של מי שאמר והיה העולם ליתן תורה לישראל. בתחילה הלך אצל בני עשו אמר להם מקבלין אתם עליכם את התורה אמרו לו ומה כת' בה אמר להם לא תרצח אמרו לו כל עצמן של אותן האנשים לא הבטיחן אביהן אלא על החרב דכת' ועל חרבך תחיה (בר' כ"ז ח') אין אנו יכולין לקבל את התורה. אחר כך הלך לו אצל בני עמון ומואב אמר להם מקבלין אתם עליכם את התורה אמרו לו מה כת' בה אמר להם לא תנאף אמרו כל עצמן של אותן האנשים אינן באין אלא מטיפה של זנות דכת' ותהרין שתי בנות לוט מאביהן (שם י"ט ל"ו) ואין אנו יכולין לקבל את התורה. אחר כך הלך לו אצל בני ישמעאל אמר להם מקבלין אתם עליכם את התורה אמרו לו ומה כת' בה אמר להם לא תגנוב אמרו לו כל עצמן של אותן האנשים אינן חיים אלא מן הגניבה ומן הגזל דכת' והוא יהיה פרא אדם ידו בכל (שם ט"ז י"ב) ואין אנו יכולין לקבל את התורה. לא היתה אומה באומות שלא הלך הדיבר ודפק על פתחה מה אם ירצו ויקבלו את התורה וכן הוא אומ' יודוך ה' כל מלכי ארץ כי שמעו אמרי פיך (תה' קל"ח ד') יכול שמעו וקבלו ת"ל ועשיתי באף ובחמה נקם את הגוים אשר לא שמעו (מיכ' ה' י"ד) ולא דיים שלא שמעו אלא אפלו שבע מצוות שקיבלו עליהם בני נח לא יכלו לעמוד בהם עד שפירקום ונתנום לישראל. משל לאחד ששולח חמורו וכלבו והלכו לגורן והטעינו לחמור לתך ולכלב שלש סאין * והיה החמור מהלך וכלב מלהית פירק ממנו סאה ונתנה על החמור וכן שני ושלישי אף כן ישראל קבלו את התורה בפירושיה ודקדוקיה אף אותן שבע מצוות שנצטוו בני נח לא יכלו לעמוד בהם עד שפירקום ונתנום לישראל כיון שלא קבלו כל האומות בא אצל ישראל אמרו לסניו רבון העולמים ברח דודי ודמה לך לצבי או לעופר האילים (שיר ח' י"ד) ערוק מן ריחא בישא לריחא מבא על הרי בשמים איתא לך לריחא מבא. עלי עשור עלינו לקבל עשר הדברות. ועלי נבל ועלינו להתנבל בהן ביטי השמד. עלי הגיון בכנור (תה' צ"ב ד') ר' שמעון בן לקיש אומ' בשמחה ורבנן אמרין שלא באנגריא וכיון שראה הקב"ה שנתנו ישראל את דעתן לקבל את התורה באהבה ובחיבה פתח ואמר להם אנכי ה'

אלהיך[1]). ד״א אנכי למה אמר אנכי ולא אמר אני אלא אמר אנכי ארבע אותיות ללמדך שהקב״ה מוליך בארבע קצות העולם וכן הוא אומ׳ הלא ידעת אם לא שמעת אלהי עולם ה׳ בורא קצות הארץ (ישע׳ י״ח כ״ח)[2]). אשר הוצאתיך מארץ מצרים, אפילו אין לי עליך אלא שהוצאתיך מארץ מצרים כדאי. מבית עבדים, אפילו אין לי עליך אלא שפדיתיך מבית עבדים דיי.

ג) לא יהיה לך, יכול לא יקיים לעצמו אבל יקיים לאחרים ת״ל לא יהיה. מה ת״ל לא יהיה לך מלמד שכל המקיים ע״ז לעצמו עובר משום שתיים משום לא יהיה ומשום לך[3]). אלהים, יכול לפי שנקראו אלהים יכול יש בהן צורך לפני ת״ל אחרים[4]). ד״א מה ת״ל אלהים אחרים שלא יעשה אדם אלוה של כסף ושל זהב ויאמר לא שקוץ אלא לאלוה לא גילול אלא לאלוה[5]) ת״ל אלהים אחרים אע״פ שאין אתה מחזיק בו לשם אלוה אי אתה רשאי לקיימו. ד״א אחרים אחרונים באחרונה נעשו כן הוא אומ׳ (דב׳ ל״ב י״ז) חדשים מקרוב באו לא שערום אבותיכם[6]) לא הועילו לך ולא הועילו לאבתיך ולא הועילו כלום מיתיהן. ד״א אחרים שמאחרין את הטובה מלבוא לעולם. ד״א אחרים שעושין את עובדיהן אחרים[7]). ד״א אחרים שאחרים הן לעובדיהן וכן הוא אומר אף יצעק אליו ולא יענה (ישע׳ מ״ו ז׳). על פני, לא בדמותי ולא בדמות שמשי. ד״א על פני מלמד שמביאין אף לעולם[8]).

ד) לא תעשה לך מלמד שכל העושה ע״ז לעצמו עובר משום שתיים משום לא תעשה ומשום לך[9]). פסל, אין לי אלא פסל כשהוא אומ׳ כל תמונה, לרבות חמה ולבנה כוכבים ומזלות. אשר בשמים, לרבות שמים עצמה. ממעל, לרבות מלאכי השרת. ואשר בארץ, לרבות הרים וגבעות נחשים ועקרבים. מתחת, לרבות את התהומות. ואשר במים, לרבות את חית הים ואת הדולפנין[10]). מתחת, לרבות את השלשולין[11]). לארץ, לרבות ארץ עצמה. כשהוא אומ׳ כל תמונה לא בדמותן ולא בדמות בבואה שלהן ולא בדמות חיות רעות ולא בדמות חיות שלמעלה. אם סוסינו לרבות כולן מה ת״ל פסל אלא אם אתה עושה כן נמצאת פוסל עולם ממני והריני פוסל עולם ממך[12]).

ה) לא תשתחוה להם, משתחוה אתה לאדם יכול אפלו נעבד כהמן ת״ל לא תשתחוה להם ולא תעבדם לא תשתחוה דרך עבודה[13]). לא תשתחוה להם, השתחויה

---

[1]) פ״ר צ״ט ע״א וע״ב. [2]) מול״ם. [3]) ע׳ מכילתא וספרא ריש קדשים שהביא הרמב״ן, והמאמר דכאן (שהוא ממכרשב״י) דלא כמאן וצ״ע. [4]) ע׳ מ״ש ר׳ יוסי במכילתא. [5]) פי׳ לא שקוץ (כלומר אין אסור לעשות) אלא לאלוה (דהיינו לשם ע״ז) לא גילול (כלומר אינגו מתועב לעשות) אלא לאלוה (לשם ע״ז), ואם אינו עושה לשם ע״ז מותר ת״ל אלהים אחרים דאחרים מיותר ללמר דאע״פ שהעושה בעצמו מחזיק אותן לשם אחרים ולא לשם אלוה כדרך שמחזיקין אותן עובדיהן אפ״ה אסור (פי׳ זה כתב לי הרב טו״ה אברהם אבא שוף נ״י). וכדומה לזה כתוב לקמן כי כ״ג במכילתא סוף פ״י: ד״א לא תעשו לכם אלהי כסף שלא תאמרו הרי אנו עושין לגוי כדרך שאחרים עושין במדינות ת״ל לא תעשו לכם עכ״ל (ע״י הגי׳ בסה״מ לרמב״ם ל״ת ד׳), ומאמר דילן שהוא ממכרשב״י יליף זאת מאלהים אחרים. וע׳ מ״ש בככרשב״י צד 104. [6]) מובא בשם מכדרשב״י מר׳ טודרוס הלוי שהבאתי לעיל צד 24 הערה 10. [7]) מכילתא. [8]) טובא ג״כ מר׳ טודרס הנ״ל בשם מכדרשב״י. [9]) ע׳ ספרא ריש קדשים פ׳ אלהי מסכה לא תעשו לכם. [10]) כי׳ בגליון: פי׳ צורת אדם בים, וע׳ בכורות ח׳ ע״א ורש״י שם. [11]) כי׳ בגליון: פי׳ תולעים שבקרקע הים, וע׳ ר״ה כ״ד ע״ב. [12]) הריני מטרידך מן העולם. [13]) סנהדרין ס״א ע״ב.

בכלל היתה ולמה יצאת להקיש אליה מה השתחויה מיוחדת מעשה יחידי וחייבין עליה בפני עצמו בין שהוא עובדו בין שאינו עובדו. כך כל עבודה המיוחדת לשם אם עשה אותה לע״ז חייבין עליה בין שהוא עובדו בין שאינו עובדו[1]). ומה הן העבודות המיוחדות לשם זביחה וקטור השתחויה ונסוך אם עבד בהן לע״ז אפע״פ שאין דרך עבודתה בכך חייב[2]). ולא תעבדם, שלא יעבוד ע״ז כדרך עבודתה כגון שזורק אבן למרקלים או יסעור עצמו לפעור או יקריב שערו לכמוש[3]) או יעביר בנו למולך וכיוצא בהן וכן הוא אומ׳ (דב׳ י״ב ל׳) איכה יעבדו הגוים האלה את אלהיהם ואעשה כן גם אני הא אינו חייב עד שיעבוד כדרך עבודתה. נמצאו שלש כרתות בע״ז[4]) העובד אותה כדרך עבודתה. והעובד אותה באחת מארבע עבודות המיוחדות לשם אע״פ שאינו כדרך עבודתה. והמקבל עליו באלוה אע״פ שלא עבד[5]). ד״א ולא תעבדם שלא ירחיץ שלא יסוך שלא ינעיל שלא יכבד שלא ירבץ שלא ינשק שלא ינסף לאחד ממיני ע״ז[6]). כי אנכי ה׳ אלהיך[7]) אל קנא, מלמד שראו פנים עתידות ליפרע מן הרשעים לעתיד לבוא. אל קנא אל דיין אל קשה אל אכזרי. ד״א אל קנא וכי יש לפניו קנאה וכי נפרע על ידי קנאה הא אין נפרע לא על ידי אכן ולא על ידי חץ ולא על ידי חלקוס[8]) כויכול היה לך אחֵר ע״ז חילפתני בו. שאל אגריפס סבא את רבן גמליאל אין מתקנא אלא באחרים שנאמר (דברים ד׳ ל״ט) וידעת היום והשבות אל לבביך וגו׳ אמר לו אין מתקנא לא בנדול ממנו ולא בכיוצא בו אלא בקטן ממנו[9]) וכן הוא אומ׳ (ירמי׳ י״ז י״ג) כי שתים רעות עשה עמי אותי עזבו מקור מים חיים אלו עזבו אותי מקור מים חיים עלובין היו על אחת כמה וכמה לחצוב להם בארות בארות נשברים אשר לא יכילו המים. פקד, אין פוקד אלא מזכיר וכן הוא אומ׳ (ברא׳ כ״א א׳) וה׳ פקד את שרה ואומ׳ (ג׳ ט״ז) פקד פקדתי אתכם. ר׳ יהודה אומ׳ כונם אני עונותיהם לידי ותולה אותן עד ארבעה דורות כיהוא בן נמשי וכן הוא אומ׳ (מלכים ב׳ ט״ו י״ב) בני רביעים ישבו לך על כסא ישראל והיה לו כן[10]). כת׳ אחד אומ׳ פוקד עון אבות על בנים וכת׳ אחד אומ׳ (ע׳ יחז׳ י״ח י״ט) אב לא ישא בעון הבן ובן לא ישא בעון האב אם היו אבות זכאין תולה להן ואם לאו אין תולה להן. מושלו משל לה״ד דומה לאחד שלוה מן המלך מאה מנה וכפר בו, בא בנו ולוה מן המלך מאה מנה וכפר בו ובא בן בנו ולוה מן המלך מאה מנה וכפר בו, לרביעי אין מלוין אותו מפני אבותיו שהיו כפרנין וכן הוא אומ׳ (איכ׳ ה׳ ז׳) אבותינו חטאו ואינם ואנחנו עונותיהם סבלנו אל תהי קורא עונותיהם סבלנו אלא עונותינו סבלנו מי גרם לנו לסבול עונות נפשנו אבותינו שהיו כפרנין. פקד עון אבות על בנים, יכול על יוצא ירך בלבד ת״ל ועל בני בנים. יאמר זה שאלו כן הייתי

---

[1]) עי׳ סנהדרין ס׳ ע״ב ולקמן פ׳ משפטים כ״ב י״א. [2]) סנהדרין ס׳: [3]) עי׳ רמב״ם ס׳ המצוות ל״ת ו׳. [4]) עי׳ סנהדרין ס״ד ע״ב. [5]) עי׳ שם ס״ג ע״א. [6]) שם ס׳ ע״ב. [7]) ע׳ מכדרשב״י צד 105 טה שהביא כאן ר׳ טודרוס הנ״ל בשם מכדרשב״י. [8]) כ׳ בגליון: פי׳ קלע. [9]) עי׳ מכילתא וע״ז נ״ה ע״א. [10]) כאן תעיר הרב מו״ה אברהם אבא שיף נ״י דר׳ יהודה לשיטתו בר״ה דל״ב ב׳ דר׳ יוסי אמר פקדונות ה״ה כזכרונות כגון וה׳ פקד את שרה וכגון פקד פקדתי אתכם וכדברי המכילתא אין פוקד אלא מזכיר כו׳ והיינו כר׳ יוסי אבל ר׳ יהודה אומר שם בר״ה פקדונות אינן כזכרונות ולכן חולק ג״כ כאן במכילתא עמ״ש אין פוקד אלא מזכיר אלא אומר כונם אני עונותיהם לידי כו׳ דמפרש פוקד מענין גניזה והטמנה כגון ויפקד בבית (מ״ב ה׳ כ״ד).

אומ' הא אין תולה אלא לבן בלבד מניין לשלשה וארבעה דורות ת"ל על שלשים ועל רבעים לשנאי. לשנאי, בזמן שתופסין מעשה אבותיהם[1]).

ו) ועושה חסד לאלפים, יכול ליוצאי ירך בלבד ת"ל (דב' ז' ט') לאלף דור. יאמר זה שאלו כן הייתי אומ' הא אינו עושה אלא לאלף דור ומניין לאלפים ולאלפי אלפים ת"ל ועושה חסד לאלפים. לאהבי, למי שעושה לפני מאהבה. ולשמרו מצותי, למי שעושה לפני מיראה. להודיעך כמה מעלות יש בין העושה מאהבה לעושה מיראה[2]) וללמדך שמדת הטוב מרובה יתר ממדת פורעניות על אחת חמש מאות. ד"א נאמ' בפסוק זה ארבעה לאוין למה כנגד ארבע מלכיות אמר הקב"ה לישראל ראו שלא יעשו אתכם לא תעשה כך לא תעשה כך, למה שאני עתיד ליסרע מהן בסוף דכת' כי אנכי ה' אלהיך אל קנא פוקד עון אבות עונו של נבוכדנצר שהוא אב שלמלכיות על בנים זה בנו בלשאצר, על שלשים זו מלכות מדי שכן הוא אומ' (דני' ז' ה') ותלת עלעין בפומה, על רבעים זו מלכות יון שכת' בה (שם ו') וארבעה רישין לחיותא, לשנאי זו מלכות אדום הרשעה שכת' בה (מלא' א' ג') ואת עשו שנאתי. ואחר כך ועושה חסד לאלפים לאהבי מיכאן אתה למד שאין הקב"ה משרה שכינתו בציון עד שהוא נפרע מן האומות וכן הוא אומ' (יואל ד' כ"א) ונקיתי דמם לא נקיתי וה' שוכן בציון.

ז) לא תשא את שם ה' אלהיך לשוא, אין שוא אלא דבר שלא היה ולא נהיה ולא עתיד להיות היכי דימי כגון שנשבע שעלה לרקיע או ירד לתהום. ד"א כגון שנשבע על האיש שהוא אשה ועל האשה שהיא איש. ד"א אין לשוא אלא דבר שאין צריך שבועה ונשבע עליו כגון שנשבע על האיש שהוא איש ועל האשה שהיא אשה. ד"א אין לשוא אלא שנשבע על דבר שהוא מושבע לעשותו שלא לעשותו או על דבר שהוא מושבע שלא לעשותו לעשותו כגון שנשבע לבטל את המצוה או לעשות את העבירה כל אחד מארבעה דברים אלו הוא שבועת שוא וחייבין על זדונה מכות ועל שגגתה פסור מכלום[3]). כי לא ינקה ה' לתוך שנאמר בחורב[4]) תשובה ונקה, יכול תהא תשובה מכפרת ת"ל כי לא ינקה ה'[5]). אין זה קל וחומ' מעתה שלא תהא תשובה מכפרת (אלא) על דבר שחייבין עליו מיתה לשמים, או על כל לא תעשה שבתורה לא תהא תשובה מכפרת ת"ל כי לא ינקה ה' את אשר ישא את שמו לשוא, על זה אין תשובה מכפרת מכפרת היא על כל לא תעשה שבתורה. הרי זה קל וחומר מעתה שתהא תשובה מכפרת על מצות עשה ועל מצות לא תעשה שיש בה קיום עשה. אמור מעתה כל שהוא מלא תשא ולמטה עבירות קלות ותשובה מכפרת וכל שהוא מלא תשא ולמעלה עבירות חמורות ואין תשובה מכפרת[6]). יכול לא יהא יום כפורים מכפר ת"ל (ויק' ט"ז ל') כי ביום הזה יכפר עליכם.

ד"א לא תשא זהש"ה אני פי מלך שמור ועל דברת שבועת אלהים (קה' ח' ב') אמ' ר' לוי אני פי מלך מלכי המלכים ב"ה אשמור. אשמור אותו הפה שאמר לי

---

[1]) ברכות ז' ע"א. [2]) עי' ספרי דברים פי' ל"ב. [3]) רמב"ם פ"א מה' שבועות ה"ד וה'. [4]) שמות ל"ד ז' דכתיב ונקה לא ינקה ודרשינן מנקה הוא לשבים (יומא פ"ו ע"א). [5]) על לאו דלא תשא. [6]) עי' מכילתא ויומא פ"ו ותוספתא שם פ"ד.

בסיני אנכי ה' אלהיך. ועל דברת שבועת אלהים שאמ' לא תשא את שם ה' אלהיך לשוא וכן הוא אומ' האותי לא תיראו נאם ה' אם מפני לא תחילו אשר שמתי חול גבול לים חק עולם לא יעברנהו (יר' ה' כ"ב) והלא דברים קל וחומר מה אם הים שלא נברא לא לעזר ולא להוליד ולא לגדל היך דכת' בושי ציידן כי אמר ים מעוז הים לאמר לא חלתי ולא ילדתי ולא גדלתי בחורים ולא רוממתי בתולות (ישע' כ"ג ד') אע"פ כן קיים גזרתי וחלק כבוד לשמי אתם אין אתם מקיימין גזירתי ותחלקו כבוד לשמי לא תשא שם אלהיך לשוא[1]. ד"א לא תשא ממרונה שאלה את ר' יוסי בר חלפתא אמרה לו מה ראה למ"ד להיות גבוה מכל אותיות אמר לה שהוא ברוז ודרכו של ברוז להיות עומד במקום גבוה ומכריז[2]. ר' יהושע בן לוי אומ' מה נשתנו שתי אותיות הללו שבהן מכריזין למ"ד אל"ף לא אלא שהכרוז מזהיר ואומ' לָמָּד אַיָלָּה שלא תיכשל[3] ותתיר את האסור ותאסור את המותר שכל מי שאינו במשנה אינו במעשה. ואמר ר' אלעזר כל מי שאינו עוסק בתורה סוף בא לידי כשלון שנ' כי לא ישנו אם לא ירעו ונגזלה שנתם אם לא יכשילו (משלי ד' ט"ז)[4]. ד"א לא תשא אמ' ר' זעירא אם בשבועת שקר הכת' מדבר והלא כבר נאמ' ולא תשבעו בשמי לשקר (ויק' י"ט י"ב) ומה ת"ל לא תשא את שם ה' אלהיך לשוא אלא שלא תהא מקבל עליך שררה ואין אתה ראוי לשררה. ר' מנחמה בשם ר' יעקב כת' אל תצא לריב מהר (מש' כ"ה ח') לרב כת' לעולם אל תהי רץ אחר הרבנות מפני מה פן תעשה באחריתך (שם) למחר הן שואלין לך שאלות מה אתה משיבן. ר' מנחמה בשם ר' תנחום כת' נאף אשה חסר לב (מש' י' ל"ב) כל מי שהוא נוטל שררה בשביל ליהנות ממנה אינו אלא כנואף הזה שהוא נהנה מנופה של אשה ואחר כך לוקה. אלא משחית נפשו הוא יעשנה (שם) כמשה שאמר ועתה אם תשא חטאתם ואם אין מחני נא (ל"ב ל"א). כיהושע שאמר בי ה' (יהוש' ז' ט') בי ולא בהון. כדויד שאמ' ה' אלהים תהי נא ידך בי ובבית אבי ובעמך ישראל לא למגפה (דה"א כ"א י"ז). אמ' ר' אבהו אמר הקב"ה אני נקראתי קדוש ואתה נקראת קדוש אם אין בך כל המדות שיש בי לא תהא מקבל עליך שררה[5]. ד"א לא תשא את שם ה' אלהיך לשוא אמ' ר' ביבי אם בשבועת שקר הכת' מדבר והלא כבר נאמ' ולא תשבעו בשמי לשקר (ויק' י"ט י"ב) ומה ת"ל לא תשא את שם ה' לשוא אלא שלא תהא עטוף טליתך וקושר תפילך והולך ועובר עבירות אמ' ר' ינאי תפילין צריכין נוף נקי מפני מה לא החזיקו בהן מפני הרמאין. עובדא הוה בחד גבר דעל לחדא זוי בערבותא באפתי רמשא והוה גביה פריטין למפקדא על לבי כנשתא אשכח חד גבר קאים מצלי ותפלויי עליה ואית דאמרין גיור הוה אומר לית לי למיתן פריטאי אלא גבי הדין גברא דהוא נטר כל מצואתא דברייה יהב ליה פקדוניה. באפוקי שבתא אזל בעא פקדוניה וכפר ביה. מא עבד ההוא גברא אזל וקם ליה קומי ארונא מצלי אמר רבוניה דעלמא לא ליה הימנית אלא לשמך קדישא דחקיק על רישיה הימנית נגלה ליה אליהו ז"ל אמ' ליה זיל אימא הדין סימנא לאנתיתיה מן שמיה והיא יהבא לך. איזל אמר לה אמר ליך בעליך סימן ביני לבינך

---

[1]) פ"ר ק"י :, וש"נ. [2]) שם. [3]) ע' בפ"ר שם. [4]) מול"ם. [5]) פ"ר קי"א. וע"ש בהערות.

דאיליך עמא אכלין חמירא בלילא דפסחא ומן ההוא מינא ביום צומא רבא והיא יהבא לך. אמר לה כן ויהבת ליה כד סליק בעלה מן שוקא אמרה ליה אף חד סימן דהוה ביני לביניך אזלת ופרסמתיה אמר לה ומה עיסקא תניית ליה עובדא שרי וחכם עלה. אמרו הואיל ונתפרסמנו נחזור לסורינו עמדו וחזרו לסורם. מכאן אמרו אל תאמין בגר עד ארבעה ועשרים דורות[1]). ד״א לא תשא את שם ה׳ אלהיך לשוא רבנן אמרי אין נותנין את השבועה למי שהוא רץ אחריה לא תשא את שם ה׳ אלהיך לשוא. עובדא דבר תמליון מסייע לרבנן חד גבר אפקיד גבי בר תמליון חד כיס דדינרין אזל בעי סקדוניה וכפר ביה אמר ליה כל מה דיהבת לי יהבית לך אמר ליה אגומי[2]) ואשתבע לי אמר ליה אגומי ואנא משתבע לך. מה עבד אזל לביתיה ונסיב חד קני וחקקיה ושקע איליך דינריא בנוויה והוה מסתמיך ביה עד דעל לבי כנשתא כיון דעל לבית כנשתא אמר ליה צוד הדין קניא בידך ואנא סליק משתבע לך צד הדין קניא בידיה וסליק ואשתבע ליה ואמר מריה דהדין טבא כל מה דיהבית לי יהבית לך. ההוא גברא מן תקוף כובדיה טרף ההוא קניא לארעא ושריו איליך דינריא מתבזקן שרי מלקט בהון אמר ליה לקיט דמן דידך את מלקט[3]). תני כל לאו שאין בו מעשה אין לוקין עליו חוץ מן המיתר והנשבע והמקלל חבירו בשם. ומניין שכל הנשבע על שקר ילקה ר׳ אמי בשם ר׳ יוחנן כתי כי לא ינקה ה׳ בית דין של מעלה אין מנקין בית דין שלמטה מלקין ומנקין. ר׳ שמעון בן לקיש מיתי לה מהכא דכתי אם לא תשמר לעשות ליראה את השם הנכבד והנורא הזה (דב׳ כ״ח ט״ו) אם לא תשמר והא לא שמר ליראה והא לא ירא לכבד והא לא כבד[4]). והפלא ה׳ את מכתך (שם נ״ט) מלמד שהוא במכות. אמ׳ ר׳ סימון מפני מה משביעין את האדם בנזות נפוחות כלומר אתמול היו מלאות גידים ועצמות ועכשיו הן ריקניות מכלום כך מי שהוא נשבע על שקר סופו לצאת ריקם מן העולם[5]). אמר ר׳ לוי מלאכי חבלה אין להם קפיצין ומה טעמיה משוט הארץ ומהתהלך בה (איו׳ א׳ ז׳) ברם הכא הוצאתיה נאם ה׳ צבאות ובאה אל בית הגנב ואל בית הנשבע בשמי לשקר ולנה בתוך ביתו וכלתו ואת עציו ואת אבניו (זכ׳ ה׳ ד׳) הוצאתיה מיד ובאה אל בית הגנב זה הגונב דעת הבריות ומוען על חבירו שיש לו אצלו ואין לו. ואל בית הנשבע בשמי לשקר כמשמעו ולנה בתוך ביתו שהיא מתלוננת עליו. וכלתו ואת עציו ואת אבניו אמ׳ ר׳ אבא בר כהנה דברים שאין איש ומים מכלה אותן שבועת שוא ושקר מכלה אותן[6]).

ח) זכור ושמור, שניהם נאמרו לענין אחד מה שאי אפשר לפה לדבר ומה שאי אפשר לאוזן לשמוע כן הוא אומ׳ וידבר אלהים את כל הדברים האלה, ואומ׳ (תה׳ ס״ב י״ב) אחת דבר אלהים שתים זו שמעתי[7]). שמאי הזקן אומ׳ זכרה עד שלא תבוא ושמרה משתבוא. אמרו עליו על שמאי הזקן שלא היה זכרון השבת זז מתוך פיו לקח חפץ טוב אמר זה לשבת, כלי חדש אמר זה לשבת[8]), ואמרו על שמאי הזקן כל ימיו היה אוכל בכבוד שבת מצא בהמה נאה אומ׳ זו לכבוד שבת. מצא

---

[1]) שם ק״א: [2]) כתוב בגליון כי״ש: בלשון רומי לך והשבע לי. ובגליון כי״א[1]: לך בלשון ארמי, והוא ל״י *ἀγωμεν*, וואהלאן דענן בל״א. [3]) פ״ר ק״ג., וש״נ. [4]) פ״ר ק״ר: וש״נ. [5]) פ״ר ק״ג: וש״נ. [6]) שם ק״ר. וי״ר פ״ו ג׳. [7]) עי׳ כ׳ א׳. [8]) מובא ברמב״ן לשמות כ׳ ח׳ בשם מכילתא אחרת.

אחרת נאה ממנה מניח את השנייה ואוכל את הראשונה. אבל הלל הזקן מדה אחרת היתה בו שכל מעשיו לשם שמים דכתיב (תה׳ ס״ח כ׳) ברוך ה׳ יום יום[1]) תניא נמי הכי בית שמאי אומרין מֵחַד בְּשַׁבָּת לשבתך ובית הלל אומרין ברוך ה׳ יום יום[2]). זכור, זכריהו על הכוס[3]) מיכאן שאין מקדשין אלא על הכוס של יין. ד״א זכור ושמור זכרה עד שלא תיכנס ושמרה משתיכנס מיכאן שמוסיפים מחול על קודש בכניסתה וביציאתה[4]). ד״א אמר ר׳ יודן זכור ניתן לאומות העולם שהן מונין את יום השבת ואינן שומרין אותה ושמור ניתן לישראל. אמ׳ ר׳ איבו זכור ניתן ליורדי הים שאינן יודעין אם באסור הן מטלטלין ואם בהתר הן מטלטלין ושמור ניתן ליושבי יבשה[5]). ד״א זכור ר׳ יהודה בן בתירא אומ׳ מניין שכשאתה מונה הוי מונה אחד בשבת ושני בשבת ושלישי בשבת רביעי בשבת חמישי בשבת וערב שבת ת״ל זכור[6]). את יום, אין לי אלא יום לילה מניין ת״ל לקדשו[7]). מה ת״ל יום כבוד יום קודם לכבוד לילה[8]). לקדשו, בלילה קדשו. מניין שאם לא קידש בלילה מקדש והולך כל יום ת״ל זכור את יום השבת לקדשו[9]). אם אין לו אלא כוס אחד קדושת היום קודמת לכבוד יום ולכבוד לילה[10]). ד״א לקדשו במה אתה מקדשו במאכל ובמשתה ובכסות נקייה[11]) שלא תהא סעודתך של שבת כסעודת החול ולא עטיפתך של שבת כעטיפתך בחול[12]). ומניין שאפלו עני לא יהא מאכלו של שבת כמאכלו של חול ועשיר לא יהא מאכלו של שבת כמאכל החול[13]) ת״ל זכור את יום השבת לקדשו. אמר רב יהודה אמר רב כל המענג את השבת נותנין לו משאלות לבו שנ׳ והתענג אל ה׳ ויתן לך כל משאלות לבך (תה׳ ל״ז ד׳) עונג זה איני יודיע מה הוא כשהוא אומ׳ וקראת לשבת עונג (ישע׳ נ״ח י״ג) הוי אומ׳ תענוג שבת. במה מעננה אמר רב יהודה בר שילת משמא דרב בדגים קטנים וראשי שומים ותבשיל של תרדין. ר׳ חייא בר אשי אפלו דבר מועט לכבוד שבת הוי עונג. מאי הוא אמר רב פפא בַּסָּא דְּהַרְסָנָא[14]). בעא מניה ר׳ מר׳ ישמעאל ביר׳ יוסי עשירין שבא״י במה הן זוכין אמר לו בשביל שמעשרין דכת׳ עשר תעשר (דב׳ י״ד כ״ב) עשר בשביל שתתעשר. עשירין שבבבל במה הן זוכין בשביל שהן מכבדין את התורה דכת׳ בשמאלה עשר וכבוד (כש׳ ג׳ ט״ז). ושבשאר ארצות במה הן זוכין בשביל שמכבדין את השבת. אמ׳ ר׳ חייא בר אבא פעם אחת נתארחתי אצל בעל בית אחד בלדקיא והביאו לפנינו שלחן של זהב משוי שישה עשר בני אדם וששׁ עשרה שלשלאות של כסף קבועות בו וקיתונות וכוסות וצלוחות קבועין בו ועליו כל מיני מאכל וכל מיני מגדים וכל מיני מעדנים וכשהן מניחין אותו אומרין לה׳ הארץ ומלאה (תה׳ כ״ד א׳) וכשהן מסלקין אותו אומרין השמים שמים לה׳ (שם קט״ו ט״ז) אמרתי לו בני במה זכית לכך אמר לי ר׳ קצב הייתי וכל בהמה נאה שמצאתי אמרתי זו לכבוד שבת אמרתי לו בני אשריך וברוך המקום שזיכך לכך[15]). תאני תחליף אבהו דרב בנאי הוזאה ואמרי לה אחוה דרב בנאי הוזאה כל מזונותיו של אדם קצובין לו מראש השנה ועד ראש השנה חוץ מהוצאת שבתות והוצאת ימים טובים והוצאת בנו לתלמוד

---

[1]) מכילתא. [2]) ביצה ט״ז ע״א. [3]) פסחים ק״ו ע״א. [4]) ע׳ ספרא אמור פרק י״ד ור״ה ט׳ ע״א. [5]) פ״ר קט״ו: [6]) ע׳ מכילתא ורמב״ן. [7]) ע׳ פסחים ק״ו ע״א. [8]) תוספתא ברכות ג׳ ח׳, פסחים ק״ה ע״א. [9]) פסחים שם. [10]) שם. [11]) ע׳ מכילתא בא פ״ט ושבת קי״ט ע״א. [12]) שבת קי״ג ע״א, ופס׳ רבתי פ׳ כ״ג. [13]) ע׳ פסחים קי״ב ע״א. [14]) שבת קי״ח ע״ב. [15]) שם קי״ט ע״א.

תורה שאם פתח פותחין לו ואם מוסיף מוסיפין לו[1]). אמרו ליה דבי רב פפא לרב פפא כגון אנן דשכיח לן חמרא ובשרא כל יומא כמה נשנייה אמר להן אי רגילתו לאקדומי אחידו ואי רגילתו לאחורי אקדומי[2]). אמר ר' חנינה מניין שצריך אדם להחליף עטיפת שבת דכת' ורחצת ושכת ושמת שמלותיך עליך (רות ג' ג') וכי ערומה היית אלא אלו בגדי שבת כך דרשה ר' שמלאי בצבורא בכון חבריא אמרין כעטיפתינו בחול כך עטיפתינו בשבת אמר להו אעפ"כ צריכין אתם לשנות במה שלשילו טליתיכם[3]).

ט) **ששת** ימים תעבוד, ר' אומ' הרי זו גזירה אחרת שכשם שנצטוו ישראל על מצות עשה של שבת כך נצטוו על המלאכה[4]). ר' אלעזר בן עזריה אומ' גדולה מלאכה שלא שרת שכינה בישראל עד שעשו מלאכה שנ' (כ"ה ח') ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם[5]). ר' יוסי הגלילי אומ' גדולה מלאכה שלא קנס המקום מיתה על אדם אלא מתוך במלה שנ' (ברא' כ"ה י"ז) ויגוע וימת ויאסף אל עמיו[6]). ר' עקיבה אומ' גדולה מלאכה שהרי נהנה שוה פרוטה מן ההקדש מביא מעילה וחומשה ומביא אשם בשתי סלעים והפועלין שהיו עושין בהקדש נוטלין שכרן מתרומת הלשכה[7]). ר' שמעון אומ' גדולה מלאכה שאפילו כהן גדול נכנס ביום הכפורים שלא בשעת עבודה חייב מיתה[8]) ובשעת מלאכה מטמאים ובעלי מומין מותרין להכנס[9]). ששת ימים תעבד ועשית כל מלאכתיך, זו היא שבית שמאי אומרין אין שורין דיו וסמנין וכרשינין אלא כדי שישורו מבעוד יום. ואין סורשין מצודות חיה ועופות אלא כדי שיצודו מבעוד יום. ואין טוענין בקורת בית הבד ובעיגולי הגת אלא כדי שיזובו מבעוד יום. ואין סותקין מים לגנות אלא כדי שתתמלא מבעוד יום. ואין נותנין בשר בצל וביצה על גבי האש ולא תבשיל לתוך התנור אלא כדי שיצולו מבעוד יום וביה"ל מתירין בכולן אלא שבית שמאי אומרין ששת ימים תעבוד ועשית כל מלאכתיך שתהא מלאכתך גמורה מערב שבת. וביה"ל אומרין ששת ימים תעבד עושה אתה כל ששה ושאר מלאכתך היא נעשית מאיליה בשבת[10]). ועשית כל מלאכתיך שתהא בשבת כמי שאין לו מלאכה[11]).

י) **ויום** השביעי שבת, אין לי אלא מצות עשה מצות לא תעשה מניין ת"ל לא תעשה כל מלאכה. אין לי אלא מצות עשה ומצות לא תעשה מיתה מניין ת"ל (ל"א ס"ו) כל העושה מלאכה ביום השבת מות יומת עונש שמענו אזהרה לא שמענו ת"ל (שם ט"ז) ושמרו בני ישראל את השבת. אין לי אלא עונש ואזהרה למלאכת יום. עונש ואזהרה למלאכת לילה מניין ת"ל (ויק' כ"ג ל"ב) מערב עד ערב אם אינו ענין ללילי יום הכפורים תנהו ענין ללילי שבתות[12]). אין לי אלא מצות עשה ומצות לא תעשה מיתה מניין ת"ל (ל"א י"ד) מחלליה מות יומת. שבת לה'

---

[1]) ביצה ט"ו ע"ב. [2]) שבת קי"ט ע"א. [3]) שם קי"ג ע"א וע"ב. [4]) אבות דר"נ פ' י"א, וע' הוצאת רש"ו שעכטער נוסחא ב' פ' כ"א. [5]) באדר"נ פי"א בשם ר' טרפון. [6]) באדר"נ שם בשם ר' יוסי. [7]) ע' אדר"נ שם, ובנוסחא ב' שם מאמר זה בשם ר' אליעזר. [8]) כדדרשינן בת"כ ריש אחרי בכל עת זה יח"כ וע' מנחות כ"ו ע"ב. [9]) ע' עירובין ק"ה ע"א ותוס' ב"ב י"ר ע"א ד"ח שלא. [10]) ע' כל זה במשנה ובתוספתא פ"ק דשבת ובגמ' שם י"ח ע"א ויש שם כמה שינוים. [11]) מכילתא. [12]) ע' מכילתא שדרשה מקרא אחרינא.

אלהיך ר׳ שמעון בן לקיש אומ׳ בנוהג שבעולם מלך בשר ודם שהיה לו אֲפַיְלַנְטְרַנוֹס [1]) אומ׳ לעבדיו עשו עמכם יום אחד ועמי ששה ימים אבל הקב״ה אינו כן אלא אומ׳ לישראל בני עשו עמכם ששה ימים ועמי יום אחד [2]) ויום השביעי שבת לה׳ אלהיך. ד״א שבת לה׳ אלהיך ר׳ אליעזר בשם ר׳ מאיר אומ׳ שבות כאלהיך מה אלהיך שבת מטאטר אף את שבות מטאטר. אמ׳ ר׳ חנינה מדוחק התירו רבותינו שאילת שלום בשבת. אמר ר׳ אבא בר כהנא ר׳ שמעון הוה חמא לאמיה מישתעיא סגון בשבתא והוה אמר לה אמא שבתא היא והיא שתקא. ר׳ זירא הוה מהדר אזוי זוי דרבנן אמרו להו במטותא מניכו לא תחלונה. ד״א שבת לה׳ אלהיך אמ׳ ר׳ אינו שבות מן המחשבה [3]). אמר ר׳ ברכיה מעשה בחסיד אחד שיצא ליטייל בכרמו בשבת לידע מהוא צריך וראה שם סרצה אחת וחישב עליה לגודרה בשבת ולמוצאי שבת אמר חוס ושלום הואיל וחישבתי עליה לגדרה בשבת שוב איני גודרה עולמית מה פרע לו הקב״ה זימן לו מתוכה אילן אחת שַׁלְנַעֲמָה ועלת מאיליה וגדרתה טמנה היה ניזון כל ימיו ומטנה היה מתפרנס כל ימיו [4]). מיכאן אמרו לא יטייל אדם בשדה בשבת לידע מהיא צריכה [5]) ולא בטרחץ לרחוץ בה משחשיכה וכל חשבונות שצריך להן בין שעברו בין שעתידין לבוא אין מחשבין אותן בשבת [6]). לא תעשה כל מלאכה, יכול לא יקנב את הירק ולא ידיח את הכלים ולא יציע את המטות ת״ל מלאכה. נאמרה כאן מלאכה ונאמ״ה מלאכה במשכן מה מלאכה האמורה במשכן מלאכה שיש עמה מחשבה אף כאן מלאכה האמורה בשבת מלאכה שיש עמה מחשבה. וכול׳ כי היכי דכתיבא לעיל [7]). אתה ובנך ובתך, יכול בנו ובתו הגדולים כשהוא אומ׳ אתה הרי בנו ובתו הגדולים אמורין מה ת״ל בנך ובתך אלו בנו ובתו קטנים [8]) שלא יאמר לבנו קטן הכנס לי כלי זה מן השוק הכנס לי כלכלה זו מן השוק. קטנים הבאין לכבות אין שומעין להן שאף הן נצטוו על השביתה [9]). יכול יחזר אחריהן שלא ישברו חרסים שלא ינחזו צרורות ת״ל אתה מה אתה מדעת עצמך מלאכת עצמך אף הן מדעת עצמן מלאכת עצמן [10]). יאמר בן מה ת״ל בת מפני שיש בבן מה שאין בבת ויש בבת מה שאין בבן. בן אביו חייב בו מצוות למולו לפדותו וללמדו תורה וללמדו אומנות ולהשיטו על פני המים ולהשיאו אשה מה שאין כן בבת. בת אביה זכאי במציאתה ובמעשה ידיה ובהפר נדריה מה שאין כן בבן. הא מפני שיש בבן מה שאין בבת ובבת מה שאין בבן צריך לומר בבן וצריך לומר בבת [11]). ועבדך ואמתך, יכול בעבד ואמה העברים הכת׳ מדבר כשהוא אומר למען ינוח עבדך ואמתך כמוך יש עבד ואמה ואינו כמוך [12]) ואיזה זה עבד ואמה התושבים [13]). ובהמתך, למה אני צריך אם לומר שלא

---

1) בכי״ש ובכי״א [1] : אפינלטרפוס, בכי״א [2] : אפילנטרפוס, ובפ״ר : פלמיטוס, והוא ל״ו : ἐπιμελητής, אפיטרופוס, פערוואלטער. 2) פ״ר קט״ז ע״א. 3) ע׳ מכילתא, והבא דריש מלה׳, דמחשבה אינו מכיר אלא ה׳, וכן בפס׳ רבתי סכ״ג. 4) פ״ר קט״ז : וש״נ. 5) ויקרא רבה סוף פ״ל״ר. 6) שבת ק״נ ע״א וע״ב. 7) פ׳ בא י״ב ט״ז. 8) מכילתא. 9) שבת קכ״א ע״א. 10) פי׳ כיון שעושה מלאכת עצמו הרי הוא עושה מדעת עצמו ואינו עושה לדעת אביו ומותר, ע׳ שבת קכ״א ע״א ומה שהביא הרשכ״א שם בשם הירושלמי. 11) ספרא אמור פרשת א׳ ו׳. 12) אבל עבד עברי הוא כמוך. 13) עבדים כנענים ערלים ושלא טבלו שדינם כגר תושב מפני שקבלו ז׳ מצות בני נח (רבעבדים שנימולים וטבלו פשיטא דחייבין לשבות) ומיירי שעושין מלאכה לישראל, דלעצמן שרי, ע׳ כריתות ט׳ ע״א ויבמות ט״ח ע״ב. ירוש׳ פ״ח ה״א.

יעשה בה מלאכה הרי כבר נאמר לא תעשה כל מלאכה מה ת״ל ובהמתך שלא ישכיר אדם בהמתו לגוי ולא ישאילנו ושלא תצא במשוי בשבת[1]). וגרך אשר בשעריך, אם בגר צדק הכת׳ מדבר כבר נאמר (במ׳ ט״ו ט״ז) הקהל חקה אחת לכם ולגר הגר הא מה אני מקיים וגרך בגר תושב הכת׳ מדבר. וגר תושב הוא מוזהר על השבת והא תניא איזה הוא גר תושב כל שקיבל עליו שבע מצוות בלבד הא אינו מצווה על השבת, אם כן מה ת״ל וגרך אלא זה גר תושב שהוא שכירו ולקיטו של ישראל שלא יניחנו לעשות לו מלאכה בשבת אבל לעצמו ומדעת עצמו עושה[2]). ד״א וגרך אשר בשעריך עקילס הגר שאל את ר׳ אליעזר אמר לו אם חביבה מילה לפני המקום מפני מה לא ניתנה בעשר הדיברות אמר ליה קודם לעשר הדיברות ניתנה דכת׳ ושמרתם את בריתי (י״ט ה׳) זו ברית שבת וברית מילה. מטרונה אחת שאלה את ר׳ יוסי בן חלפתא אמרה לו אם חביבה מילה לפני הקב״ה מפני מה לא ניתנה בעשר הדברות אמר לה כבר ניתנה דכת׳ וגרך אשר בשעריך זה הגר שהוא מל ונכנס לברית בישראל ומשמר את השבת[3]).

יא) כי ששת ימים עשה ה׳ את השמים ואת הארץ, וכי לששה ימים נבראו והלא כבר נאמר (תה׳ ל״ג ו׳) בדבר ה׳ שמים נעשו אם בן למה נאמר כי ששת ימים עשה ה׳ את השמים אלא להפרע מן הרשעים שהן מאבדין את העולם שנברא לששה ימים וליתן שכר טוב לצדיקים שהן מקיימים את העולם שנברא לששה ימים[4]). ד״א כי ששת ימים עשה ה׳ וגו׳ על שום שלשה דברים ניתנה להן שבת לישראל על שום יציאת מצרים דכתיב (דב׳ ה׳ ט״ו) וזכרת כי עבד היית בארץ מצרים, ועל שום כי ששת ימים עשה ה׳ וגו׳ ועל שום וינח ביום השביעי[5]). את הים ואת כל אשר בם, והלא ים בכלל מעשה בראשית היה אלא מגיד שיש שבח בים כנגד כל מעשי בראשית. כיוצא בו אתה אומ׳ (תה׳ ק״ד כ״ו) לויתן זה יצרת לשחק בו והלא לויתן בכלל מעשים שבים היה אלא מגיד שיש שבח בלויתן כנגד כל מעשים שבים[6]). וינח ביום השביעי, מלמד שלא נברא הנחה אלא עד יום השביעי. ד״א וינח ביום השביעי הניח לעולמו שבכל ששת ימי בראשית בכל יום היה מחדש דבר ולא נח דבר על מעשו וביום השביעי פסק החדוש וגח כל דבר על מעשו לכך נאמ׳ וינח[7]). ד״א וינח לפי שבכל ימי בראשית הוא אומ׳ ויאמר אלהים יהי אור ויאמר אלהים יהי רקיע ויאמר אלהים יהי מאורות (בר׳ א׳) וכן בכולן הכל נאמר בו מאמר וביום השביעי נשלם העולם ופסק הדבר לכך נאמר וינח ביום השביעי שנה מן המאמר. ומניין שהשתיקה מן הדבר נקראת ניחה דכת׳ וידברו אל נבל ככל הדברים האלה בשם דויד וינוחו (ש״א כ״ה ט׳) מאי וינוחו שתקו[8]). ד״א וינח ביום השביעי וכי יש לפניו עמל ויגע והלא כבר נאמר (ישעי׳ מ׳ כ״ה) לא ייעף ולא ייגע א״כ למה נאמר וינח אלא להפרע מן הרשעים שהן מאבדין את העולם שנברא בעמל ויגע ד״א וינח והלא דברים קל וחומר ומה אם מי שאמר והיה העולם ב״ה שאין לפניו עמל ויגע הכתיב על עצמו וינח, אדם שכתוב בו (איו׳ ה׳ ז׳) כי אדם לעמל

---

[1]) מבואר בע״ז ט״ו ע״א ובשבת פרק במה בהמה. [2]) יבמות מ״ח ע״ב, וע״ש ברא״ש.
[3]) פ״ר קמ״ז : וקי״ז., ושי״נ. [4]) פס׳ רבתי קי״ז., וע׳ כ״ר פ״י. [5]) שינוח אדם מיגיעו כדלקמן. [6]) ע׳ פס׳ רבתי קי״ז. [7]) מורה נבוכים ח״א פמ״ג. [8]) שם.

יולד על אחת כמה וכמה יהא חייב להיות נח בשביעי[1]). על כן בירך ה׳ את יום השבת ויקדשהו, במה בירכו וקדשו בירכו במן וקידשו במן. בירכו במן בכל יום הוא אומ׳ (ט״ז ט״ז) עמר לגלגלת ובשבת הוא אומ׳ (ט״ז כ״ב) שני העומר לאחד. בכל יום הוא אומ׳ (ט״ז כ׳) וירם תולעים ויבאיש ובשבת הוא אומ׳ (ט״ז כ״ד) ולא באיש ורימה לא היתה בו[2]). ר׳ שמעון בן יהודה איש כפר עיכום אומ׳ בירכו במאורות וקדשו במאורות. בירכו במאור פניו של אדם וקידשו במאור פניו של אדם ואע״פ שנתקלקלו מאורות מערב שבת לא לקו עד מוצאי שבת. ואע״פ שנתקלקל מאור סניו של אדם מערב שבת לא לקה עד מוצאי שבת כן הוא אומ׳ (ישעי׳ ל׳ כ״ו) והיה אור הלבנה כאור החמה ואור החמה יהיה שבעתים כאור שבעת הימים אמר לו ר׳ יוסי מה אני צריך והלא כבר נאמ׳ (תה׳ ט״ט י״ג) ואדם ביקר בל ילין לא לן כבודו עמו אלא בטל כבודו ונמשל כבהמות נדמו אמר לו אין הגזירה היתה מערב שבת ולא לן עד שנגזרה עליו גזירה ולא לקה עד מוצאי שבת[3]). ר׳ הוה עביד שירו לאנטלינום מלכא והוה מיתי ליה תבשילין רותחין בחולא ותבשילין צוננתין בשבתא אמר ליה איליך צנוניא חביבין עלי מאיליך רתיחיא אמר ליה מרי תיכול חד הן חסירין אמר ליה ואקלידין דמלכא חסירין כלום אמר ליה שבת הן חסירין מניין לי ליתן בהן ויברך ויקדש[4]). ד״א על כן ברך ה׳ את יום השבת ויקדשהו אף אתה ברכו וקדשו. תני בשם ר׳ נתן קדשו בברכה מיכאן אמרו מקדשו בכוס בכניסתו[5]). ד״א קדשו בעטיפה[6]). ר׳ אליעזר בנו של ר׳ יוסי הגלילי אומ׳ קדשו בגר ובי היה המעשה שהדלקתי את הנר בלילי שבת והיה דוליק עד מוצאי שבת ובמוצאי שבת מצאתיו מלא שמן[7]). ד״א קדשו ביציאה אמר ר׳ פנחס מעשה בתופר אחד[8]) ברומי שהיה מכבד ימים טובים ושבתות פעם אחת הלך ליקח לו דג ערב יום הכפורים שהל להיות בשבת ולא הוה תמן אלא חד גון והיה טליא דאפירכיא קאים תמן והוה דין מוסיף ודין מוסיף עד דעבד יהודאי לטרתא דנונא בדינר ונסביה אמר ליה אפריכא לעבדיה למה לא איתית לן גון אמר ליה לא הוה תמן אלא חד גון והוה חד יהודאי קאים תמן והוה הוא מוסיף ואנא מוסיף עד דעביד יהודאי לטרתא בדינר ונסביה בעי את למיכל לטרתא דנונא בדינר אמר ליה לא אמר ליה ואת חכים ליה אמר ליה אין זיל צוח ליה דסימא איתי ליה והיא לבלכא אזל צוח ליה אמר ליה מא את אמר ליה יהודאי אמר ליה ומה היא אומנתך אמר ליה חייט אנא אמר ליה וכמה את לעי ביומא[9]) אמר ליה בעסרא פורין[10]) אמר ליה ובר נש מי לעי בעסרא פורין ביומא אכיל לטרתא דנונא בדינר אמר ליה מרי הב לי רשו דנשתעי קמך אמר ליה אשתעי אמר ליה מרי חד יומא איתי לן בשתא והוא חביב עלן סיגון לחדא מכל יומי שתא ואנן חייבין מוקרא יתיה. אמר ליה ומה הוא חביבותיה אמר ליה כל מה דאנן חטאין ביומי שתא הוא אתי ומכפר על חיבינן אמר הואיל והביא ראיה לדבריו יפטר

---

[1]) מכילתא. [2]) פס׳ רבתי קי״ז. וע׳ מכילתא. [3]) ע׳ פס׳ רבתי קי״ח. ב״ר פ״א ומכילתא. [4]) פ״ר ק״כ:, וש״נ. [5]) שם קי״ז: [6]) שם, וע״ש דגר׳ ״רבי אמר״ תחת ״ד״א״. [7]) שם בשם ר׳ אלעזר בנו של ר׳ ירמיה. [8]) בפ״ר: בחסיר אחד, וצ״ל בחייט אחד. [9]) כמה אתה עמל ביום, כלומר כמה אתה משתכר בעבודתך בכל יום. [10]) נ״ל דצ״ל פולרין, פולר הוא מטבע קטנת ע׳ קרויס, לעהנווערטער.

בשלום מה פרע לו הקב"ה מן מחרספליה דנונא[1]) אשכח ביה חדא מרגלית אשיטיטין מטנה היה נזון וטמנה היה מתפרנס כל ימיו[2]). ר' ברכיה בשם ר' חייא בר ווא לא ניתנה השבת אלא לתלמוד תורה ר' חגאי בשם ר' שמואל בר נחמן לא ניתנה השבת אלא לתענוג ולא פליגי מאן דאמר לתענוג אלו תלמידי הכמים שהן עסיקין בתורה כל ימות השבת ובשבת הן באין לבתיהן ומתענגין ומאן דאמר לתלמוד תורה אלו הפועלים שהן עסיקין במלאכתן כל ימות השבת ובשבת הן באין ומתעסקין בדברי תורה[3]).

יב) **כבד** את אביך ואת אמך, זהש"ה יודוך ה' כל מלכי ארץ כי שמעו אמרי פיך (תה' קל"ח ד') אמ' ר' פנחס שני דברים שמעו מלכי אומות העולם מפי הקב"ה ועמדו מכסאותם וקלסו אותו בשעה שאמר ואת אשר חטא מן הקודש ישלם ואת חמישיתו יוסף עליו (ויק' ה' ט"ז) אמרו בנימוס שלנו כל מאן דנסיב צינורא מן בי קיסר הוה ביה סיכא דפדן[4]) וזה מכריז ואומר ואת אשר חטא מן הקודש ישלם ואת חמישיתו יוסף עליו ולא עוד אלא שהחמיר בהדיוט יתר מבגבוה שבגבוה כת' נפש כי תחטא ומעלה מעל בה' וחטאה בשגגה (שם ט"ו) עשאו שוגג ובהדיוט כת' נפש כי תחטא ומעלה מעל בה' וכיחש בעמיתו (שם ה' כ"א) עשאו מזיד ועמדו מכסאותם וקלסו אותו. וכן כששמעו עשר הדברות אמרו אנכי ה' אלהיך באמת היא איזה מלך רוצה שיהא אחד מכחישו אף הקב"ה אינו רוצה שיהא אחד מכחישו. וכן לא יהיה לך אמרו איזה הוא מלך שרוצה שיהא שלטון אחר בעולם חוץ ממנו וכן הקב"ה מזהיר לא יהיה לך אלהים אחרים על פני. וכן כששמעו לא תשא אמרו איזה מלך רוצה שיהא אחר נשבע בשמו ומשקרו אף הקב"ה אינו רוצה שיהיו נשבעין בשמו ומשקרין. ובשעה ששמעו זכור את יום השבת אמרו איזה מלך רוצה שלא יהו מכבדין יום גַּנָּיָא שלו כך הקב"ה רוצה שיהיו ישראל מכבדין את השבת אבל בשעה ששמעו כבד את אביך ואת אמיך אמרו בנימוסות שלנו כל מי שהוא מכתיב עצמו טריניון למלך כופר באבותיו וזה אומ' כבד את אביך ואת אמיך מיד עמדו מכסאותם וקלסו אותו[5]). ד"א זהש"ה ארח חיים פן תפלס נעו מעגלותיה לא תדע (משלי ה' ו') אמ' ר' אבא בר כהנא שלא תהא יושב ומשקל מצותיה של תורה לידע איזו מצוה שכרה מרובה ועושה אותה אם עושה את כן נעו מעגלותיה לא תדע מיטלטלין אינון שבילי דאוריתא ולית את ידע. תני ר' חייא למלך שהיה לו פרדס והכנים בו פועלין ולא גילה להן המלך שכר נטיעות של פרדס שאלו גילה להן שכר הנטיעות היו יודעין איזו נטיעה שכרה מרובה ועושין אותה ואיזו נטיעה שאין שכרה מרובה ומניחין אותה ונמצאת מלאכת הפרדס מקצתה בטילה ומקצתה קיימת כך לא גילה הקב"ה שכר המצוות לישראל שאלו גילה להן שכר מצותיה של תורה היו רואין איזו מצוה שכרה מרובה ועושין אותה ונמצאת התורה מקצתה בטילה ומקצתה קיימת. ר' חייא בשם ר' אבא בר כהנא טלטל הקב"ה שכר המצוות בעולם הזה כדי שיהוא ישראל עושין אותן מושלם[6]) וכן הוא אומ' מכל משמר נצור לבך כי

---

[1]) נ"ל שהיא כמו חרספיתא דנונא, קשקשים, ע' ערוך השלם. [2]) פ"ר קי"ט ע"א וע"ב.
[3]) שם קכ"א, ושי"נ. [4]) כתוב בגליון כי"ש: פ' יתר המחרישה, והוא מערוך. [5]) פ"ר קכ"א ע"א וע"ב, ושי"נ. [6]) שם קכ"א:

ממנו תוצאות חיים (שם ד׳ כ״ג) אמ׳ ר׳ חייא מכל שאמרתי לך בתורה נצור לבך שאין אתה יודע באיזו מצוה אתה נוטל חיים[1]). תני ר׳ אבא בר כהנא בשם ר׳ שמעון בן יוחאי שתי מצוות בתורה גילה הקב״ה מתן שכרן הקלה שבקלות והחמורה שבחמורות הקלה שבקלות זו היא דכתי׳ כי יקרא קן צפור שלח תשלח את האם מאי שכרה והארכת ימים (דב׳ כ״ב ז׳) והחמורה שבחמורות זו היא מצית כבוד וכתי׳ בה למען יאריכון ימיך[2]) זו היא דתנן הוי זהיר במצוה קלה כמצוה חמורה שאין אתה יודיע מתן שכרן של מצוות[3]). ר׳ אבא בר כהנא בשם ר׳ שמעון בן יוחאי כשם שמתן שכרן מרובה כך עונשן מרובה הה״ד עין תלעג לאב ותבוז ליקהת אם יקרוה עורבי נחל ויאכלוה בני נשר (מש׳ ל׳ י״ז) עין שהלעיגה בכבוד אב ואם ותבוז לקהת אם עין שבזת על לא תקה האם על בנים (דב׳ כ״ב ו׳) יקרוה עורבי נחל ויאכלוה בני נשר דין נקר ודין אכיל. אלא אמר הקב״ה יבא עורב שהוא אכזרי ויקור אותה ואל יהנה ממנה ויבא נשר שהוא רחמן ויאכל אותה[4]) הינו דתנן והוי מחשב הפסד מצוה כנגד שכרה ושכר עבירה כנגד הפסדה[5]) וכן הוא אומ׳ פלס מעגל רגליך וכל דרכיך יכונו (מש׳ ד׳ כ״ו)[6]). ד״א זהש״ה מקלל אביו ואמו ידעך נרו באישון חשך (שם כ׳ כ׳) ר׳ יודה בר נחמן ור׳ לוי חד מנהון אמר לאחד שקנה לו סכין לחתוך בה בשר נפלה על אצבעו וחתכה אותה אמר לא קניתי אותה אלא להועיל שמא לחתוך אצבעותי קניתי כך אין אדם מוליד בנים אלא לכבודו ואלו מקללין אותו לכך ידעך נרו באישון חשך. אחרנא אמר לאחד שהדליק לו את הנר להיות נאות לאורו משתמש לאורו שמא להשרף בו. כך אין אדם מוליד בנים אלא להגדיל כבודו לא למעט בכבודו[7]).

כבד את אביך ואת אמיך, כבוד זה איני יודיע מהוא כשהוא אומ׳ (משלי ג׳ ט׳) כבד את ה׳ מהוניך. אטור מעתה מאכיל ומשקה ומלביש ומכסה ומוציא ומכנים[8]). מישלמי. הונא ביר׳ חייא אמר משל זקן ורבנן אמרין משלו והלכתא משל זקן[9]) ואם אין לו כופין את הבן ומספרנסו בכל צרכיו[10]). ר׳ ינאי ור׳ יונתן הוי מהלכין תרויהון אתא גבר חד סב ונפל על רגלויי דר׳ יונתן בעי מזונין גבי בריה אמר ליה ר׳ יונתן למחר קום בכנשתא קומי צבורא ואנא פסיק לך מזונין אמר ליה ר׳ ינאי אין כופין את הבן ליזון את האב הדר ביה ר׳ יונתן. אמר ר׳ יוסי בריר לי מר כופין את הבן לפרנס את אביו[11]). ר׳ שמעון בן יוחאי אומר גדול כבוד אב ואם שהשוה הקב״ה כבודן לכבודו ומוראן למוראו. כת׳ כבד את ה׳ מהוניך וכתיב כבד את אביך ואת אמיך. כת׳ (דב׳ ו׳ י״ג) את ה׳ אלהיך תירא וכת׳ (ויק׳ י״ט ג׳) איש אמו ואביו תיראו. כת׳ (ויק׳ כ״ד ט״ז) ונקב שם ה׳ מות יומת וכת׳ (כ״ט י״ז) ומקלל אביו ואמו מות יומת אבל הכאה אי אפשר כלפי מעלן, וכן הדין מפני ששלשתן שותפין בו אביו ואמו והקב״ה[12]). שאלו התלמידים את ר׳ אליעזר אמרו לו עד היכן כבוד אב ואם אמר להן ולי אתם שואלין צאו וראו מה עשה גוי אחד באשקלון

---

[1]) שם קכ״ב. עיי״ש. [2]) שם קכ״א: [3]) אבות פ״ב מ״א. [4]) פ״ר קכ״ב. וש״נ.
[5]) אבות שם. [6]) ע׳ מו״ק ט׳ ע״א. [7]) מדרש שמואל פ״ו. [8]) מכילתא קידושין ל״א ע״ב.
[9]) קידושין ל״ב ע״א, וע׳ פ״ר קכ״ב. ובנ״ש. [10]) רטב״ם פ״ו מה׳ ממרים ה״ג. [11]) ירושלמי קידושין פ״א ה״ז (ס״א ע״ג). [12]) במכילתא בשם רבי ובפ״ר קכ״ב: בשם תני רשב״י, ועי׳ קידושין ל׳ ע״ב בשם ת״ר, והוא ת״כ קדשים.

ושמו דומה בר נתינה ופטרבולי היה והיתה אמו מסטרתו לכאן ולכאן ולא היה אמר לה דייך אמא[1]). מעשה ונצטרכו חכמים לאבני אפוד הלכו אצלו אמר להן הין. פסקו עמו במאה זהובים עלה להביא ומצא מפתח תחת מראשותי אביו ולא רצה לצערו אמר להם בואו לעתותי ערב דמו שאינו רוצה בכך והוסיפו לו ששים רבוא שכר ורב כהנא אמר שמונים רבוא שכר אמר להם לעתותי ערב לערב באו אצלו והביאו המטון בידם אמר להם מה באתם לפרוע ממני שכר כבוד אבא מא אנא מזבין כבוד אבא בפריטין חם לי איני נוטל אלא מה שפסקתי בראשונה. לשנה אחרת נתן לו המקום שכרו וגולדה לו פרה אדומה בעדרו נכנסו חכמי ישראל אצלו אמר להם יודיע אני בכם שאם אני מבקש מכם כל ממון שבעולם הרי אתם נותנין לי אלא שאין אני מבקש מכם אלא אותו ממון שהפסדתי בשביל אבא[2]). אמ׳ ר׳ חנינה ומה מי שאינו מצווה ועושה כך ומצווה ועושה על אחת כמה וכמה[3]). כי אתא רב דימי אמר פעם אחת היה לבוש סריקין של זהב ויושב בין גדולי רומי ובאת אמו וקרעתן ממנו וטיפחה לו על ראשו וירקה בפניו ולא הכלימה[4]). ועוד שאלו את ר׳ אליעזר עד היכן כבוד אב ואם אמר להם כדי שיטול אורנקי ויטלנו לים בפניו ואינו מכלימו[5]). ר׳ טרפון הויא ליה ההיא אימא זקינה דכל אימת דהות בעיא למסק לפוריא נחין לה וסלקא עליה אתא וקא משתבח בבי מדרשא אמרו לו עדיין לחצי הכבוד לא הגעת כלום זרקה ארנקך לים ולא הכלמתה. מעשה באמו של ר׳ טרפון שיצאת ליטייל בתוך חצירה בשבת ונפסק קרדוקין שלה והלך ר׳ טרפון והניח שתי כפות ידיו תחת פרסותיה והיתה מהלכת עליהן עד שהגיעה למטתה. פעם אחת חלה ונכנסו רבותינו לבקרו אמרה להן צלון על טרפין ברי שהוא מכבדיני אמרין לה ומה הוה עביד ביך ותניית להון עובדא אמרון אפלו הוא עושה כן אלף אלפי פעמים עדיין לחצי הכבוד לא הגיע[6]). אימיה דר׳ ישמעאל קבילת עלויי גבי רבנן אמרה להון נעורו בישמעאל ברי שאינו מכבדיני באותה שעה נתכרכמו פניהם של רבותינו אמרון אפשר דר׳ ישמעאל מבסר אמיה אמרון לה ומה הוה עביד ביך אמרה לון כיון שהוא בא מבית תלמודו אני מרחצת את רגליו במים ומבקשת לשתותן ואינו מניחני אמרון הוא רצונה הוא כבודה. אימיה דר׳ טרפון אפלו הוא עושה לה כן אלף אלפי פעמים עדיין לא הגיע לחצי הכבוד. ואמיה דר׳ ישמעאל הואיל והוא רצונה הוא כבודה[7]). ר׳ זעירא הוא מיצר סגון ואמר הלווי היה לי אב ואם דאיקר יתהון וכד שמע אלין מעמיא אמ׳ טודי אנא לך רחמנא שאין לי לא אב ולא אם. לא כר׳ ישמעאל הוינא מקבל עלויי למעבד ולא כר׳ טרפון הוינא יכול מיעבד. אמר ר׳ אבון פטור אני מכבוד אב ואם כד אתעברת ביה אימיה מת אביו וכד ילידת יתיה אימיה מיתת היא[8]). ר׳ חנניה חברהון דרבנן אמר יש שהוא מאכיל אביו עגלים מפוטמים ויורש גהינם ויש שהוא כונדו לרחים ויורש גן עדן. מעשה באחד שהיה מאכיל אביו עגלים מפוטמים חד זמן אמר טליא לסבא לית את חמי מה דעביד בי גבר פלן לית אנא אזיל ומכסר ליה לית אנא אזיל ומזמי ליה אמר ליה ברי לא תימר ליה כלום בר מבין הוא דכותך אמר ליה סבא סבא איכול ושתיק

---

[1]) פ״ר קכ״ג: [2]) מורכב מאגדה דקידושין ל״א ע״א ומירושלמי שם ס״א ע״ב ופ״ר קכ״ג: [3]) קידושין ל״א ע״א. [4]) שם. [5]) שם ל״ב ע״א. [6]) שם ל״א ע״ב, פ״ר קכ״ג, וש״נ. [7]) פ״ר שם, וש״נ. [8]) שם קכ״ג ע״א וע״ב.

דכלביא אכלין ושתקין נמצא מאכיל אביו ענלים מפוטמים ויורש נהנם. כיצד כונדו לריחים ויורש גן עדן חד בר נש הוה קאים טחין בציפורין חד זמן אתת זוטיא על טחוניא אמר טליא לסבא אבא עול ושחון תחותי ואנא אזיל תחותך אם את טלקי אנא לקי מוזמה אנא מזדמי מתבזי אנא מתבזי טב לי ולא לך ונמצא כונדו לריחים ויורש גן עדן[1]). ד״א כבד את אביך ואת אמיך, את אביך, לרבות אשת אביך. את אמך, לרבות בעל אמך וכשהוא אומ׳ ואת אמך לרבות אחיך הגדול שחייב לנהוג בו כבוד ואינו חייב בכבוד אשת אביו אלא כל זמן שאביו קיים. וכן אינו חייב בכבוד בעל אמו אלא כל זמן שאמו קיימת אבל לאחר מיתתן אינו חייב בכבודן[2]). למען יאריכון ימיך על האדמה, ולא בגולה ולא בתושבות[3]).

יג) **לא תרצח** מכלל שנ׳ (במ׳ ל״ה ט״ז) מות יומת הרוצח למדנו עונש אזהרה מניין ת״ל לא תרצח[4]). מניין אמר הריני רוצח על מנת ליהרג הרי זה מותרה ת״ל לא תרצח. מניין ליוצא ליהרג ואמר הריני רוצח הרי זה מותרה ת״ל לא תרצח. ד״א לא תרצח לא תתיר דמו של רוצח[5]). לא תרצח לא תעשה הדם שיהיה צוח[6]) עליך. אמ׳ ר׳ איבו מעשה באשה אחת שהיה לה שני בנים ועמד אחד מהן והרג את חברו מה עשת נשלה את דמו ונתנה אותו בתוך צלוחית כל זמן שהיה הדם תוסס היתה יודעת שהוא חי וכיון שנח הדם ידעה שהוא מת[7]). קשה היא שפיכות דמים שאין לה כפרה אלא רציחה שנ׳ (במ׳ ל״ה ל״ג) ולארץ לא יכפר לדם אשר שפך בה כי אם בדם שופכו. וכן את מוצא כשהרג שאול נוב עיר הכהנים והשמיד את הגבעונים שהיו שם מהוא אומ׳ (ע׳ ש״ב כ״א א׳) ויהי רעב בימי דוד שלוש שנים וישאל דוד בה׳ ולמה לא שאל אלא לאחר שלוש שנים אלא שבשנה ראשונה אמר להם צאו וראו שמא יש בכם עובדי ע״ז שהגשמים נעצרים בעון ע״ז שנאמר (דב׳ י״א ט״ז) השמרו לכם פן יפתה לבבכם וסרתם ועבדתם אלהים אחרים וגו׳ וחרה אף ה׳ בכם ועצר את השמים ולא יהיה מטר יצאו ובדקו ולא מצאו. שנה שנייה אמר להם צאו וראו שמא יש בכם מגלי עריות שהגשמים נעצרים בעון גלוי עריות שנ׳ (ירמ׳ ג׳ ג׳) ויטנעו רביבים ומלקוש לא היה ומצח אשה זונה היה לך יצאו ובדקו ולא מצאו. שנה שלישית אמר להם צאו וראו שמא יש בכם פוסק צדקה ברבים ואינו משלם שהגשמים נעצרים בעון מי שפוסק צדקה ברבים ואינו משלם שנ׳ (משלי כ״ה י״ד) נשיאים ורוח וגשם אין איש מתהלל במתת שקר יצאו ובדקו ולא מצאו. מיכאן ואילך אמר אינו אלא שפיכות דמים מיד שאל באורים ותומים (ש״ב כ״א א׳) ויאמר ה׳ אל שאול ואל בית הדמים על אשר המית את הגבעונים[8]) אם כן להורג גר קל וחומר להורג אחד מישראל.

יד) **לא תנאף** מכלל שנ׳ (ויק׳ כ׳ י׳) מות יומת הנואף והנואפת למדנו עונש אזהרה מניין ת״ל לא תנאף[9]). מניין אמר הריני נואף על מנת ליהרג הרי זה מותרה ת״ל **לא תנאף**. מניין האוכל בקערו ורואה את עצמו כאלו אוכל בקערו של חבירו

---

[1]) שם קכ״ב: וקכ״ג, ושנ״כ. [2]) כתובות ק״ג ע״א. [3]) תושבות הן מקומות שהיהודים נתיישבו שם בח״ל כמו אלכסנדריא של מצרים ורומי. [4]) ע׳ מכילתא. [5]) דריש נוטריקון לא תתיר (להרוג) רוצח עד יעמדו למשפט. [6]) אולי צ״ל צורח, ודריש לא תצריח, שהדם תוסס כל זמן שהרוצח חי. [7]) פ״ר קכ״ג: ושנ״כ. [8]) ע׳ מדרש שמואל פ׳ כ״ח, יבמות ע״ח ע״ב. [9]) מכילתא.

והיה שותה בכוסו ורואה עצמו כאלו שותה בכוסו של חבירו הרי זה מותרה ת״ל לא תנאף[1]). ד״א לא תנאף לא תינאה באף[2]) מיכאן אמרו אסור להריח בשמים שעל ערוה מן הערויות. ד״א לא תנאף אל תניח את האף שיבא לעולם[3]). ד״א לא תנאף מרובע[4]) שלא ינאף לא ביד ולא ברגל ולא בעין ולא בלב[5]). ומנין שהיד מזנה דכת׳ (ישע׳ א׳ ט״ו) ידיכם דמים מלאו[6]). ומניין שהרגלים מזנה דכתיב (משלי י״ט כ׳) ואץ ברגלים חוטא[7]). ומניין שהעינים והלב מזנין דכת׳ (במ׳ ט״ו ל״ט) ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם אשר אתם זונים אחריהם. אמ׳ ר׳ יצחק מפח באישה ערוה לטאי אילימא להסתכל בה והא אמר רב ששת למה מנה הכת׳ תכשיטין שבחוץ עם תכשיטין שבפנים לומר לך כל המסתכל באצבע קטנה שבאשה כאלו הסתכל במקום התורף. לא צריכה אלא לאשתו ובקריית שמע. אמר רב ששת שער באשה ערוה שנ׳ שערך כערר העזים (שיר ד׳ א׳) אמ׳ ר׳ יצחק שוק באשה ערוה דכת׳ גלי שוק עברי נהרות (ישע׳ מ״ז ב׳) וכת׳ תגל ערותך (שם ג׳). אמ׳ ר׳ שמואל קול באישה ערוה דכת׳ כי קולך ערב ומראך נוה (שיר ב׳ י״ד)[8]). תנו רבנן המרצה מעות מידו לידה כדי שיסתכל בה אפלו יש לו זכות כמשה רבינו אינו ניצל מדינה של גיהנם שנ׳ יד ליד לא ינקה רע (משלי י״א כ״א) אינו ניקה מדינה של גיהנם[9]). תניא ר׳ אמ׳ אל ימנה אדם אפטורפוס בתוך ביתו שמתוך כך באת אשתו לידי עבירה ומני לן מיוסף. תניא ר׳ אומ׳ לעולם אל ירבה אדם רעים בתוך ביתו שמתוך כך בא לידי עניות דכת׳ איש רעים להתרועע (שם י״ח כ״ד)[10]). אמ׳ ר׳ שמעון בן לקיש מניין שהנואף בעינו נקרא נואף דכת׳ ועין נואף שמרה נשף (איוב כ״ד ט״ו) הנואף הזה יושב ומשמר בכל היום אימתי יבוא נשף אימתי יבוא שחר דכת׳ בנשף בערב יום באישון לילה (משלי ד׳ ט׳) והוא אינו יודיע מי שהוא יושב בסתרו של עולם שהוא צר כל קטירין[11]) שלו בדמותו כדי לפרסמו הוא שאיוב אומ׳ הטוב לך כי תעשק כי תמאס יגיע כפיך (איוב י׳ ג׳) זה זן ומפרנס ואת צר כל קטירין[11]) שלו בדמות אחר אלא ועל עצת רשעים הופעת (שם שם) שהוא מפרסם את המזנין שלא יפרצו בערוה. מושלין אותו משל למי שגנב ביצת היוצר ועמד היוצר על גניבתו עשאה כלי והניחה לפניו כדי לפרסמו[12]). קשה היא הזנות שלא ניטלו עשרים וארבעה תכשיטין אלא על ידה דכתי׳ (ישע׳ ג׳ ט״ז) ויאמר ה׳ יען כי גבהו בנות ציון ותלכנה נטוית גרון ומשקרות עינים. נטויות גרון שהיו מהלכין קצרה בין שתי ארוכות וארוכה בין שתי קצרות. ומשקרות עינים שהיו סוקרות עיניהם בסקרה. הלוך ופוף תלכנה בכתי יד שלהם. וברגליהן תעכסנה שלפיחות מלאות אפרסמון מניחות תחת עקביהן כדי שיהיה ריחן נודף מהוא אומ׳ שם (שם י״ח) ביום ההוא יסיר ה׳ את תפארת העכסים והשביסים והסהרונים. הנטיפות והשרות והרעלות. הפארים והצעדות והקשורים ובתי הנפש והלחשים. הטבעות ונזמי האף. הרי שלשה עשר תכשיטי זהב וכסף. המחלצות

---

[1]) נדרים כ׳ ע״ב. [2]) מובא בפי׳ המשניות לרמב״ם סנהדרין פ״ז ט״ד, וע׳ פכ״א מה׳ איסורי ביאה ח״ב. [3]) פס׳ רבתי פ׳ כ״ד קכ״ד :, בסדבר רבה פ״י ב׳. [4]) ארבע אותיות. [5]) ע׳ נדה י״ג ע״ב. וע׳ פ״ר שם, ויקרא רבה פכ״ג י״ב. [6]) נדה שם. [7]) ע׳ עירובין ק׳ ע״ב. [8]) ברכות כ״ד ע״א. [9]) שם פ״א ע״א. [10]) שם פ״ג ע״א. [11]) בפ״ר : צר בלקטירים, והעיקר : צר כלקטירין, והוא ל״י *χαρακτήριον*, פרצוף פנים, דמות הפנים. [12]) פ״ר קכ״ד : וקכ״ה., ושו״ב.

והמעטפות והמטפחות והחריטים. והגליונים והסדינים והצניפות והרדידים. והיה תחת בשם מק יהיה ותחת חגרה נקפה ותחת מעשה מקשה קרחה ותחת סתיגיל מחגורת שק כי תחת יופי הרי אחד עשר תכשיטי בגדים[1]). קשה היא הזנות שהאריך הקב״ה לנביאי השקר על הכל חוץ ממנה ומי הן אלו זה אחאב בן קוליה וצדקיה בן מעשיה שנ׳ (ירמ׳ כ״ט כ״ג) יען אשר עשו נבלה בישראל וינאפו את נשי ריעיהם מה היו עושין היה אחאב אומר לאשה השמעי לצדקיה ואת יולדת נביא. וצדקיה אומר לה כה אמר ה׳ השמעי לאחאב ואת יולדת נביא. במלאת שפקו יצר לו (איוב כ׳ כ״ב) כך מטת שעתהון עשו כן בבתו של נבוכדנצר וכיון שהרגיש בהן אמר אלהיהם של אלו שונא זמה הוא. מיד הכיר בהן שהן נביאי שקר שלח והביא אותן אמרו לו אמת דברינו ונביאי אמת אנחנו אמר להם יש לי במה לבדוק את נביאי האמת שהרי השלכתי מהם לאור ויצלו חנניה מישאל ועזריה אף אני אבדוק אתכם אמרו אותן היו שלשה ואנחנו שנים אמר להם בחרו לכם מי שתרצו. אמרו יהושע בן יהוצדק הכהן. סברי אפשר דבזכותיה ניתצל. עשה להם טיגן גדול ונתנן בתוכן והסיק תחתיהן הן נשרפו שנ׳ (ע׳ ירמי׳ כ״ט כ״ב) ולקח מהם קללה לכל גלות יהודה לאמר ישימך אלהים כצדקיה וכאחאב אשר קלם מלך בבל באש. ויהושע ניצל דכת׳ (זכר׳ ג׳ ב׳) הלא זה אוד מוצל מאש[2]). קשה היא הזנות שהיא אחד משלשה דברים שפירש בהן הכתוב גיהנם ואלו הן הבא על אשת איש ובעל לשון הרע ומלכות הרשעה. הבא על אשת איש[3]) שנ׳ (משלי ו׳ כ״ז) היחתה איש אש בחיקו ובגדיו לא תשרפנה כן הבא אל אשת רעהו לא ינקה כל הנוגע בה. ובעל לשון הרע דכת׳ (תה׳ ק״כ ג׳) מה יתן לך ומה יוסיף לך לשון רמיה חצי גבור שנונים עם גחלי רתמים[4]). ומלכות הרשעה דכת׳ (ישע׳ מ״ז י״ג) נלאת ברב עצתיך יעמדו נא ויושיעוך הוברי שמים הנה היו כקש אש שרפתם.

טו) לא תגנב, מיכלל שנ׳ (כ״א ט״ז) וגנב איש ומכרו ונמצא בידו מות יומת עונש שמענו אזהרה מניין ת״ל לא תגנב הרי זה אזהרה לגונב נפש[5]). אחד הגונב את האיש או את האשה את הגדול או את הקטן אפלו קטן בן יומו הרי זה חייב[6]). ולענין ממון הוא אומ׳ (ויק׳ י״ט י״ז) לא תגנובו הרי זו אזהרה לגניבת ממון[7]).

טז) לא תענה ברעך עד שקר, אין שקר אלא מבדה כאיזה צד הסקיד לו זהב לא יאמר לו מרגלית מרגלית לא יאמר לו זהב. מכלל שנ׳ (דב׳ י״ט י״ט) ועשיתם לו כאשר זמם לעשות לאחיו אם ממון ממון אם מכות מכות אם עונשין עונשין עונש שמענו אזהרה מניין ת״ל לא תענה ברעך עד שקר[8]). אמ׳ ר׳ אחא הכל ברא הקב״ה בעולמו חוץ ממדת שקר שלא בראה אלא בני אדם מבדין אותה מלבן וכן הוא אומר ראה זה מצאתי אשר ברא אלהים את האדם ישר והמה בקשו חשבונות רבים (קה׳ ז׳ כ״ט) ואומ׳ כי לא יצא מעפר און ומאדמה לא יצמח עמל (איוב ה׳ י׳)

---

[1]) ע׳ שבת ס׳ ע״ב, יומא ט׳ ע״ב, פס׳ דר״כ פסקא י״ז, פסקת׳ רבתי פל״א, וי״ר פט״ז, מדרש איכה פ׳ סורו טמא. ולענין כ״ד תכשיטין ע׳ שמות רבה פמ״א: כלה זו מקושטת בכ״ד מיני תכשיטין. [2]) ע׳ סנהדרין צ״ג ע״א, תנחומא ויקרא ו׳, הוצאת רש״ב ויקרא אות י׳, פס׳ דר״כ כ״ת. [3]) ע׳ סוטה ד׳ ע״ב. [4]) ערכין ט״ו ע״ב. [5]) מכילתא. [6]) סנהדרין פ״ה ע״ב. [7]) מכילתא. [8]) שם.

ואומ' אמת מארץ תצמח וצדק משמים נשקף (תה' פ"ה י"ג) אלא בני אדם הרה עמל וילד אין ובטנם תכין מרמה (איוב ט"ו ל"ה)[1].

יז) לא תחמד, ולהלן הוא אומ' (דב' ה' י"ח) לא תתאוה לחייב על תאוה בפני עצמה וחמדה בפני עצמה מניין התאוה אדם סופו לחמוד שנ' לא תתאוה ולא תחמוד. מניין חמד אדם סופו לגזול שנ' (מיכה ב' ב') וחמדו שדות וגזלו[2]. תאוה בלב וכן הוא אומ' (דב' י"ב כ') כי תאוה נפשך. וחמוד במעשה וכן הוא אומ' (שם ז' כ"ה) לא תחמוד כסף וזהב עליהם ולקחת לך[3]. יכול לא יתאוה על כתו ליטלה ת"ל אשת רעך מה אשת ריעך שהיא אסורה לך אף כל דבר שאסור לך. או מה אשת רעך שחייבין עליה מיתת בית דין אף אין לי אלא דבר שחייבין עליו מיתת בית דין ת"ל ביתו ושדהו (ע' דב' ה' י"ח). או מה אלו מיוחדין שנקנין בכסף ובשטר ובחזקה אף אין לי אלא דבר שנקנה בכסף ובשטר ובחזקה[4] ת"ל עבדו ואמתו. או מה אלו מיוחדין דברים שהן בקרקע אף אין לי אלא דבר שהוא בקרקע ת"ל שורו וחמורו. או מה אלו מיוחדין ששמירתן עליך[5] אף אין לי אלא דבר ששמירתו עליך מניין לא יתאוה למקלו ולא יתאוה למנעלו ולא יתאוה לפונדתו ת"ל וכל אשר לרעיך. יכול לא יאמר לאוי[6] עיני בעינו לאוי שערי כשערו ת"ל שורו וחמורו עבדו ואמתו ביתו ושדהו מה אלו מיוחדין דברים שאפשר להן לבא תחת ידיך וחבירך חסירן אף אין לי אלא דבר שאפשר לו לבא תחת ידיך וחבירך חסירן. ד"א לא תחמד אשת רעיך עבדו ואמתו ושורו וחמורו וכל אשר לריעך יש לך מי שהוא חומד את כל הדברים האלו אלא מתוך שהוא בא על אשת חברו ויולדת בן זכר בעלה סבור שהוא בנו נמצא מוריש לו ביתו ושדהו ועבדו ואמתו שורו וחמורו וכל אשר לרעך. אלו הן עשר הדברות אנכי ולא יהיה לא תשא וזכור כבד ולא תרצח ולא תנאף ולא תגנב ולא תענה ולא תחמד חמשה על לוח זה וחמשה על לוח זה שנ' ויכתבם על שני לוחות אבנים (דב' ה' י"ט) דברי ר' חנינה בן גמליאל[7] וחכמים אומרין עשרה על לוח זה ועשרה על לוח זה[8] שנ' ויכתבם על שני לוחות אבנים ואומר (שה"ש ד' ה') שני שדיך כשני עפרים ואומר (שם ה' י"ד) ידיו גלילי זהב. כיצד חמשה כנגד חמשה לא תרצח כנגד אנכי מלמד שכל הרוצח כאלו ממעט בדמות[9]. משל למלך בשר ודם שנכנס למדינה והעמיד לו איקונות ועשה צלמים וטבע לו מטביעות לאחר זמן כיבו איקונות ושיברו צלמיו ופסלו מטבעותיו ומיעטו בדמותו של מלך אף כל שהוא שופך דמים כאלו הוא ממעט בדמות שנ' (ברא' ט' ו') שפך דם האדם. לא תנאף כנגד לא יהיה מלמד שע"ז שקולה כנגד ניאוף וכן הוא אומ' (ירמי' ג' ט') והיה מקול זנותה ותחנף את הארץ ותנאף את האבן ואת העץ[10]. לא תגנב כנגד לא

---

[1]) פ"ר קכ"ה: וש"נ. [2]) מובא בסה"מ לרמב"ם ל"ת רס"ו בשם מכילתא, וע' פ"א מה' גזלה ה"י ומ"מ ומ"ע שם, וחינוך מצוה תט"ז. [3]) ע' מכילתא סוף פ"ח. [4]) כלומר דבר שאינו נקנה רק בכסף ובשטר וחזקה משא"כ בעבד דאף דנקנה בכסף ובשטר ובחזקה ט"מ הרי נקנת גם במשיכה ולר"ש גם בהגבהה כמטלטלין כדאיתא בקידושין כ"ב ע"ב ולקמן כ"א כ"ב. וע' מ"ש במכדרשב"י צד 112. [5]) שאתה מצווה לשמרם שלא ילכו ויזוקו ע' ריש ב"ק. [6]) כמו הלואי. [7]) כן הוא במכילתא ובמד' שיר פ"ח, י"ד ידיו גלילי זהב, אבל בירוש' שקלים פ"ו ח"א וסוטה פ"ח ה"ג בשם חנניה בן אחי ר' יהושע. [8]) ע' מכילתא ומד' שיר שם וירוש' שם ושמ"ר פמ"ז, וע' שו"ת רדב"ז ח"ג סי' תקמ"ט. [9]) מכילתא. [10]) מובא בפ"ר סכ"א ק"ז. בשם תני חזקיה, ותנא דבי חזקי' הוא מכדרשב"י.

תשא שכל הגונב סופו לישבע. לא תענה כנגד זכור כויכול אמר הקב״ה אם הערת על חבירך עדות שקר מעלה אני עליך כאלו היעדת שלא בראתי עולמי בששת ימים ולא נחתי בשביעי. לא תחמד כנגד כבד שכל החומד אשת חברו עולה ממנה בן מכבד את מי שאינו אביו ומקלל את אביו[1]). יכול לא יהא חייב עד שיעבור על כולן ת״ל לא תרצח לא תנאף לא תגנב לא תענה לא תחמד לחייב על כל אחד ואחד בפני עצמו אם כן למה נאמ׳ להלן (דב׳ ה׳ י״ז) לא תרצח ולא תנאף ולא תגנב ולא תענה ולא תחמד מגיד שכלן תפוסין זה בזה פרץ אדם באחד מהן סופו לפרוץ בכולן. מניין רצח אדם סופו לנאוף דכתיב (משלי א׳ י׳) בני אם יפתוך חטאים אל תאבה אם יאמרו לכה אתנו נארבה לדם נצפנה לנקי חנם גורלך תפיל בתוכינו כיס אחד יהיה לכולנו. ומניין נאף סופו לגנוב דכת׳ (תה׳ נ׳ י״ח) אם ראית גנב ותרץ עמו ועם מנאפים חלקך. מניין גנב סופו לבוא לידי שבועת שוא דכת׳ (משלי כ״ט כ״ד) חולק עם גנב שונא נפשו אלה ישמע ולא יגיד. ר׳ יקי או׳ העובר על לא תחמד עובר על עשרת הדברות. לא תחמד אנכי דכת׳ העזבת אלוף נעוריה ואת ברית אלהיה שכחה (משלי ב׳ י״ז). לא תחמד לא יהיה והיה מקול זנותה ותחנף את הארץ ותנאף את האבן ואת העץ (ירמ׳ ג׳ ט׳). לא תחמד לא תשא עליו הוא אומ׳ והשביע הכהן את האשה בשבועת האלה (במ׳ ה׳ כ״א). לא תחמד זכור אמ׳ ר׳ תנחומה הרי שונת אשתו של כהן וילדה בן זכר וגדלה אותו עמד והקריב על גבי המזבח ונמצא מחלל את השבת שאין זר מקריב. לא תחמד כבד גיים מן גדר ולוקים מן סוסיא היו אלו גונבין נשותיהן של אלו ואלו גונבין נשותיהן של אלו לאחר זמן נפלה קטטה ביניהן עמד זה והרג את אביו סבור שאינו אביו וזה הרג את אביו סבור שאינו אביו[1]). לא תחמד לא תרצח וכן הוא אומ׳ מרוב זנוני אשה זונה טובת חן בעלת כשפים (נחום ג׳ ד׳) סוף שאשתו עושה לו כשפים והורגתו. לא תחמד לא תנאף דהיא גופה. לא תחמד לא תגנב עליו הוא אומר מים גנובים ימתקו (משלי ט׳ י״ז). לא תחמד לא תענה הרי שהוא יודיע עדות על אביו סבור שאינו אביו והוא אביו נמצא מעיד על אביו. לא תחמד כמשמעו[2]). כת׳ פתיתני ה׳ ואפת חזקתני ותוכל (ירמ׳ כ׳ ז׳) אמרה כנסת ישראל לפני הקב״ה רבון כל העולמים שדלתני בסיני ואמרת לי אנכי ה׳ אלהיך והייתי סבורה שהיא רפה ועכשו חזקתני ותוכל כי אנכי ה׳ אלהיך אל קנא (כ׳ ה׳). שדלתני בסיני ואמרת לי לא יהיה לך אלהים אחרים והייתי סבור שהיא רפה חזקתני ותוכל זובח לאלהים יחרם (כ״ב ה׳). שדלתני בסיני ואמרת לי לא תשא את שם ה׳ אלהיך לשוא והייתי סבורה שהיא רפה חזקתני ותוכל כי לא ינקה ה׳ אלהיך את אשר ישא את שמו לשוא (כ׳ ז׳). שדלתני בסיני ואמרת לי זכור את יום השבת והייתי סבורה שהיא רפה חזקתני ותוכל מחלליה מות יומת (ל״א י״ד). שדלתני בסיני ואמרת לי כבד את את אביך ואת אמיך והייתי סבורה שהיא רפה חזקתני ותוכל ומקלל אביו ואמו מות יומת (כ״א י״ז). שדלתני בסיני ואמרת לי לא תרצח והייתי סבורה שהיא רפה חזקתני ותוכל שפך דם האדם באדם דמו ישפך (בר׳ ט׳ ו׳). שדלתני בסיני ואמרת לי לא תנאף והייתי סבורה שהיא רפה חזקתני ותוכל מות יומת הנאף והנאפת (ויק׳ כ׳ י׳). שדלתני בסיני ואמרת לי לא תגנב והייתי סבורה שהיא רפה חזקתני ותוכל ומת הגנב

---

[1]) כל זה במכילתא. [2]) פ״ר ק״ז ע״א וע״ב.

ההוא (דב' כ"ד ז'). שדלתני בסיני ואמרת לי לא תענה בריעך והייתי סבורה שהיא רסה חזקתני ותוכל ועשיתם לו כאשר זמם לעשות לאחיו (שם י"ט). שדלתני בסיני ואמרת לי לא תחמד אשת ריעך והייתי סבורה שהיא רסה חזקתני ותוכל כן הבא אשת אל רעהו לא ינקה כל הנוגע בה (משלי ו' כ"ט)[1]. נאמרו עשרת הדברות כנגד עשרה מאמרות שבהן נברא העולם. אנכי כנגד ויאמר אלהים יהי אור (בר' א' ג') וכת' והיה לך ה' לאור עולם (ישע' ס' י"ט). לא יהיה כנגד ויאמר אלהים יהי רקיע בתוך המים ויהי מבדיל בין מים למים (בר' א' ו') אמר הקב"ה הוי מבדיל ביני לבין ע"ז. לא תשא כנגד ויאמר אלה' יקוו המים (בר' א' י') אמר הקב"ה המים חלקו לי כבוד ואתם אין חולקין לי כבוד, זכור כנגד ויאמר אלהים תדשא הארץ (שם א' י"ב) אמר הקב"ה הא ברית לך בחולא מה דתיכול בשבתא. כבד כנגד ויאמר אלהים יהי מארת ברקיע השמים (שם א' י"א) אמ' הקב"ה הא ברית לך תרין נהורין טבין אביך ואמך הוי זהיר למיקרא יתהון. לא תרצח כנגד ויאמר אלהים ישרצו המים (שם א' כ') אמ' הקב"ה אל תהיו כדגים שהגדולים בולעים את הקטנים. לא תנאף כנגד תוצא הארץ נפש חיה למינה (שם א' כ"ד) אמר הקב"ה הא ברית לך מינך כל חד וחד ידבק במיניה. לא תגנב כנגד ויאמר אלהים הנה נתתי לכם את כל עשב זרע זרע (שם א' כ"ט) תני ר' חייה הנשמר בגנה אסור משום גזל ושאינו נשמר בגנה מותר משום גזל. לא תענה כנגד ויאמר אלהים נעשה אדם בצלמנו כדמותנו (שם א' כ"ו) אמ' הקב"ה הא ברית לך חברי לא תסהיד סהדי דשקר על חברך. לא תחמד כנגד ויאמר אלהים לא טוב היות האדם לבדו (שם ב' י"ח) אמ' הקב"ה הא ברית לך זונך כל איניש ואיניש ידבק בזוגיה ולא יחמד חד מנכון לזונא דחבריה[2]).

ד"א נאמרו עשרת הדברות כנגד עשר מכות שהביא המקום על המצרים במצרים. אנכי כנגד מכת דם כת' ויהפך לדם יאריהם (תה' ע"ח ט"ה) ואל תאמר כסרעה שאמר לי יארי ואני עשיתיני (יחז' כ"ט ג') אלא אנכי ה' אלהיך. לא יהיה כנגד מכת צפרדעים שהשביעין הקב"ה ולא עלו. לא תשא כנגד מכת כנים אמ' הקב"ה כנים חלקו לי כבוד ואתם אין חולקים לי כבוד. זכור כנגד מכת ערוב אמר הקב"ה לא תערב חולא בשבתא. כבד כנגד מכת דבר דכת' למען יאריכון ימיך (כ' י"ב). לא תרצח כנגד מכת שחין שלא תהא רוצח ודמו של אותו האיש בתוכו. לא תנאף כנגד מכת ברד דכת' ויהי ברד ואש מתלקחת בתוך הברד (ט' כ"ד) וכת' היחתה איש אש בחיקו וכגדיו לא תשרפנה אם יהלך איש על הגחלים ורגליו לא תכוינה כן הבא אל אשת רעהו (מש' ו' כ"ט). לא תגנב כנגד מכת ארבה דכת' נטה ידך על ארץ מצרים בארבה ויעל על ארץ מצרים (י' י"ב) וכת' בבתים יעלו בעד החלונים יבאו כגנב (יואל ב' ט'). לא תענה כנגד מכת חשך אמ' הקב"ה אם אין עידותיך מאירה לך כמראה הזאת אל תעידה. לא תחמד כנגד מכת בכורות על ידי שהיו המצריים שטופין בזמה ובזנות לסיכך נמצאו כולן בכורים[3]). תני למה קורין שתי הפרשיות שהן שמע והיה אם שמוע בכל יום ר' לוי אומ' מפני שיש בהן מעין עשרת הדברות. אנכי כנגד שמע ישראל ה' אלהינו (דב' ו' ד'). לא יהיה כנגד ה' אחד (שם) ואומ' השמרו לכם פן יפתה לבבכם וסרתם ועבדתם אלהים אחרים (שם י"א ט"ז). לא תשא כנגד ואהבת

---

[1]) פ"ר ק"ז. [2]) פ"ר ק"ח ע"א וע"ב. [3]) פ"ר ק"ח ע"ב ועו"ש הגי'.

את ה׳ אלהיך (שם י׳ ה׳) אמרין מאן דרחים למלכא לא משתבע בשטיה ומשקר הקב״ה על אחת כמה וכמה. זכור כנגד למען תזכרו ועשיתם את כל מצותי (במ׳ ט״ו מ׳) ר׳ אומ׳ זו מצות שבת ששקולה כנגד כל המצוות. כבד כנגד למען ירבו ימיכם וימי בניכם (דב׳ י״א כ״א). לא תרצח כנגד ואבדתם מהרה מן דקטיל סופיה מתקטיל לכך נברא האדם יחידי בעולם. לא תנאף כנגד ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם אשר אתם זונים אחריהם (במ׳ ט״ו ל״ט). אמ׳ ר׳ יצחק לבא ועינא תרי סרסורי דחטאה ניהו. לא תגנב ואספת דגנך ותירושך ויצהריך (דב׳ י״א י״ד) ולא של חבירך. לא תענה כנגד אני ה׳ אלהיכם אשר הוצאתי אתכם מארץ מצרים (במד׳ ט״ו מ״א). אמ׳ הקב״ה אם היעדת עדות שקר בחבירך מעלה אני עליכם כאלו היעדת שלא בראתי שמים וארץ. לא תחמד כנגד וכתבתם על מזוזת ביתיך ובשעריך (דב׳ י״א כ׳) ולא ביתו של חבירך[1]).

יח) וכל העם רואים, מלמד שלא היו בהם סומים. מיכלל שנ׳ (דב׳ ד׳ ל״ה) אתה הראת לדעת מלמד שלא היה בהן טפשין. מיכלל שנ׳ (י״ט ח׳) ויענו כל העם יחדו מלמד שלא היה בהן אלמים. מיכלל שנ׳ (דב׳ ד׳ ל״ו) מן השמים השמיעך את קולו מלמד שלא היו בהן חרשין. מיכלל שנ׳ (שם כ״ט ט׳) אתם נצבים מלמד שלא היו בהן חגרים[2]). ומניין שלא היה בהן אחד חושש בראשו וחש בשיניו ת״ל (תה׳ ק״ה ל״ז) ואין בשבטיו כושל. את הקולות, בנוהג שבעולם מה שאי אפשר לראות את הקול אבל כאן ראו את הקולות ואת הלפידים כשם שראו את הלפידים כך ראו את הקולות[3]). וירא העם, מה ראו כבוד גדול ראו. ר׳ אליעזר אומ׳ מניין שראתה שפחה בישראל מה שלא ראה גדול שבנביאים[4]) שנ׳ וירא העם מה ראו כבוד גדול ראו. וינועו, אין לשון ניעה אלא טירוף כן הוא אומ׳ (ישע׳ כ״ד י״ט) נוע תנוע הארץ כשכור ואומ׳ (שם ז׳ ב׳) וינע לבבו ולבב עמו כנוע עצי יער מפני רוח. ויעמדו מרחוק, למה אני צריך והלא כבר נאמ׳ (פס׳ כ״א) ויעמד העם מרחוק מלמד שהיו הולכין שנים עשר מיל והזורין שנים עשר מיל על כל דבר ודבר[5]).

יט) ויאמרו אל משה דבר אתה עמנו ונשמעה, בזו זכו שיעמדו להם נביאים וכן הוא אומ׳ (דב׳ י״ח ט״ו) נביא מקרבך מאחיך כמוני יקים לך ה׳ אלהיך[6]). אבל משהיו מלעיבים במלאכי אלהים פסקה מהם רוח הקודש כן הוא אומ׳ (דה״ב ל״ו ט״ז) ויהיו מלעיבים במלאכי האלהים. ואל ידבר עמנו אלהים פן נמות. אם נתוסף להם דבר אחד מתים היו. וכי מה ראו לומר למשה אחר דברות והלא כבר נאמרו אלא מלמד שהיו סבורין שדבר אחר עתיד לומר. ר׳ יהושע בן לוי אמ׳ שתי דברות בלבד שמעו ישראל מפי הגבורה אנכי ולא יהיה ופרחה נשמתן ולא יכלו לעמוד ואמרו למשה דבר אתה עמנו ונשמעה ואל ידבר עמנו אלהים פן נמות אם כן למה לא נאמ׳ אלא לאחר עשר הדברות אלא שאין מוקדם ומאוחר בתורה. ר׳ יהושע בן לוי צר שיטה תורה צוה לנו משה (דב׳ ל״ג ד׳) כל התורה כולה תרי״ג מצוות מנין תורה אינו עולה אלא שש מאות ואחת עשרה מצוות אלא אלו שדיבר עמנו משה מנין תורה ואנכי ולא יהיה לא דיבר עמנו משה אלא מפי הגבורה שמענו[7]).

---

[1]) ירוש׳ ברכות פ״א ה״ה. [2]) ע׳ מכילתא. [3]) עי׳ מכילתא ריש פ״ט. [4]) עי׳ מכילתא לעיל שירתא פ׳ זה אלי שאמר ר״א כעין זה. [5]) מכילתא. [6]) מכילתא, וספרי דברים פ׳ קע״ו. [7]) פ״ר ק״א. וש״נ.

כ) ויאמר משה אל העם אל תיראו, אמר להם לא נתן לכם את התורה ולא עשה לכם נסים וגבורות אלא לבעבור נסות אתכם לגדלכם[1]) על כל באי העולם כענין שנ' (מ"ב כ"ה כ"ז) נשא אויל מרודך. ד"א כי לבעבור נסות אתכם לגדלכם במצוות כענין שנ' (זכרי' ט' ט"ז) כי אבני נזר מתנוססות על אדמתו ואומ' (תה' ס' ו') נתת ליריאך נס להתנוסס. ד"א כי לבעבור נסות אתכם בודאי[2]) לשעבר הייתם שוגנין עכשו מזירין. לשעבר לא הייתם יודעין מתן שכרן של צדיקים ומחת פורענותן[3]) של רשעים לעתיד לבא, עכשיו אתם יודעין מתן שכרן של צדיקים ומחת פורענותן של רשעים לעתיד לבא, ובעבור תהיה יראתו על פניכם לבלתי תחטאו, כל שיש לו בושת סנים לא במהרה הוא חוטא[4]). תני שלש מתנות טובות נתן הקב"ה לישראל על הר סיני בישנים רחמנים גומלי חסדים. בישנים דכת' ובעבור תהיה יראתו על פניכם לבלתי תחטאו (ב' י"ז) זה סימן לבישן שאינו חיטא וכל שאין לו בושת פנים דבר ברור שלא עמדו אבותיו על הר סיני. רחמנים דכת' ונתן לך רחמים ורחמך (דב' י"ג י"ח) שכל מי שמרחם מרחמין עליו. גומלי חסדים ושמר ה' אלהיך לך את הברית ואת החסד אשר נשבע לאבותיך (שם ז' י"ב)[5]). ר' כהנא אומ' כשעמדו ישראל על הר סיני ואמרו כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע (ב"ד ז') ירדו ששים רבוא של מלאכי שרת והניחו עטרה בראש כל אחד ואחד וכן הוא אומ' ועטרת תפארת בראשך (יחז' ט"ז י"ב) ויש אומרין מאה ועשרים רבוא ירדו אחד להניח עטרה ואחד לאסרו סיר דכת' ואעדך עדי (שם ט"ז י"א) וכיון שחטאו ויתנצלו בני ישראל את עדים מהר הורב (ל"ג ו')[6]). אמ' ר' יוחנן נשבע הקב"ה שהוא מחזירו להן לעתיד דכת' ה' אני נאם ה' כי כלם כעדי תלבשי ותקשרים ככלה (ישע' מ"ט י"ח) ואומ' ופדויי ה' ישובון ובאו ציון ברנה ושמחת עולם על ראשם (שם ל"ה י')[7]).

כא) ויעמוד העם מרחוק, מה אני צריך והלא כבר נאמר (פס' י"ח) ויעמדו מרחוק אלא מלמד שהיו ישראל הולכין שנים עשר מיל וחוזרין שנים עשר מיל על כל דיבר ודיבר. ומשה ניגש אל הערפל, יכול לערפל הפנימי או לערפל החיצון ת"ל אשר שם האלהים אמור מעתה שתי חומות של ערפל היו והיה משה מהלך ביניהן עד שמגיע לערפל הפנימי[8]) וכן שלמה אומ' (מ"א ח' י"ב) ה' אמר לשכן בערפל. מיכאן אמרו כל הגביאים כולן לא נתנבאו אלא מאחורי ספקלרייאות שאינן מאירות ומשה רבינו מאחורי ספקלרייא אחת המאירה[9]). אשריך משה אשריך בן עמרם מה שניתן לך.

כב) ויאמר ה' אל משה כה תאמר אל בני ישראל, כה בלשון הקודש כה בענין הזה כה כסדר הזה כה בפסיקות הללו כה בפרשיות הללו כה ככל אשר צוה ה' לא לפחות ולא להוסיף[10]). אתם ראיתם, לא מפי עדים ולא מפי כתב. כי מן השמים דברתי עמכם, הרי שני כתובין מכחישין זה את זה כתוב אחד אומ' (י"ט כ') וירד ה' על הר סיני וכתוב אחד אומ' אתם ראיתם כי מן השמים דברתי עמכם. ואי אפשר

---

[1]) ע' מכילתא, ויש כאן ב' פירושים מאי לגדלכם. [2]) כלומר כמשמעו. [3]) מכת פורענותן, ע' תרגום לשמות ט' ט"ו. [4]) מכילתא. [5]) מדרש שלשה וארבעה באי"ט ח"א דף ל"ו. [6]) ע' פדר"כ קכ"ד ב', פ"ר ל"ז. וקנ"ד. ובנ"ש. [7]) ע' ספרי דברים פי' שנ"ו ואשר חרב גאותך ובנ"ש. [8]) ע' מכילתא ולעיל י"ט ט' והובא מאמר זה בשם מכדרשב"י מר' טודרוס הלוי הנ"ל צד 24 הערה 10. [9]) ויקרא רבא פ"א, וע' סוכה מ"ה ע"ב. [10]) לעיל י"ט ג' וע' מכילתא.

לומ׳ וירד שכבר נאמ׳ כי מן השמים דברתי עמכם. ואי אפשר לומ׳ מן השמים שכבר נאמ׳ וירד הכריע (דב׳ ד׳ ל״ו) מן השמים השמיעך את קולו ליסרך ועל הארץ הראך את אשו הגדולה מלמד שהרכין המקום ב״ה שמים העליונים על ראש ההר ודבר עמהם מן השמים על ראש ההר וכן הוא אומ׳ (ש״ב כ״ב י׳) ויט שמים וירד וערפל תחת רגליו[1]).

כג) לא תעשון אתי, שלא יעשה אדם מזבח כנגד מזבח ושלחן כתבנית שלחן ומנורה כתבנית מנורה דברי ר׳ מאיר[2]). תנו רבנן לא יעשה אדם בית תבנית היכל אכסדרה תבנית אולם חצר תבנית עזרה שלחן תבנית שלחן ומנורה תבנית מנורה אבל עושה של חמשה ושל ששה ושל שמונה אבל של שבעה לא יעשה ואפלו של שאר מיני מתכות[3]). אלהי כסף ואלהי זהב לא תעשו לכם, למה אני צריך והלא כבר נאמ׳ (פ׳ ד׳) לא תעשו לך פסל וכל תמונה מה ת״ל אלהי כסף ואלהי זהב שיכול הואיל והותר מכללו במקדש יהא מותר מכללו בגבולין ת״ל לא תעשו לכם[4]). ר׳ ישמעאל אומ׳ אזהרה שמענו עונש לא שמענו מכלל שנ׳ (כ״ה י״ח) ועשית שנים כרובים זהב יכול הואיל והותר במינו במקדש אם עבדו בגבולין לא יהא חייב ת״ל אלהי כסף ואלהי זהב מקיש אלהי כסף לאלהי זהב מה אלהי זהב הרי הוא בכלל אזהרה והרי הוא בכלל עונש אף אלהי כסף הרי הן בכלל אזהרה והרי הן בכלל עונש[5]). ד״א אלהי זהב למה נאמר והלא כבר נאמר אלהי כסף, לפי שהוא אומר (כ״ה י״ח) ועשית שנים כרובים זהב יכול שהוא עושה ארבעה ת״ל אלהי זהב אם הוספת על שנים הרי הן כאלהי זהב. אלהי כסף למה נאמר והלא כבר נאמר אלהי זהב ומה ת״ל אלהי כסף מה שהתרנו בו אסרנו בו מה שאסרנו בו דין הוא שנאסור בו, אם כן למה נאמר אלהי כסף לפי שכל כלי בית העולמים אם אין להם של זהב עושין אותו של כסף שומע אני אף שני כרובים כן ת״ל אלהי כסף הא אם עשאן של כסף הרי הן כאלהי כסף. לא תעשו לכם, שלא תאמר הואיל וניתנה רשות לעשות בבית המקדש הריני עושה בבתי כנסיות ובבתי מדרשות ת״ל לא תעשו לכם[6]). ד״א לא תעשון אתי אלהי כסף לא תעשון כדמות שמשים שמשמשין לפני במרום[7]).

תנן התם דמות צורת לבנות היו לו לרבן גמליאל בעליתו בטבלה ובכותל שבהן מראה את ההדיוטות ואומ׳ להן כזה ראית או כזה ראית. ומי שרי והא כת׳ לא תעשון אתי לא תעשון כדמות שמשי שמשמשין לפני במרום כנון חמה ולבנה כוכבים ומזלות. להתלמד שאני דכת׳ (דב׳ י״ח ט׳) לא תלמד לעשות. אבל אתה למד להבין ולהורות. תניא אידך לא תעשון אתי, לא תעשון כדמות שמשי שמשמשין לפני במרום כנון חיות ואופנים ושרפים וחיות הקודש ומלאכי השרת[8]). תנו רבנן לא תעשון אתי אלהי כסף ואלהי זהב אם לעבדן כבר נאמ׳ לא תעשה לך פסל וכל תמונה מה אני מקיים לא תעשון אתי שלא תאמר כדרך שאחרים עושין לנואי עושין צורת חמה ולבנה ודרקון על שערי העיר ועל המבואות כך אני אעשה ת״ל לא תעשון אתי לא תעשון אפלו לנואי[9]). תניא כל הסרצופות מותרין חוץ מסרצוף אדם. אמ׳ רב הונא בריה דרב

---

[1]) מכילתא. [2]) ע׳ ר״ה כ״ד ע״א. [3]) שם ע״א וע״ב. [4]) מכילתא וע׳ רש״י. [5]) מאמר קשה לפרשו. וע׳ רש״י ל״ב כ״ז. [6]) ע׳ מכילתא ובמאיר עין שם. [7]) ר״ה כ״ד ע״ב. [8]) שם ע״א וע״ב. [9]) ע׳ מכילתא סוף פ״י, ונכנראה כאן היא מכדרשב״י, וע׳ פח״מ לרמב״ם ל״ת ד׳, וע׳ חלכות עכו״ם פ״ג ה״י.

יהושע מפרקיה דאביי שמיעא לי לא תעשון אתי לא תעשון אותי. תנו רבנן טבעת שחותמה בולט אסור להניחה ומותר לחתום בה חותמה שוקע מותר להניחה ואסור לחתום בה[1]). ד״א לא תעשון אתי אלהי כסף ואלוהי זהב אלהי כסף ואלהי זהב הוא דלא ליעבד הא דעץ ואבן שרי. אלא אמר רב אשי בדיין שנתמנה בשביל כסף וזהב הכת׳ מדבר[2]) שכן אמרו כל דיין שנתן מטון כדי להתמנות אסור לעמוד בפניו ולכבדו וצוו חכמים להקל בו ואמרו תהא מטפחת שלו כמרדעת של חמור[3]). ר׳ אמי הוה מיזקר לאלין דמתמנין בכסף תאני ר׳ יאשיהו טלית שעליו כמרדעת של חמור. תאני רב אשיין זקן שהוא מתמנה בכסף אין קורין אותו רבי ואין עומדין מלפניו אלא בארץ יהא מוטל וטלית שעליו כמרדעת של חמור[4]). דבי נשיאה אוקימו דיאנה דלא הוה גמיר אמרו ליה ליהודה בר נחמני מתורגמניה דריש לקיש קום עליה באמורי קם נחין ולא אמר ליה ולא מידי פתח ואמר הוי אומר לעץ הקיצה עורי לאבן דומם הוא יורה הנה הוא תפוש זהב וכסף וכל רוח אין בקרבו (הב׳ ב׳ י״ט) ועתיד הקב״ה להפרע ממעמידיו וה׳ בהיכל קדשו הם מפניו כל הארץ (שם ב׳ כ׳)[5]) ר׳ זעירא וחד מן רבנן הוון יתבין לעיין באוריתא קדם בית מדראשא עבר חד מאלין דמתמנין בכסף עמר ליה דחד מן רבנן ולא עמד ר׳ זעירא אמ׳ ליה נתחמי לעיין באוריתא ולא ניקום מן קומוי אמ׳ ר׳ זעירא אנא בפירוש לית אנא קאים מן קומוי. תרגם יעקב איש נבוריא בכנשתא מדרתא דקסדין וקלסוהי רבנן הוי אומ׳ לעץ הקיצה עורי לאבן דומם הוא יורה הנה הוא תפוש זהב וכסף וכל רוח אין בקרבו הוי אומר לעץ הקיצה זה זקן שהוא מתמנה בכסף עורי לאבן דומם הוא יורה יודע הוא להורות, הנה הוא תפוש כסף וזהב ולא בכספא אתמני וכל רוח אין בקרבו לא ידע כלום, אין אתון בעיין מילא דאוריא הא ר׳ יצחק בן אלעזר בכנשתא מדרתא דקסרין וה׳ בהיכל קדשו (חב׳ שם) כה׳ בהיכל קדשו[6]).

כד) מזבח אדמה תעשה לי, יכול אדמה ודאי ת״ל (דב׳ כ״ז ו׳) אבנים שלמות תבנה את מזבח ה׳ אלהיך כשתכנם לארץ עשה לי מזבח המחובר באדמה[7]) דברי ר׳ יהודה. ר׳ מאיר אומר תחת עזרות היה חלול[8]) והמזבח היה מחובר באדמה. תעשה לי, ולא שנתנולו ולא שנשתקצו בעבודת אחרים מכאן גנזו בני חשמנאי את אבני מזבח ששיקצום מלכי יון[9]). תעשה לי, כל מקום שנ׳ לי הרי הוא קיים לעולם[9]). גדולה עבודה שהרי לא פתה הכתוב אלא בה מזבח אדמה תעשה לי וזבחת עליו. וכן את מוצא באהל מועד שלא פתח לו אלא בעבודה תחלה שנ׳ (ויק׳ א׳ א׳) ויקרא אל משה וידבר ה׳ אליו מאהל מועד לאמר אדם כי יקריב מכם קרבן לה׳. וכן את מוצא בכניסתן לארץ שלא פתחו אלא בעבודה תחלה שנ׳ (יהושע ח׳ ל״א) אז יבנה יהושע מזבח. אף לעתיד לבוא אין פותחין אלא בעבודה תחלה שנ׳ (תה׳ ס״ו י״ג) אבוא ביתך בעולות. וכן את מוצא בעלייתן מן הגולה שלא פתחו אלא בעבודה תחלה שנ׳ (עזר׳ ג׳ ג׳) ויכינו את המזבח על מכונותיו. וזבחת עליו, יכול שתהא זביחה בראשו של מזבח ת״ל (דב׳ י״ב כ״ז) ועשית עולותיך הבשר והדם על

---

[1]) ע״ז מ״ג ע״ב. [2]) סנהדרין ז׳ ע״ב. [3]) רמב״ם פ״ג מה׳ סנהדרין ה״ט. [4]) ירוש׳ בכורים פ״ג ה״ג. [5]) סנהדרין ז׳ ע״ב. [6]) ירושלמי שם. [7]) מכילתא, זבחים נ״ח ע״א. [8]) מפני קבר התהום, אבל תחת המזבח לא היה חלול, ועי׳ מל״מ פ״א מה׳ בית הבחירה הי״ב. [9]) מדות פ״א מ״ו, ע״ז נ״ב ע״ב. [9]) ע׳ תנחומא לפ׳ ויקהו לי תרומה.

מזבח ה׳ אלהיך בשר ודם על מזבח ה׳ אלהיך ואין זביחה על מזבח ה׳ אלהיך. אם כן למה נאמר עליו בסמוך לו בענין שנ׳ (במ׳ ב׳ כ׳) ועליו מטה מנשה[1]. את עלותיך ואת שלמיך, אין לי אלא עולה ושלמים מנין לרבות כבורות ומעשרות חטאות ואשמות ת״ל את ואת. מניין לקומץ ולללבונה ומנחת כהנים ומנחת כהן משיח ומנחת נסכים ת״ל את ואת[2]. מניין לאימורי חטאת ואימורי אשם ואימורי קדשי קדשים ואימורי קדשים קלים ת״ל את ואת. בכל מקום אשר אזכיר את שמי, מכלל שנ׳ (דב׳ י״ב ה׳) לשום את שמו שם ואומ׳ (במ׳ ו׳ כ״ז) ושמו את שמי על בני ישראל יכול לא תהא ברכת כהנים נוהגת אלא במקדש, בגבולין מניין ת״ל בכל מקום אשר אזכיר את שמי. או יכול מזכיר את השם בגבולין ת״ל אבוא אליך וברכתיך סרס את המקרא זה והסביהו בכל המקום אשר אבוא אליך שם תזכיר את שמי בברכתיך מכאן אמרו במקדש מזכיר בכתבו ובמדינה בכנויו[3]. ד״א בכל המקום אשר אזכיר את שמי וגו׳ ר׳ חנניה בן תרדיון אומ׳ מניין לשלשה שיושבין ועוסקין בתורה שהשכינה ביניהן שנ׳ (תה׳ פ״ב א׳) אלהים נצב בעדת אל בקרב אלהים ישפוט. ר׳ חלפתא איש כפר חנניה אומ׳ משמו שניים מניין שנ׳ (מלא׳ ג׳ ט״ז) אז נדברו יראי ה׳ איש אל רעהו ויקשב ה׳ וישמע. אחד מניין שנ׳ בכל המקום אשר אזכיר את שמי אבוא אליך וברכתיך[4].

כה) ואם מזבח אבנים תעשה לי, חובה[5]. אתה אומר חובה או אינו אלא רשות ת״ל (דב׳ כ״ז ו׳) אבנים שלמות תבנה את מזבח ה׳ אלהיך חובה ולא רשות. משום ר׳ ישמעאל אמרו כל אם ואם שבתורה רשות חוץ משלשה[6] ואם מזבח אבנים, ואם תקריב מנחת בכורים (ויקרא ב׳ י״ד), אם כסף תלוה את עמי (כ״ב כ״ד). לא תעשה לי, שתהא חציבתן והבאתן ובנייתן לשמי[7]. לא תבנה אתהן גזית, שלא יהוא מגוררות במגירה ולא עשויות במסר ומאיכן מביאין אותן מבתולת הקרקע חוסרין עד שמגיעין למקום שאינו מקום עבודה ובניין ומוציאין ממנו האבנים או מביאין אותן מן הים הגדול[8]. מכלל שנ׳ כי חרבך הנפת עליה ותחלליה. יכול לא יהיו פסולות אלא אם כן נתגזזו בחרב ת״ל לא תניף עליהם ברזל הרי ברזל בחרב. אם סופנו לעשות ברזל כחרב מה ת״ל כי חרבך הנפת עליה זו היא שרבן יוחנן בן זכאי אומ׳ מה ראה ברזל ליפסל מכל מיני מתכות כולן מפני שהרב נעשית ממנו חרב סימן פורענות ומזכה סימן כפרה מעבירין דבר שהוא סימן פורענות מפני דבר שהוא סימן כפרה. והלא דברים קל וחומר ומה אבנים שאינן לא רואות ולא שומעות ולא מדברות על שמטילות כפרה בין ישראל לאביהם שבשמים אמר הקב״ה לא תניף עליהם ברזל, בני תורה שהן כפרה לעולם על אחת כמה וכמה שלא יגע בהם אחד מכל מזיקין שבעולם[9]. לא תבנה אתהן גזית, אתהן אין אתה בונה גזית, בונה אתה גזית היכל ועזרות, יכול אם נפגמה אבן אחת מלמעלה יהא מזבח כלו מחולל ת״ל

---

[1]) ע׳ מכילתא וע׳ במדרש תנאים שלי צד 54 ומה שהעירותי שם. [2]) ע׳ מכילתא. [3]) מכילתא וספרי במדבר פ׳ ל״ט. [4]) ע׳ אבות פ״ג. [5]) עי׳ ס׳ השרשים לר׳ יונה בן גנאח צד 35 הערה 25. [6]) מכילתא. [7]) עי׳ ירושלמי יומא פ״ג ה״ו. [8]) מדות פ״ג מ״ה, וע׳ רמב״ם פ״א מה׳ ביה״ב הי״ד שנראה ששאב כמכילתא דילן, שהיא מכדרשב״י. [9]) תוספתא ב״ק פ״ז ו׳. ומאמר זה מובא מר׳ טודרוס הג״ל (צד 24 הערה 10) בשם מכדרשב״י.

ותחלליה היא מחוללת ואין המזבח מחולל[1]). מיכאן אמרו כל אבן שנגע בה ברזל או שנפגמה עד שתחנור כה הצפורן כסכין של שחיטה פסולה למזבח ולכבש[2]). ד״א ותחלליה מניין לכל עבודות שעבד והמזבח פסול שיהיו פסולות ת״ל ותחלליה.

כו) ולא תעלה במעלות על מזבחי, יכול לא יעלה אבל יהא מותר לירד ת״ל אשר לא תגלה ערותך עליו[3]). יאמר זה שאילו כן הייתי אומ׳ יכול יהא מזבח קטן ויעמוד בארץ ויקטיר ת״ל (ויקרא י״ד כ׳) והעלה הכהן את העולה ואת המנחה המזבחה. אם כן למה נאמר ולא תעלה במעלות שלא יעשה לו מעלות אלא בונין בכש כמו תל בדרומי של מזבח מתמעט ויורד מראש המזבח עד הארץ והעולה במעלות על המזבח לוקה ואפלו במעלה אחת דכתיב ולא תעלה במעלות במעלת כת׳[4]). אשר לא תגלה ערותך עליו, מה אני צריך והלא כבר נאמ׳ (כ״ח מ״ב) ועשית להם מכנסי בד לכסות בשר ערוה מה ת״ל אשר לא תגלה ערותך עליו שכשעולה למזבח לא יהא פוסיע פסיעה גסה אלא מהלך עקב בצד גודל[5]). אין לי אלא למזבח לעזרות מניין ת״ל ולא תעלה במעלות על מזבחי ונאמר עליו אין עליו אלא בסמוך לו וכן הוא אומ׳ (תה׳ נ״ה ט״ו) בבית אלהים נהלך ברגש[6]). יכול לא יעשה מעלות להיכל ולעזרות ת״ל ולא תעלה במעלות על מזבחי למזבח אי אתה עושה מעלות עושה אתה מעלות להיכל ולעזרות. ד״א ולא תעלה במעלות על מזבחי כשהוא אומ׳ ובחת עליו את עלותיך ואת שלמיך יכול יתכוין אדם לחטא כדי שיקריב קרבן ת״ל ולא תעלה במעלות אל תקרא במעלות אלא במעילות[7]). שלא יאמר אדם איזה מעילה שקרבנה חמור שאלך ואעשנה ואעלה עולה גדולה וכן הוא אומ׳ (ישע׳ ס״א ח׳) כי אני ה׳ אהב משפט שונא גזל בעולה. ד״א ולא תעלה במעלות וסמיך ליה ואלה המשפטים זו אזהרה לדיינין שלא יפסעו בדין והיינו דתנן היו מתונין בדין[8]) וכן איוב אומר וריב לא ידעתי אחקרהו (איוב כ״ט ט״ז)[9]) ובלבד שלא יענה את הדין, הרחמן יצילינו מענוי הדין ומעוות הדין ומהטיית הדין ויזכינו לקיים דן דין עני ואביון אז טוב הלא הוא הדעת אותי נאם ה׳ (ירמ׳ כ״ב ט״ז). כן יאמר בעל הרחמים.

---

[1]) ע׳ כ״ז במכילתא ופ״ג דטרות מ״ד. [2]) חולין י״ח, וע׳ רמב״ם פ״א מה׳ ביה״ב ה״ד ופ״ו. [3]) מכילתא. [4]) רמב״ם שם הי״ז, ומובא ג״כ במרי״ש חסרות ויתרות הוצ׳ ווערטהיימער, והוצא׳ מארמארשטיין במ״ע צייטשר. פיר אלטב. וויכטענש. שנת 1906. [5]) מובא בסה״ט לרמב״ם ל״ת פ׳ בשם מכילתא. [6]) המכילתא פליגא. [7]) בלומר בעבירות. [8]) ע׳ סנהדרין ז׳ ע״ב. [9]) רמב״ם ה׳ סנהדרין פ״כ ה״ז.